This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Slav 6101.33.40

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

VE RI TAS

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА IX.

СВЕСКА XXVI СТАРОГА РЕДА.

1869.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

~~IX. 228~~
~~Slav 1504~~
Slav 8101.33.40

Minot fund.

3/17
49.104
4.23

ГДЕ ЈЕ ШТО.

Страна.

О СРПСКОЈ ОПШТИНИ У ТРСТУ.

Трст лежи на сјеверо-западној обали јадранскога мора у подножју брда Опћине и главице Стријелца (њемачки Јегер, талијански Касаторе); варош до самога мора уредно, лијепо и укусно по новом начину у њемачкоме стилу саграђена, у накрст поплочана (патосана) тако лијепо, да јој то особиту чистоћу придодаје и пажњу свакојега странца на се привлачи, као и њезине лијепе и ка мору кроз сву варош паралелно повучене улице.

Мучно да има у свој Јевропи и једна варош, која би јој се у патосу и чистоћи улица могла успоредити, јер трстанска богата и велика општина (комуна) нити жали труда нити штеди новаца само да су чисте улице и варош. А олакшица јој је у томе највиша што се та врста плоча налази и копа у брду Опћини одмах више Трста од сјеверне стране. Отлен се носи мноштво плоча и камена сваковрсне величине чак у Мисир па и у Одесу у Русији.

Трст је трговачка, важна и засебно аутономна варош са морском слободном луком (porto-franco) и трговином, под хабсбуршком круном; најприје римска мала варошица са римском насеобином [1], која се као република кроз више

[1] Римљани су најприје имали варош од Трста у југ неколико миља далеко, гђе се сада виде развалине града и вароши. Па су се тек касније почели досељавати и варош оснивати у Трсту, која се по времену са трговином заједно умножила и развила до садашње величине и бића. Шафарик каже да се Трст прозва од латинскога: „Tergesteum“, на талијански „Trieste“. А ја бих се усудио рећи, да је прозван од „трстике“ — Трст; и то да су га Словени тако прозвали. Јер куда је сада варош зна се одиста, да је туда расла и била трстика као шума све до мора.

стољећа сама собом управљала, док се најпошље под хабсбуршку круну својевољно ставила, као што су учиниле краљевине Хрвацка и Мацарска.

У трстанској се луци на неизбројном бродовљу лепршају сваки дан различити барјаци са различитијем бојама и знацима, по чему се распознају бродови разнијех држава друштва и трговаца из разнијех царевина, кнежевина и република; управ коло шарено и владе још шареније.

Из ове се знамените луке сваки дан мноштво сваковрснијех бродова на једра и пару слично мравињаку извози и довози, који кроз сва свјетска мора и познате океане плове и користи сабирају по свијету, као пчеле мед по цвијету. И српски и словенски трговци имају приличан број својијех бродова, на којима су као и на многијем другијем заповједници и на тисуће поморци наша ваљана браћа из Боке и Далмације; који с великијем трудом и знојем хљеб добијају, па богме многи и у дубине морске пропану, а многи и честити остану. На овај мучни пут и занат највише их принуђава њихова тврда и кршевита отацбина, што иначе њима није тешко, јер су се на морепловство навикли тако, да кад на сухо изиђу, па који мјесец више остану, једва чекају, да се опет на море навезу.

Трст броји до 90.000 душа разнијех народности, као: Србо-Хрвата, Словенаца, Грка, Талијанаца, Нијемаца и Јевреја. У судовима се служи њемачкијем и талијанскијем језиком; а у кућама, друштву и трговини само талијански са ружнијем дијалектом и неправилнијем изговором; а по трговима (пијацама) — гђе се сваки боговетни дан продаје различито зеље, воће, сир, јаја, масло, млијеко, летеће живине и друге разне ствари за јело — говори се чисто словенски.

Између свијех народности најпретежнији је број наше браће Словенаца, међу којима се од неколико пошљеднијех година идеја народности и словенскога поноса јако пробудила и свијест развила тако, да су око народнијех учионица, књижевности и просвјете веома приокули; што им напредује, те заиста народу на велику корист а народњацима и књижевницима на дику и понос служи; чему се ми Срби као њихова племена браћа душевно радујемо и желимо да све то више напредују. По томе — мени се чини — да Талијанци врло неправедно на ову варош претендирају, држећи, да је искључиво њихова, у чему их Аустрија на своју сопствену штету потпомаже само за то: да се словенски елеменат не оснажи! Па и ако је Трст под утицајем талијанске културе, и ако је њихова интелиђенција виша, књижевност и журналистика развијенија; али је број словенскијех житеља већи, који тек сада својијем народнијем животом почињу живјети и у свему једро напредовати, отимљући се немачком гњету и талијанској неправди. А варош је од вазда на словенском земљишту (територији) била и словенскијем живљем (елементом) окружена тако, да га талијанштина и њемштина ни у много мучнија времена није могла угушити; а камо ли сад, кад су начела народности, слободе, братства и једнакости узела мах, и код свијех свјеснијех и напреднијех народа добила највеће поштовање, као и то: свакоме своје па мирна крајна.[1]

---

[1] Да су Словени туда живјели, као што и сад живе, прије римске и талијанске насеобине, између многијех аргумената и словенскијех имена свједочи и брдо Опћина више Трста, које су име као и многа друга Талијанци до сада тако задржали; јер кад су најприје на ту земљу крочили, чули су од Словена та имена, па су их тако примили и задржали.

Талијанци, што су у Трсту, Горици, Истрији, Ријеци и по некијем варошима кроз Далмацију могу се сматрати као суграђани на словенском и српско-хрватском земљишту са уживањем с њима подједнако свијех земаљскијех права. Иначе ако би и млада краљевина Италија (према којој имамо лијепу симпатију) и из далека мислила у наше земље до сињега дирати и крњити их, као што бјеше године 1866 на Вису у Далмацији покушала: нема сумње, да би се у рачуну преварила. Словени су у опште нарави таке, да туђе неће; а своје лако непуштају. А што је сила јачега и туђа мудролија с лукавштином и пријеваром овој нарави некада одољела и под свој је јарам скучила, и пак је није уништила. Но су се и јужни Словени у туђу огњу пречистили и очеличили тако, да са свијешћу и поуздањем корачају на сусрет својој великој будућности. Није још далеко када ће и сви јужни Словени своју народњу улогу међу слободнијем и напреднијем народима у свијетској позорници достојанствено играти и — поред својијех домаћијех — опште човјечанске интересе унапређивати.

Ко је хисторију свијета, као што треба, проучио, а живот мисли и карактер јужнијех Словена познао, тај ни један цигли час, о овоме што рекох, неће посумњати. А у интересу је како нама тако и краљевини Италији да као сусједи на јадранскоме мору у добријем одношајима будемо, у љубави живимо и узајамно се потпомажемо, јер и ми као гођ и она, хоћемо уједињење, независност и праву слободу садашњега напреднога времена и т. д.

Како дакле у овој некад потпуно, а сада у неколико слободној вароши има свака народност своју засебну и у духу народном и потребама релиђиозно-црквеним и просвјетним уређену и од круне потврђену општину; па, како

и наша српска општина има, и како сам прошлу зиму у Трсту провео: тако ћу овђе нешто у кратко пробесједити о њезину постанку и бићу и наш читалачки свијет упознати с овом по броју малом али по богатству, развијеној свијести, народном поносу и родољубљу првом и дичном српском општином.

У залуд сам староставне књиге претресао, старце испитивао и прашљиве архиве пребирао, кад до XVIII вијека не могох наћи ни трага о уређењу српске општине у Трсту. Тек с почетка реченог вијека зачестају српске фамилије из Боке, Херцеговине и Босне да се у Трст досељавају и трговину стално раде.

Но као што су се и Грци из јонскијех отока и садашње краљевине Грчке поприје Срба у вишем броју доселили; па се и пошље као и Срби по времену и развићу трговине досељавали: тако и једни и други осјете праву нужду за православну цркву у Трсту. Ушљед чега договорно и заједно пошљу депутацију у Беч да моли, да би им се допуштило, да могу оградити богомољу, да се и они по своjему закону моле Богу.

Но кад се помисли, да још у оно вријеме религиозни фанатизам страхота врућ бјеше, јер управ онога времена Марија Терезија владаше и православне на унију притјешњаваше; онда није чуда, што су протестански Срби и Грци имали доста муке, трошка и молбе и што су неколико година чекали, док су најпошље допуштење добили. Сваке су им незгоде пред очи износене и тешкоће на пут метане само да би од намјере (градити православну цркву у Трсту) одустали, како би се најпошље на унију склонили! Али они све то са својом врућом и праведном же-

љом и вриједношћу и постојаношћу побиједе и допуштење добију; цркву доста велику на најљепшем мјесту у вароши саграде и у славу светога оца Шпиридона посвете 1748. године.

Пошто Срби и Грци заједно цркву саграде, неразумијевајући једни другијем језика уговоре: да се у цркви на једној пијевници чита и пјева грчки а на другој словенски. Непрође много година а Срби се у Трсту умноже, а нека добра срећа у трговини послужи, те се поголемо и обогате. Али ипак је Грка много више било, као што их и дан данашњи има пет пута више од Срба. Мало по мало почну се у цркви заваћати око читања и пјевања. Грци су као бројем много претежнији шћели, да словенско читање и пјевање најпре саузе, а пошље да га са свијем из цркве истисну. А Срби се наравно тој неправди жестоко одапру тако, да је који пут (како се прича) чак и до песница долазило. Но Грци су при свој својој вишини вазда зло прошли, јер којега би Херцеговац и Бокијељ у руке шчепао, томе грчка хитрина и лукавштина неби помогла. И тако Срби ни најмање не попуште тој грчкој навали на словенско читање и пјевање у цркви; но шта више, надвладају Грке тако, да се на Божић и Ускрс (као два највиша и најсвјетлија праздника у хришћанској цркви) апостол на литурђији словенски превео, с тога се неки Грци закуну, да у цркву светога Шпиридона неће никада доћи, докле гођ се у њој ишта словенски чита или пјева.

Та је распра међу њима трајала дуго, преко 30 година; ушљед чега су се и једни и други више пута у Бечу тужили и тражили да једни друге из цркве истисну.

У то су доба између осталијех живљели гласовити и у оно вријеме онђе најбогатији Срби Јово Куртовић родом

из Требињске шуме у Херцеговини и граф Јово Војновић српски племић из Новога[1] који ову црквену распру вруће срцу приме и живо се за то заузму у Бечу; нежалећи труда и нештедећи новаца на своје и српске младе општине задовољство успију код ћесара Фрање II. да црква св. Шпиридона остане за саме Србе; а Грцима да исплате колико им по правди припада.

Српска општина ту царску пресуду једва дочека и грчкој општини њезин дио у цркви и у свему другоме исплати. Ту је поред заслужног Куртовића и Војновића највишу новчану помоћ учинио добри Србин Јован Милетић родом из Сарајева, а старином из Херцеговине. Поред друге помоћи и прилога у вриједности до 70.000 фораната сребра он је сам платио те су се на истој цркви више западнијех врата саградила упоредо два врло лијепа звоника.

У исто вријеме и грчкој општини би допуштено, да себи одјелито цркву начини, која ју код самог мора на врло лијепу мјесту огради и у славу светога оца Николе посвети.

---

[1] Потомак српске племићске породице коју налазимо код цара Душана не само у реду првијех српскијех великаша, но с њим и у сродству; почем је за једним сестра Душанова била удата. Војновићи су родом из Херцеговине, гђе су и пошље Косова за дуго живљели; па су се најпошље под мљетачку републику у Нови доселили, као и друге многе српске породице. Та се једна од најстаријих српскијех породица још и сада продужује у лицу два брата Војновића: Коста у Спљету а Ђорђа у Новом и Боки: два честита родољуба и врла народњака с којим се и Бока и Далмација дичи, и општине се надмећу која ће кога прије изабрати за свога посланика на далматински сабор.

Тако се та дуготрајна распра између српске и грчке општине око цркве и у њој читања и пјевања сврши и године 1782 коначно раздијели.

У томе су из српске општине, као што смо виђели највишу услугу учинили хвалу и спомен заслужни Куртовић и Војновић; и пошље њих Милетић и многи други по времену. За то се међу Србима у Трсту кад се о томе прича, чује ова изрека: „цркву светога Шпиридона доби од Грка Војновића господство, а Куртовића богатство.“ Како је то дивно кад се оваки лијеп спомен у народу остави, који се након једнога вијека претреса и с благодарношћу спомиње!

Српска се општина у Трсту конституирала тек 1748. године. Тада је и неке уредбе и правила себи прописала и у форми малога устава саставила, који је поднешен на потврђење императору Фрањи II. године 1772. а био је потврђен тек године 1792; управ до 21 годину пошље раздјељења са Грцима.

Што је толико прошло времена док је тај устав потврђен и санкциран кад се помисли на оно вријеме у којему о равноправности ни трага не бијаше, онда није чуда нит је тешко појмити то одуговлачење.

Неће бити с горег, што ћемо у кратко о томе уставу овђе нешто пробесједити и наш читалачки свијет упознати са аутономним уредбама и правилима српске општине у Трсту, која су писана назад 120 година.

Устав овај штампан је само у неколико примјерака искључиво само за чланове општине, за то је сад већ риједак.

На првом његовом дакле листу стоји: „Установленія и правила націе и братства илирическаго утверждена,

года 1748. граду и пристаништу слободному Тріесту, при влади Маріе Терезіе, коя су правила поднешена на потврђеніе императору Францеску II. 1772 год. И била су потврђена 1793. года. У Будиму печатано при краљ. универсіт. писмени славено-србскія 1798. года.“

На другом листу стоји предговор, а пошље предговора на трећему листу почињу правила редом. У зачељу тога листа стоји једноглави орао са раширенијем крилима и круном више главе; а испод њега на једну и другу страну опуштен мали трак; на орловијем прсима стоји грб и у њему на једној половини крст са двије пријечке, а на другој половини — три ступца.

Испод грба, а орлу кроз реп промаља се рука са скиптром (царски штит) уздигнутијем преко једнога орлова крила, а преко другога уздигнут је мач обавијен љиљаном си наслоњенијем рукодржом на орлов реп; а реп стоји наслоњен на двије унакрст метнуте лаворикове гране. Од једне и друге стране испод орла стоји опуштен велики трак, на којему пише латински: „Sub umbra alarum tuarum“; што се српски може казати: „Под сјенком твојијех крила.“

Сад су на реду правила, која су састављена из 77 чланака о уредбама и дужностима општине, која су писана словеносрпскијем језиком, онако као што се писало прије Доситија и Вука.

Из општине се бирају 18 чланова, један управитељ, два прокуратора, два синдика и један канцелист; што је све 18 чланова уједно названо онда, па се и данас зове: „Капитул“. Чланове капитула бира општина у присутности владина комесара без икаква притиска слободном ријечи по обичају балотирања. Кад се избор по установљеном за

то реду сврши, онда комесар изабрана лица поднесе маћистрату на потврђење. За члана „Капитула“ неможе бити изабран ни један, који постојано не живи у Трсту и који је без поштена карактера и извјеснога имања; као и то, који није српске народноoти и православне вјере. Чланови „Капитула“ мијењају се сваке треће године; али могу бити опет и исти на ново изабрани.

Дужности су тачно прописане, како „Капитулу“ у опште, тако уп. авитељу, прокураторима, синдицима, канцелисту, паросима (који по уставу томе треба, да су јеромонаси) и другијем црквенијем служиоцима на по се.

Устав је овај састављен по једногласном договору и општинском одобрењу још 1748. а од владе је потврђен и у скупштини у присутности њезина изасланика Франческа Филипа од Рот свечано прочитан и у јавни живот ступио тек 1793 године 1. Септембра; по којему се и дан данашњи општина управља.

Пошто смо постанак и уређење српске општине и православне цркве у Трсту хисторијски пропратили и колико се више могло расвијетлили, сад да бацимо поглед на нову величанствену цркву, којој је српска побожна општина 2. Марта 1861. год. темељ ставила и биће са живописом и са свијем другијем довршена и по православном обреду освећена 1869. Још од 1835 год. појавила се је жива жеља у ондашњој српској општини, да се црква св. Шпиридона претресе и поград и или да се нова из основа начини. По дугом вијећању најпошље се општина сагласи, да се стара црква сруши, па да се нова, дужа шира виша, и љепша сагради на истоме мјесту. Али ушљед предрачуна та општинина одлука тога времена застане, јер по прегледу рачуна црквена благајница тада није могла основу пот-

кати ни арач око нове цркве подмирити, а да недирне у њезино непокретно имање. Али ипак ту мисао и одлуку није напуштила, но, прикупљајући новце и добровољнијем прилозима појединијех општинара, гђе нам треба изријеком споменути племениту госпођу Накиницу рођену од породице Вучетића у Трсту, која је приложила на зидање нове цркве у Трсту 50.000 фор., умножавајући црквену благајницу, најпошље садашња, сваке хвале достојна општина једногласно ријеши, да се на сваки начин отпочне зидање нове цркве по првој учињеној одлуци. Тако 1858 године својијем расписом кроз новине позове највјештије архитекте, да поднесу своје нацрте за српску православну цркву у византијскоме штилу, одредивши богату награду за нацрт који се прими, да се по њему црква гради.

Ушљед тога многи и први архитекти из Италије и Рима, као и из другијех мјеста, поднесу општини своје нацрте. Комисија, коју је општина за ту цјељ била одредила, пошто прегледа и сравни све нацрте, одабере и прими нацрт миланскога гласовитог архитекта Карла Мачијакина (Carlo Maciachini di Milano); и по томе вјештачкоме нацрту отпочне се црква градити 2-гог Маја 1861. године.

Вриједно ће бити, да и о самом здању нове цркве нешто проговоримо и читаоце, који у Трст не долазе, у неколико упознамо са овијем српскијем дивнијем спомеником и красном богомољом која трстанску цијелу варош својом љепотом и сјајношћу зачиња и крунише.

Ова величанствена црква, која се успоређује са Дечанима, сграђена је код канала близу црвенога моста (ponte rosso) на врло лијепу мјесту у вароши, наравно у византијском стилу и облику крста са богатијем уресом и одвећ

лијепијем укусом. Њу ките пет краснијех кубета, четири помања на четири црквена угла а пето и највише на сред сриједе цркве. Висока је од тала до свода 40 метара; дуга је 38, а широка 31 метар. Може у њу лако станути до 1400. душа. Сва је оловом покривена, а јабуке на кубетима и на њима крстови позлаћени су тако, да од сјаја, кад је сунце, гледајући у њих, очи заблијеште. Лице јој је или спољност од једне врсте мрамора пепељасте боје, што се вади у Истрији и Словенији све из четвероугластијех и великијех камена тако лијепо углађенијех, као да су, што но се рече, из сира изрезани. Довратници су пак на петоро великијех врата, од најљепшега тошканског бијелог мрамора, на којијема су са особитом вјештином израђене лавове главе са пријеплетом разнијех грана лозе и цвијећа. А повише западнијех великијех врата на изван у зиду стоје саразмјерно узиданијех и сводом везанијех девет стубаца (колона) од црвенога веронскога на гласу лијепога мрамора, који веома дивно ресе и црквену спољност красе.

У простору између овијех стубаца биће израђене мозаиком слике најизабранијих божијих угодника; као и одмах више великијех врата, што су мјеста у зиду остављена да се такође мозаиком израде слике: Саваота, светога спаса, свете Богородице и светога оца Шпиридона. *) Изнад свијех врата и по свијем угловима на лицу

---

* Почем се овај рад мозаиком није још ни почео, ја бих братски замолио српску општину у Трсту, да нареди да се више једнијех црквенијех врата мозаиком изради и слика светога српскога Саве — нашега просвјетиоца, која ће веома красити српску нову богомољу и кроз вијекове свједочити да је то српска задужбина, а сваки ће Србин, кад ту слику својега свеца види, двапут и трипут рећи: „Бог да прости."

цркве написане су великијем словима разне мудре изреке и изабрани текстови из светога писма, старог и новог завјета, који се цркве тичу, као и то: „Храм сей почеть є 2. Марта 1861. год“.

Истина то је лијепа идеја и веома доликује богомољи и такоме ријетком споменику, али ми се чини, да је помање и поређе тијех надписа, да би било много укусније и за око милије и љепше; као и четири помања кубета да су мало разведенија од средишњега и великог кубета много би љепше изгледало.

Овај црквени спољни опис треба нам још попунити и са црквеном унутрашњошћу; као гођ што је с поља, тако је и изнутра дивно распоређена и украшена. Нема у њој каквијех преграда или сувише стубаца, који би унутрашњи простор с'узили и љепоту окрњили. Без олтарскога пријебоја и два велика мраморска ступца у задњој страни цркве, на које је сведен наслон од свода и мјеста за музички хор, друго ништа на простору и црквеној шупљини нема. Пријебој, или да се црквенски изразим, иконостас довршиваше се управ онда, кад сам у Трсту био и податке прикупљао за ову хисторичку црту.

И он ће сјајно и величанствено изгледати, јер ми рекоше, да имају пријестолне иконе од чистога сребра и злата вјештo израђене а богато и дивно накиђене; радња је руска, а прилози и пожртвовања српскијех првијех породица из Трста. Бог да прости!

Па као што хваљена општина није жалила својега труда, нити штеђела новаца за црквену спољну красоту и себичну љепоту: тако се исто постарала и за њезино унутрашње поред осталог и живописом украшење. Општина

је и за то тражила вјешта живописца, који ће је поред своје вјештине знати украсити и живописати у грчкоме стилу и духу православне цркве и хисто̀рије.

И заиста су нашли вјештака првога реда у Јевропи у лицу Јосипа Бертина — Миланца (Giuseppe Bertini di Milano;) који је гласовит са своје вјештине тако да је и у Лондон нарочито био позван, да краљичин дворац живопише и украси.

Премда ја нијесам позван, нити сам у стању његову живописну радњу оцијенити онако, као што наука и критика изискује почем то не засијеца у круг мојега знања; али ипак судећи по ономе што сам о живопису читао и гледао, како по академијама и код првијех живописаца, тако и по нашијем старинскијем црквама и манастирима, смијем рећи, да оно што бјеше свршено и што сам разгледао ниједној радњи те струке ни у чем не уступа, и да је са свијем у духу православне цркве и њезине хисторије погођено, дубоко улијевајући у гледаоца — хришћанина праву побожност и духовну узвишеност над овијем стварнијем свијетом.

За сву љепоту и вјештину спољну и унутрашњу ове цркве у кратко ћу казати то: не зна се или је љепши штил, или је укуснија радња, или је богатији урес; све је различито, а све једно из другог истиче и једно друго објашњава и дивно хармонише и освјетљује. Ако и једној српској цркви доликује, да се каже оно, што наш народни пјевац за царске задужбине пјева: то се ље овој цркви може казати:

„Да је љепше на свијету нема.“

Као што су ми казали, ова ће црква станути више 500.000 форината сребра. Камо лијепа срећа, да је

општина начинила цркву, која не би стала више од 200.000 фор., а да је су оно 300.000 фор. основала фонд за једну вишу реалку, у којој би се сваке године учило и издржавало од 10—15 даровитијех и убогијех српскијех младића из Босне, Херцеговине и Старе Србије, гђе нам дивни народ српски још у мраку и ропству чами и за науком и слободом чезне!

Још не могу, да прекинем приповиједање о овој узоритој општини, коју поштујем ради њезина родољубља и српског карактера. Она, поред старања за цркву — води бригу и за своју основну школу, која је са 4 разреда добро уређена и броји се међу српскијем најстаријим школама, у коју је вазда српске учитеље по способности и научности бирала и добављала, као што и сада има вриједна учитеља г. Димовића.

У ову српску учионицу слободно је долазити чијем му драго ђетету без разлике вјере и закона, и без паре и динара кроз сва четири разреда учити науке на српском, а ко жели — и на талијанском и њемачком језику.

Општина ова потпомагала је и наше прве и најваљаније књижевнике и књижевност. Још на свршетку XVIII. стољећа видимо је како у своју средину прима, грли и потпомаже славнога калуђера Доситија; како над његовом српском дивном књигом и науком лебди и објеручке прима је управ онда, кад наши неки црквени достојанственици и други научници на његове књиге и филозофијску науку мрко и попријеко гледаху тако, да их та крајна занесеност, а да не речем глупост, најпошље спаљиваше и анатемисаше!

Обично тако раде они људи, који су у каквој власти с површном науком и плиткијем знањем, или су под утица-

јем туђе културе, па на све своје туђијем очима гледају и туђијем умом мисле и раде!

Видимо је даље, како и нашему неумрломе старини Вуку Караџићу свако поштовање одаје и у помоћ новцима притиче за издавање његовијех драгоцјенијех српскијех књига и народнијех дивнијех умотворина[1] од којијех се такође незналице својега језика плашаху и у њима језгру и чистоћу српскога језика називаху: говедарскијем, простачкијем језиком — језиком бабе Смиљане!

Опрости им Боже, јер нијесу знали шта су чинили.

Видимо је како у тешко вријеме српскога ослобођавања са знатном сумом новаца притиче у помоћ својој браћи Србима у садашњој слободној и срећној српској кнежевини; видимо је, како тако исто с новцима у помоћ притиче и кнезу Данилу и браћи Црногорцима у рату с Омер-пашом 1852—3. године. Видимо је, како потпомаже српске и старе и нове цркве, које су у потреби, кроз Далмацију, Боку, Црну-гору и Херцеговину.

Видимо је како ниједног Србина ни српског свештеника не пропушта без помоћи, којему је нужда и који јој се за помоћ молбом обрати и т. д.

Сва ова доброчинства и пожртвовања, која су истекла из хришћанске љубави, добродјетељи и побожности, навео сам овђе, као примјер и доказ родољубља и врлина српске трстанске општине, да читалачки свијет и потомство зна шта је учинила, желећи јој, да и од сада ни један час с тога пута не сврне, и да се и друге наше имућније општине на њу угледају.

Неће сувише бити, да штогођ кажем и о летурђији, како се у српској цркви у Трсту служи.

[1] Види „Српски омладински Календар за 1868 годину" стр. 239.

Летурђија се служи сваке нећеље и празника, а почиње се у 10. сахата прије подне.

Мирно, тихо и побожно служење; словенско чисто, правилно и смишљено читање, као и музичко по рускијем нотама дивно појање преко летурђије сваке нећеље и празника, учинило је на мене, а јемачно и на свакога другога слушаоца, како најпријатнији, тако и најпобожнији утисак! И могу слободно рећи, да таке лијепе службе и реда са тактом и побожношћу још до данас ни у једној српској цркви, у колико сам их гођ био, нијесам видио ни чуо. Ту је све и за око и за ухо дивно и красно тако, да сваки хришћанин мора остати тронут. У томе, поред ревностне општине, која се усрдно стара за поредак и црквену велељепност, заслужују хвалу два добра и смирена пароха: о. о. Саватије Кнежевић и Вићентије Ковачевић јеромонаси манастира Крке у Далмацији. Но поред све те љепоте и красоте има нешто, што оскудјева, и што ће сваки образовани хришћанин примјетити, а то је што се у српској трстанској цркви никад нечује никаква проповијед! — Сувишно би било доказивати, каква је и колика корист од проповиједања слова божијег; за то и препоручујем и на срце стављам српској побожној и узоритој општини, да и тој оскудици доскочи.

Треба ми још и то напоменути да осим цркве светога Шпиридона имају још двије српске православне цркве: једна у старом гробљу у вароши, храм светога Димитрија; а друга у новом гробљу изван вароши, храм светога Ђорђија.

С похвалом се може казати, како српске фамилије све из реда усрдно иду у цркву, летурђију слушају и Богу се моле. Бавећи се у Трсту 5. мјесеци, очевидац сам и свједок те народне прилежности и побожности.

Многи су ми причали, како и Словенци римске вјероисповједи из трстанске околице (кад којега каква мука и болест снађе) иду у цркву светога Шпиридона, да им наши духовници молитве читају; гђе себи утјеху и оздрављење налазе. „Вјера ће те твоја спасти," рекао је преблаги Спаситељ. Ове се ријечи могу рећи и нашој браћи Словенцима.

Али им римска духовна власт строго забрањује, да не иду у српску цркву. Но како су многи оздравили ушљед читанија и молитава у српској цркви, тако слабо ту забрану слушају.

Видећи то духовна римска власт обрати се најпошље мађистрату с молбом, да томе „злу дјелу!" — буди Бог с нами — на пут стане. Мађистрат наравно предузме строгу мјеру и забрану, препоручивши и српској општини, да забрани својијем свештеницима, да не читају молитве Словенцима римске цркве! — Као да је српска црква џамија!! — Да ли је то толеранција и дјело савјести!!

Мимогред нек се зна и то, да су српску цркву у Трсту походили између многијех високијех особа и путника и руски цар Никола, а пошље 1852. и његов син велики кнез Константин са својом супругом. Походили су је и српски владаоци, најприје кнез Милош а пошље и његов син — кнез Михаило. Походили су је и црногорски владаоци, нарочито владика Петар II. и кнез Данило, који се — као што је познато — и оженио из Трста од српске племените фамилије — Квекића.

У цркви се спомиње на великом ваходу мјесто владике српски Карловачки патријах, за то што ова црква и општина имају засебну аутономију, о којој смо на своједу мјесту говорили; по томе не припада ни једној епархији.

А кад јој парох треба, онда „Капитул" на основу својега устава, замоли српскога патријара или којега оближњег српскога владику, да им пошље наученог и примјерна калуђера или попа за пароха, разумије се, који пристане на услове, који су уставом прописани. И тако непрестано продужује своју самоуправу на основу својега устава и општинскога вијећа.

На пошљетку ћу споменути да се у општинској архиви чувају дипломе аустрискијех ћесара, с којима су потврђивали општини црквено-релиђиозну и просвјетну аутономију. Али их ја нијесам видио; за то и немогу овђе, гђе би требало и вријеђело о њима ништа казати.

Кад сам затражио, да ми се и архива на преглед допушти, садашњи општински секретар и чувар црквенијех заклâда, што је за чудо, није могао појмити, да ми је то само за овај посао од потребе; па, кад ми се — премда учтивијем начином — поче изговарати да ми по жељи неможе учинити без Капитулова одобрења: и ја га одмах оставим на миру; ја сам иначе разумио, шта то значи.

Да ми је и сваки нугао архиве приступан био, може бити да би у њој нашао каквијех листина и писама, која би не само овај опис попунила, но би и за грађу наше народне хисторије од користи и вриједности била.

Премда ми је г. секретар казивао да у општинској архиви од тога ништа нема, али ми се чини да он није за те ствари посвећен нити је у стању оцијенити их; иначе му захваљујем, што ми је дао мјеру од нове цркве. —

У Биограду мјес. Новембра 1868.

АРХИМАНДРИТ
Н. Дучић.

ХРИСОВУЉЕ СТЕФАНА КРАЉА И ЦАРА СРБИЈЕ И РОМАНИЈЕ

Налазеће се уписане у неком старом кодексу светог манастира лежећег код Сереза у Меникеју планини, и почаствованог именом частног и славног пророка предтече и крститеља Јована. Одатле преписане верно оригиналу Ђорђем Јоанидом 1856. [1]

Χρυσόβουλλον α'.
Στεφάνου τοῦ Κράλλη.

Ἐπεὶ ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Ζιχνῶν, καὶ ὑπέρτιμος ἐκεῖνος κὺρ Ἰωακεὶμ διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ πατρικὴν καὶ θεάρεστον πολιτείαν καὶ κατάστασιν ἐπεμελήθη μετὰ ἀρχιερατικοῦ καὶ πνευματικοῦ ζήλου, καὶ συνεστήσατο ἐξ οἰκείων κόπων καὶ ἀναλωμάτων ἐκ βάθρων Μοναστήρια περί τε τὸ Ὄρος τοῦ Μενοικέως, καὶ ἐντὸς τῆς θεοσώστου πόλεως Σεῤῥῶν ἐπ' ὀνόματι καὶ ἀμφότερα τοῦ τιμίου Προφήτε Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ τετιμημένου Ἰωάννου, ὥστε διατελεῖν ταῦτα ἡνωμένα, καὶ ὑφ' ἑνὶ τυγχάνειν ὄντα τῷ ἡγουμενεύοντι, καὶ πνευματικῶς διοικοῦντι, καὶ διευθύνοντι αὐτὰ, εἶναι δὲ τὸ ἐν τῇ πόλει Σεῤῥῶν ὑπὸ τὸ ἐν τῷ Μενοικέως, καὶ μετοχίου λόγον ἔχειν ἐν αὐτῷ, προσετέθησαν δὲ εἰς ταύτας δὴ τὰς μονὰς διὰ προμήθειαν καὶ κυβέρνησιν τῶν ἐν αὐταῖς ἀσκουμένων μοναχῶν ἀπό τε διαφόρων χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων, ἀπὸ γραφικῶν τε παραδόσεων, καὶ ἀλδικαιωμάτων, ἑδραῖα πάντη καὶ ἀμετάτρεπτα, ἃ δὴ ἐκ πάντων κεφαλαίων καὶ ἀπαιτήσεων ἀνώτερα καὶ ἀνεπηρέαστα διατηρεῖσθαι διακελεύοντα, κἀντεῦθεν καὶ διατηροῦνται οὕτω μέχρι τοῦ

---

[1] Грчки препис свију ових диплома налази се у народној библијотеци под бр. 95 Прву штампамо и у оригиналу за углед, а остале само у преводу г. М. А. Петронијевића.

νῦν, ὡς τὰ ἐπὶ τούτοις χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα παριστῶσι καὶ διαλαμβάνουσιν. ἀρτίως δὲ. Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐγένετο ἡ τῶν Σεῤῥῶν πόλις ὑπὸ τῆς Καλλότητός μου τὴν δουλοσύνην, ἐντεῦθεν καὶ τὰ τοιαῦτα Μοναστήρια καὶ ἐζήτησαν, καὶ ἐδεήθησαν καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ἀσκούμενοι μοναχοὶ, καὶ εὐεργετήθησαν παρὰ τῆς κραλλότητός μου, ἐδεήθησαν δέ, ἵνα πορίσωνται καὶ χρυσόβουλλον τῆς κραλλότητός μου εἰς ἐπικύρωσιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν τε προσόντων αὐτοῖς κτημάτων, ὧν κέκτηνται διὰ χρυσοβούλλων, καὶ ὧν ἀρτίως εὐηργετήθησαν παρὰ τῆς κραλλότητός μου, καὶ ἡ κραλλότης μου διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου, ἅτε πλέον τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς ἐνούσης αὐτῇ χριστιανικῆς συνειδήσεως περὶ τὰ μοναστήρια καὶ τὰς Ἱερὰς ἐκκλησίας τὰς εὐεργεσίας καὶ δωρεὰς ἐπιτίνειν βουλομένη, ὡς ἐντεῦθεν βεβαίαν τὴν πληροφορίαν ἔχουσα, πολλαπλασίως τὰς ἀμοιβὰς καὶ ἀντιδόσεις παρὰ τοῦ μισθαποδότου Θεου λήψεσθαί, καὶ τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον ἐπιχορηγεῖ, καὶ ἐπιβραβεύει ταῖς τοιαύταις Σεβασμίαις Μοναῖς, δι οὗ προστάττει καὶ διορίζεται ἔχειν τὰ ὑπ᾽ αὐταῖς κτήματα καὶ μετόχια πάντα ἐξουσίαν καὶ ἐλευθερίαν, καὶ εἶναι ἀνώτερα πάσης ἐπηρείας καὶ συζητήσεως καὶ ἀπαιτήσεως, καὶ τῆς νῦν οὔσης, καὶ τῆς μετέπειτα ἐπινοηθησομένης, εἶναι δὲ καὶ ἡνωμένας διηνεκῶς καὶ ἀμφοτέρας τὰς μονάς, καὶ οὐδέποτε διαστῆναι αὐτὰς ἀλλὰ διατηρεῖν ταῦτα οὕτως, ὡς τὰ ἐπ᾽ αὐταῖς χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα διακελεύονται, καὶ οὐδέποτε εὑρήσειν ὄχλησίν τινα καὶ διασεισμόν παρά τινος, ἀλλ᾽ εἴη ταῦτα ἀτάραχα καὶ ἀδιάσειστα, ὡς εἴρηται, ἀπὸ πάσης συζητήσεως καὶ δόσεως καὶ ἀπαιτήσεως, ἤγουν τοῦ κεφαλαίου τῆς αὐταρκείας, τῆς ὀρεικῆς, τῆς καστροκτησίας, τοῦ ἐννομίου, τοῦ μελισσοεννομίου, τῆς προβατοχοιροδεκατίας, τῆς παρθενοφθορίας, καὶ πάσης δημοσιακῆς ἐπηρείας καὶ συζητήσεως, ἔτι τε καὶ τοῦ ξυλαχύρου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, καὶ μηδόλως ἀπαιτεῖσθαι ταῦτα ἀπὸ πάντων τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Μοναστηρίων, οὔτε ἀπὸ τῶν παροίκων αὐτῶν οὔτε ἀπὸ τῶν προσκαθημένων· ἔτι γε μην πρὸς τούτοις

οὔτε μετάτον ἀπαιτηθήσεταί ποτε ἐκ τῶν τοιούτων. Ὅθεν καὶ τῇ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς κραλλότητός μου, οὐκ ὀφείλει οὐδεὶς οὔτε τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Σεῤῥῶν κεφαλιττικευόντων, οὔτε τῶν ἐκτὸς, οὔτε τῶν τὰ δημόσια διενεργέντων, ἢ τῶν ἄλλων ἁπάντων τῶν ταχθησομένων ἐνεργεῖν τι καὶ ἀπαιτεῖν ἀπὸ τῆς τοιαύτης χώρας, εἰσελθεῖν εἰς κτήματα, ἢ εἰς μετόχια τῶν τοιούτων μονῶν, καὶ ἀπαιτεῖν τι ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' εἶναι ταῦτα πάντα ἀπάτητα καὶ ἀνεπειρέαστα, καὶ ἀκαταζήτητα πάσης καὶ παντοίας ἀπαιτήσεως καὶ δόσεως. τὰ δέ μετόχια καὶ κτήματά εἰσι ταῦτα, τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπικεκλημένον τοῦ Γαστελέγγους μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων, καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῶν, καὶ τῆς ἄλλης πάσης κατοχῆς καὶ νομῆς αὐτοῦ. γῆ εἰς τοῦ κραβαμούντου μετῶν ἐκεῖ προσκαθημένων, ὅση ἐστὶν· ἕτερον μετόχιον ὁ ἅγιος Γεώργιος τοῦ Σακκελλαρίου μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς καὶ νομῆς αὐτοῦ· ζευγηλατεῖον εἰς τὸν Λιβοβυστὸν μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ· εἰς τὴν Λεστιάνην καθέδρα τοῦ Σαρακηνοῦ ἐκείνου· ζευγηλατεῖον εἰς τὸ Νεοχώριον, τὸ τοῦ πραντουλῆ ἐκείνου μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων· γῆ εἰς τὸ λιβάδιον ἐξ ἀγορᾶς ἀπό τῆς μελαχρινῆς· μοδίων τετρακοσίων μετόχιον ἡ ἁγία Βαρβάρα εἰς τὴν παραλιμνίαν, μετὰ τῶν σύν αὐτῷ αὐλακίων καὶ ἁλιευτικῶν σανθαλίων, τῶν τε προκαθημένων αὐτοῦ τῆς γῆς, καὶ τῶν ἄλλων δικαίων καὶ προνομίων· γῆ εἰς τοῦ τζυάνου πλησίον τῆς γῆς τοῦ φιλοθέου, καὶ τῆς γῆς τῆς ζελιχόβης, ἥτε καὶ προκατείχετο παρὰ τῆς μονῆς· μετόχιον ὁ ἀσώματος, ὅπερ ἔχει γῆν ἐν διαφόροις τόποις ἐξ ἀγορᾶς καὶ προσενέξεως καὶ ἀπογραφικῆς καταστάσεως καὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ τριῶν μυλόνων καὶ προσκαθημένων· μετόχιον ἐντός τῶν Ζιχνῶν, ὅπερ ἔχει ἀμπέλια ἐν διαφόροις τόποις, καὶ μύλονας τρεῖς· οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἐντός τῶν Ζιχνῶν εἰς τὸ χωρίον τὴν κάτω οὖσαν, οἰκονομίαν ὑπερπύρων ἑκατὸν σὺν τοῖς παροίκοις τοῖς εὑρισκομένοις

εἰς διάφορα χωρία, καὶ ἐκ προσενέξεως τοῦ μαργαρίτου εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἀμπέλια καὶ χωράφια ἐν διαφόροις τόποις· χωρίον τὰ μονοσπήτια μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν παροίκων καὶ τῶν προσκαθημένων αὐτοῦ χωρίον τό τοῦ λάκκου μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημενων καὶ τῆς νομῆς καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ· ἀγρίδιον ἡ κεράννιτσα μετὰ τῶν παροίκων καὶ προσκαθημένων καὶ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· εἰς τὸ χωρίον τὸν τοπόλτζιον πάροικοι εἴκοσι· περί τάς Σέῤῥας ὑδρομύλωνας ἐννέα· ἐργαστήρια διάφορα κατὰ τὴν βασιλικὴν πύλην, καὶ ἄλλα οἰκήματα διάφορα ἐνοικιακὰ ἐν διαφόροις τόποις· μετόχιον εἰς τὸ τριλήσιν, τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου, καὶ ἐπικεκλημένον τοῦ βαμπελάκη μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ δύω μετοχίων, ὧν τὸ μέν ἐν πλισίον τῆς τρουλιάννης, καὶ ἐπονομαζόμενον ἡ ὑπεραγία θεοτόκος τοῦ τσέρνη· μετά τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων· τὸ δὲ ἕτερον πέρα τοῦ μέστου τὸ λεγόμενον ὁ γραδίστος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ προσκαθημένων, καὶ τοῦ μύλωνος, καὶ τῆς πλανινῆς τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τοῦ πριασιακα, καὶ τῆς λουμπουτούσης μετὰ καὶ τῆς ἄλλης περιοχῆς καὶ νομῆς αὐτῶν· ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ σφολενοῦ δένδρα τεσσαράκοντα βαλανιδέα· εἰς τὸν πίνακα ἐλαιῶν, καὶ πάροικοι τρεῖς· χρύσος ὁ τζυκαλᾶς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ χλιερινὸς μετὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, καὶ μύλων εἷς ὁλοκαιρινὸς, καὶ πάροικοι καὶ προσκαθήμενοι· προσευηργέτησε καὶ ἡ κραλλότης μου ταῦτα· εἰς τὸ χωρίον τὸ λεγγίνιον τὴν οἰκονομίαν τοῦ λάσκαρη ἐκείνου μετὰ τοῦ ζευγηλατείου τοῦ κατεχομένου παρὰ τοῦ χαντακοζηνοῦ, καὶ ἐν αὐτῇ τριῶν χειμερινῶν ὑδρομυλώνων, καὶ τοῦ εἰς τὸ χωρίον τὸ μελενικίτσιον παροίκου, καὶ τῶν οἰκημάτων καὶ τῆς ἑτέρας γῆς, ἣν εἶχεν ὁ ῥηθεὶς λάσκαρης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐν διαφόροις τόποις, καὶ τοῦ παλαιοχωρίου τοῦ λεγομένου Πρωτοκνένζη, καὶ τοῦ βελιδόλου, καὶ τῶν ἐκεῖ δύο μυλώνων, καθὰ προκατείχοντο καὶ παρὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ κανκλείου ἐκείνου· πα-

λαιοχώριον εἰς τὸν πάνακα τὸ ἐπικεκλημένον οἱ κυνηγοὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ παροίκων καὶ προσκαθημένων, καὶ τῶν ὑδρομυλῶν, καὶ τῶν ἐκεῖ ἑτέρων δύο δημοσιακῶν μυλώνων, καὶ τῆς δρύστρας, καὶ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· εἰς τὴν πέρα πολεάναν αὐλάκια τέσσαρα τὸ λεγόμενον τὴν λογκᾶν μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· τὸ τοῦ φωτεινοῦ μετὰ καὶ τοῦ τζυκαλᾶ· τὸ δὲ τέταρτον τοῦ σκυλομίτου μετά τῆς παπυρέας, καὶ νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ· ἔτι δὲ καὶ τῶν τεσσάρων ἀνθρώπων, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσι τοῦτα· τοῦ ποτάμη, καὶ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ καλογέρου· ταῦτα πάντα ὀφείλουσι κατέχειν καὶ νέμεσθαι αἱ δηλωθεῖσαι σεβασμίαι μοναὶ τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτίστου Ἰωάννου, ὡς εἴρηται, ἔξω πάσης ἐπηρείας καὶ δόσεως καὶ ἀνενοχλησίας· ὅθεν καὶ τῇ ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλου λόγου τῆς κραλλότητός μου οὐκ ὀφείλει τις τῶν ἁπάντων τὴν οἱανδήτινα ἐπὶ τούτοις ἐπαγαγεῖν ἐνόχλησιν καὶ διασεισμὸν, ἀλλὰ διαμένειν ταῦτα ἰς τὸ διηνεκὲς ἀνενόχλητα καὶ ἀδιάσειστα, ὡς ἡ κραλλότης μου ἀνωτέρω διακελεύεται κατὰ τὴν περίληψιν καὶ δύναμιν τῶν προσόντων αὐτοῖς χρυσοβούλλων τε καὶ προσταγμάτων, καὶ λοιπῶν δικαιωμάτων· ἔτι τε οὐκ ὀφείλουσι διδόναι τὰ σανδάλια τῶν προσκαθημένων τοῦ ἐσφιγμένου, τὸ ἀπαιτούμενον τρίτον οὐδὲ πόρον, ἀλλα διατηρηθήσονται καὶ ταῦτα ἐλεύθερα τῶν τοιούτων δόσεων· τοῦδε γὰρ χάριν ἐγένετο ταῖς τοιαύταις μοναῖς· καὶ ὁ παρὼν χρυσόβουλλος τῆς κραλλότητός μου ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα ὀκτώμβριον τῆς νῦν τρεχούσης Ἰνδικτιῶνος τεσσαρεσκαιδέκατος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ τετάρτου ἔτους, ἐν ᾧ καὶ ἡ ὑμετέρα εὐσεβὴς κραλλότης ὑπεσημήνατο·

Εἶχε καὶ δὲ ἐρυθρῶν γραμμάτων τὸ Στέφανος ἐν χριστῷ τῷ θεῷ πιστός κράλλης, καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας, καὶ ῥωμανίας·

I.

Хрисовуља Стефана краља.

Пошто је преосвећени митрополит од Зихне и пречастни господин Јоаким, по својственом му отачаском и богоугодном владању и расположењу, потрудио се са архијерејском и духовном ревношћу и подигао сопственим трудом и трошком из темеља манастире и то код планине Меникеја и у богохранимом граду Серезу, обадва по имену частног пророка предтече и крститеља почаствованог Јована, тако да остану сједињени и под једним — који се догоди — игуманом и духовно владајућим и управљајућим истима, но онај у Серезу је под оним у Меникеју — да се сматра као његов метох; — одређени су овим двема обитељима за издржање и управљање у истим трудећих се монаха, по разним хрисовуљама и повељама и писменим предањима и другим правима, непокретности за свагда непромењљиве, за које се налаже да буду узвишене над сваким данком и потраживањем и невредиме као што су тако биле и до сад, — као што о томе хрисовуље показују и садрже. Од скора је пак саизвољењем божијим, град Серез дошао под власт краљевства ми, од тада су и ти манастири тражили и просили и у њима трудећи се монаси, и добили су доброчинства од краљевства ми, а молили су да се изда и хрисовуља краљевства ми за потврђење и сигурност имања која имају, која су задобили хрисовуљама и која су им од скора поклоњена од краљевства ми, — и краљевство ми по милости господњој, које више свега другог по својственој му християнској бризи о манастирима и светим црквама доброчинства и дарове распространити жели, имајући одтуда сигурног уверења, да ће млого-

кратне награде и накнаде од награђујућег Бога примити, додаје и подарује ову златопечатну заповест истим поштованим обитељима, којом се заповеда и нарећује, да њихова имања и метоси имају свагда власт и слободу, и да буду узвишена над свакии оштећењем и потраживањем и поискавањем и сад постојећим и оним, која се буду доцније измислила, и да буду постојано сајединене обе обитељи и и да се никад нераставе, но да држе иста имања онако као што о њима хрисовуље и повеље нарећују, и да никад не осете ма какву досаду и изнуђење ма од кога., него да буду иста неузнемирена и неизнудљива — као што је речено — од свакога потраживања и давања и поискавања, као: главнице, данка на потрошак, данка за међе, градске работе, данка за попашу, данка на кошнице, десетка од оваца и свиња, данка за женидбу, и од сваког јавног оштећења и потраживања, даље и од (десетка) дрва и сламе и свију других, и да се никако не траже таква од свију имања ових манастира, ни од њиови закупника ни од њиови становника. Још к томе и прирез[1] да се никад не тражи од њи. Зато при појаву овог златопечатног слова Краљевства ми не треба нико од порески званичника ни из Сереза ни с поља, ни од извршујући јавне послове или свију други који буду постављени, да ради што или да тражи од овог места, да улази у добра или у метохе ови обитељи и да иште што од њи, но да буду за свагда негажена и неповређена и слободна од сваког и свакојаког поискавања и данка. А метоси и имања су ова: имену господа Бога и спаса нашег Исуса Христа посвећени и названи Гастеленгов (метох) са његовим житељима и са свима пра-

---

1 Μετάτον?

вима и преимућствима њиови, и са осталим његовим имањем и утрином; земља у Кравамунту са тамошњим житељима колико буде; други метох св. Ђорђе Сакеларијев са свим његовим округом и утрином; мајур у Ливовисту (Љубовишту?) с његовим округом; у Лестиани седиште Саракина; мајур у Неохорију, онај Прантулов са својим округом и са житељима у њему; земља у „Ливади" купљена од Мелакрине; метох од 400 ланаца[1]; метох св. Варвара, поред језера са водоводима који су с њим, и рибарским чамцима, са житељима на његовој земљи, и са другим правима и преимућствима; земља у Цијану близу земље Филотејеве и земље Зелихове, коју је и пре држао манастир; метох „Безтелесни", који има земљу на различним местима по куповини, посвећењу и уписном наређењу са тамошња три млина и са житељима; метох у Зихни, који има винограде на различитим местима и три млина, Евреји у Зихни у селу дољој Уски; газдинство од сто перпера са закупницима налазећим се у различним селима; и од прилога Маргаритовог у том селу виногради и њиве на различним местима; село Моноспитија са утрином и округом његовим и са закупницима и становницима његовим; село Лаково са житељима у њему и утрином и округом његовим; земља Кераница са закупницима и становницима и утрином и округом њеним; у селу Тополцу двадесет закупника; око Сереза девет воденица; различни дућани близу царски врата а и друга различна обиталишта за под кирију на различним местима; метох у Трилису, почаствован именом пресвете Богородице и прозван Вамбелакијев, са два метоха у истом (месту), од који је један близу Тру-

[1] *Μόδιος* 200 хвати.

лиане и назван пресвета Богородица Цернијева, са житељима у њему а други преко Места назван Градистос (Градиште?) са његовим становницима и закупницима и млином и планином[1] названом светог Ђорђа, Прјасјаком, и Лупутусом (Љубудиш?) и са другим округом и утрином њиовом; у месту Сфолену 40 жирородни дрва, у збиру маслина; и закупника три: Хрисоцикала и Константин Хлиерин са својим зетом; и један млин свагдашњи, и становници и закупници. Подарило је к томе и краљевство ми ово: у селу Ленгинију газдинство Ласкара са мајуром што држи Кантакузин и трима зимњим воденицама у истом, и са закупником у селу Меленикицију и обиталиштима и осталом земљом, коју је имао речени Ласкар са својим братом на различним местима, и старим селом названим Протокнензи и Велидолом и тамошњим двема воденицама, као што их је пре имао и Канклус; старо село у Панаку названо Кини́чи са тамошњим закупницима и становницима и воденицама, и тамошњим двема обштинским воденицама и Дристром[2] и са свом утрином и округом његовим; на Пољани[3] с оне стране четири водовода: онај названи Лонка са утрином и округом његовим, Фотинов са Цикалиним, и четврти Скиломитов са Папиреом[4] и утрином и округом његовим, још и четворице њи, којих су имена ова: Потамов и трију синова калуђерови. Све ово треба да држе и да уживају речене поштовани обитељи частног славног пророка предтече и крститеља Јована, као што је речено, изван сваког оштећења и данка и узнемиравања.

---

[1] *Πλανινῆς.*
[2] *Δρύτρα?*
[3] *Πολεάνῃ.*
[4] *Παπιρέα?*

С тога по важности и сили овог златопечатног слова краљевства ми не треба нигде нико у овоме ма какво узнемирење и изнуђење да учини; него да остану за свагда неузнемирена и неизнуђена, као што краљевство ми горе заповеда по садржају и сили издати им хрисовуља и заповести и остали права. Јошт и не треба да дају чамци житеља Есфимгена наплаћивану трећину и данак, него да буду и они слободни од ови давања. Из овог узрока издата је овим обитељима и ова хрисовуља краљевства ми, одпуштена месеца Октобра текућег индикта четрнаестог, шест иљада осам стотина педесет четврте године, коју је и наше благоверно краљевство подписало.

Имало је и црвеним словима; Стефан у Христа Бога верни краљ и цар Србије и Романије.

2.

Хрисовуља краља господина Стефана.

Како је прељубазна тетка Краљевства ми госпођа Ирина Кумнена Палеологина имала око Зихне по наслеђству место названо Толос, посветила је од њега царској поштованој божјој и освећеној обитељи частнославног пророка предтече и крститеља Јована, лежећој у планини Меникеју, тамо налазећи се пуст храм, који је имао и он исто име као и та освећена обитељ, са ледином, у истом лежећом, од око 24 ланца, а хтела је опет да прода од тог дѣла, који је имала, реченој тој божјој и освећеној обитељи колико је хтела, а после и ужасном болешћу поражена добровољно и из сопственог побуђења дала је и остатак од тог дѣла са његовом утрином и округом, и тражила је да се о томе изда божаствена и поштована

хрисовуља од краљевства ми, уверавајући и потврђавајући оно што је она утврдила са најотменијим монасима поштоване и освећене обитељи. Молбу њену примивши краљевство ми, издаје јој и подарује ово златопечатно слово, којим се заповеда и наређује, да ово све буде постојано, ненарушено, непроменљиво, тврдо, неумаљено, непотрешено. Такође и по времену тамо налазећи се порески званичници краљевства ми око Зихне, или јавне послове вршећи, кад се појави ово златопечатно слово, треба да чувају од сваког вишег оштећења и потраживања, као работа давања ране, зидања градова и ма какве друге штете која би се изнашла, но шта више да буду наклоњени и чине рукопомоћ по могућству, као што ово златопечатано слово краљевства ми наређује.

Имало је и потпис српски црвеним словима царском и божаственом руком: „Стефан у Христа Бога верни краљ и цар Србије и Романије."

3.

Заповест потврђујућа по предмету метоха у Герлисију.

Пошто су монаси поштоване обитељи лежеће код Сереза у планини Меникеју, почаствоване именом частног пророка предтече и крститеља Јована, а подигнуте преосвећеним и пречастним митрополитом од Зихне и дате од истог прељубазном зету царства великом Доместику господину Јовану Палеологу Катакузину и надзиравање од истог, навели, како је богољубљени епископ Феремски, имајући по хрисовуљи и частном патријаршком писму код Трилисија манастирић почаствован именом пресвете

Богородице назване Симпелакиске, потврдио исти својим писменом овој поштованој обитељи, — молили су да добију о том заповест. Царство ми, добивши њиову молбу, издаје им ову наредбу, којом се и нарећује, да они имају и у будуће овај манастирић неузнемирено и неизнудљиво, по садржају датог писмена богољубљеног епископа Феремског и како је исти наредио, као што је речено, и држао он и држе они до сад. И да не нађу они ма од кога какво насиље, и узнемирење ма у ком праву, као што и ова заповест царства ми нарећује.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком: Стефан краљ.

4.

Заповест потврђујућа за иланинско (?) газдинство, које је дао доместик Макрин.

Пошто су монаси манастира код Сереза частног предтече и крститеља Јована навели, да им је — као што је наредило царство ми заповешћу на Доместика Макрина, да им изда у место одузетог од њи газдинства великог Примикирија царског од 11 р. (?) толику количину, овај нашао у различним селима и издао исту: тражили су и молили да задобију и заповест. Тражење и молбу њиову примивши царство ми, ову им издаје заповест, којом се и нарећује, као што им је дато од реченог Доместика, да то имају сасвим неузнемирено и неизнудљиво, не налазећи ни од кога ма какво узнемирење. Због тога им је и дата ова заповест царства ми.

Имало је и црвеним слозима написано од царске божаствене руке: Стефан краљ.

5.

Заповест Маргариту.

Пошто је дворанин царства ми Маргарит прибавио по писменим доказима од дворанина царства ми великог Хартуларија господина Јована Ватаци и преноштованог дворанина царства ми Орфанотрофа господина Константина ...... село долњу Уску и Рахову, и од Цако ..... непокретности и државну неку земљу и винограде, за које је он и примио део јавног (терета?) II Θ; молио је да нареди царство ми, да он то држи у напредак без данка и без терета. Његову молбу примивши царство ми одпушта ову своју наредбу, којом се и наређује да има у будуће речени Маргарит именовану земљу и винограде неузнемирено и неизнудљиво без икаквог данка и терета и да има слободу да иста уреди поправи и да пренесе и на децу од свог колена и на своје насљеднике да их и они држе на исти и раван начин. Због тога је и издата овом дворанину царства ми Маргариту ова заповест царства ми.

Имало је црвеним словима од царске и божаствене руке: Стефан у Христа Бога верни цар Србије и Романије. Месеца Октобра, индикта 11-ог.

5

Заповест за Моносиите.

Дворанине царству ми, главару Волера и Мосинопула као и Христопула и њиови околина, господине Тодоре Палеолоне. Прељубазна кћи царства ми, превисока Краљевна, примивши од неколико година по хрисовуљама царства ми надзиравање и надгледање поштоване обитељи

лежеће код Сереза у Меникеју планини, почаствоване именом частног пророка предтече и крститеља Јована, која је обитељ постала собственим трудом и трошком богољубљеног епископа од Зихне, тражила је те је у речену хрисовуљу ушла и земљица налазећа се близу те поштоване обитељи, названа Моноспитон, коју је држао по званичном акту у кругу свог газдинства дворанин царства господин Никифор Мартин у место 11. л. (?) што је држала иста обитељ до (?) реченог Мартина. Наредило је царство ми, и издата је заповест на свеуваженог ..... Доместика западни прихода (?) господина Ђорђа војводу, и на свеуваженог .... дворанина цирству ми господина Николу Теологита, налазеће се у званичној дужности у тим местима, да њему предаду ту количину. Али ови нису стигли да то учине; а догодило се у стварима узнемирење, подигао се опет тај Мартин, и тражио је и молио и дата му је иста земљица. А од скора поновио је тражење и парницу о земљици царству ми речени богољубљени епископ од Зихне, подносећи му издату, као што је речено, истој поштованој обитељи хрисовуљу, и молио је, да по важности и садржају поменуте хрисовуље нареди царство ми, да с друге стране накнади реченом уваженом Мартину ова дугована по званичном акту количина, на место речене земљице по неукратимом (закону). А ову земљицу Моноспитон да држи опет речена поштована обитељ, т. ј. царство ми, за част предидућег и за ненарушимост речене хрисовуље, а и на тражбину и молбу о овоме реченог богољубљеног епископа од Зихне, судећи да је праведно и уместно, има вољу и наређује ти...... како се налази код Сереза газдинство, које је имао муж ћерке Римљанина назван Саракин, величине, као што је царству ми

јављено, од 11. п., и које држи од скора онога жена мимо наређења царства ми, примивши на саживлење незаконо свог подчињеног, — да предаш од истог реченом уваженом Мартину невредиму и неокрњену количину од 11. л., за коју се записује, као што је речено, званичним актом речена земљица; а другу количину од тог газдинства да задржиш и да ограничиш, кажем, као државно, докле о њој не нареди царство ми како реши и шта има вољу. А реченој поштованој обитељи да предаш ову земљицу Моноспитон, и да има и ужива исту неузнемирено и неизнудљиво по свој важности и садржају пре издате јој, као што је речено, хрисовуље царства ми. И учини по овој заповести коју и поврати, да буде речено поштованој обитељи за сигурност. А од осталог газдинства речене Римљанке има вољу царство ми, као што је и горе речено, да ништа не предаш ма коме до . . ., јер треба да знаш из друге заповести о томе вољу и наредбу царства ми. Има и црвеним словима царском и божаственом руком . . . . . . месеца Априла 26.

7.

Заповест по истом предмету.

Дворанине царству ми Доместиче господине Јоване Тарханиоти! Царство ми наређује ти . . . . . од пређе је хрисовуљом, посредовањем прељубазне кћери царства ми превисоке краљевне твоје господарице, (издатом) поштованој обитељи лежећој у планини Меникеју, почаствованој именом частног пророка предтече и крститеља Јована, дата земљица налазећа се, код исте обитељи названа Моноспитон, коју је најпре држао по званичном акту у газ-

динству дворанин царству ми уважени господин Никифор Мартин, у место количине 11 л. томе уваженом Мартину у почетку за приход 11 (?); а сад пре неког времена наредило је царство ми, да се томе Мартину у место речене земљице да̂ од газдинства које је имала код Сереза кћи Римљанинова, количина од 11 л. како би речену земљицу споменута обитељ држала неузнемирено, недосадно и неизнудљиво, у место количине, као што је речено, од 11 л. Од скора пак дознало је царство ми из тужбе богољубљеног епископа од Зихне, који је подигао ту обитељ собственим трудом и трошком, да је речени Мартин неће да послуша и да прими од реченог газдинства оног Римљанина речену количину од 11 л. и да зато и део моје речене (заповести) није извршен у заузимању речене земље Моноспитон, па је молио и тражио ипак, да нареди царство ми да се изда заповест о одбрани и накнади у овоме речене обитељи. А ову молбу примивши царство ми има вољу и наређује ти, да чим ти приспе ова заповест, незадржано предаш тој обитељи у реченој земљици количину од т. л. 11, и да наредиш да се држи и управља та количина по садржају и важности издате, као што је речено, хрисовуље царства ми. А реченом уваженом Мартину предај, као што је речено, од споменутог газдинства оног Римљанина количину од речених 11 л. По томе и за част и ненарушеност предидуће хрисовуље царства ми, тој обитељи није никако могућно да никако нема споменуте количине у реченој земљици, баш и да неће и не предпостави тај Мартин, да у место тога прими речену количину од газдинства Римљаниновог. Онда добро, и ти треба да издаш реченој обитељи у истој земљици количину од 11 л. као што наређује царство ми. Ако пак тај ре-

чени уважени Мартин неће овако да прими ту количину, остаје да му се иста одузме. А ову вољу и наредбу царства ми испуни неодложно, као што ти наређује заповест, коју и поврати реченој обитељи да јој у овоме буде за неузнемирење и сигурност.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком Стефан краљ автократор Србије и Романије. Месеца Декебра 9-ог.

8.

Заповест по истом предмету.

Сродниче[1] царства ми Протоспатарије господине Андрониче Кантакузине! Богољубљени епископ од Зихне јавио је царству ми, како је обновљеној поштованој обитељи, којој је име дато частног славног пророка предтече и крститеља Јована која је названа Меникејска, учињено доброчинство хрисовуљом светог господара мог и цара, деде царства ми .... са земљицом код те речене обитељи, названом Моноспитон, количине 11 ...., коју је одцепио пре неког времена Доместик ..... војвода, од газдинства свеуваженог дворанина царства ми господина Никифора Мартина. У време пак забуне опет је она захваћена и дата истоме уваженом Мартину по писмену стрица царства ми (као) монаха господина Калиста Палеолога из освете и злобе, којом је дисао према богољубљеном епископу од Зихне као непоказавшем царству ми непризнателност у оно време. По том ју је узео тај уважени Мартин и ћутао; а ова земљица дата је, као што је речено,

---

[1] Ζυμένθερε (?)

са хрисовуљом реченој поштованој обитељи, издејствована је и заповест од светог господара и цара, деде царства ми, и просио је речени богољубљени епископ и молио царство ми, које и молбу ову саслушавши, има вољу и наређује ти да ипак на разуман начин одвојиш од тог уваженог Мартина ову земљицу, и да ју предаш опет на део речене поштоване обитељи, и да се она чува и ужива неузнемирено и неизнудљиво; и по садржају дароване јој хрисовуље светог господара мог и цара, деде царства ми, да њен део не нађе у држању, уживању и сваком праву свом ни од реченог уваженог Мартина ни ма од ког другог угњетења у овоме или ма каквог узнемирења и нападања. А овом уваженом Мартину постарај се да се дâ од неки заоставши и слободни (места) раван део. О овоме дакле намеру и вољу царства ми разумеј и пожури се и изврши по овој заповести, коју и поврати у део речене поштоване обитељи, да јој буде за осигурање.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком: Стефан краљ. Месеца Августа 20-ог.

9.

Заповест краљева за „слободне“.

Пошто су монаси поштоване обитељи частног славног пророка предтече и крститеља Јована, лежеће у Меникеју, изјавили, да су задобили око . . . . . . Кравасмунта земљу по хрисовуљи, молили су и искали у краљевства ми, да им се изда заповест, да се скупе . . . . . и да седе на тој својој земљи. Молбу њиову примивши краљевство ми, издаје и дарује им ову заповест, којом заповеда и наређује, да колико слободни људи населе на речену

земљу а и на друга места где имају земље, држе исте неузнемирено — да их несме нико отети ни одузети —, и да ништа не снађу ни од они што купе од времена на време данак ни што врше јавне послове, ни ма од кога, но да остану неузнемирени и неизнуђавани од сваког оштећења и давања, као што су и остала њиова имања, и као што садрже њихове хрисовуље и заповести.

Због тога им је и издата ова заповест краљевства ми, за сигурност. Месеца Септембра 4.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком Стефан краљ.

10.

Друга заповест за земљу коју је дао велики Доместик Раул.

Пошто је дворанин и љубљени велики Доместик царства ми господин Алексије Раул, видећи, да је метох поштоване царске обитељи частног предтече у планини Меникеју, који је код Зихне и почаствован именом „безтелесни," скучен у земљи, решио се из собствене воље и благе намере и дао истоме по своме писмену неку земљу због душевног спасења и спомена царства ми и његовог, — тражио је и молио за већу за унапред сигурност и утврђење да добије и заповест царства ми утврђујућу његову намеру и добро дело по реченом његовом писмену; то такво његово дело примивши царство ми, и хотећи испунити то тражење, има вољу и наређује овом заповешћу, да речена поштована обитељ частног предтече држи од данас и за у будуће ту земљу сасвим неузнемирено и неизнудљиво, и неодузмиво и неодцепљиво и на основу насљедства, као и остала њена имања која већ од млого

година има, и да исто тако ужива и добија од исти сву добит, као што садржај писмена великог Доместика гласи и распоређује, и да чини све по жељи, и да не нађе никад по појаву ове заповести царства ми узнемирење и гоњење или изнуђење ...... у уживању и држању догодившег се од по времену речено .... желећег да заузме Зељахову, ако не пристане да се суди неправо ради .... као што је исти имао тај манастирић по садржају и сили божаствене и поштоване хрисовуље издате на део те обитељи о тим подарцима и куповинама. Друга земља у Ливовисту од поклона Аравантина ланаца 6 (?) у којој је подигао део те обитељи кућу и виноград; земље близу истог од поклона Мелисина ланаца 12.; виноград од поклона Вотрида, близу исте земље, од 1 ланца; у граду Сереском близу царски врата дом дућански од поклона Сакелија (Сакеларија?) најсветије митрополије сереске; Зервов други дом дућански по куповини од Мавселинге; други по куповини од Трисија; други по куповини од Лупинарија; други по куповини од зета Токсариног; други подарен од Јераклиција; други гостионички дом подарен Аравантом; место за врт у Торошу св. Николе од поклона Кардамија; место у том граду, у ком се пре налазила благајница[1] те обитељи а после се срушила, и у ком се налазе и разсадне зграде; друго место у ком се налазе обиталишта главара Катида и његове сестре Фокене, за које плаћају и ови на део поштоване речене обитељи годишње од усева; изван реченог града воденица овдашњи 7., за које је и задобио део те поштоване обитељи и божаствену и поштовану Хрисовуљу (као и за)

---

[1] *Κυμηλαρεῖον* (ако је у место *κειμηλιαρχεῖον*, по латинском изговору cimeliarchium.)

друге воденице купљене од Синадина; виноград на мосту св. Василија од поклона Филиповог; други у маслиновом саду поклоњен од Цинција и од Вохолога; земље виноградске на месту Зајмови од куповина и поклона 41 ланац, од Пеларга 400 ланаца; друга земља од поклона Араванде у Агелици 16 ланаца; земља од поклона и куповине на месту пчелињака близу земље гробова 260 ланаца; друга земља у Косији близу земље Пеларгова и општинске међе заједно са Ксифејевом 150 ланаца; друга земља ограђена близу земље гробова и земље Палерове ланаца 1400; друга земља у Ливади 200 ланаца, без ондашње земље Драгојеве, на којој се налазе два воденичишта, за које је задобио део те поштоване обитељи божаствену и поштовану хрисовуљу; метох почаствован именом господа Бога и спаса нашег Исуса Христа, назван Гастеленгов, са својим округом и утрином, и са житељима за које је и издата тој поштованој обитељи и божаствена и поштована хрисовуља; око тог метоха земља; коју је пре држао великн Логотет Метохит, и која је дата делу те обитељи божаственом и поштованом хрисовуљом, на Страстривице близу међе села Кравасмуте, пута који долази из града Серeског и води у Капест земље Ласкарове, и потока, ланаца четири иљаде и четири стотине; друга земља у врбаку, коју је имао . . . . виноград од 20 ланаца; парлог од 6 ланаца; парлог од 14 ланаца у загради место од 10 ланаца: друго од 3 ланца; ковач Матија Пеплегмен или источни има Ану свастику Потамију пашенога по њој . . . . син Тисуров, има матер Теодору . . . . . . у месту Панаку од ловаца . . . . . . Мерзанијева има синове . . . . . Герилу . . . . . Томприцу (Добрицу) зета Влаа по њој . . . . . Десија има сина

Константина . . . . . . има Зорицу виноград ланца 3, од фамилијарног његовог имања воденица . . . . . нарлога 6 ланаца и земљу од 100 ланаца . . . . од заоставши ти имања 2 ланца парлога, половине дêла и земље . . . . . . у месту Сфолу од Мерзановог имања жирородна дрва; преко тога има та обитељ по сопственој набавки: код Сереза метох почаствован именом светог отца нашег Јована патриарха цариградског златоустног, са свима правима и преимућствима његовим, и место близу њега, на коме седе и неки сиротни странци и слободни; други метох почаствован именом светог славног великомученика и победоносца названог Крионерита, који је подигао из темеља Сакеларије најсветије митрополије Сереске, Мурмура, а издата је после његове смрти од његове супруге и његови закони насљедника и потомака тој поштованој обитељи са знањем и одобрењем најосвећенијег митрополита сереског и пречастног, са припадајућим му имањем и кућама око њега и од цигала озиданом кулом и ограђеним виноградом око ње; други виноградић на месту калуђеровом; другог великог винограда у св. Јовану половину; други виноград на месту маслинака 2 ланца; у граду сереском обиталиште од 3 спрата од промене са странцем Мурмуром и други пет његови нећака Мурмуре; по куповини од кћери Триволове два дела, 120 ланаца, јер остали трећи део држи Синадин по промени са реченим странцем; другу земљу од 16 ланаца; другу земљу у Косни близу Пигдерија од 70 ланаца; другу земљу близу ове од 10 ланаца, по куповини од реченог странца; другу земљицу близу воденице Палукове од 4 ланца од поклона Канакијевог и у Евангелици другу земљу од поклона Аплемеле; код Зихне у месту . . . .

11.

Заповест потврђујућа.

Како је Јаков из града Зихне имао по хрисовуљи царства ми код тог града манастирић почаствован именом пресвете богородице, прозване остринске, и божанствени храм почаствован именом свете Анастасије, и јошт у месту Толу земљу од 200 ланаца, по наследству, па имајући то, посветио је све својим писмом поштованој обитељи у планини Меникеју, почаствованој именом частног славног пророка, предтече и крститеља Јована, и покренут од тамошњи монаха њиовим писмом — да имају од тога, ради уживања, колико треба и садржи се у истом, — молио је да му се изда и заповест, царство ми издаје му ову наредбу којом се нарећује . . , ...

12.

Монаси поштованој — у планини сереској названој Меникеј — . . . . . обитељи прељубазне кћери царства ми принцезе краљевне српске, почаствованој именом частног славног пророка, предтече и крститеља Јована, просили су у царства ми за налазећу се код мајура исте названог Потолинов водовод, који је био близу метоха исте обитељи Есфигмена. Молбу њиову примивши царство ми, има вољу и нарећује ти, да, кад примиш ову заповест, предаш речени водовод са баром у истом и његовом утрином и округом.

Дакле и изврши, као што ти ова заповест царства ми нарећује, коју и поврати истима за сигурност, да их и они, који после тебе буду у том послу за та добра, чувају неузнемирене. Месеца Окт. 3.

13.

Друга заповест царства господина Стефана о св. Варвари.

Пошто су монаси налазећи се у лежећој у планини Сереској названој Меникеју обитељи прељубазне кћери царства ми превисоке принцезе српске, почаствованој на име светог славног пророка предтече и крститеља Јована, молили царство ми за налазећи се код мајура исте названог Вернарево, молитвени дом почаствован именом свете великомученице Варваре, да буде као метох те тамошње обитељи, — молбу њиову примивши царство ми наређује, да они приме и држе речени молитвени дом, — по томе је присвојен као метох споменуте обитељи, — и да они не нађу у држању ни од кога ма какво изнуђење или узнемирење.

Због тога је издата споменутој поштованој обитељи предтече и ова заповест царства ми, која треба да јој је за сигурност.

Имало је и црвеним словима царском и божаственом руком „Стефан верни у Христа Бога краљ и цар Србије и Романије.“

Месеца Октобра 3.

НАУЧНОСТ ПОЛИТИЧНЕ ЕКОНОМИЈЕ.

„Мора постојати наука о друштву, наука строга и апсолутна, основана на самој природи човека, на његовим способностима и на узајамном одношају ових, наука коју не треба измишљати, а треба је само пронаћи.“

Прудон.

Научност политичке економије стоји под сумњом. Има много врло чувених учених људи, који не признају да је савремена политичка економија *права* наука, који држе да је то подобно јурнспруденцији тек „за невољу“ наука. Тако је некад било са науком хемичком и са астрономијом. Ваљало је да пре њих дуго, дуго процарују алхемија и астрологија, па тек из њихова гроба да никну праве науке о хемији и астрономији. Да не буде то исто и са савременом политико-економном науком? Ако је савремена пол. економија права наука, ако је дакле у томе једнака с физиком, астрономијом или буди којом од тако званих наука, онда не може ни бити збора о њеном паду, не може бити никакве сумње о њеној научној сталности.

Али већ сама та прилика што је могуће посумњати се у ту сталност не слути на добро за политичку економију.

О научности физике или хемије нико се не сумња а неможе се ни посумњати — знак је да се оне по карактеру одликују од савремене науке о политичној економији.

Нужно је дакле видети пре свега има ли то што се до сада у опште издавало под именом науке о полит. економији обичне знакове или нема. Наука има много, ништа мање карактерне црте у свију су једне исте.

По чему се дакле познаје наука? Први и најважнији је знак науке *непромењљивост закона* што управљају појавима које једна наука обухвата. Све на свету што постоји и како постоји, све што се догађа и што се догађало, има своје узроке и имало их је. Сви су узроци посредни или непосредни, али и једни и други у свом су почетку, у главном узроку вечни и неизмењиви. По истом закону по по ком се пре хиљаду година пара, кад се до известне мере угрејавала претварала у капље, претвара се и данас и то не само на једном буди каквом месту него свуда и свакад.

Други је знак науке *развиће*. Ни једна наука не само да није достигла крај свога усавршавања него та и не предвиђа. Живот васионе тако је таман, појаве што долазе од тога њеног живота тако су још не испитане, не изучене, да се и највећи умови смиравају гледајући преко неизмериве даљине по којој је људско знање, наука тек пошла. Али ипак што је завојевано —завојевано је на свагда, и што је јошважни је, огледато да ће служити до века. Закони што владају известном врстом појава нису само за појаве које су већ познате већ и за све непознате, али само од те исте врсте. На томе се оснива могућност хипотеза, а с њима заједно и сам развитак правих наука. — *Могућност суђења по познатом о непознатом*, па не само суђења но и погађања то је такође врло сигуран знак науке. Једна од најсигурнијих наука то је астрономија, а међу тим ни једна наука није ставила толико хипотеза толико претпоставака према појавама које се тек

почињу изучавати. И све остале праве науке имају своје хипотезе и имаће их до века. Историја их је тек од скора почела стављати и филологија ставља их те још како већ одавна.

Под тим знацима познаћемо и науку о политичкој економији. Находимо ли их ми у томе што нам се у опште издаје под именом те науке? Находимо ли? .. Не само да не находимо него нас још та наука уверава да је она *по природи својој* са свим друкчија од других наука и да по томе непромењљивости закона што управљају економним појавама не само нема него и бити не може!

Ево шта пише о томе г. Чед. Мијатовић на стр. 5 своје пол. економике: „Већина *појава економног живота*, вели он, има својих првих побуда *у природи самога човека* и у социјалним установама његова друштва; *народно економни појава* имају корена свога *у економној* или привредној страни народнога живота. Кад би природа човечија и разне установе друштва биле вечито непромењљиве, кад би оне у свима приликама једнаке биле, онда би и *сви* закони које економика на видело изнесе били закони за сва времена, за сва друштва и за све прилике, били би *апсолутни закони.* Али човек носи у себи начело развијања и напредовања; друштво човечије и народ — као организам од елемената што су носиоци идеје развитка — и сами се једнако развијају, непрестано долазећи у нове прилике. Па према томе оно што се нашло да је у извесним неким приликама, под неким датим претпоставкама *закон*(*!*), не мора то бити у неком другом моменту народног развитка у са свим друкчијим приликама. *Закони политичке економије* нису *абсолутни.* Они вреде само под извесним претпоставкама, — под претпо-

ставкама да какви страни утицаји нису пореметили правилно изравњивање неких датих чињеница. „Сваки је народно-економни закон *у самој ствари само правило које трпи изузетка* (Рау) с тога се они састављају у облику *тежње (тенденције.)*“

И сама дакле политичка економија формално се одриче од научности. Још је *Бекон Верулямски* говорио да закони нетрпе абсолутно никаквих изузетака; да једна појава, ако не подилази под извесни закон, тачније, у ред осталих појава које се извесним законом објашњавају, обаљује тај закон ако и 10-у не објасни. Таквих закона сама политичка економија признаје да нема. У место закона она има *тенденције* и условна правила, којима се ипак служи као законима. Но и тога није доста: политичка економија доказује шта више да у њеној сфери не може ни бити закона; другим речма, да правом науком, таком као астрономија, на прилику, што је, она неможе бити тобож по самој својој природи. За ме као противника економиста овако схватање сувремене политичке економије вреди толико исто колико за Архимеда тражена тачка, на коју кад би се одупрьо, цео би земни круг превалио. Кад политичка економија није наука, онда шта је она и шта вреди? Њу није могуће назвати ни вештином, јер кад би она била права вештина, то би знаљци те вештине, особито професори њени, били најбогатији љу. и у свету, чега на делу невидимо. Није наука, а није вештина — а да шта је? Скуп „правила која трпе изузетка“ дакле нешто налик на „*Вечити календар.*“

Ми ипак морамо признати да нам није познато да још који економиста од Рауове врсте гледа на политичку економију као Рау и наш економиста г. Ч. Мијатовић

т. ј. да јој одриче научност и на њене принципе да гледа као на „правила која трпе изузетке."

Ево, на прилику, шта збори о том енглески и то један од новијих економиста, на име *Маклеод*. „Силе што стварају политико-економне појаве исто су тако *несумњиве, тачне и непогрешљиве* као и оне што дејствују у механици." На другом месту исти писац пише: „По моме уверењу прави се предмет науке о пол. економији састоји *у проналажењу закона* што одређују одношаје количина у промени (the true object of the pure science of Political economy is to discover the laws that regulate the exchangeable relation of quantities.)" Даље Маклеод упоређује пол. економију правке с *натуралном филозофијом* не само по сили „основних принципа" но шта више, и по методу; па и тога није доста: он уверава да и пол. економија мора доћи, а у некој мери да је већ и дошла — до оног ступња научне тачности, кад ће моћи предсказивати пол. економне догађаје. [1]

Исто тако и Џ. С. Миљ већ на првој страни својих „принципа пол. економије" говори да „трактат" пол. економије мора изложити наша знања *о законима и начелима* по којима дејствују узроци од којих зависи добро или рђаво стање човечанства у опште или извесног људског друштва према предмету опште жеље, т. ј. богатству.

Најпосле американски политико-економ Кери, писац са свим оригиналин у многим одношајима, учинио је шта више и покушај тако рећи натурализације политико-економне науке, т. ј. да оснује ту науку онако исто као што су основане све тако назване природне науке.

---

[1] Види предговор к принципима политичке економије *Маклеода*.

Тих навода доста је да се види да сувремена политичка економија, противно политичној економици г. Ч. Мијатовића, није без претензија не само на обичну него још и на строгу научност. Сам Рошер, овај врло вешти еконокомпилатор, кога је се чини нам се г. Мијатовић највећма придржавао у излагању пол. економике, на више места, лепше рећи свуд где говори о економији, говори не друкчије него као о науци у најстрожијем смислу те речи. Истина бележећи предмет науке о пол. економији он се уздржава зборити о *законима* те науке као што то чини Маклеод или Миљ, но вели да она испитује на који начин могу бити задовољене разне потребности човечије што се тиче његове хране и одевања, кућњег склоништа, огрева и т. д.; она проучава утицај што га има то задовољење чоечких потреба на цело друштво и друштвени живот и обратно, утицај друштва на чоека. Али на другом месту сам Рошер пише: „Ми разумемо под именом политичне економије, *науке* о публичној економији, изучавање закона развића публичне економије, закона економног живота народног.“ (Nous comprenons sous le nom d' économie politique la science d' économie politique, l'étude des lois du developement de l' économie publique, de la vie économique de la nation, превод Воловског на француском језику).

Јест, али при свем том сумња у научност пол. економије остаје недирнута. Приведени више докази нису никакви докази; то су само фразе. Ни трактат Рошера, ни Миља, ни Маклеода као ни једног другог економисте од оте врсте не дају чисте научне основе. У место тога они представљају читаоцу гомилу теорема о разним економним појавама, теорема, у којима нема барем ништа — „несумњеног, тачног, и непогрешног,“ то су само мњења

појединих људи. А од мњења до чистих овејаних истина није тако близу . . .

Да су то доиста само мњења појединих писаца види се нарочито из тога што се економисте једне и исте лозе далеко не подударају у њима. Не подударају се шта више ни у самом обиму пол. економије тако да често што једни признају да је суштински део те науке, други избацују као нешто што нема никакве свезе с пол. економном науком. Питање на прилику о *данку* једни рачунају да је политико-економно, други га не признају и избацују из те науке. А Маклеод, ово најодважније ђаче из школе економиста, без околиша своди сву политичку економију само на законе што управљају *разменом једне количине за другу.*

Па и тога је мало: економисте се неподударају ни у томе што сви признају да је предмет пол. економије. *Богатство* на прилику које многи стављају у темељ околишних система, ни двојица неразумевају подједнако. *Рад* опет једни рачунају да је алфа и омега у политико-економној науци, док напротив други неће о њему ни да говоре. Врло је занимљива у том одношају полемика Маклеода против Адама Смита, Рикардо и Миља, полемика где Маклеод говори да је *шпекулација мати производње, а захтевање извор стварне вредности* (valoir,) почем та „вредност произлази не из рада произвођача него из жеље потрошача.“

На кратко: једни економисте кажу да је пол. економија наука, други кажу да није; једни опет веле да је предмет политичне економије то и то, а други да није већ нешто друго; једни опет разумеју један и исти предмет овако, а други са свим друкчије и т. д. и тако то што се данас обично узима за науку о пол. економији није што друго

до пол. економни хаос који још може послужити као материјал за праву науку о политичној економији, али никако као сама наука.

Али има политико-економа и осим економиста, имају целе политико-економне школе које се ни на једној тачци не подударају с економистама, има много политико-економних теорија које су дијаметрално противуположне теоријама економиста — околност коју несме пренебрећи онај који штудира политичку економију у њеној реалности, нарочито у њеној суровој савремености.

Време од 1848 год. па амо безпогрешно може бити названо временом *социјално-економних идеја.* Данас и старо и младо и паметно и лудо води бригу и тражи рачуна о економном животу људском. Економна питања за свакога стоје на првом месту; књиге о економним одношајима, о социјалним интересима људи најбоље пролазе; сви покрети народни последњег доба, саме војне шта више на крају крајева мотивирају се социјално-економним побудама, т. ј. излазе из политике коју одређују чисто социјално-економне прилике.

Да напоменемо само радничке покрете у свој западној Европи, које економисте зову революцијоним покретом, премда признају да у основу тога покрета леже чисто економна питања о *раду* и *капиталу* и о њихову везујућем моменту *најамној плати.* Толика и тако дуга борба радника с капиталистима ваљда има толико значаја да је барем политико-економ несме пренебрегавати. По нашем схватању те ствари чини нам се и доказаћемо, да историја европског пролетаријата (сиротиње) после револуције 1789. год. тако побија мниму науку о политичкој економији да се она претвара у збирку празних формула,

које стоје према садашњем добу као чисти анахронизам. Сигурно ли је то или није, видећемо, али свакако то стоји, да сувремена социјално-економна борба не подилази ни под једну формулу сувремене науке о политичкој економији и да је с друге стране та борба војна против кореног принципа, prima causa сувремене економије, на име против сувременог социјално-економног поредка.

Појаве из којих је сувремена политичка економија извела своје законе од прве до последње извиру из сувременог социјално-економног status quo. То је врховни принцип, prima causa, тако рећи закон закона у сувременој политичкој економији. Сувремени *капитал*, сувремени *најам*, *цена*, *размена*, *конкуренција*, *кредит* и сви остали моменти сувремене политичко-економне науке одређују се *безусловно* сувременим социјално-економним поредком. Сва учења, све теорије економиста и сви њихови закони што господаре у сфери свих политично-економних момената своде се под тај једини, општи именитељ, под освештано сувремено политично-економно status quo. Отуд неапсолутност или условност политико-економних закона, отуда њихова нетачност и погрешност, а с тим заједно и ненаучност политичне економије.

Али то још незначи да неможе ни бити строге науке о политичној економији. Чим постоје појаве што долазе из политико-економног живота људског, несумњено је да постоје и закони који управљају тим појавима. Ако ти закони нису они исти о којима збори сувремена политичка економија, то још незначи да других нема или да их и бити неможе, не, — они постоје и постоје апсолутно, неизмено, тачни су и непогрешни. Само их ваља потражити и наћи, ваља ићи од појава к непосредним, од ових к

сљедујући и т. д. узроцима тих појава дотле док се не дође *до краја*, т. ј. до оних општих родових, врховних узрока који држају свима подчињеним узроцима и појавима. Ти врховни узроци који објашњавају све појаве што спадају у њихову сферу и јесу они закони које наука тражи и знање којих сачињава и саму науку. У том и јест грех савремене политичке економије што јој изучавање политичко-економног живота људског не иде до краја, но се зауставља на по пута и што услед тога прима као законе *условне регулаторе*, условне прилике, т. ј. појаве које као и све друге појаве имају своје узроке, своје апсолутне законе.

Они узимљу на прилику групу појава од једне врсте, групу од друге, треће и т. д. и мотре како се мењају њихови узајамни одношаји у оваким, а како у друкчијим приликама, описују после и те појаве и те прилике, појаве означују појавама, а прилике законима — ту је и сва наука. Ево примера: нашем ђумруку треба петнаест амала за стоваривање и пренос разних товара и он је позвао амале да се погоде о надници. Уместо петнаест амала долазе дваест, и ишту да им се плати обична надница од осам гроша чарш. Но ђумруку нетреба дваест но само петнаест амала што он и објављује амалима питајући их, ко ће најјевтиније да амалише. Међу амалима рецимо да су неки бећари а неки имају по двоје по троје деце. Мислимо да је са свим природно да ће они што имају већу нужду у насушном хљебу пристати на најјевтинију надницу за то што сигурност наднице за њих више значи него за оне који се могу ослонити на „ако бог да, еда те . . .“ т. ј. на случајне товаре и награду за њих. Формално то се обично решава конкуренцијом међу амалима.

Други пример. Четири сељака дотерали једнака четвора кола једнаких дрва. Двојица су осекли дрва у својим забранима, а двојица купили може бити од прве двојице по три цванцика за кола. Кад на пијац, ал' тамо само један купац. Сељаци ваља да бирају: или да врате дрва натраг или да их продаду купцу. Ко ће јевтиније моћи уступити дрва, ако су остале околности за све равне? То се већ види, формално и то се решава конкуренцијом.

Трећи пример. На пијац дошло 20—30 кола једнаког брашна, од прилике 100 товара. Међу продавцима једни су сопственици, а други арендатори, но сви су сељаци из једног истог села. Купци на пијаци међу тим траже само 50 товара брашна, па за то предлажу сељацима односно малу цену. Погађају се. Ко ће пристати на најмању цену? По рачуну требало би да пристану сопственици јер брашно њих мање кошта. Али ево где они у исто време немају нужде да јевтино брашно продају док арендатору ваља из брашна извадити аренду која се од њега неодложно тражи. Брашно долази на конкуренцију која решава да јевтиније прода онај коме већма паре требају, а то су арендатори. Нужда веле закон мења а камоли арендатор неће јевтиније брашно продати кад му иначе прети тамница или изгнање из куће.

Најпосле ево још један *четврти пример*. На пијац дотерато 10 кола купуса. Око кола видимо где обилазе многи и врло различни купци једни су кадри купити сав купус што је на пијаци, ал' се погађају за једна кола; други опет нису кадри ни по кола да купе и ишту на стотину. Кад би на пијаци било изобила купуса, онда наравно да би га могли добити сви купци, а овако ће га добити ко боље плати. Продавци виде налогу и дижу што

могу већу цену купусу. Ко је богатији тај и купује, а ко је сиромах, тај иде кући размишљавајући како ће зимус глодати сух комад. И ово се такође врши конкуренцијом, т. ј. као што су у прва три случаја нудиоци на своју штету надметали се и смањили цену надници, дрвима и брашну, тако се сад овде надмећу на своју штету и увећавају цену купуса купци. Ту дакле имамо две ствари које по видимому одређују цену означених предмета. *Количину* предмета и *потребу* у њима, а то се на језику политичке економије зове *понуда* и *потраживање*. Цена изражава њихов узајамни одношај, а слободна конкуренција одређује тај одношај, одређује њихову пропорционалност. Политичка економија назива то *законом понуде* и *потраживања* који се садржи изречно у томе што је цена *мања* кад понуда надмаша потраживање, и обратно, *већа* кад потраживање надмаша понуду. И г. Ч. Мијатовић тако исто схвата ту ствар. На страни 170 економике он пише: „Понуда и тражња су две главне чињенице које *увек* у главноме определују цену добрима: кад се њихов узајамни одношај измени, мења се и цена. *То је први општи закон у теорији цене.*“

Ми одричемо тај закон. У примерима које смо ми навели тај мними закон неважи готово ништа. Шта је определило висину наднице у погодби ђумрука с амалима? Сувишност амала? Политичка економија каже: *јест*, а ми велимо *не*. Пре свега је ли сувишност амала *нормална* политико-економна појава? Оправдава ли се с економног гледишта амалисање у тој форми у којој постоји не само у нашим него и у свима савременим друштвима? Амалисање је несумњено једна од најгрубљих радња међу радовима — од куд да се толики свет њиме бави да конкурисањем

тако оштећава један другог? Ту дакле лежи нешто друго а није закон понуде и потраживања. Одношај међу понудом и потраживањем ту је чисто на чисто *условни и непосредни* узрок али није *основни*, *корени*. Он се сам условљује очевидним фактом *неравенства услова*, неравенства прилика у којима се находе амали у време погађања с ђумруком. Амали би се може бити и договорили да непопуштају у цени, али ево муке што међу њима има таких који *морају* да пристану на нижу цену. То од куд долази то морање и јест закон што се тражи и који политичка економија није нашла.

Радови слични с амалисањем у постојећој форми представљају једну од неизбројних појава што карактеришу рђаву друштвену економију. Механичку силу која би се могла удесити и која се у опште удешава да служи на пренашање товара с једног места на друго, овде видимо де заступа чоек, чоечија снага. У западној се Европи чоек постарао те је посредством разних колица и свакојаких омнибуса и кола (чешће каруца) колико толико употребио на пренос осим своје још механичку и животињску снагу, али у нас то се врши тако рећи на начин примитивни, допотопни. С вишег и општег економног гледишта чоек је много скупљи него што се обично мисли. Његова физична снага с економног гледишта врло мало вреди. Али његов ум — то је што чоек може дати и што се неда ничим да замени. Чоек је и позван да само умом ради, т. ј. да ради само оно што ништа на свету осим њега радити неможе.

Напредак људски тим се управо и мери у колико је где више или мање дато посла уму чоечијем. Наука нуди хиљаду средстава за чоечије ослобођење од механичких радова и позива чоека да у сфери економној *управља*,

само оно врши што није кадра ни механика ни животиња. Јест, али чоек који кад би изолирано живео и кад би могао, радо би се може бити користио тим средствима, у друштву живећи докле кад може тако рећи све што год хоће више је упоран и радије се држи уз оно само што има, што постоји и како постоји. Ова аномалност лако се објашњава *неекономним устројством друштвеним*. Друштва су данашња тако уређена да од економне снаге народне девети део пропада са свим. Нема народа у свету који неби био девет пути срећнији и богатији кад би му с једне стране народна снага а с друге трошење њених производа боље уређено било. Овлашни поглед на разна друштва потврђује нашу мисао врло очевидно.

У опште говорећи сва европска друштва уређена су на један и исти начин, ал' ипак једна су између њих уређена економније од других. Швајцарска представља нам народ који се својим друштвеним устројством понајвише разликује од других друштава, нарочито у економном одношају. Већ пре свега она се и *политички* тако уредила да може на своју управу трошити односно мање но ма која друга држава, а управо не више од 3,222,895 франака. У Швајцарској се рачуна око $2^1/_2$ милијуна народа, а управо 2,507,227 житеља.

Саксонија међу тим која нема више него 2,122,148 житеља троши на своју управу 9,365.243 талира пруских т. ј. около $33^1/_2$ милијуна франака, дакле једанаест пута више него Швајцарска (Статистика *Колба*).

А што је још лепше ево „упореде предрачуна (буџета) баварског и швајцарског, рачунајући наравно суме како *савеза* тако и свих *кантона* ђутуре и разрезујући све по броју житеља у обе државе — у Баварској $4^1/_2$ милијуна

а у Швајцарској $2^1/_2$ милијуна житеља који даје ове резултате.

	Баварски буџет за годину $18^{60}/_{61}$ [1])	Требало би да буде према швајцарском буџету.
Сума државних прихода у Баварској	**Форината** 41,396.862	**Форината** 19,720.000
из њих:		
Директ. данци. . . .	9,216.968	5,120.000
Побочни данци. . .	20,100.000	9,850.000
главни расходи		
Краљев двор. . . .	2,982.272	0
Војска.	9,075.900	3,000.000
Државни дуг. . . .	12,719.300	385.000
Плата чиновничка. .	11,630.000	1,700.000
Пензије.	3,400.000	51.000
Конзули.	303.000	54.000
Народ. образовање. .	900.000	3,800.000
На благод. цељи.	209.440	1,200.000
Спремљени фондови за непредвиђене расходе.	675.000	10.000

Па кад тако стоји Баварска према Швајцарској, онда можемо само представити себи колико рђавије мора стојати према њој на прилику Француска која само једног дуга броји преко $10^1/_2$ милијарда франака т. ј. око 875 милијуна дуката. Баварска је једна од најуређенијих држава у Европи, па опет како мало та држава троши на *просвету* кад се упореди са Швајцарском т. ј. како се мало пашти око тога, да у тековини својој Баварац буде човек, а не коњ или во, да може доиста живети као суштаство умно, као цар овога света.

[1] У преводу на руски језик књиге Колба стоји за $18^{55}/_{61}$ но то је на сваки начин погрешка.

Отуд у онаквим гудурама из каквих се Швајцарска састоји сва, онаки путови, онолике грдне фабрике, онако усавршена свакојака производња, отуд најпосле и онакви чисти, уљудни просвећени и сами амали Швајцарски.

Нетреба ипак мислити да ми опет представљамо себи Швајцарску бог зна како добро уређеном. Далеко не; Швајцарска може се рећи усвојила је само једно правило науке — политичну управу народну — и већ је тако далеко у своме напретку утекла од других народа. А. шта би било кад би она усвојила и друга правила која наука нуди за свако времено народно унапређење. Њен начин политичног живота с економног гледишта у толико је бољи од других у колико је штедљивији у трошковима. Уштеда даје Швајцарцима могућност трошити на просветне цељи више но ма која друга држава. Особито је издашан швајцарски народ на своје политехничке заводе. Само за њих он троши преко 215.600 фр. А распрострањење просвете у опште а нарочито знања политехничког је само једно између *многих* других средстава којима друштво ослобођава своје чланове из животињских неприлика и чини да могу живети онако како приличи вишим суштаствима овога света. Осим тога просвета је особито важна с економног гледишта, тим што уравњује прилике у којима се људи обично находе, учини их под једнако моћним. Она осигурава чоешки живот како силним атлетима тако и људима врло нејаким, како даровитим тако и недаровитим, како онима који су потпуно физички здрави тако и онима који нису. Она шиље једне на овај друге на онај рад, једне да ору друге да попују, треће на фабрику шећерну, четврте на фабрику ткачку, пете на шивачку, шесте на катедре, седме у канцеларије итд. итд. једном

речи даје свакоме оно што је за кога, а све у опште чини људима срећним и напредним.

Кад би друштва употребила и сва друга средства која уравњују услове живота чланова његових, онда заиста таквих појава као што што је налога на амолисање не би могло бити, неби било ни самих амала, а сљедствено неби могло бити збора ни о закону који одређује амалску надницу.

То исто неравенство услова видимо и у осталим примерима, које смо напред навели. Цену дрвима није одредила конкуренција већ то што једни продају дрва из свог а други из туђег забрана, другим речима то што имају једни забране а други немају, дакле *неравенство прилика*.

Тако исто и цену брашну одредило је то што једни имају земљу џабе, а други плаћају за њу, дакле *неравенство прилике*.

Најпосле и цену купусу није одредила конкуренција купуса већ сиромаштво једних и богаство других, опет *неравенство прилика*.

Према таквим појавама одношај међу понудом и тражњом посве не утиче на цену. Оба та момента ту су по све ненормална, неправилна, у колико се одређују у овом карактеру ненормалним приликама. А у колико су ненормални ти моменти, у толико је ненормалан и њихов узајмни одношај као њихов резултат.

Тражња је изишла из потребности, али сва сила те потребности није могла да изађе на поље конкуренције. Изишао је само један део њен у лицу имућнијих, а други што је оличен у потребности сиротиње или је се измакао пред јачим или сасвим није ни излазио.

Слично за законом понуде и тражње, ми би из огромних случајева *крађе* могли извести овај закон: *Кад чоека нужда натера он мора украсти.*

Али пре свега је ли та нужда тако рећи законита? Људи могу уклонити ту нужду па онда и крађе неће бити. Људи њоме теже да се избављају из свакојаких беда у које их је друштвена ненормалност увукла, али пол. економији до тога није стало; она тврди једно те једно: „кад чоека нужда натера он мора красти“.

То ћемо исто видити и у осталима „законима“ пол. економије јер је политична економија економиста свуд једнака и једнако неоснована.

Ж. Жујовић.

ГРАЂА ЗА ФАУНУ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ.

НАПИСАО

Др. Јосиф Панчић.

ПРИСТУП.

Чим сам се био по првим ботаничким путовањима по Србији уверио, да је земља наша сбог разноликости површине њезине и свакојаке геологијске подлоге необично богата ретким и особеним т. ј. другде још невиђеним биљкама, с места се у мене морала зачети и та мисао, да у нас има и животиња особених и да би вредно било да се збирају и проучавају.

Гдешто сам већ од год. 1846. поред биљака почео да разбирам и за друге природне ствари у Србији, већ због свакојаке свезе која између тих ствари постоји, али истом год. 1853., кад сам за учитеља јестаственице у Београд дошао, морао сам већ и по дужности својој да размакнем круг својим дотадашњим студијама тим више, што у некадашњем лицеју нисам нашао никаквих збирака, те ми се ваљало побринути, да приберем главније типе бар домаћих природних ствари и да се увеџбам у распознавању и дефинисању тих ствари, без чега држим да учитељ јестаственице бити не може, ако жели да има потребна наслона за своја зналачка разлагања и ако неће да се од својих радозналих ученика у многим приликама постиди.

У овој двогубој тежњи збирао сам поред биљака животиње и минерале и остављао сам све то у наш академијски кабинет у нади, да ће то некада моћи да послужи као грађа за научну топографију наше кнежевине онима, који би се томе посветити хтели. Али сам се од неке руке у рачуну преварио, бар што се неких животиња тиче, јер су ми се многе коже од сисара и птица, вазда невешто справљене,квариле, а инсекте на чиоде натакнуте мало сам које могао преко три године да сачувам од ситног лептира (Tinea tapeziella), ког у нас много има и ког се ларве у подобним стварима легу, те их најзад за научне цељи неупотребљивим чине.

Да ми не би тако сав труд око збирања животиња остаје најзад беcплодан, замислимо да ће бити најбоље, ако све оно што сам кад у кабинет унео или испитао и забележио, сложим по партијама у аналитичке списе, те тако прокрчим другима пут за даљу и пунију радњу на пољу домаће физиографије. Почео сам год. 1860 са рибама, год. 1867 описао сам птице, а эво сад довршавам раздео вертебрата овим делцем, у коме су аналитички карактерисани сисари и водоземци што у нас живе, бар већином, јер сам у ову анализу уврстио гдешто и таковиx животиња, које до данас у Србији нађене нису, али које живе у суседним земљама и којих ће по свој прилици и у нас бити.

Аналитичким начином за карактерисање животиња слу·ио сам се у грађи за српску фауну највише због краткоће, коју овај метод допушта. У оваковом кратком аналитичком спису могу и они, којима није баш посао да пространа физиографијска дела проучавају, а желе дознати научно име каквој животињи, да до тога од најлакше руке дођу; тим се пак постављају у стање сви, којима је

ма најмање за тим стало да могу порадити, е би се с временом свима именима природних ствари, које су нашем народу познате, право значење изнашло или научна рутина прибавила. Осим тога надао сам се да ћу тим, што ћу новацима први најтежи почетак или приступ у науку олакшати, по гдекога побудити, да се даље и дубље у испитивање природних ствари упусти, те да се тако број раденика на јестаственичком пољу умножи.

Сумњам да ћу моћи прибрати грађу за српску фауну и по нижим многобројним групама животињског царства, једно што је то задаћа која данас прелази силе појединога природњака, друго што опажам, да ми ваља оно мало снаге што још остаје да употребим на друго шта, на списање наше флоре, дела око којега сам се за најбоље време свога живота трудио и којим ћу за потоње раденике на српској физиографији зар од неке користи бити моћи. Да би се пак знало, шта је и по осталим разделима животињским у Србији рађено, неће бити с горега, да овде наведем путнике који су у Србију ради збирања природних ствари долазили, где су шта о својим изналасцима писали и да у опште пobројим изворе, којих има за списање наше фауне.

Први природњак који је у новије време по нашој земљи путовао, био је барон Хердер, кога је блажене памети кнез Милош год. 1835 позвао, да у Србији руде и рудокопна места проучи. У делу:

Bar. W. Herder Bergmännische Reise in Serbien, Pesth 1846, описана су у главним цртама сва стара рудокопија наша тако ваљано, да ће се и данас ретко који рудар што у Србији да предузме, а да најпре хердерово дело не проучи. У томе делу гдекоја је и животиња споменута.

Мало после Хердера славни је француски и сада у Бечу живећи геолог Ами Буе дошао у Србију, да ту отпочне своја проучавања тада још слабо познатог отоманског царства. У друштву са Буеом било је и других природњака, ботаник Фридрихстал и зоолог Шваб. Што је Буе у своме многодишњем путу по Турској — у Србију је долазио два пут — скупио, налази се већином у Паризу у музеју ботаничке башче, Jardin des plantes. Велико буеово дело:

Dr. Ami Boué. La Turquie d' Europe. 1840.

садржи географију, геологију, флору, фауну, етнографију и повесницу отоманскога царства у Европи, пак и ако је у том спису Србија само као део турскога царства уплѐтена и мимогред описана, Буе ју сваком приликом одликује и управо један је од првих западњака био, који је о словенским народима на истоку боље и правичније мисли пред Европу изнео. За ово 30 година од како је Буеово дело изашло, неке су партије мало боље обрађене, али у главноме оно остаје и данас, особито што се геологије тиче, богат источник за научну физиографију свију земаља тракијског полуострва.

Ј. Целебор некада препаратор а касније чувар при царском зоологијском кабинету у Бечу долазио је два пут г. 1853 и 1855 у Србију, да ту збира птице и малакозое. Што је од ових последњих ново или важније у нашој земљи открио описао је у:

Menke u. Pfeifer. Zeitschrift für Malacozoologie III pag. 195 и X pag. 185.

Ентомолог А. Цебе шумар у Колбацу у Пруској путовао је по Србији 1858 г. и повише се месеци задржао у Мајданпеку, откуд је изнео врло богату збирку највише

колеоптера, која се и сада у њега налази, а од свега тога описате су само две нове феле (Chaetonyx robustus u Malachius armifrons) у:

Entomologische Zeitung. Berlin 1862.

Г. Мајр један од најбољих данашњих зналаца формицина год. 1859 прошао је кроз неке северне крајеве Србије, а што је том приликом открио и побележио, находи се у рукопису у нашем академијском кабинету.

К. Брунер директор царског телеграфа у Бечу и данас највећи аукторитет у реду ортоптера долазио је у Србију год. 1860 и ту је нешто у околини београдској збирао. Животиње том приликом виђене или од мене по Србији откривте описао је у:

C. Brunner. Nonnulla Orthoptera europaea nova vel minus cognita. Lipsiae. 1861.

C. Brunner. Orthopterologische Studien. Aus den Verhandluugen der k. k. zool. bot. Gesellschaft Wien. 1861 и

Ch. Brunner de Wattenwyl. Nouveau systeme des Blattides. Vienne 1865.

За неке ниже животиње, што се у Србији налазе, јављено је у списима другоме чему посвећеним и то.:

J. Pančić. Zur Flora der Serpentinberge in Mittel-Serbien. Aus den Verhandlungen der k. k. zool. bot. Gesellschaft Wien. 1860.

Ј. Панчић. Живи песак у Србији. У Гласнику г. 1864.

Поред ових списа најважнији извор за проучавање наше фауне јесу збирке што се у нашем академијском кабинету хране. Неке су од ових збирака доста богате и добро дефинисане као:

Збирка малакозоа са више од 200 нумера; прегледана је врлим знаоцем ових животиња А. Билцем у Сибињу;

Збирка ортоптера дефинисаних горе споменутим К. Брунером;

Збирка колеоптера скупљена око Београда мојим некадашњим учеником г. Ђ. Ђорђевићем;

Збирка петрефакта ископаних из неогенске формације у Београду и Раковици, прегледана у ц. геолошком институту у Бечу, и

Збирка петрефакта из госауске формације округа књажевачког са многим коралима и спонгитима. Ове панеонтолошке збирке и друге неке партије наше фауне чекају на специјалисту, који ће се хтети озбиљније, него што је то до сада било, њима забављати.

Најпосле садржи и моја преписка вођена са многим европским зоолозима и храњена у нашем академијском кабинету свакојаке белешке, из којих ће се моћи много шта дознати, о чему још није нигде јављено.

ПРВО КОЛО.

Кичмењаци.

Кичмењаци се одликују од свију других животиња тим, што имају унутрашњи костур сложен из мањег или већег броја костију, које све скупа служе на утврђење и обрану нежнијим и важнијим органима животињског тела. Крв им је црвена, срце меснато, раздвојено у 2—4 дупље; дишу плућом или шкргама, имају највише два пара удова за покретање, спол̓ови су свакад разлучени. Деле се на четири класе, које се овако разликују:

1. Крв црвена, топла, срце раздељено на две коморе и две преткоморе, тело обрасло длакама, чекињама или перјем. . . . . . 2.
   Крв црвена, хладна, срце раздељено на две преткоморе и једну комору или једну преткомору и једну комору, тело голо, штитовима или крљуштима обрасло. . . . . 3.
2. Рађају живе младе, тело обрасло длакама или чекињама. I. кл. *Сисари.*
   Легу јаја, тело обрасло перјем. II. кл. *Птице.*
3. Дишу у одрасло доба на плућу или само у млађе доба на шкрге. III. кл. *Водоземци.*
   Дишу свакад на шкрге. IV. кл. *Рибе.*

Прва класа: Сисари.

Сисари рађају живе младе и хране их неко време млеком својих дојака, зубе имају тројаке, секутиће, очњаке

и кутњаке; кадшто немају очњака, или су предњи кутњаци ситнији и кажу се онда шкрбњаци; шапе имају свакад четири, предње и стражње, прсти на шапама различити су дужином и бројем, у неких су животиња дугачки и спојени су кожама те могу (у љиљака) да служе летењу или (у дабра) пливању, понајвише су прсти обраоли згор рожним плочицама, ноктима, или зашиљастим канџама или су прсти углављени у папке. Тело је свакад обрасло кад рехавом кад густом длаком или крутим чекињама или бодљама. Живе већином на суху, ретко иду само за време у воду, да у њој лове.

У нашој су фауни претстављени само ови редови:

1. Са прстима слободним или само кожицама спојеним. . . . . 2.
   Са прстима у папке ураслим . . . . 4.
2. Предњи секутићи повелики, међу собом косо положени. III. Р. *Глодари.*
   Сви зуби вертикално у вилице углављени, предњи једне дужине са осталима, или краћи . . 3.
3. Прсти на предњим шапама врло дугачки, међу собом кожицама везани. I. Р. *Прстокрилци.*
   Сви прсти кратки, на свима шапама подједнаки. II. Р. *Зверови.*
4. Са секутићима у обема вилицама. IV. Р. *Дебелокожци.*
   Без секутића у горњој вилици. V. Р. *Преживари.*

Први ред: Љиљци. (Cheiroptera)

Љиљци се разликују од свију других сисара особито тим, што имају врло дугачке прсте, а између прстију разапете танке кожице, којима се, као неким родом весала или крила, дуже време у ваздуху одржати — ле-

тети могу; имају сва три рода зуба; сви они што у нас живе хране се инсектима, којих у разно доба ноћу лове, а дању бораве у свакојаким дупљима у веће или мање гомиле скупљени, а тако проводе и зимње доба кад инсеката нема; дојке су им стављене на грудима; тело им је обрасло гушћим или рехавијим маљем; чуства, особито вид, врло су им изоштрена. Ово су безазлене, човеку непосредно тим корисне животиње, што тамане многу ноћну гмизад, која човечијим производима од сваке руке шкоди. Деле се у ове родове, који се могу овако разликовати:

1. Њушка са свакојаким листастим израслима. I. Р. *Rhinolophus*. Geoff.
   Без листастих израсли на њушци . . . . . 2.
2. Са задебљалим, меснатим уснама. II. Р. *Molossus*. Geoff.
   Без задебљалих усана . . . . 3.
3. Уши на темену примакнуте, основама срасле . 4.
   Уши на темену размакнуте. . . . . . . 5.
4. Уши двојином дуже од главе, кутњака $^5/_6$. V. Р. *Plecotus* *Cuv.*
   Уши краће од главе, кутњака $^5/_5$. VI. Р. *Synotus*. Bl.
5. Ушни поклопац ланцетаст, кожа између задњих ногу и репа без видљиве израсли. IV. Р. *Vespertilio*. Bl.
   Ушни поклопац кратак, округласт, кожа између задњих ногу и репа са закруженом израсли (epiblema). Р. III. *Vesperugo*. Bl.

I. Род: Rhinolophus Geoff.

Над њушком три рода кожастих израсли, од којих највећа представља раширену на прилику

потковице кожу, која обухвата ноздре, друга заузима средину њушке као неки гребен, а трећа, ланцетаста, стоји над гребеном; зуба 32, од којих два горња и четири доња секутића.

Са једном ланцетастом израсли над њушком, распета крила хватају 38 с. м.

R. ferrum equinum. L.

Са две ланцетасте израсли над њушком, крила хватају разапета мало што више од 18 с. м. (У преконошкој пећини) *R. hipposideros* Bechst.

II. Род: **Molossus** Geoff.

Горња усна надувена, уши зближене, ушни поклопац мален, реп дуг, из коже (уропатагије) пружен.

Длака по телу смеђа, згор угаситија, уши из нутра са 12—14 попречних набора; д. тела 8, репа 5 с. м. У јужној Европи, да ли и у нас? *M. Cestoni* Savi.

III. Род: **Vesperugo** Blas.

Горња усна нераздељена, ноздре наврх њушке отворене, секутића $^4/_6$, кутњака $^4/_5$ или $^5/_5$, уши размакнуте, ушни поклопац са закруженим врхом, унутра наведен, глава страг плосна.

1. Са 34 зуба у горњој вилици, с обе стране по 1 шкрбњак . . . . 2.

Са 32 зуба, без шкрбњака у горњој вилици . 5.

2. Ушни поклопац над половином најшири . . . 3.

Ушни поклопац испод половине најшири . . . 4.

3. Горњи очњаци наблизу једне дужине са доњима, длака свуд од једне боје, смеђаста; д. тела 7, репа 5, 5 с. м. *V. noctula* Daub.

Горњи очњаци двојином дужи од доњих, длака врхом отвореније боје, д. тела 4, репа 5 с. м. *V. Leisleri* Kuhl.

4. Длака угасито смеђа са тавнијом мрљом над раменима, кожа од крила низ голенице густо длакава, два прва кутњака у горњој вилици наблизу једне дужине; д. тела 5, репа 3, 3 с. м. *V. Nathusii* Blas.

Длака црвенкасто смеђа, без тавније мрље над раменом, кожа од крила низ голенице преко поле нага, први кутњак у горњој вилици 2—3 крат дужи од другог, д. тела 3, 5, репа 3 с. м. *V. pipistrellus* Blas.

5. Ушни поклопац при врху сужен, у доњем пола шири; д. тела 6, 5, репа 5, 1 с. м. *V. serotinus* Daub.

Ушни поклопац у доњем крају сужен, у горњем пола најшири. . . . . 6.

6. Први секутић у горњој вилици двојином дужи од другог, гуша и крила с доње стране белом длаком обрасла; д. тела 5, 4, репа 3, 9. с. м. *V. discolor Blas.*

Секутићи на близу једне дужине, крила оздо смеђа, као и остало тело; д. тела 5, 4, репа 4, 5, с. м. *V. Nilsonii* Blas.

IV. Род: **Verpertilio** L.

Горња усна и ноздре као у пређашњег рода, секутића $^4/_6$, кутњака $^6/_6$, ушњи поклопац врхом на поље наведен, глава страг пупчаста.

1. Уши од дужине главе или дуже . . . . . . 2.
   Уши краће од главе . . . . 5.
2. Кожа између задњих удова и репа са правилним трепљама, уши од дужине главе. . . . 3.
   Кожа између удова и репа без правилних трепаља, уши дуже од главе . . . . . . 4.
3. Ушни поклопац стиже до улоке вањског ушног обода; д. тела 7, 8 с. м. *V. Nattereri* Kuhl.
   Ушни поклопац не стиже до улоке вањског ушног обода; дужина као у пређашње феле *V. ciliatus* Blas.
4. Уши мало што дуже од главе, изнутра са 9 попречних бора, лице густо длакаво; д. тела 7, 1, репа 5, 2, с. м. *V. murinus* L.
   Уши с пола дуже од главе, лице мал' не наго. *V. Bechsteinii* Leisl.
5. Ушни поклопац у среди половином ужи, него при основи, одећа згор мрка, горња усна са црним брковима; д. тела 4, 1, репа 3, 5. с. м. *V. mystacinus* Leisl.
   Ушни поклопац при основи и среди једне ширине, одећа згор црвенкасто сива, горња усна без бркова . . : . . . , . . 6.
6. Очњаци дужи од оближњих зуба, трећи доњи секутић тространи, једне дужине и ширине;

д. тела 6, 2, репа 4, 3 с. м.

V. dasycnemus Boj.

Очњаци мал' не равни са оближњим зубима, трећи доњи секутић мал не двојином шири него што је висок; д. тела 5, 2, репа 3, 9, с. м. *V. Daubentoni* Leisl.

V. Род: **Plecotus** Geoffr.

Горња усна не дељена, ноздре наврх носа отворене, уши танке, прозрачне, на темену срасле, двојином дуже од главе, репна кожица без епиблеме.

Одећа згор смеђа, оздо блеђа, уши са 22—24 попречне боре, д. тела 4, 4, репа 4, 1, распета крила хватају 26 с. м. *Pl. auritus* L.

VI. Род: **Gynotus**. Blas.

Горња усна и ноздрве као у пређашњег рода, уши подебеле, не прозрачне, над теменом срасле, краће од главе, кожица између задњих удова и крила са епиблемом.

Одећа згор мрка, длаке са беличастим врховима; д. тела 4, 1, репа 4, 8, с. м.

T. barbastellus Daub.

Други ред: Зверови.

Имају дојке на трбуху; прсти бројем различити, свакад (осим у кртице) канчама окончани, сва три рода зуба, кутњаке према храни (живом месу, лешевима, бубама и плодо

вима) различите. Већином свирепе, човеку шкодљиве животиње.

Ово је анализа наших родова што у овај ред спадају:

1. Њушка здуљена у рило, кутњаци зашиљасти, кључњача савршена . . . . 2.
   Њушка затубаста, кутњаци мање више затубасти, кључњача закржљала, или је нема . 4.
2. Тело обрасло крутим бодљама. VII. P. *Erinaceus* L.
   Тело обрасло меким длакама . . . . 3.
3. Реп кратак, предње ноге за копање т. ј. снажне, са јаким, плосним канчама. IX. P. *Talpa* L.
   Реп дугачак, предње ноге за хођење, задњима подобне. VIII. P. *Sorex* L.
4. Канче увлачљиве, језик храпав. XV. P. *Felis* L.
   Канче не увлачљиве, језик гладак. . . . . 5.
5. Предње ноге са пет прстију, задње са четири прста. XIV. P. *Canis* L.
   Предње и задње ноге са пет прстију. . . . 6.
6. Прсти на предњим ногама дугим кожама спојени. XIII. P. *Lutra* L.
   Прсти на свима ногама слободни . . . . . . 7.
7. Кутњаци са затубастим грбама, табани голи. X. P. *Ursus* L.
   Кутњаци са завршкастим грбама, табани длакави 8.
8. Реп краћи од главе, између репа и чмара дубока кеса. XI. P. *Meles* L.
   Реп много дужи од главе, без кесе испод репа. XII. P. *Mustela* L.

VII. Род: **Erinaceus** L. с. јеж.

Тело обрасло бодљама, ноге снажне, прсти слободни, кратки, са јаким, оздо жљебастим канчама, реп кратак, кутњака $^{6}/_{6}$.

Уши кратке, закружене, реп дужи од пола главе, бодље смеђе са белим врховима, трбух смеђ; д. тела 26 с. м. *E. europaeus* L.

Уши подугачке, реп краћи од пола главе, трбух бео; д. тела 22 с. м. *E. auritus* Gm.

VIII. **Sorex** L.

Тело длакама обрасло, предњи прсти подугачки, слободни, уши кратке, са особитим поклопцем.

1. Врхови од зуба смеђи. . . . . 2.

   Врхови од зуба бели, као и остали зуб. . . . 4.

2. Прсти са дугим, крутим чекињама обрасли, у горњој вилици по 4 шкрбњака; д. тела 7, 5, репа 5 с. м. *S. fodiens* L.

   Прсти без чекиња, у горњој вилици по 5 шкрбњака. . . . . 3.

3. Реп краћи од трупа, кратким длакама подједнако обрастао; д. тела 6. 8, репа 4, 4 с. м. *S. vulgaris* L.

   Реп од дужине трупа, чекињама прстенасто обрастао; д. тела 4, 8, репа 3, 3 с. м. *S. exilis L.*

4. Реп краћи од пола тела, одећа згор смеђа, оздо бело; д. тела 7, 8, репа 2, 5, с. м. *J. leucodon* Herm.

Реп од пола д. тела, одећа згор смеђаста или сива, оздо нешто отворенија. . . . . . 5.

5. У горњој вилици по три шкрбњака; д. тела 6, 5, репа 4 с. м. *S. araneus* L.

У горњој вилици по 4 шкрбњака, д. тела 5, 2, репа 2, 6 с. м. (У јужној Европи). *S. etruscus* Sav.

IX. Род: **Talpa** L. с. кртица.

Очи врло мале, кожом прикрите, предње ноге снажне, разведене, са прстима сраслим, оштрим и дугим канчама. Живе под земљом и хране се инсектима.

Дужина тела 13, репа 2, 8 с. м. *T. europaea* L.

Дужина тела 10, 2 репа 2, 5 с. м. (У јужној Европи). *T. coeca* L.

X. Род: **Ursus** L. с. медвед.

Кутњака $^6/_7$, задња три повелика, са тупим грбама, тело незграпно. Храни се месом, воћем и медом.

Длака по телу дуга, смеђа; д. тела 12—17 д. м. *U. arctos* L.

XI. Род: **Meles** L. с. јазавац.

Кутњака $^5/_6$, горњи очњаци дугачки, доњи малени, први кутњаци малени, њушка зашиљаста, ноге кратке, предње необично снажне, са јаким канчама за копање, реп кратак, испод репа кеса у којој се лучи смрдљива течност;

храни се плодовима и ситнијом животињом.

Длака згор жућкасто сива, оздо црна, преко очију тамна пруга; д. тела 7, 4, репа 1, 5 д. м.

M. taxus L.

XII. Род: **Mustela** L.

Кутњака $^4/_5$—$^5/_6$, тело здуљено, са сведеном грбином, табани длакави, канче кратке. Животиње особито опасне пернатој живини.

1. Доњи очњак изнутра са грбом, кутњака $^5/_6$, шрбњака $^3/_4$ . . . . 2.

   Доњи очњак изнутра без грбе, кутњака $^4/_5$, шрбњака $^2/_3$ . . . . 3.

2. Гуша и груди жуте; д. тела 41, репа 26 с. м.

   с. куна. *M. martes* L.

   Гуша и груди беле; д. тела 42, репа 22, 3 с. м.

   с. златка *M. foina* L.

3. Длака згор и оздо од једне боје . . . . . . 4.

   Длака згор и оздо од различите боје. . . . 5.

1. Прсти слободни, одећа мрка, на њушци иза очију беле мрље; д. тела 42, репа 15, 6 с. м.

   с. твор. *M. putorius* L.

   Прсти кратки, кожицама спојени, одећа мрка, обе усне беле; д. тела 36, 7, репа 13, 1 с. м.

   M. lutreola L.

5. Реп дужи од половине тела, са црним врхом; длака лети згор смеђа, оздо бела, зими скроз бела, осим репа који остаје и зими на врху црн; д. тела 21, репа 11, 7 с. м.

   M. erminea L.

Реп краћи од половине тела, длака згор смеђаста, оздо бела, зими ретко скроз бела; д. тела 15, 5, репа 4 с. м.

(с. Ласица, невестица.) *M. vulgaris* L.

XIII. Род: **Lutra** Ray. с. видра.

Прсти кожицама спојени, реп на врху плосан, уши кратке са листастим поклопцем, кутњака $^5/_5$, шкрбњака $^3/_3$. Храни се рибом.

Овећа згор смеђе црна, оздо отворенија, усне, образи и доња страна беличаста; д. тела 63, репа 31, 5 с. м. *L. vulgaris* L.

XIV. Род: **Canis** L.

Глава у њушку здуљена, кутњака $^6/_7$, шкрбњака $^3/_4$, језик гладак, грбина права, ноге једне дужине, предње са пет, задње са четири прста, канче на прстима не увлачљиве.

Реп од д. половине тела, зеница округла, четири средња секутића у горњој вилици споља са плочастим израслима; д. тела 126, репа 47, висина тела 79 с. м. с. вук. *C. lupus* L.

Зеница дугуљаста, вертикална, секутићи без израсли, реп дужи од половине тела; д. тела 79, репа 42 с. м.. с. лисица. *C. vulpes* L.

XV. Род: **Felis** L.

Глава округла, њушка затубаста, кутњака $^4/_3$, штрбњака $^2/_2$, језик храпав, канче врло оштре, увлачљиве.

Уши на врху са багљом од дужих длака, одећа згор жућкаста, оздо беличаста, са ретким мрким мрљама, реп на врху црн, д. тела 100, репа 15 с. м. с. рис. *F. lynx* L.

Уши на врху без дужих длака, одећа згор сиво смеђа, са тавнијим попречним пругама, оздо отворенија, реп са три тавна колута, д. тела 55, репа 31 с. м.

с. дивља мачка. *F. catus* L.

Трећи ред: Глодари.

У обе вилице по два велика секутића, која су к унутрашњости косо управљена, а раздвојена су од кутњака шкрбом, кутњаци са попречним борама, њушка до ноздара длакама обрасла, горње усне са брковима. Хране се биљним стварима.

1. Иза предњих зуба два краћа замењеника; задње ноге много дуже од предњих, реп врло кратак, уши од дужине главе или дуже. XXV. Р. *Lepus* L.

   Без замењеника иза предњих зуба, све ноге једне дужине. . . . . 2.

2. Прсти на задњим ногама кожицама спојени, реп плосан, место длаке повеликим крљуштима обрастао. XXIV. Р. *Castor* L.

   Сви прсти слободни, реп ваљкаст, мање више длакав, ретко ситним љуспицама обрастао. 3.

3. Све ноге са једнаким бројем прстију, очи не видљиве, кожом обрасле. XXIII. Р. *Spalax* L.

   По четири прста на предњим, а по пет на стражњим ногама, очи видљиве. . . . . . 4.

Кутњака $^{3}/_{3}$, уши и шапе мал' не голе, очи доста ситне. . . . . 5.

4\. Кутњака $^{4}/_{4}$, уши и шапе густо обрасле длаком очи повелике . . . . 7.

5\. Њушка кратка, затубаста. XX. Р. *Hypudaeus* L.

Њушка заоштрљена. . . . . 6.

6\. На оба образа по једна кеса, реп густо длакав. XXII. Р. *Cricetus* L.

Без кеса на образу, реп голишав или рехавом длаком обрастао. XXI. Р. *Mus* L.

7\. Реп много краћи од тела, канче на прстима дуге.. . . . . 8.

Реп од д. тела или мало што краћи. . . . 9.

8\. На свакои образу по једна кеса, тело опружено. XVIII. Р. *Spermophilus* L.

Без кеса на образима, тело здепасто. XIX. Р. *Arctomys* L.

9\. Уши дугачке, реп длаком на две стране скренутом обрастао. XVII. Р. *Sciurus* L.

Уши кратке, реп на около под једнако длакав. XVII. Р. *Myoxus* L.

XVI. Род: **Sciurus**. L. с. веверица.

Доњи секутићи јако стиснути, кутњака $^{4}/_{4}$, уши, реп и шапе длаком густо обрасле. Живи на древећу.

Одећа обично сива, ређе у нас риђа, оздо бела, длака оздо на репу раздвојена и на две стране управљена; д. тела 23, репа 26 с. м. *Sc. vulgaris* L.

XVIII. **Myoxus** Schreb.

Доњи секутићи завршкасти, кутњака $^3/_4$, реп дугачак, скроз под једнако длакав, ретко длака оздо по среди нешто раздељена, паоци без канча. Живе на дрвећу.

1. Одећа скроз једне, смеђасте боје, оздо нешто отворенија; д. тела 8 с. м., репа исто толика. *M. avellanarius* L.

   Одећа згор сиваста или смеђаста, оздо бела, око очију мрки котур. . . . . 2.

2. Мрки котур на очи ограничен, длака згор сиваста; д. тела 15, 5 репа 13 с. м. с. пух, пуваћ. *M. glis* L.

   Мрки котур иза очију продужен, одећа згор смеђаста. . . . . 3.

3. Иза очију мрка пруга продужава се до леђа и бива све шира; д. тела 11, 5, репа 10, 5 с. м. *M. nitella* Schrb.

   Пруга иза очију узана само до ушију пружена, д. тела 13, репа 12 с. м. *M. dryas* Schrb.

Примедба. Обе ове последње феле налазио сам неколико пута по шумама источне Србије мртве, од чега, то нисам могао дознати. За обе су ми феле сељани казивали, да их зову *дргудовац*.

XVIII. Род: **Spermophilus** Fr. Cuv. с. текуница.

Уши у длаке укрите, на образима кесе, канче на средњим прстима предњих ногу најдуже, реп к врху дужим длакама обрастао. Живи у земљи око пескова.

Одећа згор сивасто-смеђа, са тавнијим мрљама, длака са колутастим шарама, доња страна

и шапе црвенкасте; д. тела 24, репа 7 с. м.
Sp. citillus L.

XIX. Род: **Arctomys** Schrb.

Кутњака $^{5}/_{4}$, уши кратке, у длаке укрите, реп кратак, тело здепасто. Живи по високим горама.
Длака згор сива или смеђаста, по глави угаситија; д. тела 47, репа 15 с. м. *A. marmotta* L.

XX. Род: **Hypudaeus** Jll.

Кутњаци сложени из троугалних призама, уши доста ситне, затубасте, њушка кратка, затубаста, шапе мал' не голе, реп наг или кратком длаком обрастао. Живе у земљи, неке феле радо близу воде.

1. Први кутњак у доњој вилици сложен из девет призама и из пет спољних и шест унутарњих ивица, одећа згор жућкаста, оздо беличаста, на чмару беличаста мрља; д. тела 6, 8, репа 2, 5 с. м. *H. arvalis* Pall.
Први кутњак у доњој вилици сложен из 7 призама и четири спољна и пет унутарњих ивица. . . . . 2.
2. Уши длаком укрите; д. тела 15, 5—17, репа 9 до 12 с. м. Пребива близу воде. *H. amphibius* Jll.
Уши из длаке пружене; д. тела 10, репа 5 с. м. м. Пребива по вишим брдима на пр. на Виљаници. *H. glareolus* Schrb.

XXI. Род: **Mus** L.

Кутњаци на врху са грбама, њушка зашиљаста, реп љуспицама колутасто обрастао. Живе на земљи, по пољу, шумама и људским обиталиштима

1. Набор на непцу у среди не дељен, цела д. (тела и репа) већа од 3 д. м. . . . . . . 2.
   Набор на непцу по среди дељен, цела д. ретко што већа од 2 д. м. . . . . 3.
2. Одећа згор угасито сива, оздо отворенија, д. тела 18, репа близу 20 с. м.
   с. пацов, штакор. *M. rattus* L.
   Одећа згор црвенкасто сива, оздо сивасто бела, д. тела 26, репа 22 с. м. Држе, да се овај пацов прошлога века доселио из Персије у Европу и ту је већином истиснуо пређашњу, некада обичнију фелу. *M. decumanus* L.
3. Уши досижу (положене) до очију. . . . . . 4.
   Уши не достижу до очију. . . . . 5.
4. Одећа сивасто црна (ретко скроз бела), оздо отворенија; д. тела 9, с. м. репа толико исто или још више. с. миш. *M. musculus* L.
   Одећа смеђасто сива, оздо бела; д. тела 11, 8, репа 11, 3 с. м. *M. syboaticus* Рак.
5. Реп готово од д. тела, одећа згор црвенкасто сива, оздо бела; д. тела 6, 5, репа 5, 2 с. м. *M. minutus* Pall.
   Реп много краћи од тела, одећа лети хрђаста, зими смеђа, оздо отворенија, дуж леђа обично црна пруга; д. тела 9—12, репа 6—8 с. м. *M. agrarius* Pall.

XXII. Род: **Cricetus** Pall. с. хрчак.

Кутњаци са грбама, први највећи, на образу две кесе, реп густо длакав, доста кратак. Живи у земљи.

Одећа згор сиво смеђа, оздо црна, стране од шије са жућкастим мрљама; д. тела 26, репа 7 с. м. *Cr. frumentarius* Pall.

XXIII. Род; **Spalax** Jll. с. слепо куче.

Предњи зуби велики, уснама не покривени, са плитким уздужним наборима, кутњака $^3/_3$, без репа и спољног уха, очи врло мале, кожом обрасле. Ове у нас и по београдским баштама доста обичне животиње бораве под земљом, у којој копају на све стране лагуме, земљу не истурају као кртице, и из земље бар дању никад не излазе. Тамане сочније корење.

Одећа сива, на челу три беличасте пруге; д. тела 20, с. м. *Sp. typhlus* Pall.

Одећа сива, чело беличасто, д. тела 25 с. м. *S. Pallasii* Nordm.

Приметба. На Таламбасу идући са Златибора Муртеници нашао сам год. 1856 једно мртво слепо куче, које ми се учинило веће него оно што се око Београда виђа, али стање лешине није допуштало да се остави, те за сада не могу одсудно казати, да ли ова друга фела, коју је Нордман у јужној Русији нашао, и у нас станује.

XXIV. Род: **Castor** L. с. дабар.

Кутњака $^4/_4$ са плосним крунама, реп дугуљаст, спљоштен, повеликим крљуштима обрастао, задње ноге кожицама спућене; оба спола са жљезданим органом близу чмара, где се лучи дабровина (castoreum). Живи у повећим друштвима на обали великих река, по Европи ретко и обично усамљен, храни се кором од дрвећа.

Одећа смеђа, сложена из двојаких, дужих али рехавих и густих а кратких длака; д. тела 65—95, репа око 30 с. м. У нас редак, пре 20 година један комад уловљен у Годомину близу Смедерева. *C. fiber* L.

XXV. Род: **Lepus** L. с. зец.

Секутића $^4/_2$, горњи жљебасти, иза двеју средњих два ситнија, кутњака $^5/_5$, уши дугачке, њушка расцепљена, стражње ноге дуже од предњих, реп кратак. Храни се зељем или кором од млађег дрвећа.

Уши дуже од главе, реп црн, одећа згор сиваста, оздо бела, д. тела 63, репа 10 с. м. *L. timidus* L.

Уши краће од главе, реп скроз бео, одећа лети сиваста, зими скроз бела; нешто мало већи од обичног зеца, али уши, реп, и стражње ноге нешто краће; дужина тела 69, репа 5, с. м. Живи по вишим горама. *L. variabilis* L.

Четврти ред: Дебелокожи.

Зуби различити, кутњаци плосни, са широком круном, прсти (3—5) папцима обложени, кожа дебела, чекињама рехаво обрасла.

XXVI. Род. **Sus** L.

Рило кратко, снажно, секутића $^6/_6$, очњаци ћошкасти, особито у матора самца повелики, испали, кутњака $^7/_7$, два задња папка не

досижућа до тела, тело обрасло чекињама. Храни се биљем.

Чекиње црнкасто смеђе, местимице беличасте или жућкасте; д. тежа 18, висина 8, 9 д. м. Пребива по вишим планинама, у нас по Мирочу и око Копаоника.

с. дивљи вепар. *L. Scrofa* L.

Пети ред: Преживари.

Секутића $^0/_8$,ређе $^2/_6$, кутњака $^6/_6$, $^6/_8$ или $^3/_4$; четири желудца. Храна се на одморци враћа у уста и ту се преживљава, два прста на ногама обрасла папцима.

Два рода што се у нас дивља находе овако се разликују:

Рогови изнутра пуни, отпадајући, женке обично без рогова. XXVII. Р. *Cervus* L.

Рогови изнутра шупљи, дурашни.

XXVIII. Р. *Capella* L.

XXVII. Род: **Cervus** L.

Секутића $^0/_8$, кутњака $^6/_8$, рогови гранати, зими отпадајући, лети израшћујући, у неких испод очију кесе, у којима се лучи смеђаста, сјајна маса.

Рогови само са два парошка, одећа жућкасто сива, у млађих са жутим мрљама, ноге беле, реп врло кратак; без очних кеса; д. тела 111, висина спред 63, страг 70 с. м.

с. срна *D. capreolus* L.

Рогови после треће године сваког лета са једним парошком више нараштујући, одећа лети

жућкасто смеђа, са тавнијом пругом дуж грбине и жућкастим мрљама по боковима, зими скроз сивасто смеђа, реп кратак, беличасто жут; д. тела 205, висина спред 96, 5, страг 110 с. м.

с. јелен, кошута (женка). *C. elaphus* L.

XXVIII. Род: **Capella** Blas. с. дивикоза.

Зуби као у пређашњег рода, рогови у оба спола, изнутра шупљи, не отпадајући, српасто назад сувраћени.

Одећа мрка, зими беличасто сива, глава беличаста, од њушке до преко очију мрка пруга; д. тела 126, висина 95, дужина рогова 18 с. м. *C. rupicapra* L.

Примедба. Пре је било дивикоза на Копаонику по Козјим стенама и у Методији, сад су тамо ретке, више их има по Звезди и у Гаминској реци у Подрињу.

Друга класа. Птице.

Види моје дело „Птице“ у Србији, у Београду 1868 г.

Кад сам наведено дело написао нисам знао, као што се то може из примедбе на стр. 56 видети, која од оно троје тамо наведених јаребица са црвеним кљуном и црвеним ногама на Копаонику станује. Ове (1869) године походио сам опет Копаоник и добио сам од тамошњих брђана једну младу јаребицу, коју сам и у Београд донео и ту кроз шест недеља хранио. По мрљи од смеђега перја, што је била већ у младе животиње доста добро развијена, могу сада поуздано казати, да је то заиста она птица, што је у науци позната под именом *Perdix petrosa* Lath.

и што живи, осим Копаоника, у Италији, јужној Француској и у Шпанији.

Трећа класа. Водоземци.

Ове животиње имају црвену, хладну крв, дишу на плућу, неке само за млађе доби на шкрге (пуноглавци), носе јаја са меком, пергаменастом љуском; имају обично четири, ретко само два уда, ретки су без удова (змије). Неки пребивају на суху а други у води, већина их може на изменце на суху и у води да живи, а сви бораве зими укочени у земљи или води. Ове су животиње врло тврде од глади тако, да могу дуго без хране да живе. Хране се већином животињским, ређе биљним стварима.

Родови, што се у нас налазе, разликују се овако:

1. Срце са једном не савршено раздвојеном преткомором, и једном двогубом комором, не подлеже метаморфози, тело им је голо, ноге имају обично четири, ретко две, или су без ногу. Род: *Батрахије.*

   Срце са двогубом преткомором, и једном несавршено раздвојеном комором, не подлеже метаморфози, тело покривено крљуштима или штитовима . . . . 2.

2. Четири ноге, тело четвртасто, укрито у два тврда луба, вилице без зуба, оштрим ивицама обрасле. Р. *Хелоније.*

   Тело опружено, крљуштима или штитовима покривено, вилице са зубима. . . . . . 3.

3. Тело без ногу. Р. *Офидије.*

   Тело са ногама. Р. *Саурије.*

Први ред: Хелоније.

Тело здепасто, у два рожна луба укрито, горњи луб пупчаст, изнутра срастао са обртњима и спљоштеним ребрима, а споља обложен штитовима различите величине и облика, доњи луб у мужјака плосан, а у женке улубљен, срастао са раширеном грудном кости, споља пак обложен онаким истим штитовима као и горњи луб, ноге четири, вилице без зуба, обрасле рожном ивицом. Ове троме животиње хране се биљним стварима, ређе ситним животињама, мекушцима или рибама. Женке носе јаја и полажу их у јаме, којих саме ископају, млади, чим се излегу, траже воду.

У нас само ова два рода:

Са прстима покретљивим, кожицама спојеним, главом и ногама не увлачљивим. II. Р. *Emys* L.

Са прстима не покретљивим, главом и ногама увлачљивим. Р. I. *Testudo* L.

I. Род: **Testudo** L. с. жељка, корњача.

По пет прстију на ногама, прсти непокретљиви, до нокага срасли, глава и ноге увлачљиве, штитови на горњем лубу жућкасти, са црним мрљама, штитови низ грбину у старих животиња пупчасти; д. тела до 20 с. м. Живи по камењарима, много је има на истоку од Србије, гдешто се виђа и око Жаркова близу Београда. *T. graeca* L.

II. Род: **Emys** *Schweig.* с. као и пређашња.

Предње ноге са пет, задње са четири прста, прсти покретљиви, кожицама спућени, гла-

ва и ноге у луб неувлачљиве. Живе по барама.

Штитови на горњем лубу црнкасти, са жутим зракасто поређаним педицама, грудни штит жућкаст; д. тела 18—20 с. м. *E. europaea* Schrd.

Штитови на горњем лубу црнкасти, по среди кобиличасто испупчени, неправилно цртасти и по среди нешто педичасти; д. тела 21. с. м. *E. lutaria* L.

Други ред: Саурије (гуштери.)

Тело здуљено, крљуштима или штитовима обрасло, ноге кратке, већином четири, кадшто само две, ређе без ногу, и онда тело налик на змијино.

Многобројне животиње овога реда представљене су у нас овим родовима:

Језик дугачак, исплажљив, на врху у две кришчице дељен, четири ноге, са пет прстију, реп дугуљаст, зашиљаст, крљуштима колутасто обрастао. III. Р. *Lacerta* L.

Језик кратак, неисплажљив, спред заршкаст, на врху урезан, цело тело покривено црепасто стављеним крљуштима. IV. Р. *Anguis* L.

III. Род: **Lacerta** L. с. гуштер.

Четири ноге, глава и трбух обрастао штитовима, врат са колиром од повеликих љуспа, реп шиљаст. Безазлене, гипке животиње, које на суху по присојним местима и камењарима бораве.

1. Насред слепих очију по један штит, опкољен ситнијим љуспама, крљушти на леђима равне (у среди не кобиличасте), колир на врату не зупчаст, крљушти на трбуху у попречне редове (не црепасто) стављене; д. тела 16—18 с. м. *L. muralis* Merr.

Слепе очи скроз под једнаким штитовима обрасле, крљушти по леђима мање више кобиличасто испупчене. . . . . 2.

Боје сиве или смеђе са мрким и белим мрљама по леђима, колир око врата зупчаст, крљушти особито на репу јако кобиличасте; д. тела 16—18 с. м. *L. agilis* L.

Боје згор зелене са црним педицама, оздо беличасте, крљушти слабо кобиличасте, д. тела 26—31, репа 10 с. м.
с. зеленбаћ. *L. viridis* Daud.

IV. Род: **Anguis** L. с. ужак.

Тело без видљивих ногу, (испод коже као неки зачетак лопатице и карлице чега у правих змија нема), реп затубаст, уста доста ситна, те због тога је ова животиња упућена, да се ситнијим инсектима храни.

Глава ситна, од дебљине трупа, крљушти глатке, лаштеће, бело сивасте или смеђе, грбина у младих са три тавније пруге; д. тела 3—5 д. м. *A. fragitis* L.

Трећи ред: **Офидије** (змије).

Тело здуљено, ваљкасто, ногу, трепавица и грудне кости нема, горња страна покривена крљуштима, доња

штитовима у полукружне павте стављеним, у већине и на темену повише разноликих штитова. Вилице врло лабаво злобљене тако, да се могу јако размаћи, зуби у вилицама многобројни, ситни (у безопасних змија), кадшто (у сумњивих змија) страг неколицина ижљебљених, а ређе су змије (отровне), што имају на задњем крају од горње вилице на обе стране по један или два накрива, изнутра цеваста, у покоју назад положена и у кожасту усмину укрита зуба.

У нас су офидије претстављене овим родовима, од којих један (№ IX) није још у Србији нађен, али га има у оближњим областима Далмацији и Црној гори, а тамо има и многих имена змија (скора, беча, блаор) којих би вредно било размрсити.

1. Зуби сви једнаки, из нутра пуни. . . . . . . 2.
   Предњи зуби ситнији, и изнутра пуни, задњи већи жљебасти или изнутра шупљи. . . . 4.
2. Крљушти по леђима кобиличасто испупчене, два предња а три задња очна штитића.
   VI. P. *Tropidonotus Kuhl.*
   Крљушти на леђима равне (не кобиличасте), по један предњи а два задња очна штита. . 3.
3. Глава широка , ноздре између два носна штита стављене. VII. P. *Coluber* L.
   Глава узана, не шира од тела, ноздре посред носног штита стављене. VIII. P. *Coronella* L.
4. Задњи зуби жљебасти, крљушти на леђима по среди угнуте, на глави неколицина повећих штитова. IX *Coelopeltis* Wagl.
   Задњи зуби цевасти, крљушти по леђима равне, на глави крљушти или неколицина ситнијих штитова. . . . . 5.

5. Сва глава подједнаким крљуштима обрасла. XI. *Vipera* Daub.

На глави између крљушти неколицина мањих штитова. X. *Pelias* Mer.

VI. Род: **Tropidonotus** Kuhl.

Глава доста ситна, ноздре између двеју носних штитова стављене, крљушти по грбини са пупчастом пругом, по боковима равне, зуби у горњој вилици нешто већи. Живе највише по влажним местима и радо иду у воду.

1. Иза ушију на обе стране по једна повећа бела или жућкаста мрља са црним обручом, дуж леђа два реда црнкастих мрља, трбушни колути црни, на оба краја бело бојени, д. тела до 126 с/м. *Tr. natrix* L.

Без беле мрље иза ушију. . . . . 2.

2. Тело згор жућкасто, са четири реда црнкастих мрља дуж. грбине; д. тела до 1, 9 м. *Tr. elaphis* Schw.

Тело згор сиво смеђе, са црним, четвртастим, по трбуху белим, неправилно стављеним мрљама; д. тела 48—64 с. м. *Tr. tesselatus* Mer.

VII. Род: **Coluber** L.

Глава поширока, ноздре на међи двеју носних штитова стављене, један предњи а два задња слепочна штитића, крљушти по телу равне, средње ретко нешто кобиличасте. Живе по сушним местима.

1. Глава шира од шије, тело шест пута дуже од репа, испод репа 64—70 пари штитова, испод трбуха 176—212; ретко дужа од 120 с. м. *C. Aesculapii* Schw.

Глава од ширине шије, тело највише пет пута дуже од репа, испод репа најмање 47 п. штитова. 2.

2. Тело смеђасто жуто, иза ушију повећа жута мрља, горња усна жућкасто бела, испод трбуха 225 штитова; д. тела 160—190 с. м. с. смук. *C. flavescens* Gm.

Тело зеленкасто црно, са жућкастим мрљама, испод трбуха 196—200 штитова; д. тела 96—128 с. м. *C. atrovirens.* Schz.

VIII. Coronella Laur.

Глава малена, ноздре посред великог носног штита стављене, штитови по телу без пупчасте пруге.

Тело смеђасто или зеленкасто, са два реда мрких мрља низ леђа, иза главе накрива мрка мрља, крљушти са мрком тачком на врху; д. тела 64 с. м. *C. laevis* Merr.

IX. Род: Coelopeltis Wagl.

Задњи зуби у горњој вилици ижљебљени, већи од осталих, у доњој вилици предњи зуби много већи од задњих, крљушти на леђима глатке, по среди угнуте.

Згор зеленкасто смеђа, оздо црвенкасто жута, стране плаветникасте, са смеђо жутим мрљама; д. тела 128 с. м. *C. fuscus* Fitz.

X. Род: **Pelias** Merr. с. шаран.

Предњи део главе згор штитовима обрастао, ноздре на сред повећег носног штита стављене, иза отровних зуба у горњој вилици по два реда ситнијих једрих зубића.

Тело смеђе или сиво, дуж грбине једна мрка, веругава пруга, а упоредо с њом на обе стране по један ред мрких мрља; д. тела 64. с. м.
P. berus L.

XI. Род: **Vipera** Daud.

Глава згор једнаким крљуштима покривена, остало као у пређашњег.

На глави спред мек, усправљен рожак, шаре већином као у шарана а и већина толика.
с. камењарка, грабарка. *V. amodytes* L.

Тело сиво, са три реда попречних мрља на леђима, њушка без рошка; д. 96 с. м. Пребива више у јужној Европи, у нас још није нађена.
V. Redii L.

Четврти ред: Батрахије.

Тело четвртасто или здуљено, голо т. ј. покривено меком лабавом кожом, без крљушти, ноге четири (у савршено развијених батрахија), носе јаја, подлеже метаморфози и то тако, да су испрва налик на рибе (пуноглавци) и тада дишу на шкрге, касније им се развијају плућа и ноге. Живе већином у води и хране се највише животињским стварима.

1. Тело здуљено са видљивим репом. . . . . 2.
   Тело четвртасто без репа. . . . . 4.

2. На странама од врата по једна шкржна багља, глава здуљена, предње ноге са три, задње са четири прста. XX. Р. *Proteus* Lam.
   Без шкржне багље на врату у савршено развите животиње. . . . . 3.
3. Реп ваљкаст, ушне жљезде велике, живи на суху по влажним местима. XVIII. Р. *Salamandra* L.
   Реп са стране стиснут, без жљезда иза ушију, живи у води. XIX. Р. *Triton* L.
4. Кожа глатка. . . . . 5.
   Кожа брадавицама обрасла. . . . . 6.
5. Прсти на задњим ногама до пола кожицама спојени. XII. Р. *Hyla* L.
   Прсти на задњим ногама до краја кожицама спојени. XIII. Р. *Rana* L.
6. Са ушним жљездама, задње ноге мало што дуже од предњих, кожа честим брадавицама обрасла. XVII. Р. *Bufo* L.
   Без ушних жљезда, задње ноге дуже од предњих, брадавичасте, израсли по телу ретке. . . 7.
7. Прсти на задњим ногама до пола кожицама спојени. XIV. Р. *Alytes* Wagl.
   Прсти на задњим ногама до краја кожицама спојени. . . . . 8.
8. Језик страг слободан, спред прирастао. XV. Р. *Pelobates* Wagl.
   Језик скроз прирастао. XVI. Р. *Bombinator* Wagl.

XII. Род: **Hyla** Laur.

Прсти на врху са колутастим пијавкама (шупљим кесама, којима се ове животиње могу и за глатке

ствари припити), прсти на предњим ногама слободни, на стражњим до пола кожицама спојени. Живе лети на древећу или близу воде на којекаквим биљкама.

Тело згор зелено, оздо жућкасто по боковима са жутом, црно омеђеном мрљом; д. тела 4 с. м.
с. крекетуша. *H. arborea* L.

XIII. Род: **Rana** L. с. **жаба.**

Прсти на врху без пијавака, задњи до врха кожицама спојени, језик страг слободан, спред прирастао. Живе у води.

Тело зелено, са црним пегама, дуж леђа три жуте павте, трбух беличаст; д. тела 8—10 с. м.
R. esculenta L.

Тело смеђе са црним пегама, иза ушију по једна црна мрља; д. тела 8 с. м. *R. temporaria* L.

XIV. Род: **Alytes** Wagl.

Прсти без пијавака, на задњим ногама до пола кожицама спојени, језик скроз прирастао, зуби на непцу у дугу по среди прекинуту врсту стављени.

Тело згор плаветникасто сиво са црним мрљама, оздо беличасто; д. тела 4 с. м. Не иде у воду или ретко. *A obstetricans* Lam.

XV. **Pelobates** Wagl.

Прсти без пијавака, на задњим ногама скроз кожицама спојени, задње ноге са повеликим жу-

љем изнад палаца, језик спред прирастао а страг слободан. Живи у води.

Тело згор смеђасто сиво, са смеђим мрљама и многим црвеним брадавицама по боковима, оздо беличасто; д. тела 6, 5 с. м. *P. fuscus* Laur.

XVI. Род: **Bombinator** Merr.

Прсти без пијавака, на задњим ногама скроз кожицама спојени, зуби на непцу у две хрпе сложени. Живе у води.

Тело згор смеђасто сиво, оздо са плаветникасто наранчастим мрљама; д. тела 4 с м.

B. igneus Mer.

Боје као и пређашња фела, од које се особито тим одликује, што има дебље и краће бутове, дебље и затубастије прсте; д. тела 5, 6 с. м. Станује више по брдовитим крајевима. *P. brevipes* Blas.

XVII. Род: **Bufo** Laur.

Прсти без пијавака, на задњим ногама до пола кожицама спојени, језик страг слободан, спред прирастао, тело многим брадавицама обрасло, задње ноге мало што дуже од предњих. Живе на суху или по влажним местима и доста се споро крећу.

1. Брадавице по телу без црвене шаре. . . . . 2.
   Брадавице црвене или са црвеним пегама. . . 3.
2. Тело згор смеђасто, сиво или зеленкасто, са смеђим мрљама, оздо беличасто, зеница црвена, жлезда испред ушију бубрежаста, виђена; д. тела 8—11 с. м. *B. cinereus* Schz.

Боје као у пређашње феле, само што ова има на предњим ногама по једну брадавицу; д. тела 4 с. м. Станује по високим брдима.
B. alpinus Schz.

3. Тело згор зеленкасто, са црвенкастим брадавицама и једном жућкастом пругом дуж леђа, оздо беличасто; д. тела 8 с. м. *B. calamita* L.

Тело беличасто са зеленкастим пегама и неправилно растуреним црвеним пегама, оздо беличасто; д. тела 6—7 с. м. *B. variabilis* Gm.

XVIII. Род: **Salamandra** Laur.

Реп ваљкаст, ушне жљезде велике. Живи по влажним и мрачним местима и виђа се само на мутном времену; дотакнута пушта из тела балаву течност.

Тело ређе скроз црно (S. atra Lam, што станује по високим горама), обично црно са жутим мрљама; д. тела 15—20.
с. бурњак, дуждевњак. *S. maculosa* Laur.

XIX. Род: **Triton** Laur.

Без ушних жљезда, реп са стране стиснут, у мужјака за време парења по ободу од репа ресკаста креста. Живе у води.

1. Кожа глатка, згор сиваста или зеленкаста, оздо беличаста или црвенкаста, свуд посута округлим црним мрљама, на глави црним пругама, креста, у мужјака повелика; д. тела 7—9 с. м; с. водени гуштер, мрмољак. *Tr. vulgaris* L.

Кожа од зрнастих израсли гредовита. . . . 2.

2. Креста на репу повелика, по ободу зупчаста, тело згор смеђе, оздо наранчасто, бокови са неправилним, црним мрљама; д. тела 10, 5—15, 5 с. м. *Tr. cristatus* L.

Креста на репу ситна, по ободу зупчаста, тело згор сиво или смеђасто, оздо наранчасто, бокови са пругом од црних мрља; д. тела 7, 7—10, 5 с. м. *Tr. alpestris* Laur.

XX. Род: **Proteus** Laur.

Тело ваљкасто, глава здуљена, предње ноге са три, задње са два прста. Живи у Крајинској у подземним водама; у нас није још нађен.

Боје згор ружасте, по дужем боравлењу на ваздуху најзад смеђасто црне (за то протеус), коже прозрачне тако да се кроз њу срце и судови видити могу; д. тела 30 с. м. *P. anguinus* Laur.

Четврта класа: Рибе.

Види: Рибе у Србији. У Гласнику друштва српске словесности год. 1860 стр. 500—667.

Од како је то дело написано открио сам у Србији још једну рибу, којој сродници већином живе у мору, а само их мало има што живе у слаткој води. Спада у особиту фамилију — Gobioideae — која се тим одликује, што су у риба овамо спадајућих две трбушке пераје на гуши стављене и страг кожом (као у фишек) срасле. Много наличи на пеша али нема на шкргама бодаља. Место јој је у систематичном

спису у мало пре наведеном делу после грегорца стр. 569 (72). Ево њене карактеристике.

Род: **Gobius** L.

Н. Х. Глава спљоштена, зуби у вилицама зашиљасти назад искривљени, две растављене пераје на леђима, трбушне пераје краће од грудних, страг кожом спојене. У нас једна фела:

G. cephalarges Pall.

Опис. Глава од ширине назад истанчаног тела, а 4, 5 пута од њега краћа, лице буцмасто, очи у једној равни на глави стављене, размакнуте међу собом мало што више од половине очног пречника, шкржни отвори доста мали.

1 л. $^1/_5$, 2 л. 17, з. 12, кр. 64—68.

Крљушти по ободу ситно рескасте, бочна се црта не виђа.

Боја. Тело згор отворено смеђе, са тамнијим попречним пругама, оздо жућкасто, реп и горње пераје са мрким попречним цртама и пругама, доње пераје бледе, трбушне при основи црвене.

Вел. Највећи комад што сам ја видио не прелази 5 палаца.

М. Преб. Станује испод доњег ђердапа и често је уловљена у Сипу, Кладови и Радујевцу.

Нар. име. Романи у Крајинској зову ову рибу *флоречиком*, због црвене боје надно трбушних пераја.

Приметба 1. **Флоречику ми је овако дефинисао чувени ихтиолог др. Steindachner у Бечу, а ја сам ју карактерисао по оним ексемпларима, којих сам имао, јер ми је непознато, како и где ју је Палас описао.**

Приметба 2. **Пролетос сам био у Жагубици и добио сам тамо подоста од оне ситне рибице, која у извору Млаве и у другим хладним потоцима жагубичке долине до Горњака живи; народ ју зове *бојани* а научно јој је име Phoxinus laevis Agas. Види Рибе у Србији стр. 623.**

ХУС И ХУСИТСКА КРАЈИНА.

Литерарно-историјска студија

Дра Владана Ђорђевића

р. члана срп. уч. др.

Оно нејасно осећање узајамности и сродства које је кроз све векове живело у народима словенским, она непрекидна жудња за ма каквом тврђом свезом и уједињењем, која 1848 доби име *панславизам*, почиње од последње три године дана добијати све означенији облик, почиње из узаних научничких кругова, који су досад једино давали израза том тамном слућењу неке солидарности, прелазити у масе свију народа словенских. Општесловенске скупштине које се организују поред разних народних светковина, означују јасно, да се за то питање узајамности и јединства словенског заузимљу већ и народи собом. Па и међу научницима који управљају тим покретом, и који су досад читаву гомилу панслoвистичких теорија, читаву гомилу неизвршних планова за словенску будућност начинили, почињу да се бистре појмови и жеље. У колико сам ја проникао у ствар, чини ми се, да су две противуположене теорије у кристалисању, које ће се од свију осталих највише држати. Ако им треба особитог имена ја бих једну крстио *централистичка* а другу *федералистичка*.

Уз прву до сада стоје руске панслависте, или како се они сами зову *славјанофили*, а уз другу стоје науч-

ници свију других словенских народа[1] *Централисте хоће један књижеван језик* (и то руски) *и једну веру* (и то грчко-источну, православну) *за све Словене*, знајући да после тога нема сумње о могућности једне једноставне словенске државе, која би била кадра да се мери са пангерманизмом и панроманизмом, и која би била господар од Европе. Напротив слов. *федералци* не жуде за таквим положајем Словена у Европи, и поштујући равноправност свију словенских народа, и поштујући скупо стечену слободу савести, *хоће тако уједињење словенских народа, такав панславизам*, који не уништава ни једноме слов. народу његов историјским развићем стечен индивидуалан живот, који ни једноме народу словенском не одузима једину могућност да образовање продре у све слојеве његове, т. ј. његову народну књижевност на народном језику, који ни један делић каквог народа словенског не нагони да промени веру, у коју су по историјској судби веровали његови предци толико векова, који свакоме слов. народу допушта да по својим особинама и на свој начин буде срећан, а опет из тих самосталних, равноправних и слободних народа саставља један огроман савез политички, који истина не би био страшило несловенској Европи, али би осигурао своје задругаре од сваког насиља, осигуравао би им слободу, једном речју — *они хоће федерацију слободних словенских држава.* У редовима ових последњих панслависта има једна странка која што се тиче општесловенског језика, чини централистама у толико уступку, што пристаје *да руски*

[1] Изузимајући једног јединог *Др. Богорова*, Бугарина, који је својом беседом у аули моск. университета 1867 пристао са свим уз Славенофиле руске.

језик буде међународни дипломатски језик Словена. то је младочешка партија. На то ће по свој прилици пристати и остали федералци, јер нема рационалног узрока за што би се морали везати за тај посао на сам немачки или француски језик, кад је и руски језик осем тога што је језик највећега словенског народа, већ на најбољем путу да постане светски језик[1].

Ја сам до сад имао два пут прилику да јавно пристанем уз слов. федералце, први пут 1867, на првом словенском скупу који је био приликом етнографске изложбе у Москви, а други пут на трећем састанку представника свију Словена, који је био приликом 500 годишње успомене Јана Хуса у Хусинцу. Први пут сам се оградио противу предлога да руски језик буде књижевни језик свију Словена беседом у којој сам између осталог казао: „Хиљадугодишња засебна историја развила је индивидуалност појединих словенских народа до тога ступња, да их више није могуће стопити у једну огромну целину, и да би такав покушај био од грдне штете по цело словенство. Кад би сви слов. књижевници пристали на тај предлог, и кад би сви почели писати тим усвојеним општесловенским језиком, шта би била последица? Они би тако начинили једну касту слов. књижевника, али њихови народи (осем рускога) не би разумевали своје књижевности. — — Други захтевају један општи словенски језик не за целу књижевност, него за строгу словенску науку, за ону грану књижевности која је неприступна маси народној. По моме мишљењу прво нема те науке коју не би требало начинити општим благом народним, а друго ја мислим да на-

[1] Инглизи за цело тешко се накане да и сами компшиски француски, језик науче како ваља, па ево и они почињу учити руски.

ука нема никакве народности, она је над свима тим разликама, она је универзална. Њеном развићу није нуждан један једини језик; шта више, *ми баш видимо да је наука од онда коракнула џиновским корацима у напред од како се ослободила ланаца општег научног латинског језика.* итд! (види „Всероссійская этнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ Маѣ 1867 года. Москва 1867 стр. 362—367; — *„Заставу“* од 1867. бр. 54. Revue des deux Mondes XXXVII. Année 1. Septembre 1867 1. Livraison. Стр. 163—4.) —

Други пут, на хусовској светковини говорио сам противу друге полуге којом наши централисти хоће да остваре словенско јединство, *противу општесловенске вере* (види *„Србију“* бр. 102 од 1869). Међу тим ја сам са трибине у Хусинцу могао ствар само наговестити, у општим изразима, а у оном светковачком расположењу није се могла почети научна полемика. То сам онда оставио овоме чланку.

Пред самом светковином Хуса изашла је књига „Янъ Гусъ изъ Гусинца. Москва 1869.“ од *В А Бильбасова* у којој се доказује, да је Хус представник православља чешког, које се одржало у народу још од времена кад је примио хришћанство од Ћирила и Методија.

У исто време, у чланцима којима су руске новине пропраћале светковину Хуса, особито у „Голосу“, јасно је исказано како би то спасоносно било, кад би се Чеси *повратили* вери својих отаца која је уједно права народна вера свију Словена. У истом смислу кажу да је била и једна здравица славенофила *В. З. Губина* на банкету о хусовој свечаности, на софинском острву, коју је напио *народној словенској цркви* (ја је нисам чуо, јер сам био

раније отишао са банкета). — Читалац се без сумње сећа оног *московског „Посланія къ Сербамъ“*, које су нам 1860 послали сви вођи славенофилства руског, и у коме нам кажу (стр. 25, 27 и 29) да је неизмерна и највећа срећа наша, „јединство ваше у православној вери, у тој језгри свакога духовног и наравственог напретка. Тако је чврсто ваше јединство у вери, да је за Турчина име Србина и православног једно исто. То најдрагоценије благо ваља вам као своје очи чувати, јер заиста шта је данас друго православна вера него видело и очи умнога и духовнога живота? Није се силом посејала вера Христова по свету; не силом но побеђујући сваку силу узрасла је она. Тако не треба она силом ни да се чува, и тешко ономе ко хоће моћ Христове науке да брани помоћу људског оружја. Јер истинита вера побеђује све а не тражи мача његовог за своју победу. — — Врло се варају они који мисле да је вера само проста вероисповед, или обреди, или прави одношаји човека к Богу. Није само у томе вера; она пробија цео живот човечији и све одношаје његове к ближњему. Она је као неки лепши зрак претварајући и измењујући у човеку свако земно начело, или као нека савршенија светлост, која осветљава све негове наравствене појме и све његове погледе на друге људе, и на унутрашње законе који га вежу с њима“ у коме нам кажу како ни један народ не може ни знати ни осећати шта је братство „осем народа словенскога и то само онога који је православне вере“ итд. Ја овде немам места и времена да се упуштам у критику бесмислице као што је „измењивање сваког земског начела“, нити у разлагање силног противуречја у које се та господа хватају у ово неколико наведених врста њихове апотеозе православљу, и

ако се оно одликује од осталих хришћанских вера само догматом о св. духу „иже отъ отьца исходештаго“, евхаристијом, и постовима, не ћу ни с Даничићем да их питам (в. „Даницу“ од 1861, бр. 5.) како да те особине православља не учинише таква чуда и у православних Грка и Румуна, која учини православље код нас, — него само обраћам пажњу читаоца на ово: Славенофили одвајају од српског народа, у том посланију, милионе његове католичке, и стотине хиљада његове мухамеданске деце, а у исти мах гледају да толике милионе католичких и протестанских Словена представе као неке Словене рђавије сорте, и то све с тога што несу православне вере!

Али није поменуто „посланије“ први доказ да руски Славенофили хоће да од православне вере начине званичну веру свију Словена. Још 1848 године, кад се први пут стадоше Словени живље осећати као рођаци и браћа, још онда почеше они књигама и чланцима у томе правцу.

У седмом броју „Чтеній“ за годину 1848, у рубрици „Смѣсь“ изашла је повећа критика од *Елагина* на Палацкову „историју Чешке“, у којој он per longum et latum напада једино на ово неколико речи Палацкога: „Први покрети чешке цркве, с којима су у непосредној свези потоњи догађаји *који су без сумње били у границама католицизма*, много су старији него што се обично узимље. Међу тим нема основа што неки од најновијих писаца тврде да су у чешком народу од столећа на столеће прелазила *предања грчкоисточне цркве. Ми тим предањима не могосмо нигде ући у траг.*“ (Geschichte von Böhmen, III. свеска, у I половини). То неколико врста не може Елагин никако да опрости Палацкому, ма колико да иначе мора да призна безграничну савесност и труд, којим је он

своју историју израдио. Он сматра то мишљење као „посягательство“ на част целога *народа чешког, који је по његовом убеђењу остао православан од крштења свога до Хуса.* Овога последњег искључује Елагин из „православног“ покрета народног, и вели да је он хтео да сведе народ с правога пута. Главне доказе своје наводи Елагин из дела некаких безимених писаца и емиграната чешких, из XVI и XVII века, и они се састоје у: причешћивању „под обојим“.

Исте године изашла је од *Евгенија Новикова* књига од 12 великих ситно штампаних табака, која се зове „*Православіеу Чеховъ*. Сочиненіе Ев. Новикова. Москва. въ унив. типогр. 1848“. — У њој се, поред наивних ствари као што су ове: п. пр. „Конечно, каждому историческому народу суждено положить свой участокъ въ великую книгу страданій падшаго Адама“ (стр. 1.) или: „Всѣ этѣ явленія (т. ј. што су Чеси кадри били да савладају пет-шест пута уједињену војску целога запада, у време хуситске крајине) обясняються удовлетворительно *только* присуствіемъ Православной стихіи“ (2) поред тога што се грчкоисточна црква зове Грекороссійская (стр. 5,) поред тога што се у њој говори о „мраку невѣжести и суевѣрію *западнаго человѣчества* (!)“ стр. 64 и т. д. у њој се кара Елагин што искључује Јана Хуса из православља чешког, доказују се његова „православнія убѣжденія“ и то тиме што је, по Новикову, баш Хус учио причешћивање под оба вида.

Дакле сви се поборници чешког „православља“ највише размећу тим причешћивањем као доказом. Ја бих на то могао одговорити, позивљући се на *Гизелера*, који у својој Kirchengeschichte, на *Lenfant*-а, који у својој

књизи „Histoire du Concile de Constance“ и на *Палацкога* који у својој „Geschichte von Böhmen“ јасно доказују како је тај обред први увео *Јакубек из Стршибра*, пријатељ Хусов, и како је Хус већ био у косничкој тамници кад се то догодило, како се Хус испрва љутио на то „новачење“, које му је отешчавало процес на сабору, и како је тек пошто му пријатељи из Прага јавише да је то већ свршена ствар, и да Јакубек већ у велике причешћује народ и хлебом и вином, пристао да се не одрече свога пријатеља него да и свој aукторитет заложи за ту ствар, и како је тек после тога написао своју расправу о причешћивању под оба вида, — требало би ми велим само то навести, па да се у очима сваког беспристрасног судије сруши тај најјачи стуб Хусовог „православља.“ Ако бих још напоменуо сопствене речи Хусове на косничком сабору „да нема ни грчкоисточне ни римскокатоличке цркве већ да је једна црква Христова“ и даље: „како се из Хусових дела јасно види да је веровао у најкатоличкије „чистилиште“ (Purgatorium), то би могло уклонити сваку и најмању сумњу да Хус није био „православан“.

Али не само да Хус и хуситска крајина не носе ни трага каквога православља на себи, него ја ћу покушати да докажем *да тај величаствени покрет народа чешког није био ни искључиво религиозан, већ да је био* толико исто, ако не и много више, *почетак ове исте народне борбе за језик, народност и грађанску слободу*, која још и данас траје на чешкој земљи. Као доказ за то ја ћу просто и у кратко да испричам живот Хусов и догађаје хуситске крајине, и то по најнадлежнијем аутору у тој ствари, по *Палацком*. За оне моје читаоце, који несу имали у рукама његову историју, па би можда

помислили да сам изабрао пристрасног писца, који из љубави према свом народу представља ствари онако како и мени треба за ову цел, за њих ево неколико доказа Палацкове грозне објективности, која местимице постаје, барем по моме мишљењу, неправда:

Карактеришући Хуса, (III св. 1 полов. стр. 225) каже Палацки Ungemessene Kühnheit, Rücksichtslosigkeit, Hartnächigkeit und unbiegsamer Eigensinn, auffallende Sucht nah Popularität, und ein Ehrgeiz, der die Märtierers-krone als das höchste Ziel eines Menschenlebens ansah." Ко прочита кратку причу што иде, видеће до какога је степена беспристрастан Палацки. Он се труди да извини и кукавичкога краља Сигмунда и саме „св. оце" на сабору кесничком!

Die Verantwortlichkeit für einen solchen Fall (т. ј. ако би се црквени сабор разишао што му краљ не би допустио да суди Хуса по вољи) konnte Sigmund nicht wollen; so viel war ihm Huss nicht werth, das wegen seiner alle Hoffnungen der Christenheit auf die Blindenfürstellung der Kirheneinheit, und auf Reformation zu nichte werden sollten (III св. 1. пол. стр. 329)" — „Wollte das Conzilium ihm, Hussen, nicht Recht geben, und sich noch am Ende von ihm meistern lassen, so *muszte* es endlich, den hergebrachten Kirchengesetzen gemäsz, zu seiner Verurtheilung schreiten" (III св. 1. пол. стр. 363).

Само неколико речи, пре него што пређем на живот Хусов, и то баш о тој огромној привржености народа чешког наспрам прве цркве своје коју му основаше солунска браћа, из које Елагин, Новиков, Биљбасов, у својим поменутим списима граде капитал за чешко православље и за православни карактер целе хуситске крајине.

Истина је да је католичка вера са њеним званичним *латинским језиком* била тако мрска народу, да је никаквом силом озго несу могли тако раширити да она буде једина вера. Само двор и већа властела била је у ствари католичка, а народ се кришом молио Богу на *словенском језику, који је разумевао* — та је љубав према богослужењу на народном језику била тако огромна, да су чешки краљеви морали кроз прсте гледати ако несу хтели да цео народ као јеретика казне. Најзад потреба народног језика дође до тог степена да је држава била принуђена да подиже богомоље за службу на словенском језику, и краљ Карло IV мораде са великом помпом да сам собом оснује словенски намастир емауски 23. Марта 1372, и мораде израдити код папе Климентија VI допуштење за јавну службу на словенском језику, мораде одредити особитога писара за писање и преписивање црквених књига и на „дичном словенском језику“ (nobilis linguae Slavonicae), мораде сазвати у намастир калуђере из Хрватске, Далмације и Босне (по Новикову и из Србије) који су могли одмах држати на словенском језику службу.

Да у живој потреби народној, којој је Карло IV. удовлетворио није било ни труна „православља“ доказује 1.) Што је Папа дао своје допуштење и благослов које за цело не би учинио да није знао да се само *народни језик* иште. 2.) Што су поменути наши земљаци којима је краљ поверио народни манастир били сви католици, калуђери бенедикћанскога рода. 3.) Доказује натпис у цркви над светим котлом. „Haec Eclesi monasterii Slovanensis *Catholicorum* sub utraque“ (из потоњих, *избрисаних* речи, по сведочанству јединог извора о овој ствари Теобалдовог „Hussitenkrieg“ — труде се поменути Славено-

фили да докажу његово православље! А да је била жудња за *народним језиком*, да је било буђење идеје *народности*, као што сам ја убеђен, које је изазвало емауски намастир, то доказује осем горњих доказа и то што је поносити римски император, Карло IV, тражио пријатељство нашега Стевана Душана, то доказују ове многоцитиране врсте његовога писма из Пизе у Италији од 19 Фебруара 1355, у коме пише. „Кад нам општност људскога бића уле а дубоко саучешће према ближњем, онда колика треба да је пријатељска свеза међу нама, најдражи брате, који смо браћа по достојанству царском, *по јединству племенитог словенског наречја*, *по заједничком пореклу од једног великог племена.*“ (текст овог писма који је овде у врло рђавом преводу саопштен, налази се у другој поли друге књиге Палацкога историје, на стр. 306).

Сам Биљбасов говорећи о оснивању емауског манастира каже: Необходимость *роднаго языка* при богослуженіи до того сильно проникла въ убѣжденія народа, что вынудила основаніе славянскаго монастиря. Єммаусская обитель была основанна Карлом IV. (стр. XVIII). — Помињући витлејемску црквицу каже: „Проповѣдники, особенно же говорящіе *на языкѣ чешскомъ* принуждени скрываться“ и т. д. (стр. XXVII.)

Коме и то није доста нека проучи живот и делање оних људи које и моји противници признају за претече Хусу, дакле које такође сматрају за побoрнике „чешкога православља“ а на име *Конрада Валдхаузера и Јана Милића*, па нека ми кажу за што су беседе последњега градиле много веће утисак у народу, него Конрадове? Сваки ће морати признати да је узрок у томе што је Кон-

рад био Немац, па је на немачком језику проповедао тако да га је десети у народу разумевао, а Милић је грмео на матерњем народном језику. Наравно то све не вреди ништа који хоће званичну свесловенску веру; за њих: языкъ, отрѣшенный *отъ коренныхъ основанiй быта народнаго:* единства вѣри и обычаевъ (!!), всегда останется мертвим, и не связющим, а скорѣе разъединяющимъ, членом" (Новаков стр. 54). Хајд' да видимо да л' истина народни језик, кад се оцепи од православља, постаје елеменат који раставља, или је он један који спаја све синове народне у једну огромну целину. Да видимо шта је састављало главну полугу којом је Хус кренуо свој народ у напред, шта је задобило оне силне победе народне у хуситској крајини, ако не идеја народности и њена суштина, језик народни!

Јан Хус родио се 6 Јула 1369. у маленоме месту Хусинцу. Учио је основну школу у Прахатицама. За тим је штедром помоћу својих заштитника дошао у Праг, где је 1393 постао на прашком универзитету најпре бакалауреус филозофије или како се онда звало „слободних уметности", за тим бакалауреус богословије (1394) а за тим магистар филозофије (1396). Две године после тога постао је Хус професор на универзитету, и одмах у почетку свога учитељевања завади се са многим својим колегама нешто рад својега народњачког положаја који је одмах заузео, а нешто рад реалистичког правца којим је био ударио у својим предавањима, најпосле и с тога што је бранио нека начела инглиског научника Џона Виклефа, који је већ био проглашен као јеретик. Али при свем том, Хус је одмах у почетку своје академичке каријере умео да стече себи тако место као учитељ да га већ 1401

8*

изабра философски факултет за свога декана, а 1402 изабра га цео универзитет за ректора. Како је у исти мах био и *Никола из Литомишла* у једном од првих и најважнијих чинова универзитетских, то се њих двојица заузеше да чешкој „науци“ стеку првенство на универзитету краљевине чешке, јер Карло IV., који је основао прашки универзитет, поделио га је угледајући се на париску велику школу не само на четири факултета, него и на четири „нације“, од којих су у једној били Чеси и Моравци, а у друге три странци, па тако је чешка нација при решавању на универзитету имала само по један глас, а туђинци три. То је био узрок да су Немци којих је највише било у оне три нације жарили и палили, на универзитету како им је воља била, да су сва важнија места давали Немцима, да су се противили сваком подизању чешкога елемента на великој школи прашкој. Напрезања Ј. Хуса и Николе из Литомишла беху узалуд, јер су се велики чиновници универзитета само на годину дана бирали, и чим им изађе рок, изабраше на њихова места странце, и на универзитету се диже силна реакција противу Хуса, Николе и осталих народњака. (Палацки III, 1 Abtheil. стр. 195).

Али Хуса то ни најмање није смело с његовог пута. Он је видео куда то води ако се највећа школа у земљи остави у немачким рукама, па је за то заложио сву своју снагу у то да, спасе прашки универзитет своме чешком народу. Његовој популарности не само у Прагу него и по целој земљи, његовим многобројним пријатељима на краљевском двору, његовом личном заузимању код краља изађе најпосле за руком те краљ Вацлав прекиде гордијевски чвор „око три гласа“ на универзитету по алексан-

дровски. Једним декретом који се свечано прочитао на целокупној скупштини универзитета, заповеди краљ да од сад чешка нација има три гласа а странци један као што и на париском универз. има француска нација првенство, а познато је да је Карло IV. изрично хтео да прашка в. школа буде онако уређена као париска. — Ова сјајна победа Хусова и осталих народњака које је он водио, учини да још исти дан 2000 које професора и доцената које ђака немачких оставише Праг (Виљбасов каже 20 хиљ. други писци 5.000) и основаше доцније у *Липиском* за се универзитет. —

И ако је Хус овом борбом око три гласа и том сјајном победом стекао много заслуга као народњак, опет он не беше још стекао онај уплив на целокупни народ чешки који је после тако рећи на јуриш задобио, опет није могао са своје универзитетске катедре толико радити за буђење слободњачко-реформаторског мишљења у народу, за чим је толико жудео. Један од богаташа, који је слушао Хусове лекције на великој школи, а у кога је било тврдо убеђење да ваља народ будити из његова дремања, по имену *Јан Милхаимски из Пардубица*, изради допуштење да зида у Прагу црквицу за проповедање на *народном језику* и подиже у предграђу Старом Месту славну *витлејемску капелу*, и измоли од црквене власти да никога другог не постави за проповедника у тој његовој задужбини до *Јана Хуса*. Знао је Јан Пардубичанин да не може на далеко наћи такога учитеља народу као што је Хус. И заиста 14 Марта 1402 потврдио је прашки архијепископ Хуса за проповедника у витлејемској цркви. — Овде доби Хус прилику да се зближи са свима слојевима народним, и његове су беседе најважнија појава у

историји чешкој тог периода. Ни један од чувених проповедника, који су били предтече Хусу, ни сурови Конрад Валхаузер ни сањалички и мрачни Јан Милић несу могли да тако дубоко и озбиљно потресу народ као он. Хус се највише обраћао здравом разуму народном, изазивао је нове мисли у својих слушалаца, одушевља ао их за све што је честито. Цео правац његов беше много практичнији. Он се није упуштао у богословска цепидлачења, није говорио о стварима које народ није могао разумети, њему није било до тога да показује своју ученост, већ да га сваки слушалац потпуно разуме. Он беше поставио као задатак својим беседама да подигне цео морални живот чешкога народа, и он је без милости шибао сваку погрешку и слабост ма како да је она била ухватила дубока корена у народном животу, ма како старински обичај то био. Тако исто није штедео ни попове ни власнике, и јавно је претресао њихова безакоња, неправде и гадости, за које је сваки од његових слушалаца знао, и рад којих их је презирао, само с том разликом, што ни један није смео да о томе говори, јер никако није видео начина како да се народ отресе тих својих мучитеља. Витлејемске беседе развиле су ону солидарност народа чешког са његовим љубимцем Хусом, која је после његове мученичке смрти подигла чешку земљу на оружје за слободу савести. Тим беседама стекао је Хус народној ствари и на краљевском двору потпору, јер оне примамише и саму краљицу Софију у витлејемску капелу, и она на скоро узе Хуса за свог придворног духовника. Докле је Хус нападао само на „светске“ џелате народне, дотле је латинско свештенство на све стране трубило да из њега „говори сам св. дух.“ Па и кад је стао нападати на нека католичка верозакон-

ска правила, несу много обртали главе латински попови. Али кад Хус стаде нападати на папу, на вишу и нижу „духовну властелу“, кад стаде цртати како се они ваљају у најгаднијим нискостима, њихову таштину и грамзивост, кад стаде побрајати, колико се великих свештеничких места за скупе новце продало и препродавало, кад стаде проповедати да свештенству не треба никакво имање а камо ли толика богатства, дакле тек пошто поста опасан за његово материјално - „благоденствије“, скочише сви попови на Хуса и прогласише да је јеретик, и да (сад) из њега сам сотона говори.

Из његове заједничке тужбе коју су концем 1408 први пут, а 1409 по други пут поднели митрополиту прашком карактеристично је за моје тврђење то што попови међу кривицама Хусовим као главно наводе: „dass er nicht nur das Volk gegen die Geistlichkeit, sondern auch *die Böhmen gegen die Deutschen aufreuze*“ (Палацки, III, 1. Abtch. Стр. 246). Дакле Хус није се на својој витлејемској предикаоници ограничавао на само верозаконска питања. Сад се прекиде и пријатељство међу Хусом и прашким архиепископом *Збињеком Зајићем*, које није ни имало темеља, јер тај митроносац играо се само реформаторских тежња и слободњаштва, а Хус је свом душом био заузет за напредњачка начела која је проповедао Хус је не само на својој професорској катедри праш. универзитета био реалиста у филозофији; него је и са амвона витлејемске цркве бранио начела инглискога „јеретика“ Џона Виклефа (John Wickliffe, род. 1324, умрьо 1387. По заповести папиној ископане су му јеретичке кости и и спаљене 1428. Он се држао строго св. писма, и обарао је све што је увела римска црква у веру као изми-

шљотине у корист црквених власника. *Он је превео библију на инглиски.*) тако, да на скоро беше чешка земља „заражена виклефском јереси“. Архиеп. *Зајић* даде Хуса под суд за то. Прашки инквизитор нађе да у свему што је Хус проповедао нема ништа што би се са светим писмом сударило. Сад Збињек Зајић изради у папе Александра V. себи особиту булу која му даде право да употреби сва средства којима располаже да истреби виклефску јерес, па онда заповеди да му се све књиге Виклефове донесу да би се озбиљно прегледале. И Хус је морао дати књиге својега једномишљеника о коме он увек у својим делима и писмима с особитим поштовањем говори. Одмах пошто је архијепископ дочепао све те књиге, изађе његов декрет од 16. Јуна 1410 по коме су све књиге Виклефове осуђене да се спале, и који строго забрањује проповедање његових начела по црквама. Сва чешка земља беше рад тога огорчена на владику, сви слојеви народни осем поповског, осуђиваше тако поступање; Хус одмах 25 Јуна протестује код папе Јована XXIII; али све то не поможе, јер Збињек Зајић 16. Јула спаљује с највећом помпом Виклефове књиге у сред митрополије пред целокупним свештенством и уз свечано појање „тебе Бога хвалим“.

Он је том приликом спалио не само све богословске књиге Виклефове, него и његове списе о логици, филозофији, моралу, и математици, које не беху ни у каквој свези са верозаконом, па по тому не могаху имати ни трага какве јереси у себи. Целокупни прашки универзитет издаде свој протест противу поповског варварског поступања с науком. У њему велика школа каже, између осталога, да „selbst unter Voraussetzung von Irrthümern, welche in den Büchern sein könnten, eine Ver-

nichtung derselben nicht stattfinden dürfte, weil man sonst alle Werke, auch heidnischer Philosophen, aus den Schulen entfernen müsste“ итд. Два дана после те свечаности Збињек искључује Јана Хуса из цркве са свима његовим присталицама, и то се оглашује у свима црквама целог његовог архиепископства.

Цео Праг букну од срџбе, и подели се на два логора, јер прашки Немци су одавно били увидели да то није више борба око богословских размирица, већ борба народности, па су знали да победа Хусова значи победу народњачке странке на двору, чешкога језика на универзитету и у цркви, и слободњачких реалистичних тежња у опште, које се наравно несу допадале људима што се саме речи хватају — па тако прашки Немци пристадоше уз поповску партају, и у неким крајевима вароши дође богме и до судара, тако да је краљ морао смртном казни запретити свакоме ко се први усуди, ма из ког логора, започињати борбу.

To byla weliká büržka a ruoznice. Nékteri prawili že jest mnoho jinyh knéh spaleno, nezli Wiklefowjch, a proto se lidé buzili w ty časy, a najwiece králowi dworané na kanovniky a na kněžie, a s nimi obecné wšickni lidé w Praze. Neb jedni držěli s kanovniki a druzi s M. Husi, takže mezi sebu písné kančiwé skladali jedni o druhyh etc.“ Stari letopisowé (in Scriptt. rer. Boh. III, 12, 13) цитат Палацког III, а, стр. 252. Кад је 22. Јула хтео Збињек окружен са 40 свештеника да анатему на Хуса понови свечано у цркви, народ се побуни, и Збињек је био принуђен да се у цркви сакрије. Тај исти дан у мало шест наоружаних грађана не убише проповедника у цркви св. Стевана рад истог узрока. Међу тим Хус и не хаје за

Збињекове декрете но проповеда и даље у витлејемској цркви и говори беседу на свечаној седници универзитета у обрану Виклефове расправе о св. тројици... 25. Августа 1410. би Хус позван пред папину столицу да се правда. Његови пријатељи и краљица Софија не хтедоше да га пусте да лично оде Папи, „јер су знали каква је огромна мржња *у многим немачким земљама* против њега, па су се бојали да уз пут не падне својим крвницима у шаке, јер онда не би жив дошао у Болоњу. То је и краљ врло добро увиђао, с тога је својеручно писао Папи и захтевао да скине забрану проповедања у витлејемској капели, да се у њена права више не дира, да се опозове позивање М. Хуса на суд „јер — вели — држави не може поднети да тако корисног и заслужног проповедника преда у руке његовим непријатељима, *на да тиме цео народ узбуни.*" (Палацки III, 1. стр. 257.)

15. Марта 1411 екскомуниковаше Хуса све прашке цркве, осем оне св. Михаила и св. Бенедикта (поп Христијан од Прахатица и дворски свештеник беху једини који у својим црквама несу хтели да прогласе анатему на Хуса). У *оно* време ни таква казна не беше кадра да раздвоји народ од Хуса! Свију тих анатема као да није ни било... Кад је видео Збињек да ни то не помаже, а он изда интердикат на целу варош Праг! Али колико је свештеника било међу привржиницима Хусовим! Они се сви не освртаху на страшну забрану него крштаваху, причешћиваху, венчаваху и сахрањиваху ка и пре, и Збињек је видео да нема куд и да мора попустити.

Он пристаде (6. Јула 1411) да се покори краљу своме господару, да пише Папи и да му јави како он о јеретиштву и заблудама у Чешкој ништа не зна, и како

је са Хусом и универзитетом савршено помирио се, па да с тога ваља да се прекину сви процеси који су противу Хуса подигнути на римском двору, и да ваља да се све анатеме дигну. Али пошто му краљ поврати узапћене црквене приходе и ослободи позатваране фанатике поповске, Збињек не оправи поменуто обећано писмо Папи, него стаде на ново гонити свештенике који су држали с народом; али кад је покушао да казни Ђорђа од Јановица, проту саборне цркве, народ скочи на оружје, а с њиме чак и неколико дворана краљевих те га одбранише. Сад Збињак није имао куд него пође у Мацарску, краљу Сигмунду, не би ли његовом помоћу задобио поповштини њен стари положај у Чешкој, али још на путу умре у Пожуну 28. Септембра 1441. Заменио га је *Албикус од Учинова.*

Папа Јован XXIII. био је као и сви његови претходници не само глава кат. цркве већ и самодржац једне талијанске државе, и као такав морао је војевати са напуљским краљем Ладиславом, који је хтео да завлада целом Италијом, али кад је видео да пара за војну нема, он прибегне својој папској свемогућности и непогрешивости, те 1411 изда две буле. У једној зове цео хришћански свет у крстоносну војну против његовог политичког супарника а у другој обећава отпустити грехе свакоме ко новцем или ма чим потпомогне тај крстоносни рат. — У Праг дође као папин посланик Венцел Тим и стаде у име папино продавати отпуштење грехова.

Кад стигоше папине буле да се продаје отпуштање грехова и да се диже крстоносна војна на Ладислава краља напуљског, Хус стаде јавно проповедати против њих и плакатима на ћошковима улица огласи велику диспута-

цију о тој ствари 7 Јуна 1412 у великој дворани универзитета. У пркос протеста од теолошког факултета, састаде се тај дан врло много професора магистора и ђака, па богме и доста доктора богословије у карлинској дворани, и диспутација се отпоче под председништвом универзитетског ректора Марка Краљевградског. Као што се могло предвидети, она је била врло бурна. Хус се најпре огради од сваког подметања да он хоће да говори у интерес Ладислава напуљског и његовог савезника Гргура XII., или да напада на папску власт, па се изјасни да он хоће само да се бори противу злоупотребе те власти. За тим стаде оштро критиковати све клаузуле поменутих була, доказиваше да такво отпуштањ грехова не може важити јер није основано на светом писму, разложи како је то грозно подизати војну и проливати крв толиких сухришћана само за то што су своме краљу (Ладиславу) верни, опомену како је Х истос својим ученицима запретио и њега самог мачем бранити, а сад зар да буде слободно потезати мачеве у обрану имања његових последника? — Чланови теолошког факултета покушаваху да бране буле тиме да не морају све црквене навике бити на одмет што им се не може одмах наћи корен у светом писму. — Али сад прискочи *Јероним Прашки* своме пријатељу у помоћ, и старао се у дугачкој и огњевитој беседи да раздрага срце својих млађих слушалаца, и то му тако пође за руком, да сиромах ректор није могао да савлада буру која се диже иза Јеронимове беседе. У правом тријумфу отпратише ђаци Јеронима кући. Али то не беше доста, народ је јавно у Прагу показао своје презирање Папи. Краљев љубимац Вокза Валдштајнски приреди сатиричну литију у подсмех оној литији коју су попови градили при

спаљивању књига, и народна литија прође кроз цео Праг па на Пршикопе у Новоме Месту, начини спалиште, и спали обе буле папине уз огромно одушевљење.

То је наравно већ прекорачавало границе до којих је краљ хтео да иде с народом, и он прогласи да ће сваки главом платити ко се усуди да ружи Папу. При свем том у недељу 10. Јула, три младића „из ниских народних класа“ Мартин, Сташек и Јован у три разне цркве стадоше јавно опровргавати своје попове и стадоше доказивати да је отпуштање грехова за паре превара. Власт их похвата, осуди на смрт (11. Јула) и да би остале грађане такође научила памети, сазове све прашке општине да буду при казни. Ужасна гомила народа се слегла, Хус чим је чуо за то, дигне се са неколико магистора и са две хиљаде ђака пред општинску кућу, продре у дворану сенатора и покуша да спасе живот младићима. Сенатори, видећи каква се олујина у народу спрема, увераваху Хуса да може мирно кући ићи, и замолише га да и друге саветује да се разилазе кућама. Али чим се масе народне растурише, поведоше осуђенике на смрт. На ново стаде куљати народ из свију улица тако да није било изгледа дочепати се губилишта, те за то их на врат на нос, на по пута погубише. Народ зави лешине у бело платно и певајући црквену песму „Isti sunt·sancti“ однеше их у Витлејемску цркву, где их Хус опева и с великом свечаношћу укопа.

После оваких догађаја власт се устуче назад, и попушта све оне које беше том приликом поапсила. —

1412. био је универзитет са свим хуситски, тако да се теолошки факултет морао да обраћа самоме краљу кад је хтео што да постигне (III, I. 281.) Међу тим попови су из петних жила радили да од Јована XXIII добију

нову, страшнију анатему на Хуса и да га скину с врата. То им испаде за руком. Папа одреди кардинала Петра С. Анџели да употреби најстрожије мере противу Хуса. Кардинал Петар заповеди да се у свима прашким црквама прогласи: ни један прави Хришћанин не сме се више дружити с Хусом. Ако се за двадесет дана од тога прогласа не окане својега јогунства и непослушности, заповеди, да се сваке недеље и празника уза звоњење свију звона и гашење свију свећа изговара најстрашнија анатема на Хуса. Ко му даде јела, пића, или преноћишта, тога чека таква иста клетва; где се год он налази, куд год он дође, мора свака црквена служба престати; кад умре, не сме се црквеним обредом сахранити.“ Други декрети заповедаху свима истинитим Хришћанима да Хуса ухвате па да га предаду или митрополиту прашком или владици од Литомишла, и — да из темеља разруше црквицу витлејемску.

Кад видеше *Немци* у општини Старог Места, да краљ напушта свога љубимца, и да допушта да се поменути декрети по прашким црквама оглашују, охрабрише се, саставше се наоружани при црквеној слави једној, па се дигоше право у витлејемску цркву да ухвате Хуса. Али их Хусови слушаоци тако дочекаше да су се безобзирце вратили у њихов Rathhaus. Ту лонџаше подуго и најзад решише да *бојем* ваља разорити цркву витлејемску wenigstens. Али и сам глас о томе имао је такав утицај у народу да Немцима прашким није скоро пало на памет да разоравају народну цркву.[1]

---

[1] Хус вели о томе: „Patr smelosti Nemecké! nesmelíbi súsedu oboriti peci aneb chléwcè bez kralowy wolé, pak sméli su sę pokusiti o hram boži! — “

За целокупно то фијаско немачко осветише се немачки попови. Они доиста не хтедоше у највише прашких цркава ни да причешћују ни да опоје мртваца докле је Хус у Прагу. Хус се уклони сам из Прага 1412 у Декембру и Козији Храдек (Ш. 1 стр. 287.) Ту је проповедао много бројноме народу што је са свију страна долазио к њему, ту је израдио своја главна научна и верозаконска полемична дела. Овде ће бити место Хусове трудбе за развијање *чешкога језика и књижевности.* Његова опозиција према Немцима позната је целоме свету из његове борбе на университету „око три гласа“, она се види и у његовим списима. Особито се борио противу унутрашњих опадања чешкога језика код Пражана, који су мешали немачки језик са чешким, и противу пулутанства и бескарактерности како у мислима тако и у убеђењима, што је наравно с оним стајало у свези. Ево шта Хус вели у 40-ој глави својег „Wýklad na pátere“: Take kniežata, páni, rytieri, wladyky, meštené — majic se postawiti, aby česka reč nehynula; puojmeli Česh Nemkyni, aby deti ihned česky učili, á nedwojili rečí; neb reči dwojeníe jest hotowe záwidenie, roztrzanie, popuzenie a swár. Protož swaté pameti Karel ciesar král Česky prikazal jest bul Prazanôm, aby své deti česky učili, a na radném domu jemuž nemecky rikaji rathús, aby česky mluvili a žalowali. A werne, jako Neemias slyšaw, ano dietky židowské mluwie odpoly azotsky a ne umeije židowsky, proto je meskal a bil: též nynie hodniby byli meškanie Pražane i jiní Čechowe, jenž mluwie odpolu česky a odpolu nemecky. A ktoby mohl wše wypsati, co su reč jež čezku zmietli; tak že kdy prawi Čech slyši, ani jinak mluwie, nerozumie jim co mluwie atc.

Као чешки писац, Хус је особито много полагао на чистоту народног језика, и трудио се не само да правилима даде језику сталан облик, него је створио и нов чешки правопис, који је тако прост, прецизан и следствен да га још у шестнајестом веку узеше у штампану књижевност, и да се још и данас свуда њиме пише. Његових *петна јест чешких списа* не само да се могу лако познати по чистоти језика и правилном правопису, него се још одликују неким особитим, језгровитим казивањем. Осем тих књига он је цео чешки превод библије, који је некакав непознати у XIV. веку израдио, из темеља прерадио и поправио, као што још његовим правописом написани, сачувани егземплари из почетка у XV. веку доказују. Па и као стихотворац покушао се Хус, и то не само у побожним песмама, него и у дидактичким хексаметрима и ако не с Бог зна каквом срећом. (III, 1. стр. 300). Али то и није од велике важности, главно је што тај покушај обући чешки језик и у хексаметар, доказује, како се Хус старао да чешки језик обработа у сваком правцу, доказује његово заузимање за свестрано развијање чешке књижевности. —

1413 прими Хус понуду краљевског љубимца Јиндриха Нажанског да дође ближе својим пријатељима, и настани се у његовом великом замку Краковцу (у раковничком округу). Одатле је Хус врло често одлазио на сајмове и у оближња села, свуда где се какав народни сабор дешава, и свуда је проповедао и учио народ, који је по речима једног ондашњег љетописца, гомилама за њим ишао, и свуда га пратио (III, 1. стр.. 305).

У то време беху скандали међу великодостојницима римске цркве достигли вршак. Црква је имала ни мање

ни више него троје папа: *Јована* двадесет трећег, *Григура* дванаестог, и *Бенедикта* тринаестог. Сваки је од њих проглашавао себе за првога папу, и бацао је анатему на остале колеге. Осим тога списи и проповеди Џона Виклефа и Јана Хуса беху потресли из темеља доондашњи душевни живот у Јевропи тако, да је сваки жељно изгледао, не ће ли се друштво ма на какав начин спасти тог верозаконског метежа. С тога на све стране радосно поздравише глас да папа Јован XXIII. сазива црквени сабор у Косницу, и то за Новембар 1414, да се на њему реше сва верозаконска питања и сумње средњега века, и да се изрече пресуда учењу Хусовом и његових другова.

Хус одмах одговори да пристаје да дође на сабор у Косницу и да брани своје учење, али само под тим условом да претрес његове ствари буде *јаван*. Ево како он моли краља Сигисмунда у једном особитом писму: „као што никога несам ничем учио у потаји, тако желим да ме не саслушавају и пресуђују кришом, већ у јавној седници саборској“ итд. Краљ му је не само обећао то већ му је дао и ово спроводно писмо: „Ми, Сигисмундо, по божијој милости краљ римски итд. узимљемо поштованога магистра Хуса, бакалауреа богословије а магистра философије под нашу заштиту, и под заштиту освећенога царства; по томе заповедамо да га пропустите у Косницу, да буде тамо докле хоће и да се слободно врати кад му се усхте: осем тога заповедамо, да му се даду пратиоци који ће чувати њега и његове сапутнике, ради части и поштовања нашега величанства“. Осем тога краљевског писма имао је Хус још и званичан акт од чешког инквизитора Николе, који сведочи да је Хус „у свима својим делима и

проповедима добар католик који није никад ништа зло или сумњиво урадио“.

Путовање Хусово до Коснице било је као какав триумф. Свуда, у свима градовима поздрављао га је скупљени народ, и он је свуда проповедао, свуда изазивао особитим огласима научнике богословске да јавно оборе доказима оно што он учи. Кад је дошао у Немачку, он је немачки проповедао, и народ га је свуда с најживљом пажњом слушао и с усклицима испраћао. Кад је 3 Новембра стигао у Косницу, већ је цео сабор био искупљен. (Сви курфирсти, 53 кнеза, 132 грофа, више од 700 ритера, 4 патријара, 29 кардинала, 47 архиепископа, 160 епископа, више од 200 абата, много доктора богословије и још више калуђера), и папа Јован XXIII. као да је на њ чекао; јер одмах 5. Новембра отвори свечано сабор. Али Хусово дело не дође на ред одмах, па је имао времена да у своме стану пише колико му је воља. На један пут, 28. Нов. у вече затворе Хуса, и одведу га после неколико дана у доминикански манастир на брегу Рајне, и затворе у малу влажну и смрдљиву тамницу до манастирских захода.

Кад се за тај догађај чуло у Чешкој, крајње гнушање према насилницима овлада свуда, и протест за протестом се гомилао. Први је потписан већ 8. Декембра. Чеси се обраћају цару, „у кога се после Бога највише надају“ и моле га „да заповеди нека пусте Хуса из тамнице и нека му се допусти да слободно говори и брани истину, и он ће оборивши у један мах све лажи и клевете збрисати љагу која се наноси *народу чешком.*“ Други је протест приспео у Косницу два месеца после првог, дакле у почетку Фебруара 1415. У њему „кнезови и остала

властела, богати и сиромаси, не могу да се начуде како је могао папа да буде тако дрзак да затвори на правди Бога невина човека који је отишао у Косницу да се брани од клевете која је подигнута против њега и против *целог чешког народа*". Властела чешка и моравска не деле интересе целога чешког народа од личности Јана Хуса, и то у два званична акта!

Али онај исти Сигисмунд који је горе споменуто спроводно писмо издао, не само да је одобрио поступак папе и сабора, него још после бегства папе Јована XXIII у Шафхаузен, предао Хуса његовом најгрђем личном душманину — владици косничком, (који га је толико мрзио да му ни поменута тамница није била добра, него га ноћу 27. Марта са 170 војника одведу у замак Готлибен, близу Коснице, где га окују у гвожђа, и оставе га под силном стражом. Ту није било доста што је Хус страдао од главобоље, од камена у бешици, и што је у тамници проплзувао крв — него је сад морао трпети и *глад)*.

Међу тим сабор није имао каде да разбира да ли Хус на тенахни од глади умире у својој тамници, јер се радило око тога да се збаци папа Јован XXIII, и тек кад стиже трећи протест, сетише се и њега. Тај су протест потписали не само Чеси и Моравани него и Пољаци. Та силна напрезања Хусових земљака и суплеменика израдише на послетку те га почетком Јуна доведоше из Готлибена у Косницу, и 5. Јуна изведоше га први пут пред сабор, дакле *пошто је шест месеци тамновао!..*

Беху му одредили три аудијенције да се брани од тужбе коју је махом саставио Михаило de Causis и научник Жерсон. Овај беше повадио 19 чланака из Хусових списа као „јеретичке и за осуду".

Прва аудијенција (5 Јуна) не може се тим именом назвати, јер га доиста несу слушали. Сви су у један мах викали тако да се од опште забуне и викања ништа није могло чути, и седница се морала затворити. Та је седница интересантна само по томе што показује колико је сабор био беспристрастан у овоме спору. Пре него што ће Хуса увести прочитани су протоколи тајних испита, који су за тих шест месеци држани у тамницама, и на дну тих протокола стајала је написана већ и пресуда.

На другој седници (7 Јуна) био је и цар *Сигисмунд*. Тај дан беху тужиоци: Михаил de Causis кардинао камбрејски, кард. Петар Аљако, кард. Франциско Забарела, и Џон Стокс. Сва обрана која је Хусу допуштана, била је у томе да одриче што су на њега бедили и да казује прави смисао својих речи који су они извртали. На тој седници концила није могао *кардинао Ајљи* да се уздржи а да Хусу не пребаци како се схватало да је од добре воље дошао у Косницу, и да нико не би имао силу да га примора доћи, ако он не би хтео. Хус потврди то и данас и рече да у домовини има толико пријатеља који би у стању били одбранити га од сваког насиља. Каква безобразна продрзљивост! кликну кардинао очевидно с гнушањем. Сад устаде витез *Јован Хлумски*, и потврди Хусове речи „Ја сам — рече — један од сиромашних чешких властеличића, па опет бих се ја један подухватио да годину дана браним Хуса од сваке силе. Али осем оваких као што сам ја, има у мојој отаџбини силнијих барона који би га на својим замцима и градовима за цело бранили ако би нужде било и против уједињене војске чешке и римскога царства“ (III, 1. стр. 351.) Цар је, по обичају морао сам завршити седницу, и он је затвори обративши се Хусу с

овим речима: „Ја теби обећах заштиту на путу довде и за твојега бављења овде; ја ти јемчих да ти се не ће нанети ни најмања увреда и да ће ти бити слободно пред целим сабором бранити своју науку. *Ти ето сам видиш како су савесно и снисходитељно испунили моја обећања кардинали и епископи, и ја им за то остајем благодаран!*"

Какво племенито, нежно — *царско срце*! Какво дубоко поштовање истине, какав диван доказ да су краљеви заступници божији на земљи, сума сваке правде, милосрђа, и човекољубља! И опет има народа који су толико заслепљени да се буне против таких краљева постављених милошћу божијом!...

Трећа и последња седница била је одмах сутра дан, 8. Јуна. Она је решила судбу Хуса и формално, јер су тачке које је тај дан бранио Хус највише дражиле његове судије. Тако н. пр. како је стао доказивати „да кардинали који не живе онако скромно као што су апостоли живели, несу пријемници апостолски, гракну на њега, и заповеде да га одведу у тамницу. Ту је седницу завршио узор-император овим речима: „Ви сте саслушали овде тужбе противу Хуса, које су потврђене необоривим доказима и његовим сопственим признањем (?!!!) Од отих кривица ја мислим да би и једна довољна била *да се Хус осуди на смрт, и то да се спали.* С тога ако и даље остане у јереси, ја предлажем да се спали. *У осталом будите уверени, ако се он и покаје пред светим сабором, то ће бити само на језику. Чим се врати у Чешку својим друговима и заштитницима, за цело ће радити по староме, за цело ће се све више и више удаљавати од чисте вере, и потоња ће бити гора од прве!*"

Дакле Сигисмундо предлаже да спале Хуса, онога истога коме је он осигурао у име својега Величанства слободан повратак у Чешку, *он први!* Да и данас нема толико душевне браће Сигисмундове, и да све те речи несу доказана историјска истина — чисто не би човек веровао!...

До 15. Јуна трудио се сабор тајно да приволи Хуса да опоречe све што је учио, али он остаде непоколебљив као стена. Тај дан у јавној седници осудише „Хусово“ учење: „да ваља да се свако причешћује и хлебом и вином“ и то ево како класички „И ако је такво причешћивање основао Исус Христос, и ако га извршиваше апостоли и цела црква у прво време, опет је оно с временом *изашло из обичаја* за светске људе, и замењено је другим похвалним обичајем, који не сме нико да преступи.“

24. Јуна одлучише да се сви списи Јана Хуса спале.

5. Јула послаше четири епископа и неколико земљака и другова Хусу у тамницу да још једном покушају приволети га на порицање. И тај мах узаман. То је било у очи дана кад су га спалили.

6. Јула 1415 доведоше Хуса из тамнице у саборну цркву да га распопе. Најпре га обукоше у пуну свештеничку униформу, дадоше му путир у руке, и поставише га на особити за њ спремљени амвон. Ужасна гомила света била је у цркви и око ње, али нико није смео ни да писне, не изузимајући ни императора, јер за најмање сметање тога обреда била је утврђена казан: црквена клетва и три месеца тамновања...

Папин аудитор Бертолд фон Вилдунген прочита пресуду, епископ Конкордије две беседе о књигама Хусовим које су осуђене да се спале и о самом Хусу који је осуђен

да га распопе. За тим приђоше епископи које беше сабор за то одредио, али пре него што започеше, позваше Хуса још једаред да се одрече. Хус се окрене народу и громовним гласом изговори „Ови ме епископи наговарају да се јавно одречем — не! Не могу ништа учинити противу савести, не ћу да хулим веру Христову. Ако се одречем од истине, како ћу се усудити да погледам у небо? како ћу се после *усудити да погледам у очи народу*, ако се мојом кривицом поколебају његова убеђења од векова? Не, нигде се одрећи не ћу. Спасење толиких душа народних драже ми је од мојега трошног тела!“

Епископи отпочеше своју церемонију, одузеше Хусу путир из руку, скидоше му парче по парче од одежда, и уза свако просипаше грозне клевете, којима је тако богат средњевековни баук мистицизам. Кад дођоше до тога да „проклетнику“ постригу косе, завадише се епископи. Један вели ваља бријачем, а други не него маказама. Хус се насмеши па се обрати цару с молбом да их помири. Најзад му метнуше на главу капу од хартије на којој је било написано: „Eresi Archa.“ На ту детињарију поповску Хус је мирно приметио само ово: „Христос је за ме понео трнови венац. И ја радосно узимам њему за љубав ову поружну капу.“ Епископи завршише своју параду овим речима Хусу. „Црква не зна више за те; она предаје твоје тело светској власти, а твоју душу ђаволу.“ За тим се окренуше цару: „Свети сабор у Косници предаје суду и грађанској власти распопа Јана Хуса, за кога црква не зна више.“

Цар га предаде баварском курфирсту Лудвику: „Љубазни херцеже, ти, у кога је мач светске власти за казну зликоваца, узми тога човека Јана Хуса, и у име моје казни га као што приличи јеретицима.“

Лудвик га предаде џелатима: „Узмите Јана Хуса па га спалите, јер је тако решио најпремилостивији господар наш, краљ римски, а и ја вам заповедам“.

За тим га поведоше кроз непрегледну масу народну, која беше прекрилила све улице, и цело поље од готлибенског села до замачке баште где је било подигнуто спалиште. Кад се Хус попео на спалиште, окрете се народу да се опрости с њиме, али џелати ускорише свој посао. Увише му тело сламом и дрвљем до појаса, везаше му руке назад, привезаше га мокрим ужетима за дирек; да не би ни главом могао мрдати, везаше га и око врата укатрањеним ужетом за дирек, и потпалише.

Како букну пламен, Хус отпоче на глас певати црквену песму „Христе сине Бога живог, помилуј ме грешног!“

И тако се сврши трагична катастрофа. „С њоме се испуни и највећа неследственост у историји црквеној: сабор који се састао да реформише цркву, спалио је онога који друго ништа није ни тражио до ту реформу“ вели *В. А. Биљбасов*[1].

Глас да је Хус осуђен и спаљен имао је огроман, општи и дуготрајни утисак на народ чешки и моравски. Сви

[1] Да бисмо окарактерисали Хуса *као црквеног реформатора* а узгред и да бисмо упознали српске читаоце са снажним слогом великог немачког реформатора нека нам се допусти да наведемо неколико врсти из једне брошире *Мартина Лутера* која је 1537 изашла у Виртембергу[1] и у којој је он издао немачки превод од она четири писма Хусова, што су сачувана из цела кореспонденције његове са земљацима, (која је врло вешто вођена помоћу једнога од хусових тамничара, кога Хус

[1] Види Martin Luther's Sämmtliche Werke. Frankfurt a M. 1855 Bd. LXV, или пом. књигу *Биљбасова* стр. 43—57 или Grœsse, Trésor de livres rares, Dr. M. Luther vol. V. p. 306.

сталежи и партаје, и старо и младо, и мушко и женско осети тај удар. Највећи ауторитет на земљи беше изрекао своју пресуду у расправи која се тицала највиших интереса људских, вере и савести, истине и наравствености, слободе и закона. За цео свет била су сад стремљења чешкога народа јеретичка и бунтовничка. Сад се није имало куде, или је ваљало покорити се и признати црквенога суда пресуду, или је ваљало отпочети јавну опозицију противу цркве и свакога ауторитета њена. И доиста прва посљедица беше да се у Чешкој створише две партаје, католичка и хуситска. Они који су хтели средину и који признајући компетентност судије само за овај случај доказиваху да је лажним сведоџбама наведен на зло, беху у тако малом броју да на скоро мораше пристати уз један или други логор.

Ужасни метежи подигоше се на све стране како пуче глас да су Хуса спалили. У Прагу стадоше пљачкати и из темеља рушити куће свима поповима који су били особито познати као непријатељи Хусови. Многе је народ испребијао на мртво име, а неке је побацао у Влтаву, Око митрополитског двора ниче читава опсада, и он се

називље добрим анђелом). Нама је врло жао што не можемо овде да преведемо и та писма Хусова, јер се у њима као у огледалу види цела чистота његових убеђења, цела узвишеност његовог личног карактера, али би то прешло границе и мету овога чланка.

Дакле Мартин Лутер, саопштивши сва четири писма вели: „Ја ни мало не сумњам да ће сваки ко прочита или саслуша ова писма, ако је при памети и ако има савести пред Богом, признати да је у томе човеку, Јану Хусу, био диван и велики дух, казаће: како хришћански он пише и поучава, како трпљиво и смирено све сноси, како мушки гине најсрамнијом смрћу, а све за истину, како је он једна једина овчица међу самим вуцима и лавовима усред оних великаша, високодостој-

лично с тешком муком спасао. Ни у „внутрености“ није било боље поповима. Властела као патрон цркве, стаде отпуштати заковане католике а намештати народне, хуситске свештенике. Највише је осетио горчину која завладала беше у народу, Литомишљански владика, јер он је на цркв. сабору у име чешког и моравског клира нападао на Хуса и управљао процесом. За час га ослободише силних брига о земаљском огромном имању које је пре тога имао. Краљ Вацлав беше слаб и нерешив као и свагда; али краљица Софија беше савршено убеђена да је Хус невин био, и оста јавно уз народну странку, а с њоме и много жена од највеће властеле. Сама влада беше принуђена да у Септембру 1415 сазове чешке и моравске „сталеже“ на скупштину у Праг, не би ли се тако народним осећањима и жељама дао законити облик, не би ли тако одвратили народ од тога да сам себи помаже и даје удовлетворења на претеран начин. Скупштина је била многобројна (Палацки наводи по имену све најодабраније главе) и одмах чим се искупила, састави једногласно писмо црквеноме сабору пуно пребацивања и претње. Ни у самом почетку нема обичног поздрава него само увера-

---

ника, искупљених из целога света. Ако је он јеретик, онда богме није ни било до сад на земљи ниједног правог Хришћанина. Та по каквим се плодовима познаје прави Хришћанин ако не по оним, као што су дела Хусова.

Он није ништа скривио, никакво зло учинио, већ је само учио: ако папа није побожан и скроман, он није црквена глава. Он допушта да папа остаје глава, само не глава свете цркве, као што на прилику рђав поп не престаје бити парох и ако није међу правим свецима његове парохије. Тако исто вели и Јан Хус: ако је папа угурсуз (schalk) то он није благочастив ако је најстарији у цркви. Тако бих исто ја или ти рекао: како је Јуда лопов и издајица то он није благочастив макар што је био апостол. Али је требало да Хус овако рекне:

вање да хоће само добро и да ће се стално држати христових закона.

„Од чисте Богом заповеђене љубави према ближњему посласмо вам, честити оци, неколико писама, а тако исто и најсветлијем краљу Сигмунду, нашем будућем господару, о нашем милом проповеднику и учитељу Јану Хусу, и та су писма прочитана на вашој скупштини. Али ви сте као што чујемо наша писма у ватру бацили, поштованога магистра осудили и најужаснијим начином убили, не доказавши ни у чему да је био у заблуди, онако тек на злурада казивања његових и наших непријатеља и издајица којекаквих, и то све на вечну увреду и срамоту нашу, краљевине Чешке, и маркогрофине Моравске. — — — Бранећи дакле нашу част и савест, изјављујемо овим пред вама и пред целим светом: да је маг. Ј. Хус био доиста човек најчистије наравствености, најпоштенијег гласа, да је проповедао јеванђеље по упутству цркве и св. отаца, да се гнушао сваке заблуде и јереси, да нас је сваког упућивао на братску љубав и мир, и то не само речју и списима својим већ и целим животом. Ми изјављујемо даље: да је сваки онај, ко говори о јересима у Чешкој, ма из

И ако је папа угурсуз или зликовац (schalk und bösewicht) он је опет светац, не може погрешити ни у чему, и све што он учини или рече то је свето, то је чланак верозакона и правде. То су желела господа на сабору у Косници да чују и ако су баш, они собом прогласили троје папа као зликовце, и ако су их они збацили. Од отих несу ниједнога спалили, а Хус је морао да страда при свем том што он није ништа друго доказивао но оно што и сабор својим збацивањима папа.“

„Јер ево како се почела та игра: Папа беше пустио у свет опраштање грехова и означио тржаство у Риму на зидање цркве св. Петра итд. Међу осталим римским и папинским измишљотинама (fündling) обећаваше папа у својој були свима који умру путем у Рим, да ће се ама одмах вазнети управо на

ког сталежа и ма ко он по своме чину био — изузимајући једног јединог краља римског, јер се од њега као од нашег будућег господара надамо да се у томе не ће такође огрешити — да је сваки лажа, издајник и непријатељ наше земље и народа, да је он јеретик и син ђаволи, син тог оца сваке лажи. Него нека, за све те увреде осветиће нас божја правда; а ми ћемо нашу тужбу поднети првоме једином Папи, кога ће Бог подарити својој цркви, кога ћемо као верни синови слушати у *свему, што је право и добро, што се слаже с разумом и законима божијим*, и ако ћемо и од сад бити готови да својом крвљу бранимо смерне и сталне проповеднике."

Три дана доцније, 5. Септембра, саставише сви чланови те скупштине, и то у форми скупштинске одлуке, савез на шест година (за сад), којим се сваки властелин обвеза да са свима осталима у свему заједнички ради, да на својим земљама и добрима *заштићује слободу савести*, да само оне владичке заповести врши које се слажу са светим писмом, да *у свима питањима верозаконским сматра универзитет као највећег судију*, да се одупире свакој анатеми, ма која ју светска власт подупирала

небо; осем тога да је оштро заповедио (gewaltiglich geboten) анђелима — као земаљски Бог, и божији намесник — да одмах чим који човек умре, однесу његову душу на небо, баш као оно што Тцел, који је кардиналу у Мајнцу донео отпуштење грехова, учаше да се за сваки динар који зазвечи у ковчегу, пресели по једна душа из чистилишта у небо. Таким свиралама онда свираше па онда умукоше док им опет не дође време да таку игру засвирају. (У оригиналу: Selche pfeiffe sie da zu mal einzogen wud nach einzihen, bis sein wider kōnnen sochen tantz pfeiffen.)"

"Како међу тим такву грозну (grewliche) проповед не би отрпео ни један магарац нити свиња, да су они нешто људи — а камо ли да су Хришћани — то устаде против тога у Прагу

и т. д. По унутрашњости земље састаше се одмах *окружне скупштине*, на које дође и остала народна властела, и све те скупштине ударише свака свој печат на поменуте декрете прашке скупштине сталежа, тако писмо косничком концилу и акат о склапању поменутога савеза имађаху по 452 печата („сигила“), и беху написани у осам егземплара.

Међу тим и непријатељска странка није седела скрштених руку, него се састаде такође на скупштини — свега 14 барона! Они оправише такође писмо црквеном сабору само с уверавањем верности и послушности. Краљ Вацлав, и ако само усмено, изјави да се слаже са овом партијом.

Чим краљ том изјавом отпаде од народне странке, стадоше и његови најдражи дворани отпадати од њега, и пристајати јавно уз народ, а на име оставише га одмах знамените и даровите велможе: *Жишка Троцновски и Никола Хусинечки (или Прахатички)*. Њих двојица сазваше 22. Јула 1419 *велику народну скупштину* (табор) на брегу који Хусовци тада крстише *„табор.“* На њу се искупи до 42 хиљаде и за њу признају сами непријатељи хуситски да је била велика свечаност која је

Јан Хус (почем је он био проповедник у црквици витлејемској), одрицаше да папа може да учини тако што, доказавши да је то неправда, и многе друге ствари. И тако, пошто је у својим проповедима зашао тако далеко да је чак доказивао: да папа може и неправду какву учинити (а то је онда била већа јерес него одрећи се и самога Христа) истераше га, и он је доказивао после ако је папа зликовац, он није благочастив. Сад загрокташе све свиње на њега, накострешише се, наоштрише њушке, згромадаше се у гомилу доклe га издајнички и зликовачки не спалише. Јер то је било међу главним тачкама да је папа непогрешив, као што и јуристе (у оригиналу је игра у речи коју ја не умем превести добро на српски Jurispediti) из мишје руве у Риму кажу: Non presumitur tante celsitudinis

узвишавала дух и срце.“ Сваки нов гост дочекиван је срдачно, и поздрављан као „брат“ или „сестра.“ *Међу сталежима већ не грађаху никаквих разлика.* Заједно су се сви Богу молили, причешћивали и исповедали, заједно су се хранили, јер све што беше донесено раз.е-лише под једнако и с онима који не беху ништа донели. Браћа и сестре на табору несу хтели да знаду више за „моје“ и „твоје“. Строга наравственост одржавана је са највећом савесношћу. Цео дан је проведен у разговору и беседама, којима се међу собом обадраваху да у слози и љубави остану постојани привженици народне ствари. Скупштина се разишла мирно и у највећем поретку, пошто је особитом колектом пред разлаз платила штету свима газдама што им тај дан њиве и поља погазише.

Краљ Вацлав стаде јавио гонити Хусовце. Почетак је учинио наместивши у општину Новог Места у Прагу све саме непријатеље народне за сенаторе, и мислио је да полако измени и остале општине прашке. Ти нови сенатори не пропушташе ни једне прилике којом су могли да наштете Хусовце или да их увреде. Кад 30. Јула 1419 пролажаше поред новоместанске општинске куће једна

---

apex erare. Да се нико не усуди помислити да тако висока глава може погрешити. На жалост они се сувише усуђују с тим „да се нико не усуди.“ —

„ — — — Сви поштени људи убеђени су да је с Хусом учињено насиље и неправда. Еразмус Ротердамус, у једном од својих првих трактата, који ја још имам пише јавно: Johannes Hus est exustus, non convictus т. ј. Хуса су спалили али несу га никад свладали (überwunden).

За тим прича Лутер како су на косничком сабору доказивали да папу не може и не сме нико казнити, и то 34 стихом Језекиља ecce ego ipse super pastores et non populus: ево ја сам над пастирима а не народ — и како је Хус одрицао да у тексту стоји *а не народ*, и то не с пуним правом јер

хуситска литија, сенатори је са својим слугама зауставише, стадоше јој се ругати и камењем бацати на путир који је свештеник носио. То изазва јавни устанак. Наоружане чете покуљаше са свију страна, и под предвођењем Жишкиним узеше скупштинску кућу на јуриш, и седморицу сенатора који не беху измакли, побацаше кроз прозоре. Стрмоглавце дочекаше на улици копља и ражњеви, и ако је ко још дисао, одмах га притукоше. Краљевска коњица беше истина потрчала сенаторима у помоћ, али кад виде како све улице беху набрекле непрегледаним гомилама оружанога народа, врати се назад. Звона у целој вароши огласише устанак. Грађани изабраше одмах четири капетана, који одмах заседоше у општ. кући, понаместаше страже на сва главнија места, и позваше све грађане на оружје. (Палац. III, 1 420). Како су чисте побуде биле том „метежу" или „буни" види се из тога што никоме од свију тих метежника не паде на памет ни да дирне богато рухо и драгоцености на лешевима поубијаних сенатора, који остадоше насред улице.

Краљ Вацлав, који је још пре овог догађаја нашао био за добро да се уклони из Прага у свој дворац на Венцл-

---

вели, ни данас не може се наћи ни једна верна библија ни писана ни печатана, у којој би биле те речи et non populus. Али они су у Косници умели наћи један екземплар у коме баш тако стоји, и Хусу ништа није помогло што је доказивао да је та библија искварена, они га ућуткаше.

„Из свега је очевидно да је Хус био врло учен човек, највученији од свију доктора који су били на сабору у Косници, као што су то признали и сами његови противници (ја сам сам чуо пре 30 година од високих богословских особа), и као што тако красно доказују његове књиге *о цркви и проповеди*. Ја сам једном у Ерфурту, у манастирској библиотеци још као млад богослов нашао његове проповеди које се беху у тој библиотеци спасле од спалишта, и стадох радознао да видим шта

штајну, кад је чуо шта се учини у Прагу, дође у тако бесннло да у мал' не уби сопственоручно једног дворанина који се усудио да примети да се то све могло у напред предвидети. Ту Вацлава удари капља, и узе му се цела лева страна. 16. Августа 1419 понови се апоплексија и то тако силно, да је за неколико сахата издахнуо. Ноћу кришом донеше дворани његово тело у прашку саборну цркву. Његова жена Софија оста за време глава државе док Сигмунд не дође да седне на престо брата свога.

Међу тим народни сабори (táborу) учесташе на све стране. Осем редовних састанака на брегу табору, митинзи па брегу Беранку, код Вожице, код Плзна, код Захрашћана, код Хохенбурга и код Ореба. Табор на брежуљку Бзи разасла 17 Сепг. 1419 писане прокламације, и позва све Чехе на општу скупштину 30 Септембра на вис и Křižkuw, иза Јасенице, 4 сахата јужно од Прага. Овде опет заказаше скупштину у Праг и то 10 Новембра.

Краљица регенткиња издаде заповест да се сваким могућим средствима гледа да осујети та скупштина од 10 Новембра, стаде утврђивати Праг, и стаде на врат на нос организовати сталну војску од све самих немачких најам-

---

пише у тој јеретичкој књизи. Ја сам у њој толико добрих ствари нашао да се запрепастих како су могли спалити човека који тако хришћански, тако разумно тумачи свето писмо. Али почемје његово име онда тако било проклето да сам ја мислио да ће зидови поцрнети а сунце потамнети ако га споменем по добру, то склопих књигу па изађох с рањеним срцем. Ја сам тешио себе да је он то можда написао пре него што је постао јеретик — ја не знађах онда историју сабора у Косници."

„Најзад још најлепше. Његови противници сами доказују јасно, и ако неразложно, јер они би ваљало да се стиде (кад би слепци могли видети!) Писац који је издао немачка акта саборска, и који би за цело од срца наудио Хусу да може, признаје да се Хус неустрашиво осмехивао кад су га распоп-

ника. Али Жишка није оклевао него са Новомештанима нападне на Вишехрад и отме га 25 Октобра од краљевске посаде па намести народну посаду у њ.

Међу тим Сигмунд је морао већ дићи прву крстоносну војну противу Чеха, јер Пражани на годину после вишехрадске битке (5 Новембра 1420) заједно са присајуженим баронима издаду овакву прокламацију свима Чесима који још не беху пристали уз народну страну: „Свако добро и поздрав драги пријатељи! Ми вам се тужимо на Сигмунда од Угарске који не заслужује да се зове краљем, јер се, заборављајући своје порекло и отпанувши од примера доброте и милости које су му предци оставили, предао свима нечувеним свирепствима у земљама чешке краљевине, палећи убијајући људе и децу, силујући девојке, и ваљајући се у сваком другом безакоњу. Још је и ово најзад издајнички одлучио, бајаги заштићујући римску цркву, да *утамани чешки народ*, и то помоћу крста који папа по неправди против нас проповеда, да утамани народ, који је он незаслужно обешчастио лагом јеретиштва

љивали, да је на спалиште ишао молећи се: „О Исусе сине божији који си пострадао за нас, помилуј ме грешника", да је видевши једну сироту сељанку како доноси дрва за његово спалиште само се нежно насмехнуо и рекао Sancta simplicitas! т. ј. света простото!, да је био готов да се исповеда пред смрт, али кад му поставише као услов да се одрече својега учења, да је одбацио и ту последњу утеху." — — —

Ако онај, који тако озбиљно може да призива Христа у тренутак кад умире, ако онај, који се с таком вером и самосвешћу пење на спалиште није велики мученик Христов, онда се не ће нико спасти, јер он вели „ко ме призна пред светом, тога ћу и ја признати." Сума од свега је ово: Папа гради многе свеце, ко зна да ли несу они у паклу? Хуса је отерао у пакао и ако он мора бити на небу. Мој драги Папо, нека ђаво буде твој, а ти ђавољи светац."

пред целим светом, *и да доведе у земљу туђинце*, па да њима насели места са којих протера Чехе. То је особито показао на дан свих светих пред Вишехрадом где је поубијао до 500 витезова из властеле чешке да би само народ ослабио. Он је свагда штедео *Маџаре и Немце, најсвирепије непријатеље народа нашег*, свагда их је претпостављао Чесима, и свагда је тако удешавао ствари, да се Чеси међу собом кољу, како би их Маџари и Немци. онако ослабљене, лакше сатарити могли. То се чуло јавно на проклета уста тога краља кад је рекао да би дао целу Мађарску за то, да у Чешкој ни једнога Чеха више нема. — С тога, драги пријатељи, опомињемо вас још једаред, смилујте се на саме себе и на свој рођени народ и гледајте с нама да задобијемо слободу слову божијем, без угњетанања за које ради краљ са својим помагачима, хотећи на силу да нас ували у јерес коју је у Косници прогласио, и да нас тако погуби. Ако ли се пак ви, у пркос његових очевидних безакоња и упропашћивања земље, будете њега држали, онда морамо мислити ди и ви хоћете пропаст народа чешког, онда ћемо се у име божије и противу вас борити као противу јавних непријатеља божијих и народних“. (Палацки III, друга пола 174).

У том истом смислу пева и један савремени народни песник у име круне чешке, целоме народу а особито баронима, и Палацки (III, 2, 177—179) наводи превод повећих места из тога спева. Песник меће Сигмунду ове речи у уста „Скупивши силне *немачке* чете, *срушиђу им све слободе*, на које се од старина позивљу, *и рад којих се противу свога краља буне*. Покориђу их све заједно с децом, и то ласкавом глатком речју. Ако се тако не покоре, ја ћу већ наћи узрок да их све упропастим, *па да*

у земљу доведем Немце, који ће ми радо служити. Кад скинем с врата Чехе, онда ћу жарити и палити с Немцима, та и сам сам Немац странац, од колена луксенбуршког. Богме је мени дражи један Немац него седам Чеха, јер се Немац свуда протура зеленашећи (wuchernd), и много стече својом памећу." Та два документа јасно показују шта је гонило народ чешки листом у бој.

После вишеградске битке, постаде Праг земљи господар. Та се варош одмах уреди као република, и ако само за кратко време. *Највишу законодавну власт* имала је у рукама *welíká obec* (општина), којој су били чланови не само грађани и они који су имали непокретног добра у Прагу, него и занатлије и еснафлије, који су ма каквим самосталним трудом зарађивали свој хлеб у вароши. Не само у одређено време, него и кад год се каква изванредна потреба јављала, сазивани су сви чланови на јавне скупштине (на пијацама). Одлуке те в. општине (Wynosi obce weliké) биле су за варош закон коме се свако морао покоравати. Одбор општински били су obecni starši и еснафбаше. Они су се скупљали за решавање текућих послова. *Извршна власт* била је у рукама градскога начелника и варошких сенатора, које је в. општина бирала и често мењала. У *полицајном и војничком обзиру,* био је сваки део вароши (предграђе) подељен на четврти, и свака је четврт имала свог капетана, под којим су стајали десетари (desátnici, ротни командири) који управљаху појединим деловима кварта. Варошки судија био је уједно и највиши полицајски чиновник, особито у криминалним преступима. Кад је рат изискивао, биран је *варошки капетан,* који је заповедао не само над варошком него и над најмљеном војском, јер варош је већ имала приличну

10*

војску под платом, племића и слугу, јер многи барон од велике властеле није се стидео да служи прашкој републици. (Види: Палацки III књ. II пола стр. 474—482.)

Да ли ће поборници православља као званичне свесловенске вере казати да је и та прашка република била израз чешкога православља?...

Палацки је рад, да од поменутог устројства самоуправе у вароши Прагу начини *теократску* републику; али ја у целоме не видим нигде да су попови имали у опште више решавајућега гласа од осталих грађана. Да попови несу били господари положаја као што он представља доказује и *скупштина чешких жена и девојака*, која је била 1421 у Прагу, и која је послала депутацију из своје средине у општинску кућу да очита господи сенаторима што не отворе боље очи при постављању свештеника, него намештају људе *који сеју раздор међу народ*. То за цело не би тако лако било, да су свештеници у републици заузимали онај положај који им Палацки придаје, да би само дао теократску боју том дивном појаву хуситске крајине — јер ако на икога имађаху у сва времена и имају данас попови силан утицај, то је слабо и неразвијено женскиње; а ми ето у поменутој скупштини видимо да попови несу имали владу ни над женама и девојкама прашким а камо ли у државним пословима. — И тако видимо у хуситској крајини не само да превалира идеја народности над религиозним питањем што сам хтео овим чланком да докажем, него чак и трагове чисто демократских жудња, које су неразлучни део у карактеру свију словенских народа.

Ја бих могао навести многе писце, који су разлажући разна питања из чешке историје индиректно доказивали

да је хуситска крајина била почетак ове исте борбе која и данас траје на чешкој земљи, борбе за народност, али би ме то далеко одвело, а ја мислим да су најбољи докази факта и писани документи из онога времена, које сам горе навео. Само нека ми се допусти још да саопштим шта о тој ствари мисли један од првих српских научника, академик *Богишић*. На стр. 24 његове расправе „Uiber die Ursachen der Niederlagen des deutschen Heeres im hussitischen Kriege. Giessen 1862." имају ове врсте: „Чеси и Немци живљаху у непрекидном ривалству. — — То ривалство порасте с временом до непомирљиве мржње, и најзад букну у крвав рат. Па и код чешке властеле која се иначе тако радо германизирала, јер је положај немачких племића према сељацима био много сјајнији и пробитачнији, беше та мржња ухватила дубоког корена. Између осталог доказује то и ова изрека која се онда у чешкој властели врло много употребљавала. У место „Немој ми постати непријатељ" говорило се *„Немој ми постати Немац"*. Занимљиво је видети да су Чеси памтили и сва она гоњења и угњетавања која су морали од Немаца да претрпе њихови земљаци који се беху породично населили по Немачкој. Та међусобна мржња преврши сваку меру пошто се Немци сајузише и словом и делом са католичким клиром, пошто постадоше заштитници. — — И Хусовци налажаху да је та прекомерна мржња оправдана; јер Немци шћаху да буду госе на прашком универзитету, трудећи се да као номиналисте осујете сваки покушај реалистичких Чеха да уведу нове идеје; јер немачки је цар издао Хуса концилу, немачки кнезови даваху војске за крстоносне ратове противу Чеха. — — Један силан доказ чешкога патриотизма даје онај факат,

да су Јула 1427, чим пуче глас да се приближује немачка војска, и они племићи који су до конца остали католицизму верни, сјединили се са Хусовцима, противу непријатеља отаџбине. — — Сви, од највећих до најмањих сви су били готови да за народну (nationale) ствар жртвују одмах све што имађаху." —

Шта мисле православне панслависте, је ли тај величанствени покрет народа чешког био само борба за причешћивање под оба вида?... Или је ратовање чешкога народа са крстоносним војскама *целе Европе*, и то за пуних шеснаест година, у коме је тај мали народ од једва четири милиона сјајно победио, такође доказ чешкога православља? Зар би Жишка и Прокоп могли са својих 20.000 војника *пет пута* потући до ногу императорску војску која је свагда бројала или 150.000 или 200.000, да им је одушевљавало војнике само религиозно питање онога времена? Да религиозни фанатизам не може да гради онака чуда као што су победе хуситске код Егра, Хотенберга, Дајчброда, Миза, Такаве и Домажлица, доказују баш те поразе немачке силне *крстоносне* војске, коју су фанатизирали свештеници како су умели боље, коју су у самоме боју предводили кардинали, коју је дизао на оружје најсветији човек на земљи за католика, сам папа.

Али баш и да нема тог огромног низа необоривих факта који говоре за наше схватање Хуса и хуситске крајине, баш да се не може наћи трага тој огромној мржњи и трвењу између Чеха и Немаца за које Богишић вели да су најпосле букнули у тај крвави рат, баш и да све то доказује једино како се чешки народ напрезао да сачува своју „грекороссійскую" веру — ево данас су Чеси

прави католици, па шта хоће Москвичи подгревајући старо православље њихово? Зар народи данас немају пречега посла него да размишљају како би било да промене своју данашњу веру са каквом бољом, или са вером „својих отаца“? Вера је давно постала приватна ствар онога који верује, и она нема више утицаја на преображавање и ослобођење народа. Трудити се да вера опет дође на прво место у животу народном значило би трудити се да се човечански род врати неколико векова назад и „dass die Wissenschaft umkehren soll“, а то не ће ићи тако лако. А да то што словенски народи верују у четири вере не може бити препрека зближењу и њиховом братском уједињењу, то, мислим, било би излишно доказивати. Разуме се, онај ко хоће да то уједињење буде такво да цео свет стрепи од панславистичкога царства, онај мора захтевати да та држава има једног цара на небу, и једног на земљи. —

ФИНАНЦИЈЕ СРПСКОГ КРАЉЕВСТВА.

од

Чед. Мијатовића.

II.

Извори за финанцијски доходак у XIII. и XIV. веку.

На свршетку дванаестога века Стеван Немања подиже „**погнбьшвю свою дѣдинв**", уједини српске земље и основа српску државу.

С почетком тринаестога века поглавар народа српског меће на своју главу круну краљевску, и српска држава као краљевство ступа у ред осталих држава европских.

У краљевскоме престолу Немањића добивши сталан један центрум, „српске земље" — појам који централизација, ма да је напредовала, никако није могла истиснути — према осталим државама појављују се као једна једноставна целина. Ојачавши овим начином Србија није престала развијати се кроз цео тринајести век и кроз сву прву половину четрнаестог. У половини тога последњег века, под Стеваном Душаном достиже она свој највиши ступањ. После њега наступи нагло опадање. На видов дан 1389 с кнезом Лазаром сруши се на један пут и царски и краљевски престо. Први дан петнаестога века налази српског главара с титулом деспота.

Слободно можемо казати да српско краљевство почиње с првим данима тринаестог а завршује се с последњим данима четрнаестога века. Ово је време на које ћемо да се проучавањем финанцијских одношаја у Србији, за сад ограничимо.

Главно нам је питање овде, какви су и који су извори за доходак државни у овој периоди нашег народног живота?

За одговор на ово питање најсигурнијег материјала, дају нам без сумње наши историјски споменици, који су трудом П. Ј. Шафарика, Фр. Миклошића, Меда Пуцића, Ђуре Даничића и нашег ученог друштва на јавност изнесени.

Но кад се сетимо да је историјски развитак народа изложен неким извесним законима, кад се сетимо, да се и српски народ настанио на једноме крају римске царевине, као што су се остали народи европски по другим крајевима исте царевине населили, кад се сетимо да је и српски народ од чести на развалинама римске цивилизације подигао своју цивилизацију, као што је то био случај — премда у јачој мери — и са осталим народима у западној и средњој Европи, кад се на послетку сетимо да је српска држава била један члан у констелацији самосталних држава европских у XIII и XIV-ом веку — онда ћемо, мислим, лако опазити да за проучавање и разумевање наше финанцијске системе може добро да послужи познавање финанцијских прилика *у савремених суседних држава, а тако и у периоди, која је претходила* средњем веку.

Ја ћу сад овде у кратко да прегледим финанцијске установе Римљана а после и осталих средњовечних држава, које су се на место римске царевине појавиле.

У римскоме је царству главна пореза била *пореза од земле*. Земља се сваког појединог газде премерила, и проценила, па према томе и пореза разрезивала. Газда је дужан био да органима државним изјави шта његова добра вреде, те да се према овој вредности и правична пореза наплати. Оваква је изјава оно што се зове professio censualis. При томе су се држали начела да једно јутро земље од исте каквоће плаћа једнако велику порезу, као и друго јутро земље такве исте каквоће. Пореза се ова плаћала нешто у новцу, нешто у плодовима. Под Диоклецијаном и Константином великим ова је система у неколико измењена, у колико је се пореза почела наплаћивати не по просторији земље, већ узевши неки чисти приход за основу, па овај порезујући. Две газде од којих је један имао 100 а други 50 јутара земље, ако су од ових земаља имали једнаке приходе, једнако су велике порезе плаћали. Пореска је јединица при томе била вредност од 1000 ауреуса, и звала се caput или и jugum.

Осим ове порезе која се од чести у новцу а од чести у плодовима плаћала, још су се од државлана тражиле и друге дажбине, редовне и ванредне, као: набављање гвожђа, дрвета, камена и другог материјала за јавне грађевине, набављање коња и руха за војску, давање људи у војску кад је потреба, давање коња за подвоз владаоца или његових људи, званичника, поклисара и т. д. и пренос њиховог пртљага.

Даље је био народ дужан да кулучи при грађењу друмова и ћуприја, оправљању и утврђивању зидова градских, да прима војску на конак и станиште итд. Но било је законом дозвољено те је сваки који је хтео, могао себе откупити новцем од овог кулука (то се звало adaerare).

Осим тога прост је народ имао да плаћа и главницу (capitatio personalis), која се плаћала почевши с извесном неком годином живота. Сенатори, трговци и Јевреји плаћали су особите порезе. Но у исто време многи су држављани били са свим ослобођени од сваког плаћања.

Римска је цивилизација много пре великог покрета народа, почела да опада, а с овим опадањем цивилизације у органској је свези као узрок и дејство, осиромашавање у економном погледу, опадање народонасељења, деморализација народа који је још жив остао. Остатке ове до изопачења развијене цивилизације да стопи с неразвијеним младим народима са грубим, суровим појмовима какви су се у номадскоме животу по степама и равницама средње Азије развити могли — то је био први задатак историје средњега века. Да се из ове смесе прерафиниране — па баш услед тога покварене крви, са првобитном, до дивљачности природном крвљу, појави нов живот у новим облицима с новом цивилизацијом, то је била последња цељ историјског живота средњега века. Тек само на основу овога процеса амалгамације аманета старе цивилизације с новим још неуглађеним идејама младих народа, можемо ми протумачити већину појава средњовечног живота европских народа.

Пре него што почнемо прелазити кроз финанцијске установе појединих народа у средњем веку, добро је да узмемо у поглед неколике главне карактерне црте живота и народа оног времена. Ево како га Чибрарио описује:

Пре свега се признавало апсурдно начело да све земље припадају сузереноме господару. Осим господара нико није имао непокретне сопствености. Онај који је управо притежавао земљу, сматрао се с почетка тек само као

уживалац њезиних плодова, и то најпре само на неко време, после на цео живот, и тек на послетку као наследан закуп који је прелазио с оца на сина. Све је дакле било емфитеотички, час с обвезаношћу војничке службе, час опет с почастима и јурисдикцијом — у чему и јесте постанак феуда; час опет с дажбинама и службама личним, и то су земље закупне. Човек је доводио своју каквоћу од земље. Земља је била све, јер је она вазда остајала; човек који је по њој газио, био је тек само као нека случајност. Законски адаж „Plus cautionis est in re quam in persona“ никада није имао толико и тако страшно разширење. И на самога се човека примењивало начело: оно што стане или падне на моју земљу, моје је. После кратког рока, странац ма да је иначе био слободан човек, потпадао је под службеност. Човек је водио сва своја права од земље, коју је држао, било да је властелин или кметић. Или су му та права давале општинске повластице. Као човек он се није могао позвати ни на која друга права, но на она која је као Хришћанин имао. Путници, трговци бивали су стављени изван општега права, а ако су ово уживали, то је било тек на основу нарочитих уговора и повластица, као нарочито овлашћени, али не просто као људи.“

Даље је карактеристично, нарочито за прву половину средњега века, што и идеја државна, идеја тврђег народног јединства није се јасно појављивала ни практички изводила. Један народ по језику и вери делио се у више доста оштро ограничених племена. Позније се племенски живот растура и облик државнога живота консолидује. Ово се већином извршило тиме, што је народ мало по мало образовао самоуправне општине, с којима у свези владаоци су савладали себичне тежње властеле. Но док је помоћу

општина краљевска власт савладала властелу, сам општински живот прошао је кроз много искушења. Међу општинама није било никакве опште свезе; љубав к једној, општој великој отаџбини, није имала никаквога значаја, свака је општина завидела другој суседној општини и гледала да је парализује или на сваки начин под своју власт доведе. „Слободе је било, али је она постојала као монопол; било је великих и моћних вароша, но не и великог моћног народа; било је много општина све тако рећи једна поред друге, но народности није било. Свака је општина имала независност и слободу за себе, ропство за суседну јој општину.“ (Чибрарио). Тек велике патње с оваквог стања ствари и други велики потреси довели су временом у руке владаоцима већу силу и власт, те се и интереси појединих општина научише подвргавати општем народном интересу. Владалац је још дуго стојао ту као једини представник народне целине, као представник јединства државног.

Ова два факта, т. ј. што с једне стране идеја државна није била развијена, и што с друге стране владалац представља државну мисао, врло су меродавна за карактер средњовечне финансије. Порезе у данашњем смислу речи нема, јер пореза је оно што држављанин редовно даје држави рад постижења државних задатака, а у средњем веку појам држављанина и државних задатака тек је у клици својој, још неразвијен, још тек у магли гледан. Почем је владалац носилац државне идеје, почем је њему у првој линији задатак да намирује државне потребе: то се у средњем веку његова каса појављује као права државна каса. Доходак државни у средњем веку дуго се звао царски доходак; царска комора или ризница

то је исто што и државна благајница, само што је у комори било и блага које је цару лично као његово приватно добро припадало. Шта више и сва земља зове се „царска земља“. Но она њему не припада као приватна сопственост, не припада му као приватноме лицу, већ као цару, као, тако да кажем, државној установи.

После овог општег оцрта да се вратимо на поједине државе средњега века.

После пада римске царевине, прва држава на западу Европе која је почела новим животом да живи била је франачко царство Карла великог. Карло је хтео да с германским елементом обнови римско царство. Но прилике економне и остали одношаји његова времена нису додопуштале да се римска финанцијска система у пуној њезиној форми примени. Док у овој системи главно место заузимљу катастар и порезе, дотле у финанцији Карла великог прво место као најзнатнији извор приходни зазимље приватна привреда његова[1]. Осим тога глобе су биле једне од најпоглавитијих извора за приход, и царина, која се овде или онде на мостовима рекама и путовима по унутрашњости земље наплаћивала. За осветљење ондашњих појмова о држави и државно-економним питањима одвећ је важан зборник закона и уредаба Карла великог, који је познат под именом Capitulare Karli Magni а између осталих докумената који су у њему нарочито је за нас важан онај који говори о пољским добрима (de villis). Овај документ De villis управо је уредба за управљање државним добрима. Карло велики показује се овде као да је приватан газда тих добара па води бригу и о најситнијим стварима. Он се сматрао као господар од земље, па као

[1] Blanqui Histoire de l' Economie Politique, I. 145.

приватан газда што би њоме управљао старајући се о свима и најмањим појединостима радње, тако је и он радио. Појам о државноме добру као нечем што је са свим различно од приватнога краљевског добра још није био развијен. Ово је појав који долази у свију народа на подобном ступњу развитка.

Један од најзнаменитијих владалаца у средњој Европи, у Германији и Италији, у средњем веку био је Фридрих Барбароса. Он је тежио да сломи утицај папства и цркве у светским стварима, да краљевство ојача, да њиме народ уједини и да једноставну државу створи. Ради извршења мисли његове, требало му је доста материјалних средстава, њега и видимо где се труди да своје финанције у ред доведе. Пре свега он је на сабору у Ронкаљи (1158) потпомогнут најславнијим тадашњим правницима, међу којима се и некаки Бугарин (Bulgarus)[1] спомиње, јасно поставио да све тако назване регалије по праву припадају краљу а овај их може преносити на поједина приватна лица и корпорације итд. У ове су регалије рачунали осим права подељивати баштине и подизати поједине људе на достојанство властеле, још нарочито: право ковати новце, право држати трг, наплаћивати царине, право риболова, право градити воденице и пристаништа и томе подобно.[2] Особито су она прва три права кроз цео средњи век чинила тако рећи три нераздељива права владаочева?[3] Он је даље подигао и свештенство и властелу неким данцима и дажбинама. Овај се правац задржао и после њега у XIII. и XIV. веку. По Хилману народ је у средњој Европи у овој периоди (XIII. и XIV. век) плаћао и као неки данак од

[1] Bulgarus звао се ђак Ирнерија славног глосатора римског права.
[2] Muratori Historia italica, VII, 160.
[3] Hülman, Finanzwersen des Mitellalters.

земље. Управо је то била као нека закупна такса, која се редовно сваке године плаћала владаоцу у колико се и где се је сматрао за правог сопственика земље. Овај је данак од земље оно што се по Хилману у старим немачким споменицима зове „Reda“ или „precaria“ и „precatio.“ С почетка се „Reda“ звала још друкчије и „lucisura“ или „акциза“. Имена „Incislo“ „Incisuva“ Tallia, Cisa и Accisa, као називи данака неких врло често долазе у средњем веку, па су се од части задржали чак и до наших дана (акциза, или и француски taille итд. Етимологијски све ове речи значе „урез“ и „рабош“. По Хилману назив је дошао отуда, што су она лица која су за краља прикупљала од народа данак, водили о томе рачун бележећи резањем у рабош. Ствар није невероватна и баш одговара суровости целога финанцијства у средњем веку.

Осим овога у Немачкој је народ био обвезан на разне дажбине. Као особите дажбине и службености налазимо по изворима германске историје где се спомињу: *Veredi*, *Paraveredi*, т ј. дужности народа да даје своју спрегу у кола јавних лица; даље *Angaria* и *Parangaria*, т. ј. дужности народа да за потребу војске која кроз предел неки прелази даје не само стоку већ и коња и остали прибор за транспорт. Даље је народ био обвезан да даје поклоне (већином у производима земаљским) владаоцу, кад год у који крај дође да ту привремено свој двор држи. Један од најобичнијих кулука не само у Германији него и иначе у целој западној Европи, био је кулук лова. Овамо не спада толико дужност сељана да терају хајку већ нарочито још и чување и неговање паса ловачких. На западу је народ овај кулук чинио не само владаоцу већ

[1] Hüllman, Cilvavio.

и свакоме властелину на чијој је земљи или под чијом је заштитом становао. Од ових је управо највећи терет и долазио народу. У Провансу је било властела, који су по 1500 паса држали на храни и неговању код својих сељана. Овај се терет по споменицима латинским средњега века зове „Canum“ или и „Canium“[1].

За проучавање финанцијских стања у Италији средњега века, особито је занимљиво Мураторијево дело Antiquitates Italicaev, у коме су саопштени многобројни оригинални документи италијански из сред. века. По овим документима наилазимо на читав један низ имена, којима су се означавале разне а по некад и једне исте дажбине и службености, свакојаки јавни терети народни. Мураторија их на основу спонентуих извора дела у *Tributa* и *Vectigalia*[2]. Трибутима он називље све оно, што парод у новцу или у плодовима земље даје, а вектигалијама оно што се од еспапа (mercium) или иначе добара која се за продају увозе или из земље извозе, наплаћује, било на улазницама у вароши, било на путовима, мостовима или и на рекама.

За одношаје на западу од Европе занимљиво је једно писмо Карла великог Пипину сину његовом, које је штампано у Мураторијевим споменицима и у коме писму Карло вели како је чуо да неке војводе и њихови млађи, као што су Гасталди, Викари и Центенари, па и остали „министеријалници“, соколари (Falconarii), ловци (Venatores) и т. д. наплаћују „манзионатику“ и „паравереду“,

[1] Вид. Hüllmanu, Städtewesen des Mittelalters I, 25.

[2] „Terra tributoria,“ која се по споменицима западним често спомиње (вид. Мур. II, 5) значила је земљу која се редовно под закуп давала и од које се неки део приноса, најпре у плодовима а позније и у новцу, на име закупа давао правоме сопственику њезиноме.

не само од слободних људи него и од свештених лица и т. д. Даље терају људе који цркву служе („црковне људе“ homines atque servientes Ecclesiarum) те им по виноградима, пољима, ливадама па и на грађевинама (nec non et ineorum aedificiis) раде, и никако не престају од њих наплаћивати дажбине, које се зову „*carnaticum* (месарина) и *Vinum*“ (винско)[1].

Ове дажбине carnaticum и vinum, долазе и много позније кроз цео средњи век. Дажбина од вина још се у Француској и Италији XIII-ог века зове час *Botagium* час *Botelagium.* Botega или Bota по Диканжу значи вински суд, чабар, Botagium је дакле чабрина.

Из XII. века имамо опет од Фридриха I један документ, који баца светлост на ондашње дажбине. У томе споменику[2] он изјављује како ослобођава цркву св. Марије у Равени (1155 год.) и све њезине људе (cum suis obedientibus) од свакиx данака и терета, нити ће плаћати више држави ни ма којој другој власти какве прилоге (collectus), фудру (Fodrum или foderum), албергарију (albergariam, гостионичко), нити ће дужни бити да утврђују град (sive ad muniendam civitatem), нити да зидају кулу (sive ad castrum aedificandum), нити да дочекују или госте било цара или краља или ма кога другог кнеза.

Осим горе споменуте манзионатике која се иначе још и „Mansiones“ зове, по историјским документима које је Мураторије саопштио врло се често спомињу *Paratica* или и *Paratae* понекад и *Pastus* и *Repastus,* што су по мишљењу Мураторијеву све разна имена за једну исту дажбину, т. ј. дужност народа да дочекује и гости цара

[1] Мураторије Antiquit, Italiæ. II. 84.
[2] Muratorii, Ant. Ital. II, 68.

или и његове поклисаре кад по земљи путују. Међу споменицима средњовечне историје западне Европе налазе се и тако назване „тракторије“ (Tractoria у једнини). То су царске наредбе, којима се на ситно опредељује колико ће чега народ давати поклисару цареву. Величина ове дажбине управљала се према достојанству које је поклисар иначе у државној или црквеној хијерархији заузимао тако да је н. пр. по једној таквој тракторији из IX. века, требало краљевом посланику, ако је овај владика, давати сваки дан: 40 сомуна, 1 брава или јагње, 3 прасета, 3 кокоши, 15 јаја, 3 тоне пива, 4 мерице зоби за коње и т. д.; ако ли је посланик био човек нижега чина онда сразмерно мање.[1]

Какве су дажбине постајале у јужној Италији види се из једне хрисовуље краља Рогера 1137 год., којим Беневентане ослобођава од „fidantia, videlicet denariorum redditus, salutes, angarias, teraticum, Herbaticum, Carnaticum, Kalendaticum, Vinum, Olivas.“ Redditus denariorum је периодично поизмењивање новца, који је у течају, за нов новац — врло обична финанцијска операција у XII. и XIII. веку. Salutes ће бити по свој прилици дужност да народ краљу, кад га на путу његовоме поздравља, поклоне чини. Angariae су дужност народа да при путовању краља или поклисара његових даје своју стоку за пронос пртљага. Teraticum се не зна управо шта је, да ли такса за употребу путова по сухоме или неки данак од земље. Тако исто не знам шта је Kallendaticum. Herbaticum, Carnaticum, vinum olivas, то су дажбине од траве, меса, вина, маслинака.

[1] Hülman, Finanzwesen des Mittelalters I, 89. И у Мураторија има једна оваква тракторија, II, 54.

Осим овог Herbaticum а долази по споменицима често реч о дажбинама које се зову Glaudiaticum, Escaticum. То су дажбине које су се давале за купљење или иначе употребљавање жира и траве на туђој, црквеној, властелинској или и краљевској земљи. У њима дакле приватноправни карактер са свим очито на углед изилази.

У финанцијској терминологији средњега века врло често долази реч *габела*. У јужној се Италији овим именом звао закуп каквог посредног данка, па према томе и сам приход који је отуда долазио, и сама такса која се наплаћивала [1]. У Француској у XIV. веку габела значи искључно право државе да тргује сољу, па према томе габела долази и у значењу самога прихода који држави од соли долази.

У Италији се по градовима плаћала нека врста трошарине. Звала се лејда (Leide) и нарочито су је плаћали продавци хлеба, соли, вина, меса и зачина. Плаћали су је у првој периоди средњ. века у натури, позније у новцу, понегде се наплаћивала од самог грађанина који купује. понегде опет само од сталног трговца који еспап на продају доноси и према томе она се понегде плаћала у тренутку кад се продаја закључи, а понегде при уласку или изласку из вароши.[2]

Од свију италијанских држава сувремених српскоме краљевству, најнапреднија је била република мљетачка. Но и у Мљецима налазимо као главне финанцијске изворе оне исте које и у другим тадашњим финанцијама, т. ј. на

[1] Hülman, Städtewesen, des Mittelalters. I. Но иначе се још доста рано ова реч употребљавала у смислу *порезе*, тако да кад се италијанским споменицима за неку ствар каже да није „gabelata“, то значи није данком оптерећена. Cibrario II. 175.

[2] Cibrario II, 179.

првоме месту глобе, царине, таксе, нарочито пристаништне и судске. У осталом млетачка се финанција одликује од свију других тиме, што је ту с концем десетога века под Луждем Петром Урсеолом 998 год.) заведена као нека пореза од дохотка. Узаконило се било да кад год државна потреба захте грађани морају притећи у помоћ држави десетком од свога чистог дохотка. На ову је цељ сваки грађанин морао заклетвом да потврди изјаву о своме чистом дохотку[1]. Даље, Млеци су прва држава у средњем веку која је се у својој финанцији послужила кредитом. Познато је да је она у XII. (1187) учинила у својих држављања зајам на силу узевши од свакога 1% од свега имања[2].

Осим свог десетка од дохотка, главни су дохотци републике мљетачке били: царине, габела од соли, глобе, таксе судске и административне и таксе за места, клупе и продавнице на пијацама и по трговима. Бијанки Ђованија позивљући се на историка Маринија, наводи као изворе за државни доходак још и: откуп робова, наслеђа ab intestat, завештања и поклоне грађана.[3] Према оној порези од дохотка као знаку већ напредне финанције, стоји у осталом као карактерна црта средовечна то, што дуждови млетачки, нарочито у тринаестоме веку, само да би увећали државне дохотке, упуштају се у шпекулације приватнога карактера, као: закупљивање пристаништних такса по разним италијанским пристаништима, разних сланица, и нарочито царина. Без сумње су Мље-

---

[1] Daru, Histoire de la républiqne de Venise, II, 88.

[2] Daru III, 41. Да би га исплатили, дали су кредиторима доходак од соли и од ковнице за 12 година. Други унутрашњи зајам учињен у 1388, трећи у 1433. Интерес је најпре утврђен био са 5% у 1520 свели су га на 2%.

[3] Daru на горњ. месту Plebano et Musso, Finances d Italie, 33.

чићи при томе имали и других цели, али тек свакојако ово закупљивање сланица, царина и т. п. био је један приходни извор млетачке финанције у тринаестоме веку.

Да пређемо у северно суседство српске краљевине, у земље круне св. Стевана. Овде је с почетком дванаестог века Коломан државни доходак у неки ред довео. Под њиме се узаконило да се од народа наплаћује пореза краљева (collecta regalis), а осим тога на границама и по варошима царина. Слободни људи (Libertini) плаћали су на то име годишње по 8 динара, насељени странци (hospites) по 7 динара а краљеви отроци по 4 динара. Становници градски ако су земљу обрађивали, давали су краљу половину приноса од земље. Кастелани који су имали дужност да војују, били су слободни од данка, а тако и они људи који су припадали црквама, манастирима и властели. Ови су људи својим господарима, дакле цркви односно властели, кулучили и дажбине давали. Свештеници и игумани давали су десетак само од оне земље коју су у другој некој жупи држали и обделавали. Да би се краљеве заповести брже отправљале, сваки је, осим свештених лица и кнезова, обвезан био да људма и поклисарима краљевим даде подвоз до трећега села. Трговци су плаћали тржни доходак (tributum fori). Трг се врши у присуству сведока и тржнога судије. Еспапи су при извозу плаћали царину од 1 до 20 (Vigesima regalis) или 5%. Као у осталој сувременој Европи, тако је и у Угарској бивало честог и многог ослобођања од редовнога плаћања данка и давања осталих дажбина[1].

Краљ Андрија II. на сабору од 1231 потврдивши златну булу од 1222 год., додао је још да властелински

[1] Chórvat Geschihte von Ungarn I, 80.

људи не плаћају никакве данке краљу, па ни тако зване „коморине добитке“, Иначе се узаконило да народ даје кнезу или главноме жупану половину приноса земаљског, а од тога је кнез слао две трећине краљу. Угарска финанција као да је добро уређена била, јер се већ у ово доба спомињу као особита државна звања, Comites Camerae (кнезови предстојници краљеве благајнице), Comites Salinarum et Tributorum (кнезови предстојници сланица и данака). Занимљиво је да се изреком узакоњује да се ова звања не могу поверити Јеврејима[1]. Саске је општине ослободио плаћања обичних данака, таксе при мењању старих новаца за нове, тржнине, царине итд. но у место тога ове су му се општине обвезале да му годишње по 300 марки сребра плаћају и да дају на војску по 100 кад краљ ову води, иначе по 50, а кадваља отацбину бранити онда најмање 500 војника[2].

Андрија III на сабору у Пешти 1298 издаје закон у коме се опет потврђује да су властела и црквени људи слободни од свакога данка и терета. — Карло (1309 до 1342) тражио је и од виших духовника десетак и обичне поклоне о новој години. Он је обновио годишње мењање новаца као за касу корисну операцију. Завео је непосредну порезу од 18 феника на сваку баштину; но од ове је ослобођена била властела, духовенство и оне краљевске вароши, које су се годишњом једном сумом откупљивале од свију данака и дажбина. Узаконило се да се трговцима на захтевање њихово даје стража кад путују, за што су опет они наравно неку таксу (conductus, спровод) плаћали. У почетку петнаестога века под Жигмундом завели су да

[1] Chorvat I, 122.
[2] Corvat I, 119.

се од велике сесије наплаћује по 30 а од мале по 15 феника. Исти овај Жигмундо дајући у 1405 на сабору слободе варошима, утврђује да су ове дужне биле да набављају о своме трошку све оно што је нужно за храну краљу и његовој пратњи кад путује, а осим тога да му дарове (поклоне) чине.

Кад би се порезе и данци византијске царевине у XIII. и XIV. веку јасно представити могла, то би могло бацити доста светлости на систему данака у краљевству Србији. Но на жалост на финанцију је византијску до сада врло мало пажње полагано, па ствар још није исцрпљена како треба. По споменицима византијским налазимо множину разних имена данака и дажбина, којих смисао по несрећи није увек јасан. У толико само можемо казати, да је и у Византији приватно газдинство царево заузимало важно место међу финанцијским изворима, и да је још осим тога било непосредних и посредних пореза.

Да су пољска добра била знатно велика и да су она при иоле разумнијој управи била важан извор за доходак, то можемо мислити већ и по ономе, што по византијским споменицима налазимо, да је цар Ватацес све своје дворске расходе подмиривао дохотком од пољских добара.[1] За новце које су добили за кокошија јаја с царских добара надзорници истих добара дали су начинити дијадему бисером и драгим камењем искићену па је царици жени Јована Дуке поклонили.[2]

Непосредне су порезе биле: *Ζυγοκέφαλον*,[3] по-

[1] Schlosser, Weltgeschichte, VII, 185

[2] Joh. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters, 283.

[3] Ducange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis, ову реч тумачи: „Jugaticum, tributum pro modo seu numero juqorum

реза од сваког јарма волова; *καπνικὸν*, пореза од свако фамилије (димница)[1]; *κεφάλαιον*, главница.

Посредне су осим увозне царине: *Διαβάτικον*, што држим да ће бити провозна царина и такса која се за употребу путова од стране трговаца плаћала[2]; *αντιναούλον*, такса која се од бродара наплаћивала а коју је завео Алексије Анђел: *Σιτόκριθον*, пореза од жита, коју је Андроник Палеолог старији завео;[3] *κομμέρκιον* Кумерак, које долази у смислу царине а понекад у смислу особите таксе трошарине од известног неког еспапа: *μεσήτικον*, такса за место на тргу или чаршији, како неки мисле, такса за мерење (кантарина) како Диканж мисли (Glossarium, 912.)

У Хрисовуљи којом је Анђел Алексије дао Млечићима право да тргују по свима земљама византијске царевине, а у које изреком вели да спада и „provincia Servion,“ да могу доносити и износити што хоће „sive per naves, sive per mare, sive per samaria vel plaustra per terram,“ па онда додаје од каквих дажбина да су слободни: „et nec comercium, nec pedagium, vel passagium, aut samiaticon aut portuaticon, aut causa onerandi aut scalaticum, nec aliquem censum ad petitionem a navibus in Romaniam venientibus, vel aut samarriis, vel plaustris per omnes regiones imperii transeuntibus, ex consuetudine exactum

---

et capitum.“ Ово ће на сву прилику бити исто што и Jugalia, jugum и bovaticum, које називе исти Диканж тумачи као порезу од сваког јарма волова.

[1] Ducange: *καπνικὸν*, tributum puoq sinqule *καπνα* praestare cogelautuy“ Машт. м. 587.

[2] Диканж је тумачи са „tributum pro merium trauslti peusitari solitûm.“

[3] Диканж, 1376.

exigetur.[1] Све су ово таксе једнога истога рода, таксе од еспапа. Значајно је што се вели да су се све оне плаћале по старом обичају, „ex consuetudine.“ Речи је „consuetudo“ синоним „costuma,“ а ова је реч у позније средњем веку означавала (као што и данас у Енглеској означава) „царине“.

Осим тога у Византији је продаја најнужнијих или иначе највећма тражених производа била задржана као монопол државни. Још је Јустинијан отпочео ову систему одузевши од приватних људи фабрикацију свиле па задржавши је за владу. Нарочито није слободно било приватним лицима, да своје вино, уље, пшеницу, овас и друго што човеку на храну служи, износе на трг, пре него се царева таква куља прода.[2]

Како је нарочито у овим крајевима где народ српски живи, било, можемо од прилике знати по ономе што имамо у Порфирогениту где он говори о Далмацији и о сукобима Србо-Хрвата с византијским елементом у приморским градовима. — По ономе месту где Порфирогенит говори како је цар Василије (год. 870) дозволио неким приморским градовима да, само ради мира са Србима, дају у будуће овима оно што су дотле царевим преторима давали,[3] — види се: да су градови давали царевом званичнику сваке године извесну једну округлу суму у новцу, а осим тога нешто вина, и других разних производа. Један део

[1] Marini, istorie Venete, III, 317.

[2] „Nullus praeter imperatoris merce am in vino et oleo, quam in frumento et hordeo, omnique esca vendeatur in toto regno,“ вели Алберто Аквензиз. вид. Dela Primaudae Etudes sur le commerce au moyen âge, I.

[3] Const-Porphyrogeniti de Adm. Imp. Cad. XXX, 16. По овоме Сплет је плаћао 200, Трогизо 100, Диодора 110, Опсара 100 Раб 100, Белоа (?) 100 нумизама, свега 710 нумизама.

данака давали су дакле у новцу а један у сировинама, и то на сву прилику у неком стално опредељеном делу од приноса њива, винограда, уљаника и т. п. Један део ових сировина без сумње је служио за издржавање царских званичника, а што је остало то се продавало па добивени новац слао цару.

Из ближе ништа не знамо о начину како су се ове порезе од народа купиле и колике су биле. Да су народу врло тешко падале и да су нарочито земљоделство управо упропашћавале, то нам је јасно по резултатима које у Византији налазимо: опадање, поремећавање, пропаст. Да ни варошанима није боље ишло, то нам даје мислити и опадање грађанства и радиности по арошима.[1] Осим тога, није само један пут да у историји византијске царевине налазимо да грађани ове или оне вароши устају махом те у анархији од неколико сахата а понекад и од неколико дана, изливају сву муку свог стрпљења над управитељима и старешинама, који су претеривали меру тражећи од народа данак. Велики број оних устанака српског и бугарског народа противу византијске управе, сами византијски писци већином мотивишу тиме, што је византијска влада хтела да им наметне своје данке и дажбине, или што су грчки управитељи врло нечо ечно поступали тражећи наплату данка.[2] Архиепископ атински Михаило Акоминат говори о скупљачима порезе као о „дивљим зверовима е канибалским својствима.“[3] У опште су ови људи, звали су се φορόλογοι, оставили иза себе рђав спомен у историји.[4]

---

[1] Finlay, The History of Greece, I, 54. —
[2] Zinkeisen, Geschichte der Griech. Revolution I, 85.
[3] Finlay, I, 52.
[4] Krause, Byzantiner, 277.

На послетку можемо додати као нужни знак к потпуној карактеристици византијског финанцијства, још и то, да правих државних зајмова у смислу модерном, — па ни у смислу у коме их видимо у Млецима средњега века, — у Византији нема. Кад се ванредне потребе покажу, онда су се обично данци, који су већ постојали, повишавали, често неразмерно и неразложно. Где и ово није достизало, ту се предузимала нека врста државног зајма, где су људи из виших редова давали цару колико је ко могао. Где и ово није намиравало потребу или где иначе није било сигурно, ту су предузимали неку врсту насилног зајма, у колико су све злато и сребро из цркава и манастира узимали и на јавне потребе обраћали. Но цареви су се обично у таким приликама обвезивали да ће кад настану боља времена, црквама све вратити. О овоме је постојао и нарочити закон [1].

Као што се може из напред наведенога видети, финанције појединих европских држава у многоме су веома налик једна на другу. Оне се особито слажу још и тиме што у свима њима најпоглавитније приходне изворе осим домена, чине: царине, таксе, глобе и конфискације.

Царина је било управо тројаких: путних, које је трговац плаћао на мостовима, и тржних, које је плаћао на тргу продавши свој еспап.

Међу таксама на првоме месту стоје судске, па онда административне, или боље да кажем канцеларијске, куда спада картелагиум, хартијатикон, — таксе које су се плаћале за писање и потврду докумената, хрисовуља итд.

Глобе су под једнако карактеристичан знак како финанције тако и правосудства средњевековне државе. Кри-

[1] Krause, die Byzantiner, 281.

минално законодавство средњега века у опште је блаже, но римско законодавство. Због још неразвијеног економног стања, слабог државног прихода, врло несавршене администрације није могућно било систему затвора и тамновања на дуже време извести као што је то данас случај. За цело је слаба страна средновечне правде, што се она при пресуђивању онога што је право, увек обзирала на још много којешта што у развијених народа не може имати никаква утицаја на изрицање правде. Али с друге стране, ондашњем законодавцу није могућно било да не узме у призрење и економне прилике своје земље. Главно му је да се тамнице кривцима не пуне, јер ко ће пуне тамнице сужника на дуже време да храни?! Отуда се казна тамновања и затвора, као и телесне казни, па и у многим приликама и смртне, замењују глобом. Свака скоро италијанска слободна општина у XIII. и XIV. веку, има у својим статутима готово читаву тарифу глоба, из које је сваки грађанин видети могао коликом новчаном сумом може да се откупи од казни за какво своје преступљење или кривицу. При оцењивању ове ствари треба узети у поглед још и то, да су све ове глобе по правилу врло тешке, јер су високом новчаном сумом размераване, а новац је био редак и скуп. Па онда и држави је од оваког начина кажњења (т. ј. глобом) очевидно непосредне користи више долазило. Наравно појмови о моралу и о правди и онако нису били високо развијени, баш услед опште неразвијености народне. Очевидно је да баш и у историји средњега века имамо један пример више како појмови о моралу и праву стоје у свези са економним стањем народним.

Ово што је довде изложено, мислим да може читаоцима дати бар оппітега знања о карактеру и о главнијим поје-

диностима главних извора финанцијама европских држава, суврмених српскоме краљевству. Мислим да је напред изложени материјал довољан да с њиме можемо унапређивати податке о финанцији српског краљевства. Да видимо сад како је у Србији, или — да се у духу ондашњег времена изразим, — како је у „српским земљама“.

Кулин, бан босански заклињући се у 1189 години Дубровчанина да ће им пријатељ бити, обећава између осталога и ово: „вьси дѹбровѹане кире ходе по моѣмь владанию, трьгѹюке, гьдѣ си кьто хоке крѣвати гьдѣ си кто мине, правовь вѣрок и правимь срьцемь дрьжати е безь вьсакие зьледи, разьвѣ што ми кьто да свонов волов поклон, и да имь не бѹде одь моихь ѹестьниковь силе итд.“ [1]

Из овог споменика види се да су Дубровчани већ у дванаестоме веку доста живу трговину по Босни водили тако живу, да је Кулин а можда и ко од његових претходника, нашао да је наплаћивање неких извесних такса добар приходни извор његовој благајници, тако живу [2], да је плаћање овакvих такса Дубровчанима незгодно долазило, па израдише те се Кулин обвеза да ће од дубровачких трговаца узимати само оно, што му они сами од своје воље као поклон даду. Међу тим из самога текста

---

[1] Miklosich, Monumenta Serbica, I.

[2] За живост дубровачке трговине на балканскоме полуострову, добро је сведочанство и она повластица, коју им је Асен краљ бугарски пред крај XII. века дао, а из које се види још и то, да су правци којима је дубровачка, а слободно можемо казати и приморска трговина, по балк. полуострву струјила, било ово: из Дубровника на североисток у Београд, и Видин; право на исток у Трново, на југоисток кроз „земљу арбанеску“ у Прилип, Скопље па у Солун. Ово су путови којима је трговина кроз цео средњи век по Ст. Србији и Бугарској потицала. Вид. Mon Serb. VII.

види се да је Кулин очекивао, или баш да се с обе стране подразумевало, да ће се ови поклони редовно чинити.

Свакојако слободно можемо узети, да је у дванаестоме веку трговина или трговачки саобраћај био један извор за доходак главару земаљском или и главарима појединих крајева у српским земљама. Ту не смета ништа што је овај доходак долазио у облику драговољних поклона, јер ови поклони баш и јесу у средњем веку облик у коме се у први мах понеке дажбине појављују.

Не ће бити с горега да овде наведем како се у Бугарској у XII. веку спомиње „ꙁаконъ о кѹмерки“, као што је већ опште познато. Асен т. ј. дајући слободе Дубровчанима да по његовој царевини тргују, забрањује да их нико не узнемирава и не глоби на клисурама ни на трговима мимо или противу онога што наређује закон о кумерку. Зна се како је у западној Европи у оно доба, готово на свакоме кланцу и на свакоме тргу, властелин онога краја оптерећавао трговце дажбинама за свој рачун[1], па као да је тако нешто било и у Бугарској. Јер цар бугарски налази за потребно да прогласи: „кьтѡ ли имь спакѡсти ѡ чем либѡ или на клисѹрѣ, или на фѡрѡсѣхь или гдѣ либо прѣꙁъ ꙁаконъ о кѹмерки, то да є вѣсть, тѡа да є прѡтивникъ царствѹ ми.“[2]

Очевидно на балканскоме полуострову XII. века видимо од прилике онако стање, какво нам биограф Фридриха II. (Отин Фризигензис) описује у Италији. На свакоме кланцу, на свакоме мосту, на улазници свакога града властела је гледала да за свој рачун наплаћује таксе ма под каквим именом, били у новцу били у самоме еспапу.

[1] Вид. Мураторија Histor. Ital. VII, Cibrario, L' economie politique du Moyen âge, II.

[2] Mon. Sorb. VII,

Па самога цара заустављају на више места. Но има нешто чиме се балканско полуострво одликује од апенинскога у овоме времену. У Италији видимо где свака општина, свака варош непосредно својом околином тежи за потпуном самосталношћу: ову је самосталност по несрећи свака од њих мислила да оствари тиме, што ће најпре материјално и морално да ослаби, ако не и са свим да потчини, прве суседне слободне општине, које су опет таквом истом тежњом задахнуте биле. Отуда жалостан призор, који нам Италија XII. века показује, отуда оне крваве огорчене међусобне борбе између готово свију знатних вароши италијанских. Овај хаос јако је говео појаву независних царинарница на свакоме кланцу, на свакоме мосту, на свакоме тргу. Злу се овоме у Италији доскаче тиме што овде и онде поједине општине закључују уговоре да узајамно на своме земљишту такве аномалије не трпе. У Бугарској напротив, види се да се цела ствар уређује једним општим законом, који опредељује где ће се царина узимати, а наплаћивање на другим местима забрањује се. Овим је за цело трговини дато више гарантије да се развије, но што је то случај био у Италији. Но да се вратимо на наше споменике.

Од Немање имамо један споменик у коме се истина не казује ништа о приходима владаоца и државе српске, али у коме се казује којим је начином и како саставио фонд за приходе монастиру Хилендару. Цркве, манастири, велика властела, све је то за себе имало своје газдинство. Газдинство је манастира једног било у главноме са свим онако као и газдинство поједином властелина, остављајући на страну утицај, правац и карактер, које сама индивидуалност онога који газдује, газдинству даје. А као што ћемо ниже имати

прилику да покажемо краљево газдинство у многоме онако исто, као и газдинство појединога властелина. С тога по основима које је Немања поставио за газдинство Хиландара, можемо закључити и на елементе газдинства властелинског и краљевског. По финанцијској минијатури коју налазимо у Хилендару, можемо за цело сигурне закључке правити о великоме газдинству Немањином, док је као велики жупан српски оличавао јединство српских земаља и стајао на врху српској држави.

Пре свега Немања казује како је измолио у грчкога цара, те му је овај дао ону земљу у Св. Гори, на којој је нашао развалине од некаког старог манастира. Ово је било без сумње на основу средњовечне идеје да је цар господар од све земље. Даље вели: **испросихъ Парике одъ цара оу Призрѣнѣ и дахъ одъ нихъ манастиру од свети Горѣ светие богородиції од Милеахъ села** итд., па набраја имена оних села која је дао. Грчки је цар дао Немањи (на поклон или за новце) неколика села с људма а Немања их је дао манастиру Хиландару. Овај одношај, који се нама тако чудан чини, у XII. је веку тако природан и тако обичан да га Немања као просту обичну ствар наводи, а иначе је ближе не објашњава. Да га протумачимо ваља нам се опет вратити на основну мисао материјалних одношаја средњега века. Грчки цар сматра себе као правог господара од свеколике земље. На слабо насељеној земљи он подиже овде или онде насеобине како и где за добро нађе. Насељеници су бивали или странци које је нека невоља из странога света амо дотерала или су то људи које је царева војска у коме од ондашњих непрекидних ратова заробила или на послетку и сам пролетеријат великих вароши византијске царевине. Ови људи, који било услед

економне невоље, било услед тога што су се заробили, већ немају своје праве слободе, насељавају се по заповести царевој на царевој земљи, зову се „Парики.“ [1] Они су дужни да дају цару извесни део од својих плодова земаљских и од свега онога што привреде, дужни су да га радом својим и стоком служе. Кулучећи и дажбине дајући живот проводе. Но цар као господар од земље на којој је насеобина, може да каже да он некоме другом, неком властелину или каквој цркви, уступа сва она права која је он до сада према њима уживао. Он је могао насеобине ове или села, да прода или и да поклони. Поклањање пусте земље у средњем веку нема смисла или бар не вреди много управо с тога што је пусте необрађене земље било изобила; поклонити земљу заједно с људма који својим радом тек и чине да земља вреди, то у средњем веку тек и значи поклонити. Парикима се судбина тиме обично није погоршавала. Кад их је цар поклонио Немањи он се већ тим самим отказао права да од њих тражи дажбине и кулуке, које су сад дужни били давати Немањи као сопственику земље на којој су. Немања их је дао, или управо Немања је дао земљу на којој су они становали, Хиландару у баштину, и они од тога часа постају људи цркве хиландарске, људи који све оне кулуке и све оне дажбине, које су од пре давали цару, дају сада Хиландару. Ја сам овде узео у поглед само економни моменат, али је нужно да споменем, да онај који се сматрао као господар земље, има осим економног права још обично и право јурисдикције над људима што на његовој земљи станују.

Кулук и дажбине људи што су се настанили на земљи која је приватно-правно припадала цркви, властелину или

[1] Види у Диканжовом речнику ову реч.

и владаоцу, чинили су у целој Европи у средњем веку најзнатнији део доходака црквених, властелинских и владаочевих. Како је од прилике било на истоку у целој Византији, можемо видети по ономе што знамо шта су земљоделци, који су у Леванти становали на земљи млетачкој, давали ономе који се сматрао као баштиник те земље. Дужни су били да дају: четвртину до трећину свега оног што пожњу, а уз то још и сву сламу, даље о Божићу, за покладе и о Ускрсу још и јаја, живине, сира, извесну количину дрва или новце за дрва, и сваке недеље по један дан кулука.[1] Међу изворе за доходак Хиландару Немања је на прво место метуо парике, т. ј. кулук и дажбине које су Парики по ондашњем јавном праву дужни били гради од земље на којој су себи станове подигли и коју су обделавали.

Немања даље вели да је Хиландару дао: „тръгъ тѫже и дьва винограда тѫже насадихъ и оулѣникє. д.“

Право трга било је, као што смо напред видели, регал, т. ј. искључно право владаочево, у целој западној Европи, а тамо је на сву прилику отишло из Византије. Но и ово су право средњовековни владаоци сматрали као приватно право, које су могли продавати и поклањати. Властелин, који је учинио какву услугу краљу, или се иначе како у њега удворио, могао је израдити да му краљ даде хрисовуљу, да се негде на земљи која њему (властелину) припада, држи трг, што толико значи колико и да доходци, што од тога дођу, припадну њему, осим ако се што у повељи нарочито, или иначе општим законом,

[1] Wilken, Geschichte des Kreuzzüge, VII, 316, навод Рошеров у Nationalökonomik des Ackerbaues стр. 161.

није резервовало краљу. Још је чешће бивало, а за цело и природније, да је владалац желећи увећати дохотке каквој цркви или манастиру, а особито још каквом ново-подигнутом манастиру, дозволио му да се код њега држи трг. Продавци су на тргу, као што смо видели, плаћали за оно место на коме су продавницу подигли (stalagium), а осим тога већином се наплаћивала и не .а такса од проданога еспапа, такса која одговара у нечему царини, но још боље акцизи. Трг као извор за доходак за цело је био познат и примењиван у Србији XII-ога века, јер ево га Немања, оснивајући тако да кажем финанцију хиландарску, ставља међу њезине главне изворе.

Виногради и уљаници имају у средњем веку одвећ важну улогу у пољској привреди и у самом државном газдинству. После жита и соли, вино и уље највећма су тражена добра у средњем веку. Вино је не само била свакидашња потреба, већ још и нарочити предмет луксуза који се огледа најпре у великој количини вина које се по светковинама и частима тако рећи просипало, а после и у потрошњи странога, далеко чувенога вина (малвасија!). Потрошња уља и воска била је у средњем веку заиста огромна. Колико је цркава и капела у средњем веку било, колико је у свакој свећа и кандила даноноћно горело, а колико ли их је пред иконама по приватним кућама паљено?! А овде и не узимамо у рачун употребу тако да кажем на профанске цели, која је без сумње такође доста велика била. Поред свега тога што се произвођењу воска и уља по целој Европи, а нарочито јужној, поклањала велика пажња, опет је потрошња тако велика била, да ју је производња једва застирала, што се даје опазити и по сразмерно врло великој цени уља и воска у средњем

веку.[1] Или да се тачније изразим, баш што је цена тако високо стојала, владаоци, цркве, властела, поклањали су овој грани пољско-привредне производње своју велику пажњу. Наравно да је под оваквим приликама врло пробитачно било подизати винограде и уљанике, па владаоци у средњем веку, тежећи да земље које су им приватноправно припадале, што кориснију употребе, најобичније и подижу на њима винограде и уљанике. Кад видимо где Немања вели како је насадио винограде и дао уљанике, онда треба да, поред овога што напред рекох, узмемо у призрење још и то, да је Немања у ово доба кад је полагао темеље економноме животу Хиландара, радио као човек који је у газдовању, и у бирању најбољих извора за доходак за цело велика искуства имао. Слободно можемо узети да ови извори хиландарских прихода, представљају у минијатури главне приходне изворе његове, доћ је као велики жупан Србијом владао.

Од Стевана првовенчаног (1222—1228) имамо споменик један из кога се види да су глобе, новчане казни, биле такође један извор за доходак поглавару државе

---

[1] Чибрарио је из средњовековних споменика скупио врло занимљиве податке о цени разних добара у XIII. и XIV. веку. По њему у сев. Италији продавала се једна литра (315 грама) воска:

у год.	1268 по 20 динара	= 3. 48	франака.
	1282 по 2 солида и 2 дин.	= 4. 53	»
	1327 по 2 сол. и 2 дин.	= 3. 93	»
	1339 » 4 сол. и 6 »	= 2. 43	»
	1352 » 3 динара	= 3. 72	»
	1366 » 12 млетачк. сол.	= 3. 62	»

Једна литра уље за кандила продавала се у

год.	1299 » 12 сол. 6 дин.	= 6. 56	»
»	» ало финије уље	= 7. 88	»
»	1366 фина од маслине	= 10. 47	»

[1] Вид. Cibrario Econom. pol. du moyen âge, II, 295 и даље.

српске. Забрањујући растављање бракова он вели, да ће се онај који се од жене растави, казнити и то: „**аще ли котори будеть ѡть властель, да оуѕемлеть се на нем кралю а конь, аще ли ѡть оубогихъ люди створитъ се, да оуѕимаеть се на нихь по в воли.**“ [1] Слободно можемо рећи, да је за начело казненоме праву у Србији у средњем веку било ово што Стеван првовенчани у истоме документу каже: „**аще ли имать добитькь, добитькомь да каѕоуть се; аще ли добитька не има, то своимь тѣломь да каѕоуеть се.**“ У осталом по ономе што првовенчани даје цркви Жичи као изворе за приход, села, планине, зимње и летње паше и после Влахе које по именце ређа, можемо закључити да је и он сам као крал у томе налазио извора за своје приходе. Свакојако, ова села планине и пасишта давали су неки приход, и пре но што их је он поклонио цркви, и тај приход ишао је ономе који је био господар од њих; а да је он, крал, господар од њих био, то је очевидно по ономе што га видимо где их поклања.

Још нам више светлости на ондашње газдинство државно баца онај споменик св. Саве, којим монастир св. Николаја у Врањини изузимље испод власти владике зетскога. [2] Казујући како је он истоме монастиру дао неку земљу у Плавчици, наставља: „**и кою УЛОВѣКЕ тоуѕи посаде на томь мѣсте, когъ му самь аѕь даль да не има надъ ними область ни велможа, ни архиепискупъ ни неговъ ѡтрокъ ни нїъ кьто ни маль ни великъ, ни велике работе ни мале (да работаю?), ни винограда да теже, ни ине никою работе, ни на путь да не ходе, ни да**

---

[1] Mon. Serb. XVIII. стр. 14.
[2] Mon Serb. XXII.

прикладаю окрока, ни вонске да не терают ни нинь кто отъ прочихь властель да обладаеть ними, нь да суть свршени работьници светому отцу Николи.“ Из овога документа пре свега видимо да су људи, који су становали на краљевој земљи подложни били многим дажбинама и теретима који су се сви скупа сводили у две групе: у велике и у мале работе. Видимо даље да су ови људи, кад је земља, на којој су становали, прешла у сопственост цркве или манастира каквог, обично ослобођавани бивали свију оних дужности у материјалноме погледу, које су према владаоцу имали. Изреком се каже да ти људи постају „работници“ светитељу оне цркве којој земља сад припада. Из целога текста овог споменика види се да је и властела према људма који су били насељени на њезиној земљи, имала онаква права као и црква према својима. Сва је разлика на сву прилику у томе што властелински људи нису можда били ослобођавани од неких и неких дажбина, од којих су црквени слободни били, као н пр. од војске, која је очевидно дажбина у општенародноме интересу. Осим тога за цело је за ово важан факт да у Србији у почетку XIII-ог века налазимо оне исте дажбине које у исто време налазимо у Византији и на западу од Европе. [1]

Исто тако је занимљив споменик од Стевана Радослава (1234). Из њега се пре свега види да су владаоци српски давали нешто од своје земље Дубровчанима под закуп, — „и дань што даете за Рѣкоу за затоньске винограде.“ У Порфирогенита имамо сведочанство да су Дубровчани винограде на српској земљи држали под закупом још у десетом веку, а на сву прилику и пре, и да су за њих плаћали

[1] Mon. Serb. XIII. 19.

жупанима од Захумља и од Травуније свакоме по 36 нумизама[1] Сва је прилика да су затоњски виногради о којимà је реч у XIII. веку, они исти виногради о којима Порфирогенит говори у X. Важан је политички моменат, што оно што су Дубровчани у десетоме веку давали двома жупанима, у тринаестоме дају краљу српскоме, који као краљ српски ступа у права што су их некада жупани у Захумљу и Травунији имали. — У осталом ово је први пут да се у споменицима које до сада имамо, реч „дань" појављује а изјављује се очевидно у смислу латинскога „Census". Као што сам напред споменуо, виноградарство је једно од најпробитачнијих грана привређивања ондашњега доба, па су му владаоци пажњу поклањали. Напред смо видели како Немања вели да је он сам насадио неке винограде, а сад опет имамо један документ који нам даје мислити, да је још он дао Дубровчанима неке винограде под закуп. Због оскудице централистичног апарата у државној управи и газдовање с добрима која су мало по даље била од седишта владаочевог, и ваљана контрола овакве управе није била могућна, па с тога су се обично не само права пољска добра владаочева, већ и други важни извори за приход, као рудници, царине, итд. давали под закуп. — Из овога се документа даље види, да су Дубровчани не само већ посађене винограде под закуп узимали, већ да су и на иначе закупљеној земљи подизали нове винограде, засађивали воће и сејали жито, и да су све више и више земље захватали, без знања и одобрења

[2] „Et habinet Ragusini cives in utraque hac regione (т. ј. у Захумљу у Травунији) etiam vineas suas, penduntque Zachlumorum quidem principi numismata XXXVI, et totidem Terbuniæ principi". Konst. Porphirog. De administrando imperio. Car. XXX, 16.

краља чија је земља била. Радослав утврђује с њима да тога више не буде.

И у уговору о миру између краља Владислава и Дубровника, овај се последњи обвезује: „**и да стоимо на ꙋ старихъ мегахъ, а прѣсъ то да не посежемо**“. Овај је докуменат врло знаменит за историју наше финанције. То је готово акт, којим Дубровник признаје сузеренство српскога краља. Општина задржава своју автономију, али се обвезује да ће, ако неко из Дубровника спакости што краљу платити овоме штету или дати кривца, — као оно што и жупе у унутрашњости Србије, и под непосредном влашћу краљевом морају или да дају кривца или да плате штету, коју је овај причинио. Па онда Дубровник се обвезује да краљу у његовим ратовима на мору помаже, а иначе у мирно доба да му плаћа годишње „**тисꙋкю перьпорь и петъ десетъ лакьть скрьлета ѵистаго и ѵрьленога, когаре ты самь господъ облюбиши**“ Цариник краљев становаће у Дубровнику, без сумње више као неки политични агенат, а и валда да прима оно што краљу по праву припада. За овај последњи део његовога задатка говори и то, што одмах иза речи којима се казује како ће краљев цариник да у Дубровнику станује без вреда, долази: **и ѵто е твоѣ правима да ти ю подаемо всꙋ свршениꙋ?** Овај је цариник први финанцијски званичник, кога у споменицима нашим налазимо.

Оно хиљаду перпера од овога доба (1234—1240) остаје једнако кроз све време српскога краљевства као сталан један доходак српске финанције. Он носи техничко име „српски доходак“. Но у овоме споменику, у коме се он први пут утврђује не зове се доходак, већ „**добытькь**“, као што се у опште у свима споменицима с краја XII. и

од прве половине XIII. века, приход или доходак зове речју „добитькь“.

Дубровчани се обвезују да ће краља кад им у Дубровник дође с бољарима и са свитом и „с „добитком“ (имањем) својим, дочекати с чашћу, да ће му за све време докле му се мили да у њих остане, давати „поуьсть и хранв“, а кад се опет крене, то да опет пође с почашћу и „сь свѣми твоими, и сь добитком всакимь твоимъ и ѡнѣхъ добиткомъ всакымъ, (т. ј. бољара) а ми да те испратимо“. Овде су врло особено смешани елементи општинске самосталности и опет дужности које су у оно доба у целој Европи општине имале према владаоцу. Видели смо напред како је у свему осталом сувременом свету краљ, кад је по земљи путовао, дочекиван бивао народом, који га је пратио и својом стоком служио, а у једно и набављао што је њему и свити његовој потребно било за храну, а стоци за крму. Ова је дужност оно што напред споменусмо како св. Сава ослобођава људе цркве св. Николе „одь пвта и оброка“.

Исти овај документ сведочи нам даље да су Дубровчани тргујући по српским земљама, не само у време Владислављево царину плаћали, већ се изреком спомиње да су је плаћали још и под оцем његовим Стеваном Првовенчаним и дедом му Стеваном Немањом.

У споменицима нашим имамо један документ од 1240 године, којим се утврђује мир између великога бана босанскога Матије Нинослава и Дубровника, а у коме Нинослав између осталога вели: „да си ходите свободно и простраио безъ вьсакѣ десѣтиннє и весъ инкєрѣ ниьнє даннє.“[1] Очевидно је да су Дубровчани пре овога мира,

[1] Mon Serb. XXXV, 28.

тргујући по Босни плаћали десетак и још друге данке. Могућно је да је сукоб између Нинослава и Дубровника управ услед овог десетка и ових данака и дошао, као што је извесно да је с њиховим укидањем утврђење мира скопчано.

Ово ослобођавање од „десетине“ и других данака понавља и Матија Степан, бан босански у 1249 години.[1]

Онај уговор, којим је 15. Јуна 1253 утврђен уговор између Дубровника и бугарскога цара Михаила Асена, противу Стевана Уроша, баца такође доста светлости на приходне изворе на балканскоме полуострву. Дубровчани ослобођавају Бугаре а ови опет Дубровчане од извесних данака. „Да имь се (Бугарима) не вєзомь никоре данье ни на вратехь, ни на мосте, ни на броде, ни на пути,“ на дубровачкоме земљишту, веле Дубровчани. А они опет добивају од Асена повластицу „да имь се не возьметь кумерекь, ни никире данье ни въ граде, ни на сьборе, ни вь селѣхъ купцемъ, ни на мосте, ни на рѣкахъ, ни на путехъ и т. д.“[2] Сви ови данци без сумње су постојали, јер да нису постојали, не би било никакве нужде да се ослобођавање од њих сматра као нека особита повластица и да се уговором утврђује. Даље је овај документат врло важан за нас, јер се из њега види да је један од извора за приход српских краљева и то без сумње један од по најважнијих, *доходак од соли.* „Ѡнизи закони, кои есть ѡдь кумерекь сольски меду краль србски и градъ дубровъчки, да држи свѣто ти царство, а вѣдомо, да ѡдъ все соли, кое се продае не вече людьмь рашькимъ половина ѡдъ добитьѣ да има

[1] Mon Serb. XXXIX, 32.

[2] Mon Serb. XLI, 37.

свѣто ти царство, а другу половину да има опкина дубровъчька, како било и стари законь; и свѣто ти царьство да дрьжи намъ стари законь а вѣдомо ѡдъ рѣке дриньске до Неретвѣ Кумерекь сольски да несть на ино место разьвѣ во Дубровьникъ.“ Со је дакле још под првим краљевима српским, на сваки начин у првој половини XIII. века, подлежала данку. Наплаћивање тога данка као што се у опште с приходним изворима радило, давато је под закуп. Дубровчани су га узели под закуп још доста рано; на сваки начин у половини XIII. века видимо где га држе. Или што је још вероватније, сланице на приморју сматрале су се као приватно добро краља српског, а прављење соли од морске воде у опште као регал, као искључно право да со праве, дали су краљеви српски под закуп Дубровчанима. Ови да би контролу тачније водити могли, а без сумње да би и свој град што већма подигли, издејствовали су те је постао „законъ“, да од реке дринске па до Неретве кумерак солски не сме бити на другоме месту осим у Дубровнику. У XIII. веку Дубровник је дакле био главни трг за со српским земљама. Шта ово значи, увиђамо тек онда, кад узмемо у поглед да се баш у средњем веку производење сланог сувог меса (кастрадине) у великом размеру предузимало. Због изобиља летње паше, стока се преко лета јако намножавала. Али због иначе неразвијене пољске привреде и због оскудице у зимњим пашама (премда је и ових било), пољске су газде готово принуђене биле да повелики број своје стоке пред зиму кољу, соле и суше, и у овоме облику држе у кући нужну готовину мрсне хране. Осим тога и за храну народа кроз толике и тако дуготрајне постове којима је средњи век тако богат, нужна је била велика

потрошња соли, у колико су се у време постова велике количине сољене рибе тражиле.[1] Да се заиста доста соли морало трошити у српским земљама, види се и из самог факта, што се Дубровчани тако брижљиво старају да им кумерак соли остане и даље као што је по уговору са српским краљевима дотле било.

Од Стевана Уроша имамо од год. 1253, докуменат који је из више призрења врло занимљив.[2] Докуменат је врло категорички написан, без фраза и ласкавости. Из сваке му врсте вири моћ и енергија Урошева. Оно што се у њему утврђује није управо никаква концесија Дубровчанима, но Дубровчани је по невољи као такву примају. Урош овде пише да дубровачки „коупьци“ слободно ходе по „обласи“ његовој и да слободно могу износити купљу своју у страну земљу, но најпре треба да иду на тргове краљевске па тек пошто ту плате „доходакъ господьски ми“, да после иду по земљи да продају. Ко овако не учини, казниће се. Ко од њих дошав на трг, „или гдѣ годѣ ставь“ не плати поменути „доходак краљевства ми“, томе ће се се конфисковати сва купља, „како є и прѣги иоузимамо иь шедьшимъ на трьгє господьскє“. Овај се докуменат даје овако протумачити. Продавци еспапа износе овај на продају онде где има највећа конкуренција купаца, где је стечај људи доста велик. У средњем веку особито у првој половини његовој, великих многољудних вароши нарочито мало по даље од приморја, није било. Али се народ потанко насељен на повеликој просторији, стицао у извесне дане око манастира и цркава. Ово је обично био

---

[1] Није невероватно да баш с овом великом потрошњом сухог сланог меса и сухе слане рибе стоји у свези и велика потрошња вина у средњем веку.

[2] Mon. Serb. XLV.

дан у који је монастир или црква свечано славила спомен свога свеца. Ова свечаност звала се још и „тржаство“, којој је речи корен тръг. Народ се стицао к манастиру на тржиште или на трг. Они који су хтели да што под најпробитачнијим условима продаду, налазили су те услове на оваквоме тргу. Трг у средњем веку има религиозан и економни значај. Тргови постају прве средине за размену и промет добара. Промет је овај на скоро толико оживео да се опазило, како он може да буде извор за приход оној личности, у чију је сопственост спадала земља на којој се трг држао. Услед тога појављује се такса за место на тргу, или такса за право продавати на тргу; ова се такса зове иначе још и царином. Царина се се плаћала по српским земљама за цело много пре но што Немања утврди темеље српском краљевству. Но у првој половини XIII. века, особито под владом Урошевом ова тржна царина почела је да тешко пада дубровачким трговцима. Они су почели да налазе свога рачуна у томе да не иду на тргове, већ да иду по народу и да, како се у једноме споменику из овога доба каже, „носе крчму“. Но као што је у целој савременој Европи баш овај доходак од царине тржне, или просто од трга, био од велике важности по благајницу онога, који је на њу права имао, тако је то за цело случај био и у Србији. Што су Дубровчани почели да обилазе тргове и да „крчме“ еспап по Србији, то је наравно морало имати неповољног утицаја на доходак краљев. Краљ Урош да би томе доскочио, издаје онај закон, да Дубровчани морају најпре одлазити на тргове краљевске (који као да су такође законом опредељени били), ту да плате доходак „господьски“, па онда могу слободно да ходе по његовој области. Преступе ли овај закон, то ће се

казнити конфискацијом — кажњу која је потпуно у духу ондашњег сувременог света.

Не мање је важан за познавање ондашњих прилика онај уговор који је између краља Уроша и дубровачког кнеза Андрије Злата учињен у 1224 год. 23 Августа.[1] Остављамо на страну, што се и из њега види да Дубровчани нису престајали све једнако заузимати земље и винограде, који су припадали краљу српском, а чим је Урош мислио да доскочи томе, што је престао да оне земље и винограде, које су Дубровчани држали за живота оца његовог, и даље остану њихови, а за остало судом да се пресуди коме припада. За нас је овде нарочито знатно што Урош обећава: „коумерка ако постави кралевство ми. да стои ѹ закона отьчина ми“. Ово се даје разумети тако, да се Урош обвезује да ће кумерак или данак од трговине, ако какав заведе на трговима на којима се пре није плаћао, бити на сваки начин што се величине тиче, у границама оним, како се наплаћивао и под оцем његовим. Или ће смисао те тачке још пре бити тај, да се кумерак тај не ће наплаћивати по другим местима, но где је наплаћиван под оцем Урошевим. Но још је занимљивије што се из овог декумента види да је Урош завео једну целисходну реформу. Он вели: „тржьници кашн да греды на Брьсково, н давыше десетькъ ѡд солн н по пола да си греды кралѣвства мн скрозѣ мою ѕемлю свободно, а да ви се не ѹзимле иничьто“. Пре свега види се да су Дубровчани и сами носили со у српске земље те је народу продавали[2]; даље види се, да су они путујући по земљи

[1] Mon. Serb. XLVI, heb.

[2] Да су Срби опет и сами одлазили на приморје да узму соли, види мало ниже.

српској на више места имали да плаћају данак од соли, а сад под Урошем утврђује се да уместо да на неколико места плаћају, што је без сумње и њима досадно било а и краљу отешчавало контролу над овим приходом његовим, они сада плате само један пут при уласку у земљу, и то у Брскову, десетак од соли, па су онда неузнемиравани, т. ј. неплаћајући више ништа, носе по „српским земљама“ те продају. Ово је трговини са сољу тако велика олакшица, и у исто време у финанцијскоме погледу толики напредак, да заиста чини част краљу Урошу, види се даље да је онај закон, који мало напред споменусмо, а по коме је Дубровчанима најпре ваљало ићи на трге краљевске па пошто му плате доходак онда тек да слободно иду по земљи, — тешко падао Дубровчанима. Да би им неку концесију учинио, Урош утврђује да „гредѹ съ велнмъ трьговь на трьге кралевстка мн, ньоме ѡдъ кавада дорн до свимъ“; а што је нама скупља „да сн ю продаю по цѥлн кралевстка мн ходеке свободно“. Велика купља овде на сву прилику значи скупоценију робу, почевши од вунених огртача, какви су кавати, па до свилених откања: Мала би купља по томе значило еспапе грубље врсте па и јевтиније. Од велике т. ј. од скупоценије купље могло се више данка и наплаћивати но од грубе и јевтине. С тога, а можда и из призрења политике луксуза, Урош је уговорио да се овака купља само на трговима на продају износи, а да се не носи по народу, по селима.

Да је Урош тежио да своје финанције боље уреди, види се и из тога што Дубровчани сами казују да ће њихови људи ићи с купљом својом само на оне тргове на које им је он дозволио; „н съ кѹпловъ ако се кто нанде одъ нашнх ѵловѣкъ ходе по ҁемлн кралевства мн свѣнъ трьгъ

с коѡѥ ми нѣ рекло ходити краљевство ти, да уто бѹде хтѣниѥ ѹчинити ѡвь ньихъ то да ѹчини.“[1] Опредељена су дакле била места на која су Дубровчани могли са својом робом долазити и продавати је, а ово је учињено без сумње с тога, да би се лакше и сигурније могао покупити доходак, који је по праву требао краљу да припадне. Наравно да је Урош могао имати још и друге какве цели за то, н пр. политичне, али су без сумње финанцијске побуде опет за то главне биле. Врло је занимљиво и то, што се из овога споменика види да је у Дубровнику обичај био да се цена еспапу, или бар неким добрима што служе за нужне потребе, као житу и вину, повишава кад је купац странац. Ово је чињено за то да би се странцима отешчало куповање нужних потреба у Дубровнику, да би тако готовина жита и вина била у Дубровнику увек велика и увек понајпре на расположењу самим Дубровчанима, ма да на тргу има и странаца. Ово стоји у свези с неплодношћу и скученошћу околине дубровачке, њиховим непрекидним захватањем земаља српских и подизањем винограда и сејањем жита на њима. Урош је својом енергијом умео да ствар доведе дотле да овај незгодни положај купаца, који су били поданици српскога краља, на дубровачкоме тргу престане. Дубровчани у документу, о коме је овде реч, веле: „и да приѩмо тебѣ ѩко и сами себѣ. Жито и вино кое се наѹне продавати ѹ градѣ, да се не подражи твоихъ ради люди, нь дь се продле ѩко нашимъ людемъ тако и твоимъ.“Ваља ми споменути и то, како је цео овај став удешен тако, да врло јако изгледа као да је у половини XIV-ог века дубровачка општина сама продавала жито и вино, што у

[1] Mon. Serb. XLVII.

осталом према ономе што напред наведох о савременим финанцијама, не би био усамљени појав.

Не зна се које је године написан онај документ, којим се између Уроша и Дубровчана утврђује, да ови њему сваке године о Митрову-дне плаћају 2000 перпера, а за ово „коупьци ихъ да си ходе по ȥемльи кралѣвства ми беȥъ боюȥни и бе-ȥабаве съ всакомъ слобо-домъ.“[1] Ове две хиљаде перпера годишњег дохотка остаје од овог доба једнако у рачуну прихода српских краљева. Сума ова није се плаћала на име царине, јер нема сумње да су трговци и после тога плаћали царину по трговима где су еспапе продавали. Но како се краљ српски сматрао као сопственик од све српске земље, и како је он узимао на себе да гарантује за сигурност и безбедност путника и трговаца, то је он имао и права на неку накнаду за ово. У место да се поједини трговци и даље излажу свакојаким непријатностима при плаћању за дозвољење да путују по српским земљама и за безбедност која им је краљевим aукторитетом осигурана, Дубровник је нашао за боље да краљу плати у један пут сваке године по неку извесну суму на име тога па да трговци његови буду слободни. Да је краљ заиста узео на себе да им гарантује за безбедност, види се из једног другог споменика, у коме Урош вели: „да при коньхь ихь селѣ утета наиде, да плати село близжне, ако село не плати, да плати кралѣвство ми.“[2] Врло је важан знак за напредак моћи краљеве, кад он може на себе да узме гарантију овакве природе.

---

[1] Mon. Serb. LI, 50.

[2] Mon Serb. LIII, d. 52.

У овоме споменику стоји ова наредба: „**и купци що несоу коупλю, ако растоварн ү Брьсковѣ, да платн царниноу, ако ли мимо несе да где прода тоу и царниноу плати.**“ Овим се изменила она наредба, коју мало напред споменусмо, д. ј. Дубровчани кад носе купљу у Србију, *морају* најпре да сврате у Брсково те ту да царину плате. Могућно је да су Дубровчани нашли да им није увек пробитачно да у Брскову царину плате, са свим просто већ из тог узрока, што услед незгодних средстава за пренос, услед дугог пута и многог излагања свакојаким непогодама и неприликама, у тренутку кад су дефинитивну продају закључили, нису од продатог еспапа имали онолико или и онакве каквоће, за колико су и на какву су у Брскову царину платили. За њих је без сумње пробитачније било да царину плате у ономе тренутку, кад еспап продаду, јер тада су и при новцу и боље се знаде колико по закону треба да се плати. Свакојако Урош је тежио да своје финанције у ред доведе, нарочито доходак од трговине, али је у исто време и сам гледао да са својим приватним интересима измири интересе трговине, и да овој учини сваку могућну олакшицу. Сведок су томе она напред и ова наредба овде.

У истоме овом споменику Урош, казујући какве повластице Дубровчанима даје, вели: „**и да не ходе на коискоу, ... и да имъ се кола подъ ризницоу не оузимлю ни на коию работоу, и да имъ не намѣтоую безъ воле месо коупити, или браве или свиние, или кралево или чие годѣ, ни малоу ни велнкоу коупλю, развѣ кьди се хоке кралево месо продати, да се зароучи по вьсемоу трьгү, да не продаю ни коупоую меса, до колѣ се кралево прода, и да имь се не оузимле по силѣ ни скрьлати, ни**

медь, ни мѹка ни коњ кѹпли." И мало ниже: „и града да не работаю ни га блюдѹ." Краљ дакле ослобођава дубровачке трговце од дужности да иду на војску, да раде при оправљању или подизању градских утврђења и да чувају стражу у њему. То значи: ова је дужност била општа, тако општа и тако природна да су и дубровачке трговце, који су се на српској земљи затекли кад је од краља дошао позив да се на војску иде, у војску терали. Но како су Дубровчани, ма да су по народности били Срби, опет фактички били поданици једне друге државе, то је горњи поступак противан најпростијим појмовима међународнога права, па краљ српски изреком утврђује да дубровачки трговци немају дужности да иду на војску. За карактер ондашње српске финанције важно је што по овоме документу знамо, да су се на тргу продавале свиње, овнови (брави) и месо (на сву прилику сухо сољено месо.) Ово сведочи пре свега да је краљ српски имао великих пољских добара — домена, — па с њима газдовао као приватан газда, гајио стоку па је продавао на тргу. Ово су исто радили и властела и манастири. Осим тога оно је даље сведочанство да је краљу велики део доходака долазио у сировинама, — можда у десетку од живога мала као што знамо да је то случај био с црквама. Што краљев двор није непосредно потрошио, то су краљеви људи изнели на трг на продају.[1] Да би се ова продаја

[1] У Daru, Histoire de Venise, III, 72, има једна нотица, која би могла послужити у потврду овоме. Ту се т. ј. казује да је на еспап ма које природе, који су странци доносили у Мљетке царина била далеко већа но на тај еспап кад га мљетачки грађанин донесе, и та разлика била је тако осетна, „да је један српски краљ" тражио да постане грађанином мљетачком, само да не плаћа онако високу царину на свој еспап.

што сигурније и што пробитачније извршила, краљ је узео себи право да се на тргу прво његова роба на продају износи, и док се она не прода, другима није слободно било да своју подобну робу продају. Но ово као да није свагда осигуравало пробитачну и брзу продају краљевога добра, јер очевидно су његови људи по кад-кад прибегавали средству те људе силом принуђавали да их купе. Да се овако што није догађало, не би било никаква смисла, што краљ Урош изреком наређује да Дубровчане нико силом не гони да купују краљеве свиње, браве, месо.

У великој хрисовуљи Стевана Уроша којом даје села с људма и цркве с њиховим имањем манастиру Хиландару, имамо такође занимљивих података о ондашњем стању финанцијском. Стеван даје цркви винограде, уљанике, пашишта, планине, села и засеоке с људма. Почем је дознао да црква хиландарска даје сваке године по 12 ждребаца пастирима, који чувају кобиле (а ваљда и другу стоку манастирску), то он даје цркви и неке влахе, који ће чувати кобиле а да за то не само ништа не примају од цркве на име плате, него још да за сваког изгубљеног коња плате по 3 за кобилу по 20 перпера. А да би ови људи овој дужности поднуно одговорили, он их ослобођава, „ѡтъ свѣхь работ малихь и великихь кралевства ми, да нмь нѣ поноса никога ни житнога ни виньнога, ни провода, ни коня, ни пса, ни поклисара, ни владальца, никогаре кралѥвства ми“. Ово су све дакле биле разне дажбине, којима су били подложни људи, што су на краљевој земљи настањени били. Прво је била дужност, да се оно што се у једној жупи на име десетка од жита и вина краљу скупи, преноси до двора краљевог или каквог другог опредељеног места: „проводъ“ се сам собом казује шта је — дуж-

ност спроводити било као стража, било као пратња и послуга, краља или поклисара или какво друго званично лице (владалац?!) „**конь**“ је дужност давати и коње за превоз и подвоз каквих виших лица или можда и каквог добра које је припадало, или које је ишло краљу или од краља; „пса“ ће бити да је онај исти кулук за који напред споменух, како је у оно доба у средњој Европи народу тешко падао. Под речма „поклисара“ и „владалца“ разумевају се од чести оне дажбине, које напред споменух, примењене на извесна лица и поклисара и владаоца. Мало ниже у истоме споменику стоји: „**кои соу ѡтроци сь коньми, да имь юсть ꙁаконь, кьги походи иконом кралю или на которoу гдѣ работоу, а ѡни сь имь на конихъ а да имь се коньи не оуꙁимають, ни товаръ да се не подлагають нь сами сь ними да походеть на кои годѣ посол црькьвни, а кои соу беꙁъ кониеи, да ѡроуть дьнь есениие и дьнь пролѣтние, и да пожноуть и иꙁвръхоуть, и дьнь ꙋ виноградѣ да работають.**“ Још мало ниже: „**того ради кралюевство ми ѡслободи ихъ ѡть малихъ и великихъ работь, да имъ нѣсть ни града ни поꙁоба ни поклисара, ни пьсара итд.**“ Све су то дажбине које су и у ондашњој средњој и западној Европи постојале.

Стеван Урош у овоме споменику још вели и то, да је од својих кобила одвојио 24 и дао пиргу хиландарском, који је на мору саградио. Опет један знак о екзистенцији повећих добара краљевих, с којима је он као приватан газда управљао. Јер кад Стеван Урош може само једној простој ћелији да на поклон даде 24 кобиле „**одъ своихъ кобилъ**“, то је он за ово морао имати прилично велику ергелу, а за ово је наравно опет требало да има довољно пасишта. У опште из овог као и из других споменика

XIII. века види се као да је се нарочито коњоводству велика пажња поклањала Овај се појав даје лако протумачити. Пре свега, у првој половини средњега века, коња је сразмерно мало било, а ондашња војничка вештина баш је у коња и коњаника највећи значај полагала. Осим тога, ондашњи ступањ развитка средстава за саобраћај, оскудица у добрим путовима итд. управо су собом доносили, те су коњи били ноглавита и готово једина средства за пренос еспапа (каравани коњски?). Ова два момента донела су собом те су се коњи јако тражили и добро плаћали. То се види и из онога што напред наведосмо како Стеван Урош наређује да Власи, за сваког изгубљеног или упропашћеног коња плате „3“, а за кобилу по „20“ перпера. Ова добра цена била је природна побуда да се коњоводство предузме и развија, а простране ливаде и пасишта давале су за то природног услова. Ја само овде мимогред напомињем да је коњарство и његов напредак стојао у свези с појавом великих властелинских црквених и краљевских добара; јер да је земља раскомадана била у врло малене по простору незнатне баштине, да није било великих, једноме лицу (физичном или моралном) принадлежећих „пашища“, коњарство се у Србији не би могло развити.

За познавање економних и политичних одношаја у Србији у првој половини XIV. века, врло је важан онај споменик којим Дечански установљава манастир Дечане, тако важан да потпуно заслужује подробну и нарочиту једну студију. За нас је овде за сада довољно, да је у оно доба по српским селима било два реда становника: меропаха и сокалника, који су се по дужностима, које су према правоме сопственик у земљеимали, разликују. Осим њих

спомињу се још и мајстори, и који се у својим дужностима изједначују са сокаљницима. У хрисовуљи у којој је овде реч, меропсима, сокаљницима, мајсторима и поповима — дакле целокупноме становништву сеобине — опредељавају се дужности, које ће према сопственику земље, — овде у овоме случају манастир Дечани — имати. Но како се у опште у средњем веку црква, властела и краљ сматрају као три сталежа, која подједнака права имају, то слободно можемо закључити, да су и сокаљници, меропси, мајстори и попови, који су становали на земљишту властелинском или краљевском, имали према властелину односно краљу, исте овакве дужности. За дужност меропаха Дечански вели; „**а се ӡаконъ меропьхомъ, кои ӡемлю дрьже, да ѡроу г. мьти пьшенніје, в. ѡвьса, в. проса, в. винограда мьтъ мѣромъ, тко и по нихъ црькках, ӡьгона да нмъ нѣстъ, бѣдкоу да нмаю, и що оуӡороу бѣдьком тоӡи да се бѣдьвомь и стежи.**“ Сокаљници су тек у пола овим теретом оптерећени; за мајсторе вели: „**а ковачніе и ӡлатарне и седьларне и шьвіји и стрьгоучнне, и вси маистории, да работаю и ѡрю ꙗко и сокальніји**“. Сено да косе ишли су сви без разлике, па било да је сенокос у самоме селу где су, или негде на другоме месту. Тако су сви осим попова давали „јагњетину“ а попови су давали „**врьховину**“. Ову врховину (десетак од оверщеног жита) попови су давали по правилу епископу у чијој су епархији били. Но Дечански је откупио овај приход од владике хвостањскога, коме је по праву припадао, па га поклонио Дечанима. Кад већ говоримо о откупљивању, добро је да споменемо да у овој хрисовуљи Дечански казује како је и некакву планину „**Оуєӡдоу**“ купио од некаквог Витомира. Било је дакле земаља у потпуној приватној сопствености

тако да краљ ако хоће како с њоме да располаже, треба најпре да је купи. Но што је особито знатно, то је, што села ова о којима је овде реч, нису припадала никаквој другој цркви (осим малог изузетка), већ су припадала краљу, па опет изван сваке је сумње да су попови у свима овим селима давали врховину хвостањскоме владици. Тим пре се може претпоставити, да су попови по властелинским селима, ово владикама својим давали. — И винограде манастирске дужни су били сви без разлике да раде, „а виноградь всакь да копа, или попъ или кто любо“. Дечански олакшава селима дужност „поноса“ или „коња“, у колико нарећује: „села товаре да не носе, нь да храни всако село по єднога коня коудра, да носи црьковни товаръ: да ако оумре подъ црьковнимъ товаромъ да га црькви на мѣсто постави, ако ли оумрѣ оу селѣ, да га село на мѣсто постави“. Дечански утврђује плаћање неких судских такса: „послоухъ роука пеуат д. динари, а за враждоу како є законъ по србскои земьли, цркви половина а наводьчимъ половина“. Власи су обвезани били да неку извесну количину соли доносе манастиру, а кад су више донели, но што су по закону строго обвезани били, онда им је од превишка половина припадала, а половина остајала манастиру, који је у осталом имао право да ону половину откупи.

Из споменика којим је Дечански у 1325 дао Превлаку, Стол и Рат Дубровнику за 500 перпера годишњег дохотка, види се да су и српским краљевима при њиховоме ступању на престо подношани од стране властела и самоуправних општина као и суседних пријатељских владалаца, дарови. Дечански у овоме споменику вели о себи: „и сьдь

[1] Mon. Serb. LXXXVIII, 104.

на приѥстоли кралевства српьскаго, ... и отъ всехъ приѥмле част и славу и дари многие“, па онда изреком спомиње колико су му дара Дубровчани донели „**иже ми дароваше п. тисущь перьперь инихъ многихъ потребь бесчислениие итд.**“ Чини ми се знатно што Дечански, дајући поменута места Дубровнику у баштину „**и дѣцам ихъ и внучью ихь**“ у исто време утврђује да од њих за ово сваке године прима по 500 перпера. Баштина дакле није искључавала појам да баштиник плаћа неки закуп за њу, неку аренду. Ако се ово начело примењивало и у унутрашњости Србије, онда у томе имамо једну установу из које се лако могла развити пореза од земље.

У споменику, у коме Стеван бан босански и сам даје Стон и Превлаку Дубровчанима за 500 перпера годишњег дохотка, вели се да их он даје „**са симь што се находи у Рату и Прѣвлаци, и горе и полѩ, дубраве, лиесь, траве, воде, села и все, що е од Прѣвлаке до Лонца, и судьбе и глобе и крьви у миру.**“ Дубровчани дакле добијајући један комад земље у баштину, добијају у исто време и јурисдикцију над становницима тамошњим, као и право да их новчано или иначе глобом казне. „**Крьви оу мироу**“, ја мислим да ће бити право, да суде за крвнину која се у мирно доба догоди. На сваки начин, ова јурисдикција не само да је неко политично право, већ је један извор за доходак.

Из оног споменика, којим је Дечански дао нека села манастиру Хиландару[1], види се како се разумевало, кад се у хрисовуљама наводило да се каквоме манастиру или цркви какав трг поклањао. Није се т. ј. мислило, да се тиме баш само место даје, већ просто доходак од трга који се

[1] Mon. Serb. XCII.

у томе месту држи. Место је то једнако могло остајати под непосредном управом краљевом, а само што се од трга покупи прихода, то је ишло цркви. Ако је у једноме месту преко године више тргова држано, онда је могло бити да сваки од ових тргова припада све другој некој цркви а не сви једној истој. Да ово мислимо даје нам право оно место у споменику о коме је реч а где се каже како Дечански даје Хиландару: „и трьгъ у Призрѣнѣ прѣдь праздникомъ светаго Николе да ѥсть свѣкы цркви тои.“ Ово што се баш изреком спомиње који трг, за цело има свога особитога значаја. Значи да је у Призрену било више тргова преко године и да је доходак од онога, који се о Никољу дне држао, припадао монастиру Хиландару. Онај став истога споменика: „и їошъ царина оу светагѡ спаса да се даѥ доходькь цркви тои,“ — казује нам пре свега, да је царина св. Спаса чинила један део доходака краља српског, да је даље овај доходак у време Дечанскога тако сигуран и редован био, да је он могао једну извесну и опредељену суму одвојити и одредити је као доходак манастиру Хиландару.

Долазимо сад на споменике из времена Душанова. Наравно да је Душанов законик за ово време и не само за ово време већ за целу прошлост нашу — најважнији споменик. Но опет пре него што њега узмемо да проучимо, не ће с горега бити да бацимо поглед на друге споменике његова времена.

У год. 1345 Дубровчани се жале Душану што Дабижев, који у Требињу управља, заведе у овоме месту трг па наплаћује од свакога товара по динар, било да еспап из Дубровника долази или у Дубровник иде. Дабижев је уверавао Душана, да је ова царина и пре ту постојала,

дубровачки поклисари напротив потврђиваше да она ту није постојала. Врло је важно што на основу овог разлога траже да се она укине. И овде се понавља оно што видимо у сувременој средњој Европи, где се т. ј. у међународним уговорима иде увек на то, да се нове царине не заводе, већ да остане све као што је „стари закон“ био. Слободно можемо узети да би требињска царина доносила добар приход, јер да је у Требињу саобраћај у ово доба живакнуо, види се и из саме жалбе Дубровчана; јер да је саобраћај туда незнатан био, не би им ова царина тешко падала. Душан пошто је изнашао **„Єрѣ не ѹзимана тазн царина н ѹ моихъ дѣдъ н прадѣд н ѹ роднтелю кралѣвства мн“**, — укида ту царину и наређује да ни Дабижев нити икоји од властела који би после Дабижева дошли да управљају у Требињу, не сме узимати **тие царине да ни коега доходька ни трьговцѹ дѹбровачкомъ, ни Влахѹ ни Србинѹ, да ни комѹ и кто греде ѹ Дѹбровникъ и изъ Дѹбровника“**, Душан очевидно хоће да поштује старе уговоре. Даље се из наведеног текста види, да се у његово време узимала царина не само од странаца нити само од еспапа који се увози, већ и од Срба и од Влаха, поданика српских који су што у Дубровник извозили.

Од Душана има више споменика у врло либералноме духу написаних. Такав је нпр. онај, којим дозвољава Дубровчанима да по градовима и свој српској земљи слободно купују жито и извозе га у Дубровник. По духу којим је овај споменик написан види се да је до тога доба као правило важило, да се жито не сме продавати и извозити на страну. Но могућно је и то, да је сам Душан отпочевши своје велике ратове забранио био извоз хране из земље, па га сад опет дозволио. На сваки начин до

тог су доба и властела и краљеви „владалци“ имали као дужност да не даду Дубровчанима куповати жито по српским земљама, нити опет Србима да продају жито у Дубровник; према томе сад Душан налаже, да Дубровчанима кад пођу куповати жито, „никто не забави, ни властелинъ ни владальць кралѣвства ми, и кто имъ продаје и томꙋ да нѣ забаве ни отъ кога.“ Ко другчије поступи глобиће се с 500 перпера.

Тако је исто либерална мера којом он утврђује да се од Дубровачких трговаца не сме ништа силом узети ни у чије име; и он сам ако жели да има што од дубровачке робе, ваља да је купи, — „да имъ кралѣвство ми плаћа купъ како и проүи людије.“ Изгледа као да су властела и владалци много пута силом и под разним изговором, можда и на име краљево, узимали по нешто од Дубровачких трговаца. Овоме је Душан гледао да доскочи.[1]

Дајући нека села са сељанима тргу хиландарском, Душан вели за ове људе: „ѡсвободи ихь кралѣвство ми отъ позоба и приселице, прокода, соколарь, псарь, ѡрачинa, жетве, сѣнокоше, винограда, градныхь работь, конске и просто рещи ѡть всѣхъ работ кралевства ми малихъ и великихъ“.[2] Овај последњи израз изјављује, да су у оним напред изложеним врстама ако не све, а оно бар понеке од великих а понеке од малих работа. Питање је сад које су велике а које мале? У споменицима које смо до сада претурили, нема одговора на ово питање. Но има нешто што нам даје неког извесног основа за комбинацију, која би ондашњем стању ствари одговарала. У споменицима које смо мало напред навели, видели смо да

[1] Mon. Serb. CX, 120.
[2] Mon Serb. CXI, 121.

црквено село има дужност да цркви оре; али у исто време видимо и то где краљ наређује да игуман сам према томе колико плугова има, определи који ће и колико од сељана бити *ратари*. Село као једнина и као целина има дужност неку према цркви, али у самој ствари само неколицина сељана ту дужност у име села врше. У исто време у истим споменицима налазимо где се каже нпр. да сено косе сви без разлике. И овде пре свега село као целина има дужност да баштинику коси сено, али у исто време с и су сељани без разлике ту дужност имали. Могућно је дакле да су велике работе биле оне где су сви сељани морали њи да кулуче, а мале оне, где је само неколико сељана у име села дужност вршило. Мале су работе могле бити: соколар, псар, т. ј. дужност да село питоми и гаји соколе, да чува и храни псе ловачке; провоз и орање такође су могле бити мале работе. Напротив сенокоша, жетва, градске работе, војска итд., биле су опште дужности свију па би по томе ишле у ред великих работа. Може неко приметити да би на овај начин могућно било да све велике работе постепено пређу у мале. Али то управо и јесте ток, којим средњовечни кулуци мало по мало узимају за себе све слабије облике док не дође тренутак да се на путу реформе, откупе и тако отклоне, или на путу револуције насилно укину.

У год. 1348 у споменику, којим Душан цркви св. Михаила у Јерусалиму даје цркву св. Николе Врањинског, са селима, људма, и са својом метохијом и с виноградима, планинама, пашиштима, зимовиштима, млиновима и сенокосима итд., први се пут колико данас знамо спомиње реч „*димина*“. Но она је очевидно црквени доходак јер се на дотичном месту изреком каже: „**и що ѥсть димина**

на людех црьквенихъ". Ово је осим тога прво место где се људи црквени осим работа ослобођавају од *данака*: „**и людие црьквени св. Николе Враньинскогъ да не работаю работе никоюре господствующому, ни дани даю, ни пути терาю, ни конске коюю ни у жупу приплащаю, ни града зидю, ни позоба даю, ни коня хране, ни пьсь хране, и отъ всакое работе и дани освободихъ.**" —

У једном другом споменику од 1348, Душан вели за село Косириће које поклања ћелији св. Саве у Кареји,[1] да га ослобођава: **отъ сока, отъ позоба, и отъ поклисара, отъ града, отъ винограда, отъ сѣнокоше, отъ глобе и поданька, просто рѣшти одъ всѣхъ работъ великихъ и малихъ**". И мало ниже додаје: „**кь семоу же царьство ми приложи, и да дае отъ Коуке царства ми на всако годиште 5 перперъ венетицѣхъ и 1 гоунъ и 1 кожоухъ, и 1 клашьнъ и 1 мѣх сирена и 1 сирокъ, и да си оузима всако лѣто на Плоуи м. споудовъ соли; и село Косирикъ што биху сокъ давали царствоу ми, този да даю кели светаго Сави**". Ово је први пут да реч „**сокъ**" долази у нашим споменицима. Село је Косирић пре но што је дато ћелији св. Саве давало цару неку дажбину или неки данак, који се звао „**сокъ.**"

Знатно ми се чини оно место из Душанове повеље, којом у 1349 даје Дубровчанима слободе да по Србији тргују, и где каже: **и кто греде у Дубровникъ и изъ Дубровника да имъ се не узима царина на Трѣбини, да ни на едномъ пути ни на броду. И още трьговци дубровчани, кои се обретаю по трьговѣхъ царьства ми и кралѣвехъ, що им се слуга кои любо судъ, да се суде пред царники и кьнеземъ а или пред кепалиомъ.**" По

[1] Mon Serb. CXVII, 136

овоме до Душановог времена било је царине која се узимала на путовима, царине које су се узимале на бродовима, и најпосле царине која се наплаћивала на тргу од добара која се заиста продаду и то у тренутку продаје. „**И кои трьговацъ кѹпи конга на тргѹ и плати ꙁа нь царинѹ, да рече царинникѹ дѹшомь ере ѥсть тогаꙁи коня кѹпилъ итд**“. Овако је без сумње било и за друге предмете који су се на тргу продавали, и ово што се од њих у тренутку продаје наплаћивало, зове се тржна царина. У српскоме краљевству у половини XIV. века било је дакле три врсте царине: путна, бродна и тржна царина. Упоредите с овим Strassenzoll, Brückenzoll, Marktzoll савременог немачког царства.

Карактеристично је за ондашње прилике што Душан вели: „**и кьди царство ми приходи ѹ трьгъ, да ме поштѹю и дарѹю своѡмъ волѡм, како ѥсть подобно цара (почитати) а посилнога дара и ѹꙁетиꙗ да нимъ нестъ**“. То су дакле они поклони које и иначе по другим савременим државама налазимо, поклони који очевидно много пута нису били чињени „**драгомъ волѡмъ своѡмъ**“, јер иначе не би било нужде да Душан нарочито и изреком утврђује, да дубровачким трговцима не ће у томе бити никакве силе. Овамо долази и оно што Душан у споменику једном од 1356 вели: „**а ако ѹсхоке що ѹꙁети мати царьства ми, госпоꙗ царица що ѡдъ нихъ трьга, а или царьство ми, нищо да имъ се ѹꙁме беꙁъ кѹпа.**“ [1]

Од цара Уроша имамо више споменика у којима се понавља већином оно што смо напред по споменицима видели. Као ново можемо навести само то, како се види да је Урош у почетку своје владе завео многе неке нове царине, које од пре нису постојале биле, но да их је

[1] Mon Serb. CLIII.

после, на молбу Дубровчана, укинуо, или бар да је њих од тога ослободио. Даље из једног споменика[1] види се да је Душан још за живота свог дао жени својој, царици Јелени, тргове зетске, да од њих доходак ужива. Пре свега занимљив је факт, да се српској царици у XIV-оме веку опредељавају неки извесни дохотци на уживање. После види се да је у самој Зети било више оваких тргова, јер се у споменику изреком каже, да је Душан дао царици „трьгове зетьске.“

Знатно је да се већ у шестој десетини XIV. века појављују очити знаци анархије која ће имати да наступи. Сад се већ појављују поједина властела, који или силом отимају еспапе трговцима, или сами за свој рачун и не обзирући се на државну главу заводе царине како хоће и укидају их кад хоће. Тако су се, на сву прилику у ово доба (на сваки начин између 1356 и 1367 године), Дубровчани жалили Урошу, што им је неки Марко силом узео нешто добара. Урош у своме писму вели: „а за Марка що ви ꙗесть узель, нѣ знало царьство ми, да ви га да царьство мы, да ви плате все само — седмо; а тамо смь послаль властелнчикꙑ царьства ми Влькшу у светы Срьгь да стои и да ви чува и блюде ѡдь всаке забаке, и ѡть Марка и ѡть всега.“[2] Од год. 1367 имамо један споменик, којим бан Твртко потврђује повластице Дубровчанима; од 1368 три Баошића укидају ону царину коју су самовољно на Дању подигли.[3]

Из једног споменика краља босанског Твртка у 1382,[4]

---

[1] Mon Serb. CLII.

[2] Mon. Serb. 175.

[3] Mon Serb. CLXI.

[4] Mon Serb. 200.

види се да су још први српски краљеви уредили, с Дубровчанима питање о соли, и то у томе смислу да се само на неколика извесна места на приморју могу подизати сланице и продавати со: „а говоре Драгоје, кралıевствı ми како Дубровникь има законь стари сь всѣми рашкими господами, да у приморıю не буде нигдѣре поставлıень нови трьгь, развѣ на мѣсто, гдѣ ıесть биль у прьвихь обичнии трьгь и мѣста.“ Твртко одмах понавља ову реч „трьгь“ али додаје „соли“, па поштујући старе уговоре и сам укида сланицу и солски трг, који је био пре тога завео у Драчевици. И Баошићи у 1386 пристају да солски тргови буду у приморју и то само онде где је било трга и под Душаном и у време старих краљева. Из овога се споменика види још и то да су Дубровчани у оно доба заиста куповали жито по земљи и рекама зетским. Баоша им то дозвољава но под условом да од мантије плаћају при извозу по два динара.

После косовске битке држава српска почиње нагло да пада. Растројавање се њезино огледа особито у оним споменицима, које имамо од год. 1389 до 1400. У место једнога цара који издаје законе што важе за све Србе, сад се појављује реч о господи српској, хумској и босанској, Стеван Дабиша, Вук Бранковић, Баошићи, Радовановићи и Санковићи, личности су које у исто време но независно од правог наследника Лазаревог раде.

Из последње десетине XIV. века немамо шта важнога да саопштимо. На сваки начин вредно је споменути оно што Вук Бранковић у 1392 21 Новембра вели, како је, да би разрезао данак који ће се Турцима плаћати, пописао сву земљу у својој државини: „и кьда сложихь ш нимь мирь (с Бајазитом,) расписахь землю всу колико

ѥстъ въ ѡбласти моѥи како ѥемо плакяти даньѣь тѹрьвомъ." [1]

Стеван Остоја у 1398 20 Новембра пристаје да Дубровчани од онога, што би по старим уговорима имали да дају српски доходак од Стона у 500 перпера годишње, наплаћују постепено за онај дуг од 2550 дуката што им је остао дужан краљ Твртко. По овоме би се могло рећи да су се краљеви босански већ на крају XIV. века служили својим кредитом. Но ваља додати да ово ако је и било, то је било онако и с оним побудама како су то и остала властела чинила. Зајам је овај т. ј. био приватног а не јавног карактера.

Из хрисовуља и осталих споменика босанских краљева види се да је Дубровник пред крај XIV. века давао босанским краљевима онај српски доходак од 2000 перпера. „И ѕавеѕаше се", вели Стеван Остоја у 1399 години, кралѣвствѹ ми давати ѡд реченога града Дѹбровника и ѡдъ опћинне срьбски доходакъ, дви тисѹћи перперь динари дѹбровничихь, всако годиште на дмитров дьнь по ѕаконѹ и ѹвѣтѹ како сѹ давали нашемѹ братѹ свето почившемѹ господинѹ кралю Степанѹ Тврьткѹ." [2]

Да се вратимо сад на најзнаменитији споменик наше старе историје, Законик Душанов.

Поред све његове несистематичности он је опет сведочанство да се под Душаном осећала потреба, да се главни основни закони, као и питања која су онда тако да кажем на дневноме реду била, доведу у какву такву систему, наравно најбољу какву су онда умели да начине. Тиме што се управ у половини XIV. века издаје и то

[1] Mon. Serb. CCVII, 223.
[2] Mon. Serb. CCXXVII, 336.

управ у времену највећега полета, највишег развитка српске моћи у средњем веку, законик Душанов представља главне назоре народа српског о разнородним питањима у XIV. веку као и установе државне у Србији истога доба. Од Душана па до пада српске државе није се много шта у овим установама изменило. Још у последњој десетини четрнаестога века босански краљеви и остала српска властела не само да се једнако позивљу на законе Душанове, него очевидно налазе у томе неку славу, да његове законе и његове установе одрже непромењене. Душанов законик показује не само како је шта под Душаном било, него и како је то после њега а од чести и пре њега било.

Да видимо сад какве нам податке даје овај законик о суврeменој финанцији српске државе.

Као што знамо у средњовечној Србији било је две корпорације, духовенство и властела, око којих су се понизале групе од људи који су међу собом равни били у томе, што нису имали никаква особена права и што нису били организовани у корпорацију. Поврх њих је стојао владалац, најпре велики жупан, за тим краљ и цар, као представник народне једноставности, као оличавање народног јединства.

Цркве и манастири имали су велика добра, села са засеоцима, тргове, царине, читаве крајеве земље с људма, стоком и свима зградама (млиновима, житницама итд.) Ето како гласе оне тачке Душановог законика, који се тичу одношаја црквених према финанцији државној:

Цркве все щю се обрѣтаютъ по ѕемли царьства ми, ѡсвободи царьство ми ѡть въсѣх работъ малїихъ и великиїхъ.“ (т. 26).

„Црьквамъ поноса да нѣстъ, развѣ кьда грѣдеть камо царь, тьдази да га дижоуть.“ (т. 23).

И поповѣ баштиници да соу свободни ..... и да єстъ капа поповска свободна.“ (т. 31).

И що соу села црьковнаа, да не грѣдоу оу неропшинѣ царьства ми, ни на сѣно, ни на оранние, ни на виноград, ни на єдноу работѫ, ни малоу ни великоу ѡтъ всѣх работъ ѡсвободи царство ми токмо да работаютъ црькви кто ли се ѡбрѣте изгнавъ метохию на неропшинѫ, и прѣслоуша законъ царьски, тьзи властьник да се распе и закажетъ.“ (т. 35).

Црквена добра дакле никакав данак не плаћају, никакву дажбину не дају. Највише да су људи црквени имали дужност да цара на путовању његовоме прате и својом стоком помогну носити пртљаг његов. Иначе се људи црквени изреком ослобођавају од свију работа, само да раде цркви. Говорећи овластели и њиховим баштинама, закон на једном месту вели:

„И бащине все да соутъ свободне ѡтъ вьсѣхъ работъ и поданькъ царства ми, развѣ да даваютъ конє и конскоу да воююттъ по законоу.“ Осим овог места нема у Душановом законику ни једног другог којим би се властела изреком ослобођавала од данка. Напротив у додатцима к закону имају места која баш са свим друго нешто наговештују. Тако се у тачки 149 каже: „Господинъ царъ кьде име сина женити или крстити и боуде ємоу дворъ учинити коукє, вьсаки да поможе малъ и великъ.“ Тачка 185. „И ако се оу жоупи жиръ роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу чиа є дрьжава, половина“. А у тачки 200. „Доходькъ царьски, сокє и наметь и араучъ (?) да дава вьсакъ чьловѣкъ; кьбалъ жита,

половина чиста а половина прѣпроста, колиа перьперъ динарьми. А рокъ томоу житоу да се оусипа за Митровъ дьнь а дрꙋги рокъ на рождьство Христово; ако ли сокиа властелин не да на те рокове, властелин тъ да се свеже на царьскоме двороу и да се држи докле плати двоинномъ." На политичну важност ове тачке закона Душанова, обратио је пажњу још пре 15 година г. др. Н. Крстић (в. Гласник VI. 130). Властела је наша очевидно у другој половини XIV. века плаћала неку врсту данка. Наравно овој дужности њезиној нису се онда разбирали државоправни мотиви. Шта више дужност се та могла разумети и примити само тако што су јој на видик изнесене побуде приватно-правне природе, као што побуде овога рода леже у основи и толиким другим средњовечним односајима. Најбоље осветљење ове идеје даје нам појам онога што у тексту видимо да се зове „**сокь.**" „**Сокь**" је вели Ђуро Даничић, *tributum frumentarium* (в. у његову рјечнику из књиж. старина српских). „Овај данак у житу" постојао је у средњем веку у свим државама западне и средње Европе, где га налазимо под називима, Soca, Socagium. Људи, слободни и неслободни, којима је владалац дао неку земљу у наследан закуп, дужни су били да његовој каси, која се у латинском средњега века звала још и Saccus (кеса, сакуља?) предају сваке године неки известни део од приноса, обично десетак од производа. Овај се десетак звао Socca, а људи који су га давали: у Немачкој Sackmannen у Енглеској Socmens, у Италији Uomini di Sacco.[1] Дажбина ова није морала увек чинити баш де-

[1] B. D. K. Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, I, 11; Cibrario II, 118, по њему је »Soccarium, c'etais le fief rural, qui n'avait pas la jurisdiction, mais etait soumis au vasselage et au service militaire.« —

сети део од производа. Она је могла чинити и мањи део, а могла је се у сталној некој мери определити као што је у наведеној тачки Душанова закона. Из идеје да је сва земља царева, природним се начином у средњем веку извело да сваки онај, који неки комад земље држи, треба да даде нешто од производа њезинога цару. Следствености овога закључења, властела се могла одупрети само онда кад је осећала да је цар према њезином одупирању немоћан. Ово баш за цело није био случај с Душаном, и само је Душан могао написати другу половину ове тачке.

Осим тога: „**Када оумрѣ властелинъ конь добрь и ѡрѹжиѥ да сє да цароу.**“ Без сумње је и за властелу вредио онај закон: „**Цара вьсаки да прати коудє камо да поидє, градъ вьсакы до жоупє, и жоупа до жоупє и таки жоупа до града**“, (т. 150).

На непривилеговани ред људи, у српској држави односе се ова определења државног законика:

Т. 55. **Сирота коудѣлница да ѥстъ свободна, такождє ѣко попъ.**

Т. 58. **Нєропхомъ ȥаконъ по всои ȥємли, въ нєдєли да работаю два дни прониароу, и да моу дава оу годищоу пєрпєроу царєвоу и ȥаманицомъ да моу коси сѣна дьнъ єдинъ, и винограда дьнъ єдинъ. а кто нєимать винограда а они да моу работаю инє работє дьнь, и що оуработа нєропхъ, тоȥи вьсє да стєжитъ, а ино прѣȥъ ȥаконъ нищо да моу сє нє оуȥмєтъ.**

Т. 59. **И кьто сє ѡбрѣтє оу єдинои коущи, или братєнци, или ѡтьцъ ѡтъ сыновъ, или инъ кто ѡтдѣлєнъ хлѣбомъ и иманїємъ, ащє боудєтъ на єдиномъ огнищи, а тємȥи сотдѣлєнъ, да работа тко и ины мачнє людїє**“.

Ја мислим да овај параграф хоће да каже то, да кад се из једне задруге један члан одели од других хлебом и имањем, но иначе остаје на стану заједно с осталим, он се на сваки начин сматра као самостална кућа, па има да носи све оне дужности што се тиче данка и работа, које и свака друга кућа.

Т. 107. **Градовом да нѣсть присельцє, разкѣ кто догиє, да доходи къ станиюнноу, или малъ или великъ, да греде къ станиюнноу да моу прѣда конь и станъ вьсь. да га сьблюде станиюнинъ, вьсѣмъ, и кьда си поиде ѡнзи гость, да моу прѣда станиюнинъ вьсѣ що моу боуде прїелъ аще моу боудетъ що погиноуло, вьсе да моу плати.**

Т. 109. **И где се град ѡборитъ или коула, да га направе граждане того града и жоупа що есть предѣлъ тога града.**

Осим тога као јаван терет може се узети и то, што су грађани морали званичнику царевом продавати нека извесна добра јевтиније но другима.

Т. 54. **Кефалїе што соу по градовихь, да оузимають свои доходькь законѡмь. и да имь се продавать жито и вино и мссо за динарь що иномоу за два. Нь гражданинь този да моу продава а инь никто.**

Ова последња тачка без сумње хоће да каже то, да су страни трговци слободни били од такве дужности.

Осим овог напред уложеног, законик Душанов утврђује многе којекакве глобе и разне таксе. Но за глобе није јасно увек коме су припадале. За неке се и то зна.

Т. 66. **Потька междоу сельми Н. перперь, а влахомь и арбанасом р. перперь, и тезьи потьке цароу половина а господароу половина чїе боуде село.“**

О плаћању такса говоре ови параграфи:

Т. 95. И ѡ изданіе сиуе да боудеть. издава ѡть земліе приставу г. перьпере, ѡть млина г. перьпере ѡть жоупѣ ѡть вьсакого села г. перьпере, ѡть града и свитѣ, ѡть виноградіи г. перьпере, ѡть коніа перьпере, ѡть кобилѣ ѕ. динари, ѡть говедета д. динари, од брава в. динара.“

Т. 114. И що записе господинь царь бащиноу, комоу записе село оу бащиноу да ієсть логоѳетоу л. перьперь за хрисовоуль, а комоу жоупоу, ѡть вьсакога села по л. перьперь, а дїакоу за писаніе г. перьперь.“

Т. 204 Ѡ изьдавѣ сикози да боуде пристаоу ѡть земли в. перпера, ѡть села г. перьпера ѡть млена г. перьпери, ѡть жоупе и всакого села г. перьпера, ѡть града конь и свита, ѡть винограда г. перпери, оть коніа л. перьперь, ѡть кобиле г. динари, ѡть говеда д. динари, ѡть овце динарь, ѡть брава динарь.“ —

Пре но што завршимо, не смемо заборавити још један важан извор за доходак. О њему истина нема никаква трага у Душанову законику, нити се о њему што спомиње у богатој збирци Миклошићевој Monumenta Serbica, али поред свега тога о његовој важности не може бити сумње. Ја мислим овде — руднике. На знатнијим рудницима и данас још стоје трагови њихове експлоатације у средњем веку. Рајић нам каже да је краљ Владислав у првој половини XIII. века довео Сасе у земљу те отворио руднике. Енгел прича да су Дубровчани још у XII. веку држали под закуп неке руднике у Босни.[1] Да је рударство било напредно и лепо развијено, опажамо и по ономе што се о Сасима по нашим споменицима тако често го-

[1] Engel, Geschichte von Ragusa, 46.

вори, и што се њихови односаји према осталим држављанима уређују законом. Узмимо баш да хаџија Брохардо претерује кад год. 1332 вели да у Србији има пет мајдана златних а пет сребрних[1], опет свакојако у овом његовом казивању лежи један доказ да је с почетком XIV. века рударство чинило у Србији важан извор за богатство. Узмимо да је претерано што у првој половини XV. века Бертрандон де ла Брокијер тврди да деспот Ђурађ Бранковић само од Новог брда вуче годишњег прихода око 200.000 дуката[2], опет на сваки начин у овоме казивању лежи доказ да су рудници били врло важни, а у време Ђурђево на сву прилику најважнији, извор за доходак. Како је важна била радња у Новоме Брду види се по знаменитом приносу царине Новобрдске, а ова је за цело знаменита морала бити, кад је кнез Лазар од ње могао сваке године одвајати по сто литара сребра за манастир Раваницу (С. Л. 1847, IV., 55). Већ и само то што знамо да су царину у Руднику држали Дубровчани под закупом, доказ је за важност његову[3]. И у Сребрници држали су Дубровчани царину под закупом[4], а из једног споменика (Спомен. арх. Дубровачког, I, 130), види се да су баш и сам рудник сребрнички држали и експлоатирали. На који су начин владаоци вукли доходак од рудника, да ли у облику царине, т. ј. у тренутку кад се драги метал из вароши износио узимајући један известан део његов, или у облику десетка од самих оних који су руду

---

[1] „Гласник“ IV, 211, г. Ј. Ристића о историчној важности страних путника неких.

[2] „Гласник“ VI, 219.

[3] Пуцић, спом. арх. Дубров. II, 79, 44, 79.

[4] Пуцић, спом. арх. Дубр. II, 33.

копали и топили је?! За сад је још тешко на ово питање одговорити с коликом толиком сигурношћу.

Ко с пажњом проучи наше споменике историјске па оно, што у њима има о финанцијским приходним изворима, упореди с оним, што знамо о финанцијама осталих европских држава, сувремених српскоме краљевству, тај ће мислим врло природним начином доћи само до једног закључења. Као год што новчарством својим краљевство српско стоји на једној висини с најнапреднијим државама свога времена, тако се исто и карактер његових финанцијских извора врло добро подудара с карактером финанција у осталих ондашњих држава. Тешко би нам било доказати да је српски народ у средњем веку, бар у погледу на новчарство и финанције, био бољи и цивилизованији но ма који сувремени народ, али је за нас изван сумње да у томе погледу далеко бољег и цивилизованијег није било. Ту се он држао на једној висини са свима осталим сувременим народима. Мислим да је за нас у овом факту извор велике утехе. Без сумње и извор тужног осећања при једном природном помислу у току оваких посматрања: — при помислу: где би наш народ данас био, да га азијатска бујица спречила није, па да је и кроз последњих 400 година с осталим народима у један корак на путу цивилизације корачао!

ПРИЛОЗИ К ИСТОРИЈИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

Од Стојана Новаковића

IV.[1]

Срби Мухамедовци и турска писменост.

На основу књиге: Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler, gesammelt, gesichtet und herausgegeben von Dr. Otto Blau. Leipzig 1868.

Књига г. О Блау-а којој смо горе име исписали изнијела нам је цијелу гомилу грађе, поред које нам излази пред очи питање једва до сад и спомињато у нашој књижевности — о сукобу Турства и нашег народног живља у кругу нарави, живота и писмености. Колико дослије никад не бијаше згодне прилике да се о том питању поведе ријеч и да се оно разматрати почне, толико је недостајало и грађе с којом би се таки посао могао предузети. Поменута књига и још неке које ћемо ниже споменути, изнесоше нам ову грађу у споменицима, описима и рефлексијама, и сад је могућно огледати барем разматрање споменутог питања. То разматрање мислимо огледати погледавши: прво, на опћи карактер језика и писмености турске и опћи уплив Турака на наш народ у цјелокупности; друго, на пошљедице које видимо у потурченяку Бошњаку из савеза старог аристократског карактера и нове вјере; треће, на уплив српског језика на

[1] Види „Гласник“ XXV.

турски и турског на српски и на књижевна средства која су израђивана да би Бошњаци учили турски; и четврто, на карактер оно мало књижевних огледа које познајемо од школованих Срба Мухамедоваца из Босне.

1.

Сукоб нашега народног елемента са турском религијозном и административном стихијом у Босни — ствар је, на коју се до сад још нијесмо имали кад обазрети.

Чудне религијозне прилике у којима се Босна налазила прије наиласка турскога, на име крајња сектанска поцијепаност, бијаху само згодно земљиште, да на њему ухвати коријена нова освајачка вјера, која за собом ношаше толико господство, понос и чисто безгранична новластице.

Али је данас вријеме, у коме се поуздано смије погађати како ће испасти и на чију страну претегнути онај пошљедњи сукоб међу српством и освајачима његовим у дједовским нам земљама. С тога нека није зазор, што поглéдамо и на ону страну културних и књижевних питања историје наше која нас везују за сукоб с турством.

Нама је чисто смијешно и помислити, да је могао негдје ухватити свеза с појезијом и књижевношћу народ, који нам тиранисa толике вијекове, који почини толике покоре на нашој већ упитомљеној земљи, који сатр до незнани мало не све, што је старински живот наш за толико вријеме створио, који немилом празнином опусти драге успомене прошлих нам дана. Ваља се сјетити само нарави наших освајача! Иста Мухамедова вјера у њиховим се рукама стоструко унаказила, у њиховом се животу развише у ужасна страшила само њене најшкодљивије и

најслабије стране. Јер која разлика међу Мухамедовцима Турцима што благоваху крвави плијен на развалама балканскога полуострва и међу Мухамедовцима Маврима у Шпанији који задужише Јевропу толиким заслугама. И преко свега тога ми међу овим окрутним људима налазимо склоништа, гдје се преко корана долазило и до књижевности. Чувени оријенталиста Хамер написа 1836 у четири свеске „Geschichte der osmanischen Dichtkunst," у којој се даје пријекор литерарним историцима, што су дослије тако мало поглéдали на Турску. Него и суд истога тога Хамера не испада особито повољно. „Главни је карактер отоманске појезије само ропско углéдање на персијску и арапску појезију, нити је реси и једна карактерска особина", вели он, али је опет у својој књизи говорио о 2200 (не мање) појета и појеткиња турских! Они су до душе имали једну вјеру с Арапима Маврима и с Персијанцима, али из те вјере не пониче једна образованост. Иста вјера која под упливима шпанског неба и поштеног и напредног арапског карактера не само није сметала него је у многоме помогла науци и просвјети — под упливима источног неба и дивљачког карактера финско-туранског изметнула се у крвожедни фанатизам. Али се опет и усред ратова налазило и у овом племену људи који су примањали уз укус љепоте и умне забаве, нарочито у доба гдје још не бијаше садашње апатије и распада.

Није ни мислити да су с овим тишим струјањем турско-мухамеданскога живота дошли у савез наши сународници хришћани, који ево до данас држе неклонулу јуначку руку борбе и освете против опустошења и варварства, јединог лица које њима указа Турство. Али имамо право гледати другим очима на наше сународнике иновјерце

који примише освајачеву вјеру да задрже своја права и господство. Угодан правни и друштвени положај њихов отворао им је пут у ону блажу, тишу страну живота освајача и својих нових једновјераца. А олакшале су им ову стазу и упућивале их на њу и друге ствари. Упознавши се један пут с писменошћу турском, овим је ученицима нове вјере стајао отворен пут још у персијску и арапску књижевност.

Али преко свега што има ова најблажа страна којом би освајачи могли имати уплива на нарави наших отпађених од вјере сународника, наша истраживања остају пуста, макар их ми водили с најбољом вољом и макар како били вољни да им повладимо и страну им држимо.

По општем историјском закону освајање кроз огањ, мач, плијен и нечовјештво није могло у исти мах разасипати свјетлост ума или појетског изумијевања — него је уз нечовјештво носило клетву и онамо гдје се настанило с тишином и помирењем. Јер то помирење бјеше купљено невољом, по цијену прадједовске вјере, предања и успомена.

За то стајаше цјелокупно наше племе наспрам освајача нашег с вјечним протестом у срцу и на мишици, с вјечном готовошћу на освету, бројећи и добро памтећи сваку неправду.

С тога нема мјеста тражити дотицај нарави и обичаја и узајамну измјену њихову осим најмање мјере која се избјећи не може.

А тражећи ову најмању мјеру ваља нам погледати на двије стране. С једне стране на Србе хришћане који се одлучише на нечувене муке и одлучише готово на непрекидни бој, а с друге стране на Србе мухамедовце којима не сметаше ништа познати се и с бољом страном освајача,

познати их и у домаћем руху њихову без оружја, и који могаху подлећи оном тишем религијозном и књижевном упливу у колико га је могло бити.

Главна је намјера овога чланка управо, да проговоримо о овој другој ствари и да у Гласнику убиљежимо добитке које нам по овом готово нетакнутом питању донесе књига г. О. Блауа, с тога ћемо одмах, послије неколико ријечи, и напустити оно прво питање.

Главни уплив од освајача Турака показа се у нашем свеколиком народу у рјечнику нашем. Има ријечи макар и да их није много, које смо имали па погубили испред турскијех, има их прилично које су се у животу поред турскијех одржале, али се тек помоћу свеколиког ослобађања и прерађања нашег у новије доба боре против онијех. Најдрагоцјеније благо нашега језика, наше умотворине народне, не осташе чисте од ове немиле нам мјешавине. Али то и јест било све чим се турство дотакло нашега језика. Наши облици, наш склоп и сви остали закони језика нашег осташе нетакнути. Турски наставци *џија* и *лук*, онај први помијешан с нашим, нијесу никад могли стећи владе у нашем језику нити засјенити онијех словенских наставака који су прије њих њих били, па су и данас. Многи држе да нам је и глас *џ* стечевина од овог историјческог сукоба, али и ако имамо врло ограничен број својих ријечи с овијем гласом, ипак није прилика да нам је тај глас тек од Турака дошао. [1] Исти глас налазимо и осим нас у аријском племену (и у сусједа Талијанаца и Румуна) и у самој словенској породици, овако ријетко

[1] Чисто је природан закон физиологијског својства органа говорних, што имамо претварање *ч* у *џ* пред *б* — врач-бина отаџбина итд.

као и у нас. Осим ријечи дакле које су ушле у наш језик из турскога и којих ћемо се ми по времену опростити, па смо их се већ прилично и опростили — ничим није наш језик прирастао из турскога. А да се ријечи сусједних народа међу собом мијешају, или да ријетко какво освајање и при најтврдоглавијем отпору са стране освојених остаје без овога трага — непобитан је закон у историји језика. То се дакле не може никако на нашу штету рачунати.

Осим уплива језика има још једна страна на којој се могло познати да је била навала турска на нашим земљама.

То су разне потребе куће и живота, облик вароши и зграда. Али је ово питање веома заплетеније од онога мало прије. Ево за што.

Ваљало би нам по поузданим изворима најприје знати, како смо у овом погледу стајали онда кад се на нас спустила турска навала. Нама данас са свијем оскудијевају подаци за ову занимљиву страну наше културне историје. Ми толико знамо, да смо у старо вријеме у овом погледу имали на влади уплив сусједних нам страна, Византије и талијанских и далматинских приморских трговачких градова. За то нас веома тјеши, што су све до краја старога самосталног перијода нашег управо ове стране и ови градови били прави носиоци сувремене свјетске образованости. И наше су свезе с тим средиштима морале бити јаке. С једне стране нас је за Цариград везивала вјера и јединство религијозног правца наше и цариградско-грчке књижевности. С друге стране нас племенско сродство с далматинским градовима и нарочито Дубровником који никад не изостајаше иза сувремене италијанске образованости, везиваше за Италију. А што наша земља бијаше пут са запада и из сјеверне Италије у Цариград, трећа

је свеза која нам никако не допушташе стајати у каквој укочености спрам сувремене ондашње образованости.

Али наши разлози досежу само да покажу, како је могла и морала бити нека количина образованости у земљама српским прије навале турске. Сами подаци јако су оскудни, марљиво прибирање свега што овамо иде, изучавање извора с овога гледишта, еда би се посредним путем стекли подаци, не само да још није како треба почето, него се истом као потреба показује у нашој књижевности.

А да се ова испитивања систематички изведу и сврше, она би с обзиром на турску навалу, о којој овдје говоримо, морала показати, шта је био наш, шта ли источни турски обичај у вријеме турске навале, шта ли наше нашљедство од старине и наша тековина, шта ли њихов прилог и новина. Ко зна, да ли у овом пребирању не би изашло да је оно наше или јелинско од старине, што би данас површни људи, на први поглед и поредећи са сувременим јевропским, прогласили за источно и турско. Кад сумње нема да и варвар и освајач подлијежу упливу образованости — и кад сумње нема да су у вријеме освојења турског наше стране биле у већој образованости него Турци — онда ће пре изаћи садашњи обичаји старином наши него њихови. [1]

Међу тим на први поглед оно што затекосмо у почетку овога вијека у кућама и у облику вароши и зграда показиваше само трагове освојења и несигурности која га је пратила. Уплив је свој на овој страни турство извршило оним жалосним утиском који на укусу и на душама станов-

---

[1] У овоме ће такође бити изузетака, али врло мало. Ти изузетци тицаће се руха, ситница и онога што веома зависи од религије.

ничким остаје иза притиска, плијена, паљевине и крви. Тим начином је могло бити зглађено са земље не мало све, што се по нашим крајевима бјеше задржало од старих времена.

Кад из старих писама која нам посвједочавају економско стање наших старих, видимо богатство њихово, њихов суврeмени раскошни укус — кад се сјетимо прича о дворовима старе Византије и опоменемо стихова народних пјесама у којима су градови и двори увијек „бијели“ и „камени“ — како да се не упитамо куд су ти двори и градови који су и по нашој земљи посијани били? Али ничијим дворима данас нема трага. Мјесто њих је овај вијек примио из прошлога готово саму дрвенарију — доказ да је било стање, у ком се није могло ништа рачунати на сигурност, у ком се имање склањало у пријеносни облик, у ком је све вриједило „од данас до сутра.“

Видјевши дакле у којим се странама уплив турски показао на животу у цјелокупном народу српском вратићемо се на онај дио наших сународника који је с њим могао ступити у најближе сношаје, на Србе Мухамедовце.

Немамо за разматрање никакве књижевности о овој ствари осим горе споменуте књиге г. Блау-а. Једини претходник г. Блау-а јесте г. А. Хиљфердинг, и он је први који ово питање спомиње и даје своје мишљење о њему.

Књига г. А. Т. Хиљфердинга „Боснія, Херцеговина и Старая Сербія“ јесте етнографско-културни извјештај који ми имамо о тим земљама својим. [1] С тим извјештајем може

[1] Српски пријевод у одломцима у „Српском Љетопису“, у трећој књизи „Часова Одмора“ М. Ђ. Милићевића, Београд 1859 (гдје је Босна) и цјелокупан у „Видову дану“ од 1860, 1861 и 1862 године. Своје цитате из Хиљфердинга узимао сам из пријевода М. Ђ. Милићевића.

се поредити једино књига г-ђа Макензијеве и Ирбијеве „Путовање по јужно-словенским земљама Турске у Јевропи“ [1] и драго нам је што се два описа о"их по свачему потпуно двојих или боље тројих очију, подударају. Из тих књига могуће се довољно поучити о карактеру Србина Мусломанина у Босни. Али како смо ми овдје намјерни говорити о упливу Турства на нашу потурчену браћу само преко језика, писмености и књижевности, јер о томе говори и књига г. Блау-а — то ћемо се зауставити само на ономе што има г. А. Т. Хиљфердинг у чланку „Босна у почетку 1858 године.“ Врло је згодно, што се ова два посла, записка г. А. Т. Хиљфердинга и књига г. О. Блау-а попуњају. Г. А. Т. Хиљфердинг даје само кратку карактеристику Словенина Бошњака какав је изашао испод уплива коранске источне науке, књижевности и обичаја; а г. О. Блау, на супрот, по својој њемачкој природи, поклања цијелој ствари више пажње, и сву до сад познату грађу о горњем питању разматра савјесно и тачно у повеликој књизи својој.

И ми ћемо овдје понајвише према г. А. Хиљфердингу саставити карактеристику Србина Мусломанина, па ћемо послије према књизи г. О. Блау-а разгледати шта се дослије посебице зна о узајамном досадашњем дотицају потурченијех Срба босанскијех и њихових учитеља и угледника Турака мусломана.

2.

Основице су карактерне Србина Мусломанина оне исте које и хришћанина. Веже нас с њима једна иста крв, једна предања и један језик.

---

[1] Пријевод Ч. Мијатовића у Биограду 1868. год.

Историја ја веза којом смо везани за њих, и која нас у исти мах и одлучује. Доба заједничке нам прошлости, док нијесмо били подијељени у два стана, веже нас заједничким утиском оних сила и догађаја што могаху оставити трага у народном карактеру. Доба прошлости поцијепане, од како се стависмо на двије непријатељске стране, раздваја нас оном гомилом крви, суза, и увреда које народна освета заборавља само у ријетким свечаним тренуцима. Осим тога поцијепаност класе привилегисане и потиштене јесте раздвој који од њих и у оној заједничкој прошлости одваја масу народну; они бјеху властела и господа, а прости народ њима работаше.

Отуда онај аристократски понос који поста најштетнија старинска основа карактера њихова кад дођоше у ислам. За то добро вели Хиљфердинг, како је „аристократски дух, спојивши се с духом господства својственим исламу, произвео необичну охолост, а ту охолост сам ја назвао лењом и мртвом, с тога што доиста такав и јест карактер који је она морала добити под утицајем мухамеданства.“

Одавде је (из збира и заједнице двију тако злих особина) потекао почетак онога што је наказило Бошњака Мусломанина. Ни дједовина аристократскога поноса, ни тековина османлијскога „рахатлука“ и господства не даваху никаквих клица за кретање и рад. Док је трајало старих кула, потурчена властела босанска сјеђаше у њима, и проводећи вријеме у разговору, вјеџбаше се на пушци, сабљи и џилиту; кад се куле оборише они саградише уз њих древене кућарке, па у њима настављаху стару навику. Да раде што од предузимачких послова, не допушташе понос аристократски (у потоње доба беговски); да се пусте

на књижевност и науку не даваху му друге сметње. Онај умни круг који њима отвараше нова вјера, бјеше врло далеко од њихових природних склоности, скок до њега врло теготан, приправни путови којима се ићи могло, веома кршни. Ми рекосмо мало прије, како је и данас језик најјача свеза која нас увек везиваше за нашу потурчену браћу и која нас и данас с њима најјаче веже. И заиста језик наш звони дивно из њихових уста, с особитом чистоћом и хармонијом.[1] То зна свак ко је имао прилике слушати разговор њихов. Најстарији архаизми нашега језика живе у њих како је добро опазио и г. А. Хиљфердинг. С језиком иде и појезија и прича и пословица његова. И доиста све ово живи у њих онако исто као и у нас. Из овога коријена могла је избити књижевност или какав год умни рад само истим тим језиком — нити је ово стабло могло дати сока и снаге накалемцима с истока који су нам са свием и по племену и по образованости туђински. С тога ни коран ни приступачност персијске и арапске књижевности, ни турски подгријевци тих књижевности не користише ништа.

А како су се и могли користити при крајњој неудесности приправнога пута, као што ми већ споменусмо. Г. А. Хиљфердинг вели о томе ово: не може се рећи да су босански муслимани са свим не образовани; на супрот међу њима ће се наћи више образованих људи него међу хришћанима.[2] Они имају у свакој варошици школу, но обра-

[1] Познато је да у овомеваља одбити на њихову слабост једино то што мијешају турске ријечи.

[2] Ово је г. А .Т. Хиљфердинг писао прије десет година, а ми држимо да се тај одношај, ако је онда таки био, до сад веома промијенио на корист хришћана. О томе су изобилна свједочанства неинтересованих свједока путника странаца која су довољно позната, те их није од потребе ни наводити.

зованост коју добива мусломан у Босни, јесте чисто источна: он се научи читати и писати турски, учи на памет коран, и ако хоће да се боље усаврши, може се познати са арапском и персијском књижевношћу."

Али ниједна та установа ни прилика није имала ни природног земљишта ни основа, није кретана ни с каквим одушевљењем, није цијењена ни у што него је била ту тек имена ради.

С тога узимаше мусломанина Бошњака чама који с хучним, пролазним и промјенљивим временом добијаше вазда други значај. Док бише чешћи ратови, док не узе сву околину савремена врева за побољшањем и преређењем, док се више држаше стари обичај и бијаше у бољој снази федуални живот босански наслијеђен од старине и док и сама сила турскога царства не бјеше почела попуштати и ронити се — и потурчењаци имаху живахности и снаге. Али кад оно све мину, кад сила попусти, онда поче нестајати тога спољашњег смисла потурчењачког опстанка, а унутрашњега којим би могли с оним новим силама борити се и упоредо ићи, они не бијаху створили. За то што која година напријед, овај се јаз отварао дубље. У колико се притајена народна свијест хришћанска будила, у колико предузимљивост хришћанска растијаше, — у толико у већу супротност долажаше старинска аристократска стихија нерада, паразитства и не заслужена господства по рођењу наспрам покретљивости, уживања спрам заслуге и поштовања труда које оживљаваше напредне хришћане.

Као што се овако у два супротна правца у Босни развише ове двије старинске стране нашега народа, аристократска (послије потурчењачка беговска) и грађанска, тако се развише те супротне странке и по свему осталом

свијету. Дошао је ред и на онога ко је некад притајив се ћутао и трпио, дошло је вријеме да се и његова ријеч послуша и његово дјело види. Разлика је само у томе, што су овамо стихије аристократске странке на своју штету потпомогнуте мусломанством и што им је писменошћу и језиком са свим супротним њиховој народности прекинут природан развитак у своме природном кругу и природна свеза с њиме.

Не могући дакле очекивати ништа друго него хибридне родове од свезе двију супротних стихија које су могле само паралисати једна другу, ми ћемо поћи да погледамо сукоб словенскога и турскога језика и службу коју учини турска писменост својим словенским присталицама.

3.

Спрам пошљедња два наша питања подијељена је и књига г. О. Блау-а, на коју ћемо сад пријећи. Осим „општега приступа" она се дијели на три одсјека. У првоме је „Ускуфијина Потур-Шахидије", „Босанско-турски разговори изреке и пјесме" а у трећом „Абдуселам, т. ј. турско босански рјечници". Ми ћемо хотећи разгледати сукоб словенскога и турскога језика у Босни, саставити говор наш о првом и трећем одсјеку књиге г. О. Блау-а, и говорити о томе најприје, а послије ћемо пријећи на други чисто књижевни одсјек.

Г. О. Блау разматра прво пошљедице које долазе историји турскога језика од историје турскога господарства. Ти су одношаји међусобни. У колико турски језик имаше уплива на језик освојених народа, у толико су језици њихови могли имати уплива на језик турски. Докле

у овоме не пријеђемо на језик српски, да споменемо шта вели г. Блау за јужне сусједе наше Шкипетаре или Арнауте, е да бисмо тако видјели различност уплива од једних истих прилика у нас и у њих, различност измјерену не простим оком него научним мјерилима. „Сиротни језик арнаутски, вели г. Блау, скунаторио је благо својега рјечника позаимањем страних ријечи од свију околних народа. Борба је била сувише неједнака. Све домаће умотворине нијесу крочиле преко народних пјесама, које на супрот народним пјесмама других народа, прекипљују турским стихијама. Од свију народа јевропских што допадоше турскога јарма, Арнаути говоре турски боље него и један, и они су најоштрије сјечиво турске политике на свему истоку. Орган њихов се привија гласовима турскога језика с најфинијим разликовањем сугласничких финоћа, и њихов се сав живот привија потпунце уз турски дух са свјема његовијем злим и добрим странама."

За тијем прелази г. Блау на Словене и поредећи их с једне стране с Турцима а с друге с Арнаутима спомиње како су Словени показали мањи отпор турству него Грци, а већи него Арнаути. Што се грчки језик одупрьо турскоме боље од славенскога, узрок је у природи његовој која је преко својих разних гласовних закона била у већој супротности са природом турскога језика него што то бијаше језик словенски. Али колико је турски имао уплива на словенски, у толико је и овај њему зајам вратио. Како се у нас нико не бави оријенталним наукама, тако смо ми само о томе знали како је у наш језик примљено више ријечи из турског језика. Међу тим тешко да је коме познато, да је и турски језик примио у се доста словенских ријечи. Лексикографи турски, Јевропљани оријенталисте, знаду

одавно за ову чињеницу, и они су често спомињали словенске ријечи турскога језика као да су узете из пољскога. Само непознавање словенске језиковне породице и њезине географије могло их је одвести на така тумачења, иначе не би преко Југословена с којима су Турци толике десетине година у непрекидним додиру, тражили Пољаке, с којима су сношаји турски били краћи и не од толикога уплива колико сношаји с Југословенима. Г. О. Блау је први ваљда ову ствар објаснио по природи њезиној, показујући да су словенске ријечи турскога рјечника дошле тамо од Југословена. Како је ово и за нас са свијем нова ствар, то ћемо тога ради боље погледати у књигу г. О. Блау-а.

Први пролом којим су словенске ријечи отишле у турски језик јесу јаничари. Они разнијеше по Цариграду и по осталом царству ријечи које се тицаху њиховик чета Таке су на прилику *кабан* (м. кабаница)[1] *постол* (уп. у Вука *пдсто*), *самсов*, *потира*, (потјера), *јапунџе*, *копча*, *копје* (старији облик од *копље*), *костаница* (Bianhci тумачи: lance longue, ваљада *коштаница*), *табор*, *меч* (мач), *бузогањ* (буздохан), *вѝрѐ* или *верѐ* тумачи Bianchi: foi, trève, capitulation, а то је: *вјера*, *вера*, *вира*; *правђе* (правда).

Те ријечи г. Блау потврђује све познатим рјечницима турскога језика западних писаца, који нијесу ни слутили о овоме што ми на своју корист можемо из њих да изведемо.

Одатле, с тога дотицаја војничкога, прелази г. Блау на поље друкчије, да покаже ријечи које су ушле у тур-

[1] Вук наводи ову ријеч као турску, а ње се међу тим одричу турски лексикографи. По томе је она у нашем рјечнику старија од Турака, и ако није словенска мора бити нечија иначе али не турска.

ски језик преко ратарства и трговачког окрета са српским и бугарским земљама на балканском полуострву. Видјећемо ријечи, па ћемо послије исказати своје напомене.

Тако у тај круг долази *илуг*[1] и ако имају за то и другу ријеч, за тијем: *шерватка*, што није ништа друго него сурутка, *колочка* (квочка, или у сродству са глаголом *клоцати*), *пилица* (у турском колач), *грах*, *вишња*. *пелин*, *иштер*, (Amaranth) *канта*, *брава*, а у турског лексикографа Biachi-ја управо тако, а у Ценкера *пирава*) *шајка*, *пита*, *сомун*, *шиндра*, *колиба*. Све су то ријечи које може узајмити само номадски од настањенога народа. И самоме *ејвала*, *ехвала* не налази г. О. Блау мјеста међу турскијем коријенима него га доводи од нашега *хвала*. И тако се та ријеч вратила к нама само жигосана по турски, као што сам се *сто* у *асталу* вратио жигосан по маџарски. Има ријечи и у нас туђинских које су с нашим жигом отишле у турски рјечник као *ортуна* (fortuna) и *подрум*.

Ово су примјери за које г. О. Блау спомиње да би се врло лако могли и умножити.

Прелазећи на уплив турскога језика на наш г. О. Блау ређа примјере који су нама већином познати. Они су ушли у наш језик путем турске војске, турскога државног и религијозног реда, еснафског уређења и трговачког и бродарског обрта. За све те ријечи држим да су ушле у наш језик путем законског и административног

---

[1] Што су Турци ма и поред друге своје ријечи узели и ову ријеч међу своје лексичко благо, врло је лијепа ствар за доказ да смо били образованији од њих кад нас поплавише. Како значење своја или узајмљена ријеч за *илуг* има у овоме погледу у историји културе свакога народа довољно је познато историцима и лингвистима.

техничког говора којим се власти служе или који је господи и земаљским власницима разумљив. То је исти онај пут, којим су ново доба у Србији отишле у народ словенске ријечи рускога изговора често са свим противне нашим језиковним законима и дотле непознате. Како наши лексикографи ни стручни људи од тога посла нијесу до сад окретали својега озбиљног изучавања на ово поље, то се ту још ништа поуздано свршило није, него се турске ријечи набрајају као наше а каткад наше као турске. У словенској је филологији на овом пољу једини озбиљан посао дра Фр. Миклошића дјело die fremdwörter in den slawischen Sprachen, Wien 1867, које такође није исцрпло ову тему.

Али да поменута ствар, гомила турских ријечи у нашем језику, није онако озбиљна као што се учинило г. Блау (стр. 13), изван сумње је познаваоцу наших прилика. Г. Блау и сам говори, како је у Словена појетски укус да се у пјесмама о Турцима турске ствари турским именима називљу и да се то сматра као врста накита. Јер без тога не би било могућно, да су се у нас покрај турских ријечи сачувале напоредо и ријечи српске изван врло мало њих. Ако у један мах живе двије ријечи, једна народна а друга позајмљена, још је ту само борба, борба не одлучена, и није мјесто говорити ни о чему што би се сматрало као свршено. Преко свега разноликога додира наше народности с Турцима, наше се народно осјећање за језик држало веома јуначки. То се може потврдити самом књигом г. Блау. Увијек се језик турски у Босни мање знао, него што би и који други језик владе и господарског уплива, макар да се толике хиљаде старих српских властелинских породица босанских за љубав повластица одре-

коше своје отачке вјере. Спрам толикога потурченога народа, како је мален и тијесан књижевни оглед турскијем писмом, о коме збори г. О. Блау. Он је сам показао почетке турској писмености међу потурченим Србима босанским још од прије двјеста педесет година и посвједочава да се та клица и до данас пресађује, а кроз толико вријеме она не показа никакве раширености ни напретка. И данас је клица која није постала ни шибље ни стабло, а камо ли шума. Шта јој је друго могло сметати ако не осјећање народнога језика, једине етничке моћи у некњижевнога народа, јединог израза оне супротности међу стихијама, о којој смо мало прије говорили?! И што турски научник нигдје на другом мјесту учинио није, учини у Босни — *употреби арапска слова за писање словенскога језика*, чему ни г. Блау нигдје примјера не налази.

Пуно је забавно читати како је изједничаван сукоб арапске гласовне системе исказан у словима њиховим, са гласовном системом српскога језика, кад су босански потурчењаци арапским словима биљежили српски језик. Наша се пак гласовна система још на згоднијем мјесту сукобила са турском гласовном системом — у живим устима наших људи који су говорили турски. По обичају који се обично, како у ког народа, теже или лакше савлађава, гласовна система матерњега језика надвлађује сваку другу с којом се сукоби, ако се не употреби нарочито напрезање. Тако је било и у Босни од вајкада, и то је начинило особити *босански идијом турскога језика* и ако га је мало људи говорило, па и то често веома помијешано са словенским. Не тиче се то самих ријечи него цјелокупнога изговарања. Ту су закони турске гласовне системе узмакли испред закона словенских, и о овоме у примјерима говори г. Блау

с филолошком тачношћу од стр. 18 до 45 служећи се свуда цитатима из рукописа који су му при руци били. У исти мах је ту говорио и о особеностима које се налазе у у турској словној системи кад је она употребљена за писање словенских ријечи.

Изложивши овако у кратко шта се дознаје из књиге г. Блау-а о међусобном односају језика и писмености турске са матерњим словенским језиком потурчењака босанских, имамо погледати на старање босанских зналаца турске писмености, како ће Бошњаци који не знају друкчије него српски научити турски. Разумије се да то није могло бити другчије него преко граматика (па какве су, такве су) и рјечника, и ми се доиста сусретамо с тијем књигама као књигама без којих се није ни могла мислити турска школа или управа у Босни. Ту је дакле поље, на коме се прво мораде сусрести српски језик с турским, и за то и узимамо преда се одмах оно што г. Блау говори о граматикама, ако се тијем именом послужити смијемо за „Потур-шахидије,“ које спомиње и г. Хиљфердинг. Али је г. Блау изучио ствар озбиљније и показао (види стр. 49 и 52) довољним доказима како је књига та писана 1637 год. Писац је поменуте књижице *Ускуфи*, т. ј. *Скопљанин*, из варошице Скопља на Врбасу која се турски зове Вакуп. Из предговора поменутој књизи види се, да је много путовао, да је у Цариграду боравио и припадао реду улема турских. Кад се „Потур-шахидије“ по тумачењу г. Блау-а на српски преводе излази „Потурица по начину Шахидину“ т. ј. наук за учење турскога језика по Шахидину начину.

Враћајући се к писцу додајемо још да је живио за султана Мурата (1624—1640) и да је у оно вријеме

било Бошњака вјештих турској писмености који се спомињу у литерарним аналима турским. Тако се спомиње *Мула Салих Босневи* († у Цариграду 1626) и *Хозрев паша Босневи* којега и сад памте у Босни († 1623) као најчувенијега, па се и за нашега Скопљанина налази у литерарним аналима, да му је једна књига допрла до султана, о којој се до данас ништа није сазнало. Што ми ове ове послове налазимо овако далеко од наших времена узрок је оно што смо мало више на једном мјесту споменули, како историја Турака у Јевропи са сваке стране ништа друго није него процес поплаве, која се послије није могла утврдити, чињеница силе која је сувише далеко посегла, па је послије огрезла у тајање и венуће које је из године у годину захашало све дубље и шире. Прије 250 година још су и писменошћу могли за собом повући по некога од потурчених и потиштених — а касније је с падањем државе и војничке моћи падала и моћ уплива писменога, јер је заједно са силом и знање турско тонуло.[1]

У своме „Потур-шахидији" хтио је Скопљанин да истумачи турским језиком најобичније српске ријечи, наро-

[1] Ово је питање вриједно пажње, и тога ради ми мећемо овдје шта веле у прилог њему два знатна аукторитета. Чувени Ц. У. Дрепер у својој „Историји умнога развића у Јевропи" вели ово за Мухамеда II. који је Цариград освојио: „Може се рећи да је Мухамед II био учен човјек, он је говорио пет различитих језика, био је вјешт математици нарочито практички примијењеној на инџинирство, особито је уважавао лијепе умјетности, и раскошно је обдаривао талијанске живописце. Међу пророковим пошљедницима у Малој Азији и у Шпанији владало је слободњачко мишљење у вјери. Увјеравали су да је султан на доколици и при доброј вољи често исмијавао религију свога народа као варалиштво." (Њемачки пријевод А. Бартелса II. стр. 95.) Много су знаменитије ријечи писца који је ближе к нама и који је ствар с истог нашег гледишта

чито имена. Напријед је приступ у коме он показује шта је рад, а на крају поговор, у коме се препоручује милости султанској и читалачкој. Свој рјечник подијелио је у тринаест комада који хватају између 12—60 стихова, како који. И ако границе нијесу тачно постављене, наш је Скопљанин подијелио то према садржини и ови би натписи могли поднијети његовим одсјецима: 1. Бог и човјек, 2. ствари с поља и села, 3 стихије природне, 4. сељачки живот, 5. нојата и стобор, 6. љубав, 7. тијело и душа, 8. путовање и смрт,[1] 9. излаз у поље, 10. поље и кућа, 11. породица, 12. дивљач и шума и 13. бројеви и свачесово. На крају сваке главе има по једна српска пословица, показан разијер главе, и једна турска изрека. Таке су српске пословице на крајевима одсјека ово: Учи пиши, ради врло, да не будеш злочест!; Ти зла не чин', добро учин', силе не чин', зло поврз'; Теби је болан бојат' се Бога, ако у тебе памети има; Лијепу миловат' закон је давни; та ко годи добро чини, наћи ће итд. По томе се види у једно, да је овај рјечник у стиховима састављен, али су стихови само на слогове вјерни, јер се српски и турски

изучавао. П. J. Шафарик у чланку „О старословенским штампаријама" (Časopis českog musea 1842, I. 94.) говори овако: „Турци XV и XVI в. нијесу били ови одрођени и крвави Турци нашега вијека, већ су то били људи силни који су знали шта је ред и закон, који су пред собом имали господаре и вође одушевљене здравом политиком, политиком која је могла основати и одржати велику државу у једно грозну и страшну спрам странаца и непријатеља, а спрам домаћих и мирну и погодну. Обрушеност нарави која се из Цариграда и истока почела ширити на запад била је наказила само вође и старјешине српске и бугарске и постала главни узрок што су пала оба краљевства, али та обрушеност није била допрла (Ово двоје као да је дошло чудним удружењем мисли које онда могоше пробудити сигурност у путовању.

језик, тако измијешани, као што је Скопљанин спрам своје главне намјере морао учинити, не могоше довести у један размјер.

Књижицу ову скопљанинову издаје г. Блау цијелу према три рукописа који су му у рукама били, а спомиње како му је познато, да још два имају у Босни. У стихове састављени Скопљанинов наук турскога језика за потурице Бошњаке пробио је пут, те су се и други на њ угледали и састављали као додатак његовоме „Потур-шахидији" рјечнике у обичноме смислу. Више оваких рјечника саставио је г. О. Блау у једно и наштампао их је у трећем одсеку своје књиге под насловом „Abdusselam D. i. Türkisch-Bosnische Glǫssarien. Nach Serajevoer Handshriften". Као и Скопљанинов посао ови су рјечници требали с једне стране Турцима који су у Босну долазили да би се могли упознати с народним језиком, а с друге и Бошњацима да би што турски научили. Г. Блау је све стопио у једно и цјелина захвата код њега 197—312 стр. велике осмине у којој му је дјело наштампано.

Г. Блау се поглавито обзирао на потребе оријенталистике, вајкајући се што је веома мало упознат са југословенском науком о језику е да би знао показати какву важност имају ове ствари за нас. Али за нас ван курозума није за науку о језику ништа добивено. Умножени

до народа, те је здрави и сиљни народ држао се под туђим господарством и кад су му подсјекли врхове, држао се и избијао лишће и цвијеће. Али то све траје само до почетка 17-ог вијека: јер се тада озбиљност нарави и управа турска послије двјеста педесет година њихова становања у Јевропи поче са свим мијењати, сила им по мало поче падати, те тиме и старији односаји њихови према покореним народима, нарочито према Словенима, који су на сваки начин бољи били, дођоше до уништења и опадоше".

су само још једним спомеником до сад познати извори којима смо у стању показати како нам је језик стајао у оно вријеме кад је Скопљанин свој наук писао. Остало готово све можемо ми да докучимо из поузданијих извора. Али да би за г. Блау-а боље било да је уложио још мало труда те се више упознао са стањем наше књижевности и језика, о томе нема сумње. И мени је то тијем жалије, што њему за то, види се, није требало никаква већега посла. По ономе што у својој књизи показује да зна, довољно му је било упознати се само са још неколико књига, па би своје знање изврсно попунио. Нама је чисто жао, што се из књиге види да не познаје ни Вукова рјечника, ни Вукове збирке народних пјесама, које би му обоје обилато и на радост платило труд. Исто тако су му мало позната наша књижевна тежења и добитци, и отуда је и могао штошта држати у сферама жеља, почетака и неодлучених питања, што је давно те сфере оставило.

С тијем се праштајући с овим лингвистичким одсјеком турско-босанске писмености, полазимо на одсјек у коме ће бити ријеч о књижевној страни њезиној.

4.

Оно што би се могло сматрати као књижевни почетак у овој чудноватој писмености г. О. Блау је метнуо у други одсјек своје књиге, обиљеживши га ријечима „Türkisch-Bosnische Gespräche, Spruche, Lieder nebst einem Droguen-verzeichniss. Aus türkischen Handschriften“. Одсјек тај хвата у књизи г. О. Блау-а 93 до 134 стр. и дијели се на пет раздјелака, 1-во су разговори, 2-го Скопљанинове изрјеке, 3-ће пјесме, 4-то молбеница из Дувна и Хасана кадије писмо у стиховима и 5-то турско-босански

рјечник љековитога биља. И ми ћемо тијем редом о с а-ком од тијех раздјелака проговорити.

Разговоре, што су у 1-вом раздиоку нашао је г. Блау уз турске рјечнике који су придодати за учење језика. И они су подијељени по садржини, и за то ћемо овдје споменути главне наслове под које их је убиљежио г. О. Блау. Прво је сусрет, 2-го трг, 3-ће опет трг, 4-то сеоски радник, 5-то пут у град, 6-то у врту, 7-мо нападај, 8-мо брод, 9-то вјера у Бога, 10-то наук турскога језика. Врло добро опажа г. О. Блау, да у овим разговорима нема оне увелости која се у таким стварима виђа у суврменијех граматика. У њима је копиран жив народни језик. Ево нпр. којим редом иду ти разговори: Иди у чаршију. — Кака посла имаш? — Брашна узми. — Кога ћу узет'? — Класовна[1] брашна, хитро! — Колико ока? — Десет ока. Да иђем. — Узех; измјерих. — Колико је? — Колико си рекао. — По што си узео? — По пет пара. — Јере тако скупо? — Ниже не дају. — Овако узима се. — Продаде. — Или да још за примјер изнесемо разговор о цвијећу: Цвијет усадих. — Омлади се. Хоћеш ли? Цвијет да ти дам. — Хоћу, мириши ли? — Мириши као ружица.

То тако од слова до слова пише у турском тексту, а ми овдје преписујемо по ономе што је г. О. Блау из турских у латинска слова исписао.

У „Скопљаниновим изрекама“, нема ништа друго до оно што смо видјели да је Скопљанин писао на крајевима глава свога наука турског језика и што смо ми већ навели у српском оријиналу самога Скопљанина. Под

[1] Кукурузна, прохина.

поменутим насловом је наштампано то исто турским словима, и у њемачком пријеводу на стихове.

Што долази у трећем раздиоку око онога нам се ваља више забавити.

Како је Босна по богаству наше народне пјесме толико позната да се она у нас сматра готово као врело поезије народне, о томе је свакоме познато. Ми знамо даље и то, да потурчењаци напоредо са својом хришћанском браћом пјевају без мала једне исте пјесме, и по томе је право заједно са г. О. Блау очекивати, да ће турска писменост преко потурчених босанских Срба дотаћи се и ове стране језика нашега као што се осталих дотакла. И налази се доиста нешто, само што то није народна пјесма него *умјетна строфа на источни крој.* Ништа друго дакле него уплив источних „Ђулистана," антологија појетских, с којима су имали прилике да се упознаду наши потурчени сународници. Г. О. Блау спомиње да не би било бескорисно покупити пјесме које се пјевају у Босни на турском језику онако као што се чују. Остављајући то на страну, ми се прихватамо онога што је ту. Као некакав таман литерарни нагон спомиње г. Блау огледе босанских учених потурчењака који су купили у зборнике таке босанско-турске пјесме. Један такав зборник имао је он сам у рукама, и оцјењује, да му има барем шездесет година. У томе се зборнику налазе двије пјесме с измијешаним турским и српским језиком, и по томе их он с правом ставља у босанске оригиналне умотворине. Те су пјесме вриједне и наше пажње. У првој, која је у китнастој источној строфи схваћена, долазе на српском језику тек неколико ријечи као рефрен, и за то ћемо дати овдје само садржину њену по њемачком пријеводу г Блау-а. Ево: „Вече дође и

зора зарудје, а лијепа Фата на сав глас плакаше. Мати збораше: Ућути море! Отац јој збораше: Чим те увриједих? Само братац збораше: Ја знам! Сусјед момче овуда промаче куцајући у тамбуру и попијевајући: Ах ти Фато, лијепа Фато! Зар нијеси вољна да у вотњак дођеш? Зар нијеси вољна да ми бијеле прси откријеш? Нијеси зар вољна шећерному шербету и сласти, ах ти Фато, ти лијепа Фато!" (стр 117.)

У другој пјесми је смјеса српскога са турским језиком така, да ја не могу на ино него је овде цијелу навести онако како ју је г. Блау латиницом исписао, да тако више њих могу видјети ову чудновату лангвистичку смјесу. Г. О. Блау наводи да је пјесми писац „El'Abd Mustafa el-Bosnevi". Пјесма гласи:

Ah moje milo, gidi si mi bilo?
Hajle zeman oldy k'örmedim seni
Bogame! si milo džandan zijade!
  Hajle zeman oldy k'örmedim seni

K'öњül, hasretlugyн ček'erim bir zeman,
[Od] kad te nevidim, kylurum fygan.
Sèrce seni özler, ba-Allah, ynam!
  Hajle zeman oldy, öpmedim seni.

Sana derim: Moja draga dušice,
[Ti si] baš kakono stručak ružice.
Kačma benden, moje žarko sunašce!
  Hajle zeman oldy k'örmedim seni.

Ja vehnem, ko listak, dušo, za tobom,
Hasretind' akar k'özümden jašlarum,
Derdinden umrieh, benim Sultanum,
  Hajle zeman oldy kočmadum seni.

O tvoje lice ruža je rumena,
Resi ti cèrne sojike lahkoća;

Seni sevüp užice iš ola baња,
Hajle zeman oldy sarmadum seni.

Nekrise od mene, dušo, k'el imdi:
Ferkatyњle džan ček'erim bedenden!
Govori mi: Drago! kanda sen šimdi?,
Hajle zeman oldy öpmedim seni.

Baња k'özetmezsin, ej jary kadîm,
Aglarem, za tobom žalostan hodim.
Kylarem ferjad, kad[a] te nevidim.
Hajle zeman oldy k'örmedim seni.

Bogme ja sam tvoja jedna sirota,
Dilerseu öldür[è], dilersen satà!
Ütè, heji bülbül, kanda sen, ütè!
Hajle zeman oldy k'örmedîm seni.

Оставивши оригиналне ријечи растављеним словима штампане и напоменувши да је моје оно што је обичним текстом, пријевод тога гласиће овако:

Ах моје мило гди (ли)[1] си ми било?
Које доба мину што те не видјех!
Бога ми си мила кано живот мени!
Које доба мину што те не видјех!

Од кад чезнем, срце, да те загрлим,
Од кад те не видим, вазда уздишем,
Срце ми те жуди, вјером ти се кунем,
Које доба мину што те не љубих!

Ја ти велим: Моја драга душице,
Ти си баш како но стручак ружице!
Не клон' ме се, моје жарко сунашце!
Које доба мину што те не видјех!

Ја венем к'о листак, душо, за тобом,
Потоцима сузе роним од чежње,

[1] Ради размјера он је од *гди* начинио *гиди*, а ми смо метнули *ли* у заграду.

Од туге умријех, душо госпођо,
Које доба мину, што те не здравих!

О твоје лице ружа је румена,
Реси те црне сојке лакоћа,
Који тебе љуби, ужице му треба,
Које доба мину, што те не грлих!

Не криј се од мене, душо, ходи ван!
Иначе без тебе снаћи ће ме смрт!
Говори ми, драго! Гдје станујеш јако?
Које доба мину, што те не љубих!

Ти, душице, не знаш што су сузе горке,
Тужећ' кад за тобом жалостан ходим,
И јадујем горко када те не видим,
Које доба мину што те не видјех!

Богме ја сам твоја једна сирота
Убиј је, избави, како ти је драго!
Ти славују пјевни, гдје си да си јако,
Које доба мину што те не видјех!

Али и осим овијех шарених турско-српских умотворина нађе их г. Блау и са свијем српских, сукобивши се у томе с г. Хиљфердингом. Г. Хиљфердинг наводи једну пјесму, о којој вели, да је „то пјесма неких Бошњака који су становали у Дувну (у сјеверној Херцеговини.) Цијела пјесма има неколико четворостопних стихова, готово без свезе између себе и који често нијесу ништа друго него збир сличногласних ријечи српских и турских без смисла.“ За тијем наводи огледа ради неколико стихова, и оцјењује постанак пјесме на прије 50 година. Г. Блау који је очевидно ствар основније проучио одазива се боље од г. Хиљфердинга. Ријеч је о „Арзухалу из Дувна“ које је некакав уапшени ага из затвора у Дувну

писао турским словима а највише српским језиком својим пријатељима да га опросте затвора. Г. О. Блау вели: Das Schriftstück ist eines der populärsten und geschätztesten, und jedenfalls eines der merkwürdigsten Erzeugnisse dieser hybryden Litteratur, и он по неком запису на крају показује да је арзухал писан 1656 године. У њему се описује зло стање правице и судства турскога које је и данас онако, и то и може бити узрок што је geschätzt und populär. Г. Блау спомиње више пријеписа који су већином по разним зборницима турско-арапске писмености што се налазе у Босни. Он је нашао двије варијације, једну краћу из Ливна, а другу опширнију из Сарајева. Будући и он сматра ону прву за ближу првоме тексту, то ћемо ми њу овдје наштампати и држимо да бисмо без тога окрњили овај чланак. Ево дакле заједно с објашњењима турскога по тумачењу њемачкоме.

Ја ти пишем арзухал,[1]
Да ти кажем суи-хал,[2]
Пропаде нам вас мал[3]
Сиромасим, господо!

Љети чувам јапаге[4]
У планини Шуљаге,[5]
Скочи крава на ноге,[6]
Бре помагај господо!

У добри час бихага
Düšti bašum dagdandaga,[7]

[1] Молбеница.
[2] Своју невољу, зло стање.
[3] Имаће.
[4] Стража.
[5] Шуљага, планина међу Скопљем и Купресом.
[6] О. Блау је превео: Wo das Rind springt wo es mag.
[7] Али пролазих свакојако.

Брез обзира свакада,
Бре помагај, господо!

O sanmyšlar neferler,
K'idže ile k'iderler, [1]
Странпутице ашарлар, [2]
Утекоше без шалвар.

И то један по један,
А ја остах сам један:
Ако зовну на мејдан,
Не знам с ким ћу, господо!

Стјераше нас у Дувно,
Кано коње у гувно,
Нека знате уфано,
Погибосмо, господо!

Ни чаршије ни хана
Да купимо духана,
Већ пијемо срдана,
Сламу из самара, господо!

Како нам је кадија!
Нити риба ни ор'о,
Већ смрди кано г....
Бре помагај, господо!

Како нам је капетан!
Нити тица ни доган, [3]
Већ угурсуз и поган!
Бре помагај, господо!

Дўванскй ајаније [4]
Кано овчар јагње
Глобе нас јабаније, [5]
Је ли право, господо!

---

[1] Као да је каква разбојничка чета довукоше се обноћ.
[2] Потајно.
[3] Јастреб т. ј. нити је рђав и прост ни ваљан.
[4] Ајани из Дувна.
[5] Странце, туђинце.

Уфате нас у с'јену
Туку нас као с'јено,[1]
Још ишћу и цијену,
Је ли право, господо?

Додија ми туга,
Чувајући луга,
Да је каква руга
У Жупањцу господо?

Ово туга говори,
Јер нам веће догори,
Наше срце изгори,
Бре помагај, господо!

Ето вам шаљем чауш
Кано коса кара уш,
Немојте га ошпнут'
Израда мене, господо!

Све се молим за једно:
Састан'те се на једно!
Проговор'те у једно!
Рада имам, господо!

On sekiz byњ erden
Gajri jokmi bizlerden?
Jaz u kyš seferden?
Kurtulmadyk, господо![2]

Tezkeredži Effendi
Bilür hezar fendi,
Körsün derdumendi![3]
Причајте му, Господо!

---

[1] У оним опширнијим пријеписима, мјесто ријечи сијено, стоји ријеч свињу, што се боље подудара.
[2] Зар би се између осамнаест хиљада слободних нашао ико други којега би као мене из године у годину нанадали, господо!
[3] Господин главни писар зна на пошљетку хиљадама сплетака и замака. само да зна јаде моје.

Ве тимарски Дефтердар,
Њему селам сад хезар —
Minnetümüz bi karar — [1]
Поздравите, господо!

Веле мени нефери,
Дајем јести шекери.
Sorarsenız haberi? [2]
То се знаде, господо!

Bir Duvnaja k'ittili
Taryhumuz: Bezbelli.
Zilkadenüŋ evveli! [3]
Фалимо вас, господо!

Овај текст који смо за то одабрали што је најкраћи и и што је у њему све што је главније, разрастао се у рукама преписивача из овијех 20 у 58 строфа у којима је још мање турскога језика него у овом а међу којима се често налази по гдјекоја строфа боље заокругљена. Пошто се све то пажљиво разгледа, не може се рећи да има право г. Хиљфердинг кад о овом огледу писмености каже да је гомила турских и српских ријечи без смисла.

Што г. Хиљфердингу није ни било познато јесте писмо Хасана кадије своме брату који је био послат у Козарац

[1] Тимарском тефдердару однесите сто хиљада поздрава — и моју непромјенљиву вјерност.

[2] Веле мени стражари, да бих им давао слаткиша, а ви ме питате како би ми било? — Овој строфи не ухватих смисла Блауов њемачки пријевод који се са српским у оригиналу не подудара најбоље, гласи:

Unsre Wache möchte schier,
Dass Douceur Ich gäbe ihr.
Wie 's mir ginge, fragtet ihr?
Nun, das weiss man, hohe Herrn!

[3] Нека добро запамтимо дан, у који смо морали у Дувно, а то је баш прве Зилкаде.

да измири некакву распру међу Турцима. Писано је некако око 1772 год. и тиче се поменуте распре. И оно је писано у стиховима, и ради поређења с онијем горе ево и од њега ако не све (види Блау стр. 145) а оно комадић.

Отиш'о си у Козарац,
Ти си мени драги братац.
Што си мени књигу слао,
Једва сам је разазнао,
Липо си ми књигу пис'о
Али си ништо плахо дис'о
Кан'да си се ражљутио,
У образу пожутио.
Хотио си свашта казат',
Мало своју ћуд показат',
Свашта си ми напоменуо,
Па си у крај ти побјегнуо:
Како хоће људи рећи,
Ниси хтио чисто рећи

— — — —

Пашалије прокасују
И с књигама докасују,
Козарчаним доказују,
Око аге опасују.
Рад бих био, да тог није,
Јер и мене кољу змије,
Да ти сидиш тамо с њима!

— — — —

Ако ваљаш тамо њима,
Не хране те, јазук њима!
Мене караш, ишћеш пара,
Ја сам и сам жељан пара.

— — — —

Пак си они облагаше,
Амо мени не дођоше,
Веће мене обружише,

Кадију ме не знадоше,
Ни у што ме не бројише;
Грају амо опремише,
А на страну окренуше,
Свашта мени отписаше
И по граји опремише,
Кан'да они паше бише
Мени када заповидише,
Послови им не ваљаше
Јер онако отписаше.

Од тога писма Хасана кадије и нема више него још толико. Из њега се види некаква врева унутрашња међу Бошњацима Турцима каквих је обилато било за времена њихове феудалне независности. У једно писмо свједочи чудновати укус кадије Бошњака из прошлог вијека, да писмо о такој политичкој ствари у стиховима пише. Карактеристично је, како је Хасан нашао за добро да и оваке реченице меће у своје писмо у стиховима:

Од њих муку отискујем,
Сваке лажи протискујем.
Јали ваља паши ићи,
Јал' на сриду паре врћи.
Отворај ти добро очи,
Мореш ли ми ти помоћи?
За њиха се ја инадим,
Мисецовах ја зијаним,
Ово сада иде Реџеб,
Хоће л' бити чудо у џеп?

Најпослије је говорио г. О Блау о турско-српском рјечнику љековитих биљака. Нашао је то у некаквом љекарском зборнику, у ком је било и љекарскихретписа и који је морао бити својина некаква надри-љекара, каквих је и до сад пуно по Турској. Знатно је то за нас што му

турски наслов звони „Syrf dili üzze otlar bejandir“ т. j. „Попис биљака на српском језику“, гдје придејв „српски“ једини пут нађосмо у овим писменим споменицима. У том попису има 205 ботаничких назива српских, тумачених турски, и хвата у г. Блау с његовим опширним и веома трудољубиво купљеним објашњењима стр. 151—174. Тим објашњењима својим г. Блау је доста прокрчио пут ономе ко би хтио научно употребити та имена. Попис је писан прије 80—90 година.

5.

И тако присцјесмо на крај разгледања свезе наших босанских потурчених сународника с писменошћу турском и преко ње персијском и арапском.

Све су то травке без сока и са сухе земље које су се одмах с почетка при самоме клицању сушиле изгледајући жуте и попијене. Жалостан пошљедак несугласности стихија које су их на свијет изводиле и неродности оних мисли и науке која их је донијела!

Данас већ нема ни тога. Јер и ови осамљени огледи одмакнути су толико од нас. Види се, да су они могли постати онда, кад ове земље и околина њихова спаваху мртвим сном спрам буђења осталога јевропског свијета, кад не познајући никакву просвјету ни по чувењу, могаху људи вјеровати и у моћ турске писмености, па се стараху да јој се примакну. Даље се види, да је то могло бити онда, кад је и у Турака било мало више мрва арапскога знања којега се међу њима налазило.

Али је данас све то потресено. Људи протиру очи и по најудаљенијим долинама забачених крајева и брује им уши од новости са свим необичнога и новога времена. Видјеће

још мало и најтврдоглавији, и онај који је силом сам себи стискао очи и печатио памет! Ако ага босански и не зна данас на чему је, јер му се старо подножје исклизило а ново још не стекло, он је изгубио вјеру у некадашње. Знају већ да им је за на вијек изгубљено оно чега ради су прије четири вијека промијенили отачку вјеру за мусломанство. Да ко спомене паметноме грађење турских рјечника и збиљско учење турскога језика, држим да би му се већ насмијао. У њих се сад још разорава — али послије сваког разоравања обично настаје зидање; кад се једни облици растворе, постају други.

Нека је дакле просто што смо се ми забавили око овога, што је један пут за свагда као чудна звијезда закачило нашу историју. А хвала и г. Блау на честитом труду што је своју вјештину и знање уложио у савјесно изучење чињеница, о којима смо и ми овдје могли говорити на основу његове књиге.

— — — —

БИБЛИЈОГРАФИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

С ДОДАТКОМ ОНОГА ШТО СУ СТРАНЦИ О НАМА ПИСАЛИ

ЗА 1868 ГОДИНУ.

Саставио Стојан Новаковић.

1. АЛЕКСИЋ J. М. Хајдучка колиба и похајдучени Миље. Од —— наредника и писара мин. војног. У Београду, штампарија Н. Стефановића 1868. На 16-ни 70 стр. 1

2. АМАНЕТ. Поздрав свјетлом господару Милану М. Обреновићу IV. књазу српском. Спевао Србин. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 8-ни 7 стр. 2

3. ARKIV za povjestnicu jugoslovensku. Knjiga IX. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. Troškom družtva za jug. slav. povjestnicu i starine. U Zagrebu, štamparna Drag. Albrechta 1868. На 8-ни 334. стр. 3

4. АРСЕНИЈЕВИЋ ВАСА. Како се може произвести светлост и топлота. Од дра К. Ф. Рамелсберга —— ——. 1868. у Београду у државној штампарији. На 8-ни 16 стр. 4
   Прештампано из „Виле“.

5. АРСЕНОВИЋ НИКОЛА. Основне црте за установ техно-поучног завода за виши степен образовања српско-хрвацких занатлија. Од Николе Арсеновића кројача у Вуковару. У Новом Саду, Платонова штампарија 1368. На 3-ни 54 стр. 5

6. ATLAS za početnu obuku u zemljopisu. I. svezak. (9 zemljovida) 1. a) položaj zemlje, b) polutke (planiglobe) 2. politički pregled Evrope, 3. Azija, 4. Afrika, 5 Amerika, 6. Australija, 7. Srednja Evropa, 8. Ugarska, Hrvatska, Slavonija i Vojnička krajina. U Zagrebu 1868. U štamparni Dragutina Albrehta.

7. BABIĆ ŠK. MAT. Propovjedi svetkovne. Izdao Mat. Šk. Babić zagr. kanonik. Svezak III. U Zagrebu kod D. Albrechta. На 8-ни 293 стр.
   Svezak IV. На 8-ни 270 стр.

8. БАЛУКЧИЋ ЈОВАН. Догађаји шведске грофице Г. од Геллер-а.Превео ——. ——. У Београду, у државној штампарији. На 32-ини 1. л, 174. стр.

9. БЕСЕДА којом је намесништво књажеског достојанства отворило уставни одбор 8. Декембра 1869. (У Београду у држ. штамп.) на фол. 2 стр.

10. БОГИШИЋ В. др. Прилози за хисторију. Од правога члана југослов. академије дра ——— (У Загребу) На 8-ни 26 стр.
   Прештампано посебице из „Rada akademije jugoslovenske." Ти се прилози тичу црногорског Шћепана Малог.

11. БОДИ БОЖИДАР. Класичност у Грка. По А. Ранкави и другима. Израдио ——. ——— Београд, штампарија Николе Стефановића. 1868. На 16-ни 35 стр.

12. BRADAŠKA FR. Sravnjivajući zemljopis za više razrede srednjih učiona. Napisao ——— profesor na velikoj gimnaziji u Zagrebu. На 32 таб. у Загребу.

13. ВАЛЕНТА ЈОВАН. Поглед на београдску болницу, од ——— ———, местозаступника

управитеља београдске болнице. У Београду, државна штампарија 1868. На 8-ни 19 стр.

Прештампано из „Видова дана."

14. VESELKO JOSIP. Poštanski rog ili listonošin dar za god. 1868. od Josipa Veselka. U Karlovcu brzotiskom Iv. Pretnera. На 16-ни 16 стр.

15. VIDAKOVIĆ MILOVAN. Istorija o prekrasnom Josifu, na stihove sastavljena od ——— ———. по drugi put izdao K. Mandrović u Beču 1868. стр. 47 на 16-ни.

Види прво издање у години 1805-oj.

16. ВИШНИЋ В. МИЛАН. Жалосни спѣв блаженопочившем књазу србском Михаилу М. Обреновићу III. Трошком Оштрогледића. На 16-ни 4 л. (штампано у Ник. Стеф. у Београду.)

17. ВИШНИЋ В. МИЛАН. Поздрав књезу србском Милану Обреновићу IV. на долазак у Београд 11. Јунија 1868 године. Трошком Оштрогледића. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 16-ни 4 л.

18. VRAŽ STANKO. Razlike pjesme. IV dio. Izdala Matica ilirska. Štamparnom Drag. Albrechta. На 8-ни 392 стр.

19. ВРЧЕВИЋ ВУК. Српске народне приповијетке понајвише кратке и шаљиве. Скупио ——— ———. На свијет издало „Српско учено друштво" 1868. У државној штампарији у Биограду.

На продају у књижарници В. Валожића у Београду. На великој 8-ни 8 л. предговора од Ст. Новаковића и 243 стр.

20. ВРЧЕВИЋ ВУК. Српске народне игре које се забаве ради по састанцима играју. Покупио и описао ——— ———. На свијет издало „Српско учено друштво." 1868. У државној штампарији у Биограду. На продају у књижар-

нице В. Валожића у Биограду. На 8-ни 3 л. 81 стр.

21. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Библичне повѣсти новога завѣта у библичнимъ рѣчма за дѣцу. Написао ——— ——— приправничкій учитель и управитель србске главне народне школе сомборске. У Сомбору штампария А. Вагнера и другара.

„Даница“ 1868. 695. јавља да се ова књига ове године штампала у трећем издању.

22. ГАВРИЛО епископ. Разговори за образованѣ срца и душе. Од ——— ———. Помоћу родољубиви г. г. скупљача и уписника прештампао Андрия Станковић полиц. чинов. у пенз. Треће изданѣ. У Београду у штамп. Николе Стефановића 1868. 16-ни 34 стр. 2 л. уписника.

Прво издање год. 1845.

23. ГАВРИЛО ЕПИСКОП. Беседе светог Василија на шестоднев. Превео ——— ——— Издао Андрија Станковић полиц. чинов. у пензији. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868. На 8-ни 185 стр. и 3 л.

24. GAJ VELIMIR. Književna zabava hrvatsko-srbska. svezak I, II, III i IV. Spisao ——— ——— Zagreb. Tiskom i nakladom dra Ljud. Gaja. 1868 263. стр.

25. GENOVEVA, spis za mladež od Krist. Šmida. Izdao zbor duh. mlad. zagrebačke. U Zagrebu kod D. Albrechta.

Штампано у 3000 ком. са 3 слике.

26. GITANA. Roman de Montepina. Sv. IV 153—312 Sv. V.... Sv. VI.

То је у збирци „Poviedniku.“

27. ГЛАСНИК српског ученог друштва. Књига VI.

Свеска XXIII. старога реда. 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 9 л. 342 стр.
Књига VII. св. XXIV. На 8-ни 2 л. 338 стр.

28. ГЛАСНИК српског ученог друштва, 2-ги одељак. Грађа за новију српску историју. Књига прва. Протокол шабачког магистрата од 1806—1812 године. 1868. У државној штампарији у Београду. На 8-ни 6 л. 222 стр.

29. ГЛОГИЋ ФИЛИП. Тугопој на смрт Михаила М. Обреновића III. кнеза српског падшег од разбојничке руке 29. Маја 1868 године у топчидерском кошутњаку. Спевао Ф. Г. Штампао А. Андрић трошком смедеревске општине. На 4-ни 2 л.

30. (ГЛОГИЋ ФИЛИП). Нова србско-народна химна (молитва). Од Ф. Гл. На 2 л. у 8-ни у Београду у државној штампарији наштампано.

31. ДАНИЛОВИЋ ЉУБОМИР. Југославенско помрачење или смрт кнеза Михајила. Написао ——— ———. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 16-ни 76 стр.

32. ДАНИЧИЋ Ђ. Свето писмо старога и новога завјета. Превео стари завјет ——— Нови завјет превео Вук Стеф. Караџић. У Биограду издање британскога и иностранога библијскога друштва. 1868. На 8-ни у 2 ступца 770 стр.
Нови завјет је под особитом пагинацијом и гледај под Караџић Стеф. Вук.

33. DEŽELIĆ GJ. Krst na Savici. Epos dr. Franje Prešerna. Hrvatski od ——— ———. U Zagrebu kod Albrechta. На 16-ни 24 стр.
Најприје штампано у „Драгољубу."

34. DEŠELIĆ STJ. GJ. Nova hrvatska kuharica ili pouka kako se gotove svakojaka jela. Sastavio

——— ——— ———. U Zagrebu 1868. Brzotiskom i troškom A. Jakića. На 8-ни 308 стр.

Спореди „Вилу" 1868. стр. 48.

35. DEŽMAN IVAN. Poletar. Pjesme ——— ———. U Zagrebu. Nakladom Svetozara Galca 1868. На 16-ни 159 стр.

36. DEŽMAN IVAN. Liečnička izvješća (visa reperta) za praktičku porabu liečnikov. Napisao dr. ——— ——— U Zagrebu troškom i nakladom knjižare Svetozara Galca u štamparni Bokauovoj. На 8-ни 160 стр.

37. DEŽMAN IVAN. Rječnik liječničkoga nazivlja. Sastavio ——— ———, doktor liječnićtva i vidarstva, primalj, začastni fizik grada Zagreba itd. U Zagrebu 1863. Na prodaju u knjižarnici Fr. Župana (Albrehta i Fidlera). На 3-ни 142 стр.

38. ДЕМЕТРОВИЋ ЈОВАН. Аманет или срећа у пепелу. Позоришна игра у 4 радње с песмама. Написао ——— ———. У Тамишграду. Печатао Ернест Штегер. 1868. На 16-ни 136 стр.

39. ДЕСАНЧИЋ ПОЛИТ МИХ. Бранивој кнез захумски. Хисторијска драма у пет радња. Од ——— ——— ———. У Н. Саду, брзотиском Игњата Фукса 1868. На 16-ни 2 л. 180 стр.

На крају, почињући од 129 додата је новела „Вереница Црногорка", која је била штампана у „Даници" од 1863 године.

40. ДІОНИСІИ милости божијом Архијепископ сарајевски и митрополит босански, пречасни Јексарх цијеле Далмације. (Окружница од 18. Дек. 1868 год.) На фол. 2 л. У Сарајеву.

41. ДИОНИСИЈЕ сарајевски архиепископ и митрополит босански форма за синђелију поповску. На 1 л. фол.

42. DUBROVNIK. Zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868. U Spljetu, brzotiskom Antuna Zannoni 1868. На 8-ни 312 стр. и 2 л.

43. ЂЕНДИЋ ДИМИТРИЈЕ. Искрена реч простоме народу. Написао —— —— економ. (прештампано из „Напредка.") У Новом Саду 1868. Брзот. Игњ. Фукса стр. 34 и 1 л. на 16-ни.

44. ЖИВАНОВИЋ ТОМА. Духъ безсмртнога кнѧза Михаила М. Обреновића III. на велику утѣху уцвелѣны срдца за светлимъ покойникомъ. Саставіо —— ——. На 8-ни 15 стр. (У Београду.)

45. ЖИВКОВИЋ ТЕОФАН. Писмо —— ——, бездинског архимандрита на браћу Срблѣ, у мешовитим општинама пред расправном комисиом. О Иваню дне 1868 у Тамишграду печатао К. Г. Ферк. 1868. На 8-ни 13 стр.

46. ЖИВКОВИЋ ТЕОФАН. Српска народна црква на канонично-историчном темељу свом, с єдним словом у додатку: о побожности и народности. Написао —— —— бездински архимандрит. У Темишвару 1868. Тиском браће Мађара. На 8-ни 82 стр. 1 л.

—— ЗАБАВНА ЧИТАОНИЦА. Издаје В.Валожић. VI. Гледај М. Ј.

47. ЗБОРНИК закона и уредба изданих у књажеству Србији од почетка до краја 1868 године XXI. У Београду, у државној штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 65 стр.

48. ЗВЕКИЋ ЂОРЂЕ. Јавна предавања за српски збор и за српску кућу. Издаје —— ——. 1 свеска. I. Лаж. У Пешти, штампарија Хорњанскога и Трегера 1868. На 8-ни 24 стр.

49. ——— ———. Расправа угарског сабора 1868. године о законском предлогу у ствари источно православне цркве. По саборском дневнику издао Ђуро Звекић члан уједињене омладине српске. У Будиму, штампарија кр. свеучилишта 1868. На 8-ни 163 стр. 4 л. имена претплатника.

50. ЗДРАВКОВИЋ Ј. СВЕТОЗАР. Вечити Јуда Евг. Сиа. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868.

Излазило је у табацима.

51. ИВАНОВИЋ ЉУБОМИР. Четовање или четничко ратовање. По нарочитој препоруци министра војног написао ——— ——— штабни капетан. У Београду у државној печатници 1868. На 16-ни 76 стр.

Издало министарство војно кнежевине Србије.

52. ИЗВЕШТАЈ министру просвете и црквених дела. На 16-ни 24 стр. Поднела га 29. Фебр. 1868 комисија одређена за пројект уређења основних школа. Потписани су: председник М. Спасић, члан и деловођа М. Ђ. Милићевић, чланови: С. Сретеновић, В. Вујић, Ст. Бошковић, Ст. Новаковић, др. Натошевић. Отштампано из „Србских новина".

53. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1867 год. главној скупштини читаонице 11. Фебруара 1868. (У штамп. Н. Стеф. у Беогр.) На 18-ни 14 стр.

54. ИЗВЕШТАЈ о фонду и радњи друштва за српско народно позориште у Новом Саду, платонова штампарија 1868. На 8-ни 72 стр.

55. Izvještaj o stanju Matice ilirske za godinu 1866 до 1867. На 4-ни у два ступца 12 стр. У Загребу.

56. (ИЛИЋ ЈОВАН.) Пастири Ј. И. У Биограду у државној штампарији 1868. На 16-ни 60 стр.
Неки комади штампани су још у „Седмици“ 1858 године.

57. IMENIK prautemeljitelja, utemeljitelja i član. zagreb. društva čovječnosti. U Zagrebu код D. Albrechta 1868. На 8-ни 17 стр.

58. JAKIĆ A. O financijalnoj hrvatskoj nagodbi s Ugarskom. Прештампано из „Novoga Pozora“ у Бечу.

59. ЈАКШИЋ Ђ. На гробу кнеза Михаила. Писао ——— У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 8 стр.

60. —— —— Јелисавета кнегиња црногорска. Драма у пет делова. Написао ——— ——— 1868. У државној штампарији у Београду. На 16-ни 215 стр. Штампана су и имена претплатника на 5 стр.

61. ЈАНКОВИЋ Т. МИЛОВАН. Српски цар-Стјепане или смрт Душанова. Од М. Т. Јанковића. Друго прегледано издање. У Новом Саду, Платонова штампарија 1868. На 32-ни 44 стр.
Прво издање изашло 1858 и било је тада поздрављено многим критикама. Ово сад спомињао је Љ. Каравелов у својој критици у „Матици“ 1868 године.

62. (ЈОАНИКИЈЕ владика) Беседе говорене епископом ужичким Іоанникіємъ. У Београду, у правительственой княигопечатньи 1868. На 8-ни 1 л. 380 стр. 2 л.

63. ЈОВАНОВИЋ ВАСИЛИЈЕ. Светолик и Лепосава. Романтична повест од времена Стефана Душана силног, цара србског. Списао ——— ——— учитель земунскій. Друго изданѣ. Трошком Антонія Живановића. У Београду, у штампаріи

Николе Стефановића 1868. На 8-ни 104 стр.

С једном сликом. Прво издање 1831 год. Види Српску библиографију Ст. Новаковића.

64. ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. За слободу и народ. Покушаји ——— ——— члана уједињене омладине српске. У Новоме Саду. Платонова штампарија 1868. На 8-ни 2 л. 275 стр. 2 л.

65. ЈОВАНОВИЋ Ђ. ДИМ. Административне и судске власти. Неколике црте из путних бележака по Немачкој и Швајцарској. На 16-ни 131 стр. (Штампано у државној штампарији у Београду.)

Нема правог насловног листа.

66. ЈОВАНОВИЋ ДР. Беседа коју је говорио на парастосу пок. кн. Михаилу у Крагујевцу ——— ——— На 8-ни 4 л. У државној штампарији у Београду.

67. ЈОВАНОВИЋ А. ЛУКА. Хајдучка ђеца. Историчка новела од Карла Рајнера. Посрбио ——— ——— У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868. На 8-ни 1 л. 63 стр.

Прештампано из календара за 1869 год. „Српског царића."

68. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН. Мануал судског лекарства за правнике. Написао др. ——— ——— заступник професора судског лекарства у великој школи. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији 1868. На 8-ни 3 л. VI и 224 стр.

69. КАЛЕНДАРИ. РУЖИЦА. Календар за 1868. Година 41-ва. У Н. Саду код И. Фукса.

70. ——— ГОДИШЊАК. Великій календаръ за 1868 годину преступну изъ 366 дана. Година XIX. У Н. Саду, издае Платонова кньигопечатня. На 4-ни 8 л. 46 стр. 1 л. с 2 дрвореза.

71. ——— ЛАСТА, мали календаръ за преступну 1868 годину. XIX година. У Новоме Саду, издав Платонова књигопечатня. На 16-ни 46 стр.

62. ——— СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛИКО-БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за преступну 1868. Уређује Л. Панић, парох. Година XI. Са четири дрвореза. У Великом Бечкереку. Штампа и издаје Франц Павле Плајц. На 8-ни 64 стр.

73. ——— КАЛЕНДАРЪ СА ШЕМАТИЗМОМЪ княжества Србіе за преступну годину 1868. У Београду у државной штампаріи. На 8-ни 104 стр. и 4 л.

74. ——— ЛѢТО. Србско-народный календаръ за преступну годину 1868. Издав књижара А. Добровоевића. VIII година. У Београду у штампаріи Николе Стефановића. На 8-ни 1 таб. без икаква додатка.

75. ——— ЛЮБИЋЪ. Србско-народный календаръ за преступну годину 1868. Издав Еремія Обрад. Караџић. Година V. У Београду у штампаріи Ник. Стефановића. На 8-ни 1 таб. 32 стр.

76. ——— ОРЛИЋ. Црногорски годишњак стари и нови, за преступну годину 1868. Уредио Ј. Сундечић. IV година. На Цетињу у кнежевској печатњи. На 8-ни 64 стр.

77. ——— ТАКОВАЦЪ. Србско-народни календаръ за преступну годину 1868. Издав Еремія Обрад. Караџићъ. Година IV. У Београду у штампаріи Николе Стефановића. На 8-ни 4 л. 96 стр.

Добар, управо изврстан зборник разноврсне књижевне недоношчади.

78. ——— СВЕТЦОСЛОВ. Дневник с календаром за преступну годину 1868. Издао Илија К. Анђелковић. У Београду у штампарији Николе Стефановића. 16-на стр. 24.

79. — — ШУМАДИНАЦ. У Београду. Штампарија Николе Стефановића. Издање В. Валожића.

Овдје је само календар на ново наштампан, а мјесто садржине вежу се поред њега разне старе и нове непродате књиге истог формата те се тако продају.

80. —— СРПСКИ ОМЛАДИНСКИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 12 л. 375 стр.

Реферати у „Србији“ бр. 46-ти. Bosiljak 1868, пошљедњи бројеви.

81. —— ИЛУСТРОВАНИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1868. Издаје и уређује М. Миловук. У Београду. Државна штампармја. На 4-ни XX и 76 стр. на два ступца.

У овоме календару имају 22 слике. У разноврсном садржају имају две оригиналне новелице, од' којих је једна из црногорског живота.

82. —— ВОСТОКЪ. Србско-народни календар за преступну годину 1868. (Потребан свакоме и у свакоме стању). Уредио Венцеслав Нѣмец. Година I. У Београду. Издала књижара А. Добровојевића. На 8-ни 100 стр.

Са сликом словенских гостију у Москви о збору 1867. год.

83. —— МАЛИ БЕОГРАЂАНИНЪ. Народни календаръ за преступну годину 1868. У Београду у штампаріи Николе Стефановића 1 таб. без икаква додатка.

84. —— ЗВЕЗДАР. Календар за1868. У Н. Саду код И. Фукса. Има 4 илустрације и нешто ситница за читање.

85. —— БЕОГРАДСКИ НАРОДНИ КАЛЕНДАРЪ, за годину 1868. Издање књижаре Валожића.

С додатком онаким какав је Шумадинцу.

86. —— ВЕНАЦЪ-НАГРАДЕ. Календар за преступну годину 1868. Уредіо и издао Милошъ Милисавлѣвићъ пензіон. казначей округа подринскогъ. У Београду. Штампарија Николе Стефановића. На 16-ни 87 стр.

87. —— СРПСКО-НАРОДНИ ДОМАЋИ КАЛЕНДАР. У Н. Саду код И. Фукса.

88. —— САМОКАЗЪ, календаръ за преступну годину 1868. (Свонна Ј. Филиповића). У Београду државна штампарія. На 16-ни 16 л.

Особити начин календара, са знацима, удешаван за просте људе.

89. —— СРЕМСКИ КАЛЕНДАР. Издаје књижара Вагнерова у Вуковару. На 8-ни.

90. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za god. 1868. Uredio Gj. Stj. Deželić Tečaj III. U Zagrebu.

91. —— KATOLIČKI KALENDAR s mnogimi slikami štampan troškom A. Bučanskog u Pešti.

92. —— NOVI HARTMANOV ŠOŠTAR. Sa god. 1868. U Zagrebu.

Има додатак забаван и економски.

93. —— STARI ŽUPANOV ŠOŠTAR. Za god. 1868. U Zagrebu.

Има додатак забаван и економски.

94. —— BUNJEVAČKI KALENDAR za prestupnu godinu 1868, koja ima 366 dana. I. god. U Subotici, tiskano kod Karola Bittermana. На 8-ни 32 стр.

95. КАРАЂОРЂЕВИЋ А. П. О слободи од Џона Стуарта Миља. Посрбио кнежевић —— —— У Бечу у штампарији јерменскога манастира 1868. На 8-ни XIII. 2 л. 145 стр.

96. —— КАРАЏИЋ СТЕФ. ВУК. Нови завјет господа нашег Исуса Христа. Превео —— —— —— У Биограду. Издање британ-

скога и иностранога библијскога друштва. 1868. На великој 8-ни у два ступца 2 л. и 242 стр.

Повезано заједно са старим завјетом.

97. KATEKIZAM za III. razr. glavnih učiona. U Beču nakladom školskih knjiga 1868.

98. KATOLIČKI KATEKIZAM s kratkom poviestnicom vjerozakona od stvorenja svieta do danas. Za realne, preperandialne i ine višje učevne zavode. (Po Regenburžkom katekismu). U Beču, nakladom škols. knjiga 1868. На 8-ни 304 стр.

99. KVATERNIK EUGENIJ. Istočno pitanje i Hrvati. Historična pravna rasprava. Spisao —— —— U Zagrebu u štamparni Drag. Albrechta 1868. На 8-ни 151 стр.

Strana druga. На 8-ни 192 стр.

Види „Вилу“ од 1868. стр. 552.

100. KIRINSKI S. S. Izvadak iz službovnika c. kr. pješačtva. Ponašio S. S. ——— U Zagrebu, brzotiskom A. Jakića. На 16-ни 230 стр.

101. KLAIĆ FRANJO. Čitanka za gradske produžne učione u kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Sastavio ——— ——— ravnatelji kr. učiteljstva i gradskih glav. učiona. U Beču nakl. šk. knjiga 1868. На 8-ни 218 стр.

102. KLARIĆ GJURO. Našinke Pjesme —— —— II. U Zagrebu kod Gaja 1868. На 16-ни 64 стр.

103. KLARIĆ GJURO. Uzdasi domovini ili rodoljubni molitvenik od ——— ———. U Karlovcu kod Pretnera. На 16-ни 24 стр.

У књизи су патриjотичне пjесме.

104. KNJIGA ČUDESA. Sv. zavjestanija i prostonarodna skazanija sa 150 čudesa i toliko slika. U Pesti kod Bučanskoga.

105. КРАЉЕВСКА УРЕДБА од 10 Августа 1868-ме, коіом се заключци србског народног конгреса

од год. 1865. о уређењу црквених, школских и овамо односећих се фундаціоналних дѣла грчко-источне србске митрополіе потврђую. (Печат кр. угарске университетске штампарије.) Єдино званично изданіе за Угарску. У Будиму Типографија краљев. угар. свеучилишта 1868. На вел. 8-ни 1 л. 38 страна. Прилог а. к §-у 7. и 13. I. Разрешење свештенства, стр. 1—16. Прилог б. к §-фу 9. I. Протопресвитерати стр. 1—8. Прилог в. к II. §. 40 сл. I. Кратко наставленѣ за рачуновође црквено-просвѣтних имовина у црквеним општинама. 2. л.

106. (Кујунџић Милан) АБЕРДАР. Први јек. Ова је књига награђена из књиж. форда И. М. Коларца. У Београду у држ. штампарији 1868. На 16-ни 4 л. 136 стр. 12. л. уписника.

Критика у Матици 1868 од Љ. Каравелова стр. 302 итд. и у „Даници" исте год. од некога непознатa с тенденцијом противне писцу политичне партије, стр. 571.

107. КУЈУНЏИЋ МИЛАН. Философија у Срба. Прво доба. Практични правац. Изложио ——. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 5 л. 87 стр.

— KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, гледај Arkiv za povjestnicu итд.

108. KURELAC FRAN. Stope Hristove, što ih je nekad napisao na jeziku latinskom Toma Hammerken, koludar S. Augustina; a sad ih na hrvatski jezik preveo —— Starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi. U Zagrebu 1868. Slovi Dragutina Albrechta. На 16-ни XXII стр. 1 л. 375 и 7 VII и 4 л.

109. KURELAB FRAN. Runje i pahuljice Pjesni porugljive i pastirske ponajveć Dubrovačke. Skupio ih iz rukopisov starijih i novljih te ih kdekud

i tumačio Fran Kurelac starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi. Umetnula se u pripomenak i povjest o ratovima Uskočkom i Mantovanskom. Troškom Njegove Svetlosti viteza Zmajića Svet. Ivanjskoga. U Zagrebu 1866—68. Pismeni Dragutina Albrechta. На 8-ни 3 л. LXI. и 130 стр.

У додатку гдјекојих књига имају још Pjesni Paše Primoevića od Fioke i Pješan од дометака које су за фијоку јер су веома руњаве.

110. KURELAC FRAN. Placere ili kako je tu misal izgovarao narod slovinskì na jugu vsimi vjekovi knjige mu i života. Trudak —— —— Uzeto iz rada akademie jugoslov. Pismeni Albrechta 1868. На 8-ни 24 стр.

111. ЛЕОНИД АРХИМАНДРИТ. Хиландарски типик или устав св. Саве. По рукопису XIII. в. који су писали ученици св. Саве исписао —— —— член. москов. обит. ист. и државн. росс. Са снимцима по фотографији. Из „Гласника српског ученог друштва" књиге XXIV. 1868. У Београду у државној штампарији На 8-ни 1 л. 65 стр. фотографисаних факсимила.

112. ЛЕОНИД АРХИМАНДРИТ. Стара српска писма из руског манастира св. Пантелеимона у Светој Гори. Прилог архим. Леонида. Из „Гласника српског ученог друштва" књиге XXIV. 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни л. 1 стр. 65.

113. LISTINE o odnošajih izmedju južnoga slovenstva i mletačke republike. Skupio Sime Ljubić pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. itd. knjiga I. od godine 960 do 1335. Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1868 u knjižarnici Fr.

Župana (Albrehta i Fidlera) na prodaju. (Monumenta spectantia historiam Slavorum merdionanalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Volumen primum. Zagrabiae 1868 Apud Fr. Župan. (Albrechtt et Fiedler). На 8-ни 2 л. XL. 466.

114. LJ. K. i J. S. Ručna knjiga za obćinske upravitelje i perovodje. Uredili S. J. i K. Lj. U Zadru u tiskarni „Nar. lista."

Издала „Матица Далматинска".

115. М. J. Ускок. Написала Жорж Сан. Превео ——— Издаје књижара Велимира Валожића. У Београду у штампарији Николе Стефановића. 1868. На 8-ни 84 стр.

На крају „Самоубица" новела од Д. Т.

Чини шесту свеску „Забавне читаонице".

116. (МАКСИМОВИЋ М. М.) Јужни Словени и источно питање. (У Београду, у штамп. Ник. Стеф.) На 8-ни 37 стр.

117. МАКСИМОВИЋ Ђ. МИЛЕНКО. Милош Обреновић војвода руднички, или страдање Срба у Србији од 1813—1815 год. Историјска драма у 5 раздела. Написао ——— ———, адвокат. У Београду, државна штампарија 1868. На 8-ни 142 стр.

118. МАЛЕТИЋ Ђ. Теорија поезије. По најновијим писцима написао ——— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у држ. књигопечатњи 1869. На 8-ни XVI и 347 стр. 2 л.

Управо друго прегледано и измењено издање од онога што је изашло 1854 године. Критика од М. Кујунџића у „Матици" 1869. бр. 36.

119. MANASTERIOTI IV. Slavomila, pripovijedka. ——— ———, U Zagrebu, brzotiskom Dragutina Bokaua, 1868. На 8-ни 80 стр.

120. MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Zemljopis austrijskih zemalja za mladež narodnih učiona. Sastavio ——— ——— U Zagrebu kod D. Albrechta. На малој 8-ни 56 стр.

121. MARIK ZABOJ YJENC. Basne. Sabrao ih ——— Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu 1868. На 78 стр.

122. MARKOVIĆ FRANJO. Kohan i Vlasta Pjesan ——— ———. U Osieku 1868. На 16-ни 76 стр.

Опширну критику од Јамбречака донио је „Dragoljub" исте године.

123. МАТИЋ ДИМИТРИЈЕ. Васпитање одрасле деце и омладине и разне школе. Разложио ——— Трећи део. У Београду у државној штампарији 1868. На 8ни 4 л. 164 стр.

Ово је трећи део „науке о васпитању" истога писца.

124. MATKOVIĆ PETAR. Opis carevine austrijanske. Za male gimnazije i male realke sastavio Lud. vitez Heuffler, preradio prof. dr. Pet. Matković. U Beču nakl. škol. knjiga. На 8-ни 327 стр.

125. МЕДАКОВИЋ Д. М. В. Црна гора и нека обясняваня о ньой. Написао ———. У Београду 1868 год. У Новом Саду Платонова ньигопечатня 1868. На 8-ни 1 л. 62 стр.

Ова је књижица написана поводом руске књиге „Задунайскіе и Адріатическіе Славяне Викентія Макушева" која је изашла 1867 у Ст. Петербургу.

126. МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Криминална библиотека знатних кривичних дела из свију европских народности. Од дра права Х. Темме. С немачког превео ——— ——— прав. на

универс. у Минхену. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868.

I св. на 8-ни 1 л. 69 стр.
II св. на 8-ни 64—128 стр.
III св. на 8-ни 129—192 „
IV св. на 8-ни 193—274 „
V св. на 8-ни 277—392 „
VI св. на 8-ни 343—422 „

Прва свеска изашла је у другом издању.

127. МИЈАТОВИЋКА ЕЛОДИЈА. Погреб кнеза Михаила М. Обреновића III. (У државној штампарији). На 8-ни 4 л. на српском и инглиском језику.

128. МИЈАТОВИЋ Ч. Путовање по словенским земљама Турске у Европи. Од гђица Г. Мјур Макензијеве и А. П. Ирбијеве. С енглеског превео ————. У Београду у државној штамп. 1868. На 8-ни 4 л. XV и 515 стр. Са две карте.

129. (МИЈАТОВИЋ ЧЕД.) Поглед на десетогодишњу радњу трговачког одбора. Извештај одбора трговачког министру финансије. (Прештампано из „Срп. Новина 1868".) У Београду у држ. штампарији. На 16-ни 1 л. 50 стр.

130. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Беседа дра ———— ————, земаљског заступника говорена 14 Нов. 1868 на угарском сабору о питању народности. У Новоме Саду, платонова штампарија 1868. На 8-ни 45 стр.

131. МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ. Воеванѣ Сардиніе за ослобођенѣ Италіе 1859. Написао ———— ———— пензіонир. казначей окр. подринскогъ. У Београду, у штампаріи Николе Стефановића 1868. На 16-ни 35 стр. и 1 л. уписника.

132. **МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ.** Ратованѣ Руса и Турака у спѣву. Написао ——— ——— пензіонирани казначей. У Београду, у штампарији Николе Стефановића 1868. На 16-ни 94 стр. 3 д.

Уз књигу је рђава дрворезна слика цара Петра великог.

133. **МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ.** Погибія Цветка Павловића Србина изъ Београда и Николе Войводова Бугарина на лађи Германіи подъ Рушчукомъ одъ Турака 8. Августа 1867. Спевао ——— ——— пензіонираный казначей окр. подринскогъ. Друго изданіє умножено. Печатня А. Андрића у Београду 1868. На 16-ни 23 стр.

134. **МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М.** Персијска писма од Монтескија. Друга свеска. Превео с француског ——— ——— I кл. секретар у министарству просвете и црквених дела, редовни члан српског ученог друштва. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 2 л. 180 стр.

Прва свеска у години пред овом.

135. **МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М.** Путничка писма с разних страна Србије о Србији. Написао ——— ——— I секретар у министарству просвете и црквених дела, редовни члан Српск. ученог друштва. Друго умножено издање. У Београду у држ. штамп. 1868. На 16-ни 2 л. 11 и 354 стр.

Први пут су излазила у „Вили“ и неки дио је отуда био прештампан одвојено. О њима има оцјена од П. Ровинског у „Вѣстнику Европы Ноябрь“ 1868 (види Матицу 1869 бр. 20) и у „Зори“ 1869 бр. 16 од J.

136. **МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М.** Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године. Написао ——— ——— секретар у министарству просвете и црквених дела, редовни члан српског

ученог друштва. (Прештампано из Гласника XXIV.) У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 2 л. 135 стр.

137. MILIĆFVIĆ M. FR. Perivoj darova nebeskih. Molitvenjak од о. ——— ——— U Zagrebu u Svet. Galca. На 16-ни 267 стр.

138. MISNA KŃJIŽICA. Molitvena mala knjižicà sa slikami.

139. МИХАИЛО митрополит. Беседа кою е говоріо архіепископъ београдскій и митрополитъ србскій ——— на парастосу княза Михаила Обреновића III. 8. Юнія 1868 године, у саборной београдской цркви. У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни 2 л.

140. МИХАИЛО митрополит. Беседа кою е говоріо архіепископъ београдскій и митрополитъ србскій Михаилъ на опелу княза Михаила Обреновића III. 3. Юнія 1868 године у саборной београдской цркви. У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни 4 л.

141. МИХАИЛО митрополит. Беседа говорена 30. Мая у Вознесенској цркви на опелу убіене г-ђе Анке. (У Београду.) На 8-ни 1 л.

142. МИХАИЛО митрополит. Чинъ помазанія светымъ миромъ княза сербскогъ Милана М. Обреновића IV. Бѣлградъ, државна кньигопечатня, 1868. На 8-ни 24 стр.

На крају су двије бесједе говорене прије и послије миропомазања.

143. МИХАИЛО митрополит. Беседа коју је говорио у саборно-београдској цркви архијепископ београдски и митрополит српски ——— на погодишњем парастосу кнəза Михаила Обреновића III, 21. Новембра 1868 год. Београд. штампарија Ник. Стефановића 1868. На 8-ни 4 стр.

144. MIŠKATOVIĆ JOV. Prkonjica i tri susreta. Pripovijedke od Iv. Turgenjeva. Preveo ——— U Beču.

Чини ми се из подлиска „Nov. Pozora" за се отштампано.

145. МУСУЛИН Н. ГОМИРАЦ. Наше покајнице виле на гробу кнеза Михаила, погинувшег 29. Маја 1868. Спевао ——— ———, учитељ IV разр. школе В. Градишке. На 8-ни 15 стр.

146. NARODNE PISANKE HRVATSKE. Nakladom Lav. Hartmana u Zagrebu. На 4-ни Са сликом наших знатних људи и мјеста.

147. НЕДЕЉКОВИЋ НИКОЛА. Изворна драматска ——— ———, члана српског народног позоришта. Књига I. Дејан, жупан требињски. Драма у 5 делова с песмама. У Новоме Саду, Платонова књигопечатња 1868. На 16-ни 2 л. 131 стр.

Књига II. Краљ Милутин. На 16-ни 148 стр.

148. НЕКОЛИКО НАРОДНИХ ПЕСАМА ЗА НА ИЗУСТ УЧЕЊЕ. Сав чист приход од књижица припада фонду учитељских сирота. У Новоме Саду платонова штампарија 1868. На 16-ни 100 стр.

Једно од честих прештампавања.

149. NOVA VELIKA GATALICA O ZVIEZDAH pomičnih i nebesnih znamenijih, zatim čini vilenjakovi. U Zagrebu kod D. Albrechta. На 8-ни 93.

150. **НОВИНЕ**. СРБСКЕ НОВИНЕ. Званичан лист. Издаје државна штампарија у Београду. Година XXXIV. Излази у Београду три пута на недељу in folio. У Београду у државној штампарији 1868.

Уређивао Јован Балаицки.

151. ——— НАПРЕДАК. Политичан лист. Власник, издавалац и одговорни уредник Ђорђе Поповић. Година XXI. „Напредак" је излазио до 1 Јула

два пута а од тога времена три пута на недељу in folio. У Новоме Саду 1868. Брзотиском Игњата Фукса.

152. —— СВЕТОВИДЪ. Политичанъ листъ. Издае и уређуе А. Андрићъ. Година XVII. Излази у Београду три пута на недељу, један пут на целом, други пут на по табака in folio. У књигоп. А. Андрића.

153. —— ШКОЛСКИ ЛИСТ. Година XI. Излази у Сомбору два пут на месец. Издаје и уређује Никола Ђ. Вукићевић. Штампарија Андрије Вагнера 1868. На таб. вел. 8-не.

154. —— ДАНИЦА. Лист за забаву и књижевност. Издаје и уређује Ђорђе Поповић. Година IX. Излази у Новом Саду три пут на месец на табаку и по, и сваког месеца доноси по једну бојадисану модну слику. На вел. 8-ни у Игњата Фукса штампарији.

155. —— ВИДОВ ДАН. Политичан лист. Издаје и уређује Милош Поповић. Година VIII. Излази у Београду сваки дан осим недеље и празника на по табака in folio. У држ. штамп.

156. —— СЕЉАК. Уређивао и издао др. Ђ. Радић. У Н. Саду.

Само неколико бројева.

157. —— КОМАРАЦ. Уређује дружина Комарчева, а публици за правац и власти за лист одговара Јован Грујић властник Комарца. На 4-ни 3 пут на месец.

Излазио је и пређе. Види „Српску библиографију".

158. —— ВОЈИН. Лист за војне науке вештине и новости. Издаје и уређује Драгашевић официр. V година. Излази у Београду три пута на месец на табаку на 8-ни, у држ. штамп.

159. —— ЗМАЈ, лист за шалу и сатиру, издаје и уређује Јован Јовановић. Год. V. Излази 1 и 15 св. м. на 4-ни на табаку. Штампарија Хорњанскога у Пешти.

160. —— ВИЛА. Лист за забаву, књижевност и науку. Издаје и уређује Стојан Новаковић. Година IV. Излази у Београду три пут на месец на табаку и по вел. 8-не. Штампано у држав. штампарији.

161. —— РУЖА. Шаљиви листъ. Издаје и уређује Миянло Ђ. Ћелешевићъ. IV. година. Излази у Београду 1. путъ на недељу на по табака на 4-ни. У држ. штамп.

162. —— МАТИЦА. Лист за књижевност и забаву. Издаје Матица Српска. Уређује А. Хаџић. Година III. Излази у Новом Саду три пут на месец на табаку и по вел. 8-не. У Платоновој штампарији.

163. —— ЗАСТАВА. Лист за политику и народну привреду. Од 1 Јануара до 1 Јула 1868 г. био властник издавалац и уредник „Застави“ др. Стеван Павловић, а од 1 Јула 1868 издавао је „Заставу“ др. Светозар Милетић. Година III. У Новом Саду, два пут у недјељи in folio. У платоновој штампарији.

164. —— БОСНА. Политичне званичне новине. III. година. Излази у Сарајеву у недељи један пут на табаку великог кола српски и турски.

165. —— СРБИЈА. Политично економски лист. Издаје и уређује Љубомир Каљевић. Година II. Излази у Београду три пута на недељу. У државној штампарији у Београду.

Три пут је на недјељу почео излазити од 1. Јула.

166. —— ЗЕМУНСКИ ГЛАСНИК, недељни лист, излази недељом у јутру. Издаје и уређује га И. К. Сопрон и штампа се у његовој печатњи у Земуну г. 1868. Један пут на недељу на 4-ни 2 л. Година II.

До пред јесен радио је код уредништва г. Сима Поповић.

167. —— ЗИМЗЕЛЕНЪ. Листъ за умне забавне и матеріялне интересе. Издае и уређуе А. Андрићъ (Прилогъ Световиду) На 4-ни 2 д. Излази у Београду у неодређено време у штампарији А. Андрића 1868.

168. —— БЕСЕДА, лист за црквене, школске и народне потребе. Год. I. За издав. и уред. одговарали су неко време, Андрија Монашевић, онда Јован Поповић свештеници. Излази у Новом Саду, у штампарији Платоновој сваких 10 дана на 1 табаку вел. 8-не доносећи уза сваки број по један табак „Духовнога зборника.“

169. —— ДАНГУБА. Лист за забаву и шалу. Излази у Београду један пут на недељу на 4 л. на 8-ни. Издаје и уређује Јован Балукчић. У Београду у држ. штампарији 1868.

Престао излазити Јула мјесеца.

170. —— ЗАДРУГА. Лист за пољску привреду. Издаје и уређује уредништво „Србије“. Излази у Београду, сваких 15 дана на 4-ни на 2 л. Штампа се у држ. штамп.

Изашло само 7 бројева.

171. —— ЈЕДИНСТВО. Лист за политику и књижевност. Издаје и уређује Стојан Бошковић. Година I. Излази у Београду четири пута на недељу in folio у држ. штамп.

Почело излазити 6 Дек. 1869.

172. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Издаје маџарско министарство у Пешти.

Од њега је излазило још једно издање латиницом за школе у Хрватској.

173. —— НЕДѢЛНИ ЛИСТЪ. Уређивао Јов. Бѣоградац. Излази у Новом Саду. На 4-ни 2 л. Послије прве четврти престао излазити.

174. —— ПАСТИР. I година. Лист за науку и књижевност духовног садржаја. Издаје и уређује ректор богословије прота Никола Поповић. Излазио најприје сваке недјеље, на табаку, а послије три пута на мјесец на табаку и по на 8-ни. У Београду у штампарији Николе Стефановића.

175. —— ШКОЛА. Лист за учитеље родитеље и децу. Прва година. Уредио и издао Милан Ђ. Милићевић. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни на табаку три пут на месец.

Почела излазити од 1 Септембра.

176. —— ДОМИШЉАН г. Свет. Стојадиновића чини ми се да је мало излазио и ове године.

Даница 1868.

177. —— NARODNE NOVINE. XXXIV god. Izlazile osim nedjelje i praznika svaki dan u Zagrebu u knjigopečatnji dra Ljudevita Gaja. Na fol. 1 tab.

178. —— KATOLIČKI LIST. Izlazi u Zagrebu на 4-ни на 4 л. сваке недјеље један пут. уред. Шимун Биленовић. Година XIX.

179. —— GOSPODARSKI LIST. Izdaje ga hrvatsko-slavonško gospodarsko društvo. U Zagrebu. Uredjuje Petar Zoričić, на 4-ни 2 л. XVI год.

180. —— NAPREDAK. Školski list. U Zagrebu. На 1 таб. у 8-ни, 3 пут на недељу. Уредник Шкендер Фанковић. Година VIII.

181. —— NARODNI LIST u Zadru. Izlazi na 1 l. u folio svake nedjelje kao dodatak talijanskom listu „Il. Nazionalo" VIII година.

182. —— BOSILJAK. List za omladinu. Izdaje knjižarna Lavoslava Hertmana, uredjuje Iv. Filipović. На 8-ни на табаку сваких 15 дана. Godína IV.

183. —— SIDRO Časopis za trgovinu i narodno gospodarstvo. Izdavao A. Jakić. U Zagrebu.

У пролеће престао излазити.

184. —— DRAGOLJUB. Zabavan i poučan tjednik. Urednik i nakladnik Gjuragj Stj. Deželič. Drugi tečaj. U Zagrebu. Štamparna Dragutina Albrechta. На 8-ни 1 таб. сваке недјеље.

185. —— NOVI POZOR. I god. Političan list. Islazio u Beču svaki dan osim nedjelje i praznika in folio.

Наставак „Позора" који је у 1867 излазио VI. годину.

186. —— PUČKI PRIJATELJ. Izlazi svake sedmice jedan put na 2 l. u 4-ni, uredjuje Bartol Frencelj. U Varaždinu, I. god.

187. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Fr. Klaić I. god. Izlazi svakih 15 dana na tabaku u 8-ни.

188. —— СЛАВЈАНСКИ ЈУГ. (Slavjanski jug. Slovenski jug). Год I 1868. Свез. 1. (Godina I. 1868. Svez. i. — Leto I. 1868. Zvez. 1.) Zabavno-poučna knjiga sa slikami. Izdaje i uredjuje Gjuro Klarić u Karlovcu. Tisak Dragutina Bokau-a u Zagrebu. На 4-ни 36 стр.

Св. II. 36—76 стр.

Изашло свега 4 свеске.

О другој свесци погледај „Вилу" 1868., 262.

189. —— HRVATSKE NOVINE I god. Izlazile u Zagrebu svaki dan osim nedjelje i praznika.

Издржавала их мађаронско-бановска партаја Na vol. na 2 l.

190. —— LIST ZA NARODNE UČITELJE. U Pešti Izdaje magjarsko ministarstvo narodne prosvjete. I godina.

191. —— HERVAT politički časopis. I sv. Izdaje i uredjuje Dr. Matok. Slovi Drag. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 48 стр.

Орган старчевићевске-мађаронске фракције у Загрѣбу, од кога чини ми се осим ове свеске није више ништа изашло.

192. NOVOTNI STJ. Gojitba i obuka. Nakladom školskih knjiga u Beču.

193. ОБРЕНОВИЋИ И СРБИЈА. На 8-ни 14 стр.

Политичка брошира штампана у Београду у државној штампарији.

194. ОКРУЖНИЦА митрополита Сарајевског учитељима босанским од 25 Маја 1868. На 4-ни 1 л. у Сарајеву.

195. ОКРУЖНИЦА митрополита Сарајевског свештенству и општинарима у Босни од 25 Маја 1868. На 4-ни на 2. л. у Сарајеву.

196. ОКРУЖНИЦА митрополита Сарајевског свештеницима у Босни од 25 Маја 1869. На фол. на 2 л. у Сарајеву.

197. ОСТРОЖИНСКИ УТЈЕШЕНОВИЋ ОГ. Псалми Давидови Попут српскијех народнијех пјесама спјевао их по светоме писму ——— ——— ——— . У Бечу 1868. Из тискарне А. Сомера. На 8-ни XII. 1. 324 стр. Уз књигу имају разјашњења, имена предбројника и кључ за читање ћирилице ради читалаца који су више обикли латиници.

198. ОТМИЦА или ослобода Крушевца. Драмска песма у три дела. Написао један Крушевљанин. У

Београду штампарија Ник. Стеф. 1868. На 16-ни 47 стр.

199. ПАВЛОВИЋ ЂОРЂЕ. Хипотекарно право у кнежевини Србији, или: теорично и практично објашњење уредбе о интабулацији од 19 Новембра 1854 у свези са §§. 316—330, 766 и 776 грађ. законика; 393—397 грађ. поступка, и осталим законим наређењима, која се на овај предмет односе. Од ——— ——— проф. вел. школе. Прегледала и одобрила школска комисија. У држ. штампарији 1868. На 8-ни 8 л. 262 стр.

200. PACEL VINKO. Filozofijska propedevtika, t. j. mudroslovje za gimnazije u' trojednoj kraljevini. I deo Logika. (Misloslovje) Napisao ——— ———. Zagreb 1868. Narodna Tiskarna dra Ljudevita Gaja. На 8-ни.

201. ПАВЛОВИЋ ДАМЈАН. Физика за мање гимназијске школе и за сваког пријатеља природних наука. Написао ——— ——— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 2 л. 177 стр. 131. дрворезна слика у тексту.

202. ПАНТЕЛИЋ Р. Ђ. Једна реч о правним средствима и нашој касацијоној власти: Написао Ђ. Р. Пантелић, I секр. минист. правде, члан срп. ученог друштва. У Београду у држ. штам. 1867. На 8-ни 78 стр.

203. ПАНТЕЛИЋ Р. СТЕВАН. Практично упућење у хемијској анализи барута, топовског метала и њихових саставних делова као и неких ватрометских смеса. Саставио ——— ———, управитељ лабораторије, капетан, редовни члан Српског ученог друштва. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 4 стр. 112 стр. Ово је издање војничког министарства у Србији.

204. ПАНЧИЋ ЈОСИФ др. Ботаника. По Шлајдену. Написао ——— ——— ———. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1868. Други наслов: Јестаственица за ученике велике школе. Део други Ботаника. На 8-ни 1 л. V и 402 стр. 1 л.

205. PEKSIDER IVAN. Dra Ant. Majera Fizika za male gimnazije i realke. S češkog pohrvatio ——— ——— Zagreb, 1868. Narodna tiskarna dra Lj. Gaja.

206. PEKSIDER IV. Mierstvo za male gimnazije od Iv. Drižhala. Pohrvatio ——— ———, profesor na gimnaziji zagrebačkoj II dio. Tiskom Drag. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 114 стр.

207. (ПЕЛАГИЋ ВАСИЛИЈЕ) Југословенски календар за преступну год. 1868. Издао Радојко Побратимовић. У Београду у штампарији Николе Стефановића. На 8-ни.

Садржај од патријотских пјесама, намијењен поглавито да се шири по Босни.

208. ПЕСМАРИЦА. Издао Х. А. О. П. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1868. На 16-ни 92 стр. 2 л.

Пјесме новијих пјесника за најширу публику штампане.

209. ПЕТРАНОВИЋ БОГОЉУБ ЈЕР. Свечаност при дочеку преосвештеног митрополита босанског господина Дионисије, у Сарајеву на Спасовдан 1868. Списао ——— ———. У Сарајеву, у босанско-вилајетској штампарији. 1868. 1 л. и 42 стр. на 8-ни.

210. ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Србско-далматински магазин любитель просвѣте и народног єзика, за годину 1868. Издао на свѣт ——— Консисторијални и М. Драговића архи-

мандрит. У Задру. Печатња Народнога листа. На 8-ни 1 л. 184 стр.

211. ПЕТРОВИЋ ФИЛАРЕТ. Првенац. Бог и дела његове премудрости и силе. Написао ——— ———. У Београду у штам. А. Андрића 1868. На 16-ни 100 стр. и 1 стр. штамп. погрешака.

212. PISMOVNIK. Uputa u sastavljanje različitih listova i poslovnik sastavaka. Za IV razred glavnih učiona. U Beču 1868. На 8-ни 185 стр.

213. PLOHL HERDIGOV FERDINAND RIKARDO. Hrvatske narodne pjesme i pripovjedke. U Vrbovcu sakupio i rodu i svietu predao ——— ——— I. U Varaždin. Brzotiskom Platzera i sina. 1868. На 16-ни 145 стр. и 6 л. садржаја и уписника.

214. П-НАЦ Ђ. М. Вилино коло или смрт кнеза Михајла М. Обреновића III. Написао ——— ——— У Београду (у Ник. Стефановића штампарији). На 8-ни 12 стр.

——— POVIEDNIK. Zbirka romana: Гледај: Gitana.

215. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ. Философично-педагогична расправа о политично-народном васпитању. Написао ——— ——— професор. У Новоме Саду. Платонова књигопечатња 1868. На 8-ни 83 стр. 1 стр. претплатника.

216. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ Милетић и терзитизам. У Н. Саду. Брошира политичке садржине.

217. POZDRAV MARIJI. Hrvatski molitvenik po grofici Flavinji. 596 стр.

218. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Ракијска куга. Жалосна повест на опомену и науку богатима и сиромасима, старима и младима. С немачког од Хенрика Чока превео ——— ———. (Die Brantweinpest.) Сомбор 1868 године. У штампарији Фердинанда Битермана. На 8-ни 2 л. и 156 стр.

219. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Малаа катавасїа содержащаа въ себѣ различнаа пѣнїа и пѣсни духовныа праздникωвъ Хрїстовыхъ, богородичныхъ, аггелωвъ, пророкωвъ, апостолωвъ, святителей, мученикωвъ и преподобныхъ, во употребленїе юности сербскїа, аки же и прочихъ благочестивыхъ хрїстїанωвъ, изъ сватыхъ церковныхъ книгъ собраннаа и Димитрїемъ Поповичьемъ, намѣстникомъ и парохомъ Сомборскимъ консїсторїалнымъ присѣдателемъ, и предуготовническагω заведенїа сербскагω катихитою устроеннаа. Въ Сомборь 1868 года. Въ тvпографїи. А. Вагнера. 8-на страна 128. —

220. ПОПОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Беседа коју је говорио ——— ——— свештеник ковиљачки на парастосу књаза Михаила Обреновића III. 8. Јунија 1868 године у цркви лозничкој. На 8-ни 2 л. (у држ. штамп. у Београду.)

221. ПОПОВИЋ САВА. Кринъ или морална поученя изложена у 20 писама од мудраца Сенеке. Превео с немачког на српски єзикъ ——— ——— бивши чиновник судски. Друго издање. Прештампао Андрия Станковић, писар полицiє у пензiи. Цена є 4 гр. ч. У Београду у штампарiи Николе Стефановића 1868. На 16-ни 62 стр. и III стр. уписника.

Прво издање године 1842.

222. ПОПОВИЋ СИМА. Индијске приповетке. Епопеје из „Махабарате.“ Превео ——— ——— У Београду, штампано у држ. штампарији 1868. На 16-ни 1 л. 183 стр.

223. ПОСЛОВНИ РЕД. За скупштине маћистрата и представништва сл. краљ. вароши Новога Сада. Нови Сад 1868. Платонова штампарија. На 8-ни 12 стр.

224. ПОСЛОВНИ РЕД за главну скупштину друштва за српско-народно позорищте у Новоме Саду. Платонова штампарија 1868. На 8-ни 11 стр.

225. ПОСЛОВНИ РЕД за главну скупштину „Матице Српске". У Новоме Саду Платонова штампарија 1868. На 8-ни 8 стр.

226. ПОСТАНАК фондова школа србски у Руми. У Новоме Саду. Платонова књигопечатња 1868. На 8-ни 51 стр.

227. PRAVILA obstoječega od g. 1846 sada preustrojenoga zagrebačkoga društva čovječnosti. U Zagrebu kod Albrechta 1868. На 8-ни 18 стр.

228. PRAVILA hrvatsko-slavonske escomptne banke. Nakladom utemeljiteljnoga odbora. U Zagrebu.
Заједно с њемачким пријеводом.

229. PRAVILA društva sv. Jeronima za izdavanje i širenje pučkih spisa u Zagrebu. Štamparna Drag. Albrechta. На 8-ни 8 стр.

230. ПРАВИЛА о домаћем реду апсанског заведења у Пожаревцу од 7. Октобра бр. 3590. (Штампано у Биограду у државној штампарији као државно издање; без правог насловног листа.) На 8-ни 16 стр.

231. PRVA SLIKOVNICA sa malu dječicu. U Zagrebu nakladom knjižarne S. Hartmanove.

232. ПРВИ ПРОГРАМ велике гимназие србске православне обштине у Новоме Саду 186⁷⁄₈. Садржай: 1. Кратко извѣстие о постанку и животу гимназие србске новосадске православне обштине. 2. Школске вести за год. 186⁷⁄₈. У Новоме Саду. Платонова печатня 1868. На 8-ни 9 л. 39 стр.
Историју гимназије написао је др. Ј. Хаџић.

233. ПРВО СРПСКО АКЦИОНАРСКО ДРУШТВО (Позив на уписку.) На фол. 1 л. (У Београду у држ. штампарији.) Име му је „Кондота.“ Потписани су: Тома Андрејевић, С. Радичевић, К. Антула, Ј. Штајнлехнер, Љ. Каљевић. Разаслан је као прилог „Србији.“

234. ПРЕГЛЕД фонда Матице Српске као и других фондова који се под управом њеном находе при свршетку године 1867 и преглед стања свију тих фондова за год. 186⁷⁄₈. У Новом Саду, Платонова штампарија 1868. На 8-ни 21 стр.

235. ПРЕГЛЕД радње и стања Српског ученог друштва у години 1867. Прочитао секретар на скупштини Српског ученог друштва 21. Јануара 1868. На фол. 2 л.

236. ПРЕДЛОГ за скуп Српског ученог друштва. I. Уређење. II. Пословник „Српскога ученог друштва.“ Штампарија Николе Стефановића. У Београду. На 8-ни 20 стр.

Од комисије једне одабране скупом од 21. Јануара исте године, у којој су били чланови г.г. др. Ј. Шафарик, М. Кујунџић, М. Миловук, Јован Бошковић, Јосимовић, Чед. Мијатовић.

237. ПРОТОКОЛИ народне редовне скупштине држане о Миолю-дне 1867 године у Крагујевцу. У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни 1 л. 302 стр.

238. ПРОТОКОЛИ ВЕЛИКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ, која је држана у Топчидеру после мучко крвничкога убијства књаза Михаила М. Обреновића III. у четвртак 20. Јунија 1868. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 36 стр.

— ПРОТОКОЛИ шабачког магистрата, види Гласник српског ученог друштва.

239. PUT SV. KRIŽA do vrha Kalvarije. Četvrto izdanje. U Gorici. Уз књигу има 14 слика, а преведена је 1765 године с талијанског, некаквим калуђером хрватским.

240. P. J. K. Обреновићи и српска слобода. Од ———. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 14 стр.

241. RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Knjiga II. U Zagrebu 1868. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. 8-на 248 стр. и 4 литогр. снимка

Реферат у Вили 1868 стр. 164. Одговор на то од А. Вебера у „Dragoljubu“ исте год. стр. 267.

Knjiga treća. На 8-ни 2 л. 252 стр.
Knjiga četvrta. На 8-ни 2 л. 271 стр.
Knjiga peta. На 8-ни 2 л. 252 стр.

242. РАДИЋ ЂОРЂЕ ДР. Памук у ботаничком, трговачком и економском обзиру. На основу собственог искуства написао др. ——— ———, уредник „Сељака,“ члан економски друштва: у Бечу, Прагу, Пешти, Пожуну, Брислу, Берлину, Целли, Готи, Ерфурту, Минхену, Маријенвердеру, Дражђанима, Рајтлингену и више други. Са два дрвореза, природним памуком и природним тканинама. У Новом Саду 1868. Платонова штампарија. На 8-ни 22 стр.

243. РАДЊА И ЗЛАТО. Од Ф. Хофмана. С нѣмачкога преведено. У Новоме Саду, трошком Игњата Фукса 1868. На 16-ни 49 стр.

244. RADOVAN. Osvetnici. Dio III. Boj turski i crnogorski god. 1862. Pjesma od — ———. Izdano troškom zaklade za izdavanje pučkih knjiga. U Zagrebu кod D. Albrechta 1868. На 8-ни 160 стр.

245. РАЗРЕДНИЦА приправника II. и I. разреда за 1867—68 год. у краљевском јавном учитељско-приправничком заводу српском у Сомбору с концем школске 1867—68 године У Сомбору 1868. Штампано код Андрије Вагнера. На фолију 15 стр.

246. РАЈКОВИЋ ЂОРЂЕ. Српске народне песме (женске.) Већином их у Славонији скупио ——— ———. Издала „Матица Србсна.“ У Новом Саду. У штампарији Игњата Фукса 1868. На 16-ни 224 стр.

247. RAČKI FRANJO Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća. Sastavio Dr. ——— ——— (Preštampano iz „Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.“) U Zagrebu 1868. Štamparna Dragutina Albrechta. На 8-ни 1 л. 287 стр.

248. РАШИЋ Д. МИЛАН. Гроф од Монте-Христа. По Александру Дима посрбио М. Д. Рашић, а по други пут препечатао Хаџи Алекса О. Поповић. Осма част. У Београду у штампаріи Николе Стефановића 1868. На 8-ни 200 стр. Девета част. На 8-ни 190 стр.

Види Српску баблијографију, Биоград, 1869, стр. 480.

249. РАШКОВИЋ ЗОРКА ДАНИЦА Милосплет ——— ——— ——— Ужичанке од лиричних и епских песама у 12 свезака а Босиляк I свеска. У Београду, штампарія Николе Стефановића 1868. На 16-ни VIII и 54 стр. и 2 л.

250. РОГИЋ ВИКЕНТИЈЕ. Црна вјест или смрт Михаила М. Обреновића III српског књаза на грозни начин погибе у топчидерском кошутњаку 29. Маја 1868 године. Од ——— ——— ——— надзиратеља српско-грађанског читалишта и

кројача. У Земуну на велику госпоину 1868. На 8-ни 18 страна.

251. САНДИЋ А. Историја света. Својим ученицима превео и прерадио ——— ———. Књига друга (Историја средњег века) 1868. У штамп. Игњата Фукса. У Н. Саду. На 8-ни 112 стр.

252. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Беседа на опелу Јоксима плем. Новића, Оточанина (у успенској цркви у Н. Саду 6. Јануара 1868.) Говорио —— ——. Прештампано из „Напредка“ бр. 3. У Н. Саду у штампарији Иг. Фукса 1868. На 8-ни 1 л. 6 стр.

253. SASINEK VIKTOR. Bratovćina pres. krvi Isusove. Po Viktoru Sasineku, kapucinu. Izdao Šk. Egersdorfer, župnik u Ludbregu. U Zagrebu 1868. Brzotiskom A. Jakića. На 16-ни 63 стр.

Уз књигу је, каже „Dragoljub“ приложена веома ружна слика, права награда светаца.

—— СВЕТО ПИСМО старога и новога завјета. Види Даничић Ђ. и Стеф. Караџић Вук.

254. SKURLA STJEPAN. Moćnik stolne crkve dubrovačke. Izvješće o drvu sv. Križa, pelenici Isukrstovoj i ostalijem moćima posvećenijem životom i smrti našega spasitelja. Sastavio kanonik —— ——. Sa slikama. U Dubrovniku 1868. Troškom i nakladom D. Pretnera. На 8-ни 178 стр.

255. СЛОВО говорено митрополитом босанским г. Дионисијем, приликом прве каноничке посјете епархије босанске 1868 године. На фол. 7 стр. у Сарајеву.

256. СПАСИЋ Н. А. Установе и народно благо. Написао ——— У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 43 стр.

„Србија“ под бр. 18 донијела је критику на ту књижицу од Ж. Ж.ујовића.

257. СПИСАКЪ ВОЋАКА И ДРУГИ БИЛЯКА налазећи се на продају у економномъ Топчидерскомъ заведеню. (У Београду у држ. штамп. на српском и немачком.) На фол. 14 стр.

— СРБСКО-ДАЛМАТИНСКИ МАГАЗИН, гледај Петрановић Герасим.

258. СРЕЋКОВИЋ С. П. Краљ Дечански. П. С. Срећковића. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 24 стр.

Посебице из „Виле" прештампано.

259. СТАНОЈЕВИЋ ДРАГИША. Шта је говорено на св. Саву у вел. школи? Одговор новинама „Србији" од 17. Јануара. Одговорио др. —— —— заступник проф. у вел. школи. У Београду у штамп. Ник. Стеф. На 8-ни 15 стр.

260. СТАНОЈЕВИЋ ДРАГИША. Шта није говорено на св. Саву у вел. школи? Одговорио г. критичару у „Србији" Д. Станојевић. заступ. проф. вел. школе. У Београду, у држ. штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 53 стр.

Критичар у „Србији" (подлистак) био је г. Стојан Бошковић.

261. STARČEVIĆ A. Ime Serb. Razpravio Dr. A. Starčević. „Znati imena nije mala stvar." Plato. Zagreb.. Slovi Karla Albrechta 1868. На 8-ни 43 стр.

Тенденцијозан памфлет против Срба. Проговорио о њему Ст. Новаковић у „Вили" исте год. стр. 357.

262. СТАТУТИ грађанско-српске читаонице у Митровици. У Новоме Саду, Платонова штампарија 1868. На 8-ни 6 стр.

263. STEFANOVIĆ VASO. Lutrijaš i nova velika sanjarica za 2474 tumačenja sana. Napisao ——

——— Drugo izdanje. Kod D. Albrechta. На 8-ни 79 стр.

За прво издање не знам кад је изашло.

264. СТОЈАКОВИЋ АЛЕКСАНДАР. Питање велико: кикиндског диштрикта са државоправног гледишта, повластице, које ту служе за основ, и историчко-правничка расправа о питању одкупа његови такозвани иберландски земаља и регални права. Списао и издао ——— ——— У Будиму из печатње кр. угар. свеучилишта 1868. На 8-ни 111. стр.

265. СУБОТИЋ ЈОВАН. Дѣла Іована Субботића. Кньига V. Пѣсне драмске. Звонимир. Прехвала. У Новом Саду, у штампарији Игњата Фукса. 1868. На 8-ни 2 л. 196 стр. 1 л.

266. СУБОТИЋ ЈОВАН др. Дѣла ——— ———. Књига VI. Пѣсне драмске. Милош Обилић. Бодин. У Новом Саду. у штампарији Игњата Фукса 1868. На 3 л. и 310 стр. у 16-ни.

267. СУБОТИЋ Ј. др. Наше црквене и школске ствари. На 16-ни 59 стр. У Н. Саду 1868. „Вила“ 143.

268. СУБОТИЋ Ј. др. Говор др-а ——— ——— држан у сазваном сабору краљевине Хрватске и Славоније дана 3 јануарија 1868. Прештампано из „Напретка“. У Н. Саду, штампарија Иг. Фукса. 1868. На 4-ни на 2 л.

269. СУД УБИЦАМА КНЕЗА МИХАИЛА. I. Стенографски извештај прештампан из „Видова дана“. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 219 стр.

270. СУНДЕЧИЋ ЈОВ. Спомену српског кнеза Михајла М. Обреновића III. (Прештампано засебице из „Виле“ у Београду у држ. штампарији).

На 8-ни 2 л. Трошком народног заступника Лазара Трипковића.

271. ТАКТИКА за официре учевнога батаљона. Написао М. Драгомиров, професор у николајевској академији ђенералнога штаба. Друго поправљено издање. Превела три српска официра. Београд у државној печатници 1868. На 8-ни 2 л. VI. и 395 стр.

272. ТВРДИЦА. По Х. Консіенси. Из Чокея. Издано у користь цркве Ружице у граду. У Београду, у државной књигопечатньи 1868. На 8-ни 1 л. 95 стр.

273. (ТЕНКОВИЋ МИХАИЛ.) Кобни данци и српска узданица. Спјевао М. Т-ћ. Садржај: 1. Милош. 2. Таково. 3. Александер. 4. Кнез Милош. 5. Кнез Михаило и Србија. 6. Паклене стреле. 7. Српска нада. Штампано у штамп. Ник. Стефановића у Београду. На 8-ни 15 стр.

274. ТОМАНОВИЋ А. Л. О крсном имену предавање ——— ——— (У Задру у тиск. Нар. Листа). На 8-ни 16 стр.

Прештампано из „Српско-далматинског магазина".

275. TOMIĆ JANKO. Hrvati, to jest crtice iz hrvatske povjesti. Hrvatskoj mladeži priredio ——— ———, učitelj glavne škole u Karlovcu. U Karlovcu, Tiskom Ivana Nep. Pretnera 1868. На 8-ни 4 л. 166 стр. 1 л.

276. ТОМИЋ ЈОВАН. Шта спасава наш народ? Јавно предавање. Написао ——— ———, второлетни приправник. На свет издао Никола Томић. Сомбор. Штампарија А. Вагнера. На 8-ни 17 стр.

277. TORBAR J. Prirodopiš životinstva, bilinstva i rudstva. Za zreliju mladež napisao ———. Sa

251 bojadisanom slikom i 29 drvoreza. U Zagrebu, nakladom knjižarne L. Hartmana На 8-ни 124 стр.

278. (TRNSKI IVAN). Pjesma o zvonu. Po Šileru ponašio I. T. Preštampano iz „Bosiljka“ IV tečaja br. 6. 1868. Naklada Lav. Hartmána. На 32-ни 26 стр. (У Загребу.)

Ваља имати на уму и пријевод Предрага (С. Павишевића) у Седмици од 1858. године.

279. TRNSKI IVAN. Perivojkinje. Ekloga. Uzoritomu, preuzviŝenomu i prečastnomu gospodinu Jurju Hauliku Váráljskomu. Sv. z. c. stožerniku kod sv. Kvirita i Judite, božjom i apostolske stolice milošću prvostolne crkve zagrebačke nadbiskupu itd. na imendan 23. travnja 1868 posvećuje ——— ———. U Zagrebu 1868. Štamparna Dragutina Albrechta. На вел. 8-ни 19.

280. ТУМИНСКИ ТОМАЈ ДРАГУТИН. Славенски разговори у главним славенским језицима, руски, пољски, чешки, пољски и српско-хрватски (ћирилицом и латиницом). Саставио ——— ——— ———. Slavenski razgovori u glavnim slavenskim jezicima, ruski, poljski, česki, bugarski, i srpsko-hrvatski (ćirilicom i latinicom) Sastavio ——— ——— ———. У Београду књигопечатњом Александра Андрића 1868. На 8-ни 145 стр.

281. ТУМИНСКИ ТОМАЈ ДРАГУТИН. Значај чешко-народног позоришта. Беседа што је изговорио 4/16 Маја на београдској словенској беседи у корист чешком народном позоришту ——— ———. У Београду у књигопечатњи Александра Андрића 1868. На 8-ни стр. 11.

282. УСТАВ за српску читаоницу у Карловцима. У Новоме Саду, Платонова штампарија 1868. На 8-ни 10 стр.

283. УСТАВ изборне православне србске црквене обштине старокерске. Штампано у Новом Саду у Платоновој штампарији. На 8-ни 7 стр.

284. УСТАВ за прву бачку трговачку и прометну банку у Новоме Саду, У Н. Саду платонова штампарија. 1868. На 8-ни 42 стр.

285. ФИЛИПОВИЋ СИМА. Отворено писмо господину П. Г. (Павлу Грчићу). У Вуковару, брзотиском Игњата Медершицког.

286. FILIPOVIĆ FERDO. Nauk katoličke vjere. Napisao ——— ——— svećenik biskupije djakovačke. Svezak prvi. U Zagrebu 1868. Naručbena naklada Lavoslava Hartmana. На 8-ни VI. и 238 стр.

287. FIAMIN IVAN. Mladić upućen na dobrotu, nauk i rad. Prvom talijanski spisao Cezar Cantù, a pohrvatio ——— ———. Na Rieci u tiskarnom zavodu Emidija Mohovića.

288. HRVATSKE ZADAĆE o skladnji latinskoga jezika. II. dio (o vremenih i načinih). U Zagrebu 1868 kod Albrechta у вел. 8-ни на 161 стр.

289. HRVATSKO-NJEMAČKA BESJEDOVNICA. Metodička uputa za praktičko naučenje hrvatskoga i njemačkog družtvenog jezika. Kroatisch-deutsche Conversations-Sprache. Eine metodische Anleitung zur praktischen Erlernung der kroatischen und der deutschen Umgangs-sprache. U Zagrebu 1868. Naručbena naklada knjižare Lav. Hartmana. Comissions-Verlag von Leop. Hartmans Buchandlung in Agram. На 16-ни VIII и 428 стр.

290. ČAČIĆ IVAN. Dra Franje Močnika Pouka u računicu za malu gimnaziju I razr. Preveo ——— ——— U Beču nakladom školski knjiga. На 8-ни 280 стр.

291. ЧВАРКОВИЋ А. Немачка граматика за младеж учећу се у гимназијама кнежевине српске. Професором немачког језика у великој гимназији београдској ——— ———. Друго издање. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 8 гр. чарш. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни 1 л. 384 стр.
Прво издање у години 1854.

292. ЧЕТИРИ поучне приповедке за српску младеж. С немачкога по Еберсбергу. У Новом Саду код Иг. Фукса 1868 На 16-ни 50 стр.

293. ЧЕСТИТКА на нову годину 1868 од писмоноше. Штампарија Иг. Фукса у Н. Саду. 16-на 16 стр.

294. ČAČIĆ. Dvije rasprave: Slovinski S. Jeronim u Rimu i Rieka; i Drugo je Senj, a drugo Segni. Hapisao i na svietlo dao dr. ——— ——— U Trstu. kod Weissa.

295. ШАРИЋ ЈОВАН. Дјела славних људи. Укратко написао за српску младеж ——— ———, свештеник. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1868. На 16-ни 2 л. IV и 56 стр.
Види „Вилу“ 1868. 456 стр.

296. ШЕВИЋ ТОДОР. Нацрт за родитеље, учитеље и старатеље у опште дечијега блага. О васпитању деце, и поправљање у главном вредоносних мана. Из књига неколико славних немачких педагога, целисходно посрбио на корист српства у духу садањег времена. ——— ——— У В. Кикинди. Штампано у Темишвару код К. Г. Ферка. На 16 37-ни стр.

297. ŠIC FR. Razgovor s Bogom. Nakladom knjižarne Lav. Hartmana u Zagrebu. На 500 стр.
Молитвеник за цркве.

298. Š. F. Bože moje milje i omilje. Molitvenik za diecu od dra Ant. Jarića. Prev. ——— U Zagrebu kod D. Albrechta. На 16-ни 192 стр.

299. ŠLOSER KRASOSLAV JOV. DR. Pripravna radnja za geografiju bilja u trojednoj kraljevini Napisao — — —— —— vit. Klekovski. U Zagrebu 1868. Štamparna Drag. Albrechta. На 8-ни 95 стр.

300. ŠLOSER DR. Jamnica, alkalinska kiselica u Hrvatskoj. U tiskarni Ljudev. Gaja, troškom namiest. vieća. На 8-ни 8 стр. У Загребу.

301. ŠULEK BOGOSLAV DR. Naše pravice. Izbor zakona poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od 1202—1868. Sastavio ——— ——— U Zagrebu 1868. Tiskom Drag. Albrechta. На 12-ни LI—496—CLII стр. и 4 л. садр.

Белешке о ономе што су странци о нама писали у 1868-ој години.

1. БЕМ ЛЕОНХАРД. Böhm. Dél-Magyarország, vagy az ugynevezett Bánság külön története. (Посебна историја јужне Угарске или тако званога Баната) у два тома у Пешти код Емиха. Даница 1868 71.

2. BERGGESETZ für das Fürstenthum Serbien von 15. April 1868. (Извађен из Zeitschrift für Bergrecht 9-ter Jahrgang 1. Heft. Berlin 1868) 8-o.

3. BLAU O, DR. Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler gesammelt, gesichtet und herausgegeben von Dr. Otto Blau Norddeutsehem Consul in Bosnien, Ritter mehrerer Orden, Mitglied gelehrten Gesellschaften etc. Inhalt: Allgemeine Einleitung. I Abtheilung: Uskufi's Potur Šahidije, II. Abtheilung: Bosnisch-türkische Gesprache, Sprüche u. Lieder. III. Abtheilung: Abdusselam d. i. Türkisch-bosnische Glossarien. Leipzig, 1868, in Commissinn bei A. Brockhaus. На 8-ни 3 л. и 316 стр.

   Чини пету свеску № 2. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes herausgegeben von der deutschen morgenländischen Gesellschaft.

4. BOLTZ AUGUST DR. Beiträge zur Völkerkunde aus Wort und Lied. 1868.

   Имају двије три народне и књижевничке пјесме.

5. БРАНКОВИЋ ЂУРАЂ. Чланак „Der Banus Graf und Despot der Serben und Raitzen Georg Branković als Bewohner von Eger“ штампан је у овогодишњем

програму државне велике гимназије у чешком граду Хебу.

6. ВЕРКОВИЋ СТЕФАН. Описаніе быта Болгаръ населяющихъ Македонію. Сочиненіе Стефана Верковича. Москва 1868. На 8-ни 46 стр.

7. GUNDULICZ JAN i poemat jego „Osman“ przez Adama Rzonżewskiego. На 8-ни 1 л. 26 стр. У Варшави.

8. ДАМАЛА М. НИКОЛА штампао је у Лондону грчким језиком расправу „О односају англиканске цркве к православној.“ Даница 1868, 744.

9. D' AVRIL ADOLPHE. La bataille de Kossovo. Rhapsodie serbe tirée des chants populaires et traduites en français par Adolphe D' Avril Agent et Consul général de France en Roumanie. Paris, librairie de Luxembourg. 1868. 8-на 2 л. 64 стр. с једним снимком.

   Опширан реферат од Ст. Новаковића има у „Вили“ исте године стр. 612.

10. ЂОРЂЕВИЋ ВЛ. „Правда“ русински часопис који је излазио у Лавову почевши у 31 броју донијела је пријевод „Хајдукове мајке“ приповијетке Владана Ђорђевића.

11. ÉTUDES religieuses, historiques et littéraires par des pères de la compagnie de Jésus које излазе у Паризу донијеше у свом 8-ом свеску за Август чланак о нашим народним нарочито косовским песмама, поводом књиге г. D' Аврила, — и то од Мартинова.

12. ИГЊАТОВИЋ ЈАКОВ. —— „Фе в а р о ш и Л а п о к“ доносили су у мађарском пријеводу роман Милана Наранџића од Јакова Игњатовића, и Даница 1868, 358 хвали пријевод да је добар.

—— ИРБИЈЕВА, гледај Мађензијева.

13. КАНИЦ. SERBIEN. Historisch-etnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Mti 40 Illustrationen im Texte, 20 Tafeln und einer Karte von F. Kanitz. Leipzig. Verlagsbuchhandlung von Herman Fries. 1868. На вел. 8-ни XXIV и 744 стр.

    Оцјене у Radu akademije jugoslov. VI од дра П. Матковића, у „Србији“ мјесеца Јула, у Вѣстнику Европы 1868 Ноябрь, у Revue critique de l' histoire et de littérature за 1868 од Л. Лежера итд.

14. КАНИЦ. Reise in Süd-Serbien und Nord-Bulgarien. Ausgeführt im Jahre 1764 von F. Kanitz. (Mit 5 Tafeln und 1 Karte.) Vorgelegt in der Sitzung der philosophisch-historischen Classe am 18 Jänner 1866. Wien. Aus der k. k. Hof, und Staatsdruckerei. In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kais. Akademie des Wissenschaften 1868. На 4-ни 66 стр.

    Објавио подужим рефератом А. Сандић у „Даници“ исте године бр. 10 и 11.

15. КАПЕР С. др. штампао је у Квјетима пријеводе српских народних љубавних пјесама.

16. М. Н. КАПУСТИН држао је предавање „О међународним одношајима Црне Горе“ на трећем литерарном вечеру који је дао словенски комитет у Москви.

17. КАРОВЕЛОВ Љ. Южно-славянская библіографія за 1867 год. мање и веће биљешке о неколиким важнијим дјелима нашим из те године. Журн. мин. народн. просвѣщ. 1868 Јун.

18. KVÈTY илустровани чешки лист донијели су у сликама доста ствари с наших страна у више својих бројева.

19. KLAIĆ FRANJO. Praktisch-theoretishher Lehrgang der kroatlschen Sprache. Nach der natürlichen Sprachmethode, verfasst von Franz Klaić. II. Theil.

Додатак: Aufgaben-Schlüssel у особитој књизи. Ту је граматику дворска канцеларија препоручила за школску књиту у школама с њемачким или хрватским и њемачким језиком предавања.

20. KLUCRYCKI S. написао је у „Polskom Przeglondu" чланак о источном питању и источној цркви."

21. ЛАВЛ'ЛЕЈ ЕМИЛ. Revue de deux mondes у чланцима Емила Лав'леја који носе наслов L' Allemagne depuis la guerre de 1866 донео је у свесци од 1. Августа чланак под насловом Les nationalités en Hongrie et les Slaves du sud (Yougo-Slaves).

22. ЛАЗАРЕВИЋ РАДМИО. Русинска „Правда" што у Лавову излази у своме 30-ом броју донела је превод „Јагоде црте из народнога живота од Радмила Лазаревића" која је изашла у „Вили" 1866 год.

23. ЛЕЖАН Етнографія европске Турске изашла је у Ст. Петербургу у руском пријеводу.

24. LEGER LOUIS. Cyrille et Méthode. Étude historique sur la conversion des Slaves au christianisme par ——— docteur ès lettres, membre corespondant de la société de linguistique, membre de la société d' histoire et de littérature polonaise de Paris. Paris. Librairie A. Franck, 67, rue de Richelieu 1868. На 8-ни XXXV и 230 стр.

Оглашено у „Вили" исте године, стр. 549.

25. LEGER L. Les Slaves en 1867. Agram et les Croates. Par Louis Leger. Paris. Extrait de la „Revue moderne", livraizon du 24 avril 1868. На 8-ни 29 стр.

Изашао је пријевод у „Novoga Pozora" подлиску од исте године.

26. L. LEGER. У „Revue critique d' histoire et de littérature." реферати о Radu akademije jugoslovenske, о збирци народних пјесама из Босне и Херцеговине које је издало Српско учено друштво.

У „Revue des cours littéraires de la France et de l' Etranger". „Le mouvement intellectuel en Serbie".

27. ЛЕОНИД архимандрит. Историческое описаніе сербской царской лавры Хилендаря и ея отношенія къ царствамъ сербскому и рускому. Сочиненіе архимандрита Леонида. Москва. Въ университетской типографіи (Катковъ и комп.) на страстном булеварѣ 1868. На 8-ни 1 л. 138 стр.

   Отштампано из четврте књиге друштва за историју и старине руске у Москви.

28. ЛЕОНИД архимандрит. Сербская иноческая община въ Палестинѣ. Од архимандрита Леонида. У Москви.

   Отштампано из треће књиге „Чтенія" московског друштва за руске старине и историју.

29. ЛЕОНТОВИЋ И. Т. „Журнал министерства народнаго просвѣщенія" у декембарској књизи од прошле године донио је опширан посао од Т. И. Леонтовића „Государственое устройство стараго Дубровника". То је превео В. Јагић у „Dragoljubu" исте године.

30. „ЛУЖИЧАН" лужичко-српски књижевни лист донио је у 4 бр. преведену једну нашу народну песму из Вукове I књ. стр. 728.

31. МАКЕНЗИЈЕВА И ИРБИЈЕВА. Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe, by G. Muir Mackenzie and A. P. Irby. London. На вел. 8-ни стр. XXXII и 687. Са 19 слика и 4 земљописне карте. 1867 године.

   У 1868 години српски пријевод од Ч. Мијатовића

32. МАКУШЕВ В. В. Писма о литературном и политическом состоянію хорватскаго королевства В. В. Макушева. Журналъ Мин. нар. просвѣщенія. 1868. Прво писмо у септембарској, а друго и треће у Октобарској књизи.

33. МАСОН МОРИЦ. Мудрость народня въ пословицахъ у Нѣмцевъ, Русскихъ, Французовъ и др. Морица Массона С. Петербургъ 1868.

Има и српских пословица. „Жур. мин. народ. просвѣщ въ Россіи“ Август 1869.

34. MEMOIRE sulla Dalmazie. Издаје у Млецима Val. Lago. Хронологички и статистични подаци.

Dragoljub 1868, 384.

35. МИКЛОШИЋ ФР. др. Der propositionslose Vocal in den slavischen Sprachen. Прештампано из „Sitzungberichte“ бечке царске академије.

36. DER ORIENT und seine culturgeschichtliche Bedeutung Von August Wilhelm Ritter v Zerboni di Sposetti Pest. Wien. Leipzig. A. Hartleben's Verlag 1868. На 8-ни 192 стр.

37. PARČIĆ CARLO. Vocabulario Italiano-Slavo (Illirico) compilato per cura di P. Carlo A. Parcić del Slovinski (Hrvatski) U Zadru, tiskom braće Battara 1868. На 12-ни 1146 стр.

Српско-талијански је изашао 1858.

38. ПЈЕЊКОВСКИ КАРОЛ. Czarnagóra pod wzgledem geograficznim, statisticznym i historicznym. Skreslil K. P. Z karta geograficzna. Lwow 1869. Nakladem autora. На 8-ни 116 стр.

Види у „Вили“ 1869 стр. 807 одзив од Ст. Новаковића.

39. ПОПОВ АНДРЕЈ. Обзоръ хронографовъ русской редакціи Андрея Попова. Выпускъ первый 1866, а выпускъ вторый 1869 у Москви. 1-ви 226 стр. а други 287 на 8-ни.

У другом се выпуску говори о југословенским и руским изворима прве руске редакције хронографа.

40. ПОПОВЪ АНДРЕЙ. Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей, внесенныхъ въ хронографы русской редакціи. Собралъ и издалъ Андрей

Поповъ. Приложеніе къ Обзору хронографовъ русской редакціи. Москва 1869—541 стр. на вел. 8-ни.

У њему има између осталога о Србима још знатан чланак „Житіе и жизнь присноповинаемаго словущаго благочестиваго господина деспота Стефана. Списано повелѣніемъ и понужденіемъ святѣйшаго патріарха земли тоа серпьскіа киръ Никона и полатныхъ начелникъ и видѣніем же трисвятымъ явленіемъ самому тезоименитому прославляющю сія быти. По списку библїотеки Троицкой Сергіевой лавры бр. 686, въ малый листъ полууставом, второй половины XV вѣка."

Рукопис је тај бугарске рецензије, само што се не зна је ли од философа Константина. Заузима у наведеној књизи 93—131 стране.

41. Н. А. ПОПОВ држао је предавање „О унутрашњим немирима у Србији од год. 1535—1838" на трећем литерарном вечеру који је дао словенски комитет у Москви.

42. РАДИЧЕВИЋ БРАНКО. У русинск. листу „Правда" који излази у Лавову изашао је пријевод пјесме Бр. Радичевића „Hoћ па ноћ" од Ст. Рудањског.

43. РАЗУМОВСКАГО ДИМ. професора моск. консерваторіи Церковное пѣніе въ Россіи Выйускъ I, II, III. Москва 1867, 1868, 1869. стр. 362 на 8-ни.

44. (РАЛИЋ БРАНКО.) Fünfter Jahresbericht über die keiserl. königl. Oberrealschule in der Militärgrenz-Comunität Pančova für das Studienjahr 1858 донео је српски чланак „Доситије Обрадовић и Вук Ст. Карџић у српској књижевности. Јавно популарно предавање у дворани вел. реалке у Панчеву 17 Марта 1868 говорио Бранко Рајић."

45. П. А. РОВИНСКИ. У Вѣстнику Европи новембарской свесци чланак „Два мѣсяца въ Сербіи" у ком поглавито говори о етнографској књижевности о Србији.

46. ROSKIEVIĆ JOV. Studien über Bosnien und die Herzegovina von Johann Roskiewicz k. k. Major im Generalstabe. Leipzig und Wien Brockhaus 1868.

Види „Вилу“ 1868, стр. 142, гдје има реферат.

47. САКЦИНСКИ КУКУЉЕВИЋ ИВАН Leben südslavischer Künstler v. Ivan Kukuljević Sakcinski. (Iz „Slovnika umjetniha jugoslovjenskih“ u izvadku preveo J. B—h.) Zagreb. 1868.

48. СРЕЗНЕВСКИ И. И. „Записки императорскої академіи наукъ“ том XII књ. 2 имају од г. И. И. Срезњевског чланак „Труды югославянской академіи наукъ и художествъ“.

Тај чланак је наштампан и посебице.

49. СТАНКОВИЋ КОРНЕЛ „Лужичан“ 5 број донео је живот Корнелија Станковића од Фидлера.

50. СУБОТИЋ ЈОВ. ДР. Květy у 28-ом броју донијели су слику и кратак живот нашега књижевника и пјесника дра Јов. Суботића.

51. ХАН. Übersichtskarte der projectirten Eisenbahnlinie zwischen der Donau und Saloniki (Solun) nach dem vom k. k. Generalconsul J. G. v. Hahn gelieferten Material entworfen von H. Kiepert. Wien 1868.

Slav. Centralblatt, донио је о овом дјелу зналачку критику од нашег официра А. Алексића.

52. ХИЉФЕРДИНГ А. Собраніе сочиненій Гильфердинга. С. Петербургъ. Печатня В. Головина, у Владимірской церкви д. № 15 1867. На 8-ни.

Том I. 3 л. 440 стр. и 1 л.

Том II. 3 л. 492 стр. и 3 л.

У првој су „Исторія Сербовъ и Болгаръ,“ и „Кириллъ и Методій,“ а у другој „Статьи по славянскимъ вопросамъ.“

53. ГИЛЬФЕРДИНГ А. Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ. ——— ——— С. Петербургъ. Типографія Майкова, въ домѣ министерства финансовъ,

се то за друштво префотографише, јер г. архим. одлази из Цариграда, одлучи се, да се о томе г. архим. пише у Москву и да му се на том допису захвали.

Бр. 64.

Исти г. архимандрит шаље друштву преко г. митрополита „фотографију Хрисовуље хиландарске од 1193“ и фотографију „изгледа саборне цркве грачаничке митрополије“ копиране са првог листа охтоиха из исте митрополије штампана 1539 год.

Прво одбор упути одсеку историчком да се проучи, а за друго нареди да се остави у архив друштвени.

Бр. 65.

Секретар подноси прилог за „Гласник“ редовнога члана г. дра Владана Ђорђевића „Прилози за историју српскога рада у јестаственици I.“ Упућује се на преглед и оцену одсеку јестаственичком и математичарском.

Бр. 66.

Управа државне штампарије с писмом својим од 3. Јуна ДѪ 4259. шаље рачуне за штампање „Српске библиографије“ у 3.306 гр. 30 пр. пор. Наређује се, да се приложи к осталоме што се има плаћати државној штампарији, па да се све заједно почне по мало отплаћивати.

Бр. 67.

Одобрава се, да се на признаницу даду на поклон неке друштвене књиге за једну школу у Херцеговини учитељу исте школе.

Бр. 68.

Одобрава се, да се на признаницу даду на поклон књиге друштвене учитељу школе мостарске у Херцеговини.

Бр. 69.

Одобрава се, да се даду на поклон књиге друштвене за библиотеку општине Бањалучке.

Бр. 70.

Одобрава се, да се дружини лозничкој „Подринској слози“ пошљу на поклон друштвене књиге, које јој пређе нису послате.

Прочитано и потписано на шестом састанку 12. Авг. 1869.

Шести састанак одбора.

12. Августа 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик; чланови: г. Милован Спасић, С. Сретеновић и др. А. Медовић; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 71.

Прочита се писмо одбора за светковање успомене Хусове 500 год. након рођења његова, којим се позива и учено друштво да учествује на светковини која ће се од 23—27 Августа држати у Прагу и у Хусинцу. Учествујући у праведном поносу којим се чешки народ и све словенство дичи Хусом, великим мучеником за истину и правду одбор одлучи да се на ту светковину пошљу од стране друштва нарочити изасланици изабравши као заступнике: председника одсека философског и филолошког г. С. Сретеновића и секретара Ст. Новаковића, одредивши им у име попутнине по 30 дук. ћес., с тим, да им се као заступник придружи и члан друштвени г. др. Ј. Валента, који је о свом трошку већ отпутовао у Чешку.

Бр. 72.

Секретар подноси два прилога за Гласник од ред. члана г. А. Н. Спасића и то: 1. „Новац и кредит“, 2. „Банке на акције“ и 3. први део Бланкијеве „Историје политичке економије у Европи“. Упућује се све троје на преглед и оцену одсеку државничком и историчком.

Бр. 73.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену друштву.

Тако:

1. Од г. намесника Ј. Гавриловића:

а. Поглед на нови устав књажества Србије.

б. Сарајевски цвјетник.

в. Босну, сарајевске новине.

г. Kratku zemljopisnu početnicu s dodatkom o Bosni од F. Ž. F. U Sarajevu 1869.

д. Практично предавање из рачуна Ст. Д. Поповића. I.

ђ. Правила за чување у београдском казнителном заведењу.

е. Закон о условном отпуштању криваца из казнителних завода.

ж. На гробу кнеза Михаила, од Ђ. Јакшића.

з. Les Turcs et la Turquie contemporaine, itinéraire et compte rendu de voyages dans les provinces ottomanes par B. Nikolaïdy. Tome I. et II. Paris. 1869.

и. Ода на дан рођења кнеза Милана, спевао је и штампао у Цариграду г. Њанга из Клисуре у Маћедонији.

ј. Химна народа српског од М. Д. Рашића Београд 1869.

к. Говор дра Јована Суботића посланика земунског на српском народном сабору 30. Јунија и 1. Јулија 1869. Н. Сад, 1869.

2. Од југословенске академије наука Rada VIII. i Starina I. knjigu.

3. Од берлинске академије наука Monatsbericht за Април, Мај и Јун 1869 год.

4. Од г. Велимира Гаја из Загреба Danicu ilirsku, tečaj XXI. за 1867 godinu.

5. Од статистичног одељења мин. финансије „Државописа Србије“ III. свеску.

6. Од реалке у Панчеву Sechster Jahresbericht über die kaiserl. königl. Oberrealschule in Pančova für das Studienjahr 1869. Pancsova.

7. Од Русина из Лавова: Protest der ruthenischen Nationalen gegen die allenfällige Deutung der sogenannten Lubliner Union als eines rechtlich zu Stande gekommenen Aktes. Veröffen

licht anlässlich der 300-jährigen von den galicischen Polen in Lemberg zu veranstaltenden Gedenkfeuer, Lemberg 1869.

8. Од секретара Ст. Новаковића његову „Српску синтаксу у изводу за други разред гимназије и реалке у кн. Србији. Београд, 1869.“

9. Од руског министарства просвете његов „Журнал“ за месеце Јун и Јул.

10. Од ца́рске академије наука из Беча Sitzungsberichte philos. histor. 60 Band, Heft 1, 2, 3, 61 Band, Heft 1. Mathem. Naturwissen. 1868 I Abtheilung № 6/7, 8/9, 10, II Abtheilung № 7, 8, 9, 10, 1869 I Abth. № 1, 2, II Abtheil, № 1, 2, 3:

11. Од краљевског млетачког института за науке књижевности и уметности његових Atti, tomo decimoquarto, serie terza, dispensa 2, 4, 5, 6, 7, 8.

12. Од новосадске гимназије њезин извештај за школску годину 186⁸/₉.

13. Од г. Л. Лежера из Париза његову лекарију: Le Slaves du sud et leur civilisation par L. Leger. Paris 1869.

14. Од руског ге́ографическог општества: а. Записки по общей географіи, отдѣленіямъ физической и математической Томъ вторый. С. П. 1869.

б. Отчетъ императорскаго географическаго общества за 1868. годъ Сптбргъ 1869.

в. Извѣстія, томъ IV, бр. 6. 7, 8, и том V. бр. 1.

15. Од г. А. Трачевскога: Польское безкоролевье по прекращеніи династіи Ягелловъ. Историческое изслѣдованіе Ал. Трачевскаго. Москва 1869.

16. Из Русије: Московскую медицинскую газету издаваемую обществомъ русскихъ врачей 1868. Москва 1868.

17. Од г. проф. дра Франц. Ланце његова дела:

а. Dell antico palazzo di Diocleziano in Spalato. Trieste 1855.

б. Elementi di Zoologia ad uso delle prime classi gimnaziali e delle scuole reali. Terza edizione. Vienna 1867.

в. Elementi di mineralogia. Terza edizione. Trieste 1864.

г. Antiche lapidi salonitane inedite. Seconda edizione. Zara 1850,

д. Il progresso industriale, agronomico del secolo applicato ai bisogni patrj. Dispensa prima. Trieste.

ђ. Viaggio in Inghilterra e nella Scozia. Triesto 1860.

Прочитано и потписано на седмом одборском састанку 20. Септембра 1869.

Трећа седница одсека историјског Српског ученог друштва

држана 12. Септембра ове год. у Београду.

Били су: председник одсека историјског Милован Спасић; чланови: др. J. Шафарик, арх. Н. Дучић, др. Никола Крстић, Јефрем Грујић, М. А. Петронијевић, Глиша Гершић и Чед. Мијатовић.

№ 11.

Председник јави да су гг. Никола Крстић и Милан А. Петронијевић прегледали чланак г. архим. Дучића „о српској општини у Трсту“, па даде прочитати реферат њихов по овом предмету. По мишљењу господе референата чланак је овај добро написан и могао би се штампати у друштвеноме Гласнику, но без приложенога статута, јер је овај већ једном штампан.

Услед тога одсек закључи да се чланак о трстанској општини штампа, но без статута, а писцу да се изда награда од 6 дук. ћес. на штампани табак.

№ 12.

Председник јавља, како је г. архимандрит Леонид у Цариграду снимио фотографски један историјски споменик српски и то писмо св. Саве од године 1193. па уједно подноси веран препис тога писма заједно с расправом коју је о истоме написао секретар друштва г. Стојан Новаковић. Пошто се и писмо и расправа у одсеку прочиташе, би закључено да се обадвоје штампа у Гласнику.

№ 13.

Председник подноси чланак г. Ч. Мијатовића „О приходним изворима српског краљевства“ као продужење његовог прилога

о финанцијама старог српског краљевства. Одсек закључи да чланак овај прегледају и оцене г. Јован Мариновић и г. Никола Крстић.

№ 14.

Г. др. Јанко Шафарик и г. Г. Гершић, којима је поверено било да саставе распис награде коју је преосвећени владика ђаковачки г. Стросмајер дао, подносе га одсеку на писмено.

Пошто се овај распис у одсеку прочита, би закључено да се он усвоји онако како су га поменута господа написала.

Седница јестаственичког и математичког одсека
на дан 27. Септембра 1869. год.

Били су: др. А. Медовић, др. Ј. Машин, М. Панић, Драгашевић др. Ј. Панчић, Мих. Рашковић, др. Ј. Валента.

Чланак „Обичне народне болести и како се лијече“ би прочитан, и реферат гг. дра Милана Јовановића, дра Машина и дра Медовића саопштен. После дужег претреса одлучи се: да се чланак само прими као грађа за етнографију народа нашега, али да се не штампа у Гласнику но да се остави у архив друштвени а односно награде одсек оставља одбору, да се с писцем споразуме.

После би прочитан чланак г. дра Владана Ђорђевића „Прилози за историју српскога рада у јестаственици“ и пошто већ би касно, одложи се одлука за другу седницу.

Седми састанак одбора.
30. Септембра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, члан г. Др. А. Медовић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 74.

Одбор одобрава одлуку одсека историчког и државничког, по којој ваља чланак г. арх. Н. Дучића „о трстанској српској општини“ наштампати у Гласнику и наградити са 6 дук. цес., и наређује, да то секретар изврши.

Бр. 75.

Исто тако одобрава одбор одлуку истога одсека да се у Гласнику наштампа Ст. Новаковића препис писма св. Саве од 1193 год. начињен по фотографији коју је друштво добило од г. арх. Леонида.

Бр. 76.

За питање књижевно које су по избору одсечком израдили гг. др. Ј. Шафарик и Г. Гершић о теми књижевној за коју ће се по одлуци друштвенога скупа дати 100 дук. цес. владике Ђ. Ј. Штросмајера и које је исти одсек прегледао и одобрио, одбор нареди, да се у обичној форми таких књижевних питања наштампа у главним листовима нашим. Наређује се да то секретар изврши.

Бр. 77.

Председник одсека јестаственичког и математичког јавља да је за прилог г. В. Врчевића „Обичне народне болести и како се лијече“ одсек одлучио, да га одбор откупи, па да се у архив друштвени остави, јер ако би се у Гласнику штампао, требало би да је с многих страна друкчије и брижљивије израђен. Што се тиче количине откупа, одсек је оставио, да то одбор по своме нахођењу сврши. Усвојивши одлуку одсечку, одбор одлучује, да се г. В. Врчевићу за откуп његова рукописа дâ 8 дук. цес.

Бр. 78.

За пређашњу одлуку о препоруци М. Ракићева превода „Историје умственог развића у Европи“ Џ. У. Дрепера одбор наређује, да се сад г. министру просвете онако пише, како је предложио философски и филолошки одсек.

Бр. 79.

На предлог секретарев одбор одлучи, да се г. Вл. Јакшић замоли, да би дао за Гласник наставак својих метеорологијских бележака које су се некад у Гласнику штампале.

Бр. 80.

На предлог секретарев одлучи одбор, да се за потребу друштвене библијотеке начини још један велики раф и дупле полице поврх сва три садашња рафа. Трошак на то, колико по мајсторском рачуну буде, одбор одобрава.

Бр. 81.

За нов Гласник, св. XXV. одреди се да му буде цена 6 гр. чарш. као и досадашњима.

Бр. 82.

Секретар јавља, да има грађе довољно и да би се могао одмах почети штампати и XXVI. Гласник, те одбор нареди, да тако буде и да се секретар о томе по дужности постара.

Бр. 83.

Будући стара писма која друштво у свом архиву има, нису још сва стављена ни у какав ред, то се нареди, да секретар гледа, да се и тај посао почне, а потребни трошак на пописивање и нумерисање одбор одобрава.

Прочитано и потписано на осмом састанку одборском 29. Октобра 1869.

Трећи састанак одсека философског и филолошког.

9. Октобра 1869.

Били су: председник г. С. Сретеновић, чланови г. г. Ј. Бошковић, А. Васиљевић, Ј. Ђорђевић и Ст. Новаковић.

Бр. 9.

Ред. члан Ст. Новаковић реферује о чланчићу г. арх. Леонида „Издања старих српских штампара“ да би био за Гласник, кад би оно што се у њему говори и описује у нас са свим непознато било, а овако да се може, као познато, оставити у архив да се тамо нађе као грађа ономе књижевнику који стане прикупљати и описивати издања и Божидарове и

осталих старих штампарија српских, јер и тако друштвени архив има довољно таке грађе коју стручан књижевник обићи не ће.

Бр. 10.

Исти члан саопшти одсеку литерарно-историјску студију дра Владана Ђорђевића под насловом „Јан Хус и хуситска крајина" и реферује о њој. Писац хоће да покаже како схватају појаву Хуса у чешкој историји две главне словенске школе и доказује документима и студијом писаца да Хус није чисто религиозни него је и народни реформатор, износећи његов појав и рад као почетак савремене борбе за народност и права њезина. По што се главније ствари из чланка прочитаие пред одсеком, одсек одлучи, да се чланак са 12 дук. цес. откупи и у Гласнику наштампа.

Бр. 11.

За збирку народних песама, до сад најстарију, из почетка прошлог и свршетка XVII. века, коју је друштву понудио на издавање др. В. Богишић, одлучи се да је прегледају гг. Ј. Ђорђевић и Ст. Новаковић.

Четврта седница одсека историјског и државничког, српског ученог друштва.

Држана 23. Октобра 1869 год. у Београду.

Били су: председник г. др. М. Спасић, чланови: г. г. Ј. Мариновић, Р. Лешјанин, др. Ј. Шафарик, М. А. Петронијевић, др. Ст. Ј. Вељковић, К. Јовановић, С. Николић, М. Ђ. Милићевић, П. Срећковић, С. Бошковић, Гершић и А. Н. Спасић.

Бр. 15.

Председник одсека јави, да је г. А. Н. Спасић прегледао критику г. Жујевића на дело г. Ч. Мијатовића: „Кратка наука о државном газдинству, или наука о финансији" и даде прочитати његов реферат. По мишљењу г. референта критика г. Жујевића могла би ући у друштвени Гласник само да је написана мало штедљивије према г. Ч. Мијатовићу и онима

светским научницима, који се напомињу у тој критици, на које је г. критичар просуо многе руге. — Услед овога одсек закључи те се прочита критика г. Жујевића, и реши да се чека на реферат и другог референта, г. В. Јакшића.

Бр. 16.

Председник одсека јави, да су гг. К. Јовановић и Гершић, референти, састав г. Жујевића: „Стара питања према новим начелима“ прегледали, па даде прочитати њихове реферате. По мњењу гг. рефераната на први чланак састава г. Жујевића, на име: „Научност политичке економије или је ли и политичка економија наука“ не би се имало шта приметити, а по мњењу првога г. референта г. К. Јовановића, које је он поткрепио многим научним разлозима, друга два чланка поменутога списа г. Жујевића, на име „капитал“ и „надница“ не би били никаква добит за друштво и науку, ако би се примили за друштвени Гласник. — На ово одсек закључи великом већином гласова, да се чланак „научност политичке економије“ прими за друштвени Гласник, а писцу његову да се даде награда по 8 дук. цес. од печатана табака; а она два чланка г. Жујевића „капитал“ и „надница“ да се не приме и да се врате писцу.

Бр. 17.

Председник јавља да је г. А. Н. Спасић поднео одсеку за друштвени Гласник два чланка: „банке на акције“ и „новац и кредит“. — И на ово би закључено да гг. Р. Лешјанин и Ч. Мијатовић прегледе ове чланке и своје мњење о њима поднесу одсеку.

Осми састанак одбора.

29. Октобра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, члан г. др. А. Медовић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 84.

Председник одсека философског а филолошког јавља у одбору да је у поменутом одсеку примљена и са 12 дук. цес.

награђена литерарно-историјска студија дра Влад. Ђорђевића „Јан Хус и хуситска крајина“ — које одбор усваја.

Бр. 85.

Председник одсека историчког и државничког јавља за чланке г. Жујевића „Стара питања према новим начелима“ да су у одсеку прегледани и да је одлучено да се за Гласник прими и са 8 дуката од штампаног табака награди само први чланак под насловом „Научност политичке економије, или: је ли и политична економија наука“. Одбор усваја ову одлуку и нарећује да се тако учини, ако г. Жујевић пристане на то,

Бр. 86.

Секретар, који уједно врши и касирске послове, показује стање касе друштвене. По томе је било примања свега 45,409 гр. $6^2/_3$ п. чарш. Издавања пак 24,816 гр. 36 п. Кад се у издавање уброји и новац од 6000 гр. вл. Штросмајера предат на руковање управи фондова, па се издавање од примања одбије, остаје сад у готовини на расположењу друштву 14,591 гр. 10 п. чарш.

Бр. 87.

Исти подноси митровски рачун друштвене књижарнице В. Валожића за продавање књига од Ђурђева до Митрова дне ове године. По томе рачуну полаже књижарница за продате друштвене књиге кроз то време 1666 гр. 18 п. чар. Одбор нарећује, да се ти новци у примање запишу и међу остале новце друштвене метну.

Бр. 88.

У исти мах одбор одобрава, да се књижарници В. Валожића исплати 117 гр. 20 п. чарш. за набавку гдекојих књига и потреба канцеларијских.

Бр. 89.

Прочита се писмо г. министра просвете и цркв. дела од 28. ов. м. бр. 4721 у коме отписује на друштвено писмо

(види бр. одб. 78) да није имао никаква начина којим би издао дело Дреперово „Историју умног развића у Европи“ у српском преводу, него да друштво промисли и опет не би ли само могло издати поменуто дело. Одбор на то одлучи, да се на основу пређашње одлуке одсечке то дело изда друштвеним трошком, и то тако, да се прва свеска изда 1870, а друго 1871 и да се и преводиоцу одређени хонорар од 120 дуката изда у две половине, прва половина из прихода друштвеног од 1870 и друга од 1871 године, и то онда кад рукопис од које свеске преда друштву.

Бр. 90.

Прочита се писмо г. Клемпфнера фотографа из Шапца, којим јавља друштву, како би рад за стереоскопију и иначе фотографисати етнографске, историјске и остале знатности Србије, па моли, да би га друштво у томе потпомогло. Одбор оставља ову ствар док не види како ће од нове рачунске године стајати доходци његови. Наређује се да се о томе и г. Клемфнер извести.

Бр. 91.

За неколико комада сувременог народног сеоског руха које је друштву претекло иза спремања послатка на етнографску изложбу у Москви — одлучи се да се преда народноме позоришту, јербо би овамо пропало, што се нема где чувати.

Бр. 92.

Што се тиче старинских новаца и осталих неколико знаменитости које има друштво, одлучи одбор да се предложи скупу друштвеном да се уступе народноме музеју, да би се његове збирке као једине у Србији своје врсте, потпомогле и обогатиле.

Бр. 93.

Секретар подноси писмо Јоакима митрополита ваљевског од 1769 године својим нахијама у коме опомиње људе да

дају свештеницима заслугу њихову, које је писмо поклонио друштву г. Миливој Смиљанић богослов. Примајући поклон с хвалом, одбор нареди да се писмо остави међу остала друштвена писма.

Бр. 94.

Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену:

1. Од чешког ученог друштва из Прага:

a. Sitzungsberichte 1868, 1, 2.

b. Abhandlungen, VI Folge, 2. Band.

c, Tomek, Zaklady starého místopisu Pražského II. 2.

2. Од министарства народне просвете у Русији његов „Журнал“ за Август 1869.

3. Од г. А. Т. Хиљферднига његове књиге.

а. Древнѣйшій періодъ исторіи Славянъ прештампано из „Вѣстника Европы“ 1868 год,

б. Собраніе сочиненій А. Гильфердинга. Томъ I и II. С. Петербургъ 1868.

в. Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ А. Гильфердинга. С. Петербургъ 1868.

Прочитано и потписано на деветом одборском састанку 19. Новембра ов. год.

Девети састанак одборски.

19. Новембра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, чланови г.г. Милован Спасић и др. А. Медовић и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 95.

Секретар подноси труда г. Б. Петрановића „Обичаји српског народа у Босни“ као прилог за Гласник с писмом г. Б. Петрановића, у коме моли да се овај посао што је могућно скорије прегледа и оцени. Одбор наређује да се дело

заједно с писмом пошље на преглед и оцену одсеку филолошком и философском.

Бр. 96.

Секретар подноси као прилог за Гласник чланак г. Светозара Ј. Никетића „Историјски развитак српске цркве“ који се упућује на преглед одсеку историчком и државничком.

Бр. 97,

Секретар подноси као прилог за Гласник своје послове.

а. Библиографију српске и хрватске књижевности за 1868 годину заједно с белешкама чланака и дела написаних о нама или за нас интересних у страним литературама.

б. Прилога за историју српске књижевности четврти чланак: Срби Мухамедовци и турска писменост, на основу књиге дра О. Блауа и пети: Пут Јеротија Рачанина у Јерусалим 1704 године.

Све се то упућује на преглед и оцену одсеку филолошком и философском.

Бр. 98.

Прочита се писмо г. Вл. Јакшића као одговор на писмо друштвено бр. 79. од 7. ов. м. у коме јавља да не може појединце саопштавати своје метеорологијске извештаје онако као што је друштво тражило, него је рад све своје белешке издати у посебној монографији. Узима се на знање.

Бр. 99.

Прочита се писмо г. А. Ј. Бугарског ново изабраног редовног члана друштвеног, којим се он уписује у уметнички одсек Српског ученог друштва. Како сад за уметнички одсек има јављених пет редовних чланова, г. М. Миловук још од пређе, даље гг. Стеван Тодоровић Д. Јанко, др. М. Јовановић и А. Ј. Бугарски, те он по чл. 22. уређења може радити, то одбор у свези са наређењем својим бр. 61. наређује да се ово јави г. М. Миловуку као најстаријем члану и да се тај одсек позове нека се конституише.

Бр. 100.

Секретар саопшти, како је г. М. Максимовић свештеник и учитељ религије и српског језика у тамишварској гимназији понудио друштву на откуп две старе књиге: Божидарев *Октоих* од 1837 и *Минеј* од 1560. Одбор одреди да се обе те књиге откупе за 24 фор. а. вр. ако буду добро сачуване, о чему да се секретар увери.

Бр. 101.

Одобрава се издатак из касе од $89^1/_2$ гроша чаршијских за грађење футрола у које ће се пометати стари рукописи друштвене архиве које су до сад просто замотани стајали.

Бр. 102.

Г. председник друштвени јави одбору да је г. патријарах српски из Карловаца преко г. П. Срећковића обећао предати на послугу друштву историјски рукопис деспота П. Бранковића с преписима, ако му се пошље реверс одбора друштвенога и нарочити одасланик за то. Одбор одлучи, да се тога ради замоли г. П. Срећковић да отиде до Карловаца а г. председника и секретара овлашћују да му по договору путни трошак спрам потребе одреде.

Бр. 103.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон и у замену и то:

1, Од чешког ученог друштва из Прага Pravek zeme české Zložil Jan Erazim Wocel. I, и II. Prag 1866 и 1868.

2. Од непознатог:

а. Zygmunta Krasinjskiego Przedświt Lwów 1869.

б. Adama Pluga Sroczka. Obrazek zaściankowy Lwów 1869.

в. T.T. Ježa Asan. Ustenp z dzieòw „Slowjan zabalkanjskich“. Lwow 1869.

г. Ludwika Wolowskiego Praca dzieci po renkodzielnicach. Lwow 1869.

д. Wincentego Mazurkiericza Demokracja polska i jéj przeciwnicy. Lwów 1869,

е. S. Goszczinjzkiego Król zamczyska. Powieść, Lwów 1869.

ж. Wolodego Skiby Kanarki. Ustenp z kroniki parafialnej. Lwów 1869.

з. Juljusza Slowackiego Mindowe Krol litewski. Obraz historyczny w pienciu aktach. Lwów 1869.

и. Wl. Syrokomli Ulas. Sielanka bojowa z blot poleskych. Lwow 1869.

Прочитано и потписано на десетом одборском састанку 10. Декембра 1869 годин

Четврти састанак одсека философског и филолошког.

I. Декембра 1869.

Били су: председник г. С. Сретеновић, чланови г.г. J. Бошковић, Ст. Новаковић, М. Кујунџић, и Милорад Поповић.

Бр. 12.

Ред. члан Ст. Новаковић саопштава свој реферат о послу г. Богољуба Петрановића „Обичаји српског народа у Босни“, који је он по препоруци одборској у напред прегледао, да би се ствар што пре свршити могла. Као главно из реферата може се навести, да се г. писац слабо обзирао на остале сродне послове о том истом предмету у нашој књижевности, макар да се тамо други крајеви спомињу; даље, да се из описа види, како се није довољно придржавао онога правила да само оно прими под народно, о чему се увери да није обичај или реч само појединога него целокупне масе свуда и на сваком месту, те је по томе дошла ту нова опасност. У тој опасности мислимо то, како појединн прост човек који преписивачу казује обичај (као што је овде с г. Б. Петрановићем случај) хоће радо да поправља и по својој глави дотерује речи и говоре, често хотећи да тим угоди своме преписиваоцу. Ову ствар осведочава референат показујући на многа календарска имена

у здравицама Илије Дивјановића (који је г. Б. Петрановићу највише казивао) и многе црквенске речи, које се до сад нису никад нашле у народним умотворинама. На послетку јавља референат да у описивању ових обичаја има уплетених многих песама које нису обредне, а често су дугачке, и по томе се из описивања обреда морају изоставити. Након свега тога одсек одлучи: да се те примедбе саопште г. Б. Петрановићу те да по њима поправи своје дело, а поименце: да сад упореди свој опис обичаја са описима обичаја из других српских крајева који се налазе у разних књижевника, па да једнако напомене а на разлике упути, да изостави што не припада обреду, и да здравице и остале говоре на ново прегледа, па да из њих избаци све оно за што се зна да није својина целокупнога народа него тек лични обичај онога, који је у овај мах казивао. На тај начин да се рукопис штампа и да се откупи са 30 дук. ћес. — Штампаће се у Гласнику.

Бр. 13.

Изнесе се на оцену „Библијографија књижевности српске и хрватске" за 1868. годину, попуњена белешкама и оних страних дела која су о Србима или се Срба тичу. Почем је још одавна наређено у пословнику, да се овака библијографија штампа у „Гласнику", то се овај израд Ст. Новаковића прими и одређује му се награде 3 дук. ћес.

Бр. 14.

Од „прилога к историји српске књижевности" истога писца, одређује се да „пут Јеротија Рачанина у Јерусалим 1704. године" прегледају г.г. Милорад Поповић и Јован Бошковић, а чланак „Срби Мухамедовци и турска писменост, на основу књиге г. О. Блау-а" г. М. Кујунџић.

Пета седница одсека историјског и државничког, српског ученог друштва.

Држана 3. Декембра, 1869. год. у Београду.

Били су: председник одсека г. др. М. Спасић, чланови, г.г. Ј. Мариновић, Р. Лешјанин, М. А. Петронијевић, др. Ј. Шафарик, Ј. Грујић, др. Н. Крстић, В. Јакшић, Ђ. Павловић, арх. Н. Дучић, Срећковић, Бошковић, А. Н. Спасић.

№ 15.

Г. председник одсека извести да су прегледали г.г. Ј. Мариновић и др. Крстић, умољени референти, састав г. Ч. Мијатовића: „О старим српским финансијама“, који је продужење г. пишчева састава што је штампан у друштвеном Гласнику под истим именом; па даде прочитати њине реферате. По мњењу г.г. референата састав г. Ч. Мијатовића заслужује да се прими за друштвени Гласник, и да се награди по онолико исто дук. ћес. од табака штампана, по колико је награђен и први састав под овим именом. — На ово одсек закључи, да се састав „о старим српским финансијама“ прими за друштвени Гласник, а г. Ч. Мијатовићу даде награда по 8 дук. ћес. од штампана табака.

№ 19.

Г. председник јави да је прегледао г. В. Јакшић, други референат, критику г. Жујевића на дело г. Ч. Мијатовића: „Кратка наука о државном газдинству, или наука о финансији“. На то г. В. Јакшић изјави усмено своје мишљење, да критика г. Жујевића не може ући у друштвени Гласник ни са своје садржине ни са много просутих руга и омаловажења на писца: „Кратка наука о државном газдинству“ а поглавито на неке велике и признате светске научењаке, који се помињу у тој критици. — На ово одсек великом већином гласова својих чланова закључи да се на основу реферата оба г.г. референта не прими у друштвени орган критика г. Жујевића, и да му се она врати.

№ 20.

Г. председник јавља да је г. Никетић поднео одсеку за друштвени орган састав „Историјски развитак српске цркве.“ — На ово се умолише гг. архим. Дучић и Милићевић да прегледе исти састав, и да поднесу одсеку своје мњење о њему.

№ 21.

Г. председник јави, да је поднео одсеку за друштвени Гласник г. П. Срећковић састав свој „Стеван Немања“. И на ово би закључено, да гг. др. Н. Крстић и Бошковић прегледе исти састав и о њему поднесу одсеку своје мњење.

№ 22.

Г. председник јави, да је поднео одсеку за друштвени Гласник г. Ђ. Павловић свој састав: „расправа о уређењу тежачког кредита у Србији“. На ово се умолише гг. Ј. Мариновић и Грујић, да исти састав прегледе и о њему поднесу одсеку своје мњење.

№ 23.

Г. председник одсека предложи одсеку да бира себи нова председника одсечног за наступајућу годину, на основу чланка 26. уређења српског ученог друштва од 3. Јануара, 1869. год. И на предлог г. председника одсека, одсек изабра себи г. Јев. Грујића за новога председника.

На ово одсек заврши своју седницу.

Прочитано и потписано Декембра 1869, год. у Београду.

Десети састанак одбора.

10. Декембра 1869.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик; чланови г.г. др. А. Медовић, М. Спасић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 104.

Будући да не беше на састанку г. председника одсека философског и филолошког, секретар реферује место њега о одлукама истога одсека. Тако је у истом одсеку одлучено

да се с неким поправкама откупи и у Гласник прими израд г. Б. Петрановића „Обичаји српског народа у Босни“ и да се за откуп да 30 дук. ћес., које одбор одобрава.

Бр. 105.

Исто тако одобрава одбор да се Ст. Новаковићу за његов израд „Библиографија српске и хрватске књижевности за 1868. годину“ плати 3 дук. ћес. како је одсек предложио, и да се тај рукопис у Гласнику наштампа.

Бр. 106.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсек одлучио да се у Гласник прими други чланак г. Ч. Мијатовића „О финанцијама српскога краљевства“ и да се откупи као и први са 8 дук. ћес. од штампанога табака.

Бр. 107.

Председник истога одсека јавља да је одсек по закону о промени председника изабрао себи за новога председника од 1870. год. г. Јеврема Грујића. Узима се на знање и да се у своје доба скупу објави.

Бр. 108.

Секретар подноси г. Б. Петрановића рукописне збирке српских песама и то: „Женских пјесама из Босне књигу другу“ (прва је штампана у Сарајеву 1867) и „Епских пјесама старијег времена“ из Босне и Херцеговине књигу другу (прва је она коју је штампало друштво још 1867.) и књигу четврту. Књига трећа истих епских песама сад се налази на прегледању у филолошког одсека. Уз то секретар прочита писмо г. Б. Петрановића у коме моли друштво да ускори с оценом његових збирака, па ако му у овај мах не би могло исплатити све, а оно да му се да половина откупнога новца, и да му се каже, колика ће се откупна цена учинити по табаку у осмини или свакој књизи на по се. На то писмо одбор нареди да се г. Петрановићу одговори: да друштво без

оцене стручнога одсека не може издати ништа ни за какав рукопис као откуп, нити да може унапред казати како ће се што откупити, те тако да не остаје ништа друго него причекати како ће одсек пропенити ову другу књигу која му је већ предата, а остало да мора ићи својим обичним редом.

Бр. 109.

Прочита се писмо г. министра просвете и црквених дела од 18. пр. м. № 5.434, с којим шаље друштву буџет за годину 1870. у 20.440 гр. пор. од којих 1440 на плату секретару, 14000 гр. пор. помоћи на вршење задатка друштвеног и 5000 гр. пор. на научна изашиљања ради испитивања српске земље и народа. Нарећује се, да се ове суме с почетком месеца Јануара дигну из државне касе.

Бр. 110,

На потраживање г. Милоша Милосављевића, да га друштво потпомогне у издавању његове збирке народних песама, платиши му штампу, одлучи се да у тој ствари друштво ништа предузимати не може.

Бр. 111.

Секретар подноси од г. Б. Петрановића на поклон поднесене друштву две србуље, од којих је једна Служабник а друга Зборник у коме су при повезу састављени комади од разних рукописа. Рукописи се ови примају с хвалом и нарећује се да се ставе у збирку друштвену.

Бр. 112.

Секретар подноси књиге које су Српском ученом друштву дошле у замену од Матице словенске, а то:

а. Letopis Matice slovenske za 1869. Uredil dr. E. H. Costa

б. Vodnikove pesni. Uredil Franc Levstik, Ljubljana 1869.

в. Schoedler Fizika. Poslovenil Ivan Tužek. 1869 Ljubljana.

Прочитано и потписано на једанаестом састанку одборском 3. Јануара 1870-те године.

Учена друштва, зборови или заводи којима „Српско учено друштво“ шаље на поклон или у замену своје књиге.

I. Читаоницама у Београду, Зајчару, Књажевцу, Крагујевцу, Лозници, Г. Милановцу, Неготину, Пожаревцу, Ужицу, Шапцу, Котору, Сенти и Чакову.

II. Реалкама и гимназијама у Београду, Крагујевцу, Неготину, Пожаревцу, Алексинцу, Шапцу, Крушевцу, Карловцима, Новом Саду, Панчеву и Задру.

III. У Нови Сад: Матици Српској и Збору новосадских учитеља.

IV. У Загреб: Југословенској академији, Матици Илирској, Господарском друштву хрватско-славонском, Друштву за југословенску повесницу.

V. У Задар: Православној Семинарији, и Далматинској Матици.

VI. У Крижевац: Управи шумарског друштва.

VII. У Бању Луку: Богословској библиотеци.

VIII. У Карловац: Библиотеци Српске школе.

IX. У Ђаково: Омладини босанској у Семинарији и библиотеци богословске семинарије.

X. У Сомбор: Препарандији.

XI. У Темишвар: Библиотеци Српске школе.

XII. На Цетиње: Црногорској влади.

XIII. Омладинским дружинама: „Зори“ у Бечу, „Звезди“ у Загребу, „Застави“ у Кечкемету, „Јавору“ у Осеку, „Слободи“ у Пожуну, „Слози“ у Сегедину.

XIV. У Љубљану: Матици Словенској.

XV. У Русију: Духовној академији Московској, Императорском друштву за историју и старине руске при университету у Москви, Министарству народне просвете у Петербургу, Императорској академији наука,

императорском руском географском друштву, императорској публичној библиотеци у Ст. Петербургу, Словенском добротворном комитету у Москви, Друштву пријатеља природних наука при московском университету.

XVI. У Праг: Матици чешкој, Чешком ученом друштву, Академичкој читаоници.

XVII. У Лавов: Русинском друштву „Просвети", Библиотеци Осолињских.

XVIII. У Краков: Пољском ученом друштву.

XIX. У Будишин: Друштву лужичко-српске Матице.

XX. У Америку: Смитсонову институту у Вашингтону.

XXI. У Берлин: Краљевској академији наука.

XXII. У Беч: Царској академији наука, царском географском друштву и Словенској беседи.

XXIII. У Колошвар: Друштву ердељског музеја.

XXIV. У Минхен: Краљевској баварској академији наука.

XXV. У Млетке: Институту за науке.

XXVI. У Пешту: Маџарској академији и Кишфалудијином друштву.

XXVII. У Христијанију: Университету.

XXVIII. У Шербур: Ученом друштву.

ШТАМПАРСКА ПОГРЕШКА. На стр. 5. стоји наштампано при дну *протестански* Срби и Грци, мјесто *трстански*.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА X.

СВЕСКА XXVII СТАРОГА РЕДА.

С ЈЕДНОМ КАРТОМ.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1870.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

14.

ТЕОРИЈА НАЈМАЊИХ КВАДРАТА

НАПИСАО
Димитрије Стојановић
ИНЖЕЊЕР.

> Verum enim vero quum omnes mensurationes atque observationes nostræ mihil sint nisi approximationes ad veritàtem, idemque de omnibus calculisi llis initentibus valere debeat, scopum summum omnium computorum circa phoenomena concreta institutorum in eo ponere oportebit ut ad veritatem quam proxime fieri potést aciedamus. Gaus

УВОД.

Човек по самој природи својој не је у стању, да ма какву количину посредним или непосредним мерењем апсолутно без погрешке определи. Осем тога несавршенство инструмената којима се служимо а тако исто и млоги спољни узроци имају тако велика утицаја, да при мерењу ма кога рода ваља да претпоставимо, да смо погрешку учинили.

Искуство понајбоље потврђује ову претпоставку. И заиста ако какву количину са истим средствима и под истим условима сматрањем више пута опредељујемо добијамо обично или боље да речем по правилу различне вредности. Ову разлику у нађеним вредностима можемо себи само онда протумачити, ако предпоставимо, да смо при мерењу грешили.

Разуме се по себи, да међу различним вредностима, које смо за сматрану количину добили, може једна и то

само једна бити и њена права вредност; али како осем сматрања не мамо других средстава, да се уверимо, која јој је права вредност и како нема узрока, зашто би ма која од њих била права вредност, приморани смо, да сваку вредност сматрамо као више или мање погрешну.

Погрешке могу бити сталне (errores costantes regulares.) Сталне погрешке називамо оне, које у свима појединим сматрањима без разлике долазе. Опште је њихово својство, да се по извесним законима појављују и да њихов утицај на само сматрање можемо увек прорачунати, ако наравно познајемо законе, по коима се појављују.

О таквим погрешкама не може бити овде говора него у оној науци, у којој је реч о самом начину сматрања.

Случајне погрешке називамо оне, које су у појединим сматрањима различне и по величини и по свом знаку. Њихове узроке непознајемо т. ј. ми незнамо како и по којим законима имају утицаја на само сматрање, као што је температура, савијање појединих части на инструменту, којим се служимо, већа или мања пажљивост а и само несавршенство наших органа за нишанење и мерење, таласање ваздуха, колебање предмета, које сматрамо и т. д.

Задатак овога чланка биће, да покаже како се вишепутним посредним или непосредним сматрањем једне или више количина могу од части барем случајне погрешке уклонити и ваљани резултати добити. Међутим још у почетку морамо да приметимо, да теорија најмањих квадрата не је вештина, да нам из непажљивих и површних сматрања даје тачне резултате. Истина она ће нам давати вероватне резултате, али ова вероватноћа стоји у тесној свези са пажљивошћу самога сматрања т. ј. она је увек функција и од начина сматрања. Покрај тога показује нам и саму погреш-

ку, коју можемо учинити и чинимо, ако вероватну вредност као прву вредност узмемо.

Основа је целој теорији најмањих квадрата аритметичка средина (medium arithmeticum) т. ј. ако смо какву количину непосредно n-пута са једнаком пажљивошћу сматрали и на прилику вредности a_1, a_2, ...,a_n нашли, претпостављамо, да је првој вредности сматране количине најближа вредност

$$x=\frac{a_1+a_2.....+a_n}{n}$$

или у другом виду

$$(x-a_1)+(x-a_2)+....+(x-a_n)=0$$

По теорији ова претпоставка не је нужно сљедство самога сматрања, јер је на прилику могуће, да су погрешке свију сматрања положне или одречне али у практики а при пажљивом сматрању обично се погрешке појављују по наведеном правилу аритметичке средине. По овомд аритметичка средина не је права но само вероватна вредност.

Вероватноћа погрешке као функција њене величине.

Нека је A колична, коју смо n—пута са једнаком пажљивошћу сматрали и ове вредиости

$$a_1, a_2, a_3, ... a_n,$$

добили. Да ли је која међу њима права вредност за A, ми незнамо, јер узрока нема, зашто би ма која вредност између њих била боља од свију других, кад смо их све са једнаком пажљивошћу сматрали. Означимо са x праву вредност за A, коју још не познајемо, то су при поједином сматрањима учињене погрешке

$$x-a_1\ ,\ x-a_2, ... x-a_n,$$

које ћемо краткоће ради са

$$\Delta_1 , \Delta_2, \ldots\ldots\ldots, \Delta_n$$

да означимо. Нека су даље

$$p_1, p_2, \ldots\ldots\ldots, p_n$$

вероватноће, да смо по реду учинили погрешке $\Delta_1 , \Delta_2, \ldots , \Delta_n$, то је очевидно, да су ове вероватноће веће или мање, како су кад погрешке појединих сматрања мање или веће, да су дакле вероватноће функције погрешака, које означујемо са

$$\begin{aligned} p_1 &= f(x - a_1) = f(\Delta_1) \\ p_2 &= f(\Delta_2) \\ &\vdots \\ p_n &= f(\Delta_n). \end{aligned}$$

Да би извели аналитичку форму функције $f(\Delta_n)$, означимо P веровстноћу, да ћемо у n сматрања количине A учинили погрешке $\Delta_1 , \Delta_2 , \ldots\ldots \Delta_n$, то је по познатим законима рачуна о вероватноћи

$$P = f(\Delta_1) \quad f = (\Delta_2) \ldots\ldots f(\Delta_n) \qquad 1,$$

вероватноћа P зависи без сумње само од вредности x, јер су $a_1, a_2, \ldots a_n$ сталне из сматрања добијене количине. Која је права вредност за x, ми не знамо, па зато морамо ону изабрати, за коју је највећа вероватноћа, да је права вредност. Ако у једначину (1.) логаритме уведемо и диференцирамо, стављајући по науци о највећем и најмањем први диференцијални количник раван нули, то добијамо

$$\frac{\partial lf(\Delta_1)}{\partial \Delta_1} \cdot \frac{\partial \Delta_1}{\partial x} + \frac{\partial lf(\Delta_2)}{\partial \Delta_2} \frac{\partial \Delta_2}{\partial x} + \ldots + \frac{\partial lf(\Delta_n)}{\partial \Delta_n} \cdot \frac{\partial \Delta_n}{\partial x} = 0$$

али је

$$\frac{\partial \Delta_1}{\partial x} = \frac{\partial \Delta_2}{\partial x} \ldots\ldots = \frac{\partial \Delta_n}{\partial x} = 1$$

и по томе

$$\frac{\partial lf(\Delta_1)}{\partial \Delta_1} + \frac{l\partial f(\Delta_2)}{\partial \Delta_2} + \cdots\cdots\cdots + \frac{\partial lf(\Delta_n)}{\partial (\Delta_n)} = 0 \qquad 2,$$

Из ове последње једначине треба да определимо вредност за x а то можемо тек онда, кад познајемо аналитичку форму функције $f(\Delta)$. Али која је њена форма, ми не знамо ми њу тражимо, због тога дакле морамо за определење вредности за x да набавимо другу релацију, како би из сравњивања и саму форму функције $f(\Delta)$ определили. Ми смо претпоставили, да смо сваки пут са једнаком пажљивошћу сматрали па зато у оскудици средства, за определење праве вредности, узимамо ону коју из артиметичке средине добијамо т. ј. да је

$$\Delta_1 + \Delta_2 + \cdots\cdots + \Delta_n = 0$$

осем тога вредност за x мора да задовољава и релацију (2) а то ће бити само онда, ако је

$$\frac{\partial lf(\Delta)}{\partial \Delta} = k\Delta$$

јер ако у самој ствари ову вредност у (2) ставимо и општом чињеницом k поделимо добијамо једначину (3) као што и треба да буде. И отуда

$$l\, f(\Delta) = \tfrac{1}{2} k \Delta^2 + l.c$$

$$f(\Delta) = c\, e^{1/2 k \Delta^2} \qquad (3)$$

Што се тиче знака константе k, можемо га врло лако определсти, јер је

$$P = f(x - a_1).\ f(x - a_2) \cdots f(x - a_n)$$

$$= c^n\, e^{1/2 k [(x-a_1)^2 + (x-a_2)^2 + \ldots . (x-a_n)^2]}$$

и ако двапут диференцишемо

$$\frac{\partial P}{\partial x} = k c^n \{(x-a_1) + (x-a_2) + \ldots . + (x-a_n)\}$$

$$e^{1/2 k \{(x-a_1)^2 + \ldots . + (x-a_n)^2\}}$$

$$\frac{\partial^2 P}{\partial x^2} = n\, k\, c^n\, e^{1/2\, k\, [(x-a_1)^2 + \ldots + (x-a_n)^2]}$$

$$+ k^2 P\,[(x-a_1) + \ldots + (x-a_n)]$$

$$= n\, k\, P + k^2\, P\,\Big[(x - a_1) + \ldots\ldots + (x - a_n)\Big]$$

Ставимо у обе ове једначине за x његову вредност, то добијамо

$$\frac{\partial P}{\partial x} = 0$$

$$\frac{\partial P}{\partial x} = n\, k\, P_1$$

означавајућу са P_1 оно што из P, постаје, кад место x аритметичку средину ставимо. Ако хоћемо да вероватноћа P буде највећа, онда мора други диференцијални количник бити одречан, али како су n и P апсолутни бројеви, то ће ова услова само онда бити испуњена, ако је k одречно. Ставимо дакле $\frac{1}{2}\, k = - h^2$, то једначина (3) добија овај вид.

$$f(\Delta) = c\, e^{-h^2 \Delta^2} \ldots\ldots\ldots \text{I},$$

Овај образац показује одношај између погрешке и њене вероватноће. Ради даље употребе извешћемо нека важнија својства њихова.

Ставимо у последњу једначину једаред $\Delta + \delta$ а другиред $\Delta - \varepsilon$ и одузмимо једно од друго, па добијамо

$$\lim\,[f(\Delta + \delta) - f(\Delta - \varepsilon)] = 0 \quad \text{за} \lim \delta = \lim \varepsilon = 0$$

а то ће рећи, да је вероватноћа непрекидна функција погрешке и сама вероватноћа за врло мало мења.

Стављајући даље у исту једнаначину један пут $\Delta = a$ а други пут $\Delta = - a$, добијамо за обе погрешке исту вероватноћу. Погрешке исте величине а противположеног знака подједнако су вероватне.

Количине c и h не зависе од величине погрешке него од начина сматрања. Да би њихов значај још сада могли дознати, ставимо $\Delta = o$ па добијамо $f(\Delta) = c$; по томе је c вероватноћа, да не смо погрешку учинили.

За један исти начин сматрања, вероватноћа за погрешку равну нули има се ка вероватноћи за погрешку Δ као

$$1 : e^{-h^2\Delta^2}$$

Из ове сразмере следује непосредно, да је вероватноћа мања, да веће погрешке учинимо у односу на погрешку равну нули, што је h веће. Количина h изражава дакле доброту сматрања па зато је називамо мера за тачност начина сматрања (mensura praecisionis) или краткоће ради само *каквоћа* сматрања.

Вероватноћа за погрешку у извесним границама.

Као што је већ показано, вероватноћа се за врло мало мења па по томе можемо узети, да је вероватноћа једна и иста за све погрешке између Δ и $\Delta + \partial\Delta$, разумевајући под $\partial\Delta$ безкрајно малу количину. Вероватноћа да ћемо ма коју од погрешака између Δ и $\Delta + \partial\Delta$ учинити, равна је као што је познато збиру вероватноћа појединих погрешака, а почем су оне у овом случају једна другој равне а њихов број је $\partial\Delta$, то добијамо

$$f(\Delta)\,\partial\Delta$$

за вероватноћу, да ћемо ма коју од погрешака између Δ и $\Delta + \partial\Delta$ учинити. Исто су тако

$f(\Delta + \partial\Delta)\partial\Delta$; $f(\Delta + 2\partial\Delta)\partial\Delta$; .. $f(\Delta + (n-1)\partial\Delta)$. $\partial\Delta$ вероватноће, да учињена погрешка лежи између $\Delta + d\Delta$ и $\Delta + 2\partial\Delta$; ......; $\Delta + (n-1)\partial\Delta$ и $\Delta + n\partial\Delta$.

Да учињена погрешка лежи између Δ и $\Delta + n\partial\Delta$, вероватноћа равна је збиру појединих вероватноћа а то је

$$[f(\Delta)+f(\Delta+\partial\Delta)+\cdots\cdots+f(\Delta+(n-1)\partial\Delta)]\partial\Delta = \sum_{\Delta}^{\Delta+n\partial\Delta} f(\Delta).\,\partial\Delta$$

или ако $\Delta=a$, $\Delta+n\partial\Delta=b$ ставимо, добијамо

$$\sum_{a}^{b} f(\Delta).\,\partial\Delta = c\int_{a}^{b} e^{-h^2\Delta^2}\partial\Delta \qquad 4$$

за вероватноћу, да учињена погрешка лежи између a и b

Помоћу ове последње релације можемо определити константу c, јер учињена погрешка може бити само између $-\infty$ и $+\infty$, па по томе мора и

$$c\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2\Delta^2}\partial\Delta = 1$$

Још нам је до тога стало, да определимо вредност интеграла:

$$c\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2\Delta^2}\partial\Delta = 2\,c\int_{0}^{+\infty} e^{-h^2\Delta^2}\partial\Delta. \qquad 5$$

За тај посао има више начина. Али како ће нам овај интеграл у различним модификацијама више пута долазити у течају овога чланка, а опште је њихово својство, да се помоћу ајлеровог интеграла функције Γ(a) определити могу, мислим да неће бити излишно, ако се овде главнија својства функције Γ(a) покажу. Међутим морамо приметити, да ми не је намера, да овде потпуну теорију ајлеровпх интеграла излажем, него ћу од прилике само оно поменути, што стоји у свези ма цељи овога чланка.

Означимо по Лежандру

$$\int_{0}^{\infty} x^{a-1}e^{-x}\partial x = \Gamma(a) \qquad 6$$

то почесним интегрисањем добијамо

$$\int_0^\infty x^{a-1} e^{-x} \partial x = \left[e^{-x} \frac{x^a}{a}\right]_0^\infty + \frac{1}{a} \int_0^\infty x^a \; e^{-x} \partial x$$

$$\int_0^\infty x^a \; e^{-x} \partial \, x = a \int_0^\infty x^{a-1} \, e^{-x} \partial \, x$$

и отуда постепеним замењивањем

$$\Gamma(a+1) = a\,\Gamma(a)$$
$$\Gamma(a+2) = (a+1)\,\Gamma(a+1) = a\,(a+1)$$
$$\vdots$$
$$\Gamma(a+n) = a\,(a+1)\,(a+2) \ldots\ldots. (a+n-1)\,\Gamma(a)$$

где је n увек цео и положан број. Ставимо у овом последњем изразу $a = 1$, то добијамо

$$\Gamma(n+1) = 1.2.3 \ldots\ldots (n-1).\, n\,\Gamma(1)$$

али је

$$\Gamma(1) = \int_0^\infty e^{-x} \partial x = \left[-\frac{1}{e^x}\right]_0^\infty = 1$$

и по томе ако још $n+1$ — a ставимо

$$\Gamma(a) = 1.2.3 \ldots\ldots (a-2).(a-1)$$
$$= (a-1)! \qquad 7$$

Вредност функције Γ (a) можемо помоћу овог образца увек определити, само ако је a цео и положан број. Да би функцију Γ (a) и за оне вредности од a пределили, које су мање од јединице, морамо набавити други начин. Претпостављајући, да су x и p положни бројеви, добијамо из познатих узрока ову неједнакост

$$e^{\frac{x}{p}} > 1 + \frac{x}{p}$$
$$e^{-x} < (1 + \frac{x}{p})^{-1}$$

и ако место e^{-x} ову вредност у (6) ставимо,

$$\Gamma(a) < \int_0^\infty x^{a-1}\left(1+\frac{x}{p}\right)^{-1}\partial x,$$

али како је број p по претпоставци положан а иначе сасвим поваљан број, можемо га увек тако определити, да је $p = a + n + 1$, разумевајући под n цео и положан број. Стављајући ову вредност за p и интегришући, добијамо

$$\Gamma(a) < \int_0^\infty x^{a-1}\left(1+\frac{x}{p}\right)^{-1}\partial x$$

$$< \int_0^1 p^a\, y^{p-a-1}(1-y)^{a-1}\,\partial y$$

$$< (a+n+1)^a \int_0^1 y^n\,(1-y)^{a-1}\quad \partial y$$

$$\Gamma(a) < \frac{1.2.3.\ldots.n}{a\,(a+1)\,(a+2)\ldots.(a+n)}(a+n+1)^a$$

с друге стране добијамо, ако определени интеграл за функцију $\Gamma(a)$ на два члана разложимо

$$\Gamma(a) = \int_0^n x^{a-1}\quad e^{-x}\,\partial x + \int_n^{+\infty} x^{a-1}\,e^{-x}\,\partial x$$

и отуда

$$\Gamma(a) > \int_0^n x^{a-1}\,e^{-x}\,\partial x$$

јер је вредност интеграла $\int_n^{+\infty} x^{a-1}\, e^{-x}\,\partial x$ положан број

Претстављајући и сад као пређе, да је x положан број, имамо

$$e^{-\frac{x}{n}} > 1 - \frac{x}{n}$$
$$e^{-x} > (1 - \frac{x}{n})^n$$

па зато ако за e^{-x} ову вредност у претпоследњу једначину ставимо, она ће бити још већма поткрепљена, по томе је

$$\Gamma(a) > \int_0^n x^{a-1} (1 - \frac{x}{n})^n \partial x$$

или ако $1 - \frac{x}{n} = y$ ставимо

$$\Gamma(a) > n^a \int_0^1 y^n (-y)^{a-1} \partial y$$

Вредност интеграла на десној страни можемо врло лако определити почесним интегрисањем. У осталом његова је вредност

$$\Gamma(a) > n^a \frac{1.2.3.\ldots.(n-1)\,n}{a(a+1)(a+2)\ldots(a+n)}$$

Сравњавајући обе вредности за функцију $\Gamma(a)$, добијамо напослетку

$$\frac{\Gamma(a)}{(+\frac{a+1}{n})^a} < \frac{1.2.3.\ldots\ldots(n-1).n}{a(a+1)(a+2)\ldots.(a+n} n^a < \Gamma(a)$$

и ако овде граничну вредност за $\lim n = \infty$ узмемо

$$\Gamma(a) = \lim\left\{\frac{1}{a}.\frac{2}{a+1}.\frac{3}{a+2}\ldots\ldots\frac{n}{a+n-1}\; n^{a-1}\right\} \quad (8.)$$

јер је

$$\frac{n^a}{a+n} = \frac{n}{a+n} \cdot n^{a-1}$$

а $\lim\left(\frac{n}{a+n}\right) = 1.$

У последњем образцу ставимо $a = \mu + \lambda$, μ, $\mu - \lambda$ где је по самој природи ствари $\mu > \lambda > o$ и разделимо $[\Gamma(\mu)]^2$ са $\Gamma(\mu + \lambda).\Gamma(\mu - \lambda)$, па добијамо врло лако

$$\frac{\{\Gamma(\mu)\}^2}{\Gamma(\mu+\lambda).\Gamma(\mu-\lambda)}=\left\{1-\frac{\lambda^2}{\mu^2}\right\}\left\{1-\frac{\lambda^2}{(\mu+1)^2}\right\}$$

$$\left\{1-\frac{\lambda^2}{(\mu+2^2}\right\}\cdots\cdots\cdots$$

и ако овде $\mu=1$

$$\frac{1}{\Gamma(1+\lambda)\Gamma(1-\lambda)}=\frac{\sin\lambda\pi}{\lambda\pi}, \text{ за } 0>\lambda<1$$

али је $\Gamma(1+\lambda)=\lambda\,\Gamma(\lambda)$,

па зато добијамо напослетку

$$\Gamma(\lambda).\,\Gamma(1-\lambda)=\frac{\pi}{\sin\lambda\pi}\qquad 0<\lambda<1\qquad (9)$$

Из овога образца увиђамо, да за функцију гама треба само оне вреднтсти да рачунамо, којих аргументи леже између 0 и $\frac{1}{2}$ или између $\frac{1}{2}$ и 1 а све друге њене вредности можемо рачунати помоћу врло лаких образаца, које смо већ извели.

Премда подпуно рачунање и својства функције гама не су цељ овога чланка, опет зато ми ћемо извести још један ред за њене природне логаритме, који са врло простим модификацијама досадањих резултата добијамо. Ставимо у једначину (8) $a+1$ место a и узмимо место бројева њихове природне логаритме, па имамо

$$l\Gamma(1+a)=\lim\left\{a\,ln-l\left(1+\frac{a}{1}\right)-l\left(1+\frac{a}{2}\right)\cdots\cdots-l\left(1+\frac{a}{n}\right)\right\}$$

$$\text{за } \lim n=\infty$$

Ако је $(-1)<a<(+1)$ а за те границе аргумента a и треба нам вредност функције гама појединe чланове на десној страни можемо развити у безкрајне редове. Уређујући их по степенима од a на више, добијамо

$$l\,\Gamma(1+a)=-\left\{\frac{1}{1}+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\cdots\cdots+\frac{1}{n}-l\,n\right\}a$$

$$+\frac{1}{2}\left\{\frac{1}{1^2}+\frac{1}{2^2}+\frac{1}{3^2}+\cdots\cdots+\frac{1}{n^2}-\quad\right\}a^2$$

$$-\frac{1}{3}\left\{\frac{1}{1^3}+\frac{1}{2^3}+\frac{1}{3^3}+\cdots\cdots+\frac{1}{n^3}-\quad\right\}a^3$$

$$+ \cdots\cdots$$

$$= - Ca + \tfrac{1}{2} S_2 a^2 - \tfrac{1}{3} S_3 a^3 + \tfrac{1}{4} S_4 a^4 - \tfrac{1}{5} S_5 a^5 + \cdots\cdots$$

где је краткоће ради стављено

$$C = \tfrac{1}{1} + \tfrac{1}{2} + \tfrac{1}{3} + \cdots\cdots + \tfrac{1}{n} - l\,n$$

$$= 0{\cdot}577215664901532\cdots\cdots$$

$$Sp = \frac{1}{1^p} + \frac{1}{2^p} + \frac{1}{3^p} + \frac{1}{4^p} + \frac{1}{5^p} + \cdots\cdots\cdots\cdots$$

Ставимо даље — а место а и одузмимо нову једначину од прве па имамо

$$\tfrac{1}{2} l \frac{\Gamma(a+a)}{\Gamma(1-a)} = - \left\{ C\,a + \tfrac{1}{3} S_3\, a^3 + \tfrac{1}{5} S_5 + \cdots\cdots \right\}$$

али је у обзиру на једначину (9.)

$$\frac{\Gamma(1+a)}{\Gamma(1-a)} = \frac{\Gamma(1+a)^2}{a\Gamma(a)\,\Gamma(1-a)} = \frac{\Gamma(1+a)^2}{a\,\pi}\ \mathrm{sim}\ a\,\pi$$

и отуда

$$l\Gamma(1+a) = \tfrac{1}{2} l + \left\{ \frac{a\,\pi}{\mathrm{sim}\ a\,\pi} \right\} - \left\{ C\,a + \tfrac{1}{3} S_3 a^3 + \tfrac{1}{5} S_5 a^5 + \cdots \right\}$$

Да би конфергенцију овога реда још већма увеличали, додајмо му идентичку једначину

$$0 = \tfrac{1}{2}\, l \frac{1+a}{1-a} + \tfrac{1}{1} a + \tfrac{1}{3} a^3 + \tfrac{1}{5}\ a^5$$

а отуда

$$l\Gamma(1+a) = \tfrac{1}{2}\, l \left\{ \frac{a\,\pi}{\mathrm{sim}\, a\ \pi} - \tfrac{1}{2} l \left\{ \frac{1+a}{1-a} \right\} + C_1 a - C_3 a^3 - C_5 a^5 - \cdots \right.$$

Напослетку да би добили логаритам од Γ (а), одузмимо с обе стране *l* а јер због

$$\frac{l\,\Gamma(1+a)}{l\ a} = l \frac{\Gamma(1+a)}{a} = l\,\Gamma(a)$$

добијамо

$$l\Gamma(a) = \tfrac{1}{2}\, l \left\{ \frac{a\,\pi}{\mathrm{sim}\, a\,\pi} \right\} - \tfrac{1}{2} l \left(\frac{1+a}{1-a} \right) - l\,a + C_1\,a - C_3\,a^3$$

$- C_5 a^5 - \cdots\cdots$ где сачиниоци од а имају ове вредности.

$$C_1 = 1 - C = 0.4227843351$$
$$C_3 = \frac{1}{3}(S_3 - 1) = 0{\cdot}0673530105$$
$$C_5 = \frac{1}{5}(S_5 - 1) = 0{\cdot}0073855510$$
$$C_7 = \frac{1}{7}(S_7 - 1) = 0{\cdot}0011927539$$
$$C_9 = \frac{1}{9}(S_9 - 1) = 0{\cdot}0002231458$$
$$C_{11} = \frac{1}{11}(S_{11} - 1) = 0{\cdot}0000449262$$
$$C_{13} = \frac{1}{13}(S_{13} - 1) = 0{\cdot}$$

Овај последњи ред врло добро конвергира за $a < \frac{1}{2}$ што нам управо и треба.

Лежандар у свом великом делу Traité de fónct. ellipt tom. II. саопштијо је по већу таблицу за вредност функције гама у бриговим логаритмима.

Из добивених резултата за функцију гама извешћемо неке специјалитете. Ставимо у (8.) $\lambda = \frac{1}{2}$, па добијамо

$$\Gamma\left(\tfrac{1}{2}\right) = \sqrt{\pi} \qquad (10.)$$

Исто тако ако у познатом обрасцу

$$\Gamma(a+n) = n(n+1)(n+2) \cdots (n+a-1)\Gamma(n)$$

$n = \frac{1}{2}$ ставвмо, добијамо

$$\Gamma\left(a+\tfrac{1}{2}\right) = \frac{1}{2^a}\, 1.\, 3.\, 5.\, 7. \ldots .\, (2a-1)\sqrt{\pi}$$

али је по самом определењу функције гама

$$\Gamma\left(a+\tfrac{1}{2}\right) = \int_0^\infty e^{-x}\, x^{a-\frac{1}{2}}\, \partial x$$

и по томе

$$\int_0^\infty x^{a-\frac{1}{2}} e^{-x} \partial x = \frac{1}{2^a}\, 1.3.5.7. \ldots . (2a-1)\sqrt{\pi}. \quad (11,)$$

Сад се вратимо на саму ствар. Ставимо у последњој једначини $x = h^2 \triangle^2$ и $a = 0$, па имамо

$$2h \int_0^\infty e^{-h^2 \Delta^2} \partial \Delta = \sqrt{\pi}$$

$$\int_0^\infty e^{-h^2 \Delta^2} \partial \Delta = \frac{\sqrt{\pi}}{2h}$$

али је по једначини (5.)

$$2c \int_0^\infty e^{-h^2 \Delta^2} \partial \Delta = 1$$

и по томе ако место последњег интеграла ставимо његову вреднош̓т, добијамо за константу c

$$c = \frac{h}{\sqrt{\pi}}$$

Ставимо на послетку ову вредност за c у једначин (4.) па добијамо за вероватноћу P, да учињена погрешка лежи између a и b

$$P = \frac{h}{\sqrt{\pi}} \int_a^b e^{-h^2 \Delta^2} \partial \Delta, \quad b > a \qquad (12.)$$

Као што се из овог последњег обрасца види, треба да знамо ко́лика је учињена погрешка и каквоћа тога смарања, па да њену вероватноћу определимо. Колика је права погрешка, ми несмо никад у стању да дознамо. При свем том од овог обрасца имамо велике користи. Пре свега можемо погрешке повољне узимати и њихове вероватноће опредељавати, је́р отуда добијамо вероватне законе, по којима се погрешке по величини својој појављују. Ради тога нужно је да *дамо* други вид последњем интегралу.

Да учињена погрешка лежи између $-a$ и $+a$ вероватноћа је

$$\frac{h}{\sqrt{\pi}}\int_{-a}^{+a} e^{-h^2\Delta^2}\,\partial\Delta = \frac{2h}{\sqrt{\pi}}\int_{0}^{a} e^{-h^2\Delta^2}\,\partial\Delta$$

а почем су положене и одречне погрешке исте величине подједнако вероватне, онда под последњим интегремом можемо разумевати вероватноћу, да учињена погрешка по својој апсолутној вредности лежи између 0 и a. Ради истог рачунања вероватноће ставимо $h\,\Delta = t$, па имамо

$$P = \frac{2}{\sqrt{\pi}}\int_{0}^{ah} e^{-t^2}\,\partial t$$

Најлакшим начином долазимо до обрасца за рачунање овога интеграла, ако e^{-t^2} у безкрајни ред развијемо и антегрирамо, јер је

$$P = \frac{2}{\sqrt{\pi}}\left\{ a\,h - \frac{1}{1}\,\frac{(a\,h)^3}{3} + \frac{1}{1.2}\,\frac{(ah)^5}{5} - \frac{1}{1.2.3}\,\frac{(ah)^7}{7} + \ldots \right\}$$

Овај ред конвергира брзо само за мале вредности за $a h$, па зато је нужно, да покажемо и друге начине за рачунање поменута интеграла. Пре свега да му дамо овај вид.

$$\int_{0}^{ah} e^{-t^2}\,\partial t = \int_{0}^{\infty} e^{-t^2}\,\partial t + \int_{\infty}^{ah} e^{-t^2}\,\partial t$$

$$= \frac{1}{2}\sqrt{\pi} - \int_{ah}^{\infty} e^{-t^2}\,\partial t$$

и отуда добијамо за вероватноћу P

$$P = 1 - \frac{2}{\sqrt{\pi}}\int_{ah}^{\infty} e^{-t^2}\,\partial t$$

Последњи интеграл специјалан је случај непотпуне гама функције. За његово рачунање има више начина. Тако

$- \partial t$

$- \partial t$

. . . . .

$- \frac{1.3.5}{(2t^2)^3} + \ldots\ldots$

$)^{n+1} R,$

t^2

$\cdot \partial t.$

уведемо

$\frac{.3}{(2\alpha^2)^2} - \frac{1.3.5}{(2\,\alpha^2)^3} + \ldots\ldots +$

$\} + (-1)^{n+1} R'$

$$+ \frac{(2n+1)}{} \int_{\alpha}^{\infty} \frac{e^{-t^2}}{t^{2n+2}} \partial t$$

ина дивергира, јер је

2

$$\lim \left\{ \frac{1.\ 3.\ 5 \ldots\ldots (2n-1)}{(2\alpha^2)^n} \right\} > \lim \frac{(2n)^n}{(2\alpha)^{2n}} > \infty \text{ за } \lim n = \infty$$

али при свем том он притежава карактеристичко својство, да му је остатак увек мањи од члана што је пред њим. И заиста почем је

$$\int_\alpha^\infty e^{-t^2} \frac{\partial t}{t^{2n+2}} < e^{\alpha} \int_\alpha^\infty \frac{\partial t}{t^{2n+2}}$$

следује.

$$R' < \frac{1.3.5 \ldots (2n+1)}{2^{2n+1}} \quad e^{-\alpha^2} \int_\alpha^\infty \frac{\partial t}{t^{2n+2}}$$

$$< \frac{e^{-\alpha^2}}{2\alpha} \; \frac{1.3.5 \ldots\ldots (2n-1)}{(2\alpha)^n}$$

као што је и требало, да се докаже. У практици ваља дакле рачунати само до онога члана, који је врло мали, тако н пр. ако би се захтевала тачност на седам децимала, онда треба рачунати само до онога члана, којега вредност нема утицаја на седми децимал, јер тада и сам остатак нема утицаја.

Ово је леп пример о употреби дивергентних редова.

Због велике важности интеграла $\int_\alpha^\infty e^{-t^2} \partial t$, саопштићемо овде још један ред, који за $\alpha > 1$ врло добро конвергира. У претпоставци да је λ прави и положан разлотак, ставимо у интегралу.

$$\int_\alpha^\infty \frac{1}{V^\lambda} \; e^{-V} \partial V \qquad .$$

$V = (1 + u)\,\alpha$, па имамо

$$\int_{\alpha}^{\infty} \frac{1}{V^{\lambda}}\, e^{-V}\, \partial V = \alpha^{1-\lambda} \cdot e^{-\alpha} \int_{0}^{\infty} \frac{1}{(1+u)^{\lambda}}\, e^{-\alpha u}\, \partial u$$

Да би последњи интеграл за саму интеграцију згодно транформисали, ставимо у идентичкој једначини

$$\Gamma(\lambda) = \int_{0}^{\infty} z^{\lambda-1}\, e^{-z}\, \partial z$$

$z = a\,t$, разумевајући под a положну сталну количину, па добијамо

$$\Gamma(\lambda) = a^{\lambda} \int_{0}^{\infty} t^{\lambda-1}\, l^{-at}\, \partial t$$

$$\frac{1}{a^{\lambda}} = \frac{1}{\Gamma(\lambda)} \int_{0}^{\infty} t^{\lambda-t}\, e^{at}\, \partial t$$

и ако овде напослетку $a = 1 + u$ ставимо и у први интеграл заменимо, добијамо

$$\int_{\alpha}^{\infty} \frac{1}{V^{\lambda}}\, e^{-V}\, \partial V = \frac{\alpha^{1-\lambda}\, e^{-a}}{\Gamma(\lambda)} \int_{0}^{\infty} e^{-\alpha u}\, \partial u \int_{0}^{\infty} t^{\lambda-1}\, e^{-(1+u)t}\, \partial t$$

$$= \frac{\alpha^{1-\lambda}\, e^{-\alpha}}{\Gamma(\lambda)} \int_{0}^{\infty} t^{\lambda-1}\, e^{-t}\, \partial t \int_{0}^{\infty} e^{-(\alpha+t)u}\, \partial u$$

$$= \frac{\alpha^{1-\lambda}\, e^{-a}}{\Gamma(\lambda)} \int_{0}^{\infty} \frac{t^{\lambda-1}}{e^{t}} \cdot \frac{\partial t}{\alpha + t}$$

У овом последњем интегралу ставимо место $\frac{1}{\alpha+t}$ познати ред

$$\frac{1}{\alpha+t}=\frac{1}{\alpha}-\frac{t}{\alpha(\alpha+1)}+\frac{t(t-1)}{\alpha(\alpha+1)(\alpha+2)}-\frac{t(t-1)(t-2)}{\alpha(\alpha+1)(\alpha+2)(\alpha+3)}+\ldots\ldots$$

и интегришемо, па имамо

$$\int_{\alpha}^{\infty}\frac{1}{V^{\lambda}}e^{-V}\partial V=\alpha^{1-\lambda}e^{-\alpha}\left\{\frac{1}{\alpha}-\frac{b_1}{\alpha(\alpha+1)}+\frac{b_2}{\alpha(\alpha+1)\,\alpha+2}-\ldots\ldots\right\} \qquad (13)$$

где је краткоће ради стављено

$$B_{\mu}=\frac{1}{\Gamma(\lambda)}\int_0^{\infty}t(t-1)\ldots\ldots(t-\overline{\mu-1})\,t^{\lambda-1}e^{-t}\,\partial t.$$

Сачиниоцима b може се дати и друга за рачунање удобнија форма, јер ако у интегралном знаку

$$t(t-1)(t-2)\ldots\ldots(t-\overline{\mu-1})=t^{\mu}-c_1t^{\mu-1}+c_2t^{\mu-2}\ldots\ldots+(-1)^{\mu-1}c_{\mu-1}\,t$$

ставимо и интегришемо, што је наравно врло лак посао и факултет

$$\lambda(\lambda+1)(\lambda+2)\ldots\ldots(\lambda+\mu-1)$$

са $\varphi(\lambda,\mu)$ означимо добијамо

$$B_{\mu}=\varphi(\lambda,\mu)-c_1\,\varphi(\lambda,\overline{\mu-1})+c_2\,\varphi(\lambda,\overline{\mu-2})-\ldots\ldots$$

У специјалном случају за $\lambda=\frac{1}{2}$ и $V=t^2$ добијамо напослетку

$$\int_{\alpha}^{\infty}e^{-t^2}\partial t=\frac{1}{2\alpha}e^{-\alpha^2}\left\{1-\frac{b_1}{(\alpha^2+1)}+\frac{b_2}{(\alpha^2+1)(\alpha^2+1)}\right.$$

$$-\frac{b_3}{(\alpha^2+1)(\alpha^2+2)(\alpha^2+1)}+\ldots\ldots \Big\}$$

где сачиниоци b ове вредности имају

$$b_1=\tfrac{1}{2}\ ,\ b_2=\tfrac{1}{4}\ ,\ b_3=\tfrac{5}{8}$$
$$b_4=\tfrac{9}{16}\ ,\ b_5=\tfrac{129}{32}\ ,\ \ldots\ldots$$

Образац (13) са модификацијама његовим показао је први пут Шлемилх у Zeitschr. f. Math. u. Phys. tom. 4. pag. 390. Крамп. придао је на крају свом делу Analyse des réfract. astron. прорачуњену таблицу за интеграо $\int_a^\infty e^{-t^2}\partial t$ а тако исто и Безел у свом делу fundam. astron. за интеграо $e^{-a^2}\int_a^\infty e^{-t^2}\partial t$. За наш посао обе поменуте таблице не мају практичке вредности у толико, што ни једна од њих не даје непосредно вероватноћу.

Енке у у Berlin. astron. Jahrb. für 1834 прорачунао је вероватноћу P на седам децимала од ah = 0 до ah = 2, па и ми је стављамо овде.

ah.	P.	ah.	P.
0.00	0.0000000	0.10	0.1124630
.01	.0112833	.11	.1236230
.02	.0225644	.12	.1347584
.03	.0338410	.13	.1458671
.04	.0451109	.14	.1569470
.05	.0563718	.15	.1679959
.06	.0676215	.16	.1790117
.07	.0788577	.17	.1899923
.08	.0900781	.18	.2009357
.09	.1012806	.19	.2118398

ah.	P.	ah.	P.
0.20	0.2227025	0.50	0.5204999
.21	.2335218	.51	.5292437
.22	.2442958	.52	.5378987
.23	.2550225	.53	.5464641
.24	.2657000	.54	.5549392
.25	.2763263	.55	.5633233
.26	.2868997	.56	.5716157
.27	.2974182	.57	.5798158
.28	.3078800	.58	.5879229
.29	.3182834	.59	.5959365
0.30	0.3286267	0.60	0.6038561
.31	.3389081	.61	.6116812
.32	.3491259	.62	.6194114
.33	.3592785	.63	.6270463
.34	.3693644	.64	.6345857
.35	.3793819	.65	.6420292
.36	.3893296	.66	.6493765
.37	.3992059	.67	.6566275
.38	.4090093	.68	.6637820
.39	.4187385	.69	.6708399
0.40	0.4283922	0.70	0.6778010
.41	.4379690	.71	.6846654
.42	.4474976	.72	.6914330
.43	.4568867	.73	.6981038
.44	.4662251	.74	.7046780
.45	.4754818	.75	.7111556
.46	.4846555	.76	.7175367
.47	.4937452	.77	.7238216
.48	.5027498	.78	.7300104
.49	.5116683	.79	.7361035

ah	P.	ah	P.
0.80	0.7421010	1.10	0.8802050
.81	.7480033	.11	.8835330
.82	.7538108	.12	.8867879
.83	.7595238	.13	.8899707
.84	.7651427	.14	.8930823
.85	.7706680	.15	.8961238
.86	.7761002	.16	.8990962
.87	.7814398	.17	.9020004
.88	.7866873	.18	.9048374
.89	.7918432	.19	.9076083
0.90	0.7969082	1.20	0.9103140
.91	.8018828	.21	.9129555
.92	.8067677	.22	.9155339
.93	.8115635	.23	.9180501
.94	.8162710	.24	.9205052
.95	.8208908	.25	.9229001
.96	.8254236	.26	.9252359
.97	.8298703	.27	.9275136
.98	.8342315	.28	.9297342
.99	.8385081	.29	.9318987
1.00	0.8427008	1.30	0.9340080
.01	.8468105	.31	.9360632
.02	.8508380	.32	.9380652
.03	.8547842	.33	.9400150
.04	.8586499	.34	.9419137
.05	.8624360	.35	.9437622
.06	.8661435	.36	.9455614
.07	.8697732	.37	.9473124
.08	.8733261	.38	.9490160
.09	.8768030	.39	.9506733

ah.	P.	ah.	P.
1.40	0.9522851	1.70	0.9837904
.41	.9538524	.71	.9844070
.42	.9553762	.72	.9850028
.43	.9568573	.73	.9855785
.44	.9582966	.74	.9861346
.45	.9596950	.75	.9866717
.46	.9610535	.76	.9871903
.47	.9623729	.77	.9876910
.48	.9636541	.78	.9881742
.49	.9648979	.79	.9886406
1.50	0.9661052	1.80	0.9890905
51	.9672768	1.81	.9895245
.52	.9684135	.82	.9899431
.53	.9695162	.83	.9903467
.54	.9705857	.84	.9907359
.55	.9716227	.85	.9911110
.56	.9726281	.86	.9914725
.57	.9736026	.87	.9918207
.58	.9745470	.88	.9921562
.59	.9754620	.89	.9924793
1.60	0.9763484	1.90	0.9927904
.61	.9772069	.91	.9930899
.62	.9780381	.92	.9933782
.63	.9788429	.93	.9936557
.64	.9796218	.94	.9939226
.65	.9803756	.95	.9941794
.66	.9811049	.96	.9944263
.67	.9818104	.97	.9946637
.68	.9824928	.98	.9948920
.69	.9831526	.99	.9951114
		2.00	0.9953223.

Да би значај ове таблице боље разјаснили, да наведемо један пример. На прилику у деветом реду за $ah =$ 0·08 налазимо $P=0\cdot0900781$ а то ће рећи ако смо какву количину 10000000 пута са једнаком тачношћу сматрали, можемо рачунати, да имамо 900781 сматрања, којих погрешке не су веће од $a = \frac{0\cdot08}{h}$.

Из опредељења вероватноће, да каква погрешка лежи у извесним границама, следује непосредно и појам вероватне погрешке. Представимо себи, да смо какву количину много пута са једнаком тачношћу сматрали и уредимо поједине погрешке (разлику између праве и нађене вредности) по њиховој апсолутној вредности, пишући сваку онолико пута, колико смо их пута при сматрањима добили, то зовемо ону погрешку која је у средини вероватна погрешка. Означимо је са r, то је вероватноћа, да права погрешка лежи између (—r) и (+r), по томе дакле имамо

$$\frac{h}{\sqrt{\pi}} \int_{-r}^{+r} e^{-h^2\Delta^2} \partial\Delta = \frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_{0}^{rh} e^{-t^2} \partial t = \frac{1}{2}$$

Из ове горње таблице помоћу уметања (интерполовања) налазимо лако вредност за rh.

$$rh=\rho=0.4769360. \qquad (14.)$$

По овоме дакле можемо рачунати, ако смо много пута једну и исту количину сматрали, да имамо половину сматрања, којих су погрешке мање од $r=\frac{0\cdot4769360}{h}$ а половину, којих су погрешке веће од r. Због тога називамо r вероватна погрешка.

Ми смо показали, како можемо наћи вероватноћу за сваку погрешку, ако наравно каквоћу сматрања познајемо. Много бољи преглед добијамо о закону, по коме се по-

грешке појављују, ако само вероватну погрешку определимо и њу узмемо за јединицу осталих погрешака, којих вероватноћу тражимо, т. ј. тим хоћемо да знамо, кад је број сматрања дат, колико ћемо сматрања имати, којих су погрешке n—пута веће или мање од вероватне погрешке. Да би овој мисли аналитичку одећу дали, ставимо $\Delta = nr$, то интеграо

$$\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_0^{n\rho} e^{-t^2} \partial t \qquad (15)$$

представља вероватноћу оних погрешака, које су n—пута веће или мање од вероватне погрешке. Вредност ове вероватноће за особите вредности за n можемо рачунати помоћу већ изведених редова или помоћу горње таблице, али у последњем случају треба већином да умећемо. Ми ћемо саопштити прорачуњену вероватноћу од n=0 до n=5 (Encke, Berlin. astron. Jahrbuch 1834.)

n.	P.	n.	P.	n.	P.
0.00	0.00000	0.10	0.05378	0.20	0.10731
.01	.00538	.11	.05914	.21	.11264
.02	.01076	.12	.06451	.22	.11796
.03	.01614	.13	.06987	.23	.12328
.04	.02152	.14	.07523	.24	.12860
.05	.02690	.15	.08059	.25	.13391
.06	.03228	.16	.08594	.26	.13921
.07	.03766	.17	.09129	.27	.14451
.08	.04303	.18	.09663	.28	.14980
.09	.04840	.19	.10197	.29	.15508

n.	P.	n.	P.	n.	P.
0.30	0.16035	0.60	0.31430	0.90	0.45618
.31	.16562	.61	.31925	.91	.46064
.32	.17088	.62	.32419	.92	.46509
.33	.17614	.63	.32911	.93	.46952
.34	.18138	.64	.33402	.94	.47393
.35	.18662	.65	.33892	.95	.47832
.36	.19185	.66	.34380	.96	.48270
.38	.19707	.67	.34866	.97	.48605
.38	.20229	.68	.35352	.98	.49139
.39	.20749	.69	.35835	.99	.49570
0.40	0.21268	0.70	0.36317	1.00	0.50000
.41	.21787	.71	.36798	.01	.50428
.42	.22304	.72	.37277	.02	.50853
.43	.22821	.73	.37755	.03	.51277
.44	.23336	.74	.38231	.04	.51699
.45	.23851	.75	.38705	.05	.52119
.46	.24364	.76	.39178	.06	.52537
.47	.24876	.77	.39649	.07	.52952
.48	.25388	.78	.40118	.08	.53366
.49	.25898	.79	.40586	.09	.53778
0.50	0.26407	0.80	0.41052	1.10	0.54188
.51	.26915	.81	.41517	.11	.54595
.52	.27421	.82	.41979	.12	.55001
.53	.27927	.83	.42440	.13	.55404
.54	.28431	.84	.42899	.14	.55806
.55	.28934	.85	.43357	.15	.56205
.56	.29436	.86	.43813	.16	.56602
.57	.29936	.87	.42267	.17	.56998
.58	.30435	.88	.44719	.18	.57391
.59	.30933	.89	.45169	.19	.57782

n.	P.	n.	P.	n.	P.
1.20	0.58171	1.50	1.68833	1.80	0.77528
.21	.58558	.51	1.69155	.81	.77785
.22	.58942	.52	1.69474	.82	.78039
.23	.59325	.53	.69791	.83	.78291
.24	.59705	.54	.70106	.84	.78542
.25	.60083	.55	.70419	.85	.78790
.26	.60460	.56	.70729	.86	.79036
.27	.60833	.57	.71038	.87	.79280
.28	.61205	.58	.71344	.88	.79522
.29	.61575	.59	.71648	.89	.79761
1.30	0.61942	1.60	0.71949	1.90	0.79999
.31	.62308	.61	.72249	.91	.80235
.32	.62671	.62	.72546	.92	.80469
.33	.63032	.63	.72841	.93	.80700
.34	.63391	.64	.73134	.94	.80930
.35	.63747	.65	.73425	.95	.81158
.36	.64102	.66	.73714	.96	.81383
.37	.64454	.67	.74000	.97	.81607
.38	.64804	.68	.74285	.98	.81828
.39	.65152	.69	.74567	.99	.82048
1.40	0.65498	1.70	0.74847	2.00	0.82266
.41	.65841	.71	.75124	.01	.82481
.42	.66182	.72	.75400	.02	.82695
.43	.66521	.73	.75674	.03	.82907
.44	.66858	.74	.75945	.04	.83117
.45	.67193	.75	.76214	.05	.83324
.46	.67526	.76	.76481	.06	.83530
.47	.67856	.77	.76746	.07	.83734
.48	.68184	.78	.77009	.08	.83936
.49	.68510	.79	.77270	.09	.84137

n.	P.	n.	P.	n.	P.
2.10	0.84335	2.40	0.89450	2.70	0.93141
.11	.84531	.41	.89595	.71	.93243
.12	.84726	.42	.89738	.72	.93344
.13	,84919	.43	.89879	.73	.93443
.14	.85109	.44	.90019	.74	.93541
.15	.85298	.45	.90157	.75	.93638
.16	.85486	.46	.90293	.76	.93734
.17	.85671	.47	.90428	.77	.93828
.18	.85854	.48	.90562	.78	.93922
.19	.86036	.49	.90694	.79	.94014
2.20	0.86216	2.50	0.90825	2.80	0.94105
.21	.86394	.51	.90954	.81	.94195
.22	.86570	.52	.91082	.82	.94284
.23	.86745	.53	.91208	.83	.94371
.24	.86917	.54	.91332	.84	.94458
.25	.87088	.55	.91456	.85	.94543
.26	.87258	.56	.91578	.86	.94627
.27	.87425	.57	.91698	.87	.94711
.28	.87591	.58	.91817	.88	.94793
.29	.87755	.59	.91935	.89	.94874
2.30	0.87918	2.60	0.92051	2.90	0.94954
.31	.88078	.61	.92166	.91	.95033
.32	.88237	.62	.92280	.92	.95111
.33	.88395	.63	.92392	.93	.95187
.34	.88550	.64	.92503	.94	.95263
.35	.88705	.65	.92613	.95	.95338
.36	.88857	.66	.92721	.96	.95412
.37	.89008	.67	.92828	.97	.95485
.38	.89157	.68	.92934	.98	.95557
.39	.89304	.69	.93038	.89	.95628

n.	P.	n.	P.	n.	P.
3.00	0.95698	3.20	0.96910	3.40	0.97817
.01	.95767	.21	.96962	.50	.98176
.02	.95835	.22	.97013	.60	.98482
.03	.95902	.23	.97064	.70	.98743
.04	.95968	.24	.97114	.80	.98962
.05	.96033	.25	.97163	.90	.99147
.06	.96098	.26	.97211		
.07	,96161	.27	.97259	4.00	0.99302
.08	.96224	.28	.97306	.10	.99431
.09	.96286	.29	.97352	.20	.99539
				.30	.99627
3.10	0.96346	3.30	0.97397	.40	.99700
.11	.96406	.31	.97442	.50	.99760
.12	.96466	.32	.97486	.60	.99808
.13	.96524	.33	.97530	.70	.99848
.14	.96582	.34	.97573	.80	.99879
.15	.96638	.35	.97615	.90	.98905
.18	.96694	.36	.97657		
.17	.96749	.37	.97698	5.00	0.99926
.18	.96804	.38	.97738		
.19	.96857	.39	.97777		

Што се тиче употребе ове таблице, показаће најбоље један пример. На прилику за n=0.5 налазимо P=0·26407 а то ће рећи да ћемо између 100000 сматрања имати по правилу 26407, којих су погрешке мање од $\frac{1}{2}$ r. Тако исто за n=5 налазимо P=0.99926 т. ј. између 100000 сматрања имаћемо по правилу 99926 сматрања, којих су погрешке мање од 5 r. И заиста ако какву количину више пута сматрамо и учињене погрешке сравнимо са погрешкама, које по теорији добијамо, уверићемо се,

да се већином подударају и то тим већма, што је број сматрања већи.

Вероватне вредности непознатих, кад њихову функцију непосредно сматрамо.

Више пута не смо у стању, да поједине количине непосредно из сматрања определимо, јер су нам у виду функције дате. Саму функцију можемо непосредно из сматрања определити па хоћемо из њене вредности и саме аргументе да определимо. Ми ћемо најпре да сматрамо линеарну функцију. Нека је таква функција

$$A_1 X_1 + A_2 X_2 + A_3 X_3 + \ldots + A_n X_n = V$$

Узмимо даље да смо нашли, да је за

$$A_1 = A_{1,1};\ A_2 = A_{1,2};\ \ldots\ A_n = A_{1,n} \text{ и } V = V_1$$
$$A_1 = A_{2,1};\ A_2 = A_{2,2};\ \ldots\ A_n = A_{2,n} \text{ и } V = V_2$$
$$\vdots$$
$$A_1 = A_{m,1};\ A_2 = A_{m,2};\ \ldots\ A_n = A_{m,n} \text{ и } V = V_m$$

то имамо ову систему једначина

$$\begin{aligned} A_{1,1} X_1 + A_{1,2} X_2 + A_{1,3} X_3 + \ldots + A_{1,n} X_n &= V_1 \\ A_{2,1} X_1 + A_{2,2} X_2 + A_{2,3} X_3 + \ldots + A_{2,n} X_n &= V_2 \\ A_{3,1} X_1 + A_{3,2} X_2 + A_{3,3} X_3 + \ldots + A_{3,n} X_n &= V_3 \\ &\vdots \\ A_{m,1} X_1 + A_{m,2} X_2 + A_{m,3} X_3 + \ldots + A_{m,n} X_n &= V_m; \end{aligned} \qquad (16)$$

при том претпостављамо, да је број једначина већи од броја непознатих т. ј. $m > n$, даље да су сачиниоци

$$A_{1,1};\ A_{1,2};\ \ldots\ldots\ A_{1,n}$$
$$A_{2,1};\ A_{2,2};\ \ldots\ldots\ A_{2,n}$$
$$\vdots$$
$$A_{m,1};\ A_{m,2};\ \ldots\ldots\ A_{m,n}$$

потпуно познате а $V_1, V_2, V_3, \ldots V_m$ из појединих сматрања непосредно опредељене количине.

Кад би број сматрања био раван броју непознатих, могли би истина последње определити али почем знамо или бар предпостављамо, да су нам сматрања више или мање погрешна, да би дакле у следству тога и непознате погрешно определене биле; претпостављамо, да је број сматрања већи од броја непознатих т. ј. $m > n$. Потребу ове претпоставке увидићемо одма. Кад би могли определити поједина сматрања без погрешке, не би нам требало више једначина но непоснатих или кад би их и било, довољно је да из њих узмемо ма коју систему од n једначина и из њих непознате $x_1, x_2, \ldots . x_n$ определимо, јер њихове вредности, које би разрешавањем добили, морале би и остале (m-n) једначине задовољити. Али ми знамо или бар претпостављамо, да су нам сматрања више или мање погрешна, па зато хоћемо оне вредности за $x_1, x_2, \ldots . x_n$ да определимо, за које је највећа вероватноћа, да су праве вредности. Ова вероватноћа биће увек већа, што је број сматрања већи, шта више она би била потпуна извесност, кад би само број сматрања био безкрајно велики, као што ће се доцније још боље увидети.

Нека су

$$\Delta_1, \Delta_2, \Delta_3, \ldots\ldots, \Delta_m$$

погрешке, које смо при појединим сматрањима учинили и по томе да су праве вредности функције

$$V_1 + \Delta_1 ; V_2 + \Delta_2 ; \ldots\ldots ; V_m + \Delta_m ,$$

то је потпуна форма једначина (16.)

$$\begin{aligned} \Delta_1 &= A_{1.1} X_1 + A_{1.2} X_2 + \ldots\ldots + A_{1.n} X_n - V_1 \\ \Delta_2 &= A_{2.1} X_1 + A_{2.2} X_2 + \ldots\ldots + A_{2.n} X_n - V_2 \\ \Delta_3 &= A_{3.1} X_1 + A_{3.2} X_2 + \ldots\ldots + A_{3.n} X_n - V_3 \quad (16) \\ &\vdots \end{aligned}$$

$$\Delta_m = A_{m,1}X_1 + A_{m,2}X_2 + \dots\dots + A_{m,n}A_n - V_m$$

Означимо даље са $h_1, h_2, h_3, \dots, h_m$ каквоће сматрања, то су вероватноће, да смо по реду погрешне $\Delta_1, \Delta_2, \dots \Delta_m$ учинили

$$C_1 e^{-h_1^2\Delta_1^2}, C_2 e^{-h_2^2\Delta_2^2}, \dots\dots C_m e^{-h_m^2\Delta_m^2}$$

и по томе вероватноћа P, да смо све погрешке уједаред или једно за другим учинили

$$P = C_1 C_2 \dots C_m e^{-[h_1^2\Delta_1^2 + h_2^2\Delta_2^2 + \dots + h_m^2\Delta_m^2]},$$

Вероватноћа P, почем су C и h за поједина сматрања сталне количине, зависи само од погрешака $\Delta_1, \Delta_2; \dots \Delta_m$, којих праву вредност тек онда добијамо, кад у једначину (16^1) праве вредности за $x_1, x_2, \dots x_m$ ставимо. Које су праве вредности за $x_1, x_2, \dots x_m$, ми незнамо, па зато ћемо изабрати ону за коју је највећа вероватноћа, да је права система вредности. Вероватноћа P највећа је за ону систему, за коју је

$$h_1^2\Delta_1^2 + h_2^2\Delta_2^2 + h_3^2\Delta_3^2 + \dots\dots + h_m^2\Delta_m^2$$

најмање. Ако дакле на $x_1, x_2, \dots x_m$ диференцишемо и поједине почесне количнике равне нули ставимо, то имамо

$$h_1^2\Delta_1\frac{\partial\Delta_1}{\partial x_1} + h_2^2\Delta_2\frac{\partial\Delta_2}{\partial x_1} + \dots\dots + h_m^2\Delta_m\frac{\partial\Delta_m}{\partial x_1} = 0$$

$$h_1^2\Delta_1\frac{\partial\Delta_1}{\partial x_2} + h_2^2\Delta_2\frac{\partial\Delta_2}{\partial x_2} + \dots\dots + h_m^2\Delta_m\frac{\partial\Delta_m}{\partial x_2} = 0 \quad (17)$$

$$\vdots$$

$$h_1^2\Delta_1\frac{\partial\Delta_1}{\partial x_n} + h_2^2\frac{\partial\Delta_2}{\partial x_n} + \dots\dots + h_m^2\Delta_m\frac{\partial\Delta_m}{\partial x_n} = 0$$

али је

$$\frac{\partial\Delta_1}{\partial x_1} = A_{1,1}; \quad \frac{\partial\Delta_2}{\partial x_1} = A_{2,1}; \quad \frac{\partial\Delta_3}{\partial x_1} = A_{3,1}; \quad \dots\dots\dots$$

$$\frac{\partial \Delta_1}{\partial x_2} = A_{1,2} \; ; \frac{\partial \Delta_2}{\partial x_2} = A_{2,2} \; ; \frac{\partial \Delta_2}{\partial x_2} = A_{3,2} \; ; \ldots\ldots$$

$$\vdots$$

$$\frac{\partial \Delta_1}{\partial x_n} = A_{1,n} \; ; \frac{\partial \Delta_2}{\partial x_n} = A_{2,n} \; ; \frac{\partial \Delta_3}{\partial x_n} = A_{3,n} \; ; \ldots\ldots$$

и ако ове вредночти у (17) ставимо, Δ са њиховим вредностима из (16') наменимо и по $x_1, x_2, \ldots, x_n$ уредимо, добијамо напослетку

$$[h^2 A^2_{m,1}]x_1 + [h^2 A_{m,1} A_{m,2}]x_2 + \ldots + [h^2 A_{m,1} A_{m,n}]x_n = [h^2 A_{m,1} V]$$

$$[h^2 A_{m,1} A_{m,2}]x_1 + [h^2 A^2_{m,2}]x_2 + \ldots + [h^2 A_{m,2} A_{m,n}]x_n = [h^2 A_{m,2} V]$$

$$\vdots$$

$$[h^2 A_{m,1} A_{m,n}]x_1 + [h^2 A_{m,2} A_{m,n}]x_2 + \ldots\ldots + [h^2 A_{m,n}]x_n = [h^2 A_{m,n} V]$$

где је краткоће ради стављено

$$[h^2 A^2_{m,1}] = h^2_1 A^2_{1,1} + h^2_2 A^2_{2,1} + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A^2_{m,1}$$

$$[h^2 A^2_{m,2}] = h^2_1 A^2_{1,2} + h^2_2 A^2_{2,2} + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A^2_{m,2}$$

$$\vdots$$

$$[h^2 A_{m,1} A_{m,2}] = h^2_1 A_{1,1} A_{1,2} + h^2_2 A_{2,1} A_{2,2} + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A_{m,1} A_{m,2}$$

$$[h^2 A_{m,1} A_{m,3}] = h^2_1 A_{1,1} A_{1,3} + h^2_2 A_{2,1} A_{2,3} + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A_{m,1} A_{m,3}$$

$$\vdots$$

$$[h^2 A_{m,1} V] = h^2_1 A_{1,1} V_1 + h^2_2 A_{2,1} V_2 + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A_{m,1} V_m$$

$$[h^2 A_{m,2} V] = h^2_1 A_{1,2} V_1 + h^2_2 A_{2,2} V_2 + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A_{m,2} V_m$$

$$\vdots$$

$$[h^2 A_{m,n} V] = h^2_1 A_{1,n} V_1 + h^2_2 A_{2,n} V_2 + \ldots\ldots\ldots + h^2_m A_{m,n} V_m$$

Система једначина (18) назива се обично *нормална једначина* и има само толико једначина колико и непознатих, као што је за њихово определење и нужно.

Ако су ова сматрања исте каквоће т. ј.

$$h_1 = h_2 = h_3 = \ldots\ldots = h_m,$$

једначина (18) добија овај вид

$$(18^1)\quad \begin{aligned} &[A^2_{m,1}]x_1 + [A_{m,1}A_{m,2}]x_2 + \ldots\ldots + [A_{m,1}A_{m,n}]x_n = [A_{m,1}V] \\ &[A_{m,1}A_{m,2}]x_1 + [A^2_{m,2}]x_2 + \ldots\ldots + [A_{m,2}A_{m,n}]x_n = [A_{m,2}V] \\ &\vdots \\ &[A_{m,1}A_{m,n}]x_1 + A_{m,2}A_{m,n}]x_2 + \ldots\ldots + A^2_{m,n}]x_n = [A_{m,n}V] \end{aligned}$$

Место каквоће сматрања обично уводимо други појам тако названу важину сматрања. Замислимо количине

$$g_1, g_2, g_3, \ldots\ldots, g_m,$$

које тако опуедељујемо, да ова релација између њих и каквоћа постоји

$$g_1 : g_2 : g_3 : \ldots\ldots : g_m = h^2_1 : h^2_2 : h^2_3 : \ldots\ldots h^2_m \qquad 19$$

а отуда

$$h^2_2 = h^2_1 \frac{g_2}{g^1}, h^2_3 = h^2_1 \frac{g_3}{g_1}, \ldots\ldots, h^2_m = h^2_1 \frac{g_m}{g_1}$$

и ако ове вредности за h_2, h_3, ... h_m у нормалну једначину метемо и са g_1 помложимо, то имамо ову систему једначина

$$(18)_4''\quad \begin{aligned} &[gA^2_{m,1}]x_1 + [gA_{m,2}A_{m,1}]x_2 + \ldots + [gA_{m,1}A_{m,n}]x_n = [gA_{m,1}V] \\ &[gA_{m,1}A_{m,2}]x_1 + [gA^2_{m,2}]x_2 + \ldots + [gA_{m,2}A_{m,n}]x_n = [gA_{m,2}V] \\ &\vdots \\ &[gA_{m,1}A_{m,n}]x_1 + [gA_{m,2}A_{m,n}]x_2 + \ldots + [gA^2_{m,n}]x_n = [gA_{m,n}V] \end{aligned}$$

3*

Још нам остаје, да изтумачимо значење количина g_1, g_2 ..... g_m. Из горње сразмере увиђамо, да су положни бројеви, осем тога можемо их тако определити, да су и цели бројеви. Замислимо даље, да смо при сматрању вредност V_1 g_1—пута добили, вредност V_2, g_2—пута........ напослетку вредност V_m, g_m—пута добили, да смо дакле свега $(g_1+g_2+g_3+\ldots+g_m)$— пута сматрали и то сваки пут са једнаком тачношћу: то ћемо морати вероватне вредности за x_1, x_2, ... x_n определавати по једначинама (18″). Тада су у њој сачиниоци непознатих.

$$[\overset{2}{A}_{m,1}] = g_1\overset{2}{A}_{1,1} + g_2\overset{2}{A}_{2,1} + g_3\overset{2}{A}_{3,1} + \ldots + g_m\overset{2}{A}_{m,1}$$
$$= [g\,\overset{2}{A}_{m,1}]$$
$$[\overset{2}{A}_{m,2}] = [g\overset{2}{A}_{m,2}]$$
$$\vdots$$
$$[A_{m,1}\,A_{m,2}] = [g\,A_{m,1}\,A_{m,2}]$$
$$\vdots$$
$$[A_{m,1}\quad V] = [g\,A_{m,1}\,V]$$
$$\vdots$$
$$[A_{m,n}\quad V] = [g\,A_{m,n}\,V]$$

Из овога лако увиђамо да из једначина (18′) добијамо једначине 18″); а почем су обе правилне и у истини постоје и почем g_1, g_2, ..., g_m увек као целе и положне бројеве определити можемо, то и тумачење њихово можемо овако свести: Сматрање, којим смо за функцију вредност V_1 добили треба g_1 пута; сматрање којим смо функцију V_2 добили, треба g_2-пута....у рачун увести, кад вероватне вредности непознатих определујемо. По овоме дакле можемо сматрати на прилику функцијалну вредност V_1 као да је не смо из сматрања добили, него да је она резултат аритметичке средине из g_1 сматрања подједнаке тачности.

После свега овога могли би важину какве вредности овако определити. Важина је какве вредности број, који показује, колико пута ваља са једнаком тачношћу да сматрамо, те да из артиметичке средине тих сматрања добијамо вредност онаке исте тачности, као што је тачност дате вредности.

Због овога својства бројева g називамо их *важине* (pondus) појединих сматрања.

Како определујемо важине за вероватне вредности, казаћемо доцније; за сада нам је нужно, да изведемо само неке релације између важине, каквоће и вероватне погрешке. Нека је H каквоћа сматрања за важину један а R вероватна погрешка. Означимо даље са $h_1, h_2, \ldots h_n$ каквоће а са r_1, r_2, r_n вероватне погрешке за важине $g_1, g_2, \ldots, g_n$, то по (14.) и (19.) имамо

$$H R = \varrho, \; h_1 r_1 = \varrho, \ldots h_n r_n = \varrho$$

$$1 : g_1 : g_2 : \ldots : g_n = H^2 : h_1^2 : h_2^2 : \ldots : h_n^2$$

и отуда

$$\begin{aligned} h_1^2 = g_1 H^2, \; h_2^2 = g_2 H^2, \ldots h_n^2 = g_n H^2 \\ r_1^2 = \frac{1}{g_1} R^2, r_2 = \frac{1}{g_1} R^2, \ldots r_n = \frac{1}{g_n} R^2 \end{aligned} \qquad (20)$$

Сви досадањи резултати добијени су из претпоставке, да је за непосредно сматрање какве количине аритметичка средина највероватнија њена вредност. Обрнуто специјалисањем нормалне једначине морамо добити аритметичку средину. Ставимо тога ради

$$A_{1,1} = A_{2,1} = \ldots\ldots = A_{m,1} = 1$$

$$A_{1,2} = A_{2,2} = \ldots\ldots = A_{m,2} = 0$$

$$\vdots$$

$$A_{1,n} = A_{2,n} = \dots\dots = A_{m,n} = 0$$

т. ј. да једначина (16) има овај вид.

$$x = V_1 \ , \ x = V_2 \ , \ \dots\dots x = V_m$$

то добијамо

$$(g_1 + g_2 + \dots + g_m)\, x = g_1\, V_1 + g_2\, V_2 + \dots\dots + g_m\, V_m$$

$$x = \frac{g_1 V_1 + g_2 V_2 + \dots + g_m V_m}{g_1 + g_2 + \dots + g_m} \qquad (21.)$$

Из ове једначине може се такође извести поменуто својство важина. Ако смо увек са једнаком тачношћу сматрали т. ј. $h_1 = h_2 = \dots = h_m$ дакле и $g_1 = g_2 = \dots = g_m$, то имамо

$$x = \frac{V_1 + V_2 + \dots\dots + V_m}{g_1 + g_2 + \dots + g_m} = \frac{V_1 + V_2 + \dots + V_m}{m}$$ т. ј.

аритметичку средину, као што и треба да буде.

Осем ове вредности, које показују одношај (релацију) између непознатих и које из појединих сматрања добијамо, догађа се често, да су друге извесне једначине дате, које морају непознате да задовоље. Прве ће мо краткоће ради назвати *једначине из сматрања* а друге *условне једначине.*

Ми ћемо и овде да сматрамо случај, у коме су једначине оба рода линијарне. Нека су

$$\begin{aligned} A_{1,1}\, x_1 + A_{1,2}\, x_2 + \dots\dots + A_{1,n}\, x_n &= V_1 \\ A_{2,1}\, x_1 + A_{2,2}\, x_2 + \dots\dots + A_{2,n}\, x_n &= V_2 \qquad (22.) \\ \vdots \\ A_{m,1}\, x_1 + A_{m,2}\, x_2 + \dots\dots + A_{m,n}\, x_n &= V_m \end{aligned}$$

једначине из сматрања а условне једначине

$$\begin{aligned} \alpha_{1,1}\, x_1 + \alpha_{1,2}\, x_2 + \dots\dots + \alpha_{1,n}\, x_n &= V_1 \\ \alpha_{2,1}\, x_1 + \alpha_{2,2}\, x_2 + \dots\dots + \alpha_{2,n}\, x_n &= V_2 \qquad (23) \\ \vdots \\ \alpha_{\mu,1}\, x_1 + \alpha_{\mu,2}\, x_2 + \dots\dots + \alpha_{\mu,n}\, x_n &= V_\mu \end{aligned}$$

За опредељевање вероватних вредности за непознате имамо у главноме два начина. Из једначина (23) могли би μ непознатих као функцију осталих $(n-\mu)$ непознатих да изразимо и њихове вредности у (22) ставимо. Тада имамо у (22) само $(n-\mu)$ непознатих, које једна од друге независе и којих вредност познатим начином определити можемо, па ако њихове вредности у 23 ставимо, добићемо вероватне вредности и за остале μ непознате

У практици нарочито у геодезији и астрономији ова је елиминација обично лака, међутим аналитички резултати њени у опште су тегобни. Зато хоћемо да покажемо други начин. Кад не би условних једначина било, највероватније би вредности непознатих биле оне, за које је је као што је већ показано

$$h_1^2 \triangle_1^2 + h_2^2 \triangle_2 + \ldots\ldots + h_m^2 \triangle_m^2$$

најмање. Да би знали, за које је вредности збир ових квадрата најмањи требале би да га диференцишемо. Његов је тотални диференцијални количник.

$$\left\{h_1^2 \triangle_1 \left(\frac{\partial \triangle_1}{\partial x}\right) + h_2^2 \triangle_2 \left(\frac{\partial \triangle_2}{\partial x_1}\right) + \ldots + h_m^2 \triangle_m \left(\frac{\partial \triangle_m}{\partial x_1}\right)\right\} \partial x_1$$
$$+ \ldots + \left\{h_1^2 \triangle_1 \left(\frac{\partial \triangle_1}{\partial x_n}\right) + \ldots + h_m^2 \triangle_m \left(\frac{\partial \triangle_m}{\partial x_n}\right)\right\} \partial x_m$$

али је:

$$\frac{\partial \triangle_1}{\partial x_1} = A_{1,1}, \quad \frac{\partial \triangle_2}{\partial x_1} = A_{2,1}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$\vdots$$
$$\frac{\partial \triangle_1}{\partial x_n} = A_{1,n}, \quad \frac{\partial \triangle_2}{\partial x_n} = A_{1,n}, \quad \ldots\ldots\ldots\ldots$$

па зато општа једначина најмањег добија овај вид

$$[h^2 \triangle A_{m,1}] \cdot \partial x_1 + [h^2 \triangle A_{m,2}] \partial x_2 + \ldots\ldots + [h^2 \triangle A_{m,n}] \partial x_n = 0 \qquad (24)$$

Овај тотални диференцијални количник ваљало би на n једначина разчланити и то тиме што би поједине почесне количнике равне нули ставили. Све ово било би само онда у реду, кад не би као што рекох било условних једначина. Али ми имамо и условне једначине, које показују извесну суму између непознатих; па зато морамо и условне једначине диференцисати, из њихових првих диференцијалних количника ма које μ диференцијалних количника определити, њихове вредности у (24) заменити и тек онда у овоме поједине почесне количнике осталих $(n-\mu)$ непознатих посебице равне нули ставити. Отуда би добили $(n-\mu)$ једоачина које нам у свези са условним једначинама служе за определење свију непознатих.

Међутим ова елиминација не мора да се у самој ствари изврши него се може анадитички само означити зависност ма којих μ диференцијалних количника од осталих $(n-\mu)$ количника. Да би ову мисао извели, образујмо првих диференцијални количник условних једначина.

$$
\begin{aligned}
\alpha_{1,1}\,\partial x_1 + \alpha_{1,2}\,\partial x_2 + \ldots\ldots + \alpha_{1,n}\,\partial x_n &= 0 \\
\alpha_{2,1}\,\partial x_1 + \alpha_{2,2}\,\partial x_2 + \ldots\ldots + \alpha_{2,n}\,\partial x_n &= 0 \\
&\vdots \\
\alpha_{\mu,1}\,\partial x + \alpha_{\mu,2}\,\partial x_2 + \ldots\ldots + \alpha_{\mu,n}\,\partial x_n &= 0
\end{aligned}
$$

положимо ове по реду са за зада још неопредељеним чињеницама k_1, k_2, ... k_μ и саберимо их све са општом једначином најмањег, па имамо

$$
\left\{[h^2 \triangle A_{m,1}] + [k\,\alpha_{\mu,1}]\right\} \partial x_1 + \ldots\ldots + \left\{[h \triangle A_{m,n}] + [k\,\alpha_{\mu,n}]\right\} \partial x_n = 0 \qquad (25.)
$$

Неопредељене чињенице ваља сад тако да определимо, да у последњој једначини још само $(n-\mu)$ независних диференцијалних количника остану. Ради тога треба

само на које μ диференцијале равне нули да ставимо, јер тада добијамо толико једначина колико и чињеница. Остале диференцијале на број $(n-\mu)$, почем један од другог независе, треба такође равне нули ставити, да отуд добијемо $(n-\mu)$ једначина, које нам у свези са условним једначинама служе за определење вероватних вредности за непознате.

Као што се види цела ствар излази на то, да све диференцијале, стављајући их равне нули, сматрамо као један од другог независне и да из њих у свези са условним једначинама све $(n+\mu)$ непознате определимо. По томе имамо

$$
\begin{aligned}
[h^2 \triangle A_{m,1}] + [n\,\alpha_{\mu,1}] &= 0 \\
[h^2 \triangle A_{m,2}] + [k\,\alpha_{\mu,2}] &= 0 \\
&\vdots \\
[h^2 \triangle A_{m,n}] + [k\,\alpha_{\mu,n}] &= 0
\end{aligned}
$$

Ставимо у првој једначини место $\triangle$ његову вредност, па добијамо

$$
\begin{aligned}
[h^2\triangle A_{m,1}]+[k\alpha_{\mu,1}] = {} & h_1^2 A_{1,1}\{A_{1,1}x_1+A_{1,2}x_2+..+A_{1,n}x_n-V_1\} \\
& + h_2^2 A_{2,1}\{A_{2,1}x_1+A_{2,2}x_2+....+A_{2,n}x_n-V_2\} \\
& \vdots \\
& + h_m^2 A_{m,1}\{A_{m,1}x_1+A_{m,2}x_2+....+A_{m,n}x_n-V_m\} \\
& + [k\,\alpha_{\mu,1}]
\end{aligned}
$$

или ако по $x_1, x_2, \ldots x_n$ уредимо

$$
[h_1^2 \overset{2}{A}_{m,1}]x_1 + [h^2 A_{m,1} A_{m,2}]x_2 + \ldots + [h\overset{2}{A}_{m,1} A_{m,n}]\,x_n + [k\alpha_{\mu,1}] = [h^2 A_{m,1}\,V]
$$

Истим начином можемо и остале једначине трансформисати, па за то добијамо напослетку ако место каквоће важину уведемо

$$
(26.)\quad
\begin{aligned}
&[gA^2_{m,1}]\,x_1 + [gA_{m,1}A_{m,2}]\,x_2 + \ldots + [gA_{m,1}A_{m,n}]\,x_n + [k\alpha_{\mu,1}] = [g\,A_{m,1}\,V] \\
&[gA_{m,1}\,A_{m,2}]\,x_1 + [gA_{m,2}]\,x_2 + \ldots + [gA_{m,2}\,A_{m,n}]\,x_n + [k\,\alpha_{\mu,2}] = [gA_{m,2}\,V] \\
&\vdots \\
&[gA_{m,1}\,A_{m,2}]\,x_1 + [gA_{m,2}\,A_{m,n}]\,x_2 + \ldots + [g\,A^2_{m,n}]\,x_n + [k\alpha_{\mu,n}] = [gA_{m,2}\,V]
\end{aligned}
$$

До сада је увек претпостављањо, да са линијарним једначинама имамо посла. Међутим догађа се често, да једначине, са којима радимо не су линијарне, зато ћемо овде да покажемо, како се и таким једначинама може дати линијарна форма. Нека су дакле

$$
\begin{aligned}
f_1\,(x_1, \ldots x_n\;\; a_1,\, b_1,\, c_1\, \ldots) &= V_1 \\
f_2\,(x_1, \ldots x_n,\, a_2,\, b_2,\, c_2, \ldots) &= V_2 \\
&\vdots \\
f_m\,(x_1\, \ldots x_n,\, a_m,\, b_m,\, c_m, \ldots) &= V_m
\end{aligned}
$$

дате једначине, међутим је све једно, дали су оне само из сматрања добијене или има међу њима и условних једначина, али свакојако је $m > n$. Из ових m једначина можемо изабрити ма које n једначине и помоћу њих приближне вредности за непознате определити. Те вредности не су истина вероватне а још мање праве, јер морамо претпоставити, да смо при сматрању грешили, па потоме оне неће остале $(m—n)$ једначине да задовоље, али свакојако велике поправке неће бити нужне, претпостављајући да смо са пажљивошћу сматрали. Ставимо дакле

$$x_1 = \xi_1 + \eta_1\;;\; x_2 = \xi_2 + \eta_2\,; \ldots,\; x_n = \xi_n + n_n$$

разумевајући под $\xi_1,\ \xi_2, \ldots \xi_n$ приближне вредности за непознате а под $\eta_1,\ \eta_2, \ldots\ \eta_n$ њихове поправке, које још не познајемо. Изостављајући више степене од $\eta_1,\ \eta_2, \ldots \eta_n$ и њихове производе, по тајлоровом ставу добијамо

$$\frac{\partial f_1}{\partial \xi_1}\eta_1 + \frac{\partial f_1}{\partial \xi_2}\eta_2 + \dots\dots + \frac{\partial f_1}{\partial \xi_n}\cdot\eta_n = V_1 - f_1$$

$$\frac{\partial f_2}{\partial \xi_1}\eta_1 + \frac{\partial f_2}{\partial \xi_2}\eta_2 + \dots\dots + \frac{\partial f_2}{\partial \xi_n}\eta_n = V_2 - f_2$$

$$\vdots$$

$$\frac{\partial f_m}{\partial \xi_1}\eta_1 + \frac{\partial f_m}{\partial \xi_2}\eta_2 + \dots\dots + \frac{\partial f_m}{\partial \xi_n}\eta_n = V_m - f_m$$

разумевајући под $f_r(x_1, x_2, \dots x_n, a_r, b_r, c_r \dots)$ постаје, кад место $x_1, x_2, \dots x_n$ њихове приближне вредности ξ_1, $\xi_2, \dots, \xi_n$ ставимо а $\frac{\partial f_r}{\partial \xi_i}$ означава оно, што из диференцијалног количника $\frac{\partial f_r}{\partial x_i}$ постаје, кад место $x_1, x_2, \dots\dots x_n$, њихове приближне вредности метемо.

Цео посао као што се види састоји се сада у томе, да место вероватних вредности за $x_1, \dots\dots x_n$ тражимо вероватне поправке η_1, $\eta_2, \dots \eta_n$, које треба приближним вредностима $\xi_1, \dots \xi_n$ додати у алгебрајиском смислу додати, те да вероватне вредности добијемо.

Ово се врши онако исто, као кад би последње једначине непосредно дате биле а то је већ показано, па зато мислимо, да је излишно, да овај случај и даље за себе изводимо.

Вероватне погрешке и важине непознатих.

Кад какву количину посредно или непосредно сматрањем опредељујемо, не је довољно само да знамо, која јој је права вредност, него треба и да знамо, колику погрешку можемо учинити и чинимо, ако узмемо вероватну вредност за праву вредност сматране количине, другим речима да изнађемо границе, међу којима права вредност

лежи, Тако исто нужно је као што ће се доцније увидети да нађемо и важину непознатих.

Из нормалне једоачине добијамо на прилику за x_1 вредност.

$$x_1 = b_1 V_1 + b_2 V_2 + \dots\dots + b_m V_m$$

где су $b_1, \dots\dots b_n$ сталне и потпуно познате а $V_1 \dots\dots V_m$ из сматрања добијене количине. У претпоставци, да смо ма којим начином нашли вероватне погрешке за $V_1 \dots V_m$ а како то бива казаће се доцније, хоћемо да тражимо за x_1 вероватну погрешку и важину.

Као што се види, овај је посао специјалан случај опште проблеме, која се бави са опредељавањем вероватних вредности и вероватних погрешака, кад њене аргументе сматрамо.

Најпре ћемо сматрати најпростији случај. Нека је

$$X = a\, x$$

линијарна функција најпростијег вида, разумевајући под а сталну и потпуно познату а X количину коју из сматрања добијамо. Означимо даље са n вероватну вредност, коју смо из сматрања непосредно за x добили а са r њену вероватну погрешкѝ. Ако је y права вредност за x, учинићемо погрешку (n — y), ако за x узмемо вредност n. Вероватноћа је те погрешке

$$\frac{h}{\sqrt{\pi}}\, e^{-h^2 (n-y)^2}$$

Која је права вредност за y, ми незнамо за сваку другу вредност, добијамо другу погрешку и другу вероватноћу. По томе је вероватноћа, да је између свију могућих вредности за x, она коју смо узели уједно и права вредност.

$$\frac{e^{-h^2(n-y)^2}}{\int\limits_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2(n-y)^2} \partial y}$$

Ова је вероватноћа највећа за $n-y=0$ и по томе је n највероватнија вредност за x, као што и треба да буде, јер смо је из сматрања добили, да је највероватнија вредност.

Ако је y заиста права вредност за x, то је ay права вредност за X, коју ћемо означити са Y, тако да је

$$Y = ay$$

Ставимо у горњу вероватноћу место y његову вредност, то израз

$$\frac{e^{-\frac{h^2}{a^2}(na-Y)^2}}{\int\limits_{-\infty}^{+\infty} e^{\frac{-h^2}{a^2}(na-Y)^2} \partial Y} = \frac{h}{a\sqrt{\pi}} e^{\frac{-h^2}{a^2}(na-Y)^2}$$

преставља вероватноћу, да је Y права вредност за X. Она је највећа за

$$na - Y = 0$$

дакле na највероватнија је вредност за X као што и треба да буде.

Да би извели за X вероватну погрешку, означимо у опште са $+\alpha$ и $-\alpha$ границе међу којима погрешка при опреоељавињу X лежи, то је вероватноћа

$$\frac{2h}{a\sqrt{\pi}} \int\limits_0^{\alpha} e^{\frac{-h^2}{a^2}\Delta^2} . \partial\Delta$$

или ако $\frac{h}{a} \Delta = z$ ставимо

$$\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_0^{\frac{h}{a}\alpha} e^{-z^2} \partial z$$

Означимо са R вероватну погрешку, ако узмемо да, је na права вредност за X, то је

$$\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_0^{\frac{h}{a}\alpha} e^{-z^2} \partial z = \frac{1}{2}$$

а отуда као што већ знамо

$$\frac{h}{a} R = \varrho$$

али је такође $r h = \varrho$, па зато добијамо напослетку

$$R = a r. \qquad (27.)$$

Ако у функцији овога вида

$$X = x_1 + x_2$$

означимо са n_1 и n_2 вероватне вредности а са r_1 и r_2 вероватне погрешке и напослетку са y_1 и y_2 праве вредности, то је вероватноћа, да ћемо погрешке $n_1 - y_1$ и $n_2 - y_2$ учинити

$$\frac{h_1 h_2}{\pi} e^{-h_1^2 (n_1 - y_1)^2 - h_2^2 (n_2 - y_2)^2}$$

а отуда добијамо

$$\frac{e^{-h_1^2 (n_1 - y_1)^2 - h_2^2 (n_2 - y_2)^2}}{\int\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h_1^2 (n_1 - y_1)^2 - h_2^2 (n_2 - y_2)^2} \partial y_1 \, \partial y_2} = \frac{h_1 h_2}{\pi}$$

$$e^{-h_1^2 (n_1 - y_1)^2 - h_2^2 (n_2 - y_2)^2}$$

за вероватноћу, да су оне вредности за x_1 и x_2, које узмемо уједно и праве вредности. Она је највећа $n_1 = y_1$ и $n_2 = y_2$ као што и треба да буде.

Ако су y_1 и y_2 праве вредности за x_1 и x_2, то је и $y_1 + y_2$ права вредност за X_1 коју ћемо означити са Y тако да је

$$Y = y_1 + y_2$$

и ако место y_2 његову вредност у горњу веровватноћу, то израз

$$\frac{h_1 h_2}{\pi} e^{-h_1^2 (n_1 - y_1)^2 - h_2^2 (n_2 + y_1 - Y)^2} = \frac{h_1 h_2}{\pi}$$

$$e^{-(h_1^2 + h_2^2)\left\{y_1 - \frac{h_1^2 n_1 + h_2^2 (Y - n_2)}{h_1^2 + h_2^2}\right\}^2 - \frac{h_1^2 h_2^2}{h_1^2 + h_2^2}\left\{Y - n_1 - n_2\right\}^2}$$

представља вероватноћу да су y_1 и Y праве вредности за x_1 и X или другим речима, да је Y права вредност за x_1. По томе вероватноћа, да је Y права вредност за X, па ма коју вредност за x_1 и x_2 узели

$$\frac{h_1 h_2}{\pi} e^{-\frac{h_1^2 h_1^2}{h_2^2 + h_2^2}\{Y - n_1 - n_2\}^2}$$

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-(h_1^2 + h_2^2)\left\{y_1 - \frac{h_1^2 n_1 + h_2^2 (Y - n_2)}{h_1^2 + h_1^2}\right\}^2} \partial y_1$$

$$= \frac{h_1 h_2}{\sqrt{h_1^2 + h_2^2}\sqrt{\pi}} e^{-\frac{h_1^2 h_2^2}{h_2^2 + h_1^2}\{Y - n_1 - n_2\}^2}$$

Ова је вероватноћа највећа за $Y - n_1 - n_2 = 0$, т. ј. највероватнија је вредност за X, $n_1 + n_2$ као што и треба да буде.

Да би определили вероватну погрешку ставимо краткоће ради

$$\frac{h_1 h_2}{\sqrt{h_1^2 + h_1^2}} = H$$

то је вероватноћа за границе $-\alpha$ и $+\alpha$

$$\frac{2H}{\sqrt{\pi}} \int_0^{\alpha} e^{-H^2 \Delta^2} \partial \Delta = \frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_0^{\alpha H} e^{-\Delta^2} \partial \Delta$$

Означимо са R вероватну погрешку, ако за X узмемо вредоост $n_1 + n_2$, то је

$$\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_0^{RH} e^{-\Delta^2} \partial \Delta = \frac{1}{2}$$

и отуда

$$RH = \varrho$$

$$R = \frac{\varrho}{H} = \varrho \sqrt{\left(\frac{h_1^2 + h_1^2}{h_1 h_2}\right)} = \sqrt{\left(\frac{\varrho}{h_1}\right)^2 + \left(\frac{\varrho}{h_2}\right)^2} =$$

$$\sqrt{r_1^2 + r_2^2} \quad 28.$$

Ако је функција X овога вида

$$X = a_1 x_1 + a_2 x_2$$

разумевајући под a_1 и a_2 сталне и потпуно определене количине, можемо врло лако вероватну вредност и вероватну погрешку за X по (27) и 28 определити. Нека је n_1 вероватна вредност а r_1 вероватна погрешка за x_1 а такв исто n_2 и r_2 за x_2; то је по (27.) $a_1 n_1 = y_1$ вероватна вредност $a_1 r_1 = z_1$ вероватна погрешка за $a_1 x_1$, а тако је исто $a_2 n_2 = y_2$ вероватна вредност а $a_2 r_2 = z_2$ вероватна погрешка за $a_2 x_2$. По томе је по (28) за X вероватна вредност.

$$y_1 + y_2 = a_1 n_1 + a_2 n_2$$

а тако исто вероватна погрешка

$$R = \sqrt{z_1^2 + z_2^2} = \sqrt{a_2^2 r_2^2 + a_2^2 r_2^2} \quad 29.$$

Из добивених већ образаца можемо определити вероватну вредност и вероватну погрешку и за сваку другу функцију. И заиста ако у линијарној функцији у опште вида

$$X = a_3 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \ldots + a_n x_n$$

означимо са n_1, n_2, n_n вероватне вредности а са r_1, r_2, ... r_n вероватне погрешке за x_1 x_2 .... x_n, то врло простим и подобним сваћањем добијамо за X вероватну вредност и вероватну погрешку

$$X = a_0 + a_1 n_1 + a_2 n_2 + \ldots + a_n n_n \qquad 30$$
$$R = \sqrt{a_1^2 r_1^2 + a_2^2 r_2^2 + \ldots + a_n^2 r_n^2}$$

Ако је функција X у опште вида

$$X = f(x_1, x_2, \ldots x_n).$$

чо је пре свега нужно, да је преобратимо у линиарну форму. Нека су n_1, n_2, ... n_n вероватне вредности за x_1, x_2, ... x_n, по тајлоровом ставу имамо

$$f(n_1 + \triangle x_1, \ldots, n_n + \triangle x_n) = f(n_1, \ldots n_n) + \frac{\partial f}{\partial n_1} \triangle x_1 + \ldots + \frac{\partial f}{\partial n_n} \triangle x_n +$$

ако више степене од $\triangle x_1$, $\triangle x_2$, $\triangle x_n$ и њихове производе изоставимо, што је дозвољено, јер су n_1, n_2 ..... n_n вероватне вредности за x_1, x_2, ... x_n, дакле $\triangle x_1$, ... $\triangle x_n$ врло мале количине. Вероватне вредности за $\triangle x_1$, ...$\triangle x_n$ равне су нули а њихове вероватне погрешке нека су r_1, r_2, ... r_n, па почем су $f(n_1, n_2, \ldots n_n)$, $\frac{\partial f}{\partial n_1}$ .... $\frac{\partial f}{\partial n_n}$ сталне и опредељене количине, то је по (30)

$$X = f(n_1, n_2, \ldots n_n)$$

$$R = \sqrt{\left(\frac{\partial f}{\partial n_1}\right)^2 r_1^2 + \ldots\ldots + \left(\frac{\partial f}{\partial n_n}\right)^2 r_n^2} \qquad (31)$$

Овде је на свом месту, да поменемо два специјалитета општег обрасца (30.) Ставимо у њему

$$a_2 = a_3 = \ldots\ldots = a_n = 0$$

то добијамо као и пређе за вероватну вредност

$$X = a_1 n_1$$

а за вероватну погрешку

$$R = a_1 r_1$$

На против стављамо у истом обрасцу

$$n_1 = n_2 = \ldots\ldots = n_n$$

$$a_1 = a_2 = \ldots\ldots = a_n$$

$$n = a_1$$

то добијамо за вероватну вредност

$$X = a_1 n_1$$

а за вероватну погрешку

$$R = \sqrt{a_1}$$

Као што се види за једну исту функцију и њену исту вероватну вредност, добијамо различне вероватне погрешке. При свем том ову разлику можемо лако протумачити. Узрок је само тај, што је претпостављено, да је вредност за X у првом случају посредно а у другом непосредно опредељена. И заиста ако на прилику претпоставимо, да смо од линије L, означавајући са L и саму њену дужину, непосредно мерили само њен m-ти део а осталу дужину њену, да смо триангулацијом опредељили и да на послетку при мерењу углова не је никаква погрешка учињена; целу дуж. L добијамо из l, разумевајући под l m-ти мерени део, ако ову последњу са синусима мерених услова множимо и делимо. Ова чињеница од l не је и не може ништа друго бити него m, па зато је L = ml, а вероватна

погрешка mr, ако са r означимо вероватну погрешку за l. Напротив у другом случају цела дуж. L добијена је непосредним мерењем т. ј.

$$L = l + l + \ldots\ldots + l = ml$$

па зато је и вероватна погрешка само $r\sqrt{m}$

Из овога може се лако показати, да мању страну троугла треба мерити непосредно толико пута, колико је у већој страни садржана, ако хоћемо, да ову последњу рачуном исто тако тачно определимо, као кад би је непосредно мерили.

Зато се при триангулацији равнострани троугли претпостављају свима другима. Ово карактеристичко својство може се и без теорије најмањих квадрата просто диференцијалним рачуном извести.

При опредељивању вероватних погрешака ваља још и ово да приметимо. Ако би каква количина X била функција од $x_1, \ldots\ldots x_n$, којих смо вероватну вредност и вероватну погрешку посредно из сматрања добили на прилику помоћу нормалне једначине, па би хтели да определимо вероватну погрешку функције X, која је у опште вида

$$X = t_0 + t_1\, x_1 + t_2 x_2 + \ldots\ldots t_n\, x_n\,,$$

учинили би погрешку, ако би је по (30) определили т. ј. ако би узели, да је

$$R = \sqrt{t_1^2\, r_1^2 + t_2^2\, r_2^2 + \ldots.\, t_n^2\, r_n^2}$$

Разумевајући под $r_1, r_2, \ldots\ldots r_n$ вероватне погрешке за $x_1, x_2, \ldots\ldots x_n$. У том случају треба да вероватне вредности за $x_1, x_2, \ldots\ldots x_n$ у горњу једначину ставимо, по сматраним количинама уредимо и тек онда по (30) вероватну погрешку опредељујемо. Овај ће нам случај доцније долазити, зато ћемо га сматрати у оној форми, која ће нам

требати. Претпоставимо, да смо вероватне вредности за $x_1, x_2, \ldots x_n$ добили из нормалне једначине.

$$[g a^2_{m,1}] x_1 + [g a_{m,1} a_{m,2}] x_2 + \ldots + [g a_{m,1} a_{m,n}] x_n = [g a_{m,1} V]$$
$$[g a_{m,1} a_{m,2}] x_1 + [g a^2_{m,2}] x_2 + \ldots + [g a_{m,2} a_{m,n}] x_n = [g a_{m,2} V]$$
$$\vdots$$
$$[g a_{m,1} a_{m,n}] x_1 + [g a_{m,2} a_{m,n}] x_2 + \ldots + [g a^2_{m,n}] x_n = [g a_{m,n} V]$$

или ако по $x_1, x_2, \ldots x_n$ разрешимо

$$x_1 = A_{1,1}[g a_{m,1} V] + A_{1,2}[g a_{m,2} V] + \ldots + A_{1,n}[g a_{m,n} V]$$
$$x_2 = A_{2,1}[g a_{m,1} V] + A_{2,2}[g a_{m,2} V] + \ldots + A_{2,n}[g a_{m,n} V]$$
$$\vdots \qquad (32.)$$
$$x_n = A_{n,1}[g a_{m,1} V] + A_{n,2}[g a_{m,2} V] + \ldots + A_{n,n}[g a_{m,n} V]$$

Сачиниоци A требаће нам доцније, па зато ћемо определити њихове вредности. Означавајући краткоће ради детерминанту

$$\begin{vmatrix} [g a^2_{m,1}], & [g a_{m,1} a_{m,2}], & [g a_{m,1} a_{m,3}], & \ldots, & [g a_{m,1} a_{m,n}] \\ [g a_{m,1} a_{m,2}], & [g a^2_{m,2}], & [g a_{m,2} a_{m,3}], & \ldots, & [g a_{m,2} a_{m,n}] \\ \vdots & & & & \\ [g a_{m,1} a_{m,n}], & [g a_{m,2} a_{m,n}], & [g a_{m,3} a_{m,n}], & \ldots, & [g a^2_{m,n}]. \end{vmatrix}$$

са D, добијамо

$$A_{i,k} = \frac{1}{2D} \cdot \frac{\partial D}{\partial [g a_{m,i} a_{m,k}]}$$
$$A_{i,i} = \frac{1}{D} \cdot \frac{\partial D}{\partial [g a^2_{m,i}]} \qquad (33.)$$

а отуда сљедује непосредно

$$A_{i,k} = A_{k,i} \qquad (34.)$$

Ако што се види сачиниоци од A не зависе од V, него су само функције од g и a, дакле сталне и потпуно познате количине. Стављајући горње вредности за $x_1, x_2, \ldots x_n$ у X, добијамо

$$X = t_0 + t_1 \{A_{1,1}[g a_{m,1} V] + A_{1,2}[g a_{m,2} V] + \ldots + A_{1,n}[g a_{m,n} V]\}$$

$$+t_2\{A_{2,1}[ga_{m,1}V]+A_{2,2}[ga_{m,2}V]+\ldots+A_{2,n}]ga_{m,n}V]\}$$
$$+\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$\vdots$$
$$+t_n\{A_{n,1}[ga_{m,1}V]+A_{2,2}[ga_{m,2}V]+\ldots+A_{n,n}[ga_{m,n}V]\}$$

или ако по количинама $V_1, V_2, \ldots\ldots, V_m$ уредимо

$$X=t_0+g_1V_1\{t_1[A_{1,n}a_{1,n}]+t_2[A_{2,n}a_{1,n}]+\ldots+t_n[A_{n,n}a_{1,n}]\}$$
$$+g_2V_2\{t_1[A_{1,n}a_{2,n}]+t_2[A_{2,n}a_{2,n}]+\ldots+t_n[A_{n,n}a_{2,n}]\}$$
$$+\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$\vdots$$
$$+g_mV_m\{t_1[A_{1,n}a_{m,n}]+t_2[A_{2,n}a_{m,n}]+\ldots+t_n[A_{n,n}a_{m,n}]\}$$

Означимо са R вероватну погрешку за X а са $r_1, r_2 \ldots\ldots r_m$ вероватне погрешке за $V_1, V_2, \ldots\ldots, V_m$ и напослетку са r вероватну погрешку за важину један, то добијамо у обзиру на познату релацију

$$r^2=g_1r_1^2=g_2r_2^2=\ldots\ldots=g_mr_m^2$$

$$R^2=g_1r^2\{t_1[A_{1,n}a_{1,n}]+t_2[A_{2,n}a_{1,n}]+\ldots+t_n[A_{n,n}a_{1,n}]\}^2$$
$$+g_2r^2\{t_1[A_{1,n}a_{2,n}]+t_2[A_{2,n}a_{2,n}]+\ldots+t_n[A_{n,n}a_{2,n}]\}^2$$
$$+\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$\vdots$$
$$+g_m r_m^2\{t_1[A_{1,n}a_{m,n}]+t_2[A_{2,n}a_{m,n}]+\ldots+t_n[A_{n,n}a_{m,n}]\}^2$$

Да би овоме изразу удеснију форму дали, ми ћемо у самој ствари на квадрат подизати и по количинама $t_1, t_2, \ldots\ldots, t_n$ уређивати. При томе стало је само до тога, да сачиниоце од t определимо, шта више довољно ћо бити ако само сачиниоце од t_i^2 и $2\,t_i t_k$ определимо, јер простим само замењивањем $i=1, 2, 3, \ldots\ldots n$ и $k=1, 2, 3, \ldots n$ добијамо све сачиниоце. Означимо са C_i сациниоца од t_1^2, то имамо

$$C_i=g_1[A_{i,n}a_{1,n}]^2+g_2[A_{i,n}a_{2,n}]^2+\ldots\ldots+g_m[A_{i,n}a_{m,n}]^2$$

Као што се види, сви чланови на десној страни имају симетричку форму, па зато и не је нужно, да их све развијамо, него само један ма који од њих нпр. прилику први.

Он је

$$g_1[A_{i,n}a_{1,n}]^2 = A_{i,1}\{A_{i,1}a^2_{1,1}+A_{i,2}a_{1,1}a_{1,2}+\cdots+A_{i,n}a_{1,1}a_{1,n}\}g_1$$
$$+A_{i,2}\{A_{i,1}a_{1,1}a_{1,2}+A_{i,2}a^2_{1,2}+\cdots+A_{i,n}a_{1,2}a_{1,n}\}g_1$$
$$+\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots$$
$$\vdots$$
$$+A_{i,n}\{A_{i,1}a_{1,1}a_{1,n}+A_{i,2}a_{1,2}a_{1,n}+\cdots+A_{i,n}a^2_{1,n}\}g_1$$

Остале чланове добијамо из овога, ако у а место прве казаљке по реду 2, 3, ... m ставимо а g_1 са $g_2, g_3, \ldots g_m$ заменимо. По томе овај израз по својој форми остаје исти, само што сваки члан прелази у збир од m симетричких сабирака, па зато је напослетку

$$C_i = A_{i,1}\{A_{i,1}[ga^2_{m,1}]+A_{i,2}[ga_{m,1}a_{m,2}]+\cdots+A_{i,n}[ga_{m,1}a_{m,n}]\}$$
$$+A_{i,2}\{A_{i,1}[ga_{m,1}a_{m,2}]+A_{i,2}[ga^2_{m,2}]+\cdots+A_{i,n}[ga_{m,2}a_{m,n}]\}$$
$$+\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots$$
$$\vdots$$
$$+A_{i,n}\{A_{i,1}[ga_{m,1}a_{m,n}]+A_{i,2}[ga_{m,2}a_{m,n}]+\cdots+A_{i,n}[ga^2_{m,n}]\}.$$

Овај израз можемо на врло просту форму свести. Из једначине (32.) слeдује за x_i вредност

$$x_i = A_{i,1}[ga_{m,1}V] + A_{i,2}[ga_{m,2}V] + \cdots\cdots + A_{i,n}[ga_{m,n}V]$$

или ако је познатим начином у форми детерминанте представимо

$$x_i = \frac{1}{D}\begin{vmatrix} [g^2_{m,1}],\ [ga_{m,1}a_{m,2}], \ldots, [ga_{m,1}a_{m,i-1}],\ [ga_{m,1}V], \\ [ga_{m,1}a_{m,i+1}], \ldots [ga_{m,1}a_{m,n}] \\ [ga_{m,1}a_{m,2}],\ [ga^2_{m,2}], \ldots, [ga_{m,2}a_{m,i-1}],\ [ga_{m,2}V], \\ [ga_{m,2}a_{m,i+1}], \ldots [ga_{m,2}a_{m,n}] \\ \cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots \\ \vdots \\ [ga_{m,1}a_{m,n}],\ [ga_{m,2}], \ldots, [ga_{m,n}a_{m,i-1}],\ ga_{m,n}V], \\ [g_{m,n}a_{m,i+1}], \ldots [ga^2_{m,n}] \end{vmatrix}$$

Ако у i-тој врсти ове детерминанте ставимо $V = a_{m,i}$ онда добијамо

$$x_i = \frac{D}{D} = 1;$$

напротив ако метемо $V = a_{m,1}; a_{m,2}; \ldots; a_{m,i-1}; a_{m,i+1}; \ldots a_{m,n}$, детерминанта изчезава идентички, јер тада у њој, две врсте имају једнаке основке.

С друге пак стране увиђамо, да хоризонтални редови сачиниоца C_i постају из x_i, ако по реду ставимо $V = a_{m,1}; a_{m,2}; \ldots; a_{m,n}$; па зато добијамо напослетку

$$C_i = A_{i,i}$$

Ставимо сад по реду $i = 1, 2, \ldots n$, то добијамо за сачиниоце од $t_1^2; t_2^2; \ldots t_n^2$

$$A_{1,1}, A_{2,2}, A_{2,3}, \ldots, A_{n,n}$$

Да би још определили сачиниоце удвојених производа, означимо са $C_{k,i}$ сачиниоца од $2t_k t_i$, па имамо.

$$C_{k,i} = [A_{k,n} a_{1,n}][A_{i,n} a_{1,n}] g_1 + [A_{k,n} a_{2,n}][A_{i,n} a_{2,n}] g_2 + \ldots + [A_{k,n} a_{m,n}][A_{i,n} a_{m,n}] g_m.$$

У развијеном првом члану

$$\begin{aligned} & A_{k,1} \{A_{i,1} a_{1,1}^2 + A_{i,2} a_{1,1} a_{1,2} + \ldots + A_{i,n} a_{1,1} a_{1,n}\} g_1 \\ + & A_{k,2} \{A_{i,1} a_{1,1} a_{1,2} + A_{i,2} a_{1,2}^2 + \ldots + A_{i,n} a_{1,2} a_{1,n}\} g_1 \\ + & \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ & \vdots \\ + & A_{k,n} \{A_{i,1} a_{1,1} a_{1,n} + A_{i,2} a_{1,2} a_{1,n} + \ldots + A_{i,n} a_{1,n}^2\} g_1 \end{aligned}$$

ставимо у а место прве казаљке по реду $1, 2, 3, \ldots m$ а g_1 заменимо са $g_1, g_2, g_3, \ldots g_m$, па добијамо све чланове сачиниоца $C_{k,i}$. По томе је

$$\begin{aligned} C_{k,i} = \; & A_{k,1} \{A_{i,1} [g a_{m,1}^2] + A_{i,2} [g a_{m,1} a_{m,2}] + \ldots + A_{i,n} [g a_{m,1} a_{m,n}]\} \\ & + A_{k,2} \{A_{i,1} [g a_{m,1} a_{m,2}] + A_{i,2} [g a_{m,2}^2] + \ldots + A_{i,n} [g a_{m,2} a_{m,n}]\} \\ & + \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ & \vdots \end{aligned}$$

$$+ A_{k,i}\{[ga_{m,1}a_{m,i}] + A_{i,2}[ga_{m,2}a_{m,i}] + \ldots + A_{i,n}[ga_{m,i}a_{m,n}]\}$$

$$+ \ldots\ldots\ldots\ldots$$

$$\vdots$$

$$+ A_{k,n}\{A_{i,1}[ga_{m,1}a_{m,n}] + A_{i,2}[ga_{m,2}a_{m,n}] + \ldots + A_{i,n}[ga^2_{m,n}]\}$$

Сви хоризонтални редови овога израза из истих узрока као и пређе идентички су нула, само i-ти ред раван је јединици, па зато добијамо на послетку

$$C_{k,i} = A_{k,i} = A_{i,k}$$

Ставимо и овде $k = 1, 2, 3, \ldots n$ и $i = 1, 2, 3, \ldots n$; па добијамо све сачиниоце. Тако је на прилику

$$C_{1,2} = A_{1,2}\ ;\ C_{1,3} = A_{1,3}\ ;\ C_{1,4} = A_{1,4}, \ldots\ldots$$

$$C_{2,1} = A_{2,1}\ ;\ C_{2,3} = A_{2,3}\ ;\ C_{2,4} = A_{2,4},$$

$$\vdots$$

Помоћу ових ресултата добијамо вероватну погрешку за X у овом виду

$$R^2 = r_2\{A_{1,1}t_1^2 + A_{2,2}t^2 + \ldots\ldots + A_{n,n}t_n^2 + 2t_1t_2A_{1,2} + \ldots\}$$

или у обзиру на $A_{k,i} = A_{i,k}$

$$R^2 = r^2\{t_1[A_{1,1}t_1 + A_{1,2}t_2 + A_{1,3}t_3 + \ldots\ldots + A_{1,n}t_n]$$

$$+ t^2[A_{2,1}t_1 + A_{2,2}t_2 + A_{2,3}t_3 + \ldots\ldots + A_{2,n}t_n]$$

$$+ t_3[A_{3,1}t_1 + A_{3,2}t_2 + A_{3,3}t_3 + \ldots\ldots + A_{3,n}t_n]$$

$$+ \ldots\ldots\ldots\ldots$$

$$\vdots$$

$$+ t\ [A_{n,1}t_1 + A_{n,2}t_2 + A_{n,3}t_3 + \ldots\ldots + A_{n,n}t_n]\} \quad (35).$$

$$= r^2\{t_1[A_{1,n}t] + t_2[A_{2,n}t] + t_3[A_{3,n}t] + \ldots + [A_{n,n}t]t_n\}$$

Овај образац препоручује се због своје симетричке форме а за само прорачунавање не је баш најудеснији. Да би овоме обрасцу други вид дали, означимо са ξ_1, ξ_2, ξ_3, ... ξ_n оно што по једначинама кад место $[ga_{m,1}V]$ ......, $[ga_{m,n}V]$ эсавимо t_1, ... t_n, (32) из x_1, x_2, x_3, ... x_n

постаје, кад место $[ga_{m,1} V]$ ..... $[ga_{m,n} V]$ ставимо t_1 ....t_n па добијамо напослетку

$$R^2 = r^2\{t_1 \xi_1 + t_2 \xi_2 + t_3 \xi_3 + \ldots\ldots + t_n \xi_n\} \qquad (36.)$$

Сад да пређемо на саму ствар. Претпоставимо, да смо из нормалне једначине добили ове вредности за непознате

$$x_1 = b_{1,1} V_1 + b_{1,2} V_2 + b_{1,3} V_3 + \ldots\ldots + b_{1,m} V_m$$
$$x_2 = b_{2,1} V_1 + b_{2,2} V_2 + b_{2,3} V_3 + \ldots\ldots + b_{2,m} V_m \qquad (37.)$$
$$\vdots$$
$$x_n = b_{n,1} V_1 + b_{n,2} V_2 + b_{n,3} V_3 + \ldots\ldots + b_{n,m} V_m,$$

где су $b_{1,1}$; ..... $b_{n,m}$ у опште функције $f(a_{1,1} \ldots\ldots g_m)$ у којима дакле нема ни једно V и којих вредност увек опредeлити можемо. Означимо са r_1, r_2, ... r_m вероватне погрешке за V_1, V_2, ... V_m, а са R_1, R_2, ... R_n вероватне погрешке за x_1, x_2, ... x_n. то је по

$$R_1 = \sqrt{b_{1,1}^2 r_1^2 + b_{1,2}^2 r_2^2 + \ldots\ldots + b_{1,m} r_m^2}$$
$$= \sqrt{[b_{1,m}^2 r_m^2]}$$
$$R_2 = \sqrt{[b_{2,m}^2 r_m^2]} \qquad (38.)$$
$$\vdots$$
$$R_n = \sqrt{[b_{n,m}^2 r_m^2}$$

Да би још извели и важине за непознате, означимо са g_1, g_2, ... g_m важине за V_1, V_2, ... V_m а са G_1, G_2, ... G_n важине за x_1, x_2, ... x_n, то по самом определењу важина

$$G_1 : g_1 : g_2 : \ldots\ldots g_m = H_1^2 : h_1^2 : \ldots\ldots : h_m^2$$
$$= \frac{1}{[b_{1,m}^2 r_m^2]} : \frac{1}{r} : \ldots\ldots : \frac{1}{r_m^2}$$

добијамо

$$G_1 = \frac{g_1 r_1^2}{[b_{1,m}^2 r_m^2]} = \frac{g_2 r_2^2}{[b_{2,m}^2 r_m^2]} = \ldots\ldots = \frac{g_m r_m^2}{[b_{1,m}^2 r_m^2}$$

Овоме изразу можемо и други угоднији вид дати, јер из горње сразмере следује такође

$$r_1^2 = \frac{G_1}{g_1}[b_{1,m}^2 r_m], \; r_2^2 = \frac{G_1}{g_2}[b_{1,m}^2 r_m^2], \; \ldots\ldots, \; r_m = \frac{G_1}{g_m}[b_{1,m}^2 r_m^2]$$

али је

$$[b_{1,m}^2 r_n^2] = b_{1,1}^2 r_1^2 + b_{1,2}^2 r_2^2 + \ldots\ldots + b_{1m}^2 r_m^2$$

и ако место $r_1, r_2, \ldots\ldots r_m$ њихове вредности ставимо

$$[b_{1,m}^2 r_m^2] = G_1 \left\{ \frac{b_{1,1}^2}{g_1} + \frac{b_{1,2}^2}{g_2} + \ldots\ldots + \frac{b_{1,m}^2}{g_m} \right\} \cdot [b_{1,m}^2 r_n^2]$$

а отуда следује

$$G_1 = \frac{1}{\left[\frac{b_{1,m}^2}{g_m}\right]} \qquad 39.$$

Ако ово исто повторимо при опредељавању важина за $x_{,2}, x_3 \ldots\ldots x_n$, наћићемо

$$G_2 = \frac{1}{\left[\frac{b_{2,m}^2}{g_m}\right]}, \; G_3 = \frac{1}{\left[\frac{b_{3,m}^2}{g_m}\right]}, \; \ldots\ldots \; G_n = \frac{1}{\left[\frac{b_{n,m}^2}{g_m}\right]}$$

Премда из ових образаца можемо увек определити важине за $x_1, x_2, \ldots x_n$, опет зато даћемо им угоднију форму. Претпоставимо, да из нормалне једначине ове вредности за $x_1, x_2, \ldots. x_n$ добијамо

$$x_1 = A_{1,1}[g a_{m,1} V] + A_{1,2}[g a_{m,2} V] + \ldots\ldots + A_{1,n}[g a_{m,n} V]$$

$$x_2 = A_{2,1}[g a_{m,1} V] + A_{2,2}[g a_{m,2} V] + \ldots\ldots + A_{2,n}[g a_{m,n} V]$$

(40) $\vdots$

$$x_n = A_{n,1}[g a_{m,1} V] + A_{n,2}[g a_{m,2} V] + \ldots\ldots + A_{n,n}[g A_{m,n} V]$$

то су важине за $x_1, x_2, \ldots. x_n$ по реду

$$G_1 = \frac{1}{A_{1,1}}; \; G_2 = \frac{1}{A_{2\,2}}; \; \ldots\ldots G_n = \frac{1}{A_{n,n}} \qquad (41)$$

Да су ово заиста важине за $x_1, x_2, \ldots . x_n$, довољно ће бити, ако покажемо за једну важину на прилику за G_k. Сравњујући једначине (37) и (40) увиђамо лако, да је

$$b_{k,1} = g_1 \left[A_{k,n}\; a_{1,n}\right]$$
$$b_{k,2} = g_2 \left[A_{k,n}\; a_{2,n}\right]$$
$$\vdots$$
$$b_{k,m} = g_m \left[A_{k,n}\; a_{m,n}\right]$$

и по томе

$$\left[\frac{b^2_{k,m}}{g_m}\right] = g_1 \left[A_{k,n}\; a_{1,n}\right]^2 + g_2\left[A_{k,n}\; a_{2,n}\right]^2 + \ldots\ldots + g_m \left[A_{k,n}\; a_{m,n}\right]^2$$

Збир квадрата на десној страни долазио нам је већ при опредељавању сачинилаца од $t_1^2, \ldots t_n^2$ и не је ништа друго но $A_{k,k}$, па зато имамо

$$G_k = \frac{1}{\left[\frac{b^2_{k,m}}{g_m}\right]} = \frac{1}{A_{,k}}.$$

Стављајући у овом изразу по реду $k = 1, 2, \ldots .$ и добијамо све важне, као што се и хтело да се докаже.

Истина да овим обрасцем можемо лакше и угодније важине за вероватне вредности да рачунамо, али с друге је опет стране незгода; што нормалну једначину морамо да разрешавамо на два начина, ако хоћемо и важину и вероватну погрешку да имамо. Зато ћемо дати вероватној погрешки другу форму. Означим са r вероватну погрешку а са h каквоћу за важину један и ставимо у познатим обрасцима

$$R_1^2 = \frac{r^2}{G_1}, \; R_2^2 = \frac{r^2}{G_2}, \ldots . \; R_n = \frac{r^2}{G_n}$$

место важина $G_1, G_2, \ldots . G_n$ њихове вредности, па добијамо

$$R_1^2 = A_{1,1}\, r^2, \; R_2 = A_{2,2}\, r^2, \ldots . \; R_n = A_{n,n}\, r^2$$

$$
\begin{aligned}
H_1 &= \frac{h^2}{A_{1,1}}, \quad H_2 = \frac{h^2}{A_{2,2}}, \; \ldots \; H_n = \frac{h^2}{A_{n,n}} \\
G_1 &= \frac{1}{A_{1,1}}, \quad G_2 = \frac{1}{A_{2,2}}, \; \ldots \; G_n = \frac{1}{A_{n,n}}
\end{aligned}
\qquad (42.)
$$

Количине А можемо врло лако рачунати непосредно и без разрешавања нормалне једначине. Ма која од них на прилику $A_{k,k}$

$$
A_{k,k} = \begin{vmatrix}
[g a^2_{m,1}], \ldots\ldots [g a_{m,1} a_{m,k-1}] [g a_{m,1} a_{m,k+1}] \ldots\ldots [g a_{m,1} a_{m,n}] \\
\vdots \\
[g a_{m,1} a_{m,k-1}], \ldots [g a^2_{m,k+1}], \ldots\ldots [g a_{m,k-1} a_{m,n}] \\
[g a_{m,1} a_{m,k+1}], \ldots [g a_{m,k-1} a_{m,k+1}], [g a^2_{m,k+1}], \ldots\ldots [g a_{m,k+1} a_{m,n}] \\
\vdots \\
[g a_{m,1} a_{m,n}], \ldots\ldots [g a_{m,k-1} a_{m,n}], [g a_{m,k+1} a_{m,n}] \ldots\ldots [g a^2_{m,n}]
\end{vmatrix}
:
\begin{vmatrix}
[g a^2_{m,1}] \ldots [g a_{m,1} a_{m,n}] \\
\vdots \\
[g a_{m,1} a_{m,n}] \ldots [g a^2_{m,n}]
\end{vmatrix}
$$

$$= \frac{1}{D} \cdot \frac{\partial D}{\partial [g a^1_{k,k}]} \,. \tag{43}$$

Ако би покрај једначина из сматрања било и условних једначина, вероватне погрешке и важине можемо опредељавати као и вероватне вредности на два начина. У претпоставци да су једначине оба рода линијарне, јер ако не су, можемо их лако преобратити у линијарну форму, нека су као и пређе

$$\begin{matrix} a_{1,1} x_1 + a_{1,2} x_2 + \dots\dots + a_{1,n} x_n = V_1 \\ a_{2,1} x_1 + a_{2,2} x_2 + \dots\dots + a_{2,n} x_n = V_2 \\ \vdots \\ a_{m,1} x_1 + a_{m,2} x_2 + \dots\dots + a_{m,n} x_n = V_m \end{matrix} \tag{44}$$

једначине које сматрањем добијамо а

$$\begin{matrix} \alpha_{1,1} x_1 + \alpha_{1,2} x_2 + \dots\dots + \alpha_{1,n} x_n = v_1 \\ \alpha_{2,1} x_1 + \alpha_{2,2} x_2 + \dots\dots + \alpha_{2,n} x_n = v_n \\ \vdots \\ \alpha_{s,1} x_1 + \alpha_{s,2} x_2 + \dots\dots + \alpha_{s,n} x_n = v_s \end{matrix} \qquad 45.$$

условне једначине, где је по самој природи ствари $s < n < m$. Из условних једначина можемо ма које од s непознатих изразити као функције осталих (n-s) непознатих, на прилику за прве s непознате имамо

$$\begin{matrix} x_1 = B_{1,1} x_{s+1} + B_{1,2} x_{s+2} + \dots\dots + B_{1,p} x_n + b_1 \\ x_2 = B_{2,1} x_{s+1} + B_{2,2} x_{s+2} + \dots\dots + B_{2,p} x_n + b_2 \\ \vdots \\ x_s = B_{s,1} x_{s+2} + B_{s,2} x_{s+2} + \dots\dots + B_{s,p} x_n + b_s \end{matrix} \tag{46}$$

где је краткоће ради стављено $n\text{-}s = p$. Сачиниоци B и b сталне су и потпуно познате количине. Њихове вредности можемо врло лако определити у сваком специјалном случају а и у опште, међутим овде претпостављамо, да смо их ма којим начином определили. Стављајући за x_1, x_2,

$\ldots . x_s$ њихове вредности у једначине из сматрања, добијамо

$$
\begin{aligned}
A_{1,1}\, x_{s+1} + A_{1,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + A_{1,p}\, x_n &= W_1 \\
A_{2,1}\, x_{s+1} + A_{2,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + A_{2,p}\, x_n &= W_2 \\
&\vdots \\
A_{m,1}\, x_{s+1} + A_{m,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + A_{m,p}\, x_n &= W_m
\end{aligned}
\qquad (47)
$$

где сачиниоци A и W ове вредности имају

$$
\begin{aligned}
A_{1,1} &= a_{1,s+1} + a_{1,1} B_{1,1} + a_{1,2} B_{2,1} + \ldots\ldots + a_{1,s} B_{s,1} \\
A_{1,2} &= a_{1,s+2} + a_{1,1} B_{1,2} + a_{1,2} B_{2,2} + \ldots\ldots + a_{1,s} B_{s,2} \\
&\vdots \\
A_{m,1} &= a_{m,s+1} + a_{m,1} B_{1,1} + a_{m,2} B_{2,1} + \ldots\ldots + a_{m,s} B_{s,1} \\
&\vdots \\
A_{m,n} &= a_{m,n} + a_{m,1} B_{1,p} + a_{m,2} B_{2,p} + \ldots\ldots + a_{m,s} B_{s,p} \\
&\vdots \\
W_m &= V_m - b_1 a_{m,1} - b_2 a_{m,2} + b_s a_{m,s} + \ldots\ldots + b_s a_{m,s}
\end{aligned}
\qquad (48)
$$

Да би из (47) вероватне вредности за $x_{s+1}, \ldots . x_n$ добили, треба да њиове квадрате диференцишемо и поједине почесне количнике равне нули ставимо, јер за те је вредности непознатих највећа вероватноћа, да су праве вредности. Тим начином као што је већ показано добијамо ове p једначине

$$
\begin{aligned}
[g A^2_{m,1}]\, x_{s+1} + [g A_{m,1} A_{m,2}]\, x_{s+1} + \ldots\ldots + [g A_{m,1} A_{m,p}]\, x_n &= [g A_{m,1} W] \\
[g A_{m,1} A_{m,2}]\, x_{s+1} + [g A^2_{m,2}]\, x_{s+2} + \ldots\ldots + [g A_{m,2} A_{m,p}]\, x_n &= [g A_{m,2} W] \\
&\vdots \\
[g A_{m,1} A_{m,p}]\, x_{s+1} + [g A_{m,2} A_{m,p}]\, x_{s+2} + \ldots\ldots + [g A^2_{m,p}]\, x_n &= [g A_{m,p} W]
\end{aligned}
$$

или ако их на $x_{s+1} x_{s+2}, \ldots x_n$ разрешимо

$$
\begin{aligned}
x_{s+1} &= C_{1,1}\,[g\,A_{m,1}\,W] + C_{1,2}\,[g\,A_{m,2}\,W] + \ldots\ldots + C_{1,p}\,g\,A_{m,p}\,W] \\
x_{s+2} &= C_{2,1}\,[g\,A_{m,1}\,W] + C_{2,2}\,[g\,A_{m,2}\,W] + \ldots\ldots + C_{2,p}\,[g\,A_{m,p}\,W] \\
&\vdots \\
x_n &= C_{p,1}\,[g\,A_{m1}\,W] + C_{p,2}\,[g\,A_{m,2}\,W] + \ldots\ldots + C_{p,p}\,[g\,A_{m,p}\,W]
\end{aligned}
\tag{49}
$$

Истина количине $W_1, W_2, \ldots, W_m$ не смо непосредно сматрањем добили, али су свакојако сталне количине као што из (48) увиђамо, па зато ћемо добити исте резултате бар у овом случају, ако узмемо, да смо их непосредно из сматрања добили. О томе се понајбоље уверавамо, ако место $W_1, W_2, \ldots, W_m$ њихове вредности у (49) ставимо, јер $[g\,A_{m,q}\,V]$ имаће тада исте сачиниоце као и $[g\,A_{m,q}\,W]$ а ови нам само и требају. Потоме је

$$
G_{s+1} = \frac{1}{C_{1,1}}, \quad G_{s+2} = \frac{1}{C_{2,2}}, \ldots\; G_n = \frac{1}{C_{p,p}}
$$

$$
R^2_{s+1} = C_{1,1}\,r^2,\; R^2_{s+2} = C_{2,2}\,r^2, \ldots\ldots R^2_n = C_{p,p}\,r^2 \tag{50}
$$

Још нам ваља да определимо вероватне погрешке и важине за $x_1, x_2, \ldots x_s$. Њихове вредности добијамо из (46.) За опредељавање њихових вероватних погрешака и важина имамо дакле случај, који по (35) разрешавамо. Потоме је

$$
\begin{aligned}
R^2_1 &= r^2\,\{B_{1,1}\,[C_{1,p}\,B_{1,p}] + B_{,12}\,[C_{2,p}\,B_{1,p}] + \ldots\ldots + B_{1,p}\,[C_{p,p}\,B_{1,p}]\} \\
R^2_2 &= r^2\,\{B_{2,1}\,[C_{1,p}\,B_{2,p}] + B_{2,2}\,[C_{2,p}\,B_{2,p}] + \ldots\ldots + B_{2,p}\,[C_{p,p}\,B_{2,p}]\} \\
&\vdots
\end{aligned}
$$

$$R_s = r^2 \{B_{s,1} [C_{1,p} B_{s,p}] + B_{s,2} [C_{2,p} B_{s,p}] + \ldots + B_{s,p} [C_{p,p} B_{s,p}]\}$$

и (51)

$$G_1 = \frac{r^2}{R_1^2} = \frac{1}{B_{1,1} [C_{1,p} B_{1,p}] + B_{1,2} [C_{2,p} B_{1,p}] + \ldots + B_{1,p} [C_{p,p} B_{1,p}]}$$

$$G_2 = \frac{1}{B_{2,1} [C_{1,p} B_{2,p}] + B_{2,2} [C_{2,p} B_{2,p}] + \ldots + \ldots + C_{p,p} B_{2,p}]}$$

$$\vdots$$

$$G_s = \frac{1}{B_{s,1} [C_{1,p} B_{s,p}] + B_{s,2} [C_{2,p} B_{s,p}] + \ldots + B_{s,p} [C_{p,p} B_{s,p}]}$$

Овај начин како за само определавање вероватних вредности тако и за определавање вероватних погрешака и важина доста је неудесан, зато ћемо и по другом начину, да их определимо.

Ако условне једначине са неопредељеним чињеницама $2\,k_1$, $2\,k_2$, ... $2k_s$ помложимо, добијамо као што је већ показано еву систему једначина

$$\begin{aligned}
&[g\,a_{m,1}^2]\,x_1 + [g\,a_{m,1}\,a_{m,2}]\,x_2 + \ldots + [g\,a_{m,1}\,a_{m,n}]\,x_n + [k\,\alpha_{s,1}] = [g\,a_{m,1}\,V] \\
&[g\,a_{m,1}\,a_{m,2}]\,x_1 + [g\,a_{m,2}^2]\,x_2 + \ldots + [g\,a_{m,2}\,a_{m,n}]\,x_n + [k\,\alpha_{s,2}] = [g\,a_{m,2}\,V] \\
(52)\quad &\vdots \\
&[g\,a_{m,1}\,a_{m,n}]\,x_1 + [g\,a_{m,2}\,a_{m,n} + \ldots + [g\,a_{m,n}^2]\,x_n + [k\,\alpha_{s,n}] = [g\,a_{m,n}\,V]
\end{aligned}$$

које у свези са условним једначинама служе за определење свију (n—s) непознатих. Ако ове једначине по x_1, x_2, ... x_n разрешимо

$$
(53)\quad
\begin{aligned}
x_1 &= P_{1,1}[g\,a_{m,1}\,V] + P_{1,2}[g\,a_{m,2}\,V] + \dots + P_{1,n}[g\,a_{m,n}\,V] + p_1 \\
x_2 &= P_{2,1}[g\,a_{m,1}\,V] + P_{2,2}[g\,a_{m,2}\,V] + \dots + P_{2,n}[g\,a_{m,n}\,V] + p_2 \\
&\vdots \\
x_n &= P_{n,1}[g\,a_{m,1}\,V] + P_{n,2}[g\,a_{m,2}\,V] + \dots + P_{n,2}[g\,a_{m,n}\,V] + p_n
\end{aligned}
$$

Количине P и p сталне су и потпуно познате количине, па зато су вероватне вредности и погрешке

$$
\begin{aligned}
G_1 &= \frac{1}{P_{1,1}},\ G_2 = \frac{1}{P_{2,2}},\ \dots\dots\ G_n = \frac{1}{P_{n,n}} \\
R_1^2 &= r^2 P_{1,1},\ R_2^2 = r^2 P_{2,2}\ \dots\ R_n^1 = r^1 P_{n,n}
\end{aligned}
\qquad (54)
$$

Вероватна погрешка и каквоћа сматрања за важину

I.

Из досадањих резултата увидесмо, да су вероватне погрешке за вероватне вредности функције и од вероватних погрешака и важина самих сматрања, па зато ако хоћемо прве да рачунамо, треба ове друге већ да знамо.

Ако за једну само важину знамо вероватну погрешку, можемо лако помоћу изведених релација определити вероватну погрешку и каквоћу и за сваку другу важину. Као што се види цео посао излази на то, да за извесну важину сматрања знамо да нађемо вероватну погрешку. Најлакше то бива, ако определимо вероватну погрешку за сматрање коме је важина равна јединици. У претпо-

ставци да са линијарним једначинама имамо посла, јер ако то не је, можемо им као што је већ показано увек линијаран вид дати, нека су

$$
\begin{aligned}
a_{1,1}\, x_1 + a_{1,2}\, x_2 + \ldots\ldots + a_{1,n}\, x_n &= V_1 \\
a_{2,1}\, x_1 + a_{2,1}\, x_2 + \ldots\ldots + a_{2,n}\, x_n &= V_2 \\
\vdots \qquad & \qquad\qquad (55) \\
a_{m,1}\, x_1 + a_{m,2}\, x_2 + \ldots\ldots + a_{m,n}\, x_n &= V_m
\end{aligned}
$$

једначине из сматрања а

$$
\begin{aligned}
\alpha_{1,1}\, x_1 + \alpha_{1,2}\, x_2 + \ldots\ldots + \alpha_{1,n}\, x_n &= v_1 \\
\alpha_{2,1}\, x_1 + \alpha_{2,2}\, x_2 + \ldots\ldots + \alpha_{2,n}\, x_n &= v_2 \\
\vdots \qquad & \\
\alpha_{s,1}\, x_1 + \alpha_{s,2}\, x_2 + \ldots\ldots + \alpha_{s,n}\, x_n &= v_s
\end{aligned}
$$

условне једначине где је по самој природи ствари $s < n$. Ако из условних једначина s непознатих као функције осталих $(n-s)$ непознатих изразимо, имаћемо у опште

$$
\begin{aligned}
x_1 &= b_{1,1}\, x_{s+1} + b_{1,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + b_{1,p}\, x_n + B_1 \\
x_2 &= b_{2,1}\, x_{s+1} + b_{2,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + b_{2,p}\, x_n + B_2 \quad (57) \\
&\vdots \\
x_s &= b_{s,1}\, x_{s+1} + b_{s+2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + b_{s,p}\, x_n + B_s .
\end{aligned}
$$

где су b, B сталне и потпуно позната количине. Ако ове вредности за $x_1, x_2, \ldots\ldots, x_n$ у једначине из сматрања метемо, добијамо у опште

$$
\begin{aligned}
A_{1,1}\, x_{s+1} + A_{1,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + A_{1,p}\, x_n &= W_1 \\
A_{2,1}\, x_{s+1} + A_{2,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + A_{2,p}\, x_n &= W_1 \quad (58) \\
\vdots \qquad & \\
A_{m,1}\, x_{s+1} + A_{m,2}\, x_{s+2} + \ldots\ldots + A_{m,p}\, x_n &= W_m
\end{aligned}
$$

где су A такође стаане и потпуно познате количине, којих вредност увек определити можемо, но која нам за сад не треба. Означимо са $\Delta_1, \Delta_2, \ldots\ldots \Delta_m$ погрешке које смо при сматрању за $V_1, V_2 \ldots\ldots V_m$ учинили, нека су даље

$h_1, h_2, \ldots\ldots h_n$ каквоће сматрања а $g_1, g_2, \ldots\ldots g_m$ њихове важине, то је вероватноћа, да смо ове погрешке у једаред или једно за другим учинили

$$\frac{h_1\, h_2 \ldots\ldots h_m}{\pi^{\frac{m}{2}}}\; e^{-[h^2 \triangle^2]}$$

али је ако са h означимо каквоћу сматрања за важину равну јединици

$$h_1^2 = g_1\, h^2 \;,\; h_2^2 = g_2\, h^2 \;, \ldots\ldots h_m^2 = g_m\, h^2 \qquad 59.$$

па зато је и

$$\frac{\sqrt{[g]}}{\pi^{\frac{m}{2}}}\; h^m\, e^{-[g\triangle^2]h^2} \qquad 60.$$

вероватноћа, да су поменуте погрешке учињене. Она зависи без сумње од погрешака $\triangle$ и каквоће h. Претпоставимо, да смо вероватне вредноэти показаним већ начином определили, то и погрешке $\triangle$-добијају опредељене вредности а у стању не смо да их поправимо. Зато и вероћатноћа зависи само од каквоће h. Која је њена права вредност ми незнамо нити можемо дознати, па зато морамо узети ону, за коју је највећа вероватноћа, да је права вредност. Ако дакле на h диференцишемо и први диференцијални количник раван нули ставимо, имамо

$$m\,h^{m-1}\, e^{-h[g\triangle^2]} - 2\,h^{m+1}[g\,\triangle^2]\, e^{-h^2[g\triangle^2]} = 0$$

а отуда почем неможе нити $h^{m\ 1}$ нити $e^{-h^2[g\triangle^2]}$ бити нула

$$h^2 = \frac{m}{2\,[g\triangle^2]} \qquad 61.$$

Ако хоћемо да знамо вредност за h а нама је баш до тога и стало онда треба да знамо и праве погрешке, које смо при појениним сматрањима учинили. Које су праве по-

грешке, моглт би тек онда знати, кад би у стању били, да определимо праве вредности за $x_{s+1}, x_{s+2}, \ldots x_n$ а као што је познато ми и то не можемо, па зато ће нама тежња само на то управљена бити, да што је већма могуће приближно праву вредност определимо. Означимо са $\delta_1, \delta_2, \ldots \delta_m$ праве погрешке, то је разлика

$$[g\delta^2] - [g\Delta^2]$$

увек положна, јер смо $[g\Delta^2]$ тако определили, да је најмање, Потоме дакле добијамо каквоћу h увек већу а вероватну погрешку увек мању него што је у самој ствари.

Означимо са $y_1, y_2, \ldots, y_p$ вероватне вредности за $x_{s+1}, x_{s+2}, \ldots x_n$ а $\Delta y_1, \Delta y_2, \ldots \Delta y_p$ поправке, које су нужне да вероватним вредностима додамо те да праве вредности добијемо. Разлика је збира квадрата тада

$$\begin{aligned}
[g\delta^2]-[g\Delta^2] = g_1 \{ & A_{1,1}(y_1+\Delta y_1)+A_{1,2}(y_2+\Delta y_2) \\
& +\ldots\ldots+A_{1,p}(y_p+\Delta y_p)-W_1\}^2 \\
+ g_2 \{ & A_{2,1}(y_1+\Delta y_1)+A_{2,2}(y_2+\Delta y_2) \\
& +\ldots\ldots+A_{2,p}(y_p+\Delta y_p)-W_2\}^2 \\
+ & \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\
& \vdots \\
+ g_m \{ & A_{m,1}(y_1+\Delta y_1)+A_{m,2}(y_2+\Delta y_2) \\
& +\ldots\ldots+A_{m,p}(y_p+\Delta y_p)-W_m\}^2 \\
- g_1 \{ & A_{1,1}y_1+A_{1,2}y_2+\ldots\ldots+A_{1,p}y_p-W_1\}^2 \\
- g_2 \{ & A_{2,1}y_1+A_{2,2}y_2+\ldots\ldots+A_{2,p}y_p-W_2\}^2 \\
- & \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\
& \vdots \\
- g_m \{ & A_{m,1}y_1+A_{m,2}y_2+\ldots\ldots+A_{m,p}y_p-W_m\}^2
\end{aligned}$$

$$= 2 g_1 \{ A_{1,1} y_1 + \ldots + A_{1,p} y_p - W_1 \} . \{ A_{1,1} \Delta y_1 + \ldots + A_{1,p} \Delta y_p \}$$
$$+ 2 g_2 \{ A_{2,1} y_1 + \ldots + A_{2,p} y_p - W_2 \} . \{ A_{2,1} \Delta y_1 + \ldots + A_{2,p} \Delta y_p \}$$
$$+ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$\vdots$$
$$+ 2 g_m \{ A_{m,1} y_1 + \ldots + A_{m,p} y_p - W_m \} . \{ A_{m,1} \Delta y_1 + \ldots + A_{m,p} \Delta y_p \}$$
$$+ g_1 \{ A_{1,1} \Delta y_1 + A_{1,2} \Delta y_2 + \ldots + A_{1,p} \Delta y_p \}^2$$
$$+ g_2 \{ A_{2,1} \Delta y_1 + A_{2,2} \Delta y_2 + \ldots + A_{2,p} \Delta y_p \}^2$$
$$+ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$+ g_m \{ A_{m,1} \Delta y_1 + A_{m,2} \Delta y_2 + \ldots + A_{m,p} \Delta y_p \}^2$$

или ако прве хоризонталне редове у самој ствари помложимо и по поправкама $\Delta y_1 \; \Delta y_2, \ldots \Delta y_p$ уредимо

$$[g \delta^2] - [g \Delta^2] = 2 \Delta y_1 \{ [A^2_{m,1} g] y_1 + \ldots + [g A_{m,1} A_{m,p}] y_p - [g A_{m,1} W] \}$$
$$+ 2 \Delta y_2 \{ [g A_{m,1} A_{m,2}] y_1 + \ldots + [g A_{m,2} A_{m,p}] y_p - [g A_{m,2} W] \}$$
$$+ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$\vdots$$
$$+ 2 \Delta y_p \{ [g A_{m,1} A_{m,p}] y_1 + \ldots + [g A^2_{m,p}] y_p - [g A_{m,p} W] \}$$
$$+ [g (A_{m,1} \Delta y_1 + A_{m,2} \Delta y_2 + \ldots + A_{m,p} \Delta y_p)^2]$$

Сви хоризонтални редови осем последњег идентички су нула, па зато добијамо на послетку

$$[g\delta^2]-[g\Delta^2]=[g(A_{m,1}\Delta y_1+A_{m,2}\Delta y_2+.....+A_{m,p}\Delta y_p)^2]$$

или ако у самој ствари све сабирке на квадрат подигнемо, па их саберемо

$$(62.)\quad [g\delta^2]-[g\Delta^2]=C_1\Delta y_1^2+C_2\Delta y_2^2+.....+C_p\Delta y_p^2+2C_{1,2}\Delta y_1\Delta y_2+\ ...$$

где су $C_1, C_2, ...$ сталне и потпуно познате количине. Ставимо

$$(63)\quad C_1\Delta y_1+C_{1,2}\Delta y_2+C_{1,3}\Delta y_3+.....+C_{1,p}\Delta y_p=\varphi_1$$

то је

$$[g\delta^2]-[g\Delta^2]=\frac{\varphi_1}{C_1}+C_2^1\Delta y_2^2+.....C_p^1\Delta y_p^2+2C_{2,3}^1\Delta y_2\Delta y_3+.....$$

Што се тиче нових сачинилаца C, њихова вредност не тиче нас се ни најмање, само треба да се уверимо, да ни један од њих не је функција од φ_1. Из (63) имамо

$$\Delta y_1=\frac{1}{C_1}(\varphi_1-C_{1,2}\Delta y_2-C_{1,3}\Delta y_3-.....-C_{1,p}\Delta y_p)$$

$$=\frac{\varphi_1}{C_1}+P$$

$$C_1\Delta y_1^2=\frac{\varphi_1^2}{C_1}=\frac{2\varphi_1}{C_1}\{C_{1,2}\Delta y_2+C_{1,3}\Delta y_3+......+C_{1,p}\Delta y_p\}+P^2C_1$$

и ако место $C_1, \Delta y_1^2$ његову вредност у 62 метемо и развијемо само оне чланове, у којима φ_1 долази то имамо

$$[g\delta^2]-[g\Delta^2]=\frac{\varphi_1^2}{C_1}-\frac{2\varphi_1}{C_1}\{C_{1,2}\Delta y_2+C_{1,3}\Delta y_3+.......+C_{1,p}\Delta y_p\}+P^2C_1$$

$$+\frac{2\varphi}{C_1}\{C_{1,2}\Delta y_2+C_{1,3}\Delta y_3+\ldots\ldots+C_{1,p}\Delta y_p\}+R$$

$$=\frac{\varphi_1^2}{C_1}+P^2C_1+R$$

као што је и требало, да се докаже. Ако даље исто тако ставимо

$$C_2^1\Delta y_2+C_{2,3}^1\Delta y_3+C_{2,4}^1\Delta y_4+\ldots\ldots+C_{2,p}^1\Delta y_p=\varphi_2$$

затим

$$D_3\Delta y_3+D_{3,4}D y_4+\ldots\ldots+D_{3,p}\Delta y_p=\varphi_3$$

. . . .

. . . .

и напослетку

$$Q_p\Delta y_p=\varphi_p$$

добијамо

$$[g\delta^2]-[g\Delta^2]=k_1\varphi_1^2+k_2\varphi_2^2+k_3\varphi_3^2+\ldots+k_p\varphi_p \quad (64)$$

где су φ_1, φ_2, ... φ_p линијарне функције и у опште вида

$$\begin{aligned}\varphi_1&=A_1\Delta y_1+B_1\Delta y_2+C_1\Delta y_3+\ldots\ldots+L_1\Delta y_p\\ \varphi_2&=B_2\Delta y_2+C_2\Delta y_3+\ldots\ldots+L_2\Delta y_p\\ &\vdots \qquad\qquad\qquad\qquad\qquad\qquad (65.)\\ \varphi_p&=L_p\Delta y_p.\end{aligned}$$

Из последних једначина следује, да поправке Δy_1, Δy_2, ... Δy_p можемо определити, кад би знали праве вредности за φ_1, φ_2, ... φ_p. Које су праве вредности за φ_1, φ_2, ... φ_p, ми не знамо, па зато морамо изабрати ону систему вредности за коју је највећа вероватноћа. Ми смо већ показали, да је

$$\frac{\sqrt{[g]}}{\pi^{\frac{m}{2}}}h^m e^{-h^2[g\Delta^2]}$$

вероватноћа, да смо погрешке $\Delta_1, \Delta_2, \ldots\ldots \Delta_m$ учинили или ако место $[g\Delta^2]$ његову вредност из (64) метемо

$$\frac{\sqrt{[g]}}{\pi^{\frac{m}{2}}}\, h^m e^{-h^2[k\varphi]}\, e^{-[g\delta^2]} = C\, e^{-h^2[k\varphi^2]}$$

Да је између свију могућних система вредности за φ_1 $\varphi_2, \ldots\ldots \varphi_p$, вредност за φ_1 права вредност, сматрајући је као опредељен број вероватноћа је

$$\frac{e^{h^2k_1\varphi_1^2}}{\int\limits_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2k_1\varphi_1^2}} = \frac{h\sqrt{k}}{\sqrt{\pi}}\, e^{-k_1h^2\varphi_1^2}$$

јер је

$$\int\limits_{\infty}^{+\infty} e^{-h^2k_1\varphi_1^2}\, \partial\varphi = \frac{\sqrt{\pi}}{h\sqrt{k}}$$

Ставимо у последњој вероватноћи $h^2 k_1 = k_1$ то интеграл

$$\frac{2k}{\sqrt{\pi}} \int\limits_a^b e.^{-k^2\varphi_1^2}\, \partial\varphi$$

претставља вероватноћу, да φ_1 по својој апсолутној вредности лежи између a и b ($a < b$) или ако $k\varphi_1 = x$ ставимо

$$\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int\limits_{ak}^{bk} e.^{-x^2}\, \partial x$$

Овај је израз дакле вероватноћа, да права вредност за φ_1 лежи између a и b и то по својој апсолутној вредности, другим речима да ће $\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int\limits_{ak}^{bk} e.^{-x^2}\, \partial x$ вредности за φ_1

лежатиизмеђу a и b_1 па зато за m могућих вредности за φ_1 биће их

$$\frac{2m}{\sqrt{\pi}}\int_{ak}^{bk} e^{-x^2}.\,\partial x$$

које ће лежати између a и b.

Све вредности за φ леже без сумње између 0 и ∞, па зато ако у последњем интегралу најпре $a=0$ и $b=\delta$ метемо разумевајући под δ безкрајно малу количину и обе границе за исту количину δ повишавали будемо, добићемо збир свију φ. Ову мисао не је тешко извести аналитички нарочито зато, што за тако блиске границе и последњи израз као вероватноћа за φ има исту вредност. У следству тога између m могућих вредност за φ леже

$$\frac{2m}{\sqrt{\pi}}\int_0^{\delta} e^{-x^2}.\,\partial x=\frac{2m}{\sqrt{\pi}}\,e^{-0^2}.\,\delta \text{ вредност између } 0 \text{ и } \frac{\delta}{k}$$

$$\frac{2m}{\sqrt{\pi}}\int_{\delta}^{2\delta} e^{-x^2}.\,\partial x=\frac{2m}{\sqrt{\alpha}}\,e^{-\delta^2}.\,\delta \quad \text{»} \quad \text{»} \quad \frac{\delta}{k} \text{ и } \frac{2\delta}{k}$$

$$\vdots$$

$$\frac{2m}{\sqrt{\pi}}\int_{n\delta}^{(n+1)\delta} e^{-x^2}.\,\partial x=\frac{2m}{\sqrt{\pi}}\,e^{-(n\delta)}.\,\delta \quad \text{»} \quad \text{»} \quad \frac{n\delta}{k} \text{ и } \frac{(n+1)\delta}{k}$$

Почем ту φ увек врло мале количине дакле и φ_1^2 то можемо узети, да су и вредности за φ^2 међу овим границама оне исте, које смо и за φ добили а како су ове границе безкрајно мало једна од друге различне, то φ и φ^2 између m могућих вредности за φ, можемо узети наравно само са великом брижљивошћу, да за φ^2 имамо

$\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-0^2} . \delta$ вредност, које су 0^2 а њихов збир $\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-0^2} . \delta 0^2$

$\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-\delta^2} . \delta$ „ „ „ $\left(\frac{\delta}{k}\right)^2$ „ „ $\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-\delta^2} . \delta . \left(\frac{\delta}{k}\right)^2$

$\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-(2\delta)^2} . \delta$ „ „ „ $\left(\frac{2\delta}{k}\right)^2$ „ „ $\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-(2\delta)^2} . \delta \left(\frac{2\delta}{k}\right)^2$

$\vdots$

$\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-(n\delta)^2} . \delta$ „ „ „ $\left(\frac{n\delta}{k}\right)^2$ „ „ $\frac{2m}{\sqrt{\pi}} e^{-(n\delta)^2} . \delta \left(\frac{n\delta}{k}\right)^2$

Ако означимо са δ збир свију вредности за φ_1^2 то имамо

$$S = \frac{2m}{k^2\sqrt{\pi}} \delta \{ e^{-0^2} . 0^2 . \delta + e^{-\delta^2} . \delta^2 . \delta + e^{-(2\delta)^2} . (2\delta)^2 . \delta$$

$$+ \ldots\ldots + e^{-(n\delta)^2} . (n\delta)^2 . \delta \}$$

$$\lim n = \infty$$

$$= \frac{2m}{k^2\sqrt{\pi}} \int_0^\infty e^{-x^2} x^2 \partial x = \frac{m}{2k^2}$$

и отуда средња вредност за ма које φ на прилику φ_1

$$\varphi_1^2 = \frac{1}{2k^2} = \frac{1}{2k_1 h^2}$$

$$k_1 \varphi_1^2 = \frac{1}{2h^2}$$

а тако је исто приближно

$$k_2 \varphi_2^2 = \frac{1}{2h^2}, \; k_3 \varphi_3^2 = \frac{1}{2h^2}, \ldots\ldots\ldots k_p \varphi_p^2 = \frac{1}{2h^2}$$

и потоме

$$[g\delta^2] - [g\Delta^2] = k_1 \varphi_1^2 + k_2 \varphi_2^2 + \ldots\ldots + k_n \varphi_p^2$$

$$= \frac{p}{2h^2}$$

$$=\frac{n-s}{2h^2}$$

Стављајући напослетку ову вредност у (61), добијамо за каквоћу сматрања, коме је важина један, највероватнију вредност

$$h=\sqrt{\frac{m-n+s}{2[g\Delta^2]}} \qquad (66.)$$

Означимо са r вероватну вредност за сматрање, коме је важина један, то имамо

$$r=\frac{\varrho}{h}=\varrho\sqrt{2}\sqrt{\frac{[g\Delta^2]}{m-n+s}}$$

$$=0.6844897\ldots\ldots\sqrt{\frac{[g\Delta^2]}{m-n+s}} \qquad (67.)$$

Напред је казано, да треба да знамо праве вредности за x_1, x_2, ... x_n, ако хоћемо каквоћу h да определимо. Које су њихове праве вредности, ми не бесмо у стању нити можемо бити, да их определимо, него бесмо принуђени, да изведемо приближно праву вредност за h, па зато је сад нужно, да бар дознамо, колику погрешку можемо у опште учинити, ако узмемо место праве вредности за h ону, коју из (66) добијамо. Напред је показано, да је вероватноћа за вредност од h.

$$\frac{\sqrt{[g]}}{\sqrt{\pi}^m}\, h^m\, e^{-h^2[g\delta^2]}$$

а да је између свију могућих вредносли за h, она коју смо узели, уједно и права вредност, вероватноћа је

$$\frac{h^m\, e^{-h^2 t^2}}{\int_0^\infty h^m\, e^{-h^2 t^2}\,\partial h}$$

где је краткоће ради стављено

$$t^2 = [g\delta^2]$$

$$= \frac{m}{m-n+s}[g\Delta^2]$$

Означимо са h^1 вредност за h, коју из (66) добијамо а са h праву вредност, то је

$$h = h^1 + x$$

разумевајући под x погрешку коју би учинили, ако узмемо h_1 као праву вредност за h. Потоме је вероватноћа, да је $h^1 + x$ права вредност за h или што је све једно, да ћемо погрешку x учинити, ако h_1 као праву вредност узмемо

$$\frac{(h_1 + x)^m e^{-t^2(h^1+x)^2}}{\int\limits_{-h}^{+\infty}(h^1+x)^m e^{-t^2(h^1+x)^2}\partial x} \qquad (67.)$$

Да би определили вредност интеграла и именитељу, означимо га краткоће ради са N и ставимо

$$t(h^1 + x) = y$$

па имамо

$$N = \frac{1}{t^{m+1}}\int\limits_0^\infty y^m e^{-y^2}\partial z$$

или ако напослетку место t његову вредност $\frac{1}{h}\sqrt{\frac{m}{2}}$ и $y^2 = z$ ставимо

$$N = \frac{2^{\frac{m+1}{2}}}{2m^{\frac{m+1}{2}}}\cdot h_1^{m+1}\int\limits_0^\infty e^{-z} z^{\frac{m-1}{2}}\partial z$$

$$=\frac{2^{\frac{m+1}{2}}}{2m^{\frac{m+1}{2}}}h'^{m+1}\Gamma\left(\frac{m+1}{2}\right),$$

ако је број сматрања паран на прилику $m = 2i$, онда је

$$N_{2i}=\frac{1.3.5.....(2i-1)}{2^{i+1}\,i^{\frac{2i+1}{2}}}h'^{2i+1}\sqrt{\pi}$$

а ако је број сматрања непаран на прилику $m = 2i + 1$

$$N_{2i+1}=\frac{1}{2}\cdot 1.2.3.....i\left(\frac{2}{2^{i+1}}\right)^{i+1}h'^{2i+2}$$

и по томе је вероватноћа, да ћемо погрешку x учинити, ако узмемо h_1 као праву вредност за h

$$P_{2i}=\frac{2^{i+1}\,i^{\frac{2i+1}{2}}\left(\frac{h^1+x}{h^1}\right)^{2i}e^{-i\left(\frac{h'+x}{h'}\right)^2}}{h_1.\ 1.3.5.....(2i-1)\sqrt{\pi}}$$

$$P_{2i+1}=\frac{2\left(\frac{2i+1}{2}\right)^{i+1}\left(\frac{h+x}{h^1}\right)^{2i+1}e^{-\frac{2i+1}{2}\left(\frac{h^1+x}{h^1}\right)^2}}{h_1.\ 1.2.3.....i.}\tag{68}$$

Означимо са p_{2i} и p_{2i+1}, како је кад m паран или непаран број, вероватноће да је h_1 права вредност за h, другим речима, да је $x = 0$, то је

$$p_{2i}=\frac{[2^{i+1}]\,i^{\frac{2i+1}{2}}\,e^{-i}}{1.\ 3.5....(2i-1)\sqrt{\pi}\,h_1}$$

$$p_{2i+1}=\frac{2\left(\frac{2i+1}{2}\right)^{i+1}e^{-\frac{2i+1}{2}}}{1.2.3......ih\ \sqrt{\pi}}$$

и ако ове вредности у (68) ставимо

$$P_{2i} = p_{2i} \left\{1 + \frac{x}{h_1}\right\}^{2i} e^{-i\left\{\left(1+\frac{x}{h_1}\right)^2 - 1\right\}}$$

$$P_{2i+1} = p_{2i+1} \left\{1 + \frac{}{h_1}\right\}^{2i+1} \cdot e^{-\frac{2i+1}{2}\left\{\left(1+\frac{x}{h_1}\right)^2 - 1\right\}} \tag{69.}$$

Сада је још до тога стало, да из вероватноће P опре- делимо каквоћу, којом смо h_1 определили, јер тада је лако наћи и његову вероватну погрешку. За то је нужно, да последњу вероватноћу на простију форму сведемо. У прет- поставки да је права вредност погрешке x врло мала а број сматрања врло велики, приближно је

$$1.\ 3.\ 5.\ldots\ldots(2i-1) = \left(\frac{2i}{e}\right)^i \sqrt{2}$$

$$1.\ 2.\ 3\ldots\ldots(i-1).\ i = \left(\frac{i}{e}\right)^i \sqrt{2i\pi}$$

Да је заиста ово приближна вредност за оба производа, можемо се понајлакше уверити, ако у познатом обрасцу за приближну квадратуру

$$\int_a^b f(x)\,\partial x = h\left\{\frac{1}{2} f(a) + f(a+h) + \ldots\ldots + \frac{1}{2} f(a+nh)\right\} -$$

$$\frac{1}{12} h^2 \left\{f^1(b) - f^1(a)\right\} + \frac{1}{384} \varrho\,(b-a)\,h^5\,M$$

где је

$$nh = b - a \quad , \quad -1 < \varrho < +1$$

а M апслутно највећа вредност од $f''''(x)$ за омеђије од $x = a$ до $x = b$, ставимо

$$a = h = 1 \quad , \quad b = i$$

$$f(x) = l\,x.$$

По томе је приближно

$$p_{2i} = \frac{2^{i+1} \, i^{\frac{2i+1}{2}} \, e^{-i}}{(2i)^i \, e^{-i} \sqrt{2\pi}\, h_1} = \frac{\sqrt{2i}}{h_1 \sqrt{\pi}}$$

$$= \frac{\sqrt{m}}{h^1 \pi}$$

$$p_{2i+1} = \frac{e^{-\frac{1}{2}} \sqrt{2i+1} \left(1 + \frac{1}{2i}\right)^{i+\frac{1}{2}}}{h^1 \sqrt{\pi}}$$

али је за велико i приближно

$$\left(1 + \frac{1}{2i}\right)^{i+\frac{1}{2}} = \sqrt{\left(1+\frac{1}{2i}\right)^{2i}} \sqrt{1 + \frac{1}{2i}}$$

$$= \sqrt{e}$$

и отуда

$$p_{2i} = p_{2i+1} = \frac{\sqrt{m}}{h_1 \sqrt{\pi}}$$

Стављајући ову вредност у (69), добијамо за h вероватноћу

$$P_{2i} = \frac{\sqrt{m}}{h^1 \sqrt{\pi}} \left\{ 1 + \frac{x}{h} \right\}^{2i} e^{-i\left\{ \left(1+\frac{x}{h}\right)^2 - 1 \right\}}$$

$$P_{2i} = \frac{\sqrt{m}}{h^1 \sqrt{\pi}} \left\{ 1 + \frac{x}{h} \right\}^{2i+1} e^{-\frac{2i+1}{2}\left\{ \left(1+\frac{x}{h}\right)^2 - 1 \right\}}$$

али је приближно

$$\left(1 + \frac{x}{h^1}\right)^{2i} e^{-i\left\{\left(1+\frac{x}{h^1}\right)^2 - 1\right\}} = e^{2i\,l\left(1+\frac{x}{h^1}\right) - i\left\{\left(1+\frac{x}{h}\right) - 1\right\}}$$

$$= e^{-2i\frac{x^2}{h^2_1}}$$

$$(1+\frac{x}{h})^{2i+1} e^{-\frac{2i+1}{2}\left\{(1+\frac{x}{h})^2-1\right\}} = e^{(2i+1)\,l\left(1+\frac{x}{h}\right)-\frac{2i+1}{2}\left\{\left(1+\frac{x}{h}\right)^2-1\right\}}$$

$$= e^{(2i+1)\frac{x^2}{h_1^2}}$$

па зато је

$$P_{2i} = P_{2i+1} = \frac{\sqrt{m}}{h^1\sqrt{\pi}}\, e^{-\frac{x^2}{h_1}}$$

или ако $\frac{\sqrt{m}}{h_1} = H$ ставимо

$$P = \frac{H}{\sqrt{\pi}}\, e^{-H^2x^2}.$$

Из последњег израза увиђамо, да је $H = \frac{\sqrt{m}}{h_1}$ какво-ћа, којом смо h^1 определили а отуда вероватна погрешка $R = \varrho\frac{h^1}{\sqrt{m}}$. По томе права вредност за какво-ћу сматрања, коме је важина један, лежи између

$$h^1\left(1+\frac{\varrho}{\sqrt{m}}\right) \text{ и } h^1\left(1-\frac{\varrho}{\sqrt{m}}\right)$$

а из овога следује, да права вредност вероватне погрешке лежи између

$$r^1\left(1-\frac{\delta}{\sqrt{m}}\right) \text{ и } r^1\left(1-\frac{\varrho}{\sqrt{m}}\right)$$

или што је све једно

$$R = 0.6744897.\sqrt{\frac{[g\Delta]}{m-n+s}}\left\{1\mp\frac{\varrho}{\sqrt{m}}\right\} \quad (70.)$$

ИСТОРИЈСКИ РАЗВИТАК СРПСКЕ ЦРКВЕ.

———

ПИШЕ

СВЕТОЗАР НИКЕТИЋ.

Вы есте свидѣтеліе симъ.
(Лука XXIV. 48.)

Историјски развитак српске цркве почиње се од оног времена, кад је светлост науке Христове први пут засијала на српској земљи и на њу бачено било прво семе новог учења Христовог. Описати узроке и постепени развитак њен у оној мери у којој у данашње доба изискује стање и развитак историјске науке, — није никако могуће. Немогућност ова огледа се 1., у оскудици самог материјала (грађе) за српску црк. историју и 2., у оскудици критички разабраних фактова, који би служили за ослонац многим важнијим догађајима и објашњавали би црквено-религиозни живот српског народа. Но да не би и овај до сада скупљени материјал лежао које где растурен и без сваке употребе, ми смо *покушали* да по могућству и околностима представимо читаоцима историјски развитак српске цркве у таквом облику, који би приступачан био и најпростијем из нас. Узрок за што ми ово чинимо — тај је: што у нашој књижевности нема до данас ни једног списа, који би покушавао, да обухвати собом цео развитак наше цркве. А да је нама оваква књига од потребе — мислим да нам не

треба доказивати. Свакоме, а особито онима, који се баве изучавањем историје ма ког народа, познато ће бити, да је немогуће корачити у историју без знања црквене историје. Једна без друге нити се може изучавати нити разумевати. А кад једно без другог не мислимо онда и изучавање историје српског народа, не може се обићи без ове последње, нити се може и даље остати овако, као што је до сада било. Ко хоће да изучава и да зна историју развића српског народа, њему је потребно да најпре изучи и да зна и религиозно-црквени живот његов.

За сада ми пуштамо само прву половину наших проматрања о српској цркви, која ако ничим другим, оно бар својим првим *покушајима и систематичким проматрањем религиозно-цркв. живота срп. народа*, заслужују да обрате на себе пажњу благосклоних читалаца. —

I.

Од VII.—XII. в.

Почетак хришћанства у Србији. — Прво и друго крштење Срба. — Осујећење обојих. — Ћирило и Методије. — Дуваљански сабор — Први сплетски сабор, — Одељење хрватске цркве од српске. — Почетак јереси у Србији.

Кад су Срби у време општег пресељавања Словена заузели у VII. веку земље око Дунава, од којих један део обухвата и данашњу кнежевину Србију,[1] они су као и ос-

[1] Срби су дошли 636. г. и заузели источну страну старе Илирије, т. ј. садашњу Србију, Босну, Херцеговину, Црну Гору и јужну Далмацију; а Хрвати (634. г.) доселили су се на запад и заузели садашњу Далмацију, Истрију и Хрватску. Constant. Porph. de adm. imp. cap. XXXII. p. 81. 82.

тали Словени тога доба били многобошци: веровали су у различне богове и богиње. У народним песмама сачувана су и имена многих од њих, н. пр. *Додон*, — бог грома и кише (одкуда после код нас *Додола)*; *Давор*, — бог јунаштва; *Љела*, — богиња љубави и дружбе; *Мира*, — богиња сна и смрти, итд. Свима овим боговима и богињама, подигнути су били храмови, у којима жречеви отправљаше различне обреде у част њихову и служише им. У то многобошко доба, клетва је била у уважењу и поштовању код Срба. Тужним гласом и јаукањем они исказиваху своју тугу и жалост за умрлим братом, другом и рођацима својим, а труп мртваца бацаше у ватру с пуном вером у бесмрће душе. У опште карактер и домаћи живот Срба тога времена сведочи, да је друштвено стање било код њих прилично развијено. Главна су им занимања била земљерадништво и трговина, Срби знаше и музику, а говба развијена беше код њих у велико; тврдо се држаху својих обичаја, а што је најважније: *високо цењаше свој језик и своју народност*.

У оваквом религиозно-наравственом развитку, сукобе се Срби у првој четвртини VII. века с хришћанским светом и то најпре с римским духовенством, које је већ дошло било у Србију, да обраћа народ у нову веру. Развитак народа српског био је такав, да су проповедници науке Христове могли без свакога труда приволети Србе к себи и обраћати их у нову веру. Чим су римски свештеници крстили неке и неке, вера хришћанска одмах почне хватати корена у Србији и за кратко време хришћанство се тако распростре, да осим једних Нерећана, није човек могао наћи куће, а да није крштена или да се не мисли крстити. Византијски император Ираклије, који је пустио

Србе у Илирик видећи такав успех хришћанских проповедника, зажели да се још више зближи са Србима, па и сам пошље проповеднике у Србију да крсте остале, који се још не бејаху крстили. Нови ови проповедници, које је император Ираклије послао, били су такође из Рима, будући је Илирик заједно с Далмацијом по установама ћесара припадао западној половини римске царевине, којој је и после кад је Србија већ потпала под власт Византије, потчињена била не само српска но и бугарска црква. То, што су позвати проповедници из Рима а не из Цариграда, није имало у то време никаквог особитог значења како за оне који се крсте, тако и за саму чистоћу хришћанске вере, будући је то било око 640 год. а римска црква за онда још је била у једно са источном. По овоме и хришћанство које је распрострањавало римско духовенство у Србији није се ни у чему разликовало од источног — православног. Ново покрштеним Србима одмах послани буду јепископи, свештеници и ђакони и црква српска потпаде под власт јепископа спљетског, где су у то време живели потомци старих Римљана, пресељених у Далмацију Диоклитијаном. Пошто се Срби крсте, они се закуну престолу св. апостола Петра у Риму, да ће у миру живети са суседима[1], а папа као накнаду за то обећа им мир и своје милостиво заступништво пред престолом божијим.

Али негледајући на толико усрђе и заузетост папе и римског духовенства, вера хришћанска није се могла за дуго одржати у Србији. Узрок овоме био је тај, што су римски проповедници, неразумевајући свога посла и позива, одмах после крштења Срба почели им и свој латин-

[1] Ова обвезаност дата је била Србима као члан вере, по коме се они треба да управљају (Farlat tom. III. p. 34.)

ски језик наметати и на њему службу божију служити. Неразумевајући добро српски, они се нису старали да усвоје, и мало боље науче језик свога стада, које кад виде, шта се ради и шта су наумили његови латински учитељи, остави и учитеље и веру и врати се опет к пређашњем свом многобоштву. Истина било је и таквих, који су и после овога остали у вери хришћанској, но и они, не увиђајући свесно, каква је и у чему се састоји та њихова нова вера, били су само по имену Хришћани. Латински проповедници, незадовољни таквим поступком, почну силом наметати Србима свој језик црквени и доведу их до тога, те ови омрзну и на њих и на хришћанство и одмах, чим умре Ираклије, очисте све своје жупаније од нове вере и заведу на ново своје старо богопоштовање — своју многобошку религију.

Тако се свршило предузеће Рима, да распространи веру хришћанску у Србији. Њему не би суђено, да посеје семе науке Христове међу Србима и да оснује прву хришћанску цркву српску.

Нападања Сарацина (Арављана) на Србију, принуде Србе да опет ступе у блиске односаје с хришћанским истоком. У то време седео је на престолу византијском Василије Македонац. Догоди се тако, те Василије с успехом одбије Сарацине од Србије, што одмах подигне Василија у очима народа српског и он зажели, да се с њим још тешње зблизи. Усхићени таквом жељом и обрадовани победом Василијевом, одржаном над Сарацинима, Срби поишту од императора, да им он буде заштитник и покровитељ и пошљу — као што Константин Порфиродни говори — заједно с Хрватима прозбу Василију, да им он пошље учитеље и проповеднике хришћанске, који ће их крстити

и научити новој вери, али не из Рима већ из Цариграда.[1] Император им по њиховој жељи пошље нове учитеље — Грке, који се одмах, чим дођу у Србију, заузму око посла и почну обраћати народ у веру хришћанску. Уз то Василије потврди и изабране Србима главаре, којима по грчким проповедницима поручи, да управљају народом тихо, не као господари, већ као очеви народњи; побрине се и о новој цркви српској и о њеном богослужењу. Но на жалост и овај други покушај обраћати Србе у веру хришћанску, није испао за руком. Грчки проповедници, као и њихови сународници, по својој занесености, гледали су на Србе као и на све остале народе као на варваре. По поноситости и надувеном карактеру свом они се нису хтели старати, да науче српски језик и да се њиме послуже у свом послу, у обраћању Срба у веру хришћанску, већ су га навалице презирали и старали се увући у Србију поред вере и свој грчки језик онако исто, као што је то и римско духовенство чинило. Срби опет, по својој урођеној тежњи за својим, чували су свој језик и ослањајући се на свој здрави смисао и своју жељу веровати само у оно, што је за њих разумљиво, одмах чим спазе намеру грчку, одлуче се од њих и оставе и цркву и попове грчке, па уведу опет своје пређашње богослужење — своју многобошку религију.

---

[1] Код Срба владао је у то време Мунтимир, а хрватским кнезом био је Сдеслав. (Слов. др. Шаф. т. 2. к. I .стр. 414. к. 2. стр. 16, 17.) Шафарик говори да су само Срби послали депутацију у Цариград и молили Василија да им пошље свештенике. Ном. К. Порфир. јасно говори да је депутација послана била и од Хрвата. То исто говоре и други историци н. пр. Штр. Гласник, VI. стр. 72.

Тако и овај други покушај, да се обрате Срби у хришћанску веру, оста такође без успеха и својим неразумним поступцима Грци учинише више зла него и саме папе. С друге стране, враћање Срба к многобоштву и њихово одупирање односно језика доказује, да су Срби примали веру хришћанску с пуном свешћу, које не видимо код осталих Словена. Руси и Бугари крстили су се по заповести својих кнежева и то сви у један пут. Међу тим Србе не само да нико није гонио да се крсте, већ су напротив они сами молили да им се пошљу учитељи и проповедници хришћански. Што они ове не послушаше, то опет није било до њих кривица. Независећи ни у политичком ни у црквеном одношају од Византије, Срби наравно нису хтели слушати Грке, а још мање примати туђ језик и веровати у оно, што сами не разумеју и не знају; дакле није никакво чудо, што Грци нису могли успети у свом послу, и што скоро оставише Србе онако исто, као и римски свећеници.

У оваквом жалосном стању налазила се вера и црква хришћанска у Србији до IX века. У то време јаве се нови проповедници, који сазнајући сву важност народног језика и потребу Словена, заузму се око тог посла боље и озбиљније и од Латина и од Грка, па одпочну свој знаменити рад и предузму обраћање Словена у веру Христову на *словенском* језику. Проповедници ти били су св. Ћирило и Методије, просветитељи и учитељи свију Словена.

Од друге половине IX века почиње се за све Словене нов и бољи живот духовног просвећења. Нови учитељи словенски св. Ћирило и Методије, својим апостолским служењем, обасуше Словене новом светлошћу и новим успесима у вери хришћанској. Све, што је промислу мо-

гућно било дати бољег и племенитијег — све је то уливено било у њихово срце словенско. Вођени од Словена и гајећи још од колевке тежњу за својим родом, они су и после, као јавни раденици, свесно ишли тим правцем и са завзетошћу радили посао, ког су се примили. Утицајем њиховим и код Срба, као и код осталих Словена у IX веку почиње се брзо распрострањавати хришћанство, основано на унутрашњим начелима вере и народности, које је за тим прелазило и у сами живот њихов. Превод јеванђеља на словенски језик био је први сигнал — први знак духовног просвећења старих Словена, њиховог духовног и моралног узвишења и политичког развитка. Све ово било је од велике важности како за остале Словене тако и за Србе и много је допринело њиховом религиозном развитку. Од тог доба, дела вере и цркве постадоше друштвена питања, што је опет јамчило и за политички развитак српског народа.

После појављења св. Ћирила и Методија и превода јеванђеља на словенски језик, није се више сумњало о томе, да ће престати она дуготрајна борба двеју партаја и да ће и најжешћи ортодоксали уклонити се са свог места и услед сопственог убеђења пристати на овај нови поредак ствари. Ово ново наступивше доба за Словене није ни у чему налик на оно кад су римски легати пропагандирали за свој свети латинизам и кад су Грци због своје надувености гледали по преко на српски језик и сматрали га за варварски, на коме се Богу служити не може. Најпосле и сами Срби мучно би се одважили на прелазак у хришћанство, кад би све ово још и даље стајало. Они би се по свој прилици пре решили на то, да и даље остану у мраку незнања и непросвећености него што би допу-

стили да над њима завлада деспотизам туђе јерархије и народности. Ово је у једно и био узрок што Срби неразумевајући да је сила живела у мисли, коју су после света браћа остварила независно од њиховог личног рада нису могли доцније веровати да их сам св. Ћирило и Методије нису обраћали у хришћанство. Може бити да су они путујући из моравског царства у Рим свраћали и у Хрватску но у Србији они нису били[1]. Али народно веровање не задовољава се тиме. Уважавајући света дела учињена св. Ћирилом и Методијем, народ српски сматра њих као своје просветитеље и поштује њихову памет са особитом признателношћу.

Важни појав у животу српског народа и његовом религиозном развитку тога времена, биле су *славе* које су се и до дан дани одржале у српском народу. Оне су се јавиле овим начином:

Срби, као један народ, још од вајкада живели су патријархално и делили се на неколико племена, од којих свако заузимало је неки простор земље. Хришћанство примала су сва племена свако за себе и избирали су при

[1] Луције и Дукљански летописац говоре, да су и Срби и Хрвати просвећени били Ћирилом и Методијем (Farl. t. III. p. 58. 59, Гиљфер. Письма стр. 70. и даље), но њима не треба веровати свагда. Можда су св. Ћирил и Мет. доиста проповедали слово божије и Србима и Хрват., као што и Фарлатије говори, но Далмација, где су они били, још није то што и Србија, па за то не треба веровати ни Фарлати, кад он оснивајући се на горњу двојицу, говори да су словенски апостоли доиста били у Србији и тамо проповедали слово божије Ill. Sacr. Farl. tom. III. pag. 64. (Из Гласника к. VI с. XXIII. стр. 80, 1868. г.)

том себи патрона и име оног светог у који су се дан крстили. Тако су постале славе код Срба.

Какав је морао бити узрок овоме појаву у српској историји? Многи држе, да су Срби, узимајући славе хтели тиме, да освештају старо свештено служење — успомену о некадашњем многобошком живљењу и веровању. Може бити, свакојако види се из овога радост с којом су Срби примили хришћанску веру, а поред тога у томе се исказује и жива веза међу Србима, која се с хришћанством појавила била у Србији и освештала све поступке и грађанске установе њихове.

У то време, Срби су служили по црквама својим на свом рођеном језику, у почетку X. века у Србији је било већ и свећеника Словена, које је рукополагао свећеник Нонски (на далматинском приморју) такође Словенин[1]. Таквим начином словенска стихија у то време већ се почела била уздизати и кренити у српској цркви.

Но на жалост биле су и такве околности, које нису давале да се та стихија развије, а с њом заједно да се и православље утврди у Србији. Негледајући на то, што се Србија налазила близу Византије, негледајући најпосле на њену заузетост око распростањавања хришћанства међу Србима, Србија до XII. века све једнако била је област римске цркве, од које су Срби још у VII веку добили прве своје наставнике и учитеље. Дакле у црквеним делима, Србија је више зависила од Рима него од Византије, а у једно време млађана црква српска зависила је и од Бугарске. Српски кнежевићи (као на пр. Михаило Војисављевић 1050. г.) више су пута и сами признавали власт римских првосвећеника над собом, с ни-

[1] Исторія Сербіи Ранка стр. 3.

ма се договарали и од њих добијали титулу краљева српских. Папа .Григорије VII. назове кнеза српског Михаила нѐ само краљем но и сином, што једно без другога није могућно било ни помислити, особито папи који се непрестано тешио надом да му Србија не ће измаћи из шака.

Што се тиче учења и управљања српске цркве у овом периоду, ми морамо приметити да о томе ништа поуздано не можемо казати. Диоклејски (дукљански) свећеник (XII. в.) као једини извештач тога доба прича нам, да је уређење епархије и устава црквеног било дело *дукљанског* сабора. Тада говори он (кад се већ распространило хришћанство међу Словенима,) по прозби кнезова, српског и хрватског, папа (или патријарх?) и грчки император, пошљу к њима епископе и мудре људе и кнез их прими на далменском пољу (Dalmininm, сада Думно или Дувно — поље у Херцег.) и сазове ту сав народ српски, па и оне, који су словенским језиком говорили и учине сабор; осам дана већали су о закону божијем о св. писму и о стању цркве; четири дана о власти кнежевској, о банима, жупанима и сотницима и о стању државном. Оснују јепархије и границе њине.... Српског или дукљанског јепископа произведу за митрополита и предаду му на руковање ове цркве: *Антивар* (Antibarium) *Будву* (Buduam) *Котор* (Ekatarum) *Скадар* (Dolcignum, Scadram) *Дривас* (Drivastum) *Соиствену Србију* (Pollelum Sorbium) *Босну* (Bosnium) *Травунију* (Tribunium) *и Захумље* (Zaculmium.)[1]

---

[1] Illir. Sacr. Farlati, tom. III. pag. 58. 59. (Из Гласника кв. VI. Свеска XXIII. стр. 77.).

Ако је веровати Дукљанском свећенику, сабор овај по свој прилици био је одмах после првог крштења Срба, дакле пре него што су се јавили словенски апостоли. Из овога се изводи, да су Срби, одмах чим су први проповедници хришћанства дошли у Србију имали већ и свог сопственог независног митрополита и своју јепархију. У осталом овим нагађањем не да се доказати, да су Срби били у то време православни, јер се извесно зна, да су они у то време потпадали под власт римског првосвећеника и да је католицизам имао за онда превагу над грчким православљем шта више главни пастир српске цркве архијепископ барски (или антиварски) зависио је од Рима и отуда добијао *палијум* (необходан знак сваког архијепископа налик на омофор у правосл. цркви.) Њему су потчињени били сви епископи у Србији и Албанији[2] а осим тога и све духовенство грчко или словенско (као што пише папа Александар II.) т. ј. православно. Од Рима зависили су такође и архијепископи пола талијанских пола словенских вароши: Дубровника и Спљета, и по свој прилици они су имали утицаја и на цркву босанску. У

[1] Русск. Беседа за 1860 г. ст. Гиљфердинга: Чѣмъ подерж. православная вѣра у Сербовъ. Стр. 15.

[2] Антиварском епископу потчињене су биле ове епископије у Србији и Албанији: которска, босанска, требињска, дивотска, пилотска (Пулати у сев. Албанији), српска, свачска, сходринска. (Була папе Александра (1062.) антивар епископу.) У Фарлате (tom VI. ed Coletti) и Јафе (Regesta pontificum). — Овакви односаји Србије почињу од времена кнеза Михаила Војислављевића, који је око 1050. г. предао Србију папи. За време импер. Василија маћед. српска црква зависила је од цариградског патријара.

средини Србије био је само један епископ који је имао столицу у Рашкој, старој престоници великог жупана српског Немање I. и епископ тај као што нам се чини, био је православне вере[1]. Премда се не може поуздано рећи, да је унутрашњи део Србије зависио од Цариграда а приморје (т. ј. Дубровник и Сплет) од Рим-папе, опет нема сумње да је на јадранском мору имао више утицаја Рим, а унутра у српској земљи — Грци и Бугари.

У осталом положај и стање српске цркве тога доба било је такво, да ниједна од поменутих цркава ни римска ни источна, није могла објавити своје право на њу. Одвојеност та доводи нас у сумњу, те не знамо да ли је у X и XI. веку српска црква била православна или католичка. Кад би се случајно догодило да или римска или источна црква објаве Србе својима, то и једна и друга могле би с једнаким правом рећи, да је она потчињена била и Византијском патријарху — кад Грци тако говоре, и римском првосвећенику — кад папа хоће њу себи да присвоји. Спор међу њима могла би решити само историја тога времена, но она је на жалост тако тамна и замршена, да се на њу није могуће ослонити.

Но да би ово још јасније и очевидније представили ми ћемо навести и пример за то. — Св. Владимир кнез подгорски признан је за свеца и западном и источном цр-

[1] Првобитна је јерархија до св. Саве била усредоточена, колико је до сада исторички познато у епископији бањској код цркве св. Петра у Рашкој, где-но после српски просветитељ постави владику у Захумљу, где се г. 1044 спомиње епископ неки Гаврило у епископији босанској. (Богомили и црква босанска, Петрановића 1867. у Задру, стр. 27.)

квом, прва хвали његову оданост католицизму и прославља га за то у својој цркви, друга опет православљу. Коме ћемо сад више да верујемо и како да објаснимо овај појав у историји? Ми мислимо, да се појав овај објашњава самим положајем српске цркве у коме се она налазила у то време т. ј. њеном одвојеношћу од осталих цркава како западних тако и источних. Другојачије ми бисмо морали тада признати власт над српском црквом не само папе, но и цариградског патријарха, што опет никако није могућно допустити.

Дакле српска црква и после појављења св. Ћирила и Методија, још се није са свим утврдила у православљу. Она је очекивала, да дође оно време, кад ће се из саме средине њене јавити личност, која ће по примеру просветитеља словенских са свим утврдити православље у Србији. Личност та био је св. Сава први архијепископ и просветитељ српски, кои је самим промислом одређен био да утврди веру православну у српском народу и оснује прву народну хијерархију у Србији. —

У време другог крштења Срба катедре диоклејске није више било, будући је варош у којој се она налазила разрушена била варварима[1]. За сва време X и XI. века биле су катедре по другим местима и у средини народа. До нас није дошло никакво извешће, по коме би могли казати кад је свака из њих постала. Сачувана су самоназвања и број њихов. Тако, по архиђакону Фарлати ми дознајемо, да је свака жупа или општина српска имала свог епископа и да је било епископских катедара и у оним местима, где је сада Црна Гора, Босна, Херцеговина,

[1] Cal Eccl. Asemm. tom. IV. pag. 407.

Расија, Сирмиум стари и Далмација[1]. Но све су оне биле потчињене најпре архијеп. солунском а после неког времена — јадранском (Jadrensis.) По смрти Методија који је мењао своју столицу у Велеграду[2] Словени, којима је он проповедао и који су остали верни православљу, подпадну под власт самосталног архијепископа *прве Јустинијане*. У кругу овог архијеп. биле су све оне земље, које се спомињу у IX. указу импер. Јустинијана, а на име Дакија сред. мора, обе Мизије (горња и доња) и Панонија[3]. Из овог се изводи, да су српске и бугарске земље у црквеном одношају потчињене биле архијепископу прве Јустинијане, али тако, да су и Срби и Бугари имали своје

---

[1] Ibid. — Узгред и о Далмацији Мацијевски говори, да су црквеним делима у Далмацији најпре управљали свештеници постављени Методијем (исто тако и у Панонији) а после Грци (стр. 30.) Но после смрти Методија, тамо су установљене биле и латинске катедре, почем су Далмација и Панонија потпале биле под власт западних владалаца и римско духовенство истерало Грке из ових земаља. Но, говори Мацијевски, ниже духовенство и даље је потпадало под власт православ. епископа. Доиста на сабору 1068 год. држаном у Далмацији ми налазимо међу осталим епископима и епископа босанског Тодора. Из овога ми изводимо, да су 1., дела далматинских Хришћ. зависила су од епископа (православног) и да је тај епископ био Тодор Босански, и 2., да су дела панонских Срба и пр. Хришћ. зависила од београдског епископа, најближег. Ето за што је један из њих морао присуствовати на сабору далматинском.

[2] Добнер тврди, да је столица Методија била у Београду (в. матер. Кепшена 1826. стр. 111.) Истр. первоб. цер. Мацијевског стр. 62. —

[3] Oriens Christ. tom. II.

провинцијалне митрополите. Архијепископом прве Јустинијане могли су бити и Бугари и Срби. Они су избирани били од њихових епископа а утврђивао их у том достојанству кнез илирски (српски).[1]

У оваквом стању и положају налазила се јерархија српске цркве до XI. века. Од тог времена грчко духовенство почело је стешњивати и истискивати из српске цркве народни елеменат. Но патриотска осећања Словена, тражила су непрестано прилику да се избаве ове грчке деспоције и Срби најпосле срећно успеју у овоме и оснују у XII. веку своју народну јерархију. Али пре него што почнемо говорити о овом узвишењу народне јерархије, ми ћемо најпре да кажемо неколико речи и о другом српском племену — Хрватима који су у исто време крштени кад и Срби.

Док су се Срби, не утврдивши се још ни у политичком ни црквеном обзиру, колебали међу западом и истоком, међу православљем и католицизмом, друго српско племе — Хрвати, налазећи се под утицајем западног духовенства, почну се мало по мало делити од своје браће — Срба и прелазити на страну Рима и римског учења. Довде Хрвати и Срби били су, може се рећи, са свим један народ, раздељен на неколико самосталних делова у управљању но који опет живљаху једним општим историјским животом, — народ, у ког је сва радња по самој природи усредсређена била на трговини код мора, а унутра утицајем приморја и богатих вароши такође се живо радило и напредовало и у другим гранама привреде; па производило све што је неопходно нужно било и у зе-

[1] Cedrin tom. II. p. 293.

њи и на страни. Овако је све било до првог спљетског сабора т. ј. до 925. год. После овог спљетског сабора, браћа по рођењу по језику и по својој пређашњој судбини у историји растану се и пођу различним путем како у политичком тако и у црквеном животу. С тим се свршило и унутрашње јединство Хрвата и Срба.

Земља Хрватска од самих првих времена, као да је осуђена била на унутрашњи раздор и неслогу. Усред словенског света посташе латинске вароши: можете себи представити, какве су међусобне распре морале бити међу Хрватима и Латинима; црквена јерархија, црквена управа, све је то било опште. Ако су епископа избирали, једни су вукли на једну а други на другу страну; Хрвати су наметали Латинима епископа Хрвата, а Латини опет свог њима, тако да је морало најпосле доћи до свађе, коју је у оваквим случајима свагда решавао папа. Нереди ови принуде најпосле епископа нонског, да се одели од митрополита спљетског. Поступак овај нонског епикопа изазове митрополита спљетског, те се он потужи папи. Томислав кнез хрватски и Михаило — српски (захумски) да би помирили епископа нонског с митрополитом спљетским, обрате се за решење к папи. По одобрењу папе Јована X, а по молби кнезова, папски легати, као што говори једно старо предање, дошавши у словенске земље с посланицом од римског првосвећеника, обиђу све вароши хрватске и српске, посете владаоце и једних и других, сазову у Спљету сабор и отпочну седнице своје 925. г. Под председништвом легата, сабор после дугог гласања и дебатовања реши: да се Словени одбију од тражења своје независности од папе и од свог словенског језика. Осим тога решено буде, да се сви епископи право-

славни покоре спљетском митрополиту, ког је сабор изабрао за примаса све хрватске земље. За тим запрећено буде служити по црквама на словенском језику и установљени буду 10 канона којим се заповедало, да се ни један епископ ни хрватски ни српски не усуде у будуће постављати ма ког то било у звање свештенопослужитеља, за ког знаду да зна словенски језик; и да и сами не служе на том језику.

Последице сабора, разуме се, нису се могле јавити одмах чим су решења његова подписата била легатима папским. Српска црква није никако ни примила решења сабора, нити их је усвојила. У хрватској служили су службу божију и писали књиге и даље на словенском језику, само у другом облику — глагољици, коју остали Словени нису употребљавали. С догматичке стране хрватска црква после првог спљетског сабора, већ се почела приближавати католицизму. Савршено потчињење хрватске цркве папи догодило се тек после, кад је на хрватски престо ступио Звонимир (1075. год.) Од тог доба хрватска црква, изузимајући две три општине далматинске које су негледајући на сва гоњења[1] опет сачувале код себе православије и словенско богослужење — дакле од тог доба, хрватска црква оста на веки под управом римских папа и латинских попова.[2]

---

[1] Још и дан дањи у Далмацији налази се више од 100.000 православних. Гласник к. VI. . Св. XXIII. стр. 99.

[2] За падењем православија пало је и хрватско царство. На крају XI. века међусобице даду прилике Мађарима те се они умешају у дела Хрватске а 1097. г. краљ мађарски Коломан узме приморски Београд (сада Zara ecchia) престолницу хрватску и сасвим уништи поли-

Што се српске цркве тиче, она је у то време била тако слаба и незнатна, да митрополит спљетски није ни обраћао пажње своје на њу, а камо ли да је и помишљао о томе, да је присаједини и покори себи. Незнатност ова, баш у оно време, кад је најживље пропаганда римска радила у Хрватској, била је велика срећа за српску цркву. Благодарећи њој, она је сачувала семе учења источне и ћириловске проповеди, које је после при великом Немањи и св. Сави донело свој обилати плод.

После првог спљетског сабора и одцепљења Хрвата, појави се у Србији и *Богомилска* јерес. Успех јереси зависио је највише од тога, што је међу Србима у оно време још било многобожаца и што се ново-обраћени у хришћанску веру још не бијаху добро утврдили у њој. За време владе св. Владимира, кнеза подгорског, као што се у његовом „житију“ писаном на грчком језику говори, богомилска јерес распрострла се по Србији тако силно, да он није знао шта ће да ради и како да истреби лажно учење јеретичко. Вадава се он трудио око тога и гонио јересе-учитеље бугарске, они су се све већма множили и распрострањавали своје лажно учење. Најпосле у XII. веку, као што се говори у „житију“ св. Симеуна Немање, против ове јереси сазван је био сабор, на коме је решено, како да се истребе бугарске варалице народа српског. Босна, била је права постојбина богомилских пропагандиста и учитеља. Они су се у њој непрестано борили за одржање свог учења и бранили су се не само од напада-

тичку самосталност Хрватске. Слов. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 26. 28. Письма объ исторіи Серб. и Бол. Гильфердинга стр. 231. (Из Гласника к. VI. св. XXIII. стр. 99.)

ја православне цркве босанске, већ и од католика, који су на њих често читаве крсташке војне дизали, само да би их истребили из Босне. Борба ова богомила с православљем и католицизмом породила је и друго зло у Босни — раскол у самој цркви православној, који је дуго време владао у Босни под именом *„цркве босанске — вере босанске."*[1] А највеће зло које су богомили учинили Босни, то је пропаст краљевства босанског и покорење Босне Турцима, јер су им они први отворили пут у Босну и предали им за недељу дана више од 70 градова у руке.

Учење своје богомили су узели од Манихеја т. ј. дуализам (два начела). Једни су држали, да је свет овај створио *сатанаило* или зло начело, а друго опет, добри дух — *строитељ* (*иконом*) или добро начело. Оба ова начела имала су своје последнике како у Бугарској, где су се они први пут јавили, тако и у Босни. У Србији било је само једно учење и то с добрим начелом. Богомили обојега рода нису признавали крштење деце, крст, Мојсијеве књиге и тајанства. Јеванђеље објашњавали су како је ко знао. Угледајући се на основатеља хришћанства, Исуса Христа, избирали су једног из своје средине за учитеља, који је после окружавао себе ученицима.

У оваквом стању налазила се вера и црква у Србији до XII. века. До овога времена била су два сабора у Сплету, и на једном од њих осуђен је био св. Методије као „сачинитељ" словенске литурђије. Но оба ова сабора тичу се само цркве хрватске; српска црква није примила решења њихова нити је слала своје представнике на

[1]) Тако звана народна црква, о којој говори Петрановић у својој расправи о Богомилима.

них. У XII. веку православље се са свим утврдило у Србији. Како се ово догодило, ми не знамо: то је била природна последица народног живота, који се неда лако разумети и у књигу записати; то је био онај прелаз из једног догађаја у други, који поставља међу између два периода и измењује сав живот народни — сву његову историју. Тако се то догодило за време Немање и св. Саве и са политичким и црквеним развитком српског народа. Самосталност политичка и уједињеност свега српског народа под једним владаоцем, узвисила је и цркву српску и њену јерархију, коју је после св. Сава својим неуморним трудом подигао на ступањ архијепископије српске. По овоме дакле св. Сава чини епоху у српској историји, од ког се и почиње други период српске црквене историје.

II.

од XII—XIV. в.

Немања I. вел. жупан — Св. Сава просветитељ и први архијепископ српски. — Уређене митрополије у Србији. — Архијепископи после св. Саве. — Односаји римских папа к српским владаоцима и српској цркви.

Калуђерство и манастири у Србији. — Значај њихов за срп. народ. — Устави у српској цркви (устав св. Саве и јерусалимски). — Разлика између њих. — Лавре и прости манастири (женски манастири у Србији и судба њихова; архитектуре српских цркава). — Црквена књижевност.

Утврђење православља и народне јерархије у српској цркви, догодило се у једно исто време кад и поли-

тичко узвишење српског народа. До половине XII. века у српској историји нема ништа, што би говорило о политичкој и црквеној уједињености Срба и њиховом државном развићу. Шта више, о њима до тога доба, није могуће казати ни то, да су били целокупан народ у том смислу као што се ми данас разумемо. Једини тек задатци будућности, као природни заметци народног усавршавања — то је све, што је кадра историја казати о њима. Прави уједињени и државни живот Срба, почиње се тек с Немањом и св. Савом.

Године 1143 један од кнежева земље српске, коју по старом обичају делише после смрти оца — владара рођена браћа између себе, по имену Немања, крштен по римским обредима (a latinis haereticis, као што вели летописац), а затим у 30-ој години својој примив православље, науми помоћу Грка и грчког императора, да се попне на престо и укине ону убитачну за државу и народни развитак поцепаност, која је до тога времена обичајем освећена и утврђена била.

У преврату овом, Немања се одупираше на нову снагу — на народ, и помоћу његовом он као глава православља, ког се и народ већином држао, подигне своју малу кнежевину и оснује једну целокупну државу српску. О појаву овом у историји српској може се рећи, да он није био дело једне личности или правителства, већ да је постао као последак приуготовљења народњег и народне свести у околностима тадашњег доба и живота. Дело Немањино у томе се само састојало, да он прогласи православље у Србији, те да тиме одбије утицај латинства и римског првосвећеника. Он то учини и као вешт политик свога доба, први се одрече папе и пређе на страну свога народа.

Од тог доба, од кад Немања прими православље, он се непрестано стараше, да припомогне благостању српске цркве и жеља његова да је уздигне у јерархичком односају, није га оставила до саме смрти. Одликујући се побожношћу, он је подигао многе цркве и задужбине[1] и тиме на векове оставио лепо име у српству. Као ревносни последователь православља, он се старао да истреби јерес богомилску[2] у Србији и да уништи заостало многобо-

[1] Прву цркву подигао је у месту где се крстио, у име св. великомуч. Ђорђа; другу у топлици, цркву св. Николаја; трећу на реци Ибру, такође у име св. Николаја; четврту у Косаници, храм пресв. Богородици; пету у Студеници (царску лавру) и још неке. Рајић чест. II. кн. VII. стр. 332

[2] У Шафар. 6. Памят. древ Славянск. письм. стр. 58. У срп. летоп. нађеном Гильфердингом од XV. в. српска историја почиње се с Немање за то. „што кад је умукла прва проповед у српској земљи и различне јереси почеле се умножавати, они који су управљали земљом, нису се ни најмање старали о истребљењу њином, док Немања није ступио на владу.“ Руск. бесѣда, 1860. г. стр. 11. Аријева (богомилска) јерес, као што је сам св. краљ називао, мора бити да је здраво распрострањена била међу властелом (бољарима) јер св. краљ сам говори, да је на сабору бившем по случају овом било жестоких препирака, особито кад је Немања почео изобличавати јеретике: „Си же глаголющоу светомоу семоу. и распри велицѣ бывьше“. Али Немања није одступао од своје мисли и јавно је изобличавао и гонио оне, који се нису хтели одрећи лажног учења свог: „и сьвесъдокав сь светителюмювьонимемъ и велможами своими и съ чесними черицами и пославь на нихъ (т. ј. јеретике) вооръженихъ своихъ“..... и овихъ (јеретике) разлиними казнами и изгнанию подверже,... оучителю же и начал-

боштво[1] које му је трн у оку било. Но главна мисао Немањина обраћена је била на Атон — ову средсреду православља, коју и данас поштују сви православни хришћани

Пошто је 37. г. владао као велики жупан Србски, он преда управу над Србијом свом старијем сину Стефану, а сам се, по наговору свог најмлађег Сина Саве покалуђери у Манастиру Студеници и добије име Симеун (1195. г.) После две године дана (1197), он остави Студеницу, дође у атонску гору и стани се у манастиру Васоседу. Путујући и раздавајући милостињу светогорским манастирима, он нађе развалине некадашњег манастира

иних ѧꙁыкъ ꙋрѣꙁа ꙋ гортани.... и книги єго нечестиве нжде и того иꙁгнаніє сътвори, ꙁапрѣщє неисповѣдати ни поменовати оминюдъ тръклетаго имени (Житије Св. Сим. од краља Стефана у Шафарика).

[1] Из тога, што у бољарским кућама нису могли трпети „смрада глоухихъ коумиръ.“ може се извести то, да је аријанство (или богомилска јерес) распрострањено било у Србији заједно са идолопоклонством јер „глоухоїꙋ коумиръ“, који св. храљ спомиње и „бьсовскїє храми“ Доментијана, могу се однети само к јазичеству. Тамо — знатно је, што се нигде не спомиње, да је Немања гонио римску веру, а међутим зна се, да је у његово време било и таквих, који су се држали западне вере. Ово је можда било за то, што по мањини, они нису могли ниуколико сметати плановима Немањиним а можда и за то, што је сам Немања до 30. године био римокатолик, па му успомена младости сметала да насрне на ону веру у којој се он родио и васпитао. Најпосле мислити је и ово, да је Немања подржавао пријатељство с римском вером због тога, што другојачије неби имао никаква ослонца у случају нужде, почем је с Грцима већ у непријатељству био због отетих од њих вароши.

Хилендара, који су морски разбојници у прах и пепео претворили били, које новцима, које рукама надничара, што их посла из Србије Стефан, манастир буде подигнут и назван Српска Лавра.[1] По заповеси грчког цара Алексија а по молби Симеуна, Хилендар буде ослобођен од свију терета и добије новог старешину, кога сам цар наименује, и најпосле царском повељом поклоњен буде заједно с оближњим виноградима српским владаоцима, као знак слоге и пријатељства за потоња времена. У Хилендару Немања проживе 8. месеци и у њему умре 13. Фебруара 1200. год.

После смрти Немање, Хилендар добије велику превагу код Срба као светиња, као месте благочастивих подвига светих људи а највише као задужбина св. Симеуна и његовог сина св. Саве. Зато српски владаоци свагда су се старали о њему: слали му помоћ у случају нужде и награђивали га свакојаким правима и повластицама.

Особито знатна и славна дела у српској цркви скопчана су с именом св. Саве, првог архијепископа и просветитеља српског. Околности које изазваше св. Саву на поље црквеног раденика, држим да су свакоме више или мање познате. Доста је ако кажемо, да је св. Сава, по својој тежњи к благу народа и цркве, оставио кућу очеву и отишао на атонску гору, да се тамо упозна још боље с

[1] У Хрисовољи Симеуна о овоме пише се овако: „изыдохъ изъ отечества своего къ св. горѣ и обрѣтохъ монастырь, бывшїи Хилендар. и да же не бѣ камен на камени осталъ и сподоби мене владыки мои бити ему ктитори дадохъ монастырю и Милїахъ село." У Љетопису овако стоји: „Купиша многою цѣною место ватопедское, зовомое Хилендар — населиша сербскихъ своихъ иноковъ." Гласник ч. V. стр. 38.

хришћанским истинанама и да послужи Господу Богу по примеру светих људи и благочастивих подвижника па истоку. Разуме се, да онакав ревносни бранилац вере и побожности а уједно и љубитељ свога народа — као св. Сава — није могао дуго остати на једном месту и спасавати се у пустињи. Он је сазнавао потребу и нужду свог народа, особито у оно време, кад је равних њему мало било у Србији, па зато он на скоро и остави атонску гору. Назвање „просветитеља“ које му је српски народ дао, св. Сава је заслужио с пуним правом, јер утицај који је он имао на сву и државну и црквену организацију онога доба, био је веома важан и користан.

Премда су Срби још у VII. веку просвећени били хришћанством, опет је темељ његов утврђен био у време св. Саве и под његовим непосредним надзором. Рад св. Саве говори нам о узвишеним тежњама његовим, које је он проповедао и у живот уводио. Он се старао не само о душевном већ и о телесном благу народа и водио свест народњу оним путем, којим је он и после његове смрти још за дуго ишао.

Око 1209. год. св. Сава постављен би за архимандрита студеничког[1] у ком су манастиру лежале *мошти* св. Симеуна, основатеља студеничке лавре. Незадовољавајући се поступцима брата свог Стефана, који се непрестано зближавао са западним духовенством — чинећи ово из политичке цељи — св. Сава остави царску лавру и врати се на Атон. Но чим Стефан дође до цељи и покаје се, св.

[1] За јеромонаха посвећен је св. Сава у м. Хилендару еписк. српским, а за архимандрита постављен је у Солуну митроп. Констанцијем. Прибавленіе к твор. св. отецъ. За 1869. г. ч. VIII. стр. 281.

Сава опет зажели вратити се у Србију. Враћајући се из Атона по други пут он отиде најпре у Никеју, где је у то време живео православни патријар источни. Овде после љубавног дочека од стране цара Тодора Ласкара и патријара, св. Сава замоли императора, да заповеди патријару поставити Србима архијепископа Србина, препоручујући му једног од калуђера атонских, који је с њим путовао. Император из уважења к св. Сави предложи место архијепископа српског њему самом. Св. Сава, знајући од какве користи он може бити цркви и народу српском, прими понуду императора и 1221. г. патријар рукоположи га и прогласи за архијепископа целе Србије.[1] Спремајући се већ да пође у Србију, али руковођен у овај мах чисто народњим осећањем и љубављу к свом роду, он изиште од цара и патријара право да може сам постављати епископе у Србији.

Таквим начином добијена буде олакшица за српске епископе а уједно уништи се дужност, по којој су они морали ићи у Никеју ради рукополагања за епископа. Уз ово, патријар преда св. Сави и своју повељу у којој се говорило: да не долазе више из српске земље у Никеју они, који тражили буду достојанства архијепископа српског, већ нек их у Србији сабор св. епископа поставља по

[1] Доментијан нигде не назива по имену патријара, који је хиротонисао Саву, а само каже да је грамата с правима дата од стране патр. Германа. Герман постао је патр. 1226. г. а император Тодор умрьо је 1221. г. Дакле посвећење св. Саве није могло бити за време Германовог управљања црквом, У прологу стоји да је св. Сава посвећен 1214. г. а патријар Дионисије каже 1218. г. По Српским Љетописима св. Сава посвећен 1219. г. Гласн. I. 164; X, 145.

свом нахођењу.[1] Повеља беше потписана царем и целим сабором епископским у Никеји и предана буде новом архијепископу српском.[2] Таким начином благодарећи св. Сави црква српска постане независна како од истока тако и од запада и избавила се од неприлика и терета, који јој сметају да се она слободно развија и усавршава.

По доласку свом у Србију св. Сава као архијепископ договори се с братом својим краљем Стефаном и раздели на ново Србију на епископства. По овом његовом раздељењу сва Србија подељена буде на *дванајест епископија* овим редом 1., епископија *Захумска,* с катедром код манастира Богородице. 2., *Диоклејска,* код цркве архистратига Михаила. 3., *Дабарска* (сада Дабра), код цркве св. Николе 4., *Будимска,* на Морачи (више Спужа — садање село Будимо), код цркве св. Ђорђа. 5., *Рашка*

---

[1] Грамата патр. цариградског гласи: „Герман божијом милошћу архијепископ Цариграда, новог Рима и васионски патријар, ради имена Господа нашег Исуса Христа, посветили смо Саву за архијепископа све српске земље и дали му власт у целој области црквеној, да може постављати епископе, јереје и ђаконе, да може праштати кривице људских сагрешења учећи и крштавајући све у име Оца и Сина и св. Духа. Сви православни Хришћани да га слушају као мене самог.“ Житія святыхъ Муравѣва за Январъ 1860. г. стр. 205.

[2] Један од српских летописаца говори о томе овако: „Сѵвва же архїепискупъ молить цара и патрїарха, да дадутъ ему власть и по нему сущимъ въ земли его, своими епискупи освящати себе архїепископа, а Царьграду неходити; царь же и патрїархы аще и тешко прошенїе, но немогоше его преслушати, и даша ему власть такую. Гласник св. X. стр. 259.

(предео у ком је била столица Немањића — садашњи Нови Пазар), код цркве св. Петра и Павла. 6., *Роска* (сада село Росита), код манастира Богоматере (Студеница). 7., *Призренска*, код манаст. Богородичног (међу Шаром планином и реком Белим Дримом на граници Албаније и Маћедоније). 8., *Грачаничка* (на Косовом пољу), код манастира Богородичног. 9. *Топличка* (код Топлице), при цркви св. Николе. 10., *Браничевска*, (с обе стране реке Млаве где она у Дунаво утиче), код цркве св. Николе 11., *Београдска* код цркве Богородице и 12., *Моравичка* (у Ужич. окр. село Моравица код цркве светога Ахилија).[1]

За епископе св. Сава избере већином ученике своје, који су с њим из атонске горе у Србију дошли. Грци замењени буду Србима и српским духовенством, које је до то доба било одвећ слабо и незнатно. Таким начином буде утврђена у Србији нова — народна јерархија а с њом уједно и нови религиозно-црквени живот. После рукоположења његових епископа и утврђења јерархије народне у Србији св. Сава *постави* — као што пише љетописац — „свещенники и дїакони и подїакони и весь слоужьбнїи чинъ“, а сам оде у манастир Студенички, уведе у њему

---

[1] Љетописи не говоре једнако о местима где је св. Сава поставио епископе, само се каже да их је поставио 12 епископа (Гласник I. 164, V 37, XI. 46. Майкова исторія стр. 220 и 221). У Доментијана говори се овако: „Свѧтитавь же и сь благородивыми, гдѣ и въ коихъ странахъ епископы поставити“. А за тим напомиње се „омь ученикъ своихъ, ихъ же достоины и подобны знаше, епископи сихъ освѧщаютсѧ.“

обичај светогорског општежитија *и поснички калуђерски живот*.

Катедру архијепископа српског, св. Сава утврдио је у манастиру Жичи код цркве вазнесења господња. Из повеље дане жичком манастиру види се, да су новој цркви поклоњена била многа обликња села, свештене утвари и остале принадлежности црквене[1] Црквено имање осло-

---

[1] Осем ове дане жичанском манастиру, сачувала се још једна повеља коју је св. Сава дао м. Врањину. У њој светитељ пише: „Спаситељ је рекао: који мене славе, ја ћу их прославити; који мене исповеда пред људима, тога ћу и ја споменути пред оцем мојим небесним. Христољубиви Иларион, преосвећени епископ зетски, слушајући речи Спаситеља поднео је многе труде за време свог светитељства. Постављени од мене за епискона зетске области, он се пре свега старао о томе да учи људе закону божјем, за тим је подигао у м. Врањину дом Богу — цркву у име препод. оца нашег Николаја и предао је свето место мени и под моју заштиту. — Ја, архиепископ све српске земље, издајем заповест именом Господа нашег вседржитеља и именом смирења мог да после мене, моји насљедници ово свето писмо не обраћају у **метохију** архијепископа или употребе на друго што.... Нека братија сама избира себи старешину, које архијепископ нек само благослови". (Повеља од 1233. г. у пола сачувана у Извѣст. Акад, VII., 207 и 208.) Ово ревносно старање Св. Саве о зетској катедри није било бесплодно 1252. г. старањем: „епископа вса ѕетскои области кѵр Неофита, восполнiающаго все недостающее иѕ св. писателем в. св. церкви архангела Михаила на мѣстѣ Иловицѣ", преведен је на ново номо-канон с потпуним правилима и толковником (Григор. стр. 182, 183), који је 1270. г. пренешен и у Русију).

бођено је било од сваког плаћања и данка а људи, што припадају манастиру, служили су архијепископу и њему се покоравали. У Жичи су се венчавали краљеви српски и постављали архијепископи, епископи и игумани.

У епархији св. Саве било је по казивању Рајића (стр. 71.) дванајест манастира и сви су основани били српским владаоцима и народом по савету св. Саве, који се особито око тога бринуо, да утврди веру православну у Србији и препречи пут западној пропаганди. Манастири у Србији били су у то време велике радионице хришћанске и народне образованости. У њима су по сведоџби Рајића „кромѣ юношъ къ дꙋховномꙋ чинꙋ готовящихся, равнѣ и мирстїи Серби наставляеми били.“ Св. Сава се сам лично старао о њима, посећавао их често и гледао, да народ не само у вери, већ и у испуњавању хришћанске обвезности поступа као што треба. Даље св. Сава старао се да утврди љубав и братство међу православнима, који су се непрестано гложили због вере.

Негледајући на оволики труд око манастира, св. Сава доспевао је још, те је и сваког, који је долазио к њему обучавао и исправљао у ономе, што овај не разуме и у чему греши; а управитељима и пастирима цркве свагда је препоручивао, да се тврдо држе васионских сабора и светих отаца и да чувају веру православну. Знајући још напред, какве последице могу изићи из тога, што је брат његов Стефан примио венчање и круну краљевску од папе, он још пре него што је постао архијепископом, посаветује брата да се на ново венча на краљевство и то обредима источне цркве. Стефан одмах на то пристане. Пред многобројним народом и духовенством српским св. Сава венча на ново Стефана на краљевство по обредима православне

источне цркве и назове га „првовенчаним краљем српским.“ Венчање ово уздигне још већма лозу Немањића пред народом и сачува га и за унапред од туђег насртања и грамжења за влашћу. Таквим начином св. Сава покаже с једне стране српским владаоцима, да се може и без папске буле и венчања обићи и опет остати краљем и владаоцем српским а с друге опет, утврди и усвиси и саму власт краљевску у земљи српској.

Около 1237. г. умре архијепископ Сава I.[1] на путу у Бугарској у вароши Трнову, враћајући се из светих места, куда је он на поклоњење ишао. Из Трнова тело његово после кратког времена пренесено буде у Србију у манаст. Милешево[2], задужбину краља Владислава. Црква

---

[1] Мислило се да је св. Сава умрьо 1241, но то није истина. Бугарски патр. Јоаким, који је присуст. при опелу св. Саве, умрьо је у првој половини 1237 г. кад је Асењ обсађивао Цорулум, садашњу Чорлу (Acropolites с. 36.) Дакле смрт св. Саве догодила се у Јануару 1237. г. Тако и по летописима: Ник. л. 2. стр. 287 и 288. Гласник V. 46; X. 263. У псалтиру Кипријановом, памет св. Саве празн. 14. Јануару; у царског № 564. тако исто као и у грч. Синаксару. Но на Атону празнују памет. св. Саве 12 Јануара. Патерик Атон. 2, 180.

[2] Ман. Милешево је Херцеговини у жупи „Црног Крша“ на растојању једног сата од Прилипа. У старом срп. прологу под 6. Мајем говори се: „вь си же день принесенъ бысть отъ Трьнова града въ славную лавру Милешевꙋ кралемъ Владиславомъ первы архіепископь и господинь српскые ꙁемли светы Савва кь свое отьчество въ л. 6742 (1234). У години је погрешка; али на сваки начин у Србији празновали су и пренешење остатака (моштију) св. Саве.

српска а за њом и сва источна па и западна, признаду га за свеца и одреде дан празновања памети његове.

Узимајући радњу св. Саве у свој потпуности њеној, ми не можемо а да не приметимо узгред и то, да је она била од превелике важности не само за цркву већ и за државу српску. Политичку уједињеност српског народа под једним владаоцем и лозом Немањића остварио је највише он; јер је својим моралним утицајем на српски народ и његову властелу учинио, те се у српској земљи већма крепио и развијао дух народног јединства, које је веома важно било за Србе у оно време. Успомене о славним делима св. Саве, сачувале су се и до дан данашњи у народу српском и историја не ће никада заборавити овог знаменитог човека, који је самопрегорењем и љубављу к народу српском означеновао све своје поступке и сав живот свој. Име његово остаће до века светло и славно, као што су му и дела била.

Самосталност српске цркве, утврђена св. Савом првим архијепископом и просветитељем српским, јамчила је и за славну будућност њену. Наследницима св. Саве није ништа друго остало, већ продужити рад свој у оном правцу којим је велики светитељ српски ишао. Знајући све ово архијепископи српски старали су се да оправдају свој високи положај у цркви и држави српској, и да стеку у народу име достојних заступника престола св. Саве. Својом заузетошћу и трудом око проповедања, својом љубављу к народу и православљу, архијепископи српски успевали су у овом раду и препречавали пут римској пропаганди, која се за онда јако осилила била.

У ово време — о коме ми говоримо — духовенство српско удружило се било с правитељством и оба заједно свом снагом ударе на општег непријатеља — на римско

духовенство. Дружба ова била је од замашног значаја не само за цркву већ и за државу српску — за њено унутрашње стање. Какву је важну улогу играло духовенство српско у то време, може се видети из свађе Драгутина с оцем. Драгутин устане против оца свог, краља Уроша великог, у намери да се попне на престо српски. Сава II. тадашњи архијепископ српски, својим саветима толико пробуди у Драгутину чуство уважења наспрам родитеља, да он одмах послуша архијепископа и покаје се пред њим. Други пут, кад је он кушао срећу, да после смрти очеве завлада престолом, духовенство одрече се њега и преда владу његовом млађем брату Милутину. Милутин, попевши се на краљевски престо помоћу духовенства такође није заборављао, од какве му користи може бити оно, особито у државним пословима. Из узрока овог, он је свагда живео у љубави с њим и грађењем и подизањем манастира, заклањао своје домаће и државне послове. —

У осталом с Милутином, који је толико пута варао папу и опет се с њим пријатељио, духовенству српском није могуће било опходити се онако као с Драгутином. Милутин као вешт политик и зналац свог времена увидео је, да је за политичко усавршавање Србије неопходно нужна слога између државе и цркве и да је последња најпоузданији пут којим се до цели лакше доћи може; па је за то и помагао духовенство и цркву. Манастири, које је он подиго, може се рећи да су били његови први политички планови за даље, — и он се готово никада није варао у рачуну. Оваквог човека, као што је био Милутин, није било лако уплашити анатемама, па за то колико се папа више старао да предухитри Милутина и да му наметне силом своју политику и свој римокатолицизам, толико

се више Милутин уздизао над њим и обмањивао га. — Овим истим путем ишао је и Душан и разлика између Милутина и Душана само је у томе, што је први дејствовао на срце, на побожност, а други више на свест народњу.

У Србији за време владе Немањића, односаји световне власти к црквеној били су дружевни и братски. Све, што год се тицало спољашњег и унутрашњег уређења у цркви, радило се општим договором на саборима. Сабори отворани су били с благословом архијепископа и с допуштењем световне власти. Право председништва на сабору, давало се обично архијепископу земље српске, као најстаријем по чину и месту у ком је он живио; но осим духовенства на њима су могли бити и световни људи. Овакав један сабор, био је у време архијепископа Данила и краља Стефана Дечанског, на ком је Стефан поклонио 30. села манастиру Дечану. Шта више и такве ствари, као што је на пр. освећење храма, утврђавало се обично целим сабором епископа и игуманом српске цркве.

При оваквом стању српске цркве, т. ј, кад се епископи и свештенство тврдо држаше прастарих правила црквених и предања цркве и кад краљеви српски заједно с народом постицаху оданост к православљу; разуме се, да није могућно било ни помислити о јересима и кварењу истинитог учења и установа цркве каквим новим лажним учењем. Познато је из пређашњег нашег говора, како се полако вера хришћанска распрострањавала у Србији и како је народ српски читавих пет столећа двоумио: да ли да прими веру хришћанску и православље или да се са свим отпади од новог учења. Убеђење је говорило једно, а у ствари је често излазило са свим друго. Но кад је већ хришћанство обухватило било сав народ српски и кад је

он већ одржао самртну борбу с туђим елементима и језиком и увео у цркви свој рођени језик, без ког он није могао даље поћи ни у моралном и умном ни у државном развићу свом: тада се није више требало бојати, да ће он оставити своју нову веру.

С тога, што је религијозна свест пробуђена била и српски народ разумео свој нови положај, јеретичка учења нису се могла јако утврдити у Србији, и, као што нам историја прича, у Србији за време Немањића, не бејаше никаквих нових учења и мудровања, осем једне богомилске јереси, коју туђини унеше у Србију. Ко мисли да је ово понижење за народ српски и његову цркву, он нека обрати своју пажњу на то, којим су путем ишли Срби у свом религијозном развитку, па ће се уверити о противном. Народ српски у свима односајима и религијозном и државном, развијао се постепено и свесно; — отуд његова мржња к цепању и тежња к јединству, к општем договору и братству. — — — —

Св. Сава пошто је утврдио у српској цркви народну јерархију, подигавши дванаест епископија и над свима архијепископију, уредивши манастире у Србији, обреде и празнике црквене, — све као што је у православној Византији било, остави дужност архијепископа српског и преда је на сабору свију епископа у М. Жичи (год. 1235) свом ученику *Арсенију*, човеку благочастивом и достојном наследнику узвишеног престола светитељског.

Око 1266 год. умре други архијепископ српски Арсеније и сахрањен буде у Пећској цркви св. апостола. На његово место, по узајамном договору сабора епископског изабран буде за архијепископа *Сава II*, трећи архијепископ српски, син првовенчаног краља Стефана. Једни

говоре, да је Сава II, коме је пре калуђерства било име Предислав, дуго живео на Антону као прост калуђер; а други, да је не само живео, већ и управљао као игуман манастиром Хилендаром, но увређен Хусарима (Корсарима,) остави Атон и врати се натраг у Србију, где и буде изабран за архијепископа српског.

Четврти архијепископ српски био је *Данило I.* О њему мало што знамо казати. Летописац Данило каже, да је он због неке кривице збачен био с престола светитељског, но каква је била та кривица — о томе се ништа не спомиње. По својој прилици Данило I држао је страну Драгутину, кад је овај хтео да отме престо од оца, па је због тога и збачен био са катедре архијепископске, на коју је после смрти Уроша опет дошао као архијепископ.

Јаникије — пети архијепископ српски, био је ученик Саве II, и живео је с њим заједно у м. Хилендару. Кад преподобног Саву II изабраше за архијепископа он се по други пут врати на Атон и постане игуман хилендарски. Год. 1272 после смрти Саве II., сабор српских епископа изабере га за архијепископа српског.

Шести архијепископ српски, био је *Јевстатије I.* Њега је закалуђерио знаменити епископ зетски Неофит. До избора за архијепископа, Јевстатије живљаше у м. Хилендару и одонуд већ као игуман хилендарски, рукоположен буде после смрти Неофита за епископа Зетског. После смрти Јанићија, сабор у Жичи избере га за архијепископа српског и он се на време пресели у Жичу, где је била и столица архијепископа. Он умре 1281 год. у Жичи, где га и сахране. Кад после кратког времена нападну на Србију туђини и архијепископији жичкој почне

грозити опасност, нови архијепископ српски Јаков, свечано пренесе тело Јевстатијево у Пећ, где и данас почива.

После смрти архијеп. Јевстатија I, буде по обичају сазван сабор српских јерарха и на њему изабран буде за архијепископа *Јаков*, седми архијепископ српски.

После Јакова, ступи на катедру архијепископску, таквим истим избором *Јевстатије II* (1285), осми архијепископ српски. О њему можемо само ово казати: у време, кад је он управљао црквом српском, ступио је на владу Милутин. Пред смрт он се заједно с Драгутином пресели у Срем, но из каквих узрока — ми не знамо. Може бити њему се, као и многима другим није допадало, што је Милутин као млађи син ступио на краљевство, па је за то и оставио архијепископство и Србију.

Девети архијепископ српски био је *Сава III* (1310—1318), такође игуман хилендарски.

Године 1318 или 1320 изабран буде за архијепископа игуман хилендарски *Никодим*, — десети архијепископ српски. Још као игуман светогорског манастира, он по препоруци сабора преведе *типик* (устав) Јерусалимски, који је после уведен био по свима манастирима у Србији. Осем овога, за време његовог управљања црквом српском, основане буду још три епископије *Хвостинска*, *Мачванска* и *Бањска*. Ову последњу основао је краљ Милутин, а прве две архијепископ Никодим са сагласјем сабора епископска.

Ова доста незнатна измена у српској цркви, била је одвећ важна по својим последицама. Милутин, мењајући своје одношаје к Византији, принудио је и српску цркву, да пође истим путем. До тога времена краљеви српски живели су у миру с Грцима а исто тако и црква. Но корак

учињени Милутином, створио је сасвим други правац у политици. Освајајући од Грка њихове вароши и села,[1] он принуди српску цркву да она прва изјави протест против затекавшег се поредка ствари. И она то учини улазећи са Милутином у освојене земље, не само као прост гледалац, већ са својом проповеди, богослужењем и новим епископима. Ово је уједно био и први корак ослобођења српске цркве, од хегемоније (врховног старешинства) грчког патријара.

Једанаести и последњи архијепископ српски био је *летописац Данило II.* (1235—1328.) који је венчао Душана на краљевство. Кад је Дечански — отац Душанов — у Цариграду живео, Данило замоли краља Милутина, те се овај помири са сином. Од игумана хилендарског, Данило постављен буде за епископа хумског; а кад Дечански ступи на владу, сабор српских епископа изабере га за архијепископа.

Столица, свију до сада споменутих архијепископа српских, била је најпре *Жича*, а после смрти Јевстатија I. пренесена буде у *Пећ*. У Пећи је она била и после, кроз све време од XIII.—XVIII. века т. ј. до укинућа српске патријаршије.

---

[1] Милутин, заклањајући се пријатељством севастократора Тесалије и Локриде, Јована Ангела, често је упадао у грчке земље или сам или са братом својим Драгутином. Палеолог подигао се био против њега с војском но умре на путу 1283. г. Грчка властела дозвавши у помоћ Татаре, Турке и Фруге (Франке), мислила је да се освети Милутину, али није могла. Милутин у неколико бојева освоји оба Полога, Скопље, Овчије поље, Златову, Пијанеу, Струмицу, Серь (Серез) Дьбрьск, Кичаву, Поречје, опљени влахијодску земљу и дође до Солуна и Атона. Исторія Сербіи Майкова стр. 227.

У рукопису једном из XII. века (наштампаном у Гласнику XI.—1859 г. стр. 160.), осем горе речених једанаест архијепископа, спомињу се још два: *Јефрем* и *Спиридон*, но ово ће по свој прилици бити погрешка преписивачева или су ова двојица били неки чувени епископи, па су им имена записана у читуљама архијепископским просто из уважења.

О радњи српских архијепископа, осем Св. Саве, ми нисмо у стању ништа поуздано казати. Данило — овај врли и знаменити „придворни панегириста и проповедник,“ причајући нам о животима српских архијепископа, говори у опште,[1] да су сви они свето испуњавали своју пастирску и проповедничку дужност, да су *постили* и спремали се

[1] Карактерна је црта свију српских летописаца времена Немањића: много говорити и ништа не казати. Своје погледе и суђења о стварима, они нису никад исказивали. Из узрока овог и сва историјска „сказанија“ српска, која су сачувана до данас и којих има прилично на броју, ни мало необјашњавају живот српског народа и историјске догађаје. А међу тим ова „сказанија“ и „житија“ једини су производ старе српске књижевности (искључујући преводе и званична акта). Друга је карактерна црта ових „сказанија,“ осим споменуте страсти к фразеологији и одсуству здраве мисли — још и безобразно лицемерство. Оно је угушивало у старој срп. књизи не само слободу суђења већ и свако морално чуство. Треба само прочитати „сказаніа о дѣаніахъ“ српских краљева од лозе Немањића — тој фамилији пуној преступа брата против брата, сина против оца и оца против сина, па да се види, до каквих се граница могло развити ниско-поклонство. Тако, ви ћете наћи у њима једно поред другог овакве фразе: „семѹ благоѹчестивомѹ кралю Ѹрошѹ (Милутину) оставникшѹ сына своего возлюбленнаго Стефана (Данил,

за архијепископски сан у манастирима; једном речи, он више говори о личним достојанствима њиховим, него о радњи њиховој у цркви, црквеном управљању и изван ње. Из узрока овог, ми смо принуђени ограничити се за сада само овим што до сада рекосмо. Будућност, која је свагда пред нама, могуће је да ће нам о овоме и нешто више казати . . . .

Српска црква, поред опште тежње к целини и јединству унутрашњем, није се могла развијати слободно, будући јој је туђ елеменат врло рано почео сметати у томе. Римске папе помоћу својих легата и попова, обраћали су многе на своју страну и сејали у Србији семе распре и свађе међу вернима. Духовенство српско истина свагда се јако одупирало против католицизма и чувало своје стадо од учења западне цркве, но краљеви српски, находећи се често у тешком положају, принуђени су били тражити помоћи од папе и тиме предаваше кашто и саму цркву

житије Милутина); или „сей благоўестиви краль Ўрошъ третїи (Дечански) ненависть воздвиже на сына своего возлюбленаго (Душана) и въ мѣсто любве великїе совершенною ненавистїю возненавидѣ. (Жит. Дечанског) и. пр. Не може се рећи, да су ови пороци летописаца српских случајно донесени однекуд појединим личностима. Не, да ниско-поклонство и фарисејство није било уопште распрострањено у Србији у то време, или боље рећи, да нису виши слојеви окужени били тим пороком, онда не би савременици и најближи потомци признавали све српске владаоце од Немање до пропасти српског царства (осем оцеубице Душана) за свеце, необзирући се на то, што су многи из њих, са свим хладнокрвно чинили ужасне преступе и готови били одрећи се православија једино из политичких цељи; нити би опет црква принуђена била, да ово народно мњење,

српску у руке римском првосвеђенику. Борба ова с Римом и римским католицизмом траје и данас, особито у оним крајевима, где политичко стање Срба није осигурано.

Начин, ког су се папе држале у борби са српском црквом, био је свагда један исти. При најслабијем покрету у Србији, зађевицама великаша с народом, или ситним и личним свађама у двору српском, првосвеђеници римски одмах су се умели наћи, предлажући од своје стране или молитвено заступништво за увређеног сина цркве пред престолом апостолским, или савез западних владаоца и верних синова папских и то свагда под условом супремације престола св. Петра т. ј. зависности српске цркве од папског престола. Краљеви српски, имајући у виду политичке интересе своје државе и желећи распространити своју власт и даље, доста пута готови беху предати се папи у руке заједно с црквом и признати зависност православне цркве српске од римског престола. Често се догађало, да су краљеви српски и сами лично примали католицизам и пуштали римске легате, да пропагандишу по Србији — но и то тек на кратко време. У осталом

односно неких из њих, после порече као незаконито. На сваки начин, за све ово не треба осуђивати народ српски, већ оне више слојеве у њему, који су све примали, што год је са стране донесено било и који су после окужили и сву књижевност српску. Занесена духом времена она није ни помишљала о народу, нити је мислила да њега игде има на земљи; она о њему нигде ништа не говори. Панегиризам, и то онај најнадувенији и до немогућности подао — то је најкарактернија црта свију српских летописаца времена Немањића. Записка Геогр. Общ. кн. XIII. стр. 278 чл. Гильфердинга: „Боснія, Герцеговина и Старая Сербія."

ваља приметити, да је непостојанство ово било штетно за православље; јер ма да су се владаоци српски и одрицали католицизма и враћали се опет к православљу, прост народ, запавши једном у руке римским епископима и поповима, тешко се могао ишчупати.

Тамо, где се католицизам већ утврдио био, као што је било н. пр. у Далмацији, никаква га сила није могла истребити. Особито ваља узети у рачун, да је умна превага свагда била на страни противника српске цркве и православља, а то је много допринело и њиховом брзом распростирању католицизма у Србији. Доминиканци, минорити и остали вешти мисионари папски, доводећи често Србију у сукоб са западом, свагда су „ловили рибу у мутној води.“

За боље објашњење овога појава, ми ћемо навести неколико примера, из којих ће сваки моћи увидети, у каквим су непријатељским одношајима стајале папе према српској држави и цркви и како се ова последња напрезала, бранећи се од насртања папских.

Вук (Вулкан,) млађи син Немањин, у договору с угарским краљем, науми да се одели од брата свог Стефана, и отме од њега Хум и Дукљу. Да би још боље успео у својој намери, он се обрати за помоћ папи Иноћентију III, обећавајући му од своје стране покорност римском престолу и старешинство римске цркве над српском. Стефан, да би поплашио брата и сам се обрати к папи. У писму свом к римском првосвећенику, Стефан је молио папу, да помири брата с њим, називајући га уз то оцем својим и признавајући као и Вук власт његову у цркви. Но папа уздајући се више у Вука и надајући се, да ће помоћу његовом увести римокатолицизам у Србији, откаже своју помоћ Стефану и пређе на страну противника

његовог, брата му Вука. Да би формално утврдио договор с Вуком, папа пошље у Србију 1199 год. своје легате, Јована капелана и Симеона ипођакона с налогом, да сазову у Диоклеји сабор и ту уреде српску цркву по правилима и обичајима римске цркве; да исправе, истребе и искорене из Србије све што је рђаво и преко мере, а посаде оно што је полезно и честито. Заједно с њима, Инокентије пошље палијум архијеп. диоклејском и краљевски венац Вуку[1] У Диоклеји сви су с нестрпљењем очекивали папске легате и отпразновали њин долазак с највећом церемонијом. Трећи дан по доласку њином, отворен буде под њиним личним председништвом сабор, на који дођу и Вук с диоклеј. митрополитом Јованом и свима епископима и свештенством митрополије диоклејске. Решење саборско било је: да се у будуће духовенство не жени, да се заведе збор црквене десетине и да се за врховног судију у свему призна папа.[2] Шаљући по други пут своје легате у Србију, папа поручи колоцком епископу, да на ново утврди договор с Вуком о главенству папе. Али тек што је посланик отпутовао, папа чује да су се браћа по наговору православног српског духовенства помирила и тако му измакли из шака.

Краљ Милутин, да би утврдио своју власт у Босни, коју је као мираз уз жену узео био, и над којом су до тога времена мађарски краљеви владали, здружи се с папом и преко матере своје Јелене, која је одвећ предана била западној цркви, обећа му, да ће пустити римске легате у Србију и примити католицизам заједно с целим народом српским. Но ми већ знамо какав је био Милутин. У једно исто време он је, за дивно чудо, могао вршити

[1] Гласник књ. VI. св. XXIII. стр. 105.

[2] Тамо, стр. 106.

два посла. Тако је он и у овом случају радио. С једне стране пријакао се с папом и давао обећање, да ће примити римокатолицизам, а с друге опет зидао манастире по Србији и даривао цркве православне на истоку. А то ће рећи, да је Милутин гледао само, како ће да уграби прилику, па чим до цели дође да окрене леђа папи. Прилика се наскоро јави. Буна и задевице у Бугарској учине, те Милутин заборави не само на своје обећање, већ и на самог папу. За овим појави се и други случај. Брак Милутина с грчком принцезом (1307 год.) јако узнемири стару Јелену, мајку Милутинову, која као туђинка и западанка, није могла трпети никакве блиске сношаје са истоком. Милутин, видећи се у неприлици, опет окрене стари лист и одмах почне уверавати папу о својој оданости католицизму и о својим пријатељским одношајима према западу. За доказ свега овог, он пошље бенедиканском манастиру у Млеткама свакојаке скупоцене поклоне и тиме задобије поверење западног духовенства. Папа, обрадован поступком Милутиновим, одмах испрати у Србију по легатима католички символ вере,[1] освећени барјак и благослов свој на савез Милутина са Карлом Валојским, који се у оно време јавио био као претедент на византијски престо. Милутин видећи слабост свога савезника, одма промени план, одрече се савеза и јави папи да не може примити католицизам и пуштати легате папске у Србију, јер се боји, да се таст и брат његов на њега не ражљуте. Преварен таквим начином папа, науми, да се освети Милутину.

[1] Символ вере, који је папа послао Милутину и Драгутину, као и опширно изложење одношаја папских к српској цркви, види Гласник VI св. XXIII. За 1868 годину стр. 74—154.

Он одмах разашље посланице своје свима владаоцима западним и позове их да устану против неверног Милутина и да га силом принуде, да се покори престолу св. Петра у Риму. Но остварење крсташког рата против Милутина не испадне папи за руком. Догоди се некако те баш у то време Милутин умре и тиме осујети све планове римског првосвећеника. —

Овим истим путем ишао је и Душан. Кад је Лудвик дошао био у Далмацију, Душан одмах почне изјављивати покорност папи и зажели примити католицизам; но чим Лудвик пређе границу и дође у Италију, Душан заборави обећање и превари папу. Године 1357, кад је Лудвик по други пут долазио у Србију с намером да се освети Душану за учињену превару; Душан напусти своју војску на Лудвика и истера га из Србије. Те исте године по савету Венецијанаца, Душан опет почне молити папу, да пошље своје проповеднике у Србију. Папа пошље своје легате и благослови њихов рад обраћања Срба у римску веру. Но тек што су они дошли били у Србију, Душан нађе изговор и завади се с њима, а поданицима својим строго заповеди, да ни по што нијedan не прима римску веру, иначе ће зло проћи. За овакво јавно обешчашћење св. престола и вере, папи није никако могућно било осветити се Душану, јер је Лудвик у то време заузет био другим послом, а он сам није смео предузимати ништа без њега. У осталом негледајући на лавирање Душана, православље није повређено било ни у чему, јер је Душан хтео тиме само да одржи равнотежу у политици и да као и Милутин титрањем што скорије дође до цељи.

Премда се не може одрећи, да су неки од властела српских, због слабости своје искрено веровали папи и

држали се тврдо римокатолицизма, но што се народа тиче, он је свагда био против њега. Српски народ као што нам је већ познато, почео је био прелазити на страну православља у оно време, кад се западна црква већ почела била делити од источне и кад су сви умови страдали религијозним антагонизмом; дакле народ српски, допуштајући својим краљевима и царевима мешати се у црквене ствари и заводити често у цркви нови ред и веру, плаћао је само дуг своме времену — и ништа више.

То, што је дубоко укорењено било у његовој души и срцу, и што је он тврдо веровао и поштовао као светињу, то му нико није могао одузети силом. Савест његова била је чиста свагда од покушаја оскврнавити своју прадедовску веру и погазити закон, у ком се он родио и одгајен био. И доиста народ, — као што Хиљфердинг примећава — то је она снага, која је чувала православну веру и цркву у Србији од самог постања њеног, па до данас. Она ће је и у напред чувати, негледајући на притисак туђина и зулуме турске, који не даду главе подићи оној нашој јадној браћи, што под душманом пиште и злопате. Жив је још Бог народа српског, па ће му помоћи, да и он дође до слободе верозаконе и политичке — —

Ако српска црква за времена Немањића није била богата реформаторским идејама, налик на оне, које ми видимо на истоку у прва времена хришћанства, она се бар може похвалити својим манастирима, од куда су по највише и излазиле те идеје. С првих дана политичког и државног живота Србије и српског народа, калуђерство и манастири заузимаше прво место. На њима, као на неком пробном камену, основано је било и све унутарње развиће народа српског. На основу тога и сви по-

слови државни — свака нова мисао, морала је најпре одонуд благослов добити, па тек онда да има своју силу и значај у народу. Краљеви српски нису ништа радили нити пак што отпочињали без предходног саслушања савета и одобрења духовенства или бар архијепископа всей сербстей и поморстей земли. Народ такође није остајао натраг од својих владалаца и слушао је своје наставнике и учитеље вере, као и прве. Једном речи калуђерство с манастирима, то су биле у старој српској држави две велике цивилизујуће силе — силе, које су свагда чврсто свезане биле за народ и у њему полагале и све своје уздање и наду за опстанак и даље усавршавање.

Држећи се свагда и у свему народних начела у животу, калуђерство доба Немањићева, делило се по јерархичким признацима својим на три реда или степена службе.

У први долазе они, што носаху расу и камилавку или другим речима *прости калуђери*.

У други долазе *схимници*, који даваху *објет:*

1. да се посте и Богу моле.
2. да живе вазда у *дјевству*.
3. да се навек покоравају старијем и да ћуте.

За овим ишли су тако звани *велики схимници*, који свагда живљаху далеко од људи. Овог реда калуђера као да и није било у Србији и тек једног или двојицу могао је човек наћи у свој Србији — и то као реткост неку[1].

Кад се јавило калуђерство у Србији и ко га је први установио?

На оба ова питања може се одговорити да се калуђерство јавило у Србији у време св. Саве т. ј. у првој четврти XII. века, и да је св. Сава био први основатељ

[1] Гласник за 1867. г. к. IV. св. XXI. стр. 4,

њихов. Побуђења, која су руководила св. Саву да их заведе у српској цркви била су: 1, рђаво стање саме цркве и вере православне у Србији 2, потреба у људима, који би у стању били пробудити не само религијозну свест у народу, већ сачувати је да она и даље остане у њему чиста и неповређена и напоследак 3, образовање народно.

Оваква је управо рећи била глана мисија српских калуђера или бар основатељ њихов мислио је да она таква буде. Пресађујући грану Атонског „пустиножитељства“ св. Сава увидео је корист коју она може донети српској држави, те због тога старао се да је уздигне онолико, колико је то необходно нуждно било за бољи успех у послу, који је он први предузео у земљи српској. У прво доба српске државе, није довољно било оснивати све само на религијозну страну живота, није доста било само мирити људе с Богом, већ и са равнима — с братом и рођаком не само по крви и народности већ и по вери. Отуда оно узвишење калуђерства за време Немањића, и отуд она ревност краљева српских у подизању цркава а особито манастира тих старих *задужбина* царских.

У отплату за оволика преимућства и награде од стране великаша и народа, калуђерство српско трудило се, да распространи знање и образовање у народу. Манастири у Србији може се мислити да су у једно време биле школе, у којима се осим вере предавало и све оно, што је необходно нуждно било да зна сваки иоле развит човек у Србији. А да одиста они нису били последњим местима у Србији, још нам сведоче примери: Краљевић Марко и Милан Косанчић; први својим знањем у државним пословима а други турским и арапским језиком, које је он у манастиру научио. Краљ Стефан, последњи цар

српски у једној хрисовуљи датој манастиру Хилендару на Атонској гори, говори право и јасно, да је учитељ оцу његовом Сефану Деч. био јеромонах Антоније, *башта*[1] манастира Хилендара на Атону — дакле калуђер. Ови и многи други примери још већма нас утврђују у мислима, да ни мало не греше они који говоре, да су манастири у Србији у старо доба зидани и потпомагани били ни за што друго, већ једино за то: да се 1, народ у њима Богу моли 2, учи, и 3, да им они буду у исто време и благотворни заводи за сваки случај. Ово троје и учинило је, те српски калуђери са свим не бијаху налик на ону браћу своју на истоку. — — —

Без предходно установљених правила, није могуће представити ни једну религијозну општину — ни једну корпорацију, било то светску или духовну. Без њих разуме се нису могли опстати ни српски манастири, као поглавита уточишта калуђерске дружине, која живи под једним кровом и ради једне опште цељи. По овоме, прво што сваки манастир треба да има — то је устав манастирски. Но будући је цељ калуђерства источног била из најпре свуда једна и иста то су и устави морали једнаки бити, као што нам у томе сведочи и сам св. Сава, својим компилацијама (прерадама) извађеним из њих. Оваквих устава које је св. Сава прерадио и удесио према потреби српске цркве и калуђерства, било је два 1. *Хилендарски*, по коме су се дужни били управљати калуђери на Атону и 2. *Студенички*, који је намењен био царској лаври у самој Србији и важио у главном за све манастире и калуђере српске. И један и други устав, као производ једног

[1] Башта (помоћ игумна) у Хилендару, био је чином млађи од игумна а старији од економа и еклесијарха.

лица, били су у многоме налик један на другог, не само по форми, већ и по унутрашњем карактеру свом.

Осем устава св. Саве, црква српска за време Немањића, употребљавала је и устав *Јерусалимски*, који је 1319. г. преведен био на старо-словенски језик игуманом хилендарским Никодимом. По саизвољењу краља Драгутина и Милутина он нарочито послан буде за тај посао у Цариград. У време, по казивању Никодима, патријарх цариградски био је Нифонт (између 1312 и 1315 год), који у договору с Антонијем јерусалимским и патријархом антиохским, дозволи Никодиму да устав преведе на српски језик.[1] Кад је превод био готов и Никодије постане архијепископ српски, он настане те овај нови устав уведен буде у свима манастирима у Србији.

Разлика међу уставима св. Саве и овим новим Никодимовим или, боље рећи, јерусалимским, по свој прилици није била тако велика, као што се то на први мах може

[1] Тогда же тоусоущоу — говори поводом овим Никодим — и патрїархоу св. грова Јерусалима, кирь Атанасїю, и Антїохїнскомоу патрїархоу; видѣвь же и поклонився неизреченнимь благымь тамо (то јест у Цариграду) и оуставь троудолюбезиын тѣхь моужи, дрьжещихь Типикь по обычаю светаго града Ієрусалима, по оуставоу светаго Савы поустиние жителїа юегда же вьзведень бынхь на си светын великын престоль светаго Савы, всегда нмѣхъ въ оумѣ память подвига и троуда онехъ блаженыихь и честьнихъ моужию, паче же и оучителю и наставника нашего светаго Савы, вьслѣдьствоую словесемь отьщах се поне малою сию приложити, послахь вь царьскын градь монастирь светаго Прѣдтече и крьстителю Иоана, и принесень мы быст си типикь, Ієроусалимьскы, и прѣложих и въ нашь юезыкь оть письмень грьчскаго юезыка. Гласник за 1859 г. књ. VII. стр. 189.

мислити, будући се и св. Сава при састављању својих устава, као што нам је познато, држао не само устава св. Саве освећеног већ и јерусалимског, који је у оно време увелико распрострањен био на Атону.

Што се тиче саме садржине споменутих устава, то осим главних правила, тичућих се хришћанског морала, поста, идења у цркву, љубави братске и аскетизма, било је још и таквих, који су опредељавали и материјално стање доходе појединих лица, као н. пр. игумана или настојатеља манастирског. Ово је једино чим се разликују устави српске цркве од источних.

Манастири у Србији били су двојаког реда, једни су се звали *Лавре* као на пр. Студеница а други просто *манастири.*[1] И једни и другу имали су своје земље и људе

[1] Говорећи о манастирима и калуђерима у Србији ми нигде не споменусмо о женским манастирима и калуђерицама српским, па за то држимо да неће с горега бити, ако и о њима кажемо овде неколико речи. — Да је женских манастира било у Србији — то је факт, који не подлежи никаквој сумњи, но са каквим су правима они били и у каквом су односу стајали спрам црквене власти, то ми не знамо. Ми само знамо то, да су они били ненормални појав у старој држави српској, а више о њима нама се чини, нема се шта ни рећи. У осталом да ко не помисли, да ми ово говоримо онако на сумце — без икаквих доказа, позваћемо се пре свега на историју. Па шта видимо из историје? Историја нам о њима још ништа не говори, као да их није ни било у Србији. А народ? Он не само у својим песмама, већ и у самом предању није сачувао никакву успомену о њима. Дакле није ни чудо, што је он онако равнодушно гледао како Турци руше женске манастире и чупају из корена ту његову стару болештину...,

који су им им радили и од њих зависили; као што то доказују и многе повеље, које су давали краљеви српски на име разних манастира и цркава у Србији. Осем овога, они нису плаћали никакав данак и све имање манастирско заједно са земљом и људима остављено је било на расположење главном начелнику или игумну обитељи. На основу овога може се рећи, да су настојатељи манастирски за време Немањића били не само особе високе чином свештеним, већ високе и светском влашћу; и ово је један од најважнијих појава у српској историји.

Колики је био број манастира у Србији у то доба — ми не можемо тачно определити. Имајући у виду само ово, да није било ни једног краља српског, који није подигао бар један или два од њих,[1] број њихов види се да је био доста велики. Гиљфердинг у свом „Путопису“ говори, да је онај предео око Призрена у старо доба био готово сав начичкан црквама и манастирима. Народ — вели он даље — налази, да је у тој околини за време српске независности било до *260* црк. и манастира.[2] — Знатно је

[1] Само Милутин (од 1275—1321.) сазидао је око четрдесет цркава и манастира. У данашњој кнежевини срп. има их на броју 42 (манастира). А колико их је још било по другим крајевима српским: у Херцеговини, Босни и старој Рашкој обл. (Гиљфердинг. Запис. Геогр. Общ. кн. XIII. За 1859. г. стр. 217.)

[2] Што се тиче архитектуре и живописа ових споменика старе српске славе црквених грађевина, находећих се у другим странама света. Српске архитекте средњег века, позајмљивали су по неке ситнице и из талијанске архитектуре, од које обрасце, могли су они видети у Ломбардији и Венецији, с којим је земљама Србија у то време била у блиским сношајима. Ова околност наводи нас на ту мисао; да је архитектурни стил старих српских цркава у основним својим цртама, н. пр. по спољашности кубета, олтара и хиропсида — био романска,

што код толиког мноштва манастира у Србији за архијепископе српске избирани су били по већој чести игумни хилендарског манастира.

Сад да пређемо на црквену књижевност, па њом и да завршимо наша проматрања о овом другом периоду српске црквене историје.

Пре свега ваља приметити, да је црквена књижевност код свију Словена балканског полуострва била у старо доба доста богата, и то не само једним преводима, већ и својим оригиналним списима. Осим превода св. писма и св. отаца, словенска књижевност имала је и своје сопствене политичке живописне саставе. Што се превода тиче, то још у X. столећу ми налазимо сведоџбу о томе, да су изобличавања против аријанске јереси била преведена на словенски језик. Но управо у Србији, та учено-богословска радња почиње се тек с XI. веком — т. ј. са св. Савом. Цар српски и св. Сава, својим ревносним старањем око вере, и својим личним утицајима на свештенство и народ, будили су и распростирали просвету у српској земљи. До њих о књижевности српској не може бити ни речи, изузимајући само један превод св. писма, па и то туђе редакције (бугарске). Дакле св. Сава и овде се јавља пређашњом свеотимајућом личношћу и удара темељ будућој просвети и будућој књижевности српској.

а детли, као на прилику окна и колоне, више налик на византијски XII. века. Путник ће често наћи у једном истом здању и стрелчате прозоре са шарама на форму бршљана и прозоре са хиралдичким украсом, као у венецијанским црквама. Међу тим фреске, биће вазда талијанске; направљене по стилу Тинторета или по обрасцима самог Рафаила. (Serbien und die Serben von Rev. W. Denten, in el Berlin 1856. 3. 70, 71.) Ову особитост српских црквених зграда и украса приметио је и Каниц.

Под овим упливом св. Саве, духовна дејателност, почела се брзо развијати у Србији. Осим превода св. писма, преведени су били за кратко време и многи споменици црквених поука, догматике и црквене легенде. Такви су н. пр. били: српске редакције бугарског шестоднева (1263.); српски прилог (XIII. века); Слова Јована Златоуста, Патерик, Богословље Дамаскина (почет. XIV. в.) и многа друга. Отпочета је била и црквено-дидактичка књижевност, као н. пр: „Житија“ светих, Номоканони, Црквени устави и Летописи. У овом последњем случају, особито обраћају на себе пажњу историк Доментијан, јеромонак хилендарски (1264), који је написао биографију

Он мисли да су црквене зграде у Србији већином више налик на византијске. Што се фрески тиче, Каниц вели, да оне, као и све фреске у источним црквама, припадају школи Панселина, која је у XI. в. на Атону постојала. Особитост је њихова у томе, што су главе на њима лепо нацртане; израз лица озбиљан, профил правилан, а по некад — особито на сликама царским — доста верно преставља карактер онога лица, које је насликано. При овоме обично се заборавља на остале мање ситнице н. пр. на боје од хаљина, које се на неким местима одвећ јако бацају у очи. (Serbien's byzantiniche Monumente. Gezeichnet und beschriben von F. Kanitz 1862, gros folio mit II Tafeln Abbildungen, s. 17). Свакојако као што говори Гиљфердинг, зналац живописа, имајући у рукама средства, која су нужна за изучавање, нашао би у старим српским црквама обилат и још не дирнут материјал, за историју словенских вештина и напунио би свој албум богатствима у Сопочанима, Милешеву, Грачаници, пећској патријаршији, Дечанима и другим задужбинама Немањића. (Записки Геогр. общ. за 1859. г. к. XIII. стр. 138.)

Симеуна и св. Саве. Стеван првовенчани српски краљ (1228), који је саставио биографију или боље рећи описао живот свога оца Стевана Немање. За овим долази Ђорђе Цамблак (или Самблак), последњи из писаца тога доба, који је описао живот краља Дечанског (и за тим Душана). Најпосле сам св. Сава описао је живот свог оца, Типик (устав) Студенички, Типик Хилендарски и службу св. Симеуну мироточцу српском.

Будући се црквена управа у старо доба користила нарочитим заступништвом световне власти и будући је правац светске и духовне књижевности био један исти — т. ј. богословски, то и здраво рано појављење *Номоканона* (правила црквених) и уплив његов не само на духовно већ и светско благочиније — биле су ствари здраво природне. Превод *Кормчје* књиге обично приписују старом добу. Може бити, да су поједине црквене установе биле још за време Владимирово (1015.), но у сваком случају превод ових правила на словенски језик, није се могао јавити раније XIII. в., јер ако узмемо у рачун само ово, да се данас ни у Србији ни у Бугарској није нашло ни једног списа Номоканона писаног на слов. језику пре XIII. века, то ћемо морати признати као позитивно и то, да он раније тога времена није ни преведен био и да је први превод на словенском језику израђен био на Атону св. Савом између 1212 и 1215 г. Дакле ево још једне заслуге св. Саве, за коју ваља да му буде признателна не само српска већ уопште и сва словенска црква!

Богословско образовање, које је као што напред рекосмо, стојало на првом месту не само у Србији већ и по другим крајевима словенским, одазвало се својим утицајем и на историјску књижевност српску. Калуђери, поред

црквених књига и живота светих, записивали су и поједине догађаје из историје. У реду оваквих записивања, прво место заузима Данилов „*Родослов*“ српских царева и архијепископа, који поред свију својих мâна и хронолошких недостатака, остаће на свагда једини извор за српску историју тога доба. Осем летописа Данилова, има још и много кратких летописа, једни за себе, а други опет спојени с неким другим, понајвише богословским саставима. У њима као и Даниловом родослову општи је карактер религијозан; слог наличи више на библијски него на византијски ; дејствујућа лица говоре понајвише сама, као оно у старозаветним историјским књигама. Писци често наводе изречења из св. писма, пуштају се у морална и побожна размишљавања; место критичких проматрања о ствари, они описују различна и којекаква знамења и чудеса и најпосле улагују се и раздају похвале *силним мира овог*, као што се то даје приметити у Даниловом „*Родослову*“ краљева и архијепископа српских.[1] У осталом био какав му драго историјски значај њин, летописи ови важни су за нас по томе, што нам они доста јасно карактеришу онај ступањ умног и моралног развића, до ког је дошао био српски народ у то време; — а они нам говоре, да је време то, било време самог највишег религијозног развића српског народа и српског црквеног живота. —

Из досада реченог види се, да има два главна момента из којих се склапа црквени живот српског народа у овом

---

[1] О српским Летописцима Шафарик говори овако: Es sind eigentliche theologisirende, von allem Raze entblösste, durch müssig breiten Wortschwall ermüdende Lobreden auf Fürsten und Erzbischöfen. Одовуд се види да је најбољи писац био Доментијан.

периоду. Један од њих пада на утврђење хришћанства и јерархичког устројства у Србији, а други на највише развиће обојих. Моменти сви здраво се разликују међу собом, како по догађајима, тако и по самим личностима које стоје у прочељу и њима руководе. С једне стране стоји св. Сава и св. Симеун Немања, а с друге Милутин и архијепископ Никодим. Ове четири личности својом ревношћу и својом мудрошћу одиста доказаше, да су били достојни представници не само цркве и народа српског, већ и свог времена.

III.[1]

Босна и њена историја. — Стање цркве босанске у XII. веку. — Како је постала „народна црква" у Босни? — Значај народне цркве (или вѣрє босаньскє*) у Босни. — Учење цркве босанске и јерархија њена. —* **Крстїани** *(калуђери) и манастири (дома) у Босни. — Богомилска јерес, њена историја, учење и значај. — Престанак јереси и народне цркве у Босни.*

Пре него што почнемо излагати идући за овим период срп. црквене историје — период патријаршества у Србији — ми ћемо најпре да обратимо пажњу читалаца на *Босну* — ову, готово у свима одношајима карактеристичну земљу српску, која по свом оригиналном историјском развићу, заслужује да и особито место заузме у српској историји. — Почећемо најпре с њеног политичког живота.

[1] При састављању овог одела о цр. Босанској, ми смо се по највише држали Петрановићеве расправе „о Богомилима" (1867. г, у Задру).

Босна, као што се већ и из историје зна, била је некада српска жупанија и у свему је зависила од Србије[1]. Она се ни у чему није одликовала од последње; била је насељена једним истим племеном — словенским; имала је једне исте обичаје и традиције с њом, и била у једно исто време са Србијом просвећена и поуком хришћанском; — дакле по свему, она је тесно скопчана била са Србијом, па можда још тешње него и Хум, Травунија, Неретва и Дукља. Костантин Порфиродни, набрајајући области српске, нигде не спомиње Босну, подразумевајући и њу под општим именом Србија, подобно Мачви и Симберији. За тим Босна се неколико пута делила од Србије и живела својим сопственим — оделитим политичким и црквеним животом; признавала је у исто време и власт маџарских краљева над собом, док је најпосле Турци не покорише, у чијим се рукама она и данас налази. — Таква је у кратко политичка историја Босне.

До друге половине XII. века, ми готово ништа не знамо о унутрашњем стању цркве босанске: шта више и то незнамо, да ли је она до тог времена била православна или католичка. У осталом узимајући за сада као исторички факт, да је она до XII. века била православна, ми ћемо се постарати, да на основу неких дата опишемо у кратко унутрашњи живот цркве босанске и да објаснимо — колико се узмогне — и осталу судбу њену, до установљења

---

[1] Босна лежи међу р. Савом, Дрином, Неретвом и Врбасом. У јужним пределима њеним протиче р. Рама, од куда се и цела област звала некад Рама. Мађ. краљеви Бела II. а за њим Гејза, звали су се: Dalmatiae, Croatiae et Ramae reges.

патријаршества у Србији и њеног коначног подчињења српској цркви.

Не успевши да се одмах развије и утврди изнутра, црква босанска у самом почетку осуђена је била на вечиту борбу с противницима, који су је непрестано кињили и поткопавали њено унутрашње јединство. Из најпре папски легати и попови а за овима Богомили тако су јако насртали на њу да ни врдања владаоца, ни енергична усиљавања православног духовенства — једном речи ништа није могло спасти од пропасти. Што су се више управитељи босански предомећали и старали да задовоље и себе и своје противнике, тим су их само већма раздражавали; а особито народ, који незнајући коме најпосле да верује, — противницима или својим великашима, морао је по необходности пасти у колизију, из које га је само раскол могао извући. По свом природном нагону (инштикту) он је одма осетио, да се то гложење, и та непрекидна борба међу трима религијозним партајама, понајвише његове коже тиче, па за то, руковођен мотивама (побудама) чисто народним, он помоћу калуђера својих, покуша да помири противнике и да доведе њино учење к једном резултату — к народности; што му најпосле и испадне за руком. Овај дакле четврти управо религијозно-народни елеменат — примирења, уједињености, или како хоћете назовите, и јесте оно што се у краљевским и државним актима босанским назиље: црькка босаньска; вера босаньска.

Уплив ове народне цркве за све време њеног опстанка у Босни, био је здраво велики, јер не само прост народ већ и великаши, сматрали су је за аукторитет у држави. Без ње или њеног благослова, нити се што пре-

дузимало, нити пак радило. Она се свуда јавља као заступница и учитељка народна. У размирицама великаша и краљева босанских, ми је вазда видимо као судију[1] она пресуђује и мири противнике, даје благе савете силним, теши слабе, и изводи у исто време и једне и друге на прави пут — на пут мира, слоге и братске љубави. Уважење к њој простирало се чак дотле, да и сами краљеви босански нису никаду пресуду коме изрицали, нити су коме пак кривицу праштали, док црквена власт (добри бошњане) није јавила своје сагласије на то[2].

Из овог се јасно увиђа, да су главне чињенице, на које се одупирале и сва државна организација у Босни, биле краљ, великаши босански и црква босанска. Чињенице ове — особито у прво време — тако су тесно спојене биле међу собом, да је судбина сваког из њих скопчана била са судбином целе државе. Солидарност ова међу њима трајала је донде, док се католицизам није почео био распростирати у Босни. Од тог доба упоред с њим и богомилском јереси, иде и постепено слабљење како црквеног, тако и државног живота у Босни. — — —

Будући је свака црква по самом свом назначењу наставница и успитателница народа, то се по овоме може

---

[1] Херцог Стефан, праштајући своме сину Владисаву говори На том постависмо свѣдоке и средителе вѣре наше дѣда босаньскаго и ш нимь КІ. поглавитѣхъ крьстїанъ. Миклошић стр. 46.

[2] Краљ Остоја, праштајући кнезу Павлу Крешићу говори: Докла годѣ не бихь ѡбискаѡ и ѡбиашаѡ правоѡ и цѣло и истиноѡ господином дѣдомь црькве босанске. — Що не би огледано господиномь дидомь и црькомь босаньском и добрими бошнами и с тими са всимь више писаним придасмо ихъ господину диду Милою и диду комь дида 8. руке црькове. Микл. стр. 440. 459.

мислити, да и све оно у што народ верује и шта исповеда, саставља у главном и учење цркве његове; особито ако се тога учења држи и виши сталеж у држави — властела и краљ. Прилажући ово опште начело и к цркви босанској; ми, неимајућу за сада бољих доказаза за догматичко учење народне цркве у Босни, позваћемо се овде бар на један случај, који нам донекле објашњава то учење њено. — Међународни преговори и друге повластице, босански краљеви и великаши, обично су утврђивали писмено — *повељама.* У њима се обично говорило најпре о томе: Како је Бог још у почетку својим свемогућством утврдио небо и земљу; како је он по милосрђу и милости својој и из човекољубља сишао с неба на земљу, да избави и узнесе падшег човека на небо и да врати натраг овце дома Израилева к истинитом пастиру и Господу Богу свом... За тим се говорило о св. тројици; оца, сина и св. духа; о часном и животворећем крсту; о св. јеванђељу, пречистој Богородици, о св. апостолима, међу којима се 12.називљу врховним а 70. божијим, о 318. св. отаца, који су присуствовали на Никејском сабору и о свима угодницима божијим. Даље дозивљу се свети у помоћ, исповеда се вера, да ће у последњи дан доћи Христос, који ће судити живим и мртвим и најпосле признају се и св. мошти.

Премда овај кратки нацртај о учењу цркве босанске — узети из *повеља* оних бана босанских, за које се за цело зна, да су били пристаоци цркве босаньске — и показује, да се народна црква у Босни није по готову ни у чему разликовала од цркве православне, за то, може се мислити, да је православије то било условно; јер насртање и гоњења, која је она претрпела од католицизма

и богомилске јереси, морала су се колико толико одазвати у њој: У овоме нас од части уверава и само јерархичко устројство народне цркве, које је у главном било овако: на челу је стајао епископ (епискуп) или тако звани Дѣдъ. Од њих ми знамо само неколико, којих се имена у повељама спомињу. Такви су 1, *Милован*, око 1150. г. који је живео у време бана Ворића 2. *Радигост*, из краја XII. в. 3, *Данило*, у почетку XIII. в. (при Кулину); 4, *Мирослав* (1305—1307), за време краља срп. Стефана Уроша; 5. *Радингост* (1320.) из породице Омућевића; 6. *Радослав* (1366), синовац Радингоста; 7, *Радомир* (1404.); 8, *Милоје* (1446) (У Петрановића).

Резиденција свију ових епископа, било је најпре *Крешево* (сада област Фојничка, на месту где је фрањишкански манастир). Кад су у време Стефана Котромановића Фрањишканци почели јако распростирањавати католицизам у Босни, па најзад дошли и у само Крешево; дјед босански, бојећи се да и сам не падне у руке пропаганди, премести се на друго место, за тим се настани у Јаничима (1404.) а одонуд у Гласници (у окр. Сарајевском) од прилике 1320 или 1366 год.

Као врховни старешина дјед босански, имао је у својим рукама и врховну власт учитеља и распоредитеља у цркви. Ову последњу дужност, он је вршио помоћу свећеника и калуђера. Осим тога, он се старао и о тачном испуњавању правила и установа црквених; о обредима и богослужењу у цркви. Услед овога он, као *наставник* и *саврши̇тељ* имао је одвећ велики утицај не само на духовну, већ и на грађанску власт у Босни. Њега су обично избирали калуђери из своје средине у присуству

дванаест одборника — дакле саборно. — У споменицима налази се још једно лице јерархије босанске, које се зове *гост*. Оно је на сву прилику заузимало средину међу епископом и нижим свештенством; — онако исто као и екзарх у цркви источној.

По спољашњој својој организацији, јерархија цркве босанске, делила се онако исто као и на истоку на два реда: на светско (мирско) духовенство и калуђере (крьстіяне). О светском духовенству може се рећи само то, да је оно — као и у Србији — заслоњено било калуђерима и од њих зависило. Што се пак тиче *крьстіана* (калуђера), то се о њима може ово казати.

Калуђери или *крьстіани* босански, то је један од таквих чудноватих појава, да му нема равног у историји. Представите себи у једно исто време и аскете и јеретике и религиозне фанатике и најпосле ексцентрике — калуђере, па ћете тако моћи саставити појам о њима Пропагандисте католици као и богомили, могли су свагда рачунати на њих подједнако са православијем и црквом босанском. Једном речи, *крьстіани*, — то је био оваплоћени раскол у цркви босанској. Борба католицизма с богомилима и православијем, створила је и крстјане босанске који као и остали фанатици, нису у стању били да разликују лаж од истине; истиниту и праву веру, од притворне и лажне. Ово је био један од важнијих узрока, што су богомили онако јако напредовали у Босни и што је пропаганда латинска онако јавно насртала на народну цркву у Босни.

Где су калуђери, ту морају бити и манастири, будући једно без другога није могуће себи ни представити. Оваквих уточишта калуђерских, било је и у Босни, само што су се они онамо звали не општим њиним именом „манастири,“

већ просто *домови* (casa de Pataieni), као што доказује и један писмени документ Дубровачке општине (у споменицима Пуцића св. I. стр. V.) Један из њих као да је постојао у 1415 год. у Вучибожанима негде око Сутоске (?) у ком је сарањено било те исте године тело знаменитог војводе Павла Клешића.

Да ли је и женских манастира било у Босни, о томе се не може ништа поуздано казати. Оснивајући се на нека приватна казивања, може се мислити да их је доиста било; но ови полу-докази, којих и онако много има у црквеној историји босанској, не могу се узети као веран исторички факт, услед чега ми се и не можемо упуштати у даља разлагања о овој ствари. — —

Будући се у цркви босанској још за рана увукао био туђ елеменат, а нарочито богомилска јерес, то је ради бољег објашњења нужно их ближе упознати се, како с историјом, тако и с учењем ове јереси. Познанство ово важно је за нас још и с тога, што ће нам оно показати, какав је и колики је био утицај ове јереси на црк. босанску и је ли сва она потчињена била том упливу или само неки део њен.

Богомилска је јерес грана манихејске јереси, која је још у прво доба хришћанства распрострањена била у Азији. Међу Словенима балк. полуострва она се први пут јавља у IX в. Пре ње у Бугарској, била је јерес павликијанска — друга грана манихејског учења. У време цара бугарског Симеуна, а нарочито за време владе Петра (927—967), богомили су већ у велико распрострањавали своје лажно учење и узнемиравали православну цркву у Бугарској. У то време појави се неки поп *Богомил*, по

имену ког и сама јерес добила је своје име [1]. Његова пропаганда са свим је изменула карактер праве јереси и дала јој правац и облик чисто словенски. Богомил избере из својих ученика себи *апостоле* и отпочне своју пропаганду у Бугарској. У то време богомили су били слободни у свом раду и обраћали сваког који је к њима долазио. Историјско предање говори, да је и сам цар бугарски Симеун стојао у блиским сношајима с павликијанима. У XII. в. богомилска јерес, распрострта је била по свој бугарској. Из Бугарске јерес пренесена буде на југ Јевропе а одонуд на запад у Италију и јужну Француску. Овде се сектанти удруже с албигојцима, који су онда у велико распрострањавали своја јеретичка учења у овим земљама. Овом приликом учење богомила донесено буде у Далмацију и у Босну, у којим се земљама а особито у овој последњој, оно тако јако било одомаћило, да су се њега држали не само бани и краљеви већ и само православно духовенство босанско.

Главни основ богомилског учења био је манихејски *дуализам* (два начела). По њему васионом управљају два начела: добар и зао дух. Они имају једнаку снагу и непрестано се боре међу собом. На питање: „почто Богъ попусти' дїаволу на человѣки„, богомили су одговарали право и без сваке тајанствености! Признавали су тројицу, али су је разумевали са свим противно хришћанским догмама о ваплоћењу. о земаљском животу Спаситеља и т. д. Стари завет нису признавали, држећи да је он био производ злог духа. Исто тако нису признавали књиге Мој-

[1] „Въ лѣта православного царя Петра, бысть попъ именемъ Богомилъ, а по истинѣ Богу не милъ, иже нача перьвѣе учити ереси въ земли болгарстѣи.“ — говори презвитер Козма, писатељ X. века.

сијеве и пророка, по чем су мислили, да је до доласка Спаситељева давао људма законе зли дух. Божије царство — по богомилском учењу — почиње се од оног дана, кад је Спаситељ и Христос дошао на земљу. Признавајући два начела као творце света, они су са свим својски причали историју створења света и човека. По њиховом схваћању, најснажнији дух, ког је И. Христос назвао Сатаном, био је син Бога оца и звао се *Сатанаило*. Бачен с неба на земљу за своје горде покушаје, он је сачувао у себи силу творца; но у води није се могао одржати (Euthym Zygad). Тек онда кад је Бог у почетку створио небо и земљу, он у договору са својим анђелима, решио се био да створи друго небо и другу земљу а за тим и све твари које су на земљи. Одма после овог, он створи тело човека замесивши земљу с водом, но душу му није могао дати, премда је и покушавао. Он је истина дунуо био у Адама, но дух је изашао опет напоље из њега кроз палац десне ноге и прешао у змију. Од тог доба змија је постала најмудрија животиња. Кад је сатанаило видео, да је труд његов узалудан, он замоли Бога, да задухне човека духом својим, обећавши му за то, да ће тај живи човек припадати обојици. Но Сатанаило преварен у рачуну, почне се одмах старати о томе како ће да завлада већином људства. Он је дао закон Мојсију, говорио је преко пророка. За време док је трајао стари завет, људи су били искључно у његовим рукама. Род човечански, тек се онда избавио и спасао од ђавола, кад је Исус Хрис. дошао на земљу, победио Сатанаила, затворио га у бездану ада и и назвао га *Сатаном*.[1]

[1] Обзоръ исторiи славянскихъ литературъ, Пыпина и Спасовича С. П. 1865. г. стр. 60 и 62.

Одвећ брзом распростирању богомилске јереси у Босни, помогло је највише то, што су се многи владаоци босански ње држали, па су је уз то јавно закриљивали и помагали јој у свему, без икаквих препрека од стране народа. Највешћи присталац и бранилац јереси био је бан Кулин, који је — као што говоре — имао за жену сестру Стеф. Немање познату патаренку. Присталица Богомила био је шта више и сам архијепископ Данило. Претње папе и краља мађарског, принуде Кулина, те се он одрече јереси. На њега се угледају и остали, али јерес сама по себи остала је и после и кроз кратко време још с већим успехом распространила се по Босни. При Нинославу, наследнику Кулина, богомили су тако јако били овладали, да умало због њих није букнуо рат између Босне и мађарског краља Беле IV. У XIV. веку они су били у најбољем цвету. Бан Стефан Котромановић и Твртко (који је после био краљ босански), потпомагали су их више или мање јавно. Папе нису их никако пуштали из вида и непрестано се борили против њих, слали јеретицима и своје мисионере а по некад су и читаве крсташке војне дизали на њих. Но сва усиљавања папа да их искорене, била су узалудна, будући су римски легати гонећи њих, насртали у исто време и на народну цркву и тиме још већма народ дражили и против себе подизали. На сваки начин, борба ова католицизма с црквом босанском и богомилима имала је ужасне последице не само за цркву, већ и за материјално стање Босне. Рим и Запад, није се задовољавао тиме, што је непрестано заметао кавгу и завађао јужне Словене међу собом — не, они су ишли на то да их са свим сатру и потамане. А да би успели у својој намери, папе су са знаком крста у руци непрестано дизали целе области и нападали као љута зве-

рад на Словене а особито на Босну, као најслабију и најмање заштићену. Овавва религиозна гоњења у Босни продужавала су се негде више а негде мање у застопце готово сваки дан до саме пропасти њене. Особито су се у њима показали као жестоки гониоци Францишканци у VIII. и XIII. веку, који нису знали ни за какву другу светињу, осим папске буле и тијаре. Али негледајући на толика усиљавања и фанатичка крвожедна гоњења римске курије, богомили су још за дуго владали у Босни. У XV. веку ми их налазимо онако исто снаже и јаке као и пре. Краљ Твртко III. помагао им — као и они пре њега. У то време секта придобила је била к себи осим простог народа још и више слојеве у земљи: деспоте и војводе. По смрти Твртка III. утицајем богомила постане владалац Стефан Томић — такође богомил. Но при Стефану Томашевићу (убијен 1463. г.), у Босни преотме мах католичка партија. Она почне гонити јерес и принуди више од четрдесет хиљада јеретика да беже у Херцеговину, тамошњем херцогу који је био отпао од католицизма. Гоњења ова одазвала су се и на политички живот Босне. Кад су Турци дошли у Босну с намером да је са свим освоје, вароши су се добровољно предавале, надајући се бољем и слободнијем животу под Турцима. На жалост, Бошњаци се преваре у свом рачуну и потпадну под тежи јарам него што је био римски. С падањем босанске државе, престаје и историја богомилске јереси у Босни. (1463).

Ми смо се зауставили на историјској судбини ове јереси за то, што је она и овде — у Босни — имала онакав исти културни значај, као и Бугарској. Богомили су и овде, као и у Бугарској били представници народних начела и народне опозиције против црквене јерархије, — особито

католичке — и против црквеног учења. На жалост историја српских богомила, до сада је одвећ мало позната. У толико се зна, да је она била највећи непријатељ римокатолицизму политичким тежњама папе и западних владалаца у Босни.

Шта је најпосле било с народном црквом и у каквом се стању она налазила за то време?

Положај њен био је здраво жалостан. С једне стране војена римска пропаганда, а с друге богомили са свим је унизе и раздвоје од народа. — После неког времена (1520. г.), она потпадне под власт Пећског патријара и са свим се преобрази. Дѣдъ и стонинкъ губе од тог доба своје значење и место њино заузимље духовенство православне српске цркве. Неколицина из заоставших епископа цркве босанске, преместе своју столицу из Гласница у Сарајево; многи приме ислам а велики део народа оста до данас веран својој прадедовској вери: *чаја Бога спасајуштаго.....*

IV.

1346.—1459.

Цар Душан и уређење патријаршества у Србији. — Патријарх Јанићије II. — Унутрашње стање српске црк. при Душану. Патр. Сава IV. — Цариградски патр. скида анатему са срп. цркве. — Неслоге у српској цркви. — Кнез Лазар и патр. Јефрем. — Деспот Стеф. Лазаревић и његов књижевни рад. — Ђурђе Смедеревац и његови покушаји. — Свршетак трећег периода.

Прва половина четрнаестог века, била је најславније доба за српску државу и цркву. Србија у то време била

је прва држава на балканском полуострову, и да је срећом краљ и цар њен Душан мало дуже поживео, можда би се и она политичка идеја, која води своје порекло још од Милутина, потпуно остварила и учинила, да Србија буде средсредна тачка (центрум) политичког и црквеног живота свију јужних Словена. Турци тада не би могли продрти у Јевропу, нити би Словени балканског полуострва дошли у њихове руке. Али срећа и овде не послужи Словене. — — —

Душан видећи моралну и политичку слабост Византије још пре него што ће се венчати на престо српски, изјавио је ону исту мисао, коју је после свечано венчањем оправдао т. ј. мисао коначног одељења од Грка и раширења граница државе српске. Он је имао већ у својим рукама: Албанију, Епир, Тесалију и сву Маћедонију — земље отете од грчког императора; али за потпуно остварање својих политичких планова и уједињења Грчке са Србијом, то још није било доста. Њему је нужно било, да пре свега узвиси своју личност пред народом и суседима својим, за тим да потпуно обезбеди православну веру у Србији, па тек онда да прогласи независност Србије и српске цркве од Грка. Дакле њему је нужно било, да се најпре изнутра у својој држави осигура и утврди, па тек онда да отпочне остварати своје политичке планове, — што Душан и учини одмах, чим ступи на престо српски.

Премда се српска црква још од св. Саве сматрала као независна, опет су архијепископи њени, избирани сабором српских јерарха, утврђивани били у том звању од цариградског патријарха. Душан је желео да са свим ослободи српску цркву од ове хегемоније (зависности) грчке. Осим тога, да би утврдио присвојени назив цара

грчке земље, њему је нужно било да освешта ту титулу одмах при венчању на царство, и то неким већим aукторитетом — патријаршеским, ког у то доба српска држава није имала. Употребити за овакав важан посао цариградског патријара Душан није могао ни помислити. За то, негледајући на претње и проклетства која га очекиваху Цариграду, он заповеди 1346. г. архијепископу охридском и српском, патријару бугарском и свима епископима српским, да дођу на сабор у Скопљу. На њему буде изабран *Јаниħије* II. призренац за патријара а Пеħ или Ипек, назначен буде за резиденцију новог патријара српског. Нови патријарх Јаниħије, одмах венча Душана на царство и назове га: *ħесарем ромејским и христољубивим царем маħедонским.*

Те исте године, на сабору у Серезу, заповеђено буде свима епископима — Грцима, да изађу из Србије, будуħи је њихов утицај постао штетан за веру и политику српску. Као главни побуд и узрок овоме, наводиле су се распре и свађе у Србији, које су они проузроковали; а поред свега овог још и то, што су се они без икаквог права титулисали (називали) *архијепископима свију Срба и Бугара.*

Истина, Душан није успео доħи до цељи — он на скоро умре — али српски патријар од тог доба, сматрао се као независни јерарх српске цркве. Ред ових патријара пружа се до 1765. године, кад је звање са свим укинуто у Србији. С једне стране интриге цариградског патријара, коме никако није ишло у рачун да српска црква буде независна од грчке, а с друге и сами патријарси српски, својим пресељавањима у Аустрију, без сваке нужде и потребе, учинише те српска црква потпадне под

власт грчких фанаријота и достојанство патријара српског — продано буде патријару цариградском.

О унутрашњем стању српске цркве за време Душана, ми дознајемо из „Законика“ његовог, који се у многоме дотиче и цркве српске,

У законику се говори, да је при састављању његовом примала учешће и црква српска или боље рећи духовенство српско: сь же ȥаконьникъ поставлѧемъ оть праволславнаго собора нашего, сь преосвештеннимъ патрїархомъ нашимъ кyръ Їоаннкїемъ и вьсеми архїереїи и црковьники малими и великими, и вьсеми властеми и мною благовернымъ Стефаномъ. Из овога се види, да је законодавна власт у Србији припадала сабору (скупштини) састављеном из духовних и светских лица, под преседништвом цара и патријара. Шта више православно духовенство, имало је првенство у свима делима тичућима се не само цркве већ и државе. Оно је од свију највише било поштовано од народа, и за увреду или штету учињену духовном лицу, закон је опредељавао строгу казнигу, као и за светотатство и врачарију. — У то време — кад је закон писан — јерархија црквена састајала се из патријара, двадесет митрополита и епископа и из великог броја игумана, свећеника и калуђера. Све уопште духовенство, делило се на два степена или реда: на велике и мале *црковнике*. У закону се ништа не говори, који су били велики а ко мали црковници, али се може мислити, да су у прве спадали: патријар, митрополити, епископи, екзарси и игумани у чијим је рукама било и све имање манастирско. Остали чинови духовни, као и све уопште *мирско* (световно) духовенство, долазило је у ред малих црковника. Први су могли лично присуствовати на саборима и већати

о стварима црквеним и грађанским; други — слали су у место себе по једно одабрано лице из своје средине — на прилику проту; а калуђере су вазда заступали њини игумани. — Патијарси, митрополити и епископи имали су своје земље, људи што су на њој живели, радили су цркви, која им је у исто време била и судија у грађанским стварима. Игумани су такође имали своје земље[1]. Из законика види се, да је у то време у Србији било великих манастира (лавре), којима су подвласни били други мањи манастири. У осталом зависност ова имала је и своја ограничења. Манастири и цркве ослобођени су били од свију државних намета; а калуђери издржавали су се од парохија. Осим тога у свима манастирима, била је особита трпеза за сиромахе и даљне богомољце, Бело духовенство или „попови" имали су своје *баштине* и седели су или на црквеној или на властеоској земљи; у последњем случају они су стајали под надзором властеле и то

---

[1] Прѣдаде царство ми игоуменомь церкви, да обладают вьсѣмь имѣнїемь монастырскымъ и коньми и овцами и инѣмь всѣмь. О всѣхъ да су колии що є прилично по поути и правдѣ. „Закон". Душан. 36. — Душан још као краљ по прозби духовног наставника и учитеља његовог покојног оца — баште хиленд. манастира по имену јером. Антонија, који је управљао пиргом, поклонио је пиргу црк. Богородичне у Липљану село Словино с тргом и још неке земље. Људи и земље припадали су лично старцу, који је управљао пиргом. Овако исто поступали су српски владаоци и онда, кад су хтели да осигурају некога од својих рођака или неку цркву. Ако је помоћ или поклон даван у новцу, онда се за то одређивала извесна сума из дубровничког данка, Исторія Серб. языка Майк. стр. 33.

донде, докле их је овај могао издржавати, али их сами — самовољно — остављати нису могли. На својим баштинама, они су били савршено слободни. Тако су исто били слободни и онда, ако су седели на царској — т. ј. правителственој земљи или ако нису имали никаквих земаља (сиротиња).

У законику има неколико правила тичућих се и неких мањих злоупотреба при испуњавању црквеног устава. Тако на пр. законом је наређено било, да се духовна лица и власти постављају и смењују правично и без сваке новчане награде. Опредељује се место где могу живети калуђери и казнима за неиспуњавање устава манастирског. Налаже се, да светска лица у духовним стварима иду на суђење духовном суду и обратно. Осим ових има још и таквих, која више подилазе к правилима црквеног благочинија и устава манастирских, па их као већ познате овде и не спомињемо.

Као ревносни бранилац *православија*, Душан је непрестанце гонио и протеривао из земље католицизам. Нарочито је он то чинио у Босни. Православном духовенству стављено је било у дужност и законом утврђено, да се свима силама стара да обраћа Латине у православну веру, а латинским поповима најстрожије се забрањивало, обраћати православне у своју веру. Свима Србима, који су прешли у латинску веру, заповеђено буде да одмах оставе своју нову веру и да приме на ново православије. Латинин тек се онда могао женити с православном и живети у православној кући, кад и сам прими православну веру. Ко сакрије Латина или прода православног туђинцу — иноверцу, казнио се по закону сирћу.

Таквим начином из законика Душановог, који је —

приметићемо узгред — био у виду закона систематички изложени скуп обичаја и права; или боље рећи сума онога, докле је постепено дошао народ у продужењу целог живота свог — дакле из њега се види, да је српска црква за време Душана и око пропасти српског царства имала велики значај у народу; да је била добро уређена у свима одношајима и као таква, разуме се, морала је имати у рукама својим и сва средства за материјално и морално усаршавање и јачање. Црквено право било је такође веома развито. Једном речи, ово је одиста било цватеће доба српске државе и цркве, али је оно на жалост за кратко трајало.

После смрти првог патријара српског Јанићија II, који је шеснаест година управљао црквом српском (1338—1355.)[1], на сабору српских јерарха, изабран буде још за живота Душанова, други патријарх српски *Сава* IV. За време његовог управљања српском црквом, скинуто је проклетство (анатема) са српске цркве, коју је ударио био на њу патријарх цариградски Калист, још за живота Душанова и првог патријарха српског Јанићија. Узрок због ког је патријарх анатемисо Душана и српски народ био је тај, што је Душан без питања и одобрења његовог основао с благословом архијепископа охридског и патр. бугарског Симеуна, одељно и независно патријаршество српско. — После смрти Душана Јелисавета жена Уроша V. да би обновила пријатељство с Цариградом, прими посланог од Јована Палеолога патр. Калиста са још неколико посланика, који су дошли били да скину анатему

[1] Јанићије био је архијепископ осам година и патријарх такође осам; свега 16 год. — Као што се и у Даниловом летопису говори.

са Србије. Али некако се десило, те сви они напрасно помру и примирење буде осујећено.[1] Тек 1376 год. кад је Србијом управљао кнез Лазар, патријарх српски пошље у Цариград патријарху Вилотију (Филотеју) калуђера свог Исаију и још неке, и замоли га да разреши српску цркву од клетве и скине анатему; а уједно и да ступи у близке сношаје с њом. На прозбу посланика, патријарх пошље у Србију свог пуномоћника и овај скине анатему, али под условом, да у српском патријархату не буде више од два митрополита (охридског и престолног) и да се патријарх српски у будуће потписује и зове: *архијепископ прве јустинијане и свега Илирика.* По свој прилици, на овој уступци српског патријарха и учињено је помирење између патријарха цариградског и српског.

По одласку посланика из Србије, као што летописац говори, „*престави се*“ други патријарх српски Сава (1376.) и престо светитељски на кратко време „**ѹпраꙁнень бысть.**“ Узрок овоме биле су свађе, које се изродише у то време међу српским архијерејима.

После смрти Душана, као што је већ познато, произашао је коначни преврат. Наследник Душана, непунолетни син његов Урош, био је под надзором и туторством матере Јелене и Вукашина. Овај последњи држећи сву власт у својим рукама више се старао о себи и свом узвишењу, него о Србији и њеном непунолетном владаоцу. Из узрока овог, Урош није био у стању да сачува све оно, што му је од оца остало. Он на скоро падне од руке убице — Вукашина, који после кратког времена, почне као законити краљ управљати Србијом. Сабор, сазвани у Призрену (у цркви св. Аранђела Михаила) да реши суд-

[1] Историја Срп. народа Н. Крстића стр. 97.

бину царства после убиства (1371 год.) цара Уроша, са свим раздели, преобрази и коначно преда Србију у руке великаша, који је најпосле и до пропасти доведоше.[1] Свађе и непријатељства, што се изродише међу великашима после призренског сабора, пређу и у цркву српску и створе две најнесрећније ствари: *Симонију* (поткупљивање, митење) и *партаје*. Кнез Лазар, предвиђајући несрећу, чим се дочепа власти у Србији, одмах живо настане око измирења, само да одржи бар за неко време мир у

[1] Узгред стављамо овде и љубопитно извешће о том сабору, које је наштампао Гиљферднинг у свом путопису по Босни, Херцеговини и Старој Србији: и тада (после убиства младог цара) **соборꙋ бывшꙋ во градѣ Призренѣ въ храмѣ архистратига Михаила, иже создалъ отъ основанія.... царъ Стефанъ и тѣло его тамо во гробницѣ бѣ, соборꙋ же собравшуся не малꙋ, и архіепископꙋ киръ Даніилꙋ тогда бившꙋ и митрополитомъ и епископомъ и игꙋменомъ и многимъ отъ иноковъ и отъ прочаго чина благочестивыхъ и весь сонмъ сербскіи иже подъ властію тѣхъ, сꙋдимъ же бише Волкашинъ, неповиновавшися глагола: „мнѣ предано есть“** (т. ј. царство); **и соборъ съ архіепископомъ и со всѣмъ народомъ „вѣми, да есть на время тебѣ порꙋчено** (т. ј. као тутору)... **но престани Волкашине отъ насилія“ И многꙋ же мятежꙋ бывшꙋ и крамолѣ... никако же покорится хотяше. Тогда патрі. арху са собором рекшу: „Слава тебѣ господеви, долготерпѣливе и многомилостиве, призри съ высоты святія своея на озлобленіе людей своихъ, и виждь неправедныи сꙋдъ еже съ насиліемъ отъимають!“ Потомъ разидошася кійждо во своя. Волкашинъ разделяеть** (царство) **на три части, Угљеши даетъ Серденъ и нарицаетъ его кесаремъ, а Гоика деспотомъ въ Терновꙋ** (у оригиналу: **и въ Трапезонтꙋ сирѣчь Терновꙋ**) **а самъ въ сербской земли пребываше.“** Записки Географ. общ. т. XIII. с. 205 и 206.

земљи. Сазвавши на измаку 1376 год. сабор у Пећи, он заповеди српским архијерејима, да изберу патријарха за срп. цркву. Избор падне на престарелог старца *Јефрема* „мужа благочастивог и искрено преданог цркви“, који одма по избору венча и Лазара на царство. Таквим начином опет повраћен буде мир и спокојство у Србији.[1]

На неколико година пре битке Косовске, патријарх Јефрем остави управу црквену и место себе постави за патријарха *Спиридона* (1382.) родом из Ниша. Он је познат у срп. цркви као писатељ многих духовних песама.

После смрти патријарха Спиридона и кнеза Лазара (1389.) онда, кад је српска држава и црква била у најжалоснијем стању и положају, заоставша властела и свештенство умоле патријарха Јефрема те се овај на ново прими управе у српској цркви и то само за неко време, док се нови патријарх не постави. — Њега је заступио *Данило III.* 1395 год. Данило потврди повељу деспотице Евђеније и њених синова, која је дата била руском манастиру на Атону. Кад је и колико је он управљао српском црквом, не зна се. После њега патријарх српски био је:

Сава V. За време овог патријарха, умрьо је престарели и одвећ заслужни за српску цркву патр. Јефрем, који је близу тридесет година управљао српском црквом.

После битке косовске Србија мало по мало губи своју самосталност. Наследник кнеза Лазара, Стефан Лазаревић (1389—1427.) узалуд се трудио да сачува поцепану.

---

[1] Троношки летописац говори, да су се распре међу архијерејима догодиле у време патријарха Јефрема и да је Јефрем два пута избиран био за патријарха српског. Гласник VI. стр. 42.

државу српску од гровеће јој опасности. Турски султани којима је Стеван помагао у војеним предузећима, не само што не сачуваше Србији њену самосталност, него је још горе упропастише. Добивши после битке градачке од маџарског краља Сигисмунда (Жигмонда) Београд, Стефан користећи се миром и спокојством у земљи, централише сву своју власт у Београду и отпочне радити и старати се о благостању цркве и државе српске. На источној страни вароши он подигне велику цркву Успенија Богородице са општежитељством калуђерским и определи да ту буде и *митрополија београдска*. Новој митрополији Стефан поклони многе земље и села, да неби ни у чему трпела оскудицу. У огради њеној он подигне и другу цркву у име три светитеља (јерарха) и назначи да се у њој сарањују архијереји. Поред овога још и кућу за странце и болницу на слатким водама с црквом, у име чудотворца св. Николе. Стефан је сазидао и манастир Манасију, коју је 1407 год. отпочео зидати. У то време црквом српском управљао је патријарх *Ћирил*. За њега се не зна колико је година био патријарх, само се каже да је он живео у време Стефана Лазаревића и да је 1408 год. на Тројичин дан осветио манастир Манасију задужбину високог Стефана. У периоду овом до Стефана Лазаревића, црквена књижевност у Србији још се у велико развијала. Осим *Цамблака*, који је написао живот младога цара Уроша и Душана, калуђера *Исаије* и *Константина* философа, који је живео у време Ђурђа Бранковића и описао по препоруци патр. Никона живот Ст. Лазаревића, ми наилазимо још и на тако зване *ресавске преводнике*.[1]

[1] У једном рукописном апостолу, находећем се на атонској гори, говори се да је он преписан „од добрих извода

Најпосле и сам *Стеван Високи* познат је по нашим летописима као ваљан књижевник и преводилац.[2]

Кад умре Стев. Лазаревић, Србијом почне владати његов синовац Ђурађ Бранковић (Смедеревац.) О ступању свом на владу он говори овако: „Ми се преко своје воље примисмо владе с благословом патријарха *Никона*, српске и поморске земље, који је тада (1427.) дошао био у Београд.“ Ђурађ је намеравао да са свим ослободи Србију од Турака. Назвавши се деспотом, он се одмах одрече

старих преводника ресавских, који не имађаху никаквијех порока“ (7178=1660.) Који су то били стари преводници ресавски и кад су се појавили њини добри изводи на свет? Под чијом је заштитом и руководством била та црк. књижевн. српска, која има можда онакво исто значење као и бугарски преводници Охриде? На то ће нам најбоље одговорити ово: на р. Ресави налази се манастир сазидан сином кнеза Лазара Стефаном. Манастир је освећен патријархом Ћирилом а отпочео се зидати 1407. (Рајић ч. III. с. 113, 114.) По српским летописима манастир Ресава изгорела је 1456. (Гласн. књ. X. с. 273.) Успомена о лепоти и важности његовој, остала је у народу као пословица: „призренске цркве патос и Дечане; пећска припрата и бањско злато и ресавско писаније не налази се нигде.“ Да ли је што остало од тог мноштва књига сабраних у Ресави његовим ктитором благочастивим „књиго-љупцем“ деспотом Стефаном и колико? — о томе се до данас још ништа не зна.

[2] Деспот Стефан управљао је 38 год. Српски летописци говоре о његовој просвећености и целомудреном животу. О заслугама његовим у књиж. српској тога доба, летописци овако се изражавају: **Стеванъ же деспотъ неостави сѫмене, благочестно и богоугодно поживъ и многа писанїа преведѫ отъ Грьчьскыхъ писанїи, паче нихъ прежде**

помоћи, коју му је запад предлагао и тиме навуче на себе подозрење и с једне и с друге стране т. ј. замери се и западу и Турцима. Турци чим дознаду намеру Бранковића, одмах заузму: Голубац, Смедерево и Ново Брдо, а 1438 год. подигну и прву своју џамију у Крушевцу. Ђурађ нашавши се у чуду није ни сам знао шта да ради. Скитајући се из једне приморске вароши у другу, он уз пут сврати у Маџарску и ту закључи савез са краљем Владиславом и војводом ердељским Јованом Хуњадијем против Турака. Спремивши се за бој, сва тројица дођу с војском у Србију. Борба се отпочне и била је доста пробитачна за Србе. Турци видећи да је Хуњадије разапео своје шаторе чак на пољима Хемуса, уплаше се и сегединским миром (1444 год.) поврате Србима све њине земље а Ђорђа признаду за деспота српског. У то исто време папа Николај V. видећи рђаво стање Србије и српске цркве, науми користити се тиме. Он пошље у Србију своје пропагандисте — али узалуд; народ није никако попуштао и тврдо се држао своје старе вере. Патријархом српским у то време био је *Никодије* II.[2] Тек после сирти Ђурђа, при патријарху

бывшихъ много; съзидаже и манастирь достохвалень светѣй Троици на рецѣ Ресавѣ, въ положеніе мощемъ своимъ (у Шафар. стр. 62.) Из овога се може закључити, да је Стефан у ново-сазиданом манастиру сабрао учене иноке и као зналац грчког језика, трудио се о исправљању књига св. писма; допуњавао их и преводио (као што се н. пр. за лествицу св. Јована зна, да ју је он превео).

[2] Место овог неки спомињу Данила IV. рођеног у Мостару. Беседе епископа ужичког г. Јоаникија 1868 год. страна 319.

Арсенију II.,[1] кад се Јелена Палеолог, уздајући се у помоћ запада, са свим предала била папи и примила заштиту римског престола — Срби, да би сачували своју веру и народност, дозову сами Турке у Србију и предаду им и све градове своје (1459. год.)

Тако се угасила српска слава и држава и тако се свршило предузеће Ђурђа ослободити се испод власти турске и повратити Србији њену пређашњу самосталност.

Овим свршава се трећи период срп. црквене историје после ког долази период њеног унижења, из кога се благодарећи моралним силама народа српског, тек један четврти део ослободио. — — — — —

---

[1] Пред Арсенијем а после Никодија спомиње се у једној листини код Фарлатија (Ill. Zacr. tom. IV. стр. 68.) патр. пећски Теофан, који је присуствовао на сабору држаном у Коњицу 1446 год. Петрановић и Руварац кажу, да је та листина подметнута. У каталозима пећских патријараха нема Теофана; а 1446 год. кад је сабор држан, седео је на столици патријарх Никодије. По овоме Теофил није могао бити у то време патријарх српски и ако се име његово спомиње у лет. Сопочанском. Може бити да је он био митрополит Пећски, као што и у беочанском споменику стоји: Теофан Пећски (вид. предговор у Вуковом рјечнику од 1818 год. стр. XIX.) Гласник књ. VI. св. XXIII. од 1868 год. стр. 242 и 243.

ВРАЊИНА У ЗЕТИ И КРИСОВУЉЕ НА ЦЕТИЊУ.

ОД АРХИМАНДРИТА

Н. ДУЧИЋА.

„Зрно по зрно погача,“
„Камен по камен полача“. (нар. послов.)

Да се по свијем пријеђелима, гдје Срби живе, прикупе наше старине и монографије; да се опишу мјеста, на којима се, што знатно догодило од најстаријега времена, па до сад; да се прегледају и опишу градине, свакоВрсне историчке развалине, старо гробље, цркве, манастири, старе књиге и листине, новци и печати итд. итд.; то би за нашу народњу историју најљепши прилог био; јер се само по себи разумије, да без таке грађе нити се може њена празнина попунити, нити пак до прагматичке историје доћи.

А, да се тога блага находи по свијем покрајинама, гдје Срби сада живе, и гдје су у разна времена живјели, и да још све од вјеште руке није дотакнуто, нема ни какве сумње. За то би жељети било, да се што скорије таке драгоцијености прикупе и поред онијех, што су већ скупљене у нашијем часописима нарочито у „Гласнику“ српског ученог друштва наштампају. Толико прије, колико их косећи зуб времена и непријатељска рука не штеди; но их је на нашу очигледну штету сваки дан то мање!

Нека ми је дозвољено, да овдје мимогред нагласим, да би то једна између осталијех најпреча брига била нашег ученог друштва у Биограду, којега и јест то главна задаћа; или „Српске Матице“ у Новом Саду; или „Југословенске академије у Загребу;“ или „Далматинске Матице“ у Задру; јер све те четири учене корпорације мање или више имају толико средстава, да би могле изаслати по једнога или и по два вјешта и с вољом члана, који би у сваки југословенски нугао завирили, и из уста вјештијех причала и гуслача чули и написали мноштво народњијех дивнијех умотворина; а и другијех разнијех старина пронашли, и из прашине, влаге и бршљена тушту их извадили, за које ни наши ни туђи научењаци још не знаду. То би тек за нашу старију и новију књижевност велика добит била, и тијем би се у нашој политичкој, војеној, књижевној и црквеној историји доста празнијех мјеста потпунило и мрачнијех освијетлило.

Кад се често расписује награда и за ствари од много мање вриједности, за што се не би тако расписала и за опис барем садашњега стања и живота политичког, друштвеног и просвјетног, који би обухватио цио српско-хрватски народ с обзиром на његов ђеографички простор, као и за скупљање народњијех старина, обичаја, пјесама, ријечи, реченица, и у опће свијех народњијех умотворина; које су нама од најпрече потребе и праве књижевне користи, и по којијема нас (по онијем, што их до сад на виђелу имамо) и несловенски учевни свијет позна и за вриједан народ призна? — Наша учена друштва не треба да забораве ни један цигли час, да је преминуо онај, који је цијелога својега живота, па још с натегом и муком, у народњем перивоју не уморно радио, китећи нас из дома-

њега врта китама дивног цвијећа, које никад неће увенути! и т. д.

Наша народња пословица вели: „лако је говорити, али није — творити.“

Да се и мени тако што не би пребацило, написаћу нешто у кратко о постанку, бићу и судбини старога српскога манастира Врањине и српске старе митрополије у Зети, у колико сам могао за то податке прибрати и гдје што из народњег приповиједања докучити. Не би ли се тијем ако ће и неколико, прозрело и у ону српску страну, која се чак иза Црне-Горе к југу до и крај сињега мора протеже, и која је некад у пуној српској народњој слави цвјетала; али је одавно завијена у црну копрену, која је не марношћу нашијех научника и до сад не провидна остала! Тамо би нашао доста посла и старинар, и историк, и земљописац, и народописац; и ја бих се веома радовао, кад би се који од нашијех српско-хрватскијех стручњака упутио у ову српску најдаљу покрајину на југу, гдје би доста сваковрсног градива скупио и нашој књижевности лијепу услугу учинио.

I.

Врањина у Зети.

Врањина се зове један мали оток у Скадарском језеру, који лежи између Жабљака и црничке нахије на сред пута, којијем се од Црнојевића ријеке у Скадар и обратно вози. Дуг је око 2, а широк је 1 сахат хода; већијем дијелом каменит и ниском разном шумом покривен, међу којом се види по највише шипковине и зеленике, и на којему има више извора са врло здравом водом.

На њему је епископ зетски Иларије сазидао манастир у славу светог оца Николе.

Народ у оној околици живо прича, да се тај оток изнајприје није звао „Врањина;“ но, кад је владика Иларије на њему почео манастир да гради, онда један зидар запита, како ће му име надјенути; а владика одговори: „птица, која прва овуда налети — по њезину имену.“ У толико налети врана, те се по томе оток и манастир прозове: „Вранина“ или „Врањина“.

Нијесам могао нигдје написано наћи, које је управ године овај манастир основан и саграђен. Но, судећи по једној хрисовуљи светог Саве првог архијепископа српског од године 1233.,[1] у којој каже, по што је манастир био свршен, да га је Иларије њему под главни назор предао; може се закључити, да је сазидан између 1221 и 1233. године.

Побожни основач желио је, да и овај његов манастир буде изузет како од државне работе и даније, тако и од утицаја будућијех епископâ зетскијех; као и то, да манастирска „братија“ (а не владика) бирају себи старјешину, којега ће архијепископ само потврдити; и да манастир непосредно стоји у подручју српскијех архијепископâ, као што су се такијем особитијем повластицима користиле и друге српске лавре и задужбине Немањића.

---

[1] Monumenta Serbica у Бечу 1858 год. Матицу ове хрисовуље међу осталијем на Цетињу нијесам нашао. Ваља да ју је некакав са стране пријатељ старина на сахрану оставио, као што је и с многијем другијем тако учињено; јер су се за дуго времена врзле на Цетињу неке незванице, којијема су те старине доступне биле! — Да нам и ову прије у пријепису не објелодани славни Миклошић, сад ни о њој не бисмо ништа знали,

Иларијеву жељу свети Сава уважи, и поред повластица̂ дарује му још нешто и земље, од земаља манастира светога Спаса у Плавници у Зети; и све му то прије споменутом крисовуљом утврди.

Кад је овај манастир грађен, тада се јамачно није мишљело, да ће у њему послије зетска митрополија бити, као што нам то и прије — споменута крисовуља тврди..... „азь же Сава архїепискѹпь срьбьскїе земле, заповедь давают ѡть господа бога спаса и вьседрьжитела и ѡть мојего смѣренїа, иже будеть по мѣне архїепискѹпы, да непорабощен(о) будеть сїе светѡје место, и никоимь ѵзрокомь ѹствѡрѣть ю метохїю архїепискѹпи, или иие работе заповедеть имь, нь да прѣбивают ѹ всакои божьствьнеи свободе ѡть које годе иие обиде, и да мѹ јесть ѡдьговорительь и ѡсветитель архїепискѹпь и ѹ сїемь божьст(ьн)ѡмь храме да поменѹ(је)ть се архїепискѹпь ѹ местѡ їепискѹпа зетскаго“..... Но, да је у њему зетска митрполија послије стално била, о томе нема никакве сумње. А кад је постала, и како је то било, док се и за то не пронађе каква стара записка, дотле остаје мраком застрто, и не може се на то питање ништа поуздано одговорити.

Сад пак, у колико се може, да прегледамо судбину овога манастира и у њему митрополије.

Преко 250. год. од својега постанка до првога опустошења манастир је Врањина једнако напредовао и цвјетао и у великом уважењу код народа био. То посвједочава још и садашње народно велико поштовање према његову имену, мјесту и спомену. Он је био и српска лавра, и српска митрополија, и српска народња школа. и српска

сиротињска кућа, у којему је околни православни народ вазда налазио душевне и тјелесне хране.

Али кобни удес, који и питому Зету задеси, ни ову српску богомољу на миру не мимоиђе, но турска тиранска нога и на њезин пра̑г стаде и скврна се рука и те народње светиње дотаче!

Кад но војвода зетски Иван Црнојевић од турске навале присиљен би, да најпослије и своју пријестолницу Жабљак остави, и да се у непријелазне кршеве садашњу Црну-гору[1] повуче, онда је, како нам историја каже, и митрополију из Врањине на Цетиње пренио; гдје је себи дворац, а поред њега диван манастир начинио, и 1484. г. у славу рођења свете Богородице посветио, обдаривши га богатијем прилозима; сијести у њ зетскога (из Врањине) митрополита Висариона с 25. калуђера.

Пријенос српске митрополије из Врањине у зетску планину и катуне, ја бих рекао, да је то војвода Иван учинио и с тачке политичкога гледа ради српске пуније самосталности у тијем кршима с надом у бољу будућност; из чега се јасно види његова политичка зрела увиђавност и самосвијест народњег поноса.

Турци, по освојењу други пут града Жабљака 1482. год. и по изласку митрополита Висариона из Врањине, запале манастир, гдје се, као што околни народ и сад при-

---

[1] Црна-гора до пријеласка у њу Ивана Црнојевића нити се тијем именом звала, нити је садашња Катунска нахија насељена била. О томе историчноме имену иза нас Србе интересноме питању имам већ готову у рукопису једну малу расправу, која ће надам се освијетлити мрачне и исправити криве појмове (о томе имену), што их многи наши књижевници и преко воље имају.

ча, 9. калуђера од дима угуше под једнијем сводом, што је испод манастирскијех зграда био.

Манастир је послије некога времена опет поправљен, и у њему су калуђери и под турском владом живјели. Али су владике црногорске вавијек на Врањину претендирали. Петру II. пошло је за руком, те ју је за неко вријеме Црној-гори присаједињио. У слијед чега сазиђе једну кулу на отоку Лесендри до Врањине, поставши у њу неколико пандура, као пограничну стражу између Арбаније и Црне-горе.

Тако исто постави неколико пандура и у манастиру Врањини и Исаију Бајковића из манастира Ждребаника за игумана 1840. године

А године 1843. Али-паша Ризван-беговић покупи војску по Херцеговини и поведе је на Грахово, да развали кулу на Уицу, коју је владика Петар не давно био сазидао, и да покори одметнуте Граховљане. У исто доба Осман-паша скадарски везир у договору с Али-пашом, пошаље скадарску поглавицу Аиву Казаса с неколико тисућа Арбанаса, да ударе на Врањину и Лесендру.

Владика Петар с Катунском нахијом оде на Грахово, да га чува и од Турака брани; а попу Вукалу сенатору и Перишн М. Ђурашковићу војводи ријечке нахије нареди, да с ријечком нахијом Врањину и Лесендру чувају и бране.

На Грахову се тога пута прође без боја, јер владика пристане на приједлог Али-пашин, да му трошкове (које је око куле учинио) исплати, а Граховљани нешто мало осијеком Турцима, да плаћају, и да засебно остану. То јест, да сами себи суде по својему староме обичају у зачељу војводе граховског Јакова Даковића, а да им се

у то не мијешају ни Турци, ни Црногорци. Преговори су се наравно неколико дана продужили, а војске су ипак једна спроћу друге приправне за бој стајале. Међу тијем Али-паша је шиљао своје књигоноше преко Новога, Котора и Будве у Скадар Осман-паши, јављајући, му, шта се на Грахову ради, и да је вријеме удесно, да његова војска удари на Врањину и Лесендру.

Аустрија је и тога пута испод руке Турцима у свачему на руку ишла, а с друге пак стране и Петру владици показивала се тобож пријатељски расположена.

Тако је Аустрија вазда имала дволичну политику са Србима на сваком крају и у свакој политичкој радњи!

У слијед те Али-пашине пријеписке и другијех тајнијех порукâ, арбанашки Турци навале на Врањину и Лесендру тако жестоко, да их много мања наша војска ни како није могла коначно одбити. Лицем на малу Госпођу 8. Септембра 1843. год. послије свете летурђије, коју је ту пошљедни пут одслужио побожни старац Исаије Бајковић (игуман), и послије жестокога боја, Турци заузму Врањину и Лесендру; гдје погине Црногораца 130; а Турака, што се зна погине до 300.

По томе турска влада подигне у манастиру на самој цркви и у Лесендри двије тврдиње, које окити топовима, и у којијема турска посада и дан-данашњи стоји!

Па, како у Врањини има и једно повеће српско село, које Турци притисну, тако и у томе селу подигну двије куле и у њих метну своје пандуре; јер су Турци од тијех врањинскијех Срба зазирали толико више, што су неко вријеме у црногорској граници били, и што су им цркву и манастир у касарну преокренули. За то, да би их ублаж-

жили, даду им помоћ, да саграде у селу нову цркву у славу светога оца Николе.

Али то њихова српска и рањена срца није могло залијечити; но су чекали згодну прилику, да им се освете. Тако, кад но се неки дио Херцеговаца 1861. год, за права и слободу јуначки бораху, и Срби у Врањини устану на оружје и ударе на турске куле; али им сами не могоше ништа учинити. У толико прискоче им у помоћ браћа Црногорци из Ријечке нахије, па сједињени опет снажно ударе на куле, које послије краткога и врућега боја запале, гдје затворени Турци са својијем главаром Османом Куком вољеше изгорјети, но се Црногорцима предати. У том боју погине сједињенијех Срба 15; а Турака, што најприје у боју, и што послије у огњу погине до 100. Али ипак ни сједињени Срби не могоше тврдињи у врањинском манастиру ни пера одбити.

Почем су и српске куће у томе селу у слијед тога боја изгорјеле, морали су се Врањинаши у црногорску границу склонити и с Црногорцима заједно 1862. год. против турске ратити. Чељад су им у великој потреби била, јер су пребјегли, што но се рече, с голом душом. Глад им је највише додијавала. Црногорци из ријечке нахије помагали су им колико су јакосни били. Али су и они сами те године требовали помоћи.

Врањинаши су и ту муку трпјељиво сносили, само да би се осветили својијем злотворима, и да би се од Турака ослободили.

Но по несрећи тога пута, што је најглавније, не могоше се ослободити. Него по црногорско-турскоме рату на уговору за мир између кнеза Никола и Омер-паше, који је учињен у мјесецу Августу 1862. год. морали су

се и Врањинаши, као и остали околни Срби, који су на оружје устали, на своја гаришта без нигдје ишта повратити и боље вријеме и српски опћи устанак чекати.

Ето тако у манастиру Врањини на тој српској старој богомољи, у којој се преко 600 год. хришћанска божја служба појала, сад турски топови ричу, и турске хоџе урличу!

За то сам у почетку овога чланка и изјавио жељу, да се што прије српске старине опишу и приберу.

Владику Иларија завладичио је свети Сава, и био је први српски епископ у Зети, којега је св. Сава рукоположио; ако је вјеровати овој листини... Иларїѡнь, ѡсвещенны епискѹпь ꙁетьски последѹе словесемь спаса нашего, многїе трѹди подьеть ѹ своиемъ светительстве: прьви бо бысть си светитель ꙁетьске ꙁемли поставьлень мьною...“ [1]

Он је био прави љубимац како његов, тако и брата му првовјенчанога краља, као што је то изријеком споменуто у хрисовуљи краља Владислава, којом потврђује своје приложене земље манастиру Врањини у селу Годињу 1242 године; ... „И створи се иего храмь сын Иларию епискѹпомь ꙁетьскынмь — иже любимь бѣ господином ми и родителема господина блаженаго и светопочившаго — Стефана крала всесрьбске ꙁемлие и поморске — Симона монаха и господина ми прѣѡсвѣщеннаго архиепискѹпа всесрьбскыие ꙁемлие и поморьскыие кирь Савы.“ [2] ..

---

[1] Monumenta Serbica.

[2] Из оригинала, што је на Цетињу. И ова је листина наштампана у „Monumenta Serbica“, у којој су скраћене ријечи попуњене, а гдје гдје у правопису нешто мало и поправљене.

Владика је Иларије сарањен у својој задужбини врањинској цркви у прапрети на лијевој страни при зиду. Гробница му је била уздигнута један лакат висине над тлима. На бедреници те гробнице било је написано: „ꙃдѣ прѣстави се рабь божїи Иларије епискꙋпь ꙃетьски ꙃдатель мѣста сего свѣтаго...“ У истоме реду био је и љетоброј, али се није могао разабрати; јер некакве незналице, који нијесу вјешти старинскијем бројнијем знацима, чачкајући око њих, изгребли су их и замрсили тако, да их касније ни највјештији старинар није могао разпознати.

Ова наведена и с гробнице вјерно снимљена биљешка находи се у садашњег владике црногорскога господина Иларијона, који је, као ђак био код игумана Исаије у Врањини.

Околни народ приповиједа, како је владика Иларије био родом из села Шишовића искрај Грађана у ријечкој нахији; за то га и дан-данашњи зову: „Иларије Шишовић.“ Народ приповиједа и то, да се и овај одвећ добри владика посветио; па, кад су наступила зла времена, и кад се опажало, да ће Турци у вријеме Црнојевића и Зету освојити, онда га пренесу из Врањине у Паштровиће. Отоле даље, шта је од њега било, и куд се дио, сада нико ништа не зна.

Кроз врањинску цркву било је још неколико гробница равнијех са тлима, и на свакој надпис. Но, како је кроз дуго вријеме мноштво народа у цркву долазило, тако су се плоче истрле, те се слова на њима у потоње доба нијесу могла читати. Иначе би знали, који су по имену српски великаши ту сарањени. Само на поклопници једне гробнице могло се до пошљедно доба видјети човјечија глава лијепо израђена с надписом: „Сїа гробница Петра Дапьчева..“;

остало се није могло прочитати. Тако је и на осталијем гробницама било различитијех знакова с натписима.

Да је којом срећом и овај манастир и у њему старине у своје вријеме вјешта рука описала, колико би се тијем грађе добило за нашу историју и археолођију. А ово су сада одломци и пабирци.

У Врањину се народ скупљао од све Зете, једнога дијела Арбаније, Приморја и Црне-горе 9. Маја на дан пренесења моћи светога оца Николе, а не 6. Декембра;ваља да за то, што се у мјесецу Мају лакше, но у Декембру довозити, јер, кад је велика студен, зими се скадарско језеро заледи. За то сав околни народ и сад зове пренесење моћи св. оца Николе 9. Маја „Никољ-дан врањински."

Врањинска је црква била средње величине без звоника и кубета и без сваке архитектичке вјештине од обичног камена сазидана. Око ње су били и некакви притријемци на слику пароклисâ, тако, да се кроз њих могло у велику цркву улазити, и излазити. Летурђија се у њима није служила, као што се обично служи у пароклисима.

Што се врањинска црква ни из далека није могла упоредити у архитектури, уресу и сјајности ни с једном црквом српскијех краљевâ и великашâ није чуда; јер један владика само својијем пожртвовањем није могао више ни учинити, Али је за чудо, како су Немањићи тај манастир особито поштовали и сви му владаоци из те династије богате прилоге давали и својијем повељама имање му утврђивали, не разликујући га ни најмање од својијех сопственијех манастирâ и задужбинâ. Па и послије њих нови зетски господари Балшићи, а по овијем Црнојевићи, угледајући се на Немањиће, сви су му обилно прилагали, и изванредно га поштовали и уважавали.

Тако дакле, као што смо видјели, манастир је Врањина у своје вријеме с имањем и уважењем био у реду првијех и српскијех готово најбогатијех манастирâ; око којега се православни народ зетски кроз 6 вијекова савијао и душевну храну себи налазио, јер је био управ божија кућа и народња учионица морала и знања, као што су и многи други манастири били.

Кад је дакле овдје ријеч о српскијем старијем манастирима, нека ми је дозвољено, да у кратко кажем, да су српски манастири и у њима српски калуђери од својега постанка, па све до нашијех времена за православље, српску народност и књижевност понајвише користи доприњели и лијепијех услуга народу и цркви учинили. Особито послије пропасти српске самосталности и слободе, кад но се све муке и биједе овога свијета на српско огњиште бијаху растовариле, и кад но поред некрштенијех Турака и крштени Римљани и Грци српски народ мутише и притјешњиваше и своје себичне користи у њему тражише: српски су се манастири и у њима српски калуђери тој навали највише одупирали; народ у муци и биједи кријепили ;вјеру и народност, као своју највишу светињу чували; добријем примјером и не обичном трпјељивошћу народу у свачему предњачили и свој живот и своју душу за њ полагали.

Они су вазда с народом заједно били, и заједно сваку муку дијелили. Они су и на турскијем ченђелима скапавали и на турском кољу и вјешалима за вјеру и народ своју душу Богу предавали! — Они су готово једини словено-црквене књиге писали, преписивали и преводили; и они су народњи учитељи, а манастири народње школе били.

Српски су калуђери поред моралног и примјерног жи-

вота вазда били народњи калуђери, нити су их могла одродити ни од своје браће одвојити сва строга монашка правила светог Василија, која је написао за грчке калуђере, и која су пресађена и у српску цркву. Сачувај Боже! да су се и српски калуђери одријецали своје браће и својега народа у оно грозно и тужно вријеме, кад но ништа друго за душевну утјеху не имадијаше, до манастира и у њима своје рођене браће народњијех пастира и дивнијех јавор-гусала, и да су између народа бјежали и по пустињама се, као какве луде, скитали, што нити је Богу угодно ни народу корисно!

Хвала и сјени српскијех старијех владика, калуђера и попова, који од зла и турскога неописанога насиља узвијани српски народ око манастира̂ и цркава̂ кроз стотине година савијаше, те му послије светијех молитава и црквеног чатанија са својијем простијем, али побожнијем и историчкијем приповиједањем тешку судбину олакшаваше и самосвијест будише! Па бог не у такијем народнијем скуповима и гусле не одбациваше, но му уза њих пјеваше и спомињаше српске краљеве, цареве и кнежеве; царство и славу, зло и добро, поштено и ваљало, ропство и слободу; све с намјером, да народ своју славну прошлост не заборави и да га у нади кријепи, да ће опет своју слободу добити и самосталност повратити, коју је изгубио гадном себичношћу и неслогом својијех великаша.[1]

[1] У Црној-гори и Херцеговини попови и калуђери и дан-данашњи у својијем зборовима и народњијем светковинама и славама, који умију, гуслају и најљепше јуначке пјесме уз гусле пјевају; па им то нико не прима за какво преступљење или „саблазан." Но је народу милији и више поштује онога, који зна лијепо гуслати и пјевати.

Ја им то много више уважавам, но да су се од народа одвајали и „лицемјерно“ живјели, или се у пећине по пустињама уклонили и тамо по монашкијем правилима усамљено и, буди Бог с нама! са звјерађу живјели; што нико ничим не може доказати, да је тај начин живота у човјековој одредби. Калуђерска правила, која су по појмовима средњег вијека писана и за грчке калуђере склапана, примјењивати их и српском калуђерству, ја мислим, да то није ни разумно ни корисно; као што лијепо вели наша народна пословица: „свака капа није за свачију главу.“

Пошто смо у општијем и краткијем цртама показали заслуге и у народу значај српскога старога калуђерства, долази на ред, да запитамо: има ли и садашње наше калуђерство такијех заслугâ и такога значаја у народу? Учи ли се и изображава ли се, као што потреба садашњега времена изискује? шири ли у народу праву науку, корисно знање и морал? у кратко: је ли продужило и развило књижевну, свакоњрсну корисну радњу за народ и цркву српскога старога калуђерства и т. д.?

Одговор је негативан и на жалост, врло неповољан! Садашње наше калуђерство нарочито оно, које већ турска и фанариотска нога не тлачи, постало је готово сувишно. Узрокâ томе има и од више. Изузимајући само неколико лица наше је садашње калуђерство у опће не изображено; и за народње опће ствари, слободу и напредак не марљиво; развратно, и до зла Бога себично и лијено! За то је наука и српско-црквена књижевност, коју је српско старо калуђерство кроз неколико вијекова својски обрађивало и знатно унапријеђивало, по одавно пријешла у руке свјетовњакâ; те је замијењена народњом књижевношћу и наукама, које су духу времена сходне и народу потребне и корисне.

Тако дакле у садашње доба, кад свак настоји и тежи, да се учи, изображава, напријед корача и усавршава, и кад се иде на то, да нико, које физично и умно здрав, не живи на рачун и штету другога; наше се калуђерство на једном мјесту укрутило и на најнижем ступњу науке и образованости остало и за народ бескористно постало!

Ова се црквена средње-вјековна установа одавно удалила од својега првоначелнога циља и пронетнула се од пшенице у кукољ. Али се томе није ни чудити, кад се помисли на то како се одавно свуда примају у калуђерство пропалице и скитнице, те се, као трутови туђијем знојем хране а млоги су својијем неугледнијем владањем простоме народу „саблазан" ! — Средње-вјековне су се државне и друштвене установе готово све мање или више из основа поправиле, а неке и са свијем измијениле: крајња је дакле потреба, да се и ова манастирска и калуђерска установа поправи и реформише сходно духу и појмовима садашњег времена.

А и поповство би требало реформисати. Између осталога, за што не би црква допуштила, да се млад свештеник, кад обудови, може оженити и други, па и трећи пут, а да му се не одузме свештенички чин? Да би то било моралније, но се држати непрактичне те установе, мислим, да ће свак, ко је свјестан, признати. Већ и прости народ увиђа, да би умјестно било, и да је управ пријека потреба, да се млади обудовјели свештеници могу и по други пут женити, и ипак свој свештинички карактер задржати. Кад је дакле народ, једне вјере, црква, као што наша хришћанска наука учи, онда то цркви не би противно било; јер је глас народа, глас сина божијег. А ко би мислио, да народ није црква, тај би управ против цркве

гријешио, и тај би у метафизику вјеровао; а ко би у метафизику вјеровао, тај би морао признати, да је и папа не погрјешим и т. д.

Нека нико и не помисли, да сам ја од онијех, који би, може бити, вољни били, да безусловно руше све, што постоји, — не; но сам од онијех, који, што је труло, одбацују и поправљају и унапређују све оно, од чега ће бити нашему народу стварне користи, и чим ће се у народу подигнути слобода, морал просвјета и благостање,

По томе нека ми је дозвољено, да још и то запитам, колико је српскијех манастира у Србији, Аустрији и Црној-гори, у којијема данас има: или болницâ, или сиротињска кућа, или духовна школа за свештенство, или земљедјелска за народ, или фонд за убоге народње учитеље и њихову сирочад? Камо разноврсне и користне књиге, које наше садашње калуђерство пише, или такове књиге другијех ваљанијех, но потребнијех, писаца издава и за малу цијену кроз народ протура, како ће лако до вриједне књиге доћи, и како ће му књига и наука омиљети? Гдје су живописи и друге различите вјештине, које се кроз наше многе манастире код српскога старога калуђерства бијаху удомаћиле и доста лијепу корист народу доносиле?

Не ћу, да будем пророк, а чини ми се, да данашње напредно и практичко вријеме не ће за дуго трпљети оваско калуђерство, које живи, да једе и пије, а не једе, да живи и ради.

По мојему скромноме мишљењу народу српскоме требају калуђери: или научени родољуби и књижевни радениции, као што је био свети Сава и његов ученик калуђер Дометијан, — Доситије и Рајић и др.; или народни јунаци (док се год српство не ослободи и не уједини), као

што су биле владике црногорске: Данило, Василије, и два Петра; архимандрит морачки Димитрије, игуман Васојевићки Мојсије и др.; и у Србији: архимандрити: хаџи Ђеро и хаџи Руфим, Стеван и Мелентије, и поп Лука и прота Ненадовић и др.; и у Херцеговини: калуђери манастира Дужи, и поп Богдан Зимонић у Гацку и поп Жарко Љешевић у Пиви и многи други; или, да их и нема, (ако не ће, да за народну општу ствар раде и просвјету потпомажу) као што их ни у Грка̂ до 300. а у Срба̂ до 900. год. послије Христа није било.

Кад се без њих могло бити и онда, кад су од потребе били; сада се јамачно много прије и лакше без њих може бити.

Да се опет вратимо манастиру Врањини, као главном предмету овога чланка.

Он је имао многе земље кроз сву Зету; имао је цијела села, млине (воденице), и винограде кроз црничку и ријечку нахију; имао је и 4. манастира на својој земљи и у својему подручју, сва четири подигнута у славу светога оца Николе. Ти манастири и сад постоје и у њима се света летурђија поји. Два су у Црници; један у селу Орахову, а други у селу Брчелима; трећи је на Црнојевића ријеци у старом граду Ободу; а четврти је у Приморју и у најбољем стању близу Будве по имену „Прасквица" сада у аустријској држави и далматинској православној епархији.

Не ће бити сувише, што ћу овдје споменути, како је војвода Иван Црнојевић у манастиру Врањини године 1455(?) имао састанак с мљетачкијем проведитуром (окруж. начел.) Иваном Боланом гдје је, као што се види из једнога акта мљетачке архиве[1] по нужди у

[1] Гласник д. С. С. књ. XIV-та

оно тешко вријеме ш њим уговор склопио, обећавши се, да ће мљетачкој републици у вријеме рата с Турцима на својој граници помагати; а она њему и другијем племенскијем главарима, да ће за то плату давати онаку, као што је у вријеме Балшино давата.

У то исто, за народ српски мучно и тешко доба, мљетачка несита и лукава република откине и један комад земље од Црнојевића државице, а на име сву Крајину, која се од Црнице од Скадра десном страном између скадарског језера и барске околице или сињег мора протеже; гдје је и онда, као и данас, већином народ римске вјероисповједи био; по чем је римској пропаганди у извјесно вријеме за руком пошло, да и на томе крају преко својијех арцибискупа у Бару задобије по доста сљедбеника. Но ипак је неколико српскијех породица упркос свијем навалама и притисцима и до сад у својој народности и православљу вјерно и постојано остало; гдје је православни владика зетски и под мљетачком републиком уздржао црквено право над српскијем свештенством цркава и манастирима.[1] А они, који се приљубише римпапи, а послије неки Мухамеду на жалост! изгубише свој српски језик и прелише се у арбанашку народност![2]

---

[1] Види прије споменути акт мљетачке архиве.

[2] У Крајини у селу Мркојевићима има преко 50. кућа потурицâ, међу којијема се и до сад задржало до 30. кућа православнијех Срба. Једни и други зову се по имену села „Мркојевићи“. Па, као што су потурицама њихови стари православни били, тако су задржали један старински у сребро и злато лијепо оковат крст, који по обичају и завјету својијех старијех сваке године на Троичин-дан (Духове) заједно са Србима тога села носе на једном копљу на високу планину Ромију, која дијели Крајину од Бара; па на врх планине убоду копље у земљу; а они сви заједно пеку браве, једу, пију,

Томе одрођењу поглавити је узрок тај, што се Рим журно старао, да његови сљедбеници одбаце, како своје словенске обичаје. тако и ћирилицу, јер је све то уједно жигосао, као јерес! То нам је и овдје као и на друга многа мјеста жалостан доказ, да се Рим није задовољавао са самом религијом; но је и даље ишао; ишао је на то, да сваку словенску мисао и народње живце у корјену затуче и да овијем, који се Риму прилагоде, натури у богослужењу латински језик, и да им уврти у главу мисао, да је њихова народност и отаџбина Рим и папа, и да их претвори у покорну рају и оруђе својијех себичнијех и властољубнијех намјера и умишљаја! Па му је на опћу јужнословенску штету у неколико и пошло за руком, да одвоји брата од брата и да их у проклету мржњу и вјеро-законску не трпљивост метне! Али су се већ браћа освијестила толико, да се од сада ни пошто ради вјере не ће мрзјети; но узајмно једни другијем вјеру поштовати, а за свој мили језик, драгу народност, слободу и бољу будућност свијестно, договорно и слошки радити.

Ту нам заједничку радњу не може нико закратити, јер истиче из народње свијести, која почива на темељу природног закона; као што вели наша народња пословица: „крв није вода“ итд.

Ову јужнословенску братску заједницу још је давно са узвишеном мишљу дивно појмио наш врли пјесник владика Његуш, кад је рекао:

играју, пјевају и веселе се до самога мрака. По томе копље с крстом узму и заједно се у село врате пјевајући и пушкама пуцајући. Турци „Мркојевићи“ овај крст не би измеђy себе никоме дригоме ни по што дали; они га с великијем поштовањем, и као аманет својијех старијех, чувају.

„Не пита се, ко се како крсти,
„Но чија му крвца грије прси,
„Чије л' га је задојило мл'јеко?"

И ја мислим, да нема тога свијестнога читаоца, кад прочита ова три стиха, да не ће у њима не увиђети праву узвишеност над религијозниђи предрасудама с чистијем родољубљем и жарком љубављу за јужнословенство. Како срећа, кад би све наше митрононосне главе у јужнословенству једне и друге цркве оваке родољубне и узвишене мисли гојили и по њима радили, сад би јужнословенски народ у бољем стању био и другу пјесну цјевао.

Ми, ако хоћемо, да до пожељеног циља дођемо, да своју културу у својему народу развијемо и утврдимо, да у књижевности свијем потребама не само доскочимо, но да је према нашијем приликама и велику учинимо, да јужнословенски народ поред његове физичке снаге и здраве свијести просвјетно, морално и материјално уздигнемо и ојачамо тако, како ће доиста имати све потребите и јаке услове за дуговјечни опстанак и у пуном смислу прави политички живот и праву домаћу слободу: онда нам треба, да се међусобно добро познамо, братски за све договоримо, и јужнословенски савез склопимо и утврдимо, и по томе сви једнијем путем да пођемо и једнијем правцем да радимо.

Идеју времена, идеју јужнословенског савеза и политичке заједнице и братске сложне радње не смијемо ни по што мимоћи: јер су прошла времена, кад су и мале државице одјелито саме собом могле опстати и цвјетати. Ми живимо у времену, кад се и велики народи једне народности, обичаја и језика скупљају и у једну политичку цјелину спојивају. Ето нам за примјер велика Ђерманија, а

особито сусједна Италија. С некијем малијем изузетком истоветни нам је задатак и радња, и на сваки начин и ми јужни Словени морамо тако радити. Толико прије и лакше што нијесмо без стожера и центрума. Ето младе Србије, пуне чила живота и снаге, која је сад у Јужнословевству оно, што је Пијемонт прије био у Италији. Србија је свијестна својега позива, задатка и радње; она је носилац идеје времена и народа; она је стожер јужнословенског савеза и политичке заједнице; она ће без сваке сумње за јужне Словене у опће учинити оно, што се од ње очекује и на што је позвана. Али и Југословени треба да учине своје, па је циљ постигнут и будућност ће нам бити осигурана и поуздана.

Па кад би још поред тога они Југословени, који се без потребе и с натегом служе абецедом, попримали своју стару и за словенски језик удешену ћирилову азбуку, коју је старина Вук по потреби нашега језика реорганисао тако, да својом простотом, савршеношћу и лакоћом међу свијем јевропскијем азбукама и правописима без сваког поговора прво мјесто заузима: то би тек за нашу јужнословенску укупну књижевност права благодет била, и то би је за кратко вријеме одвећ оснажило и унаприједило.

Кад су браћа Хрвати примили српски језик у књижевност, на које би требало да се угледају и наша браћа, Словенци, па ето један (у ужем смислу) јужнословенски књижевни језик; онда, за што не би примили и словенску азбуку, кад је она језику одијело? — Да Словени у својему језику и књижевности пишу латиницом, то је тако чудно и смијешно (а не ћу ни да говорим, колико је штетно!) као кад би Французи или Нијемци у својему језику и књижевности писали ћирилицом!!

Најпослије да немамо ову своју бољу и савршенију азбуку и да се латиницом у нашему језику без крпљачине може послужити, онда не бих за то ни једну ријеч прословио. Осим тога ово је и по разуму и по науци посао јужнословенске домаће и опће користи изван свакога другога помисла и какве себичне теденције, која би се, може бити, од кога пристрастно и неразумно пребацивала. За то би се праведно и могло очекивати и надати, да ће свијестни и образовани Јужно-словенски патриоти и у томе погледу предузети и радити оно, што ће за јужнословенску књижевност, колико разумније и својственије, толико корисније и уједињеније бити; презирући сваку окорјелу предрасуду и туђу с лукавштином мудролију, с које смо, као и с домаће неслоге, цијепања и незнања доста туђе подлоге били и много грднијех рана дочекали! Вријеме је већ, да све то престане, ако истинито желимо, да у своjему своји будемо, и да нас свијех сунце домаће праве слободе, науке, просвјете, среће и благостања једнако огријева.

II.

Крисовуље на Цетињу.

Свршивши дакле опис Врањине у Зети, не ће бити сгорега, што ћу овдје додати кратак пријеглед крисовуља, које се находе на Цетињу, и од којијех неке нијесу наштампане ни споменуте у Миклошићевој *„Monumenta Serbica.“* Да би се дакле знало, колико их има, од којијех владалаца, из којега времена, и шта садрже, учинио сам од свијех (које су у реченој књизи споменуте и не споменуте) попис и кратак извод.[1]

[1] Крисовуља светог Саве о манастиру Врањини од год. 1233, коју смо у овоме чланку на своjему мјесту споменули, сада се не находи на Цетињу међу осталијем!

1. Крисовуља српског краља Владислава од 6750=1242 год., којом потврђује своје земље, које је манастиру Врањини приложио у селу Годињу у црничкој нахији у садашњој кнежевини црногорској. Потписан је: „Стефань Владиславь сьпомокию Божно(в)мь краль вьсѣхь срьбскихь ꙁемьль и Поморскыхь.“ Печата нема; али се познаје мјесто, гдје је био.

2. Крисовуља Стевана Уроша, како се у њој каже: „сина Прѣвысокаго крала Ꙋроша“, којом утврђује земље у селу Орахову у Црници, које је од оца испросио и манастиру Врањини приложио, као што вели: „и видѣвь азъ сьꙁданые храма светаго Николи ꙋ ѡстровѣ рекьше ꙋ вранынѣ, и испросихь ꙋ господина ми и родитела ми прѣвисокаго крала Ꙋроша, сь ѥговьмь милостию и испрошеныѥмь и даныѥмь дахь село ꙋ Црьмьници имѥнемь Ѡрахово сь людьми и сь вьсѣми моѥгами ꙋ томь селѣ.“

Из ове крисовуље види се, да Стеван Урош, тада још није био краљ, но пријестолонашљедник и „Господинь Дальмацние, Трафꙋныѥ и Ꙁахльмиѥ.“ Нема године, кад је писана; а нема ни печата, као ни на другијем, изузимајући крисовуљу Стевана Црнојевића, но су покидани, и само се мјеста познају где су били.

3. Крисовуља истога Стевана Уроша, којом, пошто је постао краљ, на ново потврђује приложене земље и томпо приликом још неке прилаже. Потписан је: „Стѣфань Ꙋрошь милости божиѥ краль вьсѣхь срьбьскихь ꙁемль и поморьскихь.“ Ни у овој крисовуљи нема године, кад је писана. И да није у њој изријеком споменуто... „светаго господина ми и дѣдами керь Савы и светопоучивьшега господина ми и родитела прѣвисокаго крала Ꙋроша.“

дошли би у забуну при одговору на питање, којега су краља ове крисовуље; а тако је сада јасно, да су краља Милутина унука краља Владислава, а другога сина „великога“ Уроша I. краља српског; или краће: оца дечанског краља.

4. Крисовуља краља Стевана, ваља да, Дечанскога, као што у њој између осталога стоји.... и азь грѣшныи Стѣфань по милости божиѥи краль млады вьсѣхь срьбьскихь и поморскихь ꙁемль...“ којом потврђује Врањини село Трново сада у ријечкој нахији. У потпису је додано још и ово: „сь богомь сьмодьрьжаць.“ Ни у овој нема године, кад је писана.

5. Крисовуља истога Стевана краља дечанског, којом потврђује неке земље, што их је манастиру Врањини даровао, пошто се из заточења из Цариграда вратио, гдје га је отац, као што се зна, године 1309. послао, и као што сам у овој крисовуљи исповиједа, по наговору некијех неваљалијех и злијех очевијех му доглавника. Даље исповиједа, како га је свети отац Никола избавио и на краљевску столицу узвисио.

По истој крисовуљи види се, да је у селу Брчелима имао своју земљу и да је на њој живио један стари властелин Каꙁнїи дїмитрь“ са својом женом; па као што није имао дјеце, умоли краља, да му допушти (?) да и он своју земљу по својој и жениној му смрти приложи Врањини, гдје себи и гроб начини.

Ни у њој нема године, кад је писана. Ја мислим, да је то пишчева нехотична погрјешка. Потписан је: „Стефань Ѹрошь краль.“

6. Крисовуља истога краља, којом потврђује Врањини и све остале своје земље у Брчелима, као и земљу прије

споменутога властелина... и „азь по милости божиен Стѣфань краль, видѣ кралѣвство ми утврьждено и записано, прародители, и родители кралѣвства ми, и потомьдже ѡбразу кралѣвства ми припадие кь милосрдыю светаго Николи, иже у Враныинѣ. Ѥгда бѣхь немощень у приципинѣ, и дахь село у Црьмнийци. именемь Брьуела — сьвсѣми людьми, и мегами и засельци и кузме (?) утоие д'ржаль казньць дьмитрь..." Даље ослобођава то село од сваке државне данције и работе. Потписан је само су двије ријечи: „Стѣфань краль". Ни на њој нема године, кад је писана.

7. Крисовуља цара Душана, којом потврђује которској општини све, што су јој његови предаци у которском затоку даровали; као: Жупу, горњи и доњи Грбаљ, Тројицу, Доброту; и неке земље у Кртолима. Поред тога и он јој је још даровао: Крушевицу, Бијелу и Леденице Крисовуљу је ову цар Душан издао тобож с договором „сьбора". У њој се спомиње и архијепископ Данило; али је за чудо, како при свршетку, гдје се његово име и по други пут спомиње, изријеком каже: „патриархь," а не „архијепископ;" а ми знамо, да је први српски патријарх био Јанићије, а не Данило.

Ова противрјечност не знамо, чему би се прије могла приписати: или, да је писац нехотице погријешио; или, да сама крисовуља сумњи подлежи?— По нашему мишљењу ова је крисовуља прије лажна, но истинита; јер није лако вјеровати, да је цар Душан све пријеспоменуте баћине (на којијема је онда било, па и сад има, српскијех цркава и манастира) даровао которској општини, и да је то српски патријарх с црквенијем сабором потврдио. Пада у очи и то, што се ова крисовуља од свијех другијех онога

времена разликује, како по облику писмена, тако и по језику и правопису. Па и њезин свршетак по лоѓици и начину говора доводи читаоце у сумњу и мисао, да је — лажна —; .... „Ѵписахь и дахь вишереченнимь властеломь рнечию и заповедню господина цара Стефана (дакле ко је тај, што пише и даје?) и рнечию и потверждениемь господина пат(р)иарха кирь Даниила (?-?) и весега сесора кго и властела и сесора царскаго гегура кесара Бранка и Радована и Алтома и брать му Воисакъ и кнезь Братко и Обрадь чеоникъ и воевода Мирко и мнози нии властела мали же и големи и завеще верованно печатамо златом печатию закономъ и оби-чаем крусивоког“ .... По томе одмах долази потпис с великијем црвенијем словима: „Стефань милостию Божиомь Царъ Сербомь и Геркомь.“ — Нема године, кад је писана.

8. Крисовуља Балше Ђурђевића, којом прилаже Врањини једно гувно соли на дну Грбља у садашњој Боци-которској, гдје су српски владаоци имали своја солила. У њој још препоручује тадашњему митрополиту зетскоме Арсенију, да од тога гувна 10-ти кабуо соли дава „прѣчистой Краьиской[1] вьстелѣ 69..... (овдје је продрто). Потписан је „Балша Гюргевикь“.

9. Крисовуља истога Балше Ђурђевића, којом прилаже такође једно гувно соли манстиру Морачнику[2] и

---

[1] У Крајини је био један велики манастир храм свете Богородице, али је одавно порушен.

[2] Манастир Морачник и Старево били су на два отока у скадарском језеру поред Крајине. На тијем отоцима и сада се од тијех манастира виде зидине; а у Морачнику су зидови од цркве још и сада цијели, само, што је свод озгор проваљен. Многи остаци српскијех манастира и цркава у Зети, свједоци су српске побожности и старе славе у тој гласовитој земљи: коју одавно турска варварска нога гази!

препоручује истоме митрополиту Арсенију, да и од овога гувна 10-ти кабуо соли дава споменутом манастиру свете Богородице у Крајини. На свршетку стоји: **Повелѣнием господина Балше писа деско диакь вьлѣто 6925. 1367. мѣсеца юна 16. инниктиѡн 10.“** Потписан је **Вь-христа Бога Благовѣрни Господинь Балша Милостию Божиемь Господинь Зети и вьтомꙋ.“**

10. Крисовуља Ђурђа Страшимировића, којом прилаже манастиру Врањини половину Рака,ваља да некакав комад земље, који се тако звао; као што вели: „**азь рабь твои гюргь страцимировик прилажьх половинꙋ раак поүьними на спилице... Писа се и потврьди се вьлѣто шести тисүщно и девєтиєсьтно и прьвонадесєте**“.

11. Крисовуља Ивана Црнојевића за основ манастира цетињскога, и којом утврђује млоге земље, винограде риболове, млине (воденице) и планину Ловћен, што је својој новој задужбини приложио. Писана је, као и све остале на пергамени уставом врло лијепо. На њој јединој, што су на Цетињу, сачуван је печат од сребра позлаћен који виси на црвеном и са златом измијешаном гајтану. На једној је страни печата двоглави орао; а на другој по сриједи по пријеко стоји написано: „**Иванъ Црьноевикь господарь зетски**“. Крисовуља је писана: „**вьлѣто** 6993 —1484. **писа се месеца Іанүаріа** 4. **день ү рѣце.**“

Кад је Иван Црнојевић своју пријестолницу Жабљак по други пут навали турској принуђен био уступити и коначно оставити, није одмах на Цетиње отишао, као што неки мисле и пишу; но је пријешао на ријеку Обод, гдје је од прије имао своју кућу и у околици своју земљу, винограде, риболове и млине. Ту је остао око двије годије, док му се дворац и манастир на Цетињу довршио;

па се по томе 1484. год. на Цетиње са свијем преселио; гдје је до неколико годинâ послије умрьо и у манастирској цркви у својој задужбини сарањен био.

Ријека Обод код које је Иван Црнојевић сазидао један градић (тврдињицу), прозове се по његову презимену „Црнојевића ријека“, која се и дан-данашњи тако зове.

12. Има још у цетињској архиви и три декрета на пергамену и италијанском језику од Јована Корнелија дужда мљетачкога, које је 1717. и 18. године дао црногорскијем главарима за ратне услуге, у којијема им обећава новчану помоћ или неку малу годишњу плату, као и владици Данилу црквено право над црквама и православнијем свештенством у Боци.

13. Има и рускијех неколико „грамата“, почињући од Петра векиког и владике Данила; које су већ готово све објелоданили Милутиновић, Милаковић и Медаковић.

Осим овијех српскијех старијех листина по свој прилици било их је још; јер с пријеласком зетскогâ владаоца и митрополита с калуђерима на Цетиње, разумије се само по себи, да су и српске старине пренијели. Но у слијед честијех пријегона, а може бити, и не познавања праве вриједности тијех старинâ, многе су се којекуда завалиле и загубиле; а многе су и у туђе руке запале, као што су се и ове побројане за дуго времена по нугловима цетињскога манастира ваљале.

СТЕВАН НЕМАЊА.

ἦν δὲ τότε ὁ Νεεμᾶν Στέφανος

Nic. ch. l. V. c. 4. p. 206.

„икоже ме видите такожде и вы творите.“

Ријечи Немањине војницима пред битком.

(Жив. св. Сим. и св. Сав. стр. 19).

Равноправност дељења српских земаља, члановима владајуће породице, и проливање крви истих чланова између себе около преобладања и врховне власти, донесе собом општу разузданост и неред, чиме се користе Грци и подјарме српске земље „ђедовину Немањину.“ [1] Да је то тако, види се из тога, што грчки цар 1159 год. *постави* за великог жупана у Рашкој жупанији, брата Беле-Уроша, Дешу (*δεσε*), који је био привржених источне цркве [2] и обећао Грцима уступити Дендру. Поставши жупаном, задржи Дендру, а пошље посланике Нијемцима, тражећи себи дјевојку на западу. Осим овога, пред мацарским посланицима, он њихног краља назове својим господаром, а био је стекао огромну снагу у Србији.

---

[1] Жив. св. Сим. стр. 8.

[2] An. Not. I. стр. 149.

Због овога [1] грчки цар био је против Деше, а у исто доба сродници Дешини, а удворице грчког цара, дигну тужбе противу њега, с чега Мануило исте године ратујући с Мацарима (и са српском спомоћном војском) јер су му српске земље биле подложне, веле грчки списатељи, [2] одведе и Дешу у ропство у Цариград. [3] То је било 1162 године.

И тако а) српска је земља била потпала под власт грчку, b) у самој земљи било је много особињских владаочића са великим жупаном Радославом III. и c) Грци су помагали онима, који су држали њихову страну — не да се Срби оснаже, већ да никада до снаге не дођу.

Ослободити земљу од грчке владе с поља, и од „многовластија“ унутра, осигурати православну вјеру, искупити уједно све српске земље могао је само изванредно мудар и велики човјек. Такав је и био Немања, врло добро познат Грцима, како се види из у врху наведених ријечи Хонијатових.

И тако, ми ћемо говорити о Немањи као о *ослободитељу српске земље од Грка;* као о *савакупитељу српских земаља* и о уништитељу „многовластија;“ за тим, као *о утемељитељу српске вјере* и најзад о њему, као о *знатној личности.*

---

[1] Nic. Chon. у књ. IV. на стр. 178 и 179. Да је Деша велика зла Грцима починио, велики уплив и значење у Србији имао, да је био лисац и да је говорио: језик се куне а памет друго мисли.... homo barbarus collaudavit: „juravi linqua, mentem injuratam gero“... *ἡ γλῶσσ ὀμωμοκ, ἡ δε φρὴν ἀνωμοτοσ.*

[2] Cioram. стр. 138.

[3] Ib. 123, 124; Nic. 8.

А.

Отац Немањин имао је у Рашкој своју особину, али га *„велики метежи у српским земљама“* приморају побјећи у Диоклитију, гдје му се роди син, буде крштен римским свештеником[1] или 1114 год. Одлазак многих чланова владајуће породице Грцима, ратови браће и рођака измеђ себе на општу штету српских земаља, као и сва остала зла, биједе и несреће, што су сапутници грађанских ратова, био је први призор, што је дубоко засекла у млађану душу Немањину. То му је била и прва школа у животу.

По ондашњем обичају жупанијског времена требало је, да сваки члан владајућег дома добије свој дио. Немањин је отац био „оземствован“ т. ј. није имао свога дијела. У исто доба Грци су помагали својим присталицама, као што се види по Деши. С тога, вјероватно, и Немања оде у Рашку около 1144 год. и као што вели наш љетовничар: „въздвигь се (из захлумља) Стефань[2] Неманю прїиде въ отьчьство рашко въ црьковь светыхь апостолъ Петра и Павла и тоү крьсти се, л — толѣтьнь. Туна, около 1159 год. постане жупаном Топлице, Ибра и Расине пак да би се још боље, утврдио почне градити цркве по источноме начину. Ту је био почетак Немањићске државе. Грађење цркава по источном начину ишло је у рачун Грцима, јер је већи дио осталих српских земаља

---

[1] Arhiv za poves. jug. III. 7. 8.

[2] Гласн. Д. С. С. књ. XI. стр. 144.

[3] Ту је цркву саздао св. ап. Тит, у оно доба налик на ондашње многобошке кумирнице, која и дан дани поје, вели љетописац. Гласн. V. 29.

потпадао под црквену јурисдикцију папину.[1] У исто доба одговарало је вољи народној. Осим овога, Немања, као прави државник, врло је добро схватио савремено му стање ствари и на супрот римској литурђији и огромном утицају римске јерархије стави словенску литурђију и источну цркву. Та јединитa околност придобила му је већину јужних Словена српских племена.

У том времену Деша заслужи мржњу Грка и византијски цар идући с војском противу Маџара 1162 год. да доведе ствари и у Србији,[2] па улогоривши се код Ниша, дозове српске поглаваре — присталице грчке, каштигује Дешу, а Немању као најближег у роду Дешином потврди за великог рашког жупа, пак му даде у сопственост Глубочицу и „оуꙁрѣвше ні н царьскымь лобиꙁаннѥмь прнѥмь н ѡблобиꙁа н.... н царскнмь саномь поѵьть н, н дарьмн раꙁлнѵнныи.... н дарова мѹ.. Глоѵбоѵнцоѵ глаголѥ: тебѣ боѵдн н сѣменн твоѥмоѵ по тебѣ вь вѣкы нн сь кнмь же несьѡбьщьно[3].... Ни мало незакашњавајући Немања почне зидати цркву у Топлици на р. Косльныцн и другу цркву на р. Баньске св. Николи.

Остали рођаци и браћа Немањина, подчињеници антиварске јерархије устану противу њега, једно с тога, а друго што се удружио с царем грчким и *добио од њега земљу у наслеђство ни с ким* несѡсьобщьно, па недајући да се поремети жупанијски ред ствари искупе се и нападну на Немању говорећи: “поѵто творнши сико.

---

[1] Главни архијеп. био је владика антиварски, који је добио власт из Рима и њему је била потчињена јерархија српска и албанска. Такво се стање ствари отпочело од краља Михаила 1050 год. Гласн. X. 195 и 204.

[2] Cin. 123; Nic. 89; Срп. спом. 59.

вамъ несвещавь сѐ ѿ сихь сь нами, иже ти подобаѥть творити? [1]

— „Братиѥ мои любимаи; аще и ѥдинорождени ѥсьмы, не оу гнѣвь боуди сиѥзи дѣло моѥ, ѥже зачех ѿ господи и створих ѥ — одговори им Немања: „То азь сьврьшихь сиѥ, да ѥже добро, мнѣ боуди, аще ли зло — мнѣ боуди сиѥ.[2] — Тада они ухвате Немању и баце у затвор. Не знамо ко му поможе да се избави и да постане опет рашким жупаном, али из догађаја између 1162—1165 год. види се да је рјешавао судбину српских земаља грчки цар, јер, у ово вријеме и опет ратујући с Маџарима намисли довести ствари у Србији онако, како је њему ишло у рачун, јер Радослав III. уапсивши привржeника грчке царевине, тим самим дошао је у сукоб с грчким царем Мануилом. Кад дакле цар грчки крене војску на Маџаре, Радослав се тако поплаши, како грчки списатељ вели, и понизи, да је приступио цару гологлав, са засуканим до лаката рукавима, босоног, са конопцем о врату, носећи сабљу у руци, да може с њиме цар учинити шта хоће. Цар га помилује, али га одведе са собом [3] (у ропство). Тада су присајужене приморске земље далматинске Грчкој, а Немања поврђен буде за великог жупана уговоривши с царем, да му је подчињен.[4]

[1] (Жив. св. Сим.) т. ј. зашто радиш такве ствари, недоговоривши се с нама, (као што се мора радити у жупанијском склопу ствари).

[2] Онамо.

[3] Cin. стр. 158. Срб. Спом. стр. 58.

[4] Та је подчињеност била само по имену. Theoph Const. 291. Цар се надао, да ће му Немања бити ропски подчињен, него се преварио, као што се види из похвалног слова Евстатија Солунског Мануилу, гдје овај

Немања почиње зидати Ђурђеве Ступове и ратовати са особињским кнежевима. Српски народ или, боље рећи, „народи“ (племена gentes) пристану уз Немању с тога, што им је било дојадило вечито унутрашње ратовање рођака; пристну с тога, што је Немања бранио словенску литурђију, коју су народи разумевали и што је градио цркве и манастире. Тако је ту ствар схватио и поњао и народ, као што најбоље показује пјесма:

Збор зборила господа ришћанска:
Божи мили чуда големога
Куд се ђеде цар-Немањ е благо?
Ту се деси Немањићу Саво
Па говори господи ришћанској:
„Није бабо потрошио благо
На нацаке ни на буздоване,
„Ни на сабље ни на бојна копља
„Ни добријем коњма на рахтове
„Већ је бабо потрошио благо
„На три славна српска манастира.[1]

Ратујући са особињским кнежевима, банима и жупанима, а тако исто и са дукљанском владавшом породицом, обнављајући ђедовину и скупљајући српске земље у једну државу он придобије било љубављу, било страхом надмоћније и за њим се окрене народ. И тако с народом, Немања успје у своме раду. Таким начином уједињавајући и обнављавајући ђедовину он узнемири и грчке земље. С тога

бесједник напомиње и овај случај, али прибавља као Грк: једно му не треба одобрити, што он свуда кити роба трофејима итд. Taf. de Thesal. п. 419. 515. Свят кн. Слав. стр. 10.

[1] Вилиндар, Студеницу и Ђурђеве ступове. Срп, нар. пјес. Вук. Карап. кн. 2. стр. 101.

грчки цар намисли да казни Немању као што је 1162 год. каштиговао Дешу и пошље противу њега војску под заповједништвом Теодора Падијата. Како је прошла та војска у Србији најбоље се види из даљег Никитиног говора о Немањи и о томе, да је сам цар кренуо војску, да се освети Немањи за пораз Падијата. Никита вели (lib. V. Cap. 4. стр. 206.) за Немању да је човјек неспокојан и превртљив, да је заузео погранична мјеста грчке царевине и да је јако популаран (народан) међ својима. С тога је тако и наступао ласкајући, вели, себи да завлада Хрватском и Которском. Показивао се да има нужду да је уз Грке и земље грчке заузимао. С тога сам император захте да му се освети и крене војску противу њега; Немања се заклони у брда и камењаке, него се покаје, бојећи се, продужава Никита, да цар не би дао Србију некоме од оних, који су били од њега достојнији, а које је он прогнао.[1] С тога по току називања Никитиног — ствар не дође до боја — јер Немања припадне молити Мануила, обећавајући да се више не ће мењати, на што цар, пошто му пребаци његово поступање и обрати га себи на верност, као и то да се не дружи с царем немачким или маџарским, помире се. „Није се Немања мање цара бојао, него ли што се боји лава остала животиња,“ вели грчки Никита. Отален свечано буде Мануило до своје границе испраћен. Тако казује Никита[2], али ако узмемо на ум, да је Немања задржао

[1] ... Ne Serviae principatus alicui ex iis quos ipse everterat, qui eset eo dignior, tribueretus...

[2] Тога истог Мануила молио је Деша и Радослав, па се он није смиловао, него је поступио онако како му интереси доносе. Сад на једанпут постаје необично милостив?!

освојене од грчке царевине земље: онда та хвала изгледа врло смешна, јер се из читавог казивања види, да се Немања био тако улогорио у брдима, међ урвинама и кршевима, да му цар Мануило ништа није могао учинити. Ни један ни други нису знали како ће битка ствар решити. С тога и ступе у договарање, пошљедица чега буде, да Немања не чини сајузе са страним владаоцима, али од тада не налазимо, да је српска војска ишла у бој с грчком војском, кад би Грци с киме ратовали, као пређе Немање. У исто доба ријечи Никитине, да је било у Србији много заслуженијих кнежева, које је Немања лишио кнежевина јасно показују, да су се грчки државници вајкали, што су му помагали, а у исто доба, да су хтјели употребити обичну своју политику, да је на влади у Србији онај, који би онако играо, како би му свирали из Цариграда. Немања је већ свршио полак посла, стање је било ровито, с тога је он као мудар државник и велики дипломат изјавио покорност грчкоме цару. И доиста се Немања од тога доба строго држао уговора с грчким царем, а његови рођаци, браћа и *„заслужнији* кнежеви“ кад виђеше, да се преварише у надању у царев појав противу Немање, почну сами купити војску по грчкој царевини[1] и околним земљама, да нападну на човјека и рођака, који кварећи жупанијски ред ствари, иде на то, да уведе „самодржавну“ власт. Питање је било у томе, хоће ли постати српске земље једна држава или ће остати жупаније и жупанијски склоп, као што је било? Што су његови рођаци и браћа купили војску у „грчком царству,“ то показује, да су грађански ратови српски ишли у рачун Грцима.

---

[1] ... Накаждениıемь сотонскимь оу грьчьсьцѣмь царствѣ .... стр. 5.

В.

Старија браћа и рођаци ишли су на тȍ, да оборе уједињену и искупљену Немањом српску државу. Немања пак с народом бранио је начело државно и интересе свију Срба а не интересе чланова владавше династије, по начину и склопу жупанијском. Неки од његове браће и рођака, које је он прогнао, седам су година дана купили и врбовали најамничку војску у грчкоме царству и другим земљама од Грка, Фруга (Немаца и Талијана); од Турака и од других народа, док напошљедку нису толико искупили свјетских скитница и најамника, да су кадри били ударити на Немању 1173. год. „Растоүенни же они ʒлъомислъни једина үесть ихъ сьбраніє сътвориші вь царьствѣ грьүьскыіє ʒемлѥ надѣюште се помошти полоүүити царьствомь грьүьскым и на ʒаколѥніє светааго тьштеше се и памети јего светыіє раʒорити... надѣюште се на силоү своѭ и сьбраше множьство јеʒикь, грькы, фроүгы, тоүркы и многоү силоү инѣхь јеʒыкь, и тако сь силою многою[1].... оүлѣʒоше оү ѿтьүьствиѥ“ немањино „на мѣсто рекомоє паньтино.“ Уз Немању је био сав народ с највећим одушевљењем да ступи у бој с издајницима, нападачима своје отаџбине и непријатељима. Какво је било одушевљење најбоље показују наше староставне књиге, у којима се причају чудеса десивша се том приликом.

Битка се догоди близу града Звечана. Пред битком Немања изговори својој војсци ово: ѩкоже ме видите такожде и ви творите“ т. ј. ништа друго нећу, већ: гледајте шта ја радим, па и ви оно исто радите! Овакве

[1] Domet, стр. 17.

речи могао је само јунак изговорити. Битка се отпочне рано из јутра па се брзо и сврши. Немањина војска радећи оно, што и њезин вођ и јунак распршти и разагна издаице отаџбине и свјетске најамнике „и падоше оороужнием вьсн и вьзеть се паметь нхъ оть земле.“ Том приликом удави се у ријеци и Немањин старији брат, који је с непријатељима српске земље нападао на брата и на Србију, као што је чинио доцније Вукан, а још доцније Вук Лазаревић. Животописац Немањин вели: и сама ријека ситница „самого того зьлобѣ начельника и језыкомь тѣмь воиеводоу оть законопрѣстоупьныихъ братни иего брань тоу сьтворьшаго, као самим богом научена и као рукама крилима својим узевши, и у дубини срца сместивши, и удави божијега врага и његове одабране..... и већи дио њих ријека потопи, а нарочито оне с оружјем, а који осташе бише — побјеђени![1] То је била битка старинског, особинског, жупанског склопа живљења са новим државним живљењем. Побједе државна начела и уједињење над раскомаданошћу и жупанским начелима комадања и равноправног дељења српске земље. Битка на паньтинѣ код Звечана јесте крајеголни камен Немањићске државе — доцније краљевине и царевине и Немања; „прѣиемь вьсе свои отьчьство!“

В.

Још је требало учинити крај другоме злу, које је због ондашњег празновјерства, „лаковјерија“ и политичког ровитог стања, било узрок непрекидних нереда, због велике умне помрчине ондашњег света. Ондашњи су наши преци више одани били лаковјерију и празновјери-

[1] Domet. 20.

ју, него ли разумном претресању и критиковању ствари. Било је остатака многобоштва и хришћанских јереси, а то је било још шкодљије због ондашњих унутрашњих ратова. У староставној нашој књизи вели се: „Кад се угасила прва проповед у српској земљи и различне се јереси у њој умножиле, владајући ни мало нису се бринули да их искорене до онога доба, док се није појавио велики жупан Немања.“[1] И доиста Немања „искупивши“ српске земље у једно намисли да и у вјери буду уједињени. С тога и сазове збор (скуштину) државни и то: архијереја (грка Јевтимија) и „чрьнєцє (калуђере) са њиховим игуманима и частне јереје (попове), старце и велможе своје „ѡть мала и до велика нхь“ у граду *Раси.* Он отвори збор бесједом почевши ријечима: „очеви и браћо!“ па даље напада на различне празновјерце а нарочито на аријанце. Ту своју бесједу свршава ријечма: „Ко ти је боже хаљину раздрао?“ И одговара: „безумни Арије.“ Па је тако био заузет да их искорени, да прибавља: „ови наши безумници уче тој проклетој науци незнајући да ће на ономе свету у паклу горјети!!“ Како су се ове јереси држали — осим осталих — многи велможи, то још Немања није ни ућутао, а у збору се догоди „највећа распра.“ Види се да је Немања наишао на отпор. То га, од све прилике примора изаћи на поље, јер животописац његов вели, да је он из нова дошао у „збор“ водећи са собом нечију вјереницу, која је била одведена кући ђувеглијиној, али кад је видјела како се њезин вјереник и остали моле *„глухим кипoвима“* (многобошци), изтргне се из њихних руку и потражи заштите код великог жу-

[1] Срп. Љет. нађен Гиљфердингом и напечат. у Рус. Бесѣд. за 1860 г, II. 19.

пана говорећи му: „порази их нека познаду нечастиви вјеру твоју, господе.“ Велики жупан нападне и на обожатеље многих богова Србе, који се још — вероватно нису били ни крстили; изобличи их „и сьбесѣдовавь *са архијереом са калуђерима и са својим великашима*,“ пошто није могао јересе искоренити световањем и наишавши на највећи отпор, крене на њих *војску:* једне прогна, друге каштигује, од трећих отме баштине и све што су имали, па разда богаљима и просјацима; главару јереси одсијече језик, прогна из земље, књиге њихне спали и забрани спомињати име бившег старешине богумилске јереси.[1]

Не треба се чудити оваквим жестокостима и варварском спаљивању књига, јер је доба било тако мрачно и варварско, да су рим-папе дизале народе на народе или половину једног народа противу друге половине народа, да их убијаху само за то, што нису веровали онако, како је папа веровао. Не треба се чудити томе варварском спаљивању књига, због чега се и данас не може написати тачно ондашње стање ствари, кад ми знамо, да су то исто чинило Језуити чак у 17, а Фанариоти у 19 стољећу. Код нашег народа није било прије тога гоњења и клања за вјеру. Што је начелнику празновјерачком одсјекао језик, то је био обичај „просвештених“ Грка, па ми и овдје видимо, да се Немања најпре „посавјетовао“ с Грком Јевтимијем, у чијој домовини још су већа варварства чињена. Та страшна злочинства нису била у обичају код Срба, као и остале варварске каштиге, које су наши преци позајмили из Цариграда. Да се Немања за то кајао, показује његов доцнији живот. У осталом, као што је

[1] Жив. св. Сим. 7,

битка код Звечана учинила крај особинама: тако је *збор „у столноме граду Раси"* учинио крај празновјерицама и утврдио српску вјеру — „и вьсеуьстьноую вѣроу христовоу оустави.... ѥретнуьскоу и многобожноу льсть искоренивь по всемь своѥмь отьуьствѣ ... и капишта разроушише се...[1]

В.

Немања је мирно владао над уједињеном земљом. Сестра је његова била за Кулином баном босанским, с тога и није ишао да подчини Босну својој непосредној власти. Истина да су Грци владали приморским градовима, али је у Цариграду царовао његов пријатељ Мануило. Па и читаво стање ствари захтјевало је времена да се уталожи, да се утврди нов ред ствари и једномисленост, те да се заима снаге и спреме за даљу радњу...

По смрти Мануила постане царем грчким његов тринаесто годишњи син Алекса II. У свима гранама државне управе завлада неред и бесавјестност. Чувени — онда —протува, рођак царев, Андроник заметне грађански рат. Тада се и сложи Немања с мађарским краљем Белом III., који завлада грчком царевином до Ниша, па како му умре жена, он се врати натраг, задржавши добивену земљу, а Немања продужи ратовање и освоји: **Перникь, Стобь, Земльнь, Вельблоуждь, Житомитьскь, Скьпьль и Лѣшскь оу донѣмъ Пологѹ; Градьць, Призрѣнь, Нишь, Сврьлигъ, Равьныш Козьль.** И земље њихове и богатства њихна преокрену у богатство и славу оташтва свога и у славу велможа и људи својих." Ове је земље Немања освоио од Грка *први пут*.

[1] Жив. св. Сим. и св. Саве написао Дом. изд. Ђ. Дан. Београд 1865 стр. 30 и 31.

У том у Цариграду плане чисто источна буна, завлада Андроник, убије Алексу II и баци му тијело у море 1183 год. а сам завлада. У царевини преовлада поремећеност: нико није био сигуран, ништа није било стално. Ти су нереди трајали све до 1185 год. Кроз ово време морао је Немања ослободити српске земље око јадранскога мора, које су Грци били освојили после Бодина, користећи се нередима у српским земљама, а дукљанском су завладали онда, кад је грчки цар упленио „босоног и гологлавог“ Радослава III. Ове су то земље биле: „Диѡклитиꙗ и Далмꙋтиꙗ ѡтьчьство и и рождениѥ“ Немањино, „истокаꙗ дѣдина“ његова „наслѣдена бывьша ѡть рода грьчьскаго“, па је с тога прозвали *„грчка област“*, јер су Грци били надјенули градовима грчка имена, као што се доиста и види по именима градова, у српским земљама: „Дань, Сарьдоникинь, Дривость, Росафь, Скадь. Лыцинь и Барь итд. Немања ослободи од Грка ове градове и поруши осим града Котора, који утврди и начини у њему дворац „иже ѥ и доселѣ.“ Остале пак не само што их порушио, већ забрани звати их грчким именима: „истрѣбивши грьчка имена да не именоуѥть се име ихь ѿтьноудь вь ѡбласти тои“, очувавши у истим предјелима Србе, да му плаћају „оурѣченымь дѣломь“. Овде је тек Немања довршио ослобођење ђедовине.

1185 год. дигне буну рођак Андроников Исак II, зацари се и заповједи да се убије Андроник, па га преда сокачкој гомили. Какви су били Цариграђани, они покажу својим нечувеним зверством са павшим величијем: псујући и бијући га, вукли су га по сокацима, ишчупају му косу, избију око, одсјеку десну руку и обесивши га за ноге, мучили су га нечувеним мукама, док није душу испустио.

Исак II упропасти сву морску флоту, ожени се ћерком Беле III и добије натраг отете земље до Ниша, па намисливши да освоји и Немањине земље, па удари страшан намет на подвластне му народе. То изазове буну у Бугарској 1186 гвд. Петар и Асан дигну народ и ослободе Бугарску. У том нагрне с војском на исток Фридрик Барбаруса 1189 год. Дошавши до Саве вели списатељ, његовог похода: „тога истог дана буду изаслани 500 служитеља да набаве шта им треба за војску, али су били побијени отровним стрелама становника, који се „Србима" зову. У осталом другога дана дошао је у Барбарусин логор херцег тога народа и заклео се императору, добивши (?) од њега (Фридрика) своју земљу у *лен*." То је било Јунија мјесеца.[1]

---

[1] Аб. Арнољд Љубекски у Chron. Havor. bib. III, 30—35 Живот Фридрика Барбарусе описао је Otto Frisigensis episcopus једноутробни брат импер. Конрада III, а стриц Барбарусин. Ото је био очевидац другога крсташкога рата са Конрадом III и описао га; али му је било главно да опише живот Фридрика Барбарусе и довео тај опис до 1156 а умро је 1158 год. Његово дјело продужи Радевик до 1160 год. а даље до 1170 год. опише живот Фридрихов непознат писалац. Општу његову кронику продужио је до 1209 год, Отон Сан — блазијски абат. Наш навод узет из Арнољда не припада управо Арнољду, него Г е р г а р д у, ког је Фридрик Барбаруса послао у Мисир 1174 год. да поздрави Саладина са ступањем на престо. Гергард и опише своје путовање, па те записке допадну и руке Арнољду и он их смести у своју књигу „Chronica Slavorum." Арнољд је умро 1212 год. а описао је с намером да продужи спис Гељмољда од 1171 год.

Пошто је минула опасност од Фридрика, Исак науми да покори Бугарску и да отме Немањине земље. Наш писац вели, да „да въста къ Коньстаньтинѣ градѣ нѣкыи царь лють и крьвопролитель и раҙроушии миръ сь.... отцем нашымь высокоу въздвигль мысль свою яко прѣюти юмоу ҙемлю и отьчьство“[1] Немањино. С тога Немања и отпочне рат с Грцима 1191 год и у томе рату доиста изгуби неке земље. Никита вели, да је наступио и српски жупан сјединивши се с Бугарима, али у битци код Мораве буде надбијен. С њима је био у савезу и мађарски краљ Бела; али буду надбијени и многи изгину од воде и гвожђа[2] Кад упоредимо земље које је Немања *први пут* освојио од Грка са онима, које је од истих предао сину и о којима говори у повељи Вилиндарској: онда се може Никити вјеровати у толико, да је Немања доиста том моравском битком изгубио све земље иза Шаре планине, као Скопље итд. У тој повељи он вели: „Обнови моју дједовину и још више утврди помоћу божијом и помоћу моје мудрости, коју ми је Бог дао и васкрсох погибшу моју дједовину — од приморске Зету и градове од албанске Пилот, а од грчке земље Лаб са Липљаном, Глубочицу, Реку, Загрлату, Левче Бјелицу, Лепеницу и божијом помоћу и мојим трудом све то *придобих* и мир и тишина би одсвуда“.[3] Ка овоме треба додати: и други Пилот, Патково, Хвостно, сво Подримље, Кострац, Дршковину, Ситницу, Лаб, Поморавље и т. д.[4] И тако,

---

1 Жив. св. Сим. и св. Сав. стр. 22; Ром. Шаф, жив. св. Сим, стр. 8.

2 Nic. bib, III. cap. 4 pag. 568 и 569.

3 Ром. З. Изб. Хрис. стр. 3.

4 Жив. св. Сим. и св. Зав. 1. стр. 19, 20, 21.

ове су земље састављале Немањину државу: данашња кнежевина Србија, Срем, Босна, Источна Далмација, Херцеговина, Зета, Стара Србија брдима на Средац (Софију) и Ниш. То све Немање „сьбра и кнезе своке оумоудри“[1] и постаде и снажан, и славан, и чувен, и богат, јер је ових предјела и земљу и богатство и славу преокренуо у богатство и славу оташтва свога и славу велможа и људи својих.[2]

д.

И доиста Србија пређе тога времена никада нити је била снажнија, моћнија, нити богатија. Па благодарећи Богу за таква велика дјела, Немања, по ондашњем правцу побожности како би а) прославио своју земљу в) да би је утемељио и г) да би на земљи оставио спомен и задужбине почне „зидати цркву пречистој богородици близу Ибра на р. Студеници[3] и почне разашиљати дарове црквама: у Јерусалиму, у Риму св. Петру Павлу и Крститељу, у Бару — св. Николи; св. богородици у Цариграду, Аранђелу у Скопљу коме и цркву начини, св. Дим. у Солуну, св. Пантелији у Нишу па му и цркву сазида и т. д. Тако је он благодарио Богу и светима за уједињење и ослобођење већине српских земаља. При том, већ је био стар пак је помишљао и о другом свету. У том времену, једног дана приступи њему и његовој жени слуга с ријечима: „Господо моја! ваш најмлађи син, ког сте ви васпитали, отпутовао је од овога свијета.“ Пренеражен изненадним гласом старац дозивље највјернијег војводу па

[1] Онамо стр. 22.

[2] Жив. св. Сим. и св. Саве стр. 23.

[3] Он. стр. 22.

га упита: *„Знаш ли шта је љубав родитељска према дјеци?“* Вјероватно је онај казао да зна, а Немања му рекне; „Докажи ми сада твоју вјерност и поврати ми сина.“ Војвода се одмах крене да му нађе и доведе сина.

Немања је имао три сина: *Стевана*, *Вукана* и *Растка*. Најмлађег су отац и мати највећма вољели. Кад му је било 15 година предао му је био отац да управља Хумском. Кад му је било 17 година родитељи су му већ тражили невјесту да га жене, јер су оба старија брата била ожењена. Растко пак није имао никакве наклоности да ужива блага и сласти овога света и све је мислио како би Богу угодан постао. Његовом оцу дођу у писанију светогорци калуђери и Растко од њих чује, како се свето и богоугодно живи у св. гори, па намисли да се покалуђери, али сјетивши се љубави родитељске, а и сам љубећи своје родитеље рекне калуђерима: „Шта ћу радити с родитељима, кад ме они тако јако љубе?“ Њему одговоре да се треба рјешити и тврду вољу имати. Тада Растко замоли родитеље да иде у лов. Они му допусте. Он се, по ондашњем обичају, крене у планину са слугама са ртима, огарима и соколима, па слуге и пратиоце разашље по гудурама, а сам с калуђерима оде у Св. Гору. Тек што је био приспјео у Св. Гору, догна га потјера. Духовници се довију и томе, па угосте и почасте потјеру тако, да оптерећени вином и уморни од пута поспу као мртви. Растко се те исте ноћи покалуђери, добије име Сава и затвори се на кули. Кад се војвода и слуге пробуде, почну тражити Растка и почну нападати на калуђере да им га издаду. Растко се појави с куле у калуђерским хаљинама и каже им, да је срамота нападати на невине калуђере, већ ево вам моје одијело и прамен моје косе, пак узмите,

однесите и подајте их мојим родитељима, као спомен о мени. Тако је и урадио војвода.

Тај поступак најљубазнијег сина проузрокује преврат у души родитеља. До тога доба Немања није никада ни мислио, да се одрече власти и државе, коју је „божијом помоћу и његовом мудрошћу створио.“ Он је већ 32 год. владао и надвладао спољње и унутрашње незгоде и непријатеље кад на један пут у његовој 80-ој години најљубазнији му син почне писати: Ти си сакупио дједовину и очевину „ти си просветио твоју земљу вјером правом, истребио си јереси, срушио си сотонске цркве и сазидао си Богу цркве, ти си извршио и постигао на земљи све шта си хтио: „сада ти *још остаје* да испуниш ријечи сина божијега: „Ко хоће за мном, нека се одрече себе, нека узме свој крст и нека иде за мном.“ Немања се рјеши да извојује себи и царство божије, те да му и то не остане не добијено, као што је на земљи све придобио што је хтио. Пошље сину много злата да намирује своје потребе и да раздаје милостињу. Њему је било 46 година, кад је постао великим жупаном. Владао је 37 година и имајући 83 године, рјеши се да остави престо, власт, да се одрече овога свијета, да би задобио вјечни рај и сазове *збор* државни (скупштину): архијереја (Грка) Калиника и приставнике дѣломь и кнеꙁе ꙁемльи своѥ, иже (који су) надь властьми, воѥводе и воинѥ, на благовијести (25. Марта) 1195 год. у *„столноме граду Раси“*, па отвори збор овом бесједом: „Светитељи, љубимци и браћо моја! ви сви знате, како ме је бог поставио да владам и у почетку каковоу приωбрѣтохь прѣωбидѣноую земљу нашу и помоћу Бога и Богородице, ѥликоу мощь имѣѥ, неолењих се нити покоꙗ дахь себѣ, дондеже вьса иꙁврши

и сь божїомь помоћꙋ приложихь же вамь дьлжиноу (дужину) и ширинoу, што сви знате. Све сам вас као своју дјецу васпитао и научио, како да се држите православне вјере. Многи су туђинци нападали на мене и с помоћу божијом побједио сам их. С тога не заборављајте учења свога правовјернога закона мном установљеног, а ја ћу вас да оставим"…. На ове ријечи савакупитеља земље српске „аловитог" Немање и старца заплачу се чланови збора и кажу: „немој нас остављати![1]" Види се да су Немању дарнуле те ријечи и жалост га обузела, јер их једва утјеши, сиђе с престола и посади на прѝјесто свога најстаријег сина Стевана „зета кир Алексе цара грчкога" и рекне: „Овај нека вама буде на мјесто мене — великим жупаном — јер је од утробе моје; преда му све знаке владалачке па му рекне: „Сине мој! чувај и пази ми народ." Наручивши му још шта је хтио, сврши овим ријечима: „и ни у чему да не будеш *зазоран* пред Богом и пред људима." Другоме сину Вукану одреди на уживање комад земље и рекне му ове ријечи: „да се покораваш старијем брату и да га слушаш као најстаријег брата и *владаоца свију српских земаља,"* Обоици рекне: „Децо моја! правим путем идите, па се не ћете спотицати. Клоните се свакога зла. Трудите се, нека *ваше житнице буду пуне пшенице, подруми пуни вина.* Заповједам вам, да љубите брат брата и да немате злобе измеђ себе. Ако ме послушате, вама ће бити добро, ако ли ме не послушате, оружије ће вас појести." —

Пошто је установио *нов* ред владања — самодржавије, једнодржавије на мјесто пређашњега жупанијског реда и равног делења очевине међ браћом и све наручио, шта је

[1] Писац вели, рекли: „да их не остави."

имао да наручи и да заповједи, окрене се архијереју и рекне: „Приступи и изврши моју молбу“ т. ј. да га подстриже у калуђере. Архијереј изврши његову молбу и Стеван Немања постане: „монах Симеун!“ а његова жена постане: „монахиња Анастасија“.... И изиђе, вели се у опису његовог живота: ѡть владычьствиꙗ си и дѣтїи своихь и подроужиꙗ си богоданьнаго прьваго вѣнца. сын бо не бысть прнчьстнь второмоу бракоу. И монак Симеун оде у Студеницу, а калуђерица Анастасија у цркву св. Богородице „оу Рась.“

Сам Немања, у повељи вилиндарској цркви, вели: „вьнезапоу (изненада, уједанпут) оставихь владичьство мое, — оставих на престолу мога љубимога сина Стевана великога жупана и Севастократора,“ Он дакле није ни помишљао да икада остави пријесто, већ одлазак сина и проналазак нових освојења на ономе свијету преокрене га те се одрече пријестола. Да је то тако доиста било сведочи он сам речма „вьнезапоу“; показује писмо синовљево писано к њему и најзад ова народња прича дивно карактерише како великост Немањину и уплив његовог сина Саве на оца, што се тиче одречења од власти. Ево те приче: „Цар је Симеун врло много јео. Једанпут су му за ручак пекли волове, овнове и кухали пуне казане. Свети Сава ишао по свету па дошавши туна, гдје се то све пече и куха и зачуђен, упита:

— Коме се то све готови?

— Цару Симеуну.

— „Зар њему једном?“

— Њему једном, одговоре људи; он тако много једе.

Онда св. Сава рекне цару Симеуну: хајде, царе Симеуне, да идемо на море, да се мало возамо док ручак

не стигне. Св. Сава је то учинио за то, што је видјео да у цару Симеуну има хала, јер је цар Симеун био халовит, па је тако много јео. Св. Сава понесе само једну летурђију. Кад су тако далеко у море зашли, цар огладни и рекне св Сави:

— Хајде Саво да ручамо.

— Хајде још малко да пловимо, пак ћемо сада. Тако га св. Сава дотлен завaрaвао и водио док већ он од глади не обамре и тада наједанпут из њега искочи хала те у море. Св. Сава га одма заложи летурђијом — и он се поврати. Кид су дошли натраг цар се Симеун чудио оноликом кољиву, јестиву и пециву и питао: ко ће га моћи појести. После је само јео по једну летурђију.

Да би се могло оцјенити ово народње причање као што треба мора се успоредити са оним писмом, које је св. Сава своме оцу писао и које наводи Дометијан почињући на страни 139—151. Жив. Св. Сим. и Свет. Саве. Ђур. Дан. Београд 1865. године,

Сва радња и одречење од пријестола Немањино дало је нов правац српској историји и нолитичкој и унутрашњој радњи и развићу појима код српскога народа.

1. Интереси државни постају главни, а пропадају интереси жупанијски. Концентрише се снага и срби остварaвају „српску царевину“ т. ј. надмоћавају спољње непријатеље и уједињавају српске земље и славенско племе на југу.

2. У животу преоблађује правац црквенски, религиозни и развија се црквенска књижевност и византинска црквена архитектура.

3. Раздавање слободих људи манастирима учини, те се окрње државни интереси и буде уништена самостал-

вест жупанијска, и на мјесто слободних људи јављају се „људи црквени, манастирски, патријархови“ или „људи властелски“ или крунски — краљевски. И

4. Уздигне се ред калуђерски над свештеничким. Пређе Немање, па и за његове владе много су важнији били попови, које он назива „частни јереји“, а св. Сава говори о сеоским поповима, као о великим лицима којима да дају људи начьтки ѿть плодь своихь праведнихь. Са покалуђерењем Немањиним постају много важнији калуђери, јер се он поче бринути да манастири имају велике приходе, да су калуђери прва лица у држави после владара и да готово само они једни постају угодници божији.

У та се четири правца и развијао живот код Срба за владе Немањића с додатком обичајних старинских закона и пороте.

Двије године дана прожављео је монах Симеун у Студеници и „оумножи стадо Христово чрьньчьскаго чина.“ 2. Нов. 1197 год. рјеши се да иде у св. Гору. С тога искупи властеле и бољаре и опростивши се с њима 8. окт. остави Србију и оде у св. Гору.

Е.

Долазак у св. Гору бившег великог жупана српског монаха Симеуна проузрокује неописано комешање и узбуђеност. Сви су хитали да виде у раси калуђерској чувеног Немању, који је ослободио, искупио и обновио српску државу и који сада долази, да проведе дане свога захода у тихој молитви с Богом. Тим се име српско још већма прослави, прочује и почне поштовати у читавом ондашњем свету, јер су само велики духови кадри радити таква

богоугодна и велика дјела. Па станивши се у св. Гори и опет је тај савакупитељ српских земаља непрестано давао на знање свету о себи, својим делима: он сазида цркву Вилиндар (Хилендар) и поклони му у манастир и села: Милушу, Ретивље и т. д.[1] Само је Немања кадар био израдити, да Вилиндарци имају самосталну управу у св. Гори, која не би била под влашћу проте атонскога. Сам император Алексије пошље Вилиндару игуманску штаку са урезаним својим именом.

Таква радња Немањина створи прилике, те се код нашега народа створи духовни правац у књижевности. који је (правац) тако преобладао, дда управо доклен је год живио онај, ко заклопи очи св. Симеуну, готово је он један наравственом снагом рјешавао најважнија питања државна у Србији.

Као што је знатан живот Немањин у државним и религијозним пословима исто је тако достојна знања и смрт тога великог човјека и политика.

Три године дана проживљео је монах Симеун у св. Гори као „слободногласна птица и као пустињу љубећа грлица" унапређујући манастир, ширећи погледе српске на исток, па је тако био жељан „царства божија као орао, који узлеће небесима, али га на земљи уздржавају." Најзад у 87 години свога живота, 7. Февр. „начеть нѣчто мало ослабљавати чьстнаꙗ старость єго." Он дозове најљубазнијега сина Саву, загрли га и љубећи га, рекне му:

---

[1] Владика руски Порфирије има јеванђеље српско-вилиндарско, писано ђак. Григоријем: „великославноме кнезу Мирославу, сину Завидину," а Мирослав је синовац Немањин. Зивида брат Немањин сазид. цркву св. апостола на р. Лиму (Раичь 2. 333.)

„Чедо моје, потпоро старости моје, свете очију мојих и утјехо и хранитељу старости моје! Већ земан дође да се растанемо, нескрьби тын ѵедо ꙁре моѥго раꙁлоуѵени. Ова чаша никог не ће мимоићи. Па ако се овдје и растајемо, онамо ћемо се искупити, гдје се више не растају.“ И положивши му руку на главу, рекне: „благосиљам те.“ Сава падне на кољена и почне молити оца за опроштај, што му је много бриге и туге задао.... 8. Фебр. позове монах Симеун исповједника и вьсе ѵьстьные старцє Свете Горе, јер се приближава „дьнь исхода моѥго.“ Са свију страна слегне се у Виландар мноштво ѵьрьньць, те сви њега благослове, а он њих све благослови и рекне им: „Пребудите код мене док тијело моје светим и частним вашим пјесмама опојете и погребете.“ Од како се разболео нити је што ио, нити пио, осим што се сваки дан причешћивао.

12. Фебр. Сава видећи, да ће му отац оставити овај свијет рекне му: „Господине Симеуне! како се готовиш, да одлазиш, то ме благослови последњи пут.“ И отац га и трећи пут благослови. Том приликом благосиља и остале свој синове: „сьхрани и оукрѣпи вь државѣ бывшаго владыьѵьствїа моѥго. Оно им исто заповједам да раде, што сам им и пређе заповједио. — Који ли прекорачи моју заповјест, нека гњев божији поједе њега и сјеме његово.“ За тим заповиједи да му до несу икону св. Богородице, „јер сам се зарекао, да пред њом испустим душу моју.“ Пред вече опет рекне Сави: „Ꙁедо моѥ, сьврьши любавь, вьꙁложи на ме расоу, ѥже ѥсть погребенїа моѥго и оустрои ме сьврьшено обраꙁомь светымь како и вь гробѣ ми воꙁлещи, и простри рогоꙁиноу (асуру) на ꙁемльи и положи ме на нѥи. И положи каминь

(камен) подь главоу моиѫ, да тоу лежи, док ме посјети господ и узме одавде.“ Пошто сам све то испунио, вели Немањин син, што ми је заповједио, „горко смо плакали. И доиста, очеви и браћо, било је чудно гледати, како онај, од кога се бојали и трептали на све стране, сада лежи као туђинац, као просијак, у расу умотан, лежи на земљи, на рогожини, и камен му под главом, а са свију страна сви му се клањали, а он, умиљавајући се молио је, да му опросте и да га благослове.“ Већ у глухо доба ноћи примивши благослов од Симеуна, разиђу се. Само остане код њега монах Сава и још један јереј.

13. Фебр. вели св. Сава, кад се држало јутрење у цркви и разлегало пјевање црквено, на један пут се просветли лице Симеуново и погледавши горе рече: „Хвалите Бога вь светыихь юго, хвалите юго и на оутврьждении силы юго.“ Ја му рекох: Оче! кога видиш кад говориш? Он погледавши ме рече: „Хвалите его и на силахь его, хвалите юго и по премногомоу владычьствію юго“ и одма издануввши, заспа, а ја павши на земљу, дуго сам, горко плакао.“ [1] Послије службе, пошто су га сви цјеливали, Сава узме у наручје тијело свога оца и сарани у новом гробу у Хилиндару.

Тако је умрьо први прави државник и савакупитељ српских земаља Стеван Немања, имајући од рођења 86 година 1200 год. Његови нашљедници продуже његов правац радње. С тога самога главни су појави или унутрашња трвења између рођака около „једнодржавија“ и преврати или сукоби споља са околним владама за ослобођење и уједињење српства — спољњи ратови, или грађење цркава и манастира и раздавање истима великих

[1] Ж. Св. Сим.. стр. 12.

спахилука појав „људи црквених, манастирских,“ т. ј. појав обичног средњевјековног ропства. Одавлен долази умножење манастира, калуђера, ојачање вјере и утицај исте на нашу књижевност, која је сва црквенога правца.

Појав ропства и погажење права племства са новим државним склопом Душановим створе „нове људе.“ Старо племство устане за своја права, а народ устане за своја приставши уз „новаке,“ који опет иду да завладају онако, како су владали Немањићи. То изазове грађанске ратове у оно доба, кад је на Србе ударила сконцентрисана и дисциплинирана турска сила.

За владе Немањића главни су раденици „краљеви и цареви. Они сјајно живе, они граде манастире, они имају пуне куле блага, они се славе и хвале. С тога је књижевност црквеног садржаја, а народне пјесме пјевају „цареве“, „патријаре“, „владике“, „калуђере“, „свеце“, „св. Саву“ итд. Како се види, сво је икономичко благо прешло у руке светских и духовних великаша.

Немања кад се хтио одрећи пријестола, сабравши вьсє власти царства своѥга: вельможи великыѥ, и малыѥ, десєтьникы и сьтьникы и тысоуштьникы и обдаривьши их изабравь сина своѥго Стєфана и сьтвори ѥго великаго жоупана самодрьжавьна господина вьсємоу отьчьствоу своѥмꙋ и посади ѥго на прѣстолѣ своѥмь.“ Ово је управо државно начело стављено на супрот задругарској влади жупанијског доба.

Ја навлаш нијесам казао, како је било име оцу Немањину, јер сматрам, да то питање није рјешено, с тога и предлажем питање и одговарам онако како ми се чини да је.

Чија је био син Немања?

?

Немања у повељи вилиндарској вели: ... бог... дарова нашимь дѣдомь обладати сиювь ʒемловь срьбьсковь... и постави ме ʒа великєга жупана и обновихь своѭ дѣдиноу и больше оутврьдих... и вьʒдвигохь погибшоую своѭ дѣдиноу, и приобрѣтохь одь морьске ʒемле Ʒетоу с градовы.[1]

Најстарији његов син у опису живота свог оца[2] вели: „бывьшоу великоу метежоу въ странѣ въ сеи срьпскые ʒемлѣ и Диоклитиє и Дальмацие и Травоуниє, и ѡʒемьстовованоу соущоу родителю єго (т. ј. оца Немањина) от братиє своє (т. ј Немањиног оца браћа лишила његовог дијела) ʒавистию диꙗколеѫ. они же (његов отац) иʒьшьдь ѡть крамоли ихь вь мѣсто рождениꙗ своєго (т. ј. отац Немањин отишао у мјесто гдје се родио био) рекомое Диеклитиꙗ ... роди село светаго ѡтрока (т. ј. Немању) хотещало быти... сьвькоупителꙗ погыбшамъ странамь ѡтьчьствиꙗ єго.... на мѣстѣ рекомѣмь Рыбница“... Даље, казује како је кршћаван двапут, па у глави трећој вели: „вьʒрастьшоу же ємоу до ѡтроуыны, и приємшоу честь ѡтьчьствиꙗ своєго... Топлицоу, Ибрь и Расиноу.

Из овога излази да је отац Немањин рођен у Дукљанској и по праву делења земаља међ члановима владавше породице као очевину жупанијског доба и он је добио свој дио, али су му после браћа (стричеви Немањини) отели и он оде онамо гдје се и родио г. ј. у Диоклетију.

---

[1] У Раш- Шафар. иʒборь хрисоvоуль стр. 3.

[2] Онамо жит. св. Симеуна стр. 2 гл. II.

За тим је опет у Рашкој и његовом сину Немањи, по очиној смрти на дио припала Топлица, Ибар и Расина, другима ријечима: отац Немањин није био „дукљански краљ“, него његов дјед као што Немања сам вели: „обновихъ мою дѣдовинѹ“.

Трећи син Немањин у опису живота свога оца вели: „.. и въздвиже погибшоую своію дѣдиноу и приобрѣте ѡть морьскые ꙁемлѥ Ꙁетоу и сь градовы.

Сам Немања у споменутој повељи Вилиндару вели: „и обновихь своюю дѣдиноу... и въздвигохь погибьшоую своію дѣдиноу и приобрѣтохь ѡдь морске ꙁемле Ꙁетоу и с градовы.

Значи да му отац није владао у Зети, већ још дјед, иначе би морао рећи да је повратио очевину, коју су му били отели; не би тако могао говорити ни онда, кад би Зетом и поморском земљом владао његов рођени најстарији брат, јер је тако било онда у реду, да старији влада главним делом. „Диоклитию же и Далмацию отьчьство и рожденине свое, истовоую дѣдиноу своію.[1]

Кад се хтео закраљити Стеван Првовјенчани, св. Сава и његов брат Стеван пишу папи римском писмо молећи да пошље брату краљевски вијенац, да би га могао вјенчати на краљевство и веле: „ꙗко да вѣньчаѥть брата своѥго на краливство по прьвомоу отьчьствоу кралѣвства ихь вь нѣм же и отьць ихь роди се по божьствьномоу сьмотрению вь мѣстѣ рекомѣмь Диоклитии, ѥже ꙁоветь се велико кралѣвство оть прьва.[2] И опет отац Немањин није био владалац — краљ; — али је он

[1] Жив. св. Сим. и Сав. стр. 23.
[2] Стр. 246.

„отъ благаго корене красьнын цвѣть нζьшдь нсь үрѣсль господьствоүштнихь срьбьскою ζемлею.[1]

Никита, грчки писац вели да се Немања тргао натраг бојећи се, да се власт над српским земљама не дадне коме између оних, који су били заслужнији (пречи) од њега.

Радослав II, краљ XXXVII имао је 8 синова: *Бранислава, Градислава, Хвалимира, Стањену, Кочопара, Гоислава, Доброслава и Пиценека.* Бодин га лиши краљевине, он оде у Трибунију, гдје и умре. Браниславови синови: *Предика, Петрислав, Градиња, Тврдислав, Драгељ и Грубеша* синовци су браћи Браниславовој. И Бодин је имао 4 сина: *Михаила, Георгија Аркирицу и Тому.* По смрти Бодиновој најпречи је био његов брат *Доброслав.* Тако је и било т. ј. он је и владао. За тим опет поставе „народи“ краљем унука краља „словенског“ Михаила, *Владимира. Незаконито* је према ондашњим обичајима постао краљем како Ђорђе, тако и Грубеша, па и Градиња и његов син Радослав III, јер је било старијих у њихном владајућем племену. У исто доба морам рећи, да Белкан и Кочопар поступају као чланови владајуће породице: онда није био владајући појам нашљедство од оца на сина, него од најстаријег у роду (фамилији) најстаријему у роду, т. ј. од брата на брата, па онда на најстаријег сина најстаријег брата итд. То се најбоље види у руској историји код потомака Руриковиx, који су распарчали читаву Русију на мноштво кнежевина са великокњажевским столом у Кијеву. Па се исте „међусобице“ породиле због недржања реда. С тога и вели Дукљанин: „немирима и ратовима (ондашњим) земља опустила.“

[1] Онамо стр. 3,

Сада погледамо на ствар с друге стране: Ана Комненова[1] вели, да је Вукан (*Βολκάνοσ*) дао у таоштво цару грчком (Анином оцу) два *синовца* (*ὀνεψιαδεῖσ*) *Уроша и Стевана.*

Дукљанин (ст. 83) вели: „Градиња остави свога *синовца Уроша* у Обливки.“

То је на страни 83-ој, а на страни 82-ој вели; да се Драгил с братом и синовцима паметно владају и сваки дан ојачавају и расту у љубави свију народа „због тога их краљ уапси,“ На истој се страни вели: да је Урош био у тамници, ослобођен исте и постао жупан у Рашкој. „Овде је и био *„оземствован.“* Доцније, тога Уроша налазимо, гдје га Градиња поставио у Обливки да чува градић. Значи био је истеран из Рашке. Тада су се побунили Которци и сва земља.

Краља Ђорђа гонио је Градиња, а и Рашани га гонили и тада је Градиња добио сву земљу и оставио синове „кнеза *Радослава Јована и Владимира. Радослав оде цару Емануилу и буде милостиво од њега примљен, и даде му сву земљу да влада и краљује, као што му је држао и отац.* После кнез Радослав дошавши од императора почне држати и управљати земљу с браћом својом. Но после *устану неки зловољници, који стари непријатељи бијаху и дигну бунт против њега и доведу Десу, сина Уроша, и даду му Зенту и Трибунију. А Радославу и браћи му остане предјел приморски и град Котор до Скадра, и непрестану непресјечно борити се са синовима Уроша, и другим непријатељима, да би земљу која им се*

[1] An. Com. lib. IX. cap. 10, pag. 459. ed. Bon. 1839.

бијаше одметнула, могли придобити, и ону с којом владаше(ху) јуначки бранити и т. д." [1]

Знатно је ово: „*Радославу и браћи му* остане предјел приморски и град Котор до Скадра." Они су ратовали са синовима Урошевим и другим непријатељима. Волкан, велики жупан рашки, назива Уроша синовцем а тако исто назива га синовцем и Градиња. Чији је дакле био син Урош? Ово је једно питање, а друго је питање ово: Ко је отео приморске српске земље од Градињиних синова и град Котор?

На прво питање *засада* не може бити одговорено. На друго питање одговара сам Стеван Немањић (чији је отац био „оземствован" т. ј. од кога су браћа и рођаци отели били земљу и који није био „краљ" т. ј. Архижупан) овако: „освојијо сам ѡдь морьске ӡемлє ӡетоу и сь градовы". Син његов Сава вели: и приобрѣтє ѡть поморьскыє ӡемлє ӡетоу и сь градовы." Најстарији син његов Стеван црвовјенчани вели, као год и Дукљанин „бившу велику метежу у српским земљама браћа су „оземствали" оца Немањина, т. ј. његовога ђеда, па вели, да је Стеван Немања освојио област Нишку Врањску и т. д. и т. д. па онда: Диоклитију и Далмацију ѡтьчьство (отачаство) и рожденије своје, истокоую дѣдиноу своју и градове" (па их ређа) и градь Которь оутврьди ѥи и вьӡнесь дворь свои вь нѥмь, иже ѥ и до селѣ, проуче же граде испровръже и раӡроуши.... а люди своје, иже вь нихь, невредимо сь храни, слоужити владичьствоу ѥго сь страхомь сѫ оуреченым дѣломь."[2]

---

[1] Сербск. Љет. кн. 88. стр. 85.

[2] Глав. VII. стр. 8.

Ово се десило већ по смрти Дукљанина, али се ратовање отпочело за његова живота, ратовање између синова Урошевих и Градињиних. Урошеви су синови надбили. После Деше Стеван Немања добије очевину, а дједовину је доцније освојио.

С тога једва ли не ће бити најистинскије оно, што сам преписао у Вољавчи: ѡ перкомь Стеванꙋ Неманьи и родилсѧ во градѣ Спꙋжь ѿ ѡтца Бела Ꙋроша и матере Аннїи... $\tilde{\alpha}\tilde{\varrho}\tilde{\varsigma}\tilde{\iota}$ (1117.), и ѡжени се в лѣто $\tilde{\alpha}\tilde{\varrho}\tilde{\mu}\tilde{\alpha}$ (1141) и престави се в лѣто (погрешно) $\alpha\ \varrho o \vartheta$ (ако не буде учињена погрешка и стављено на место и опет ϑ $\tilde{o}$ т. ј. 1119 год.)[1]

Од свега напечатаног о пореклу Стевана Немање најбоље је ствар освијетљена критиком г. Суботића у „Серб. Лѣтоп.“ за год. 1853. Чест I. књига 87. од стр. 116—205. У тој критици најочигледније доказано је, да Стефан Немања није син Дешин, али из свега овога јасно се види, да није ни син Градињин. Чији је дакле?

Већина (да не рекнем све) владајућих династија у Европи и Азији повторавају имена својих предака на пр. У Француској Шарл или Луји или Филип; у Маџарској више Бела, Гејза и т. д. у Аустрији: Карло, Фридрих, Фердинанд и т. д. У Русији Јован и т. д. Код нас видимо Волканове и Градињине синовце Уроша и Стевана, па су доцније сви имали име Стеван и налазимо чак 5. Уроша. Не може бити да наши љетовничари, напразно доводе Немању у сродство са Урошем и Дешом.

Извод: Немања је био син Уроша.

П. Срећковић.

[1] Гласн. срп. уч. др. свезка XXV стр. 73.

ЦАР СИНИША ПАЛЕОЛОГ НЕМАЊИЋ
И
ДЕСПОТ ЈАНИНСКИ ТОМА.

Одломак
из
„СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ"
П. СРЕЋКОВИЋА.

Синиша.

> „Симеѡн (брат Душанов по оцу) царьствова вь грьчьскои ѕемли вь градѣ трикалѣ; тамо коньць прїеть."
>
> Лѣп. госп. срьб.

Душан је дао у „државу" [1] своме брату Синиши, Акарнанију. По смрти Душана Синиша, као најстарији у породици Немањићској, не осврћући се на „цареву вољу" крене војску, да се зацари и удари на Скадар; али је завјет покојнога цара више вредио, него ли старински, српски обичај. Осим тога фактички говорећи, власт је већ била у рукама „вјенчаног" краља Вукашина, као сауправитеља Урошева, па надајући се ванцирањем достићи до царства, одбије Синишу од Скадра, те се осрамоћен врати у своју „државу," у којој је имао и сувише посла и рада

---

[1] Ову ријеч употребљавамо у оном смислу, у ком се употребљава у Душанову законику

јер је *сваки сам морао бранити* своју државу. Синишина је држава била у „грьчьской“ земљи, па на њега навале Грци са свију страна. „Матија Кантакузен и његов зет Нићифор епирски, шурак Синишин, кад чују за смрт Душанову, и *„шта се по Србији ради“* а то је, што су Душанови намјесници заузели сваки своју „државу“ па кад чују да је Синиша већ отпочео грађански рат да би постао царем „договоре се и похитају, да и они што ујагме од Душанове царевине — „да се освете“. — „Матија искупи 50000 најемника, Турака и удари с том војском на државу царице Јелене — Серез.“ [1] Али зло прође јер га Срби надбију и прогнају од Сереза.

Много је био срећнији Нићифор епирски јер је около тога времена умрьо (Прељап, Прељуб) Преалимбије, Душанов намјестник над Тесалијом,[2] и сада Нићифор освоји Тесалију јер га је грчко становништво вољело, а Срби нису могли ништа радити због догодивших се нереда у царевини. Одатлен удари Нићифор на Синишину државу, који да би се допао Грцима писао је повеље на грчком језику и потписивао се: „Симеун Палеолог у **Христа Бога вѣрни самодрьжаць Грка и Срба.**“ Али не гледећи на његово погрчавање, као неспособан човјек, није могао одбранити своју „државу“ т. ј. Епир, Етолију и Акарнанију. Нићифор освоји готово све те земље и протјера самодршца Синишу са женом и дјецом у Костур. Становништво грчко, у бившој Синишиној „државн“, подједнако је мрзило на Србе и Арбанасе. Јуначни Арбанаси, кад увиде да хоће над њима да господаре Грци, постану Ни-

---

[1] Глас. XIII. 324.

[2] Сан. III. 315. Гласн. XVIII. 204.

ћифорови непријатељи. Нићифор и сам увиди да су Грци у мањини, па смисли план да придобије Србе на своју страну. „Његови домаћи, вели Кантакузен, онда му посаветују, да протјера своју жену, а да узме Теодору, сестру српске царице Јелене, пак ће, таким поступком, најлакше своју владу утврдити над Тесалијом и Акарнанијом, јер због овога брака не ће му бити Срби противни, а противнике Арбанасе лако ће моћи савладати.“[1] И доиста Нићифор протјера и уапси своју жену Марију, кћер Кантакузенову, и пошље просиоце царици Јелени, да испросе њену сестру Теодору. Ствар је већ готово била свршена, кад ал' Марија побегне из затвора. Арбанаси дознаду да им се ради о глави, пак се побуне против Нићифора захтевајући да покваре савез са Србима и брак с Теодором, већ нека потврати себи своју прву закониту жену. Немајући куд ни камо, јер му још српска војска није била приспјела у помоћ опет узме Марију. Теодора врати прстен, пак се послије уда за Угљешу. Нићифор пак немогући трпљети, да му суде Арбанаси и жена, 1358 год. са својом војском и с гомилом Турака udари на Арбанасе, буде надбијен и погине у тој битци код Ахелоуса.[2]

Како Тесалија, Етолија, Акарнанија и Епир остану без владаоца, Синиша опет заузме Тесалију, премјести пријесто у Трикану, па доцније освоји Етолију, Акарнанију и Епир. Етолијци га драговољно приме и предаду му Арту, Јанину и све остале области над којима је он пређе владао, за што он врло много обдари етолске поглаваре. Одма је за тим морао хитати у Тесалију да се брани, од Хлапена, а ово је онај Хлапен који је заједно с Томиславом био из-

[1] III. 117.

[2] Гласн. XIII. 225.

дајник за владе Душана. Ово је било овако: По сирти Преалимбија,[1] деспот Нићифор протјера његову жену с дјецом у Србију, гдје се она нађе с Урошем царем, који је уда за Хлапена. Тада Хлапен завојшти против Синише, водећи са собом Преалимбијева сина, а свога пасторка, Тому. У Тесалији освоји од Синише град Дамам. За тим се помире и Синиша уда своју кћер Анђелику за Тому Преалимбијева сина. Хлапен добије Костур с околином. Тома с Анђеликом добије Верију, а Синиша као цар владао је над свима земљама. Бринући се највише да одржи Тесалију он предостави Етолију Арбанасима, у којој завладају два „деспота“ — Арбанаса: Гиноса Бујас и Петар Леоса. Кад тако Арбанаси заузму готово читаву Етолију, онда Јанинци не желећи потпасти под владу арбанашку замоле цара Синишу да и њима даде деспота. Синиша им почне зборити о своме зету Томи, Јанинци то радо приме, оду Томи у Водену, а отален заједно с њиме у Јанину. То је било 1367 г. Како је Тома тражио потврђења од другога цара 1382 год. морамо мислити да је Синиша те исте године морао отићи на онај свијет. Како се Синиша на повељама потписује „**Симеѡнь Палеологь**“, то показује, да је владао грчки, па чак се и погрчио, само да се допадне Грцима. Није се на њему претргло царство Немањића у овијем крајевима, јер је Синиша имао два сина: Михаила-Дуку и Стевана и кћер Анђелику удату за Тому — деспота јанинскога.

---

[1] Прељуб вид. у Гласн. XIII. стр. 331. и Глас. XIV стр 241. У познатом напису имена намјесника Душанових у Извѣст. Импер. Академ. Наукъ, Том 6. выпус. V. год. 1858 вели се: **Прилѣпоу кнаѕю отдаль царь Окридь, Прилижбею и Їталїю** (Влашку и Молдавију).

Млађани Дука — Михаило Немањић владао је над Тесалијом заједно са својим братом; и својом радњом обелодани своју узвишену душу као и то да наличи на свога стрица Душана; и врлинама и честитом радњом задобије љубав свога народа. Како је имао јуначну и вјерну војску, за њега су мислили, да ће потражити своју дједовину. Њему је било подчињено неколико деспотовина и неколико деспота, између којих један му је био таст, — Хлапен.

Овај Хлапен, стари лисац и безаконик. „био је издајник за Душана, удворица, утвора „човјек без икакве вјере“ (т. ј. никаква вјера) препреден у цариградским лукавствима (vir graecanicis instructissimus, nuliusque fidei)[1], или се поплаши да зет од њега не потражи своју очевину, или тежећи да постане оно, што је био Вукашин, уради Вукашиновско злочинство. Млађани Михаило позна с ким има посла, па се врло добро чувао; али Хлапен призове у помоћ цркву и Бога и ухвативши га на ту удицу, преко епископа и калуђера заклевши се, да му ништа учинити неће, — дозове га у Костур. Како дође у Костур Михаило, Хлапен погази задату вјеру и заклетву, ухвати га избоде му очи и вјероватно га закалуђери, па пошље у предјео „Влахије“ између Пелопонеза и Евбеје т. ј. у Метеорске манастире.[2] Калуђерско му је име *Јоасаф*. „У метеорским предјелима нико о манастирима и не говори, а да не спомене име најславнијег становника ових ваздушних обитељи, — краља — пустињака — *Јоасафа*... Из повеље се дознаје, да је Јоасаф син (Симеунов) Синише Немањића.

---

[1] Гласн. XIII. стр. 344.

[2] Гласн. XVIII. од стр. 291—212.

Он је био ступник на метеорској стијени.“ Које је године Хлапен учинио то злочинство, не зна се; али у сваком случају, то је било прије 1385 год., јер се те године преудала његова сестра Анђелика и он је био на свадби. У осталом „Јоасаф се није са свијем махнуо државних послова, већ је с висине своје стијене, водио још некакво краљевско надгледање над својим старим областима. У повељама се именује: *„пресветли цар Јоасаф одвећ поштован међ калуђерима,“* а потписује се: *„Јован Урош Палеолог,* прозван по божијем и анђелском чину, Јоасаф монах.“ [1] Као год, што се Вукашин прогласио за српског владаоца по убиству Уроша: тако је и Хлапен, послије свог злочинства заузео земље Михаилове.

Млађи син Синишин Стеван владао је над јужним делом Тесалије „од све прилике од Саламврије до Термопиле и Зејтунскога залива.“ [2] С двије стране комшијама били су му сродници: У Јанини је деспотовао његов зет Тома, а у Фокиди му била тазбина, јер се био оженио с кћери Франческа — владаоца Масаре и многих других мјеста између коритскога залива и острва Евбеје.

Наравно, да се царевина слијепога цара Јојасафа распала на многе мање државице, од којих, послије два бајазитова похода 1396. и 1397 год. нестане ни трага ни гласа. Бајазита је у те крајеве српске царевине дозвао дупли издајник т. ј. издајник оташтва и вјере, митрополит салонски. Овај издајник знао је, да Бајазит врло радо иде у лов, па му напише да је Грчка најбољи забран окићен зеленилом и пун ждралова. Бајазит се крене у Теса-

---

[1] Разумије се, да се потписује грчки. Гласн. XVIIII 206.
[2] Гласн. XIII. 345.

лију и заузме: Ларису, Трикалу, Домакију, Фарсал и т. д. јер су старјешине од страха његовог поостављале градове и умакле. Нико га није смио чекати или му на сусрет изићи осим Труделуде, удовице делфијскога кнеза, која му у сусрет изиђе и подне се: *благо, земљу, испрошену кћер и себе саму.* Бајазит јој поклони слободу. а све остало задржи. Он је хтио и даље ићи, али му дође глас, да је Сигизмунд с војском Дунаво прешао, па му Бајазит као муња полети у сусрет и код Никопоља хаметом надбије непријатеље 28. Сеп. 1396 год. Године 1397 Јакуппаша и Евренос-бег са 60,000 војске покоре сву стару Грчку, освоје Аргос, заробе 30. 000 Хришћана, пошљу их у Азију, а на њихно мјесто населе Туркуше и Татаре. Те се године претргла српска влада у Синишиним земљама, јер су их Турци освојили.

Шта је било са Синишиним синовима?

Они су све изгубили. Јоасаф Ступник — слијепи цар окончао је свој живот у метеорским брдима, а млађи је тумарнуо у свијет. Од 1391. год. стоји у једном љетопису: „Синиша ја родио два сина: о них же не оувѣдѣ изъвестно что писанию предати, точию слишахь яко и ти по иныхь ѕемляхь претикахуся." У другоме од исте године пише:[1] „оурошь третын, роди два сина, Стефана прькаго цара, и прѣподобнаго Сімеона, иже (који) вь Грьчьскои ѕемли вь градоу Трикалѣ царьствова, и тамо коньць житію пріемлеть. Роди же и сына два, иже и дьньсь видими соуть, обаче по нашыхь грѣсѣхь кромѣ своюго отьчьства оѕемльствовани быше, въѕирающе сь нами на благооутробіе вь-

[1] Рош. Шаф. 53.

сьдрьжителıа Бога, могоущаго и ѡт камене Ïсраилю отцоу нашемоу кyрь Сïмеѡноу чеда въздвигноути," [1]

После смрти Урошеве постало је неколико држава; послије Вукашинове још више. Тако исто послије ослепљења Михаила Синишина сина, постане више деспотовина. Калуђери Комнен и Прокло писали су судбину јаниске деспотовине, под управом деспота Томе Преалимбијевића и Анђелике Синишине. С тога ћемо и да прегледамо историју јанинске деспотовине! [2]

Одмах послије доласка Томина у Јанину, његова историја почиње наопако гласити. То је пак било с тога, што се Тома није хтео ни погрчити као Синиша. нити поарбанасити, да би се допао својим подајницима, а с друге стране, у вријеме пропадања опште непоштење, неваљалство и грабеж окужи и Тому, те постане најцрњи тиранин и најнечовечнији владар. Јер у „зле дане и године" људи већином губе вјеру немају убеђења, па нити су патриоти нити човекољупци. Да је Тома спадао у ред великаша упропаствивших српску царевину види се из тога што је и вјеру промијенио. Види се, да није узалудно проживљео у кући свога поочима Хлапена. Душанови великаши упропашћавајући царевину мислили су да ће бити „лавовима," какви су изгледали под барјацима моћнога цара, али су догађаји показали, да су већина њих били прости „лисци".

„Тома најприје обуче лисичију кожу и лукавим владањем придобије љубав становника своје деспотовине. Не прође много времена, он ти свуче лисичију кожу и обуче

[1] Гласн. XIII. 347. 348. Г. Ник. говори о њихним потомцима, али они за нас немају даље вредности историјске, разма читуљарске.

[2] Вид. Гласн. XIV. од стр. 233—275.

кожу лавовску.“ Види се да је он дошао био с отвореним срцем, али кад види стање ствари обуче лавовску кожу да растрже људе. Па и Јанинци нису били много бољи, јер су за кратко вријеме промијенили толико влада, а зна се да честе промјене кваре свијет, јер сваки губи вјеру ма у шта стално. При доласку Томином од њега су претјерано много очекивале различне партаје, као што то обично бива при промјенама. Наравно да их он није могао задовољити и они га готово сви оставе. Цијело је друштво било искварено и сада Тому опколе најпокваренији, јер су они обично највјештији и то: „клеветници, изјелице, пакостници, аброноше, шпијуни и неваљалци.“ Са подобном четом никако се добро учинити не може. Од оваквих искварених његових приближених људи по најчувенији су били: Кудо — Тодор, Манојло Чипта (Ћивта?) и Михаило Апсара, ког Тома постави хазнадаром. Апсара је заједно с Томом говорио о Јанинцима: „да су они издајници, неваљалци и подлаци,“ с тога их почне гњавити.

У Јанини се појави страховита куга 1368 год. По Томиној наредби жене су нашљеђавале имања послије сирти мужева, па поудаје иноштво удовица за Србе, а за тим тај закон уништи „и туђу сирочад учини нашљедницима добара других људи. Осим тога одузме добра манастирска и раздјели Србима. Доцније су *„чесни Срби* или тајно или јавно оставили Тому и отишли.“ Удари на народ: кулучење, казни, годишњи порез и многе друге намете, као данак на постељу младенаца, на старатељство, удари монопол на вино, на жито, каткад на месо, по некад на сир, а вазда на рибу и воће. Ово је радио час у своју, час у својих великаша корист. Морали су кулучити вештаци и подвргне их боју, а слободне људе без занимања натеривао је да га бадава

служе. Свога кума, — Класа, — коме је чедо крстио, и мучио је (јер је био богат) овако: пуштао му водене капље на трбу, пазухе му изгорео упаљеним машама, у уста му нож згурао и сипао воду помешану с пепелом. Тако је умио да гњави људе великаш српски, а грчки васпитаник Тома. У исто доба умио је и да ратује. Много је пута ратовао с Арбанасима, надбијао их и с њима се пријатељио. Тако је удао своју кћер Ирину за Јована сина Леосина. За тим се опколи Арбанасима, јер су „чесни Срби тајно или јавно оставили га готово сви“ због његових злочинстава. Чинио је зла од којих образ црвени само кад се напомијену, заградивши се од свију страна, да га не би ко убио, због чега је један мудрац рекао: „Тома деспот, властољубив је због среброљубија; као среброљубац — чини неправду; као неправедан има више него — ли други; имајући више — граби; као грабљивац опада; као опадач — злослави; ко злослов — клевета; као клеветник боји се; као страшљивица — убија; као убилац заблуђује, као заблуђени зида цркве, светкује и подушја даје“.... „Старинце је мучио, а дошљаке љубио; најволео је Апсару, који, поред осталих зала, дође и на ту мисао, да напуни уши Томине лажним и стидним ријечима, против заиста златне Анђелије његове жене. Тома се одбије од ње, почне је мрзити и гонити и падне у страст“ најгнуснију.

14. Сеп 1378 г. Тома надбије Гиноса и доведе га у варош са великим добошем на леђима. Све заробљене Арбанасе подијели и разда људима, па заповједи, да их распродаду; Бугарима и Власима носове поодсијеца. „Лонац крви била је тада Јанина.“ Једне је вјешао, другима је удове одсијецао, некима очи вадио и слао на дар Спатасу,

који је био на град ударио. Старјешине осуде, неког Бугарина да се с висине низвргне; Теопарха — да се погуби; Гастриоца — да га коњи растргну, а друге — да им очи ископају, премда већина није била ништа скривила. Многи бојећи се Апсара побјегну из оташтва.

Тада Тома запламти гњевом и осветом; повећа порез, утврди монопол, одреди каштиге, умножи кулучења, пригради куће и друга добра Јанињаца и насели туђинце: „Странце је вољео, а на своје мрзио“.... „Манојла првог судију држао је у апсу 2 мјесеца; пусти га, опет замилује и отрује!“

Упоредо са овим злочинствима, он је срећно ратовао, 1381 год. почне примати кастеле — Вирсину, Кречуницу, Драгомину,Валичисту, откупи Ораховицу и друга мјеста, па намјести у задобивеним мјестима једне главарима друге жупанима. Пљачкао је гдје је год кога и шта могао, па је чак оглобио некаквог сиромашка Исаију с 200 аспара и ископао му очи. Кад 1382 год. не имајући вјере ни у коме доведе у Јанину Косту с 40 Турака, онај мудрац рекне: „оставио Латине па се држи с Турцима деспот Тома. И кад би нешто Бог преиначио све сатворио и тако удесио да се подудари спољашњост с унутрашњошћу: онда ђаво не би могао наћи друго обиталиште, осим тијела Томиног!“ Ово је с почетка говорио јавно па му најпосле и у очи рекао: „Такав си ти и тако те ми називамо.“ Љетовничар свршује: „1385 год. Дек. 23, у очи четвртка, у 5 сахати закољу Тому његови сопствени тјелохранитељи: *Никифораћ, Ранаћ, Артавест и Антоније Франк.*“ Све странци с којима је он мучио свој народ, јер су Срби због његовог неваљалства од њега одступили били.

Кад чују на Бадњи-дан Јанинци да више није Томе у животу, искупе се и потраже своју *„природну“* госпођу. Она *часно* сарани Тому и доведе цара Јоасафа — свога брата — те је потврди у достојанству. За тим позове награг све бивше у прогонству. Због нападања Спатасова на Јанину буде предложено Анђелији да се уда за Исаила, господара Кефалоније, који по што дође и вјенча се с деспотицом извичу га Јанинци за деспота. „Нови деспот са благочастивом царевном Анђелијом и божанственејшим царом Јоасафом“ продужи радњу „царевине“ ослободи трунувше у тамницама, смањи дације, *почаствује* свештенство, за што га оно назове „христољубивим“, а Јанинци: „највиши и најсвјетлији.“ Ово доказује, да је познавао Јанинце, умио им се допасти, па се допао и грчкоме цару Палеологу од кога добије потврђење. Кад се стање ствари измијени, он се умио допасти и *трећем* сизерену *Мурату* I. јер му је отишао 1388. г. и учинио подворење. Од све прилике због његовог одустанка од Палеолога цариградског многи Јанинци пређу Спати и извичу га за господара; али Исаило са Загорцима (Србима) изађе у бој противу Спате: па му још дођу у помоћ Турци и Спата побјегне. Исаило по други пут оде Султану Бајазиту (послије косовске битке) да му благодари и да учини сајуз заједно с *кесаром* из Тесалије[1] Поврати се натраг послије годину дана у спроводу Евреноса-паше 1390 год.

„1394 год. Дек. 28. добра госпођа, најблагочастивија царица Анђелија, промијени царство земаљско за небеско.“ Цијела је варош жалила *„природну своју госпођу“* и то тако, да и ње нестане с добром госпођом. „Срце се сва-

[1] Тамо је владао Хлапен.

коме од жалости парало. Сузе су текле старјешинама и млађима, старцима и младићима, богатим и сиромасима." Тако су је жалили. Тако је умрла потоња јанинска „царица" од лозе Немањића.[1]

Исаило се удружи с Турцима и почне нападати на Спату и на Ђона Зеневиша, и допадне ропства 1399 год. са свима главарима, па је једва откупи од Ђона за 10,000 дуката. У исто доба ожени се Исаило са Спатином кћери, па му је Спата од тога времена помагао. Године 1400 умре Спата, у Арти почне владати његов брат Згур, ког послије неколико дана прогна некакав *Богоје* — србо-арбанасо-бугаро-влах (*σερβαλβανιγοβουλγαροβλαχοσ*) и завлада поступајући-с народом онако, као што је поступао Тома у Јанини. Из овога се види, да је престала српска влада у Јанини и околним мјестима. Само се још спомиње неки *δεπα-ν* т. ј *Степа-н* и то мимогредно, јер љетовничар казујући друге ствари вели: овај успјех охрабри Арбанасе да стресу јарам Мурата II. Они позову и изберу за поглавара Депу т. ј. Степу (Степана) „*сина пређашњег владара ових области*, ког је као и *Мрњшу*, сусједног му кнеза Канинскога и многе друге династе отален *још Бајазит I. био протјерао* (1396 и 1397 год.) а земље њихне био освојио. До овог се времена (т. ј. до избора од 1396 год.) *Депан* (Степан) *потуцао*[2] којекуда по Италији, а највише се бавио на остр. Крфу, припадавшем Мљечићима. Он дође (из Крфа) аргиропулским Арбанасима; они га прогласе за цара, искупе војску, над којом је он заповиједао и крену се да освоје град, бивши у власти Султана, а *по праву пређе је истом*

[1] §. 37. и 38. Гласн. XIV. у жит. Комн.

[2] „Потихахуса"

Депану припадао.[1] Али, како су околни насељени Турци помагали онима у граду, војска Степанова растури се да прогна те турске насе918енике. У том глас допадне Тура-хан-паши, заповједнику Трикалском и Тесалском, који скупи војску и поткрјепи исту узимајући помјестне Турке, похита по снијегу у побуњени предјео. Другог дана сукоби се с Арбанасима близу Аргиропула и страшно их надбије: више од хиљаду Арбанаса остане мртвих на бојноме пољу; Депана (Степана) зароби и с њиме многе друге, који кад попробају да бјегством избаве своје главе од турске сабље, али им проба буде напразна и Тура-хан-паша изодсијеца им главе. Овај паша био је уобичајио, да послије сваке овакве битке гради *куле* од одсјечених глава. Сигурно је и глава потоњег „Немањића завршила овакву кулу на оваквом споменику у епирској земљи!“

Пропадање Синишине царевине ишло је упоредо са пропадањем особињских „држава“ других српских великаша од источне стране, „једних прије, а других послије пропасти царевине. Тако је:

Мркша изгубио своју државу 1396 године;

Још мало прије налазимо записано у Халкадила да је 1359 год.

„Мурат син Орханов побједивши Србе, освоји град *Серез* и сав предјео около Родопа подчини под своју власт,“ Ово је била царевина Царице Јелене Урошеве мајке, која се покалуђери и добије име Евдокија.

.... „За тим је кренуо војску и покори земље около Вардара, ухватио Драгашу, који је од тога времена мо-

[1] Из свега овог види се, да је ово био млађи син Синишин Степан, брат цара Јоасафа. О свему види Гласн. XIII. 353—256.

рао ш њиме ићи у ратове са својим коњаницима......“ „За тим је побједио Богдана у његовој „држави“.“

„У свима овима побједама Мурат је мудро и великодушно поступао са свима овим династама српским, бугарским и грчким, који су били подпали под његову владу.“

То је све бивало од 1359 год. кад су између себе ратовали Вукашин и Лазар, Лазар и Алтомановић; пак кад су турци освојили ове прве српске „државе“ около Архипелага и ријека Вардара и Стримона они надбију и Вукашина 1371. год. код Марице.

НЕЈАКИ УРОШ

ДРУГИ СРПСКИ ЦАР.

Одломак

из

„СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ“

П. СРЕЋКОВИЋА.

„Прѣзрѣхꙋ милостивь и кротькь ꙗви се.... ꙗко же Михаиль царь грьчьскыи ѡть своего раба Василїа пострада, и много ѡзлобленїа и мьсти и томленїа прѣтрьпѣ.... ѡть Вльклашина и Оуглѥше. Сь же Вльклашинь сподоби се ѡть нѥго чьсти деспотскаго сана, потомь же и вѣнчаваѥть на се вѣньць кралѥвства срьбьскаго... (Ск. о срьб. госп. стр. 54).

Стефан Ўрошь... царь Срблемь и Грькωмь (од 1355—1367 год.)

„Цареви се отимљу о царство.“ н. пјес.

Велика су била дјела Душанова спољна и унутрашња: споља придобио је многе земље; унутра — прекројио склоп друштвени. Но мимо брата остави приjесто сину, — *краљу*, по смрти очиној *цару Урошу*. Скрхавши стару властелу, створи — *нову, чиновничку господу,* давши јој земље

у „државе" са грађанском и војничком влашћу. Они су били као феудални, самовласни владари у својим државама на пр. Оливер „великы научельникъ" српски и струмски, ковао је новце од свога имена и т. д. У Кратовском манастиру има намалано 6 намјестништава са именима намјестника и одоздо написано: „одавлен је велика кривица, што је пропало српско царство." [1] Осим тога, Душан умијеша у државне послове царицу Јелену; установи српску цркву и т. д. накратко: *потресе и поремети темељ Немањићске српске државне зграде и остави нејаком сину, да влада усколебаном царевином.*

Стара је властела тежила, да постане оно, што је била; *нова* — да одржи оно, што јој се у рукама затекло. *Нови* краљ Вукашин да *краљује; мимоиђени* Синиша — да се зацари; царица Јелена — да она влада, како је онда било и бивало у Цариграду. Народ пак да се курталише свога ропског стања и да има своје зборове; калуђерство — да одржи своје повластице и спахилуке и разне слупане државице и области — да буду за себе. Раскршће је било ту, интереси се сукобили и настане борба: „цареви се отимљу о царство!"

Врло се природно намеће питање: Ко ће побједити?

Побједиће онај, који буде умио сјединити личне користи с користима „државе", у којој је владао, и с користима већине народа.

То су учинили *нови* Душанови великаши, да би се одржали у „својим државама." У исто доба тежили су да са снагом своје државе освоје „државе" осталих својих супарника. С тога из почетка сви прогнају Синишу, забаце „царицу" и како им је био на сметњи „*нејаки*" Немањић

[1] Извѣст. Акад. Наук. VII. 389. 390.

„На коме је царство“ —

они га и смакну са овога свијета.

Нејаки Урош родио се 1337. год. Кад га отац *„закраљио“* 1346 било му девет година. Отац му је умрьо кад му је било 19 година и у 19-ој години он постане српски и грчки цар. Одмах се покаже да је делателан владар. 10 Јануара 1356 год потврђује Дубровничанима слободно трговање по земљи и вели: **Пише и повелѣвава царьство ми ... акюе ѹсхокюе що ѹӡети мати царьства ми госпогꙗ царица що ѡд нихь трьга а или царьство ми нищо да нимь се неоѵӡме беӡь кѹпа.**[1] Одмах је — морао бранити пријесто и завјет свога оца, по коме царство прелази од оца на сина. Кантакузен наводи тај догађај, као први, због кога се буна дигла у Србији. Јер Синиша, брат Душанов по оцу, а не по матери, онда владар Акарнаније, намисли да целу царевину освоји и да се зацари, па су на његовој страни били и многи српски велможи.[2] Синиша, дакле, крене војску да заузме Зету у којој је живљела *стара* властела и опколи Скадар. „Царица Јелена, — продужава Кантакузен, — мати Урошева, нити је вјеровала сину, нити деверу, па кад многе градове под своју власт узме и добро се оснажи и утврди, сама је царовала, не дирајући сина, нити дјевера, нити је ма коме помагала, живећи у Серезу. Она је хтјела по обичају грчком да влада царством, али Срби нису били Грци. *Нови* Душанови великаши угледају се на њу и најмоћнији великаши царства српског, сваки посебице и и за себе мање градиће освоје. „Па су неки цару Урошу

[1] Србск. спомен. П. К. Тврт. Чест I. стр. 56. № 44. у Беогр. 1840.

[2] Cant. III 314.

не као своме владаоцу покоравали се, већ су му *као другу и пријатељу*[1] помоћ слали; други су Синиши, Урошеву стрицу помагали; трећи ни овоме ни ономе не помажући, очекивали су, чим ће се ствар свршити, па да пођу за оним, који буде јачи... И тако је Србија била раскомадана... Сад су Грци, вели Кантакузен, добили прилику, да се освете Србима."... За онда се, у осталом сви преваре, јер је против Синише била већина намјесника због тога, што су тек прибирали снагу да ступе у одсудан бој један с другим. Осим овога град Скадар био је врло тврд, ваљани су га војници бранили и већина није хтјела уз Синишу пристати. Ово није све. Завјет и аманет Душанов био је у таком великом поштовању, да Синишу остави његова сопствена војска. У исто доба на његову државу нападне Ни**ћ**ифор, и Синиша, да не би изгубио своју особину, одустане од отимања Скадра и оде у своју област.[2] Овдје побједи нови ред ствари, али је тај нови ред створио више „држава" и господара.

Непрестани ратови за Душана, па и по његовој смрти, смање народ, који ратујући — није имао када радити, да и не говоримо о томе, што се радна снага смањила и настане гладна 1357 година.[3] Урош се старао да одхрани народ и да му олакша страдања, па је купoвао храну у Дубровнику, с чега и даје повластице Дубровчанима.[4] Осим овога одметну се предјелни правитељи и на своју руку почну господарити. Тако н. пр. Жарко, син Дејанов, почне против цареве воље глобити Дубровчане и отимати им

[1] Non ut domino, sed socio et amico.
[2] Гласн. XIII. 328, 329.
[3] Глас. I. 165.
[4] Спом. Срб. Твртк. стр. 55. 56. 58 итд.

ствари; с тога цар и пише Дубровчанима да за то ништа није знао и вели: „пошљите људе добре да позову Жарка пред царство ми[1].... вн слободно да гредете безь всаке ȥабаке ɣ ȥемлю царства мн, нитко нишо да вн не ȥабакн нлн вн шо ѹȥме ѹ ȥемльн царства мн.“

Да се Жарко на ово није освртао, види се из даљих царевијех ријечи: „И тамо сам послао властеличића мога царства Кльквшѹ... да стоји и да ве чува од сваке забаве и од Жарка и од свега.“ То је било 1357 год. *Нова* Душанова властела, као голотиња, хтјела се обогатити. Пређашња је властела била на страни овога или онога Немањића, водећи бригу о читавој српској земљи, није никоме себи равноме допуштала сјести на пријесто Немањићски. Жарко и њему подобни већ се на то не осврћу. Како је сада био извор власти у рукама царевим: онда и нова властела почне тежити да задовољи само личне користи или да добије мјесто или да се утврди и оснажи на добивеном мјесту и да ради и поступа самовластно. Сила, снага и лична корист донесу собом мисао, да се — ако се може — добије и врховна власт и да се постане самодршцем. Да постигну такве тежње, најкадрији су били Душанови намјесници. Сви дакле они, на мјесто да теже општем стожеру, средишту српства — цару (од Душана), упну се из све снаге да се оцијепе од тога средишта, хватајући колико ко може више у своје руке од царске власти, земаља и доходака. Онај ће — у таквом стању — највише заграбити, који је био највећа утвора, те највише власти добио, а то је био Вукашин.

Вукашин је био сауправитељ царства, и Урош га по-

[1] Да је Жарко син Дејањов види у Мајкова стр. 259, 260 и 261. О Жарку у Твртк. стр. 56.

стави „краљем Србије.“ Он је управо и управљао царством, а у исто доба био је намјесник источне Маћедоније, западне Тракије и краљ Србије. Остали „у својим државама“ били су готово самостални владаоци над осталим комадима царевине. Урош је имао празну титулу „цара“, и у ствари је било онако, како се пјева у народној пјесми,[1] да је Вукашин царовао, а Урошу није ништа остало —

„Дај ми мајко комад хљеба бабов“

на што му она одговара:

„Има хљеба, но је у другога
„Баш у кума Вукашина краља.“

Наш љетовничар вели,[2] да су Турци оне гладне године (1357.) прешли у Европу, да су у друштву с Грцима ударили на српске земље, али их Срби, под предвођењем Вукашина, сусретну код Филипике и тако надбију, да су их (послије) сељани бјегајуће вијали и убијали. Та побједа Вукашина, тако оснажи, да је сада могао радити шта је хтио. Цјел му је била јасна. Да би пак у случају потребе имао на својој страни и околне владаре, он попусти Грцима и Маџарима; да би у царевини задобио надмоћије он почне стварати себи присталице и „почне раздавати најважнија мјеста и званија неваљалим људима, својим једномишљеницима. Тако Николи Алтомановићу, үелокъкъ до ѕѣла неправедномъ даде Хум, па Рашку отме од кнеза Лазара и преда истоме Николи, — добрих князей низлагаше (збациваше) друге и смерти предаваше.[3] Народна пјесма вели:

---

[1] Срп. Нар. Пјес. Караџ. II. 189.

[2] Гласн. I. 165.

[3] Гласн. V. 70 71.

„Он царова шеснајест година
„*Колико је зулум поставио*
„Што ношаше сиротиња раја,
„Што ношаше од свиле хаљине,
„Тад обуче сукнене хаљине...“

Љетописац вели: „Ко је кад увидјеше српски кнежеви скоро од њега сви одусташе: Кнез Лазар Гребљановић, кнез — Југ-Богдан, кнез Балша Зетски, кнез Владимир Албански, Вук Бранковић, Милош Обилић, Стеван Лобоевић и сви остали великаши рашки осим Високоруких дома Алтомана и сваки у својој држави „повелѣваше.“ Вукашин с браћом у Бугарској и Маћедонији.[1]

Шта је радио *Нејаки* цар Урош, коме је било више од 25. година.

Он је потврђавао пређашње повеље његовог оца, дједа и осталих праотаца, или писао нове повеље „всегда веселещꙋ ми се... и држещꙋ ми скиптро царствиꙗ по прѣданию же и ꙋставꙋ Господниа и родителѣ царьства ми светаго цара Стефана ꙗкоже ѥсть ꙋстави и ꙋзакониль записовати хрисовꙋле словесе царьска[2] ... веселю се доушею и тѣломь ѡ божествьнѣмь даровании иже ми вѣньць царьствиꙗ дниꙗднмою и прьвоѥ знамениѥ царьскаго урьтога.[3] Дао је неколико повеља Дубровничанима о трговању у царству и о суђењу.[4] Још 1357. год. 10. Априла договори се са својом мајком — царицом кир Јеленом, са патријаром, са свима митрополитима и игуманима и са свима великашима бившим под његовом руком и са збором српске земље, те

[1] Гласник V. 71,
[2] Тврт. 62.
[3] Онам. 56.
[4] Онам. № 45, 48, 49, 50, 53 и 54.

поклони острво Мљет у баштину двама својим „достоврьнима и угоднима и любимима“ великашима Басати Бариичену Биволићу и Трипети Михову Букиһу за њихно правовѣрное и срдачное поработаније.[1] По именима види се, да су ово били још неки новији новаци, с којима он срдачно живи. 24 Апр. потврди повељу свога оца да Дубровничани о Васкрсу, сваке године, дају цркви синајској 500 стонскога дохотка (бр. 47.) 1358 год. 2. Јун. потврди другу очину повељу, по којој су Дубровничани морали плаћати за Стон годишње 1000 перпера цркви јерусалимској, пола о Васкрсу, пола о Дмитрову-дне. Ако би запустила црква јерусалимска, да дају српским манастирима у Св. Гори. 1361 год. поклања Вилиндару село Струму и село Трстеник. Те исте године, на молбу светогорског старца Романа Бранковића, поклања Вилиндару цркву св. Аранђела са 3 — села, која је он био поклонио севастократору Бранку и која синови Бранкови у слози уступају Вилиндару за спомен своје душе. Из исте повеље дознајемо, да је севастократор Бранко био *„господин града Охрида“*. Та се повеља почиње речма: „По милости божијој и превеликог цара Стефана Уроша, Ђурђе и брат његов Вук.“[2] Бранков син Вук, зет кнеза Лазара, био је старјешина, још за владе Душана, над Сремом и Мачвом. Бранко син Плакиде, Душанова намјесника, чијем сину Вуку „цар је Душан био дао: Браничево, Кучево и прочаа подоунавска мѣста.“ Урош је још писао: „Веселещи ми се сь вьзлюбленними властели и вла-

---

[1] Тврт. № 46.

[2] Мајков. Истор. серб. язык. въ связи съ ист. нар. стр. 263.

стєлнүн царьствами и всегда непрѣстанно үьснимн дарова дарүю нхь[1], а раздор је у царству бивао већи и већи. Вукашин је гнао праведне, одане и вјерне му људе. Стари бољари с мржњом су гледали како ојачава Вукашин, његова браћа и *нови* великаши, налик на Биволића и Букића. У исто доба сви су видјели куда се а на што се иде. Чак су то видјели и Византинци. С тога су отачатсвољупци „и најпоштенији бољари свјетовали Урошу да одузме власт од Вукашина и других двусмислених намјесника и да преда сиромашнијим бољарима, који су га љубили — нимже любнмь баше".[2] „Бог му је због гријеха оца његовога одузео памет, тако, да је остављајући заслужне служитеље и вјерне своје људе, незаслужне и невјере обдарио.[3] Овим се објашњава назив „нејаки Урош" и ово доказује, да праведно вели љетовничар наш за Уроша: „Прѣнзлнха милостнвь и кроткь бҍи се, старьүьскые сьвѣтн ѡтмѣще, младнхь же сьвѣтн прнемлє н любє".[4] Такво његово поступање изазове већ и ратове. 1362 год. непитајући цара, Воислав, владалац Котора зарати се с Дубровничанима за одкуп соли. Урош похита, те их помири и изда о томе повељу 22 Августа, у којој вели: „Како се Дубровничани бијаху поплашили од царства ми и свадили с братом царства ми, с кнезом Воиславом, и са градом царским Котором.... помирио сам их." Даље вели да се не иде на зло Котору, већ њему на суд, „а што су

[1] Аврам. № 13.

[2] Ранчъ II. 792. Arkiv za pov. III. 54. Извѣст. Акад. V 400.

[3] Гласн. XVIII. стр. 75.

[4] Рат. Шаф. 54.

учињене, у овоме рату, коме какве штете или злобе или крњки... то све да је просто и веће за то да се не иште довека.“ [1] И Воислав даде повељу од свога имена, да ће живљети у љубави с Дубровничанима и да не ће рушити погодбу за откуп соли.[2] Кад је овако поступао овакав мали кнез, Воислав, шта је радио Вукашин намјесник Маћедоније и земаља од Ферејe до Дунава и краљ српски? У његовим је рукама била власт над царством, па како он, тако и његова браћа почну се владати као самодршци и почну носити *црвену обућу*, што су онда носили само владаоци. Готово савременик — списатељ, Михаило из Острвице казује, да их цар Урош опоменуо и позвао себи, али му они одговоре: „Царе! ти си нас обуо у црвену обућу, али нам је не ћеш лако опет изути.[3] Онда се тек цар обрати осталим кнежевима, али су се сви бојали „нападенија Вукашинова“[4] и једва на пошљетку устане кнез Лазар и други против Вукашина:

„Краљеви се отимљу о царство,
„Међу се се хоће да поморе,
„Злаћенима да пободу ножи,
„А не знаду, на коме је царство.
„Цар Вукашин вели: на мене је.
— — — — — —
— — — — — —
„Ћути Урош ништа не говори.“ [5]

Они надбију Вукашина и лише га краљевства т. ј, прогнају из Србије. Кнез Лазар пређе у Крушевац и са-

---

[1] Тврт. стр. 70.
[2] Тврт. стр. 71.
[3] Онамо стр. 75.
[4] Глас. V. 71.
[5] Срп. Нар. Пјес. Кар. II. 189.

да је имао непријатеље, од истока: Вукашина, од југозапада Алтомановиће савезнике Вукашинове. Ова је побједа ријешила да је *„на Урошу царство.“* Вукашин се удаљи у своје намјесништво и ступи у савез с Матијом Кантакузеном против слабомоћног цара грчког Јована Палеолога. Кад му овај обећа уступити земље, он изда Матију и још је толико био усрдан да му је хтио очи ископати.

Одржавши побједу над царем грчким и курталисавши савезника сина Кантакузенова, он намисли да се опрости и Уроша на коме је царство. Пусти у ток интриге и дипломатисање, изради те оде у Призрен царици Урошевој матери и заједно с њоме, дозове у престолницу српске царевине нејаког Уроша. Ту се он опет подвуче Урошу и омили му се, и живећи у двору цареву „све Урошеве слуге подмити — вели љетописац: једне — званијама, друге — даровима, и тако их све придобије на своју страну.“ При доласку Урошеву Вукашин му са свима својима изађе у сусрет и поклони му се, као своме цару, а тиме све оне, који су сумњали, превари. **И бистъ радость велїа во дворѣхь Урошы, бѣ же слово о возвращенїи царьства....** док није опширно дознао од Уроша, шта већају кнежеви“.... Наравно, да су чињене гозбе и да би те свечаности биле још сајније, што се „повратило царство,“ Вукашин позове Уроша у лов у поље Косово. Уморен ловљењем и жедан цар сјаше с коња да се напије воде, па га Вукашин у ту минуту удари топузом и цар падне мртав 2 Декембра 1367 године, имајући од рођења 31 годину. У вече, по помрчини, Вукашин са својим слугама пренесе мртво царево тијело у цркву Успјенија близу града Петрича. Каруђерима је речено, да је то тијело једног

умрлог ловца. Та је црква и до сада здрава и читава, само што не поје.[1]

„Убио је божијег анђела" вели се у народној пјесми.

Злочинство Вукашиново ишло је на то, да смакне са овога свијета потоњу грану Немањићску, која му је сметала да се не зацари, не гледећи на то, што је управо владао царством. У томе је управо и најцрње Вукашиново злочинство. Како нестане цара, отвори се грађански рат. Злочинац није имао толико снаге да јавно уради злочинство и да ступи на пријесто, јер како је каишарски добио званије прво после цара, онако је каишарски хтио да баци биједу на друге и да завлада. Он хоће на друге да пребаци то паклено дјело, па „сам одма почне тражити цара, и као да не зна куд се дио, пише у Призрен царици: „Цар Урош сакри се од нас, некуда отиде; ако је тамо, јавите ми да знам; ако ли је Лазару отишао, *он ће на нас неко неверство донети*, с тога одлазим у моје земље, док не дознам, гдје је Урош." Овдје треба тражити извор гласу, да је Урош побјегао у Дубровник. И царица Јелена поступа двосмислено: она је питала све кнежеве за сина и негледећи на то, што су јој многи долазили и казивали: „Твог је сина Вукашин убио", она не само да није хтјела вјеровати, већ „неке у тамницу затвораше". То нас наводи на црне мисли и изјашњава ријечи Кантакузенове, да је царица била хладнокрвна према сину своме.[2] У исто доба злочинцу Вукашину савјест није давала мира, а подлост забашуривала трагове убијства: „Ево сам разумио да је Урош овдје или ондје", а у исто доба „препојасујетсе на царство Немањића", али су кнежеви

[1] Свят. кнь. слав. II. стр. 230.

[2] Cont. III. 314. cap. 43.

„извјестно знали, яко онъ оубиця бысть Урошоу.“ „И Бог не остави Мрњавчевиће да живе, већ чашу којом свога цара напоише, ту саму испише, од Тѹрака горцѣ напоени быше.[1]

III.

Грађански ратови или борбе о царству и пропаст српске државе.

Убиством „нејаког“ Немањића, сјенке и стожера српске државе отворају се врата унутрашњем ратовању предјела с предјелима, великаша с великашима и сталежа с сталежима. Сви намјесници отпочну радити, да се утврде у својим „државама“, па преко њих да се докопају врховне власти над свима земљама. Послије *цара*, ишао је *краљ*, с тога сада почну да важе више титуле, него ли *крв*, династија. Већ је Вукашин с браћом био обуо црвене чизме, па то исто сада учине и сви остали, који су имали „државе.“ У продужењу борбе четворица надјачају остале и склопе се, од Душанове царевине, *три краљевине*, двије царевине и многа војводства и кнежине. Тако се раскомада Немањићска држава у политичком склопу, али остане јединство у црквеном обзиру, изузимајући деспотовине Угљешине, који одма по смрти Уроша, подчини своју деспотовину грчком патријарху 1368 год.[2]

---

[1] Рат. Шаф. стр. 61. Урош је начинио цркву Рождество Богородице у Скопљу, а мати његова опет цркву оу Урьмные горы, више Жеглинова. Онамо стр. 61.

[2] Inter acta patriar. Constant. 1. 556—558. Vind. 1860. Овај Угљеша сазидао је цркву Симопетрску, како се види из његове повеље у Порфирија (стр. 54) с тога, што му је кћер оздравила. Он се потписивао: „Кесар Угљеш господинь Србаља и Подунавља.“

Због унутрашњих ратова малакше српска снага, и посије се сјеме узајамичке мржње, злобе и освете. С тога, нити су хтјели, нити су могли сви скупа ратовати противу спољних непријатеља, већ су се борили између себе, и поједенце са спољњим непријатељима, и појединце пропадали, и сваки се уздао да ће *он*, пошто нестане његових супарника, освојити Немањићску државу, па с тога сви производе своје порекло од Немањића. Да није било регулисане војске код спољних непријатеља: онда би један од њих надвладао остале и основао царевину, а овако сви су морали пропасти, јер су непријатељи спољни ударали огромним склопљеним и уједињеним масама, са којима се — поред овог — још удружавали супарници један против другог.

Кроз ово вријеме од свију Душанових великаша, највише је стекао љубави и поверења „кнез Лазар“ — рођак куће Немањићске, а највише мржње Вукашин и Вук. Први за то, што је убио цара, „убио“ српскога „анђела“ хранитеља и упропастио царевину, а други за то, што је издао земљу и таста на Косову и није допустио, да се опет створи царевина.

Та борба *појединце* са спољњим непријатељима, као главни узрок српске пропасти, најбоље схваћена и описана у народној пјесми, која се почиње тиме, да је судбином већ рјешено да пропадне српска држава, што и јесте било истина, кад су се великаши хтјели попети на пријесто Немањићски и сваки је мислио (па тако је и било) да ће му бити сигуран пријесто, кад његов супарник погине. Сваки је посебице био патриот, из личне користи и у толико, колико је видјео могућности да загосподари земљом, пак се доиста јуначки борио са спољним непријате-

љина, али сви скупа нити су били свјестни чланови државе, нити патриоти, већ саможивци. То се саможивство почиње Вукашином и свршује одлазком из земље потоњег зетског господара.

У споменутој народној пјесми најприје се вели: ако хоћете да одржите царство земаљско, а ви *сви* седлајте коње, притегните им колане, припашите сабље, па *сви* скупа ударите на Турке, ако ли не ћете, а ви се бар унапред причестите, јер ће те изгинути. Од свију претензијаша највише је имао снаге рођак куће Немањићске, кнез Лазар, да савлада спољне непријатеље, али му стане на пут Вук Бранковић. Пошто се у пјесми све то напоменуло, што се подудара с историјом, онда се отпочиње казивање. Прије него ли што ћемо навести мјеста из пјесме и казивања љетописаца, да би окарактерисали *ово треће вријеме* наше историје морамо још ово рећи:

Код нас се толико викало и писало о неслоги, толико се она проклињала и већ се тако раструбило као да су неслога и Србин синоними. У исто доба вјечно се предикује слога и љубав, а ништа се не говори о извору, из кога извире неслога и мрзост или слога и љубав. У другој пјесми народној говори се о отимању о царство. У овој пак пјесми говори се о српској земљи и пјевач — народ — зна, да треба љубити своју отаџбину, јер је то општи наш интерес и потреба да не би постали туђи робови. Појединце ми нисмо кадри ништа учинити, с тога и морамо по народној свијести, сви бранити свету нашу домовину. Народ тако пјева с тога што га не гризе змија властољубља. И он је прав. Али у ствари, кад ми појединце нијесмо кадри ништа учинити, онда дакле свјесно заступање и одбрана интереса свију чланова у друштву про-

узрокује вољу, да сви раде за друштво. „Борци о царств“ нису на то гледали, већ своје личне користи, угушујући права и користи других. Како се до тога није могло доћи друкчије, већ да изгину сви њихни супарници, онда је природно, да им је већ судбином била намијењена пропаст, па се још веселили кад су им супарници гинули. С тога их народна пјесма хвали за јунаштво, али је у исто доба увјерена, да ће сви пропасти, јер нису имали у срцима чисте љубави спрам отаџбине и народа, него своју саможиву корист. Не ће се дакле стање ствари поправити ако будемо викали: „будимо сложни“, а поступцима и личним саможивством будемо уносили у друштво неправду, већ ћемо слогу створити, ако љубимо своју отаџбину и ако удесимо и стање ствари тако, да су наше користи у томе, да имамо за што бранити отаџбину. Код Душанових великаша није било свести о природном државном друштву, нити правог патриотства према земљи и народу, а личног јунаштва за личну корист — било је доста. Сада да наведемо ту значајну пјесму и љетописне свједоџбе. Ево те пјесме:

„На Косово ударише Турци,
„Мачe војску Богдан — Јуже — стари
„С девет сина, девет Југовића.
„У сваког је девет хиљад' војске,
„А у Југа дванаест хиљада
„Па се бише и сјекоше с Турци:
„Седам паша бише и убише,
„Кад осмога бити започеше
„Ал' погибе Богдан Јуже стари
„И изгибе девет Југовића
„И њихова сва изгибе војска“...

„Год. 1359 Амурије удружи се с царем грчким Јованом, подчини себи Драгашу и примора га да му свугдје помаже са коњаницима... За тим *побједи Богдана* и његове земље заузе.“ Chalcod 19—25.

„Макош' војску три Мрњавчевића,
„Бан Угљеша и војвода Гојко,
„И са њима Вукашине краљу;
„У свакога тријест хиљад' војске.
„Па се бише и сјекоше с Турци:
„Осам паша бише и убише,
„Деветога бити започеше,
„Погибоше два Мрњавчевића,
„Бан Угљеша и војвода Гојко.
„Вукашин је грдних рана доп'о,
„Њега Турци с коњ'ма прегазише —
„И њихова сва изгибе војска...

Вь лѣто 1372 оубн Османь кралꙗ Вꙋкашина н деспота Оуглѣшꙋ вь Македоннїн на Марнцѣ 26 септ. н прнмн Дренополѣ“ (Гласн. I. 166.) Вльканшн Оуглеша н Гонко... на Марнцѣ блнзь Жрьномена все вонньство нхь потоплѣно бысть ѡть .о. тнсоущь, малы нѣцїн осташе, ндѣже н самн падоше, праведьнь соудь божїн прїемше. Аще не быбожїн соудь како моглн быше .д. тнсоущь .о. одолѣтн?“ (о срьбьск. господ. у Рат. Шаф. 61.

„Маче војску ерцеже Степане,
„У ерцега многа, силна војска,
„Многа војска шездесет хиљада
„Па се бише и сјекоше с Турци,
„Девет паша бише и убише,
„Десетога бити започеше,
„Ал' погибе ерцеже Степане
„И његова сва изгибе војска.

„Године 1385 код ријеке Вовуше погибе Дука — херцег — Балша и његова војска.....“ (Милак. Ист. Црн. Гор. 35 и 36).

„Маче војску српски кнез Лазаре,
„У Лазе је силан Србаљ био —
„Седамдесет и седам хиљада —
„Па разгоне на Косову Турке.
„Тад би Лазо надвладао Турке.
„Бог убио Вука Бранковића
„Он издаде таста на Косову;
„Тада Лазу надвладаше Турци,
„И погибе српски кнез Лазаре
„И његова сва изгибе војска.

Вь лѣто 1389. **погибѣ кнѣзь Лазарь на Косовꙋ** 15. јун. **на Видовь дьнь... Вꙋкь Бранковикь ѿстꙋпивь ѿ воинства Лазарева....его же видѣвь Лазар, рече: проклеть Вꙋкь вь дѣлѣхь своихь вь животѣ и по смрьти да бꙋдетъ.“** —

У пјесми не достаје само још ово: „**Вь лѣто** 1464. **царь ꙋхвати краліа** (босанскога) **Стефана и главоу емоу ѡтсече, а брата и сестроу моу пороби... Приии Ѩаніце и ине градовѣ босаньске.**“ (Пам. Шаф. стр. 80).

У исто су доба и они који су се хтјели борити, неуредно долазили, као што и пјесма бр. 47 стр. 298 свједочи.

„Како дође Мусићу Стеване,
„Три је паше био и убио,
„Кад започе бити четвртога,
„Ту погибе Мусићу Стеване....

И тако Вукашин убивши потоњег цара — Немањића, раскомада царевину и запали грађанси рат. Борили су се около питања: „На коме је царство?“ Вук издајством

на Косову издаде „српско царство“ и више није могло бити питања на коме је царство, већ: „ко ће се боље удворити и допасти Турцима“? Све скупа узето најбоље карактерише њихов цјелокупни рад народња пјесма свршетком:

„Ту су Срби изгубили царство
„Честитога цара земаљскога.
(Срп. Нар. Пјес. Кар. II. стр, 297 и 298.)

Таквим начином пропала је земаљска српска држава, али се још одржао народ у јединству и цјелости с мноштвом мањих кнежева (Рашковићи и Карапанџићи и. т. д.) у вјери и у лицу патријаршије Пећске јер су пећски патријари били духовни поглавари цијелог српског народа са великом духовном влашћу и јурисдикцијом. С одлазком патријара Арсенија Чарнојевића, пропада јединство српског народа, који потпада под владу фанариотских патријара у црквеним пословима, као што је био под владом свјетовном турском.

У исто доба, од косовске битке народна је свијест за то, да се покоравамо Турцима до згодне прилике, те да се у лудо крв не проћева. Па је и опет у свакој прилици убијао Турке и чамао у турскоме ропству; и то своје стање народ је оличио у „краљевићу“, коме нијесу дали „*краљевати*“, т. ј. у Краљевићу Марку, који је хтио ићи на Косово али се земља под њим ронила, па није могао.

Из ове опште карактеристике јасно излази, да се треће вријеме српске историје дијели на двоје:

1. Од смрти Нејаког Уроша, до одласка Црнојевића из Зете т. ј. од 1367 до 1505 год.

2. Од одласка Црнојевића до одласка патријара Арсенија т. ј. од 1505 до 1690.

Како у овоме времену нијесу никада бивале искупљене уједно све српске земље, тако није могуће ни излагати српску историју друкчије, него по предјелима, по државицама и кућама владавшим у истим државицама.

У овоме првоме времену има двојаких појава у српскоме животу. Или појединци склапају засебне државе отпадајући од опште задруге на пр. бан босански, или теже да сједну и на пријесто Немањићски и да владају као Немањићи, што је радио брат Душанов Синиша, Вукашин. Од Косова више није било борбе за царевину, већ за деспотовину — у Србији; за краљевину — у Босни; за господштину у — Зети: за војводовину — у Херцеговини, или за избављење посредством туђе помоћи — у Маџарској. Како су се измијениле прилике, тако у овоме трећему времену налазимо непозната пређе неваљалства, гдје се неки на пр. овако потписују: „по милости божијој и вољи краљева босанских, маџарских и турских!“ Ово је вријеме златно доба за људе, који сједе по на неколико столица.

Немањићски пријесто почели су да отимају или они, који су били рођаци нејаког Уроша, или они, које су Немањићи учинили „краљевима.“ У осталом, великаши Душанови још су за живота Урошева били разјагмили Душанову царевину и називали се или цареви или краљеви, или деспоти, или кесари, или кнежеви или војводе. Ми ћемо почети од царства Синишиног.

ВУКАШИН.

„Ѿдавна бѣ кріи̓ в'нѹтрь сердца ӡміа властолюбіа.“

Óддомак
из
„српске историје“

П. СРЕЋКОВИЋА.

Дечанскоме *краљу* преотео је власт и пријесто ***„млади краљ“*** — Душан, који зацаривши се у исто доба *„закрàљи“* свога сина „нејаког“ Уроша. По смрти очиној *„зацари се“* *„краљ“* Урош, па *„закраљи“* свòга тутора и сауправитеља Вукашина. Више прилика видимо у ондашњој историји грчкој, како су се сауправитељи зацаривали и упоредо с *правим* царевима царевали на пр. Кантакузен савременик Вукашинов; или су убијали праве цареве и сами се зацаривали на пр. Андроник[1] је убио Алексија II. и т. д. Ови отимачи пријестола обично су интригама или бунама до својих намјера долазили. Андроник је био најгори човјек на свијету и убијством законитог цара — зацарио се. То исто видимо и у нашој историји

---

[1] Андроник тутор Алексија II. убивши тог невиног дечка грубо га удари ногом и рекне: „Твој је отац био неваљалац, твоја мати дроља, а ти будала.“ Алексије је владао од 1180—1183; Андроник од 1183—1185.

ондашњој. Кад је Урош царевао, Вукашин је краљевао. Урош не остави порода, а ко је био први у царству послије цара: „*Краљ Вукашин*“ или тко је био најпречи да нашљеди цара? По мислима „*краљ*“ Синиша је био намјесник и њега одбију остали намјестници од Скадра. И по смрти Уроша „*краљ*“ је хтио да је цар и доиста видимо, он одма предузме да краљује пишући: „По неисказаном милосрђу и човјекољубљу владике мога слаткога ми Христа, по изволѥнню и милости всемилостивомꙋ его призрѣнию ꙗже на кралѥвство ми ꙗкоже изли благодѣть свет. дꙋха свѡего на светиѥ своѥ ꙋченики и апостоли, рекь имь: идете вь всꙋ вьселѥнинꙋю, и проповѣданте славꙋ моѥго божьства, таковиѥ дари и кралѥвствꙋ ми дарова, и постави ме господина земли срьбьскои и грькомь и западнимь странамь и по всехвално имен же егѡ милости ѥже на кралѥвствꙋ ми кралѥвьствꙋющꙋ ми бозѣ и по все дни веселещꙋ ми се вь земли кралѥвства ми сь прѣвьзлюблѥнномь кралѥвства ми кралицомь кирь Ѥленомь и сь прѣвьзлюблѥнини ми синови кралѥвства ми Маркомь и Андрѣгашемь и т. д. писано оу Пореуи на Бродꙋ“ [1]

Из овог се јасно види, да он поступа као „краљ“ српских земаља, ког је закраљио „Цар Урош Немањић.“ Воља „царева“ при предавању пријестола *краљу* — била је „закон.“ Стеван је Дечански *први* закраљио сина за живота „младог краља“ Душана, потпуно по ондашњем обичају грчком; Душан је „закраљио“ Уроша, Урош — Вукашина. Из читаве породице Немањићске не налазимо ниједног члана те куће који не би краљевао један послије другог осим два архијепископа и Владислава Драгутиновића.

---

[1] Mon. Ser. Mikl. 179. 180.

Они су краљевали по праву, али властела кад је бивала незадовољна краљем она је устајала и прогнавши владајућег, одма је признавала за краља онога Немањића, који је по праву био најпречи после краља. Дечански први вјенча се на краљевство заједно са сином; млади краљ збаци ратом старог краља, као што је млади Андроник збацио старог Андроника. Ка овоме новом начину нашљеђивања с титулама и звањима, Душан је вјенчао сина на „краљевство“ и раздао новим људма *„државе“* одредивши да му нашљеди *краљ* Урош, коме је тек девет година било. Добије значење владаочево наређење, а властела изгуби свој глас и своју важност. Из прошле историје види се да је властела овога или онога Немањића збацивала или закраљивала али пењати кога између себе на Немањићски пријесто нити је коме падало на ум, нити му је ко хтио помагати. Кад на мјесто те властеле почне важити царска воља, властела пропада и почне гледати, како да се удвори тој царској вољи, те да добије оно владаочевом вољом, што се друкчије није могло постићи. При сваком новом ступању на пријесто краља Немањића сазиван је бивао државни „ꙁьборь“ Воља царева замијени сада и вољу државнога „ꙁьбора.“ Народ је извршивао законе „краљева“ и „царева.“ Цар је *закраљио* Вукашина, а кнез је био обична титула народња. И тако је царева воља била стављена на мјесто пређашњега ꙁьбора“ и нашљедства у кући Немањића. Народ и пјева *„Краљевића.“* С тога је и било *у реду* да по смрти *„цара“* без потомства предузме и да *краљује* царем постављени *„краљ“* Вукашин.

И доиста то тако излази по ондашњем уобичајеном новом установљеном реду Душаном, негледећи на то, што он

није дао титулу „краља“ подајнику већ сину, и не надајући се, да ће син тај титул дати и подајнику. Као што је Кантакузен приморао царицу Ану и Јована цара те се и он зацарио, тако је и Вукашин, бивши сауправитељ, постао краљ. Цјел им је била једна и иста. Њега цар закраљи. И док је био цар у животу, Вукашин је краљевао, али када он смакне цара: онда ниједан властелин или великаш није хтио признати царевога краља, за свога владара т. ј. само је једно лице било веће од краља — смаћи цара значило је завладати. Требало је дакле уклонити владајућег цара, као што је уклонио млади краљ старога краља, па отпочети своју владу. Тешко је било постати „краљем“, али по смрти *цара краљ* ће морати постати *цар*: „**всѧ кнѧѕи и воинство присѧгꙋ** (заклетву) **даша Вꙋкашинꙋ**“ — краљу — који „**и ѿдавна бѣ крїи в'нꙋтрь сєрдца ѕмїа властолюбїа.**“ [1] И доиста је он све употребио тако да га по смрти Уроша не мимоиђе вијенац царства, јер као краљ испоставља за главне и највеће старјешине своје присталице — Вукашиновце као у најновије вријеме што су постављани људи не они, који су вјерни *закону* и *династији*, већ они, који су били присталице овога или онога. С тога су и савјетовали Урошу, да отпусти Мрњавчевиће али је он њих „**прєнѕлиха**“ љубио и није хтио. По што је све било спремљено, т. ј. по што је Вукашин „обукао црвене чизме“ — закраљио се, њему се клели, он је намјестио на главна и највећа мјеста Вукашиновце и ствар тако угоди, да му је само сметао Урош. Још само ударац топузом и пријесто је готов. Он и то изврши, па још се и не зна гдје је Урош, као што он пише царици, и већ „**Вꙋкашинь**

---

[1] Гл. V. 70.

анно препоксуетса на царство Неманића", али он тек сада увиди да се преварио.

Лако је било „младоме краљу" Немањићу сметнути са војском и властелом старога краља; лако је било цару Душану са оноликом војском пореметити ред државни и закраљити сина по мимо брата, са онаквим војводама, које је он из блата извукао и државе им подавао. Лако је било тутору и сауправитељу интриганту добити титулу краља и званичним путем испонамештати своје присталице, лако је било замахом топуза цара на онај свијет послати и себи мјесто прокрчити... велимо лако је било, јер је власт имао у рукама, а био интриганат и лукав човјек, па се све радило *„званичним"* начином и каишарски се и Грчка добила; то је све било лако онакој утвори, али ко је кадар дати Вукашину старину и светињу куће Немањића? Ко ће дати Вукашину ону славу, глас, срећу, коју је у народњим очима имала династија Немањићска? Тко ће дакле, увјерити и убједити моћи народ, да су Мрњавчевићи оно, што и Немањићи? Тко ће пристати, да јучерашњи незнатан „слуга" данас буде царем и да заповиједа оној властели и народу, који су вијековима навикли били да им заповиједају Немањићи, с којима су створили српску царевину? После, тко ће опростити невино-проливену крв „нејаког" јединчета, цара Уроша? Тко ли ће се моћи преклонити пред убицом? Тко ли ће моћи признавати за владаоца највећег утвору, најнеблагодарнијег човјека, највећег грјешника? Тко ли ће моћи признати за владаоца човјека, који је погазио завјет и аманет силног цар-Стјепана?

Доиста нико, осим неколико присталица, али и њихно признање нема оне светиње, с којом је народ гледао на

династију светих Немањића. С тога је потребно било много времена, много трудбе, знојења, напрезања, много вјештине, мајсторије, утворства, довијања и интригирања; потребно је било упропастити много невиних жртава, починити много убистава и силеџилука, док се закраљио; потребно му је било упропастити многе невине људе док је своје понамјештао, па и опет га нико није признавао и он није могао царевати, јер му је стајала на путу сјенка Немањићска, Урош:

„Не мучи се, Вукашине краљу,
„Не мучи се и не харчи блага,
„Не мо'ш, краљу, темељ подигнути,
„А камо ли саградити града."

док не принесеш на жртву невино лице и не зазидаш га у темељ твоје грађе, — вели вила Вукашину краљу. Као год што — у пјесми — невина Гојковица не вјерује у злочинство и смије се, онако ни Урош није вјеровао људима, који су му говорили против Вукашина. И Мрњавчевићи узидаше у темељ невину женскињу, па како је материно млијеко напајало и гајило маленог Јована: онако се наш народ кријепио и гајио духом Немањића. Вукашин је јурио да убије и сина свога, који му говори да на њему није царство, него је посјекао анђела божија на вратима Грачанице цркве и он постаје узрок судбине српскога народа да не може пропјевати док не двори Турке.

Тко су Мрњавчевићи и одаклен су?

О Мрњавчевићима, вели нам Трољошац,[1] да су родом из горње Зете из села Мрњака. Наш пак народ и дан дањи показује Мрњине винограде иза крша борачког,

[1] Гл. V. 69.

изнад бившег села Оточана и за цркву Јешевац вели, да је задужбина Краљевића Марка. Оно прво казивање доводи Вукашиново презиме од села, а ово друго народње причање вели, да је Вукашинову оцу било име Мрња и да је за њега била удата некаква суродица цара Степана. У ствари још се не зна отклен су били родом. Около Прилипа има највише споменика и прича о *Краљевићу Марку*, а у цркви св. Аранђела налази се намалан Вукашин, висок, сухоњав, окореo човјек, са дугом седом косом и брадом, а до њега у цватећој младости његов син Марко са црном лијепом брадом. Прилипска и Маћедонија била је главно мјесто њихне политичке и државне радње.

У нашим староставним књигама налазимо да се први пут спомиње име Вукашиново год. 1351: „ову повељу писах ја Вукашин и дадох вишеспоменутим властелама ріеүїю и ꙁаповїедїю цара Душана и реүїю и потвержденїемь патријара кир Данила и всего собора єгѡ и властела и *сабора царскога:* Гргүра Кесара Бранка и Радована Расисаловиќа и Алтома и брата му Вонславава и кнеꙁ Братко Ѡбрадь үеоникь и воєвода Марко.[1] Из овога излази, да се лично додворио и био писар *„царског сабора.“* Како Трoњошац тако и народно причање показују, да је он био некава суродица Душану. „Тај дошљак, код српскога двора, вели Мајков: био је највећи израз шкодљиве стране новога реда ствари. Његова радња састављa појав нечувен у пређашње доба. Као дошљак код српскога двора он нити је био искрен нити одан двору; није познавао користи земаљске, нити користи сталешке, нити користи стањености, како су поступали на пр. зетски бољари, попињући на пријесто краљевиће,

[1] Mon. Ser. Mikl. 152.

који су живљели у Зети, или на пр. као српски бољари, који су предупређивали грчки утицај у својој отаџбини; он није био благодаран онима, који су га вољели и узвисили. Вукашин је јединито радио онако, како су му доносиле личне користи на штету отаџбине, која га је примила. Утворство, лукавство и жестокост била су му средства при остварању саможивих намјера. Вукашин је сву власт приграбио у своје руке.[1] У вријеме смрти Душанове он је већ био стар, јер му је син Марко био војвода још 1351 г. Такав је и намалан у споменутој цркви. Један његов спољни облик показује, да је имао сва рђава својства подмуклог човека и интриганта. Кад прегледамо његову радњу, не налазимо ни једног дјела, које би га карактерисало као или мудрог државника, или поштеног позданика и друга или доброг оца, или љубазног мужа, или човјека доброг срца, већ свуда видимо подмукло коварство, пријевару, нечовјечно тиранство и жестокост. С тога, кад је почео да краљује, нико му се од силнијих бољара не хтједне да покорава, па како се он прогласио краљем — владаоцем, онако исто и сви остали као владари задрже земље, које им је *„цар“* дао у „државу“, јер кад се царска не пориче према Вукашину: онда се она није могла порећи ни за остале: кесара, деспота и. т. д. Он је први отпочео да граби власт, па убивши цара, даде прилику и другима, да то исто ураде. Тада се оспе, и ко ти није пробао да се вјенча царским вијенцем на основу сродства с Немањићима?

Вукашин је најприје био старјешина Дакије и Маћедоније; његов брат Гојко — Бугарске, а Угљеша Јанинске и земаља освојених од Грка. За Уроша управљао је

[1] Майковъ Ист. Сер. яз. стр. 264.

свима пословима царства као „краљ“ и сауправитељ и ми не видимо, да су ствари текле добро. Ступивши на пријесто Немањићски, он преда своје земље под управу браће и одма постави Угљешу за „*десиота*“ свију српских земаља. У повељи о његовом поклону цркви Вилиндарској потписује се: „оу Христа Бога благовѣрни кесарь Оуглѣша, Господарь Срблюемь и Подунавлю и свию ʒападнихь страна, а љетописац вели: „И въʒлагаеть Вльнашинь на се вѣныць кралюевства срьбскаго, братоу же своюемоу Оуглѣши вьроучаеть браны ʒемлю грьчьскые сь саномь деспотскыe чьсти.“ [1] Како су земље Мрњавчевића изложене биле нападању турском, јер се остали намјесници држали у својим „државама,“ он је морао ратовати с Турцима, па и с намјесницима, да га признаду за владаоца. И ту се довије да неке придобије на своју страну: уда кћер за кнеза Зетског, Алтоману Николи преда Хумску и Рашку. Кнеза Лазара није могао никако „уловити“, с чега се од њега највише и бојао, јер је Лазар био „праведан и истинит, и силан мишицом и разумом, и слаткоглаголив као највјештији бесједник, ловећи језиком свакога човјека, а највише истином.“ И Лазар је био силан због сајуза са Богданом владаоцем Мизије, Вуком Бранковићем владаоцем Раме и доње Босне, са Милошем Обилићем, Страхињом и Љубојевићем. И Вукашин крене војску на Лазара, те му отме све његове земље и Милошеве, осим материнства Лазарева — кнежевине крушевачке. У исто је доба уговорио с Маџарима, да и они са западне стране ударе на Лазара, те му отму Београд, Зворник и Мачву.“ [1] У исто доба „краљ српски и Угљеша,

[1] Рат Шаф.

[2] Гл. V. 74 и 76.

који су били досадили највише Грцима" — 1368 год. ступе с њима у савез, па кад се појаве Турци и ударе на краљеве земље у Маћедонији, Вукашин их предусретне и са свијем надбије. После ове побједе он је војштио на Лазара, јер љетописац вели, да се није могао дуго бавити на западу због тога што су Турци опет били нагрнули на његову државу. Да и Дубровчани нису признавали Вукашина за правог нашљедника Немањића види се из тога, што нијесу хитали, да им он потврди царске повеље и уговоре, као што су вазда прије чинили, и тек су му дошли послије, пошто је био заузео готово све Лазареве земље 1370 год. Он се потписује: „вь Христа Бога благовѣрни и христолюбиви Влькашинь краль.“ Идуће 1371 год. тај христољубиви краљ морао изићи опет у бој противу Турака, јер су они од дана на дан све више напредовали. Вукашин с браћом искупи до 60.000 војске, пође им на сусрет и улогори се код реке Марице. „Намјеравао је да истјера Турке из Румелије. То је далеко од Једрена на двије вазданице.“ Да су се Турци били поплашили свједоче њихни историјописци. „Срби су били разапели своје шаторе на обалама р. Марице.... и да ће доћи за два три дана као небеске коби и времените патње, да сравне са земље и град и варош, те кад би турска војска у граду била затворена и окружена крвожедним невјерницима, онда не би могуће било од њихове превелике моћи и јакости никако се спасти... о потпори и помоћи турској војсци код Једрена није могуће ни мислити било. Начин да се спомогнемо био је тај, што смо били сложни, да с оном војском, која при руци бијаше — до 10.000 људи пробитачним начином ударимо на Србе.“ [1] Емир Хаџи-Илбеки буде одређен да уходи срп-

[1] Извор. српс. повјест. Брлић. Свез. 1 Беч 1857 г. с. 11—13.

ску војску. Он дође до српског табора „и виђе множину војске, која је била црња него ли злокобна пропаст оних, на које је пао гњев божији.... Множина те страховите војске и красота (њихна) превазилазаше мусулманску војску двоструко и бијаше преко дупла од 10.000 на толико, да се случајно нађу сви... једне ноћи у сну... те да се тако сви у ланце и свезе окују, не би их могао број наших војника за неко вријеме утаманити, а никако не би се с њима могао борити у очитом пољу.“ С тога су, вели турски историчар, и били безбрижни и „лудовали кан'да су побједу већ били задобили... јутром и вечером били су огрезли у распуштености... и по обичају њихном — ноћу су били пијани, дању мамурни... Њихна су тјелеса удобно била уљуљана на постељи... њихна безбрижна срца и њихове ноге на јастуку мира и заблуде и на сједишту доброга живота и части.“ С тога Хаџи-Илбеки предложи план да се на Србе ноћу јуриши. Он дакле раздели војску на 4 гомиле, да се јуриши на Србе са све четири стране кад су „Срби пијани“ спавали, али да у исто доба распростру што је могуће већу уку, буку, и вику. Те је ноћи страшна киша падала, а дување бурних вјетрова и сјајност сјевајуће муње сложи се с алауком турском... „тавни облаци скрише борце за вјеру (Турке), а затворише очи невјернима т. ј. Србима, јер су били у срећи уљуљани. Сада ти се од вина безбрижно опијени с... маштавним тјелесима на један пут пробуде. Са свију страна страховита вика: бубњали су бубњеви, трубиле трубе, пиштаљке пиштале и разлијегало се страшно урлање: ла илах илалах! зада страву војсци Вукашиновој, те се смете. Несвјест их обузме и сваки је мислио да непријатељ са свију страна јуриша и да је на спавалишта њихна напао... Они, који

су били срчани и имали мачеве, исукаше немиле ножеве те сјекоше немилице главу свакоме кога нађоше. Које надвлада плашња и страх поскакаху страном у р. Марицу, а други гледаху да се спасу пјешке ил' на коњу и бјегаху што брже у који кут надајући се да ће се спасти; и мислећи да је то непријатељска војска поубијаше се између себе и чак до зоре попрскиваху се крвлу и прахом и не могаху прије зоре распознати прави положај ствари, догађај и случај.... И пре него што су Турци дохватили своје мачеве у табору српском било је мртвачких гомила покривених крвљу и прахом. „Ови мамурњаци, вели Садудон: који су тумарали у грозничавом тресењу не могући се борити, били су дрва за бојни огањ, а они несрећници што но гледаху побјећи с бојног поља, као поплашена животиња... попадаше у р. Марицу и удавише се у води.. Брежуљци се од мртваца подигоше, а равница напуни се ријеком од крви... Мусулмани се осветише и заробише, што мач не посијече." Грдан су шићар задобили: мноштво хаљина, коња, седала и узда, посуђа од биљура, злата и накита толико добију, да се необично обогате. „Та се равница зове данас" „Сирф-Синдиги" т. ј пропаст српска!"

Грчки историк Халкадил (16) казује, да су Турци нашли српску војску улогорену на Марици, без да су (Срби) имали стражу и без да су ма на што мотрили. Тако Турци ударе на Србе изненада, разбију их, те су једни бјегајући у води се подавили, други били исјечени, а неки у ропство одведени.

Србин, калуђер Исајије, савременик битке на Марици, вели: „ову сам књигу почео писати у добра времена, кад су божије цркве и света гора као рај цвatила. Свр-

ших је пак въ злѣйше вьсѣхь злыхь врѣмень, когда, егда огнѣвы Богъ хрстїаны западныхь странъ и подиже се деспот Угљеша, сва српска и грчка војска и његов брат Вукашин и други многи велмужи, негдје до 60. 000 одабране војске и пођоше у Маћедонију да истјерају Турке не мислећи, да нико не може гњеву божију на супрот стати. Турке не само да не изгнаше, него од њих сами побијени бише, и многое множъство, ово въ остріе меча оумрѣша, ово же въ заплѣненіе ведено бысть. Неки од њих и гоназноуквше дођоше, и толика нужда и злолютые обліа въса грады и страны западныа, колико нити су уши чуле, нити пак очи видјеле. Послије убиства овога храброга мужа деспота Угљеше, просуше се Турци и полети се по читавој земљи, као птице по ваздуху, једне од Хришћана мачевима посијецаху, друге у ропство одвођаху, а оставше неугодна смрт пожње, а од смрти оставше глад помори. Јер је таква глад била у свима странама, какве глади није било од постанка свијета, нити дај, милостиви Христе, да је буде. А оне, што их глад не помори, ове попуштењем божијим вуци ноћу и дању нападајући јеђаху. Ах ужасно бијаше гледати! Оста земља од свију добара пуста, па неста и људи и животиња и различних плодова; не бијаше књаза ни вожда; нити наставника међ људима, ни избавитеља ни спаситеља, већ се сви испунише страха од Турака, и храбра срца јуначких мужева претворише се у најслабија женска срца. Въ то во времл и плѣмл срьбскыхь господь седмын мил родь конець пріать. И вь истиноу тогда оублажахоу живы прѣжде умершихь. И вјерујте ми, не ја, који сам у свему овом невѣжда, него и онај премудри грчки Ливаније, не би могао писањем описати нужду, ко-

ја постиже Хришћане западних предјела.“ [1] Љетовничар о овој битци вели: [2] „На Марици близоу Чрьномена сва војска Мрњавчевића потоплıена бысть идѣже и сами падоше и праведан суд божиј примише, јер да није то био суд божији, како би могле 4.000(?) 7.000 побиједити? Праведан суд божији предаде их у руке Турака и оубн Отмань кралıа Вукашина и деспота Угљешу у Маћедонији на Марици 6. Сеп. 1371. год.

Ову срамну погибију и наша народна пјесма тако описује, да се о битци ништа не говори, јер се догодила ноћу, а види се да је била пропаст:

Рано рани Туркиња дјевојка,
Прије зоре и бијела дана,
На Марицу бијелити платно.
До сунца је бистра вода била,
Од сунца се вода замутила,
Ударила мутна и крвава,
Па проноси коње и јунаке.
Па пронесе једнога јунака,
Узела га вода на матицу,
Окреће га низ воду Марицу.
Виђе јунак код воде дјевојку,
Па је поче богом сестримити:
„Богом сестро, лијепа дјевојко,
„Баци мени једну крпу платна
„Извади ме из воде Марице
„Честиту ћу тебе оставити.“
Ђевојка је за бога примила,
Баци њему један крај од платна
Извади га води на обалу,
На јунаку рана седамнајест,

[1] S. Ioan. Chus. Slom. in ram. palm. Срб. лѣт. кн. 88. стр. 196 197.

[2] Рат. Шаф. 61.

На јунаку чудно одијело:
О бедри му сабља окована,
На сабљи му три балчака златна,
У балчацим' три камена драга,
Ваља сабља три царева града.
Вели јунак Туркињи дјевојци:
„Сестро моја, Туркиња дјевојко![1]
„Кога имаш код бијела двора?“
Рече њему Туркиња дјевојка:
„Имам једну остарјелу мајку
„И имадем брата Мустаф-агу.“
Проговара добар рањен јунак:
„Сестро моја, Туркиња дјевојко!
„Иди кажи брату Мустаф-аги,
„Да ме носи двору бијеломе,
„Код мене су три ћемера блага,
„У свакоме по три ста дуката“

Један ћу дати твоме брату, други теби а трећи мени да се видам, па ако се извидам честитим ћу и тебе и твога брата учинити. Она оде двору и каже брату. Он дође, нађе рањена Вукашина, не прими за бога, него узме сабљу

„Ману њоме одсјече му главу!“[2]

Халкадил вели, да су у тој битци погинули Вукашин и Угљеша, али како? Не зна се. Сродници Вукашинови држе, да Вукашин није погинуо у битци. Троношац вели: да је Вукашин на коњу побјегао са Арсојем, оружјеносцем. Жедан и уморан сјаше с коња да се напије воде и сагне се. У тај мах помоли му се из њедара *златан орао* Немањића, који су наши краљеви и цареви уза се носили,

[1] „Ко не признаје брата за брата, он ће туђина за господара.“ Нар. Посл.

[2] Кар. II. 340 и 347.

па кад је Вукашин убио Уроша, узео и тај знак владаоца. Видјевши и познавши златног орла Немањићског сажали се Арсоју, па потегне Вукашина оним истим буздованом, којим је овај убио Уроша, те га убије, орла зграби и преда кнезу Лазару, за што му овај даде кнежевину Дарданску. Вукашин пак остане несарањен да га поједу пси и птице.

У исто доба погине побједитељ Срба на Марици Хаџи Илбеки, јер он одмах послије побједе, вели Садуни, радостан и весео врати се с војском натраг и оде главном заповједнику војске Лала Шахину, који је хтио пући од муке, што он није ту побједу одржао, да му се име слави, па из зависти пошље отров, те отрује побједиоца на Марици, Хаџи-Илбека.

Послије злосретне битке на Марици, у којој остали владаоци нијесу учествовали, већ се још радовали погибији Вукашиновој „бысть три кралю српска у то време: у Призрену — Лазар; у Босни — Стефан Твртко; У Прилипу Марко Вукашинов“ вели се у Дечанском љетопису.[1]

Отровно сјеме посијано Вукашином брзо израсте. По смрти Уроша видимо једног краља; по смрти Вукашиновој — три, јер уништење царске породице и зацарење великашко одријеши руке и осталим великашима — Ова три краља, како им није ништа сметало, заузеше прва мјеста, јер кад је могао бити краљем Вукашин, као за што не би се могао закраљити Твртко, Лазар, Марко и Балша? Види се, да је дошло вријеме: *„тко је јачи, онај и старији.“* Због тога распарчавања и распадања царевине пропао је Вукашин, Богдан, Драгаш и Костантин царица Јелена, и њихне „државе“ већ више нијесу пот-

---

[1] Дечан. Спом. љет. стр. 7.

падале под власт доцнијих српских владара, који ће из истога узрока због ког је пропао Вукашин и сви редом пропасти.

Из љетописа знамо да је Вукашин имао три сина: Марка, Андрију и Дмитра[1], а из надписа на гробу Ранковића од 1370 год год. у ком се вели, да је тај Ранковић зет жупана Ропе и „сѫродникь кралю,“[2] јасно се види, да је Вукашин још за свога живота поставио свога сина Марка за „кралю“ као што је Дечански био поставио и вјенчао за краља свога сина Душана. То се исто види и из натписа на новцима. У исто доба из натписа у цркви Преображењској, која се сада зове Зерза код Прилипа, у коме се вели: „сазидана је ова света црква за владе цара Душана. Пошто је преминула влада његова и његовог сина цара Уроша прѣѥ господство сеѥ земле благовѣрныи краль Влькашинь и сынь ѥго краль Марко.“[3] Био је Марко краљ још за живота свога оца краља Вукашина. То се исто види и из натписа у цркви св. Аранђела Михаила, коју је зидао „краљ“ и „краљевић“ Марко, у којој су обојица намалани на дувару: Вукашин, сијед старац, у сјајном царском одијелу, са затвореном царском круном на глави и скиптром у руци: „вь Христа Бога благовѣрныи краль Влькашинь.“ Исто је тако намалан у царском одијелу, с круном на глави и скиптром у руци, стојећи с кратком, црном брадом млади „краль“ с надписом „.... вѣр“..... краль Марко.[4]

---

[1] Рат. Шаф. 61.

[2] Mon Ser. Mik. стр. 181.

[3] Глас. VI. ст. 186.

[4] Онамо стр. 188.

Ове ствари саме собом говоре, да је Вукашин мислио предати краљевску круну своме сину, као што ју је предао своме сину Душан. Он је могао тако поступати за свога живота, јер су га се сви остали бојали — кнєꙃи боꙗщеса Вукашина —, али кад он погибе на Марици, његов син краљ и краљевић Марко не могући стати на супрот Турцима с оно мало војске што је имао, заузме брдске кланце (Маркова капија) и не допусти да Турци даље пусте и арају. Марку нико не дође у помоћ онако исто као Вукашину, јер је Лазар добио прилику да свлада присталицу Вукашиновог Николу Алтомановића и ратовао је с њиме. С тога Турци опусте српске земље бивше под влашћу Вукашиновом. „У Бугарској и Маћедонији настане глад и дође пошљедица глади — помор. Двије године дана трулили су љешеви људски незакопани и ждрли су их пси и дивље звјериње; па су чак и на живе људе напали дивљи звјерови и клали их. Осим тога Турци су многе убијали и женскиње у ропство одводили."

У опште појаве се сва она зла, која обично бивају или пратиоци или пошљедице ратовања. Земља је била обезглављена; Лазар је ратовао с Алтомановићем, од кога отме готово све земље између 1372—1375 год. ухвати га, ископа му очи и остави му само његову нашљедну „државу" — Ужице, и придобијајући на своју страну самосталне великаше или с њима ратујући или удајући за њих своје кћери и, српске земље биле су без краља за шест година, и „вьси кнєꙃи осамовластишаса." У Зети самостално завлада Балша, у Арбанији — Ђорђе Кастриот, турски вазал. С тога Краљевић Марко није могао сам ништа успјети против Турака. Од источне стране његове земље освоје Турци, а са западне пак стране заузме

земље његове кнез *Лазар* — Ниш, Ново-Брдо и Приштину, област Плакидину заузме Плакидин унук, Вук Бранковић зет *Лазарев*. Земље између Струме и Вардара већ су још много прије биле потпале под владу турску гдје су владали турски вазали Богдан и синови Жарка Дејановића: Драгаша и Костадин. Драгаша се назива *„деспот“*, а његов брат Костадин — *„господар.“* У двије повеље од 1377 год. обојица су потписани, а у трећој год. 1385 потписује се само Костадин, у којој говори о цркви начињеној његовим братом Димитријем, а то је без сумње калуђерско име Драгашино. У тијем повељама нема потписа *Лазаревог*, а то доказује да су били под Турцима[1] и покоравали се Мурату. То се види из ријечи исте повеље: „ѹповаемо ꙗко да скорнмь.... поможешн нн н ннѥꙗ врагн н сѹпостате наше нн ѕложншн н покорншн.[2]

---

[1] Майк. стр. 266. Григоров. 82. № 32, 32.

[2] Mon. Ser. Mik. 190. 191. и 192. Овом повељом Костадин прилаже поклоне Вилиндару. Повеља гласи: „Н ꙗ благоѵастнка н христолюбнка Госпогꙗ Царнца Ѥвдокнꙗ н сь прѣвьзлюблѥннмь н вьсесрьдьѵннмь снномь царьства мн Костаднномь.... Утврђујемо ѕлатопеѵатнимь ѹтврьждено нмать ѿть господнна мн свето поѵнвшега цара Стефана и т. д. У читуљи дечанској вели се: „помени (Боже) цара Стефана Душана, царицу монакињу Евдокију (Спом. Деч. 20.) С тога држимо да је погрјешно стављено у Миклошића, да је царица Евдокија рођена мајка Костадинова. Па и сама повеља јасно вели снмь царьства мн.... на пр. брать царства мн и т. д. Јевдокија је калуђеричко име царице Јелене жене Душанове а мајке нејаког Уроша, чије су земље Турци освојили (Серез) а она се покалуђерила. Она дакле потврђује ту повељу

У таквом стању ствари „краль“ и „краљевић“ Марко изгуби готово све своје земље, као што је и Урош изгубио. То није све. „Краль“ Марко се био оженио с ћерком познатог највјероломнијег човјека и највећег бездушника Хлапена, Јеленом, која утекне из двора мужевљева и уда се за Балшу Балшића предавши му Касторију.[1] Кад Марку готово ништа не остане, шта је сада знао радити и коме се предати или гдје тражити заштите? Кнез Лазар

и даје те земље, као и њезин муж Душан што потврђује — Дејанове. Мавроурбин вели: „Да је много и жена Душанова, царица Јелена, допринела да царство пропадне, него ли Урош“: Она приграби власт по смрти мужа и пребивајући у манастиру као калуђерица, не договарајући се с кнежевима о управи због чега се многи нальуте и одступе. То се још више види из овога натписа: въ Христа Бога благовѣрни Господинъ Костадинъ. За тим се описују установе, а с ниже из почетка стоји: „Повелѣниемь Госпогие прѣвисоке царице срьбские Євдокие“ и т. д. Света Гора, Београдъ. 1848. стр. 50. Аврам. — Кантакузен о њој то исто говори. Тја Урош цар вели Дубровничанима да позову Жарка пред њега и шаље Кльмиу да их брани од Жарка и..... аке хсхоке що хџети мати царьства ми господа царица — да им се ништа не узме безь кнѣза.... Види се да су у слози с царицом радили Жарко и његови синови Костадин и Драгаш и да су они њу признавали за царицу, па она потврђује њихове повеље. Најзад може бити стављено питање: У каквом је сродству Дејан са царицом Јеленом?

[1] Мавроурб. вели: „Балша заузме град Касторију од Марка, сина Вукашинова, по договору са женом Марковом Јеленом, ћерком Хлапеновом и то да је узме за жену... Доцније није могао трпити њезино непоштено живљење, прогна је.“ Стр. 244.

отео је земље Николе Алтомановића и још му очи ископао; Мурат је земље оставио Костадину. Кнез Лазар поотимао земље Маркове кад се овај с Турцима борио, као год што је Вукашин био подигао Маџаре на Лазара и отео му земље, а Мурат је само захтјевао вазалске подчињености. Из овога се види, да је Марко с обје стране гореo: од истока Мурат, од запада Лазар. У таквом стању ствари Марко је краљевао кроз оних шест година „обезглављенија“ живећи у Прилипу и никоме не покоравајући се т. ј. ни Турцима ни кнезу Лазару, јер је он био син краљев, па и сам краљ, како се види из његових новаца на којима стоји: **Вь Христа Бога благовѣрни краль Марко.** Јунаштво Краљевића против Турака по смрти очиној, издаја његове жене, нападања на његову „државу“ других Душанових великаша, његово право на пријесто, његова војска скупљена од народа, његова одбрана права Урошевих на царство, његово живљење и поштовање матере и околности послије избора Лазара за краља и ратовања примора „краља“ Марка да се подчини Мурату. Љетописац вели: „Кнез Лазар и нехотећи воюеть на Марка, кога надбивши, земљу његову присавакупи држави својој. Марко побјегне Мурату пару турском, емуже поклнися ко службахъ по вся днїи.“ У овоме је трагичка судбина „краља“ и „краљевића,“ а с њиме и читавог народа. Марку се може и мора замјерити само то, што се он не покори рјешењу и избору народњем; али у исто доба, да се хтјело по реду требало је краљевића закраљити, али је Вукашин показао, да може и великаш доћи на царство, па су то и други урадили мимоишавши „краљевића“ као што је Вукашин цара убио а Синишу мимоишао. У овоме случају има значења она народна пословица: „кад

је бојак бити — гдје с' јуначе, Краљевићу Марко? А кад је благо дијелити — Од куда си незнана делијо?"

Марко је нашао код Турака као вазала Костадина, а вјероватно и друге, пак су бивали у турским ратовима у Азији и у Европи.[1] Опљачкан, упропашћен и Марко и српска царевина, вазда у ратовима као вазал турски, издат женом „краљевић„ нађе се приморан тражити лијека, снаге, заборавности и забаве у пићу; али он држи задату ријеч, брани сиротињу, поштује своју славу и своје обичаје, не боји се истину рећи у очи, моли се Богу, јачи је од Турака, презире их, бије их и тамнује у тамницама гдје су гује и акрепи, али због домаћих отачаствених ствари и опет служи и двори турскога султана и живи по своме обичају:

„Марко пије уз рамазан вино,
„Марко игра коло уз кадуне,
„Марко носи зелену доламу,
„Марко паше сабљу оковану.

У Марку се исказује беснажно стање народно због раздора и узајамних грађанских ратова, али он тако поступа, да му цар не смије, а и не може ништа, премда једни другима сваки дан чине штету:

„Море Марко не ори друмова
„Море Турци не газ'те орања."

Због свега овога Марко је још жив, по народњем казивању, и у једној пећини спава. Сабљу је удрио у камен, а Шарац пасе маховину. Кад сабља сама изиђе из камена Шарац се напасе, онда ће се Марко пробудити и протје-

[1] Кар. II. стр, 355- 357. Марко Краљевић и бег Костадин. Пјесма № 62. стр. 362: описује рат у Азији са Кара-Оглуом. Бјегство жене Маркове кад су му двори опљачкани око 1376 или 1377 и т. д.

рати Турке. То је српски народ. По другом казивању народњем Марко је умрьо у Урвини планини, па онако мртав лежао, а сваки га се клонио:

„Јер се боји да га не пробуди.“

Кад је Мурат ударио с војском на Лазара, Марко употреби ту прилику, те без боја заузме своју „државу.“ Он није био на Косову, с тога, вели народно казивање, *што се под њим земља ронила па није могао отићи* т. ј. он није помагао Лазару, као што и Лазар није помагао његовоме оцу а и њему 1371 године. Од косовске битке, мало се што зна за Мрњавчевиће. За синове Вукашинове вели се: „**сътворише и црьковь свет. Димитрїю оу Сушицѣ** код Скопља.[1] За тим налазимо у љетопису (74) од 1394 год. записано: „**Мирче воевода влашки разьби цара Баюзита на ровинахь и погибѣ Марко Кралєвићь и Костадинь и Драгашь, ѡкт.**“ о чему управо сумњамо, јер знамо да се Драгаш покалуђерио и да његовог потписа нема на потоњој повељи, него се описује сам Костадин. За осталу Маркову браћу казује се у „Срб. спом. дубров. републике“ (стр. 28), од године 1400 ово: да се у Дубровнику тада био намјерио „Дмитар Краљевић“ и молио Дубровчане, да не пропуштају преко Дубровника турске посланике“, а Мавроурбин вели: „да је Дмитар брат Марков погинуо у боју против Турака.“ „Ивањиш (Мрњавчевић), не могући подносити тирјанство турско, оде са својима у Зету, синовима Балшиним, и они му даду толико имања, да су од њега могли живљети.“ Андрија је имао сина Мојсила, оца Које кнеза Мурчацкога и Јелене (жене Стевана Косаче војводе, војводства св. Саве).[2] Осим

[1] Рат. Шаф. 61,

[2] стр. 240.

овихъ мислимо, да Гојко није погинуо на Марици, (као што се вели и у *„житију* св. Петке“), већ наджививо своју браћу и њему је Дабиша краљ босански дао племство 1394 год.[1] Шта је даље с њима било? не зна се; они су потонули у свијету. Знамо да је жена Угљешина, ћесаревица, послије битке на Марици, одбјегла кнезу Лазару, нашла прибјежиште и заштиту, како се види из ових њезиних ријечи: „телесно бо страноую мене вь странных ѡкрьмлюль єси нѯобилно.“ Угљеша је имао три сина: Јована, који се спомиње у повељама од 1369 год. као засебни владар, доцније се покалуђерио и умрьо у манастиру Самопетре.[2] Други син Тврдислав отишао је у Дубровник и постао Дубровчанин: „Кле се Тврдиславь Углешинть кнеѯу и властеломь и ѡптьнинѣ дубровачкои у Бога и у божню матерь и у све свете... да ıє ѡдь нихь ıєдьнь, како кои годѣ Дубровчанинь... докле ıє ѡнь живь.“[3] Трећи син Угљешин живљео је заједно с матером, калуђерицом Јефимијом у манастиру Љубостињи (задужбини царице Милице, гдје је и она као калуђерица живљела). У тој цркви, с десне стране налази се његов гроб и на њему пише: „а се лежи Стефань, кесара Оуглѣше синь.“[4]

Пропаст државе донијела је убоштину и сиромаштину, јер лично благовање и благостање долази од општег добра, сигурности и среће.

---

[1] Mon Ser. Mik. стр. 224.

[2] Глас. V. 300.

[3] Mon Ser. Mik. 149.

[4] Гласн. стр. 298, 299,300.

ХРИСОВУЉА ДУШАНОВА

од 20. Септембра 1351

којом наређује да се дуг Дубровчанима исплати.

Добротом г. Меда Пуцића доби учено друштво на поклон оригинал писма Душанова са „висућом печати“ којим потврђује како му је долазио млетачки посланик маркиз Никола Горги са дубровачким посланицима Симом Бенешићем, Марином Вунићем и Живом Чревићем, с којима се намирио за дугове од како се закраљио, па док се није зацарио — а за дугове своје, властеоске и царичине, па заповиједа да то цариници плате, казујући их по имену.

Диплома је писана на хартији, печат је објешен на црвеној свили на средини хартије која је на дну превијена. Хартија је дугачка 26½ сантиметара, а широка мало мање од 23 сантиметра, а празнине око писма има по два и по сантиметра на сваку страну. Потпис је у дугачким монограмима црвенијем исписан, и у њему је датум, а у мјесто царева потписа виси печат. Цијело писмо писано је плавим мастилом.

Писмо је ово потпуно непознато, јер се у збиркама и описима споменика наших и не помиње нигдје. С тога је потписани начинио овај вјеран пријепис да се у Гласнику наштампа, не сумњајући да ће ово писмо бити од вриједности нарочито за финансијске студије о старој држави српској.

Стојан Новаковић.

† Пише царство ми како доходи к царству ми поклисарь бенетьчьки Никола Гоѡрги маркесь Булодениучи и Симе Бенешикь и Маринь Буникь и Живе Чрѣвикь поклисари дубровьчьци. Искаше на царству ми разлоге и дльге що су имали с царствомь ми, и разложи се царство ми ш ними прѣдь поклисаромь бенетьчкимь ѡ всѣхь разлозѣхь и ѡ всѣхь дльговѣхь малихь и великихь що ie царство ми имало ш ними ѡд коли ie царьство ми прѣieло кралieвьство и до царства. И оучини царство ми ш ними разлогь вь лѣто ҂зѡни (6858) мѣсеца сектебра к. дьнь и ѡста имь царство ми дльжно ҂з тисукь .з. сьть пер. бенетьчькихь хуге .гі. пер. И ieще имь iecть царство ми дльжно за дрѣво коie се ie у лѣтѣ разбило тере узела госпогіа царица, тисукю .г. сьть пер. бенетьчькихь, а всеге що имь iecть дльжно царство ми за мои дльгь и за дльгь госпогю царицу и що имь смь платиль за властеле царства ми ҂ѳ тисукь .спз. пер. бенетьчькихь, и сико и углави ш ними царство ми да имь плати царство ми сиie динаре за .г. годища. Да имь да кто буде царииикь у Светомь Срьги кумерькь соли дубровьчьки за три годища по .е. сьть пер. вьсако годище бенетьчькихь и ieще кто буде цариникь зетски да имь да за три годища по .в. тисуки пер. бенетьчькихь всако годище и ieще кто буде цариникь у Призрѣне да имь да всако годище по .ѕ. сьть пер. бенетьчькихь хуге .д. пер. за три годища како да имь се плати више писани дльгь за три годища како имь ie уветио царство ми.

Месець Сектебрь и. .ѕ.

ХРИСОВУЉА ЦАРА СТЕФАНА,

дата у Скопљу 1347 године, из црквеног и државног сабора, који бијаше скупљен у то доба, а којом се оснива епископска столица у манастиру Љесновском.

... моудрост ....

..... шоу ти с҃т ....

ниыи и неизмѣрнимыи и нев'....... разоумніе и бл҃го..... вшоу г҃дн, истинно привєдєи.......... и ѿ вь бытиє и вь мѣроу постави вь воли своєя быти .... прѣстоль небо и подножиє землю, твор'ць бєсконь ..... дѣтель всеи твары показа се, и всакаго дыханиꙗ поспѣшите..... прѣславною и вседрьжавною роукою своєю сьдрьжеи вса и..... ѿ дѣꙗниꙗ по истиниє, а не по лѣ.... хотен своємоу божьство.... и себѣ прѣдставити и смотрителє своєго владычьства рекомь..... сиыихь силь нарицаєщєє се вь кроугѣхь небесныихь, и подьнебесныихь, горѣ выше небєсь, многоѡчита же хероувимь, и страшнаа серафимь. вь нихже изрєдноє дѣло показавь божьствоу своємоу. богоразоумнѣи свѣтилѣ показавь и сльнечноую лоучую просвєтѣвь великыихь чиноначельникь архаггель Михаила и Гавріила воєводоу небесныимь силамь прѣдстателꙗ же и добрѣ смотрителꙗ ѿ всемь господоу и владицє нашемоу Ісоус Хрїстоу непрестаюющоую пѣснь достохвалнѣ ємоу вьз-

силающе. тѣмь же и подаромь своѥю милосрьдиꙗ показавь имь имѣти власть небесноую же и земльноую. показавь же престоль божьственымь. имѣти воѥводоу небеснымь силамь архаггела Михаила и беспльтнымь силамь прѣдстатеꙗ. Гаврїила же назнаменовавь учиночеленика и божьственѣи таинѣ свѣдителꙗ, иже сь небесь слетѣвь радость кь дѣвѣ и принесе, глаголѥ сице: радоуи се обрадованнаꙗ господь с' тобою иже таиномоу глаголоу ѥго и аггели оудивише се, ꙗко радость вьпльщениꙗ принесе кь чистѣи мнѣ же семоу вьразоумлꙗющоу се. Стефань вь Хрїста Бога благовѣрны царь и самодрьжавьнь Срьблѥмь и Грькомь и всеи западнои странѥ. видѣхь светоѥ ихь житиѥ и чюдеса ꙗже оустворише и оуспоменоухь слова пророка Давида: „Господи вьзлюбихь красотоу дома твоѥго, и мѣсто вьсѥлѥниꙗ славы твоѥе“ и царство ми ревноѥ сиѥмоу словеси, хотеи вса испльнити ї оустроити, ꙗко и соущи мимошьдшїи цариѥ, сьдрьжеи скифтры царствиꙗ. и' царство ми благоизволи, показахь доброу и нелицемѣрьноую любовь. кь властеломь и господамь срьпскимь и всака же желаниꙗ испльнихь, доушевнаа же и телесна царьскыимь ѡбразомь. и всенастоѥщимь златопечатнимь словомь царства ми. записавьи и оутврьдихь. и светоѥ царство ми видѣвь вселюбима и срьдьчна властелина деспота Оливера, како всесрьдьчно потьща се изь гльбинїи доушевныѥ сьздати ѥмоу храмь вь име велико славныихь и бесплътныихь чиноначелникь архистратига Михаила и Гаврїила. вь странѣ же злетовьсцѣи, рекомоѥ лѣсново и сиѥмоу дѣлоу поревновавь светоѥ царство ми, ꙗко видѣхь правовѣрноую любовь и поработаниѥ ѥго,

иже вь светомоу ми царствоу. и зговорих се на зборoу сь господниомь и ѿцемь светаго царства ми прѣѡсвещеннымь патрїархѡмь кирь Їѡанникиемь и сь архїепископомь Ѡхридьскымь Николомь и сь архїепископомь Скопскымь рекше митрополитомь Кирь Їѡанномь, и сь всѣми митрополити и епископи и игоумени же и ликомь иеренскомь и властели и сь всѣмь зборомь светаго царства моего. Сие же зговорение бысть сь всѣми тѣми и сь госпождею прѣвысокою Царицею Еленою и сь прѣвьзлюбленнымь синомь светаго царства ми кралиемь Оурошемь. сия вся сложно зговориве се светое царство ми. ѩко да боудеть вь свѣдѣние всѣмь. малымь и великымь, зане створихь добродѣтельноую любовь и милость вселюбимоу властелиноу светаго царства ми деспотоу Ѡливероу, иже есть сьздаль светыи храмь ѡнь ѿ основаниѩ, иже вь мѣстѣ Лѣсновѣ. и оукрасивь всѣкыми лѣпотами црьковными оударовавь селми и сь засельци и сь планинами, и сь проуїими ѿтесы земле те. И по милости Божиеи, како подвигохь самь кралевьскы на царьство, и архїепископию на патрїаршьство, и епископие на митрополитьства; такожде и подвигосмо всеуьстноую Скопию, уьстнаго и славнаго града Скопиѩ Троероуунцоу, на прьвопрѣстолноую митрополию, поискасмо пискоупие подложити вь область митрополие светые Троероуунице Скопьскые, и сь зговоромь сиега Богомь сьбраннаго збора [1] поноуднсмо сиего вселюбимаго властелина светаго царства ми деспота Ѡливера, ѩко да подвигнемо и поутемо и ѡсветимо сизь мо-

[1] Показује да је ова хрисовуља писана у време самога скопљанског сабора године 1347.

[illegible] светаго [illegible]. [illegible] [illegible] ѿ [illegible] на [illegible]. да е въ области и въ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] слав- [illegible] гради Скопи[illegible]. по [illegible] светыхъ и [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] и светыхъ и богоносныхъ отьцъ и светыхъ [illegible] съборовъ. иже оуставление и [illegible] [illegible] [illegible].[1]

[illegible] [illegible] въ области тои [illegible] [illegible] ѿ [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] и под [illegible] светыхъ архаггелъ въ [illegible] съ селомъ тѣмь [illegible] и съ [illegible] села того, да есть въ метохъ [illegible] [illegible] црьє въ [illegible] и [illegible] моу да си има [illegible] [illegible] не ѿтесь до где же [illegible] дрьжи. Тѣмь же и светоме [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] сии [illegible] [illegible] села и [illegible]. иже [illegible] се сице. [illegible] село [illegible] црькве [illegible] и съ заселкомь [illegible] [illegible] црькве. Село [illegible] и съ црьквою светаго [illegible] и съ заселкомь Глоѕиромь. Село До- брушево съ всѣми [illegible] села того. Село Дрѣнѣво съ црьквию светаго Елисеа и съ заселкомь [illegible]. И катоунь [illegible] [illegible]. и оу дрѣновѣ долѣ црькве светаго прокопиа с' [illegible] и всею [illegible] црькве те. Се же ѿтеси и меѥ селомь тѣмь светаго архаггела. Поуьмь подь [illegible] низь доль до колника кои прѣходи прѣзь доль и ѿ колника до поути кои греде к колоуьскоу. по дѣлоу и низь доль мею колоу- никомь и мею меломь, где припада оу коритиницоу

---

[1] Ова прва писмена вест о раду скопаљског српског црквено-земаљског сабора јест драгоцени добитак за српску историју.

и оус коритиницоу до поута, кои греде кь каминщемь и поутемь прѣзь леговьць: до крьста калиницьскаго, и ѿ крьста по дѣлоу оу велию и на ките крьсте и на мраморь. и до крьста сь ѡне стране мегю марчино и на просѣченикь на блатце и по дѣлоу на планоу на оухо надь боукобоу равьнь и поутемь кои греде оу славища на писаны борь и поутемь на брѣзоу, поутемь на планиницоу и на клобоучыць на Ѡсоговоу[1] до дѣла, и поутемь по дѣлоу и долоу низь рѣкоу злетовоу по рѣцѣ дори ниже Бакова. до дроучина дола и прѣз редовно каменије подь Липовыць. подь присадь по вѣнцоу и кол'никомь надь господьскы виноградь оу пещьнѣньскы доль. Се же село Глобица, које јесть на рѣцѣ злетовьсцѣи. и се же ѿтеси села того. оуз млатѣјевь доль по равьникоу по срѣдѣ дѣла на камн кои спада оу кисѣлицоу и низь кисѣлицоу где припада оу рѣкоу и по срѣдѣ ливаде на могильницоу и прѣзь брьдо кь дрѣновоу долоу и прьчево поучьнише ѿ ново-селянь дроумомь на врьбицоу и по колникоу на Габроко к раичаномь. и колникомь надь Боунашь и ѡсоугије боунаша низь дѣль на мраморь подь катоунь кь млатѣјевоу долоу низь дѣль к рѣцѣ. камо се камн вали и що се кь злетовои камн вали. този злетово боуди, а що се кь глобици вали този цркви такози оуправь кь рећи сходеки. И выше дрогѣ оу брѣста двѣ водѣници оу једнои коуки и врьть, и подь бѣли-шевѣмь селищемь водѣница. Се же ѿтесь морозьвиздоу како греде поуть изь жрьновщице, како греде поуть право низь рѣкоу оу Брегальницоу, прѣко оу грьчскоу водовагю. и низь грьчскоу водовагю инс поуть до

[1] По којему месту преп. Јоаким зове се Осоговски.

Вонхнина селнща оу жрьновщнцн двѣ водѣницн. мороӡвнждьцѣ н польваде. Ѿ рѣке жрьновщнуске такоӡн оутькмнсмо. мороӡвнӡдь жрьновщнцомь како ѥ было н прѣжде прн грьцѣхь тако н сьгн да сн дрьжн всакн своую баштнноу н коуплѥннцоу н прнкню. мороӡвнждане оу жрьновщнцн, а жрьновщане оу мороӡвнӡдѣ. Ѿ вндостнннщь мегѣ. Ѿ шнпковнцє на гннлоу на могнлоу на гробнща на порон, на кроушкоу оу соухододѣ оуправь прѣӡь рѣкоу оу вонхнино селнще. ннако немогосмо оутесатн мегю мороӡвнӡдоу сь жрьновщнцомь ӡане бн жрьновщнца на мѣстѣ мороӡвнжд'скомь. Ѥще прнложн светоѥ царство мн єпнскопїн цркьвн архагтелоу оу Ӡлетовон оу градоу Щнпоу црьковь светаго Николн поп снфнѥвоу сь всомь баштнномь н сь ӡемломь н сь нивнѥмь н с внноградн н кўьбьрь[1] н сь всѥмь Ѿтесомь црькве те. Н що ѥсть водѣннца кранмнрова одоумрьтна н тоу прнложн светоѥ царство мн светомоу архаггелоу. оуӡе светое царство мн о градоу Щнпоу к. коукьь, н то прнложн светое царство мн подь црьковь светаго архнстратнга Лѣсновскаго, да соу црькви сь всѣмн баштннамн своимн, що сн ниаю оу градоу томь. Снн же нмена людемь тѣмь: попь роудьль н ӡ братомь н браннло батолю н добре грьбась н станнло грькннннь ӡеть н мнхо н нѣгославь грьбасовннкн стаю соухотнунннь ӡ братомь. Никола ковачь ӡ братомь. радь спаннчевь ӡ братомь. Тоудорь иваннннь снннь сь ӡ дѣтнѡмь. стань лѣвчевь, драгню нехоњь снннь стаю дѣвовнунннь ӡеть, граде с пашеногомь сн радомь. балю коутланнннь вноукь. попь баю ӡ братнѥмь. дража станншоровь вноукь ӡ братнѡмь. Гєргн фотнннь

[1] Би ће зар: .к. чкварь; разуме се винограда.

сь братомь. витань моуганчевь драгиꙗ василевь сь ꙁетемь. И еще приложи светоѥ царство ми светомоу архаггелоу, да оуꙁима црькви епископїи ѿ ꙁлетовьскаго трьга на всако годище по .р҃. перперь да ѥ свѣкꙗ црькви. И ѥще приложи светоѥ царство ми епископїи ꙁлетовскои светомоу архаггелоу оу пиꙗници црьковь светаго Николе сь селомь и с виноградомь и с водѣницами и с лоугомь. и ꙁемлѥ стльпь поучиши ѿ светаго николе до лоуга и выше лоуга около брѣста. лоукы до поута кои прѣходи ѿ царева села и више цареве воде по трапоу. нива и стльпь вь колакиниꙗ долѣ, выше брѣста и на ѡлѥшевѣ долѣ стльпь обѣ страны поута. и тоу надь поуть дроуга нива, а оу црьковници оу могилниць д҃ комати ꙁемлѥ. И небрадова лоука подь царевѣмь селомь, и селище котража и ча драмчи нива на барищехь. и ѡноуге светаго Илиѥ надь поуть кь драмьчю идоуще нива. и оу влисоурѣ два комата ꙁемлѥ. и приложи деспоть ꙁемлѣ стльпь выше светаго Илиѥ дола и дроугыи стльпь по выше кои ѥ гюрень дрьжаль оуꙁь вложиноу. И еще приложи светоѥ царство ми оу пиꙗници на Брѣгальници црьковь богородицоу сь селомь, и сь намѣстниѥмь. На гошевѣ долѣ .г҃.ниви и на любешевцѣ .в҃. нивѣ и на габровщиници .г҃. нивы. и светаго Георгїа .г҃. нивы. и оу мрамора нива, и на смрьдешици нива, и на брѣгалници нива и на тоудоровѣ долѣ нива. и на ꙁвегорщиници .в҃. нивѣ, и подь гнилоу .в҃. нивѣ, и на лаꙁѣхь нива. и оу клашниѥвѣ долѣ нива коуплѥница, и оу водениꙗе светаго Николе лоука. оу глоги двѣ нивѣ. ѿ трѣботишскаго мѣста. Сиꙗ же приложениꙗ, иже дарова светоѥ царство ми, светѣи црькви тои приложихь ѥ всесрьдьчно а не лицемѣрствомь

нѣкимь, и вьписахь сь всакымь оутврьжденіемь. а нераздроушимоу быти. и разаріемоу ѿ нѣкыихь лоукавыхь наважденіи и оухищрения диявола. и иже вьписана было вь хрисовоули семь, намѣстиа и башщине и ѿтеси, и млиніи, нивие, винограды, планина пашища, зимовища, и доходькь трьжніи. ни си вса выше оуписанная да не боудеть ѿіемлѣмо ни ѿ кого ѡбладьствоующа вь земли тои. нь и ѡще больше да оутврьждаемо ими боудеть светые ради црькве и повелѣниемь светаго царства ми. и що соу села и люди црьковни сь всѣми оуказаніи и правинами, ѡсвободи светое царство ми ѿ всиехь работь светаго царства ми. великыхь и малыхь и ѿ писа и ѿ позоба и ѿ приселице и ѿ наметькь и приплате. и поклона царьскаго. и оть града и провода покисарь. и ѿ глобе и поданка и трѣвнине. ѿ псарь и геракорь и всакого поноса господскаго. и ѿ сокиа и диминие, и перпериакиа, и десетка житнога и виннаго, и всакого десетка живаго. и наметка свинскога и ѡвчега. и коньске и ѡраниа и копаниа и всакаго нападаниа работнаго. и просто рекше ѿ всѣхь работь великыхь и малыхь, и да не ѡблада никто црьковню, ни людми црьковними, ни селы, ни всею ѡбластию црьковною ни кепалиа, ни севасть, ни кнезь, ни соудиа, ни глобарь, ни прахторь. сиа иже рещіи никто ѿ владоущихь по земли светаго царства ми. Тькьмо да ѡблада всѣм тѣмь црькьвь светаго архаггела и епископь. и ѡ позобѣ да даваю иедноу кринноу прѣводноу иако же ниние црькве, и ѡ соудѣ що се неможе расоудить прѣдь епископомь. да греде прѣдь царство ми, а инде ингдере да имь не боуде соуда. и вражда ако се слоучіи вь метохіи,

да ю оуѕима црькьвь а инь нитко, такожде и всака глоба да ѥсть црьковна. И светоѥ царство ми назнаменоуеть аще и поние некои слоуунт се деспотоу Ѡливероу, и сьгрѣшить коимь либо дѣломь царствоу ми и столоу срьпскомоу. или по ниѥмь уеда ѥго такожде сьгрѣшеть царствоу ми. да се они сами педепсоують по изволѥнию светаго царства ми. а епископиꙗ светаго архаггела да поуива свободно сь всѣмь правиномь и сели и людми и землѥю и добищки. и сь соуди црьковными великыми и малыми. да не вьзметь се нитто же ѿ црькве. ни да боуде за нихь сьгрѣшениѥ нѣкоѥ лоукавоѥ наваждеиїе на светыи и божьствьныи храмь светаго архаггела, нь да поуива, ꙗко же и проуеѥ епископиѥ по земли светаго царства ми. И що ѥсть планина црьковна и пашинца и зимовища всѣмь тѣмь да ѡбладаѥ црькьвь светаго архаггела. аще ли кто научеть по силѣ пасти или зимовати, да даѥ травниноу црькви по закону. Сиꙗ же видѣвь светоѥ царство ми вселюбимаго властелина деспота Ѡливера великоѥ поболѣниѥ ѡ храмѣ светаго архаггела и зговорисмо се сь патріархомь и сь архїепископми и сь митрополитии и сь епископїи и сь всѣмь сьборомь. ꙗко да се не постави епископь безь зговора и безь хотѣниꙗ ктитора. Сиꙗ же вса оукрасивь светоѥ царство ми и записавь вь всако оутврьждениѥ и лѣпотоу божьствьноую ꙗко тврьдоу и непоколѣблѥмоу быти и неразорꙗѥмоу вь вѣкыи.

И аще кого Богь изволи по мнѣ царствовати по земли царства ми. или синь царства ми, или брать, или ѿ соуродникь отьствиꙗ нашего, и всакаго господствоующа по земли царства ми, и научеть сиꙗ

разарꙗти, писанное мною благовѣрнымь царемь Стефаномь и сь зборомь богомь сьбраннымь, таковаго да разорить Господь Богь вьседржитель и прѣчистаꙗ юго мати, и да ю поражень силою чьстнаго и животворещаго крьста и светынхь юго небесныихь силь архаггела Михаила и Гаврїила. и чьстнаго пророка предьтечю и крьститеꙗ Їωанна господниꙗ. и да юсть проклеть ѿ .д҃.ехь еуангелисть и светынхь юго прѣславныхь и врьховныхь апостоль .в҃і. и ѿ .т҃и҃і҃. светынхь ѡтьць иже вь Никеи. и ѿ всѣхь светынхь ѿ вѣка богоугождьшїихь. и да моу юсть вь мѣсто помощи и застоуплюние соупьрникь архаггель Михаиль вь дьнь страшнаго соуда, и да ю причтень їоудѣ прѣдателю Хрїстовоу. и кь тѣмь иже глаголаше: крьвь юго на нась и на чедѣхь нашихь, и да ю душа юго с нечьстивыими вь адѣ. и да нѣсть благословлюниꙗ ѿ сего и православнаго сьбора и ѿ светаго ми царства да ю проклеть, аминь. Вь лѣто .ѕ҃ѡ҃н҃е҃. индиктиѡнь .г҃. —

† Милостию божиюю вь хрїста бога благовѣрны царь Стефань. †

Писана на хартији на шест стубаца прилепљених јако један за други.

Саопштио редовни члан архимандрит
ЛЕОНИД.

ОБЈАШЊЕЊЕ

за карту области трију независних и самовласних (афтокефалних) словенских цркава, а поименце: патријаршије бугарско-трновске, српско-пеќске и бугарско-српске архијепископије охридске (прве Јустинијане) докле нису сједињене с цариградском грчком патријаршијом, прва (Трновска) 1463 а две последње 1765—1767 год.

(С КАРТОМ).

Познато је како је на балканском полуострву пре него што су га заузели Турци (1453) било три патријаршије и једна архијепископија или четири независна и самовласна (афтокефална) јерарха: грчки цариградски патријарах; бугарски трновски патријарах; српски пеќски патријарах и охридски архијепископ, који се још десетог века звао патријархом свију Бугара и Срба, задобивши тај назив као законито наследство од архијепископа прве Јустинијане (VI века), који су имали велики просветилачки уплив како на Бугаре тако и на Србе од VI до VII века. Област бугарске трновске патријаршије сједињена је с облашћу цариградске патријаршије по Енгелу 1463, то је десет година по што су Турци узели Цариград и 70 година пошто је пало бугарско царство (1393), за које су време трновском патријаршијом управљали молдавско-влашки митрополити као најстарији између оних јерараха који су некад зависили од те патријаршије. А област пеќске српске патријаршије и охридске архијепископије прве Јустинијане

сједињена је с цариградском патријаршијом тек 1765—1767 године за патријарха Самуила, у чему је тога патријарха потпомогао тадашњи велики драгоман портин Ипсилантија.

I.

Бугарска трновска патријаршија као што је познато, образовала се при успостављењу бугарскога царства при Асену 1196 године; признао ју је и утврдио цариградски двор и патријарах (Герман) 1234 (чему за доказ служи: Синодик цара Бориса II, рукопис XIV века, и грамата цариградског патријарха Калиста; први је наштампан у „Българскиим књижицама“ 1858 год. к. 7 и 8, а други у „Известијама II одељка. Акад. наука том. VII вып. 2.)“ а остала је празна и састављена је с цариградском патријаршијом по Енгелу 1463. По што су Турци узели Трнов 1393 године за читавих 70 година управљаше трновском патријаршијом у договору с цариградским патријархом митрополити молдавско-влашки.[1] А последњи је бугарски трновски патријарах био блаж. Јевтимије који је погинуо при освојењу Трнова (1393) или у ропству мало касније

А. Предео трновске патријаршије.

ПО БУГАРСКОМ СИНОДИКУ КОЈЕМУ ЈЕ ПОЧЕТАК ИЗ XIII А НАСТАВАК ИЗ XVI ВЕКА[2].

Трнов. Столица царства и катедра патријаршијска.

[1] Познато је како је за време бугарскога царства Молдовлахија била војводином тога царства, а пошто је оно пало, молдовлашки је војвода Мирче био последњи борац за независност бугарскога народа.

[1] Оригинал је рукописа у г. Пазаузова, наштампан у Българским књижицама1859 год. књ. 7. и 8.

Митрополије.

1. *Преславска* (некада столица царства и катедра патријараха преславских IX и X века).
2. *Чрвенска* (Рушчук).
3. *Ловечка* (Ловча).
4. *Средачка* (Средац данас Софија).
5. *Овечка* (сад Праводи).
6. *Дрстерска* (Доростол-Силистрија).
7. *Серска* (Серез — Сѣрь)[1].
8. *Филиписка* (Филипопоⅇ. Пловдив).
9. *Месемвријска.*

Јепископије.

1. *Велбуждска* (сад Ћустендил).
2, *Браничевска* (у Србији која је била под бугарским царством 1186—1275).
3. *Београдска* (Београд у Србији)[2].
4. *Нишка*[3].

[1] Познато је да је Серез и скоро сва Маћедонија за владе Асена II (1217—1237) била под Бугарима, а за владе Стефана Душана силног (1336—1356) под Србима; али под владом Душанова сина Уроша V владао је јужном Маћедонијом с правима независнога владаоца деспот Угљеша, који је 1368 године подвргао своју област (Серез, Драму, Мелник, Зихну, Неврокоп итд.) у црквеном односају цариградскоме патријарху због савеза с Грцима против Турака.

[2] Познато је, како је Београд био погранични град, најпре византијски, по том бугарски, 885 год. и даље и опет за Асена 1186 год. и даље; па онда српски од 1189 год. и опет бугарски за Асена II. (1217—1241) а на ново српски од Уроша I (1240—1272) и његових пријемника.

[3] Може бити да овде треба разумети не Ниш него Нишаву која се и сад броји у списку митрополија старинске области трновске патријаршије

В. Предео трновске патријаршије

у XIV веку за цара Александра (1330—1363).

За те пределе знамо из живота преп. Теодосија Трновскога који је написао друг његов цариградски патријарах Калист († 1368 тод.) који је заједно с њим учио код једнога духовнога наставника преп. Григорија Синаита. Међу осталим он спомиње о месном сабору који је био у Трнову године 1360 под председништвом трновскога патријарха Теодосија II. и говори како су на том сабору били сви тадашњи бугарски митрополити и владике, па их и побраја по имену и по јепархијама, одакле се види докле се пружала тадашња област трновске патријаршије.[1]

Трновска, столица царства и катедра патријаршијска.

Митрополије.

1. *Преславска*, митрополит јој је прототрон патријаршијскога престола.
2. *Дрестерска* (Доростол-Силистрија)
3. *Овче поље* (Праводо)
4. *Ловчанска* (Ловча).
5. *Филипопољска.*[2]
6. *Средачка* (Срѣдьць-Софија.)

---

[1] Живот преп. Тодора Трновскога наштампан је у словенско-бугарском преводу у Чтенијама императорско-московскога друштва историје и старина руских 1860 год. књ. 1.

[2] Филипопољ је освојио Асен на крају XIII века, па га је био отео од Бугара Михаило Палеолог, али 1344 уступише

Јепископије.

Мадатска (не зна се где је).

Примедба. Што на сабору 1360 године није било митрополита видинског којему је како је познато, митрополија припадала трновској патријаршији, лако се објашњава тим што је у то доба видинским делом (деспотством познатим од XIII века) владао старији син цара Александра Јован Стратимир, који је устао на оца још за његова живота и помоћу Маџара се прогласио независним владаоцем и за владе свога брата (од друге матере у у чем и јесте узрок трвењу) цара Шишмана прекинуо је сваке свезе с њим и подвргао своју област у црквеном односају под цариградску патријаршију.

У области трновске патријаршије сад се налазе ове јепархије (по списку јерархијских катедара цариградске патријаршије од 1867 год. наштампаном у „Христ. чтенію“ за 1868 г.)

Митрополије.

1. *Трновска* (титула митрополита: ексарха све Бугарске).
2. *Преславска* (тит. ексарха бугарске Мизије).
3. *Доростолска* (тит. ексарха подунавских страна, у Силистрији).
4. *Варњанска и Коварњанска* (титула: ексарха Црнога мора).
5. *Анхијалска* (тит. ексарха Црнога мора.)

га Грци цару Александру мирним договором, а 1361 отме га од Бугара султан Мурат који утврди своју столицу у Једренама. И тако пред што ће завладати Турци он није припадао Грцима него Бугарима који су га два пут бојем отимали, први пут под Крумом 810, а други пут под Асеном 1196 што се види из византијских летописа.

6. *Филипопољска* (тит. ексарха Тракије драговитске).
7. *Чрвенска* (столица у Рушчуку).
8. *Нишавска* (столица у селу Шаркији у Пиротској.)
10. *Видинска* (тит. ексарха Подунавља).

Јепископије.

1. *Ловчанска* .
2. *Враганска*, у округу трновске митрополије.
3. *Иронопољска*, у округу филипопољске митрополије.

II.

Српска пећска патријаршија образовала се из самодржавне српске архијепископије која се, како је познато, започела 1221 године, кад је посвећен за српскога архијепископа св. Сава, син ујединиоца српских земаља великога жупана Стевана Немање (у иноштву прозванога Симеуна). Она је подигнута на патријаршију при архијепископу Јанићију по вољи цара српског Стофана Душана на сабору у Скопљу 1347 год. на ком су били трновски бугарски патријарах и охридски архијепископ. Призната је и од стране цариградске патријаршије 1370 године кад су се Грци помирили са српском црквом за патријарха Филофса и цара српског Лазара; а придружена је цариградској патријаршији (осим београдске и цетињске митрополије) 1765 год.

Простор пећске патријаршије онда кад је придружена цариградској патријаршији (1765) дознаје се из тадашњих протокола цариградске патријаршије (наштампани

су у срп. преводу у Гласнику друштва српске словесн. св. VII.). Тамо се спомињу.

Пеќ — столица патријаршијска.

Јепархије.

1. *Ужичка* (данас у Србији; једна јепископија београдске митрополије.)
2. *Нишка.*
3. *Скопљанска.*
4. *Јенипазарска.*
5. *Босанска.*
6. *Херцеговачка.*
7. *Ќустендилска.*
8. *Самоковска.*
9. *Призренска.*

Осим јепархије ужичке која се сад налази у кнежевини Србији, осталих се 8 и данас броје у списку катедара цариградске патријаршије готово с тим истим називима, а поименце;

1. *Рашко-призренска,* (тит. митрополитова ексарха доње Мизије).
2. *Ќустендилска и Стипијска.*
3. *Самоковска* (тит. митр. ексарха Бугарске).
4. *Скопљанска* (тит. ексарха доње Мизије.)
5. *Нишка* (столица у Нишу — тит. ексарха доње Мизије).
6. *Херцеговачка* (столица у Мостару — тит. ексарха горње Мизије.)
7. *Босанска.*
8. *Зворничка* (тит. ексарха Далмације).

Прим. У горе споменутим протоколима цариградске патријаршије не помињу се митрополије београдска и цетињска које су сачувале своју независност јер су их држали урођенички архипастири, а у осталим јепархијама архијереји су словенскога рода били најпре замењени Грцима, па онда су они написали прозбу да се упразни српска патријаршија којом је у то време већ управљао Грк — Калиник II. (Погледај о том поситније у писму црногорског митрополита Саве московскоме митрополиту Платону писана 1776 године од стране 9 више поменутих српских архијереја које су Грци протерали са њихових јепархија без икаква узрока и повода. Гласник 1867 св. XXII.)

III.

Архијепископија охридска — Прве Јустинијане.

Потпуна и поуздана историја охридске архијепископије, која почетком својим води у прву Јустинијану, одводила би, као што и само име показује, у времена императора Јустинијана, дакле у VI век, а позната је тек од X века, кад је Охрид постао столица другог бугарског царства при цару Самуилу. Прекинула се пак та архијепископија заједно са српском пећском патријаршијом, а поименце 1767 године по настојању истога патријарха Самуила и првога портиног драгомана Ипсилантије.

Простор охридске патријаршије у XVIII веку био је непромењен, као што се види из грамате, дане 1634 цару Алексији Михаиловићу од охридскога архијепископа Авраамија, који је долазио у Москву поради милостиње за своју сиротну цркву. Грамату су ту, као веровницу потписали сви тадашњи митрополити и јепископи његове црквене области, по чему се и види пространство архијепископије у оно доба. Грамата је наштампана у књизи:

Сношенія Россіи съ востокомъ по дѣламъ церковнымъ. Сочин. А. Н. Муравьева 1858 ч. II. стр. 158—161). Тамо се помињу ове јепархије:

Охрида — столица архијепископа Прве Јустинијане.

Митрополије:

1. *Костричка* (Касторија; титула митрополитова: прототрон охридске архијепископије).
2. *Воденска* (Водена или Едеса).
3. *Корицка.*
4. *Палагонијска* (столица у Битољу).
5. *Струмичка* (Струмица, иначе Тиверијопољ).[1]
6. *Гревенска.*
7. *Београдска* (Берат у Албанији).

Јепископије.

1. *Молевксинска.*
2. *Преспинска.*
3. *Мокренска* (од горе Мокре).
4. *Дебранска* (Дебрь, Дибра)
5. *Спатинска* (Шпатор).

Од охридске су патријархије зависиле пређе (до XVII века) јепархије: *Мегленска*, *Авлонска* (до краја XVI века), *Драчка* (Диррахиска). *Верску* митрополију је

[1] Струмички округ је остао у охридској архијепископији до послетка због тога, што је њим у време великашке деобе српских земаља после Душана (1370—1395) владала царица Јевдокија са синовима деспотом Драгашем и Костадином који су изгинули 1395 у војсци Муратовој на војни с молдавским војводом Мирчом.

дуго преотимала цариградска патријаршија и најпосле је с њом састављена још 1523 године. Охридски архијепископ постављао је до XVIII. века молдовлашке и угровлашке митрополите који се њему подвргоше по што се упразни трновска бугарска патријаршија (1463 год.) а и митрополит православних Хришћана у Италији назвао се ексархом охридскога архијепископа, о чему јасно сведоче три грамате 1568 год. с потписом охридскога архијепископа Пајсија, које се и до данас чувају у бугарском зографском манастиру у Св. Гори. Те су грамате потписане зеленим мастилом, и на њима је печат охридске архијепископије. Како ни цариградски грчки патријарси нису увек одрицали автономију и автокефалност охридске архијепископије Прве Јустинијане сведочи међу осталим „Посланица патријарха цариградског Филофса архијепископу охридском Прве Јустинијане“, писана 1369 г. којим га он, као свога ексарха са собом једнака, призивље на местни сабор који је прикупљао у Цариграду. (Грамата та у руском преводу заједно с грчким оригиналом наштампана је у књизи „Сербія и ея отношенія къ сосѣднимъ державамъ въ XIV и XV столѣтіяхъ проф. Григоровича 1859. Казань).“

У списку катедара цариградске патријаршије помињу се сад ове јепархије што су се некад налазиле у старој области охридске архијепископије као што је била у XVII. веку:

Митрополије.

1. *Пресианска и Охридска* (без икакве титуле?!)
2. *Пелагонијска* (тит. ексарха горње Мизије).
3. *Касторијска* (тит. ексарха све старе Бугарске).

4. *Корицанска и Селисфорска.*
5. *Драчка.* (Дирахијска) и *Горска* (столица у Драчу, Durazzo).
6. *Дебрска.*
7. *Београдска.* (тит. ексарха све Албаније, столица у Берату).
8. *Воденска.*
9. *Струмичка и Тиверијопољска.*
10. *Сисанијска и Сијатистска* (тит. ексарха бугарске Маћедоније).
11. *Велиска* (Велица, сад Ћуприли).
12. *Гревенска.*

IV.

А за доказ како су све више пребројене јепархије охридске архијепископије и пеќске патријаршије које смо повадили из списка катедара цариградске патријаршије за 1867 годину, ушле у састав поменуте патријаршије тек 1765—1767 године, т. ј. пошто су се упразниле споменуте самоуправне цркве, доста ће бити навести списак катедара цариградске патријаршије за 1561 годину, кад су у њезину област ушле биле јепархије патријаршије трновске а припале јој јепархије садашњега грчкога краљевства. Списак тај узимамо из потписа под заједничком граматом 1561 године, којом се великоме кнезу Јовану IV Васиљевићу утврђује царска титула од свегатадашњега духовнога сабора цариградсхе патријаршије (као што се о томе у самој грамати говори). Грамата јега заједно с оријиналом (који се чува у московској архиви мин. инострани посл.) штампана кн. М. Оболенским 1850 у особитој књижици. Тамо се спомињу митрополити:

1. Кесаријски.
2. Каподокијски.
3. Анкирски.
4. Ираклијски.
5. Ефески.
6. Никејски.
7. Филаделфијски.
8. Селунски.
9. Адријанопољски.
10. Евринскi и Кизички.
11. Писидијски.
12. Иконијски.
13. Никомидијски.
14. Халкидонски.
15. Амасијски.
16. *Видински.*
17. Прузски.
18. Гануски.
19. Јерискi и Св. Горе.
20. Зихњански.
21. Монемвасијски.
22. Христијанопољски.
23. Атински.
24. Коринћански.
25. Тивски.
26. Лариски.
27. Неопатријски.
28. Навпактски и Артски.
29. Палеопатрски.
30. *Филипопољски.*
31. Деменноски,
32. *Трновски.*
33. *Анхијалски.*
34. Архијепик. Еласонски.

Иепископи:

1. Кипарски.
2. Сервијски (из Србице у Тесалији).
3. Пољански.

Ваља само успоредити тај списак катедара од 1561. године са списком катедара цариградске патријаршије од 1867 год. (које смо ми и учинили), те да се сами собом покажу ради уверења (јер се за то и из других извора зна) бројеви и места јепархијска српске пећске патријаршије и охридске архијепископије. Из тога се списка може извести како је број јепархија које су ушле у цариградску патријаршију из трновске бугарске патријаршије сведен у прво време на четири које смо у мало час наведеном списку друкчијим словима наштампали.

УГОВОР О САВЕЗУ И ПРИЈАТЕЉСТВУ,

МЕЂУ КАРЛОМ ОД ВАЛОА И ПОСЛАНИЦИМА СРПСКОГ КРАЉА УРОША.

ПОТПИСАН 27 МАРТА 1308 ГОД. У АВАТИЈИЛИ КОД МЕЛИНА.

ПРЕПИС ИЗ ПОДЛИННИКА СА СВОЈИМ ОБЈАСЊАВАЈУЋИМ ПРИМЕТВАМА САОПШТИО

А. УБИЧИНИ,

ДОП. ЧЛАН СРП. УЧ. ДРУШТВА.

Ad honorem Dei et gloriose virginis, matris eius, orthodoxe fidei diuinique cultus augmentum et perpetuam rei memoriam, nos Karolus, [1] Dei gratia Constantinopolitanus Imperator, [2] Romeorum moderator, Semper Augustus, una cum nobilibus et prudentibus viris Marcho de Luquari, cive Ragusino, et Triphone Michaelis de Cathara, nunciis et procuratoribus magnifici principis domini Urosii, Dei gratia Rasie regis illustris, habentibus ab ipso rege ad ea que sequntur tractanda et vallanda seu confirmanda et in animam predicti regis sui domini juranda potestatem, conventiones, assigancias* et confederationes habuimus, inivimus et fecimus sollennibus stipulationibus hinc inde interventionibus** in modum qui sequitur et in formam.

In primis nobiles et prudentes viri Marchus et Tripho, nuntii et procuratores predicti, habentes super hoc a dicto rege potestatem et mandatum speciale prout per patentes litteras seu publicum instrumentum manu magistri Guillermi, publici notarii Dulcini, [3] scriptum eiusque signo et

* Rectius: alligantias, а тако стоји и у препису овога акта у видимацији.

** Rectius: interventientibus, тако је у видимацији.

На част Богу и славној дјеви матери његовој, и на умножење правоверне вјере и божаствене службе и на вечити спомен дјела, ми Карло, [1]) божијом милошћу император константинопољски [2]) управитељ Ромеја, свагда Август, заједно са племенитим и разумним мужима, Марком Лукари-ћем, грађаном дубровачким, и Трифуном Михајловићем из Котора, посланицима и прокураторима велеможнога владаоца, господина Уроша, божијом милошћу пресветлога краља рашког, имајућим власт од самог краља да она што сљедују уговарају и утврде и да се на то на душу напред реченог Краља свог господара закуну, имадосмо, уговорисмо и учинисмо, сагласија, свезе и сајузе, при чем су и с једне и с друге стране свечана обећања, (усвојења, примања) чињена, на начин који сљедује и у прилици:

Прво: племенити и разумни мужи Марко и Трифун, посланици и прокуратори горе речени, имајући на то од реченог краља власт и особити налог, као што се на први поглед јасно показало из отвореног писма или јавне исправе писане руком магистра Гвилерма, јавног нотара-

dicti regis sigillo munitum prima facie apparebat, promiserunt nomine procuratorio ipsius regis et pro ipso ac successoribus suis, nobis solemniter stipulantibus pro nobis et successoribus nostris in imperio Constantinopolitano, quod idem rex erit amicus noster et successorum nostrorum, alligatus et confederatus pro se ac successoribus suis, ac subsidium et auxilium ad aquirendum et recuperandum[4]) predictum imperium nostrum Constantinopolitanum, et adquisitum seu recuperatum conservandum in perpetuum, contra Andronicum imperium ipsum occupantem, [5]) ejusque heredes seu ab ipso causam habentes et contra quoscunque tam paganos quam christianos tenentes invadentes vel ocupantes predictum imperium in toto vel in parte et quoscunque alios nobis rebelles, prestabit nobis, postquam personaliter iter arripuerimus ad recuperationem dicti nostri imperii et successoribus nostris ipse et successores eius de personis, regno terris et gentibus suis ad proprias expensas dicti regis et successorum suorum absque stipendiis et custu nostris quocunque idem rex et successores sui ire poterit seu poterunt quocienscunque nobis vel successoribus nostris videbitur expedire. Et si forte contingeret quod aliquando tali tempore et loco ipsius regis vel successorum suorum nos aut nostri successores vellemus subsidium et juvamen quod ipse rex seu ejus successores tunc ad locum ipsum absque periculo regni sui vel personali seu alio justo impedimento obstante ire non posset seu possent excusati habeantur, dummodo de suis gentibus miserint prout expeditio negotii requisierit juxta possibilitatem regis et sui regni predicti. Convenerunt etiam dicti nuncii et procuratores procuratorio nomine quo supra, quod idem rex non receptabit, nec receptari permittet aliquem rebellem, pro-

(бележника) уљцинског [3] његовим знаком и печатом реченог краља утврђеног, обећали су у име прокураторско самог краља и за истог краља и за његове наследнике, што смо ми свечано примили за нас и за наше наследнике, царству костантинопољском, да ће исти краљ бити наш пријатељ и наших наследника, и савезник и садруг за себе и за своје насљеднике, и да ће нам дати подпору и помоћ, да освојимо и повратимо [4] горе-речено наше царство костантинопољско, и да освојено и повраћено задржимо, за вавек, против Андроника, исто царство заузимајућег [5] и против његових насљедника, и оних који буду имали од њега налог, и против ма којих како поганика тако и хришћана, држећих, нападајућих или заузимајућих речено царство цело или део, па и против ма којих других нама противних; нама, пошто ми лично предузмемо пут за повраћање реченог нашег царства, и нашим наследницима; он сам и његови наследници, од лица, државе, земаља и војске својих, на собствене трошкове реченог краља и његових наследника, а без плате и трошка наших; куда год исти краљ и негови наследници буде могао ићи или буду могли ићи, кад год се нама или нашим наследницима буде видило потребно. А ако би се случајно догодило, да би смо ми или наши наследници некад у тако време или место хтели подпору и помоћ истог краља или његових наследника, да исти краљ или негови наследници неби могао или неби могли тада на то место ићи без опасности својега краљевства или својега лица или и због друге праведне препоне сметајуће, нека буду извињени, ако само од своје војске пошљу како ће унапређење посла изискивати и по могућности краља и напред речене његове државе. Још су се сагласили речени посланици и прокуратори у прокураторско

ditorem, malefactorem, forbannitum vel alium inimicum nostrum in aliqua parte regni et terrarum dicti regis, et quadocunque et quocienscunque aliquis vel aliqui de nostris proditoribus, malefactoribus, forbannitis, rebellibus et inimicis ubicunque in terris et regno ipsius regis reperti fuerint, idem rex eos capi et detineri faciet, quousque capcio ad notitiam nostram pervenerit, nosque pro ipsis assignandis et tradendis gentibus nostris transmittere valeamus; promittentes prefati procuratores procuratorio nomine quo supra, quod idem rex et successores eius hec omnia et singula adimplebunt et perpetuo observabunt; alioquin donatio et quitacio castrorum et terrarum seu contratarum nifra nominandarum si eas ut inferius narratur fieri contigerit nullius firmitatis existant, sed sint eo ipso revocate, et nihilominus dampna, expensas et interesse, que sub spe dicti subsidii, auxilii vel juvaminis et ob eius defectum incurrerimus seu sustinuerimus, idem rex vel successores eius reficiet seu reficient integraliter atque resarcibunt; et quod hec omnia et singula implenda et observanda prefatum regem, successores et regnum eius predictum ac se ipsos tanquam singulares et privatas personas et eorum heredes et bona Marchus et Tripho, procuratores predicti, et quilibet eorum specialiter obligarunt; eundem regem, successores et regnum eius ac omnia bona sua quoad hec jurisdictioni sedis apoctolice supponentes [c]) ac renunciantes procuratorio nomine, quo supra et suo proprio et privato nomine omnibus exceptionibus, allegationibus, privilegiis et auxiliis juris et facti per que idem rex et successores eius et ipsi procuratores vel eorum aliquis possent contra premissa vel premissorum aliquod se quoquo modo juvare et specialiter juri dicenti generalem renunciationem non valere.

име као и напред, да исти краљ неће примати, нити дозволити примити ма каквог противника, издајицу, злочинца, изгнаника или другог ког непрјатеља нашега, ма у којем делу државе и земаља реченог краља; и кад би се год и колико год пута који год или неки од наших издајица, злочинаца изгнаника, противника и непријатеља ма где у земљама и држави истог краља нашли, исти краљ дат ће их уватити и задржати, докле то да су уваћени, до нашега зњања дође и док ми узмогнемо послати да се они нашим војскама прикажу и предаду; обећавајући речени прокуратори у прокураторско име као напред, да ће исти краљ, и његови наследници ова сва и свако посебице изпунити и за вавек признавати; иначе даровање и предаја тврдиња и земаља или предјела које ће ниже бити именоване, ако би се као што се ниже излаже, и случајно учинила, да немају никакву важност, него да буду тим самим опозване — а зато опет штете, трошкове и губитке, које би ми изкусили и трпели у надежди на речену подпору и помоћ, и због тога што је ова изостала, исти краљ и његови наследници накнадит ће он и они ће накнадити у целости и повратити; и да су на изпунење и одржање свју овихи сваког посебице, нарочито обвезали реченог краља и његове наследнике и државу његову, па и саме себе, као засебне и приватне особе и своје наследнике и добра, речени Марко и Трифун пркуратори, и сваки од њих за себе; подвргавајући истог краља и његове наследнике и државу његову и сва његова добра што се овога дела тиче, надлежности суда столице апостолске, [6] — а одричући се у прокураторско име напред, па и у своје собствено и посебно име, од свију изузетака, навода закона, слободштина и спомоћних средстава права и дела, — којима би исти краљ и његови

Juraverunt quoque iidem procuratores et eorum quilibet porcuratorio nomine quo supra et suo proprio et privato nomine et in animam ipsius regis [1] et pro ipso, quod rex ipse pro se et suis successoribus hec omnia et singula tam supra quam infra scripta approbabit et ratificabit et ea personaliter jurabit ad sancta Dei evangelia manu tacta. Prestiterunt enim dicti procuratores huiusmodi juramentum supra sancta Dei evangelia per eorum quemque manu tacta.

Et nos, Imperator predictus, vice versa pro nobis et succesoribus nostris promisimus eisdem procuratoribus procuratorio nomine quo supra stipulantibus, quod nos erimus amicus, alligatus et confederatus dicti regis et successorum suorum pro nobis et successoribus nostris in imperio Constantinopolitano, et tenebimur sibi et successoribus suis, nos et successores nostri in ipso imperio eo conquestato, recuperato et obtento in totum vel pro majori parte prestare auxilium, consilium et juvamen de nobis, terris, personis et gentibus imperii nostri ad proprias expensas nostras et successorum nostrorum in imperio predicto sine custu et stipendiis dicti regis, quocunque absque periculo imperii predicti personali vel alio justo impedimento non obstante ire poterimus ad defensionem et conservationem predicti regni sui contra quoscunque rebelles suos tam paganos quam christianos et quoslibet alios invadere vel occupare nitentes dictum regnum quocienscunque dicto regi vel suis successoribus videbitur expedire. Ub' vero pro defensione dicti regni personaliter interesse nos vel nostri successores non poterimus, excusati habebimur dummodo de gentibus nostris mittamus prout expedicio negocii requiret juxta possibilitatem imperii nostri. Promittentes hec omnia et singula adimplere et perpetue observare; alioquin dampna,

наследници, па и сами прокуратори или који од њих, могли помоћи се ма којим начином против предходећих и против нечег од предходећих, а нарочито да неће важити пред изричућим суд опште одказивање.

Још су се заклели исти прокуратори и сваки од њих у прокураторско име као напред, а и у своје сопствено и посебно име, а на душу истог краља [7] и у место њега, да ће краљ сам, за себе и за своје наследнике ова сва и свако за себе како напред тако и ниже писана, одобрити и потврдити, и да ће се и лично на то заклети, на свето еванђелије божије метнув руку. Јер су речени прокуратори такву заклетву положили на света божија еванђелија, од свакога од њих руком дирнута.

И ми горе речени император, обратно за нас и за наше наследнике обећасмо истим прокураторима у прокураторско име као напред примајућима, да ће мо бити пријател, савезник и садруг реченог краља и његових наследника за нас и за наше наследнике у царству константинопољском, и да ће мо бити дужни њему и његовим наследницима, ми и наши наследници у истом том царству освојеном повраћеном и задобивеном у целости или у већем делу, давати помоћ, савет и подпору од нас од земаља, лица и војске нашега царства на наше сопствене трошкове и наших наследника у реченом царству, без трошка и плате од реченог краља, кудгод будемо могли ићи, без опасности горереченог царства, а ако нам небуде сметала лична или друга каква праведна препона, за одбрану и одржање реченога краљевства његовог против ма којих противника његових како поганичких тако и хришћанских, и против сваких других који би хтели речено краљевство напасти или освојити, а то кадгод ће се ре-

expensas et interesse, que sub spe dicti subsidii, auxilii vel juvaminis et ob eius defectum idem rex vel sui successores feceiint et incurrerint, reficere curabimus atque resarcire; et quoad hec nos et successores nostros ac imperium nostrum obligavimus et sedis apostolice jurisdictioni supposuimus, renunciantes omnibus exceptionibus, allegationibus, privilegiis et auxiliis juris et facti per que contra hec vel eorum aliqua nos juvare possemus, et specialiter juri dicenti generalem renunciationem non valere; hoc excepto quod si dictus rex teneret vel possideret aliquid de terra pertinente ad imperium ultra terras inferius designatas et castra infra confines terrarum ipsarum sita vel de terris pertinentibus ad nobilem virum dominum, Philippum, principem Tarentinum, [8] consangvineum nostrum, [9] vel fratres suos, ad defensionem illarum predicto regi et successoribus suis nos vel nostri successores minime teneremur, et simili modo in injuriam et prejudicium prefati regis non daremus auxilium et juvamen predicto principi Tarentino vel fratribus suis, si dictus princeps Tarentinus et sui fratres[10] aliquid tenent vel possident, quod de jure pertineat ad regem supradictum. Preterea convenimus, quod nos non receptabimus nec receptari permittemus in terris imperii nostri nobis obedientibus et que ad mandata nostra venient in futuro, aliquem proditorem, malefactorem, forbannitum, rebellem vel inimicum regis predicti et quandocunque et quocienscunque aliquis vel aliqui de suis proditoribus, malefactoribus, forbannitis, rebellibus vel inimicis in predictis terris imperii nostri reperientur, ipsos exceptis predictis principe et fratribus suis in casibus superius expressis capi mandabimus et tamdiu teneri donec capcio dicto regi innotescere possit, ipseque pro illis assignandis

ченом краљу или његовим наследницима видити потребно. Ако ли за одбрану реченог краљевства лично присуствовати неби могли ми или наши наследници, бит' ћемо извињени, само ако од наше војске пошљемо како ће извршење дела изискивати а према могућности нашег царства. Сва ова обећавамо и свако посебно испунити и вавек одржати: а иначе штете трошкове и губитке, које би због надежде ове помоћи и подпоре и због недостатка ових, исти краљ и његови наследници претрпели и поднели, стараћемо се накнадити и подмирити; а што се овог тиче обвезали смо нас и наше наследнике и наше царство и подвргли смо надлежности суда апостолске столице, одричући се од свију изузимања, правних навода, слободштина и помоћних средстава права или дела, посредством којих би смо се могли помоћи против ових или неких од ових, а нарочито да неважи ништа пред суд изричућим обште одустајање; изузимајући једино то, ако би речени краљ држао или притезавао нешто од земље принадлежеће к царству, преко оних земаља ниже означених, или тврдиње изван граница тих истих земаља лежеће, — или од земаља принадлежећих племенитом мужу, господину Филипу кнезу од Тарента, [8]) сроднику нашем [9]) или његовој браћи, на одбрану којих за реченог краља и његове наследнике, ми и наши наследници никако неби смо били обвезани, а исто таке на увреду и штету реченог краља неби смо дали помоћ и подпору горереченом кнезу тарентском или његовој браћи, ако би речени кнез тарентски или његова браћа [10]) држали или притезавали нешто, што по праву припада горереченом краљу. Осим тога уговорили смо, да ми нећемо примити нити ће мо дозволити да се прими у земље нашег царства, које се нама покоравају или које

et tradendis gentibus suis valeat destinare. Et hec omnia et singula Magister Guillermus de Pertico legum professor, cancellarius noster, in presencia nostra et dictorum procuratorum vice ac nomine et de mandato nostris et pro nobis juravit in animam nostram ad sancta Dei evangelia manu tacta.

Item, est actum quod ob causam predicti subsidii per predictos nuncios et procuratores promissi et conventi per dictum regem complendi nos eidem regi donare promisimus et promittimus contratas expressas et denominatas inferius cum castris infra ipsarum metas sitis, que et quas dicti nuncii asserunt esse de juribus et de manio dicti imperii, et dominum suum regem predictum ea et eas tenere pacifice et possidere et valorem annuum quinque millium florenorum auri non excedere, excepto victu laborantium et habitancium in eis, hac conditione apposita quod si nuncii nostri ad dictum regem mittendi inspectis et consideratis dictis castris et terris seu contratis, invenerunt quod redditus annui dictorum castrorum et terrarum seu contratarum sumam predictam non excedant, quodque dicta castra et contrate taliter sedeant, quod sine magno periculo vel dampno nostri et successorum nostrorum qui pro tempore imperatores fuerint, possint donari, iidem nuncii nostri dicta castra et terras seu contratas donabunt dicto regi et successoribus suis perfecte. Et ad hoc perficiendum absolutam et liberam eis dabimus potestatem. Si vero alterius condicionis dicta castra et terras seu contratas esse reppererint vel annuum redditum illorum in multo excedere summam predictam ipsi conditionem et valorem referent nobis, ut nos super hoc nostram faciamus voluntatem,[11] hoc acto expresse quod nisi predicti nuncii nostri vel nos post rela-

ће у будуће под нашу владу доћи, ма ког издајицу, злочинца, изгнаника или противника и непријатеља горереченог краља; а кад би се год и колико би се год пута који или неки од његових издајица, злочинаца, изгнаника, противника или непријатеља нашао у горереченим земљама нашег царства, такви, изузимајући напред реченог кнеза и његову браћу, у случајима горе изложеним наредићемо да се ухвате, и да се дотле задрже, докле може дознати речени краљ да су ухваћени, и док он могне одредити да се они његовим људма означе и предаду. А на сва ова и свако посебно, магистар Гвилермо од Пертико, учитељ права, наш канцелар, у нашем присуству и у присуству речених прокуратора заклео се у место нас и у наше име и по нашем налогу а за нас, у нашу душу, на света божија еванђелија, метнувши на ова руку.

Исто тако уговорено је, да смо ми поводом горепречене помоћи, коју су речени посланици прокуратори обећали и угодили, да би је речени краљ извршио, истом краљу обећали и обећавамо даровати земље изложене и именоване ниже, заједно са тврдињама, које су унутра у њиховим међама, — а за које обоје речени посланици потврђују, да су од правног притежања и принадлежности реченог царства, а да их њихов горепречени господар мирно држи и притежава, а да годишњи доходак њихов непревазилази пет тисућа флорина злата, када се одузме рана радећих и пребивајућих у њима; али то под тим додатим условом, ако би посланици наши, које ћемо послати к реченом краљу, пошто су видили и разсматрали речене тврдиње и земље или предјеле, нашли да годишњи доходци речених тврдиња и земаља или предјела гореизложену своту не превазилазе и ако речене тврдиње и земље тако леже, да

tionem ipsorum donationem et quitationem de dictis castris et terris seu contratis facerent seu faceremus dicto regi, ipse et successores sui ad promissum nobis subsidium faciendum minime teneantur, & viceversa nec nos teneamur eisdem, nec nostri etiam successores.

Item, cum dicti nuntii et procuratores ex parte dicti regis habentes ad hoc speciale mandatum obtulerunt nobis imperatori predicto, dictum regem unicam filiam suam nomine Zarizam [12])quam ex Elizabet, uxore sua legitima, procreavit, [13]) daturum in uxorem legitimam Carolo, filio nostro, [14]) et super tali matrimonio contrahendo ipsi procuratores aliquos tractatus cum gentibus nostris habuerunt, fuit finaliter inter nos et dictos procuratores concordatum, quod nos cum eis ad dictum regem mittemus speciales nuncios nostros cum hac potestate, quod si viderint dictum regem re ipsa et de facto ad unitatem et obedientiam Sancte Ecclesie Romane redire et obedire, ut obtulit se facturum coram nuntiis et legatis ipsius ecclesie, ob hanc causam ad instantiam ipsius regis ad eum specialiter destinatis, [15]) dictam suam filiam videant, et cum ipso de condicionibus dicti matrimonii et dote pertractent, et nobis tractatus huiusmodi referant, ut si nobis placuerint, nos una cum nunciis dicti regis possimus sedi apostolice supplicare pro dispensationibus, legitimationibus et licentia necessariis obtinendis. Si tamen inter moras temporis dictus rex filiam suam predictam persone nobis non suspecte in matrimonium collocaret, non possemus de fide rupta conqueri, nec per hoc possent alie dicte conventiones et pactiones retractari. Persone quidem nobis suspecte sunt in hac parte prefatus Andronicus totumque genus suum et omnes et singuli sui sequaces, adjutores, complices et fautores.

без велике опасности или штете наше и наших наследника, који ће бити у то време императори, могу бити дароване, — тако ће исти наши посла-ници речене тврдиње или земље или предјеле даровати потпуно реченом краљу и његовим насладницима. А да би то извршили за то ће мо им дати савршену и слободну власт. Али ако би нашли, да су речене тврдиње и земље или предјели друкчијих својстава, или да њихов годишњи доходак далеко прелази гореречену своту, то ће они нама јавити својства и вредност њихову, да ми у овом сами нашу вољу извршимо [11]; то изречно утврђујући, да акоречени наши посланици, или ми после добивеног од њих извештаја, небисмо то даровање и подмирење са реченим тврдињама и земљама или предјелима учинили реченом краљу, тада и он и његови наследници, да никако нису обвезани, да чине нама ону обећану помоћ, — а исто тако и обратно, ни ми ни наши наследници да нисмо обвезани чинити њима.

Исто тако, почем су речени посланици и прокуратори од стране реченог краља имајући за то нарочити налог, поднели нама горереченом императору, да речени краљ јединицу своју ћерку, именом Зорицу [12], коју је родио са Јелисаветом, својом законом супругом [13], даде за закону жену Каролу нашем сину [14], и како су о закључењу тога брака исти прокуратори имали неке преговоре са нашим људма, буде коначно међ нама и реченим прокураторима уговорено, да ћемо ми с њима послати к реченом краљу наше нарочите посланике с том влашћу, да ако виде да се речени краљ доиста и у самом делу вратио к јединству и послушности свете цркве римске, и да се повинује као што се нудио да ће то учинити, пред посланицима и легатима исте цркве, који су због тога дела по молби ис-

Hec autem nomina sunt terrarum de quibus tangitur superius, videlicet, contrata a confinibus castri nomine Prilep usque ad confines castri nomine Prisec, [16]) et contrata Ouciepoullie[17]) usque ad confines castri nomine Stip [18]), et contrata de Deber [19]), usque ad flumen nomine Mahat [20]), et contrata Quiciane [21]) usque ad confines Hoquerie [22]); de quibus terris seu contratis usque ad regnum Sclavonie [23]) coherentibus et castris infra ipsarum metas existentibus dictus rex habet quolibet anno de redditu quinque millia florenorum et non ultra, ut sui procuratores asserunt sepe dicti.

In quorum omnium evidentiam pleniorem presentes litteras seu publicum instrumentum sigilli nostri quo usque ad hec tempora uti consvevimus, fecimus munimine roborari.

Datum et actum apud abbatiam de Lilio [24]), prope Meledunum, presentibus excellenti viro domino Ludovico, regis Francorum filio [25]), comite Ebroycensi, domino Harpino de Arqueri, domino Johanne de Gressibus, militibus, prefato domino et magistro Guillermo de Pertico, domino Alberto Fulgosii dePlacencia, et magistro Johanne, de Montelucio canonico Vastinensi, testibus ad hoc vocatis et rogatis, sub anno a nativitate dominica millesimo trecentesimo octavo, indictione VI pontificatus domini Clementis, pape[26]) quinti, anno tercio, die XXVII mensis Marcii.

Et ego Johannes Petri de Urbino, publicus apostolica et imperiali auctoritate notarius, conventionibus, alligantiis confederationibus, stipulationibus, pactis, promissionibus, juramentorum prestationibus, et omnibus et singulis suprascriptis, dum inter serenissimum imperatorem et procuratores predictos fierent, una cum testibus suprascriptis interfui, et ea rogatus scribsi de verbo ad verbum

тог краља нарочито к њему послати били [15]), онда да виде речену његову ћерку, и нек се с њим о условима реченог брака и о миразу погоде, а нас нека известе о овим погодбама, да ако би се нама допале, ми можемо заједно са посланицима реченог краља молити столицу апостолску, да се добију нужна разрешења, овлашћења и дозвољења. Но ако би у течају времена речени краљ своју горерéчену ћерку, дао за жену лицу, које нама није противно, то да се ми неможемо тужити да је погажена вера, нити да се због тога могу друге речене погодбе и уговори узети натраг. А лица она која су нама подозрела по овом делу, јесу гореименовани Андроник и цео његов род, и сви и сваки његови приврженици, помагачи, савезници и доброжелатељи.

А ово су имена земаља о којима се напомиње горе, и то: земља од мeђа тврдиње наречене Прилеп до међа тврдиње зване Присек [16]); и земља Овчије пуље [17]), до међа тврдиње зване Штип [18]); и земља од Дибре[19]) до реке зване Маат [20]); и земља Кичане [21]) до међа Гогерије [22]); од којих земаља или предјела простирућих се непрекидно до краљевства Славоније [23]), и од тврдиња у њиховим међама находећих се, речени краљ има сваке године доходка пет тисућа флорина а не више, као што његови често речени прокуратори потврђују.

За којега свега подпунију извесност ми смо ово писмо или јавну исправу дали утврдити крепошћу нашега печата, којим се до садањег времена обично служимо.

Дато и вршено код опатства од Лињана [24]) близу Меледуна, у присуству: превасходног мужа господина Лудовика сина краља франачкога [25]), кнеза Ебројског, — господина Харпина од Аркери; господина Јована од Гре-

prout seriatim superius continetur feci ac manu propria publicavi, me subscribendo ac meo signo solito roborando.

Запечаћено печатом Карла од Валоа са црвенијем воском висећем о узицама од зелене и црвене свиле.

Vidimus Филипа Лепог

из ког се види како Урош прима и потврђује овај уговор, писмом датираним у месту Goliqueline, 25 Јула исте године (1308).

Philippus [25]) Dei gratia Francorum rex. Notum facimus universis tam presentibus quam futuris, nos litteras illustris principis, eadem gratia Dalmacie, Croacie, Dyoclie ac Servie ac Rasie regis et domini totius Maritime regionis, veras et integras vidisse formam que sequitur continentes.

Hurosius, Dei gratia Dalmacie, Croacie, Dyoclie, Servie ac Rasie rex et dominus totius maritime regionis ad certitudinem presentium et memoriam futurorum, litteras excellentissimi domini domini Karoli filii regis Francorum, Dei gratia imperatoris Constantinopolitani, Romeorum moderatoris semper augusti, integras, sanas omnique suspictione carentes sigillo ipsius imperatoris cum cera rubea sigillatas recepimus, formam que sequitur, continentes.

Ad honorem Dei et gloriose virginis etc.

Nos vero, Hurosius, rex predictus, visis litteris antedictis expositisque nobis et per nos diligenter intellectis, conventiones, alligantias et confederationes nomine nostro et successorum nostrorum per Marchum et Triphonem, procuratores nostros nomine procuratorio cum domino imperatore factas et in animam nostram et suam juratas, nec non alia nomine nostro per dictos procuratores nostros cum

сија, каваљера; реченог господина магистра Гвилерма од Пертико; господина Алберта Фумосија од Пијаченче, и магистра Јована од Монтелучио, каноника Вастинског, као сведока овог ради зватих и умољених, — лета од рођена господњег, тисућ триста и осмог, индиктиона VI. а од како је папа господин Климентије V. [26]) године треће, дана 27. месеца Марта.

А ја Јован Петров од Урбина, по апостолској и императорској власти јавни бележник присуствовао сам, договорима, савезима и сдружењима, погодбама, уговорима, обећањима, полагањима заклетава, и свима и свакоме од горе писаних, кад су измеђ најсветлијег императора и измеђ прокуратора горе именованих чињена, заједно са сведоцима горе писанима, и умољен то сам писао од речи до речи, као што је по реду горе изложено, сачинио сам, и мојом руком објавио, подписујући се и потврђујући то мојим обичним знаком.

(Печаћено печатом Карола од Валоа, на црвеном воску, висећим на узицама од зелене и црвене свиле).

(Налази се у архиву царства француског, J. 51 № 17).

Видимација Филипа лепог,

садржавајућа: Усвојење и одобрење предходећег уговора од Уроша, дато у Голикелану[27]) 25 Јулија исте године 1308.

Филип [31]); божијом милошћу краљ Франка. Дајемо знати свима како садашњима тако и будућима; да смо ми писмо светлог владатеља, по истој милости краља Далмације, Хрватске, Диоклије, Србије и Рашке, и господара

dicto domino imperatore tractata et concordata prout in dictis litteris continentur, ratificamus et approbamus expresse, et promittimus omnia et singula per juramentum nostrum ad sancta Dei evangelia manu tacta a nobis personaliter prestitum nos tenere, adimplere et inviolabiliter observare, successores nostros ad tenendum, implendum et inviolabiliter observandum omnia et singula antedicta specialiter obligantes.

Datum et actum in tentoriis nostris, apud Goliqueline [27]) anno domini milesimo, CCC° octavo indictione sexta, mensis julii die vicesima quinta, presentibus nobilibus viris Paulo de Thoma, Triphone Michaelis civibus Catharensibus, magistris P. Divitis [28]), sub decano Carnotensi, et J. de Montelucio, canonico Vastinensi nuntiis et procuratoribus dicti domini imperatoris, stipulantibus et recipientibus promissiones et juramenta antedicta nomine domini sui antedicti; Petro Quirini de Domo majori, cive Venetiarum, Marcho de Luquari, cive Ragusino, Philippo de Moncellis, Jacobo Faysandi de Villanis [29]) gallicis et francigenis [30]) In quorum omnium evidentiam pleniorem presentes litteras sigilli nostri fecimus munimine roborari. Castrum autem nomine Stip supradictum, quod possidemus cum suis pertinentiis nobis et nostris successoribus retinemus, nec ad dimittendum illud pretextu juramenti predicti intendimus obligari. Datum ut supra, anno et die predictis.

Et nos, ad requisitionem carissimorum nostrorum, Karoli, Valesie, Alenconi, Carnoti, Andegavie que comitis [32]) germani nostri, et Philippi [33]) filii inclite recordationis principis Karoli quondam Sicilie et Hierosolime regis [34]) principis Tarentini, consagvinei nostri, nec non carissime neptis Katharine nate predicti germani nostri consortisque principis supra-

целе приморске земље, право и целокупно видили, које је садржало у себи ово што сљедује:

„Урош божијом милошћу краљ Далмације Хрватске, Диоклије, Србије и Рашке и господар целе приморске земље. садашњима за извесност а будућима за спомен; примисмо писмо најпревасходнијег господина, господина Карола, сина краља Франка, божиом милошћу императора костантинопољског, и управитеља Ромеја, свагда августа, целокупно, здраво, и од сваког подозревања чисто, печатом истог имратора на црвеном воску запечаћено, садржавајуће у себи ово што сљедује:

„„На част Богу и славној дјеви итд.““

„А ми Урош, горе речени краљ, видећи напред речено писмо, и пошто су нам изложили и ми смо прилежно разумели погодбе, уговоре и свезе, које су у наше име и у име наших наследника, учинили Марко и Трифун, наши прокуратори у прокураторско име, са господином Императором, и на које су се заклели на нашу душу и на своју, а и друга која су у наше име од речених наших прокуратора са реченим господином Императором уговарали и закључили, као што се у реченом писму садржи, одобравамо и потврђујемо изречно, и обећавамо нашом заклетвом коју смо лично положили, метнувши руку на света божија евађелија, да ћемо сва и свако посебно држати, испунити и невредимо извршивати, а наше наследнике, особито обвезујемо, да сва и свако горе речено одрже, испуне и невредимо сачувају.

Дато и чињено у чадорима нашим код Голикелана [27]) лета господња тисућа триста осмога, индиктиона шестог, месеца Јулија дана двадесет петог, у присуству племенитих људи : Павла од Томе, Трифуна Михаилова, грађана котор-

dicti [35]) dictas litteras publicasse et in formam publicam redegisse ad memoriam perpetuam futurorum. Predicti autem carissimus germanus noster et princeps, nec non Katharina, neptis nostra, predicte publicationi consenserunt et eam approbaverunt expresse et pro publicatis et in formam publicam redactis habuerunt; voluerunt insuper et consenserunt expresse quod dicte littere sic publicate et pro publicatis habite et in formam publicam redacte fidem faciant contra omnes, et specialiter contra eos et successores suos et causam habentes et habituros ab eis quantum tangit litteras antedictas, perinde ac si ipsa originalia exhiberi contingeret ac produci. Confessus que fuit dictus princeps coram nobis se a predicto germano nostro seu eius mandato originalia predictarum litterarum recepisse et etiam habuisse, promittens bona fide dicta originalia ce restituturum et redaturum predicto germano nostro aut Katharine consorti sue predicte aut eorum heredibus seu successoribus vel causam habituris ab eis, si et quando eorum inter erit seu interesse poterit ea habere; obligans quod ad hec se, heredes et successores suos et causam habentes et habituros ab eo bona sua et heredum et successorum suorum ad observantiam predictorum.

In quorum testimonium et perpetuam memoriam sigillum nostrum presentibus litteris duximus apponendum. Datum Parisiis, anno domini milesimo trecentesimo tertio decimo, mense Decembri.

Per dominum R. Ambianensem episcopum [36]), —Guido.

Facta est colatio cum originali per me.

Запечаћено великим краљевим печатом црвеним воском на зеленој и црвеној свили висећим.

(Archives de l' Empire J. 51 № 17 bis).

ских, магистра П. Дивита,[28] поддекана карнотског и магистра Јована од Монтелуцио, каноника вастинског, посланика и прокуратора реченог господина императора, примајућих и уговарајућих обећања и заклетве горе речене, у име свог господара напред реченог; Петра Квирина од већег дома, грађана млетачког, Марка Лукарића, грађана дубровачког; Филипа од Монцелла, —Јакова Фајсанди од Виланија[29] Француза из саме Француске.[30] — А ради подпуније известности свега тога дали смо ово писмо са крепошћу нашег печата утврдити. А тврдињу звану Штип горе именовану, коју ми притежавамо заједно са предјелом к њој принадлежећим, задржавамо за себе и за наше наследнике, нити желимо да нас обвеже гореспоменута заклетва као побуђење на то да је издамо. Дато као и горе, године и дана напред речених."

А ми по молби најдражијих наших, Карола Кнеза од Валоа, Алансона, Карнота и Анжуа, [32] рођеног нашег брата, — и Филипа, [33] сина славне успомене владаоца Карола, негда краља Сицилије и Јерусалима[34] кнеза од Тарента и нашег сродника, — а исто тако и најмилије синовице наше Катарине, ћерке горе реченог рођеног брата нашег а супруге напред реченог кнеза [35], — речено писмо објавили смо и уведосмо у јавну форму поради вечитог спомена будућима. А напред именовани најмилији наш брат рођени и кнез као и Катарина наша синовица, сагласили су се на речено објављење и изречно су га одобрили, и примили су га као објављено и у јавну форму уведено; осим тога желили су и сагласили су се изречно, да речено писмо тако објављено и за објављено примљено и у јавну форму доведено, чини сведочанство против свију, а посебно против њих и њихових на-

следника и против имајућих или имати будућих поверене њихове послове од њих, у колико се тичу напред реченог писма исто, тако као да се сам подлиник могао изнети на среду и показати. Још је речени кнез пред нама признао, да је он од реченог нашег рођеног брата или по његовом налогу, подлиник горереченогп исма примио и да га имађаше, у доброј вери обећавајући, да ће речени подлиник повратити и натраг датиречеисм нашем рођеном брату или Катарини својој супруги гореименованој, или њеним наследницима и прејемницима или имајућима од њих поверено то дело, ако икад год њима буде стало или могло буде стати за тим да га имају; обвезујући у смотрењу тога и себе и своје наследникеи од њега дела поверена имајуће или имати будуће, па исвоја и наследика и пријемника својих добра, да ће гореречена испунити. А ради посведочења и вечног спомена ових ми смо нашли да се овом писму дода наш печат.

Дато у Паризу; лета господња тисућ триста тринајестог; месеца Декембра.

Преко господина Р. епископа амбоаског [36] — Гвидо.

Сравнење са подлиником учинио сам ја.

(Запечатено великим краљевским печатом на зеленом воску, висећим о узицама од зелене и црвене свиле).

(Налази се у архиву цавства француског под J. 51 № 17 bis.)

ПРИМЕДБЕ.

1.

Ми Карол итд.

Карло Валоа, трећи син Филипа отважног родио се 12 Марта 1270, умро 16 Декембра 1325, пошто је сањао једно за другим да буде краљ арагонски, импе-

ратор истока, а за тим Немачке; одкуд је сљедовало, да су о њему говорили, да бејаше: син краља, брат краља [а.], отац краља [б.], стриц краљева [в.], а сам никад краљ.

а.) Филипа лепог, б) Филипа Валоа, који је наследио после Карла лепог, по примени салијског закона, в.) три сина Филипа лепог, који су владали један за другим после свог оца, а ти су: Лудвик, Филип други и Карло лепи.

2.

Божијом милошћу император костантинопољски итд.

Императорску титулу коју је Карло примио по праву своје вторе жене, Катарине Куртенејске, унуке последњег латинског императора константинопољског Балдуина II. и насљеднице његових права, потврдио му је оне исте године кад се оженио (то јест 1301.) папа Бонифације VIII. Међу тим у време кад је овај уговор подписан (у Марту 1308.) ова титула била је престала припадати му по правилу, јер је његова жена умрла два месеца пре тога (у Јануару) а право на царство, које бијаше са свим лично својство Катарине Куртенејске, прешло је на њену ћерку Катарину Валоа, којој њен отац Карло Валоа, бијаше само тутор и покровитељ.

3.

Магистра Гвилерма јавног бележника уљцинског итд.

Из овог места види се, да је Уљцин (Dulcigno) у приморју далматинском, био део непосредних држава Урошевих, и да се краљ налазио у том граду, кад је предато писмо веровано његовим посланицима Марку и Трифуну.

4.

„дати помоћ и потпору да освојимо и повратимо“ итд.

Кад је Карло Валоа узео за жену у 1301 год. Катарину Куртенејску, прва његова брига била је, да потражи снажне савезнике за то да би могао успети у својим потраживањама. У исто време кад је водио преговоре са Урошем,

он је обдржавао помоћу својих деловођа тајно дописивање са више управитеља провинција царства, који су исповедали да њега држе за свог законог владаоца, и који су се обећавали, да ће се за њега изјавити, како се лично појави у земљи. О овој ствари види у: Buchon. Recherches et materiaux pour servir á une histoire de la domination française dans les provinces démembrées de de l' empire grec aux 13. 14. 15. siécles. Paris 1840 1. partie pag. 49, једно врло занимљиво писмо Јована Мономаха, управитеља солунског, дато 1307. које се овако започиње: „Светли брате превисоког и пресрећног краља француског, мој свети господару и императоре константинопољски и целога царства грчког" итд.

5.

„против Андроника, исто царство заузимајућег" итд.

Ово је Андроник II. Палеолог; он је владао од 1282 године, и узео је за свог друга године 1291. свог сина Михаила, одрекао се престола 1330. да постане монах, а умро је две године за тим 1332.

9

„подвргавајући .... државу његову и сва његова добра што се овога тиче надлежности суда апостолске столице."

Ово је обични облик употребљаван у свима уговорима овог рода у средњем веку, којим је уговарајући владалац, предавао или је био сматран, као да је предао, своју државу и сва своја добра као јемство за тврду веру и за положену заклетву, међ руке независног и сувереног папе „који је у случају неизвршени обвезаности на себе узетих, имао право лишити га овиx на корист оштећене странке".

7.

Још су се заклели исти прокуратори .... на душу истог краља. итд.

Ову заклетву држали су за најсвечанију од свију, и њу су полагали само владаоци; отуд следује, да је и

ово један доказ тога, да су српски краљеви у то време били припознати од француских краљева и од других самовладалаца западне Европе, за владаоце имајуће сва права и преимућства, која су скопчана са краљевским достојанством.

8.

Племенитом мужу, господину Филипу кнезу од Тарента, сроднику нашем итд.

Овај био је четврти син Карла II. анжуског, краља Напуљског. Он се оженио године 1294. са Итамаром ћерком Нићифора, деспота Арте, која свеза донела му је, са насловом деспота знатна имања у Етолији. (види Пахимера, књигу II. страну 202). Кад је остао удовац, он је после узео за жену (год. 1313) Катарину Валоаску, ћерку Карола Валоа и Катарине Куртенејске, (види приметбу 35), умро је 26 Декембра 1332.

9.

Сроднику нашем итд.

Ако и неспоменемо свезе сродства, које су сједињавале кнезове од дома француског, са кнезовима Анжуским у Напуљу, происходећим од једнога млађег брата светога Лудовика, Карло Валоа и Филип кнез од Тарента били су сродници и по том, што је први имао за жену једну сестру Филипову, Маргарету, с којом је родио Филипа од Валоа.

10.

Ако би речени кнез Тарентски или његова браћа итд.

Ова предпоставка није никако била уображена, по причини потраживања, која је чинио један брат Филипов, Карло Мартел, на круну угарску, по праву њихове матере Марије сестре краља Ладислава, који је умро без деце 1290. Карло Мартел није никад узео у притеживање ове своје државе, које су прешле на Андрију III. али је он оставио једног сина Карла Роберта, реченог Шариберта, кнеза од Анжу, који буде при-

познат за краља угарског године 1308. (исте оне године, које је подписан и овај уговор) и који је сјајно владао до године 1342. У то време његове владе, 1318 године, јављају се ова два брата као учесници једног савеза, који је хтео подчинити Србију господарству свете столице римске.

11.

Да ми у овом сами нашу вољу извршимо итд.

Овај услов заслужује пажњу. Карло неће да се у овој ствари управља по казивању Урошевих посланика, он сам пошље своје изасланике у сама та места, да се увере о стању ствари; па ако то неби било у свему такво, као што су га посланици представили, даровање (које и јесте главна точка целог уговора;) моћи ће бити опозвано. — Лукави Валоа, који је лако предпостављао лукавост и код других, исти је онај, о ком је Данте рекао: „да је Флоренцији провалио трбух", па је он поступио у овом послу тако, да не само не буде он обманут, него да могне сам преварити свога савезника, ако то буде могло бити доцније.

12.

„једину своју ћерку именом Зорицу" итд.

Мислимо да је ово име у латинском тексту погрешно стављено: „Zarizam", а да ће то бити вероватно *Зорица;* за ову ћерку Милутинову, коју је родио као што се у овом акту каже са својом законом супругом Елисаветом, досад родословље краљевског дома Немањића није знало, нити има колико нам је познато у нашим или страним летописима трага о њој,— него нам је тек овај акт за њу донео прву вест.

13.

Коју је родио са Елисаветом, својом законом супругом итд.

Ова друга жена Милутинова била је ћерка Андреје III, краља угарског. који владаше од 1290 — до 1301. а удала се за Уроша Милутина 1271 године.

14.

даде за закону жену Каролу нашем сину итд.

Овај Карло био је млађи син Карла Валоа, од њега су произашли, као свог оснивача војводе д' Алансон—а.

15.

ако виде да се речени краљ доиста ..... вратио к јединству и послушности свете цркве римске. ..... као што се нудио.... легатима исте цркве, који су ..... по молби истог краља нарочито к њему послати били итд.

По овом је почетак изишао од самога Уроша, и на његово поискавање послала је света столица своје посланике у Србију; а краљ је изречно изјавио пред њима своју намеру вратити се у крило цркве римске. Овим се потврђује потпуно то што Давидовић у својој историји вели: „да је 1304 Урош Милутин постао ревностан савезник Папин; („1304 године почне се Милутин Папи привољавати.") Ми видимо исто тако кроз цело то време не само српске него и бугарске краљеве (Јоаникија са Инокентијем III.) па и саме цариградске цареве (Михаила Палеолог са Григоријем III.) показивати вољу приближити се к светој столици. Али то није било ништа друго него само једна досетка, коју је њима политична нужда тренутка налагала, а како су ову нужду скинули с врата, скинули су и образине. Тако је учинио и Урош, који је гледао да се одржи у добром сношају с папом дотле, докле је Карло Валоа настојавао да изврши своје намере, докле се од њега Урош могао нечему надати или бојати. Али кад је видео да је са свим оставио те планове, он је прекинуо све преговоре, изговарајући се: „да он несме од свог брата Драгутина и од своје пунице Јерине, прећи у католичко вероисповедање." Види Давидовића историју стр. 65.

16.

Просек био је град негде у Старој Србији.

17.

Земља Овчие поулие итд. *Овчије поље* звала се горња Македонија од кланца Качаника до реке Брегалнице.

18.

Тврдиње зване Штип; Штип је стара развaљена тврдиња, а до ове и сад варошица крај реке Брегалнице у горњој Македонији, турски Ушћуб.

19.

„*Земља Дебер,*“ јесте садашња Дибра горња и доња у горњој Албанији.

20.

„*До реке Маат*“; Маат река тече у горњој Албанији у пределу албанског или арнаутског племена Маати, које је једно од најсилнијих и најратоборнијих племена Шкипетарских, лежи између предела Миридита, Тиране и Дибре у средини, има као неку чаршију у месту Зоголу а може имати до 50.000 житеља.

21.

„*Земља Кичане*“ биће Кучи или Кучани, садашњи предео и племе код Црне горе простируће се од највише у полуострову трачком планине Кома према скадарском блату.

22.

„*До међа Хокерије*“ биће садашња *Гогарија,* а то је горња или северна Албанија где обитавају Албанези звани *Гоге,* и разликујући се од јужних или доњих Албанеза званих *Тоске,* дакле земља од Скадра к југу лежећа.

23.

„*до краљевства Славоније;*“ под општим именом *Славоније* разумевају се у средњем веку у најширем смислу у обште све земље у којима живе јужни Словени, а у тешњем смислу Далмација, Хрватска, Славонија и Босна; овде ће се разумевати најјужнији део Далмације.

24.

„*Опатство Лиљана*“ близу Мелина вароши француске, недалеко од Париза био је манастир у ком се особито

радо бавио краљ Лудовик свети. Ту су нашли његова правила и типик; сад нема од ње више него неколико одломака зидова. (Два километра од тих развалина лежи гробље села Мее, где је сахрањен бивши кнез и господар Молдавије Грегор Ђика који је умрьо ту у замку Меескoм 1857).

25.

Господина Лудовика сина краља франачкога. итд. Ово је Лудвик син краља францускоґ Филипа лепог кнез од Евреза, — са господом којих имена глас француски: Арпен Даркери; Жан де Гре, Гилом ди Перш, Албер Филгон де Плезанс, и Жан де Монтлик.

26.

Господина Климентије папе V. Овај папа створ или креатура краља Филипа лепог, био је јако умешан у предузимања против Константинопоља, којих коначно извршење закључено би (поред многих других послова који су том краљу Филипу много више на срцу лежали; као као што је на пример било дело са редом темпларским). На састанку држаном у Поаћиеру у пролеће 1307. год.[1]) и доиста један писмени споменик, дат у месецу Августу исте године показује нам Карла Валоа, погађајућег се са неким Аленом де Монтандр, кавальером, који се обвезао да ће га пратити „на његовом путу скорашњем у Романију, он, један каваљер, и шест штитоносаца племићских људи, добро наоружаних и на добрим коњима; и то за плату од 4000 златних флорина на једну целу годину; урачунавши у то и одлазак и повратак". И тако имало је шест до осам месеци највише бити доста за освојење. Смрт Катарине Куртенееске у самом почетку следујуће 1308 године обуставила је та предуготовљења, али за то није остављен и сам пројект, као што посведочава и уговор, закључен у Марту са посланицима краља Уроша.

---

[1] Види о tom H. Martin, Histoire de France tome V. pag. 46-

Примедбе к одобрењу овог уговора од краља Уроша.

27. „*Голикелан*"; ово ће по својој прилици бити какво место у *Голаку* планини, ако није *Гилан*, или *Гњилан* као што тамо народ каже, — и тада би зар било *Голикелан* изопачено од *Голак гњилан*, где имају заиста и сад развалине и старе тврдиње, код које се могао онда краљ Урош у табору под чадорима бавити, где је и ова ратификација издата.

28. *Магистра П. Дивита.*; овај звао се француски: Maitre P. Le Riche, и био је поддекан капитула у Шартру.

29. Ови се француски пишу: Филип де Монсо, и Жак Фајсанд де Вилен.

30. Под именом *Галлици* у средњем веку разумевали су се житељи свију оних провинција што су сачињавале феудалну краљевину францускуу; а реч *Францигене* означавала је посебно житеље оних провинција које су непосредно биле подчињене власти краља, као што је *Л'* Ил де франс.

31. Филип лепи краљ француски владао је од 1284. до 1313 године.

32. Карло млађи брат Филипа лепог добио је за свој део за уживљење или апанажу кнежине Валоа, Алансон, Деврé, и Анжу.

33. *Филип кнез* од Тарента, види о овом примедбу 8.

34. *сина славне успомене владаоца Карола, негда* итд. Карло краљ Сицилије и Јерусалима, доиста дао се као такав крунисати од Папе Николе VI. у вароши Ријети у Мају 1289. године, а умрьо је 1309.

35. *а тако и најмилије синовице наше Катарине — — — супруге напред реченог кнеза* итд.

Катарина Валоа, рођена из брака Карла Валоа са Катарином Куртенéеском била је синовица Филипа лепог. Она се удала 30 Јула. исте године 1313 за Фи-

лица кнеза од Тарента и пренела је на њега део сво. јих права као наследница Куртенејска; а умрла је 1336 године, неколико година после свог мужа,

39. Ambianensem episcopum, то је садашња варошица Амијан у Француској.

БИБЛИЈОГРАФИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

С ДОДАТКОМ ОНОГА ШТО СУ СТРАНЦИ О НАМА ПИСАЛИ

за 1869 годину.

Саставио

СТОЈАН НОВАКОВИЋ.

---

1. ARÈNE CHARLES. Littérature française. Cours abrégé destiné a la pratique de la langue française dans les classes supérieures des écoles serbes. Par —— —— professeur de littérature française a l' academie princière de Belgrade. Ouvrage approuvé par la commission scolaire. Précédé d' une notice sur l'origine et la formation de la langue, ainsi que sur les phases qu'elle dut traverser avant de se constituer définitivement. Accompagné de notes serbes pour en faciliter la traduction. Belgrade 1869. На 8-ни 3 л. 208 стр. и 1 л.

2. АРСЕНИЈЕВИЋ ВЛАДАН. Очеви и деца. Роман Ивана Тургењева. Превео —— —— Прештампано из „Јединства." У Београду у држ. штампарији 1869. На 8-ни 1 л. и 216 стр.

   Из „Преходнице" у Пешти.

3. БАЛАИТСКИ ДИМИТРИЈЕ. Латинска синтакса за гимназије и полугимназије. По разним aукторима написао —— —— професор лат. језика у гимн. београдској. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена је 7 гроша чарш. У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 2 л. 162 стр. и 1 л.

4. БЕСЕДА, којом је Његова Светост патријарх србски Самуил Маширевић отворио србско-народни сабор 2. Јуниja 1869. у Карловцима, фолио 3 стр. Прилог к бр. 165 „Видова-дана."

5. БИБИЋ ПАВАО. Баштован и воћарство. Кратко и поњатно наставлење знања, о обделавању зелени и каламлењу дрва понајвише из собственог искуства описан и први пут на свет издан од —— —— свештеника Меленачког, а по други пут верно оригиналу са неким додатцима и новијим правописом прерадио и љубитељима земљерадиности и воћарства ȣ руке предаје Никола Панић београдски поштар. Друго издање. Београд, штампарија Николе Стефановића 1869. На 8-ни 148 и XXVIII. стр. са литографисаном сликом.

6. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике за ученике средњих школа. Написао —— —— Свеска прва. О гласовима и речима. Четврто издање. 1869. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 16 стр.

7. БУКВАР за основне српске школе. Цена 1 гр. чарш. У Београду у државној штампарији 1869. На 16-ни 72 стр.

   Први буквар наштампан у Србији новим правописом. Ја сам га добио у руке 11. Априла 1869 године, а то је био један између првих ексемплара.

8. БУКВАРЪ за србска училишта. У Бечу. У ц. кр. накладн училиштныхъ кньига 1869. У Бечу. Печатано кодъ Карла Горишека. На мал. 8-ни 89 стр.

9. ВАЛЕНТА ЈОВАН ДР. Београдска болница у години 1868. (Прештампано из „Видова дана"). На 8-ни 32 стр.

   У Београду у држ. штампарији 1869.

10. ВАЛТРОВИЋ М. Неколико речи о новом уређењу техничне школе у великој школи београдској. Од

—— —— архитекта и професора у београдској реалци. Београд. Штампарија Николе Стефановића 1869. На 8-ни 16 стр.

11. ВИДАКОВИЋ МИЛОВАН. Кассія царица, или травезиранъ Октавіянъ. Романтичка повѣсть. Сочиненѣ ——. Препечатао Илія К. Анђелковићъ књигопродавацъ. Съ еднимъ дрворезомъ. У Београду: Штампарія Николе Стефановића 1869. На 8-ни 192 стр.

12. ВИТКОВИЋ ГАВРИЛО. Практична рачуница за рачуне са просторским количинама и поука о мерама, новцима и оцени разних ствари угађана за школску потребу. Саставио —— —— професор у београдској вел. гимназији. Са литографисаном таблицом. Одобрила школска комисија. Цена је 15 гроша чарш. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 4 л. 128 стр. и 156 стр. таблица бројних.

13. ВОЂА к физикалном земљовиду Европе. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 31 стр.

Иде као објашњење уз велику физичку карту Јевропе рађену по Сидову. Овим је послом управљао и овога вођу написао г. М. Миловук. Планиглоб и Азија изађоше 1870.

14. ВОЈИНОВИЋ Б. ЈОВАН. Српске народне приповијетке. Скупио и на свијет издао —— ——. Београд, штампарија Николе Стефановића 1869. На 19-ни 111 стр.

15. ВУКАШИНОВИЋ АНТОН. Наука о дударству, бубарству и свиларству, којим наши сељани, сиромашнији занатници, жене им и дјеца „за кратко вријеме велик добитак стећи могу.“ По многољетном властитом искуству и с обзиром на штедњу времена, посла и трошка издао, и с кратким напутком о воћарству и пчеларству издао —— —— надзорник свиларства сл. жупаније вировитичке и члан више трговачких и свиларских друштва. Треће помножено

издање. Цена 80 новчића. Право превода издаватељ си придржаје. У Новом Саду, печатња Игњата Фукса 1869. На 8-ни 1 л. 83 стр. и 1 л. Са сликама.

16. ВУКОМАНОВИЋ М. АЛЕКСАНДАР. Полазак на Цариград или Смрт цара Душана. Жалостно позорије у три радње. Од —— ——. У Београду. У држ штампарији 1869. На 16-ни 2 л. 6 стр.

17. ВУЧЕТИЋ ИЛИЈА. Дим. Од Ивана Тургењева. С рускога превео Илија Вучетић. У Пешти. У штампарији Виктора Хорњанскога. 1869. Други наслов: Збирка одабраних превода. Издаје „Преходница" II. Дим. Од Ивана Тургењева. На 8-ни XVIII 1 л. и 291 стр.

18. ГАВРИЛО ВЛАДИКА. Беседа светога Василија у спомен четрдесет мученицима. Спремио за штампу су два прилога —— ——, а издао: Андрија Станковић, пенз. писар полиције београдске. У Београду, у штампарији Николе Стефановића 1869. На 8-ни 91 стр.

Од споменута два прилога први је: Шта вели Шилер за прво друштво човечанско, а своје мисли казује по Мојсију, а други о црквеном појању и певцима.

19. ГЛАСИ из Србије о распри карловачког сабора 1869. У Београду у држ. штампарији 1869. На 12-ни 136 стр.

Чланци из „Видова дана" прештампани.

20. ГЛАСНИК српског ученог друштва. Књига VIII. Свеска XXV старога реда. С једним литографисаним снимком. 1869. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 2 л. 387 стр.

—— Свеска XXVI. Књига IX нов. реда. На 8-ни 2 л. 308 и XXIV стр.

21. (ГЛОГИЋ ФИЛИП.) Ручник за грађански законик. Спомоћна књига за свакога парничара, а нарочито за обштинске судове израдио Ф. Г. у Београду у

штампарији Николе Стефановића 1869. На 8-ни 45 страна.

22. ГРУЈИЋ ЈЕВРЕМ. Живот Андрије Стаменковића. Описао ——— ———. Прештампано из подлиска „Јединства". У Београду у државној књигопечатњи 1869. На 8-ни 2 л. 75 стр.

23. GUNDULIĆ IVAN. Djela ——— ——— Različite pjesni. Drugo izdanje. Tiskom i nakladom A. Jakića u Zagrebu. 236 стр.

24. ДАНИЛОВИЋ ЉУБОМИР. Природне опсене свију времена и народа. У великој збирци најлепших, најзнаменитијих и најпоучљивијих вcase пojava из физике, хемије и т. д. По Филаделфи, Бошку, Петроежу, Делберу, Бекеру и другима. Написао Ц. К. Лајшнер. А по жељи и труду своме милом роду ——— ———. У Београду, штампарија Ник. Стефан. 1869. На 8-ни VIII и 144 стр.

25. ДАНИЧИЋ Ђ. Облици српскога или хрватскога језика. Написао ——— ———. Пето издање. У Загребу у штампарији Драгутина Албрехта 1869. (други наслов: Граматика српска или хрватска. Написао——— ——— Дио III. Облици. У Загребу у штампарији Драгутина Албрехта 1869.) На 8-ни 2 л. 120 стр. и 1 л.

26. (ДЕСПОТОВИЋ ПЕТАР.) Честитке о имен-дану, новој години и крсном имену. За школску и другу децу српску израдио П. Д. У Сомбору. Тискано код Андрије Вагнера у Сомбору. На 16-ни 80 стр.

27. ДИМШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Поштанска књижица за год. 1869, изражавајућа свима високопочитаемима добротворима, найсрдечние желѣ, на ново лето, од ——— ———, писмоноше. Штампаріа Игнята Фукса у Новом Саду. На мал. 8-ни 16 стр.

28. ДІОНУСІЙ милости божијом Архијепископ Сарајевски и Митрополит босански (окружница од 1 Јануара

1869. свештенству и општинарима у Босни) На фолију на 1 л. У Сарајеву.

29. ДРАГАШЕВИЋ. Песме. Певао —— Браничевац. Потпуно издање. У Београду, у државној печатници 1869. На 16-ни 4 л. и 200 стр.

—— ДРЖАВОПИС СРБИЈЕ, гледај Јакшић Владимир.

30. ДРУГА ПОСЛАНИЦА браћи Србима у Бачкој, Банату и у осталој Угарској, од средиштног бирачког одбора србског у Н. Саду. Febр. послед. у еписк. шт. Потписани: Ђорђе Новић, пред.; др. Свет. Милетић известитељ; Свет. Ивковић перовођа. На фол. 1 л. Разаслато поред „Заставе."

31. ДУСЛ ЈОСИФ. Ботаника. Саставио је за средње школе —— —— професор полугимназије шабачке, Са 48 слика у тексту. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 1 л. 73 стр. и 1 л.

32. ДУЧИЋ Н. архимандрит. О српској општини у Трсту. (Прештампано из Гласника српског ученог друштва XXVI у Београду у држ. штампарији). На 8-ни 19 страна.

33. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Путничке црте —— —— Књига друга. Гмунденско језеро. Крагујевац У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 3 л. и 149 стр.

Прва књига изашла је 1865. „Гмунденско језеро" штампано је најприје у подлиску „Србије", а „Крагујевац" у „Српском омладинском календару за 1869 год."

34. ЖИВОЈИНОВИЋ М. Смрт Вукашина краља. Драма у пет радњи. Написао —— ——. Издала књижара Велимира Валожића. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1869. На 8-ни 95 и 8 стр. уписника.

Чини шесту књигу В. Валожића „Забавне Читаонице". Дјело је посмрче пишчево.

—— ЗАБАВНА ЧИТАОНИЦА В. Валожића, гледај Живојиновић М.

35. ЗАКОН о условном одпуштању криваца из казнителних заведења од 3. Јуна 1869. На 8-ни 31 стр. и једна таблица. (У Београду у државној штампарији, државно издање).

36. ZAKONIK članakah zakonskih od godine 1867 i 1868 na saboru ugarskom donešenih i previšnjom sankcijom providjenih 10 Prosinca 1868 u predmetu zajedničkih posalah tičućih se kraljevah Hervatske i Slavonije i kraljevine Ugarske. На 4-ни 184 стр.

Не стоји гдје је штампано, а ишло је као „Prilog službenoga lista „Narodnih Novinah."

37. ЗБОРНИК закона и уредба издани у књажеству Србији од почетка до краја 1869 године. XXII. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 2 л. и 94 стр.

38. ЗДРАВКОВИЋ Ј. СВЕТ. Вечити Јуда Евг. Сиа. У Београду у штампарији Н. Стефановића. Излазио и разашиљао се у табацима. Ове године је цијело издање довршено.

39. ЗЕМЉОВИД Европе за српске школе. Дужина 58, а ширина 48 палаца, литографисан с бојама. У државној литографији у Београду.

По Сидову штампано под редакцијом г. М. Миловука.

40. ИГЊАТОВИЋ ЈАКОВ. Чудан свет. Роман. Написао —— —— (Прештампано из „Данице" за 1868 и 1869. годину.) У Новом Саду. Печатња Игњата Фукса. 1869. На вел. 8-ни 1 л. и 102 стр.

41. ИЗВЕШТАІ о великоі гимназіи србске православне обштине у Новоме Саду. За школску годину 186⁸/₉. У Новоме Саду у Платоновоі штампаріи. 1868. На 8-ни 30 стр.

42. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1868 годину главној скупштини читаонице 2. Марта 1869 године. На 8-ни 13 стр. У држ. штамп.

43. IZVJEŠTAJ o stanju Matice ilirske od 1. siečnja 1865 do 31 prosinca 1867. U Zagrebu 1869. Tiskom Antuna Jakića. На 8-ни 26 стр.

44. ИЗВЕШТАЈ о стању фонда уједињење омладине српске. Предлаже га четвртој скупштини уједињење омладине српске А. Хаџић, председник годишњег одбора. У Новоме Саду, платонова штампарија 1869. На 8-ни 32 стр.

45. ИКОНОСТАВ са кратким описом свију празника наше православне цркве намењен србској дечици. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 36 ст.

46. ИСКРЕНА РЕЧ у своје време. Пре рештаурацвје магистрата године 1869. Од једног новосадског грађанина. Брзотиском Игњата Фукса у Н. Саду. 1869. На 16-ни 16 стр.

47. JAGIĆ V. Podmladjena vokalizacija u hrvatskom jeziku. Napisao ——, pravi član jugoslavenske akademije u Zagrebu, dopisni član srpskog učenog društva u Biogradu i carske ruske akademije nauka u Peterburgu. Preštampano iz IX knjige „Rada“ jugoslavenske akademije. U Zagrebu 1869. Štamparija Dragutina Albrehta. На 8-ни 1 л. 91 стр.

48. (ЈАКШИЋ ВЛАДИМИР) Државописъ Србіе (Statistique de la Serbie). III свезска. Из статистичногъ одѣленя министерства финансіе. У Бѣограду у княжеско-србской печатньи 1869. На 4-ни 2 л. 123 и XXXXIX стр.

Реферат од Ж. Жујевића у „Србији“ од 1869, бр. 107, 108, 109 и 110. Послије је била тијем поводом јавна пријепирка у вел. школи у два пута. О томе су и неки ђаци писали 1870 једну брошурицу. Кратки извјештаји могу се наћи у новинама. Ваљана критика од дра П. Матковића у Radu akademije jugosl. knj. XI.

49. ЈАНКОВИЋ МЛАДЕН. Министарство војно. Радецкога ратни упут за пешадију, коњицу и артиљерију.

По налогу господина министра војнога израдио на србски —— —— штабни поручик. У Београду, у државној штамп. 1869. На 8-ни 4 л. 549 стр. са 8. листа таблица литографисаних.

50. ЈОВАНОВИЋ ПЕТАР. Усамљена душа. Од —— —— У Београду у државной штампаріи 1868. На 8-ни. 52 стр.

51. ЈОВИЧИЋ ЖИВОЈИН. Пећине (Катакомбе). Прича из првих векова хришћанствá. Посрбио ђ. —— —— катихета београдске гимназије. У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 3 л. 312 стр.

52. ЈОСИЋ ДИМИТРИЈЕ. Ко греши роб је греху. Приповетка Фр. Хофмана. Посрбио —— —— учитељ IV. разреда гл. мушке школе у Новом Саду. У Новом Саду. У штампарији Игњата Фукса. 1869. На 16-ни 100 стр. и VII стр. уписника (свега 462) све из Аустрије.

53. **КАЛЕНДАРИ.** —— РУЖИЦА, Календар за 1869. Година 42-га. У Н. Саду код Иг. Фукса.

54. —— НАРОДНИ КАЛЕНДАР. С две слике. За 1869. У Н. Саду код Иг. Фукса.

55. —— ГОДИШЊАК. Велики календар за просту год. 1869. Година XX. У Новом Саду. Издаје Платонова књигопечатња Са 4 дрворезне слике на 4-ни 80 стр.

56. —— ЛАСТА. Мали календар за просту 1869 год. XX. година. У Новом Саду. 3 таб. заједно с кален даром на 16-ни.

57. —— СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛИКО-БЕЧКЕРЕЧКИ календар за просту годину 1869. Година XII. У Великом Бечкереку. Штампа и издаје Франц Павле Плајц.

58. —— КАЛЕНДАР СА ШЕМАТИЗМОМ КЊАЖЕСТВА СРБИЈЕ за просту годину 1869. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 104 стр. и 4 л.

59. —— ЛѢТО Србско-народни календар за просту годину 1869. Издаје књижара А. Доброводјевића. Година IX. У Београду у штампарији Ник. Стефановића На 8-ни.

60. —— ЉУБИЋЪ. Србско-народни календар за просту год 1869. Издаје Еремія Обрад. Караџић. Година VI. У Београду, Николе Стэфановића штампарія На 8-ни.

61. —— ОРЛИЋЪ. Црногорски годишњак стари и нови, за просту годину 1869. Уредио Ј. Сундечић. V. година На Цетињу у државној печатњи. На 8-ни 64. стр

62. —— ЗЛАТИБОРЪ. Србско-народни календар за просту годину 1869. Од Антонія Живановића. Година IV. У Београду, на 8-ни 1 таб.

63. —— СРПСКИ ОМЛАДИНСКИ КАЛЕНДАР, за просту годину 1869. У Новоме Саду, Платонова штампарія. На 8-ни 12 л. и 156 стр.

64. —— ВОСТОК. Календар за 1869 годину. Год. II. Издао В. Ђемец. У Н. Стеф. штамп. У Београду.

65. —— СВЕТЦОСЛОВ. Издао Илија К. Анђелковић. У Београду.

66. —— МАЛИ БЕОГРАЂАНИН. Издала књижара В. Валожића у Београду.

67. —— ЗВЕЗДАР. Издала књижара Иг. Фукса у Н. Саду.

68. —— ЮГО-СЛАВЕНСКІЙ ЗАБАВНИКЪ ВЕНАЦЪ НАГРАДЕ. Година II. Календаръ за просту годину 1869. Издае и уређуе Милошъ Милисављвићъ. У Београду. Штампарія Николе Стефановића. Са 3 дрвореза, 208 стр. на 8-ни заједно с уписницима,

69. —— САМОКАЗЪ, календар за просту годину 1869. (Своина Ј. Филиповића) II. год. У Београду у држ. штамп. На 16-ни.

70. —— СРЕМСКИ КАЛЕНДАР. Издаје књижара Ваґнерова у Вуковару. На 8-ни.

71. —— ПРВИ БОСАНСКО-СРПСКИ КАЛЕНДАР. За просту годину 1869. Уредио и издао Јован Џинић. У Сарајеву, у бсcанско-вилајетској штампарији. На 8-ни 1. л. и 58 стр.

Ово је садржај тога календара: таблица паскалија, духовни и црквени достојанственици свете источне цркве у Босни; вашари и пазари; пошта; о телеграфу; разговор свештеника с Хришћанима о томе да не ваља говорити срамне ријечи (преш. из Омладинског календара) противу пијанства (из Шк. Л. од дра Натошевића); ко подиже школу у очима народа од Н. Вукићевића (прешт.) Љетопис; о седам вселенским саборима; образци известија давајући од пароха своме протопресвитеру, за получење, за вјенчања; исповједно писмо, које даје духовник имајућем се рукоположити; Савјет мајстора терзијског у Сарајеву, при тестиру али произвођењу калфе за мајстора; душевно љекарство.

72. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za godinu 1869. Uredio Gj. Stj. Deželić. Tečaj VI. Sa slikom pokrovitelja i pravih članova] jugosl. akademie. U Zagrebu. Nakladom Lavosl. Hartmana 100 стр. календарскога садржаја и 104 стр. и 1 л. књижевнога дара.

73. —— ZAGREBAČKI ŠOŠTAR knjižare Županove, tiskom Drag. Albrecta мали.

74. —— ZAGREBAČKI ŠOŠTAR knjižare Županove veliki

75. —— NOVI ZAGREBAČKI ŠOŠTAR. Za puk. S dodatkom poučno-zabavnim za prostu godinu 1869, ili tako zvani „Novi zagrebački šoštar." Treći tečaj. U Zagrebu. L. Hartman.

76. —— NOVI VARAŽDINSKI KALENDAR za god. 1869. U Varaždinu kod Platzera i sina.

Има нешто и забаве.

77. —— JEFTINI PUČKI HRVATSKI KALENDAR za3g. 1869. Nakladom L. Hartmana kod Bokau-a u Zagrebu На 8-ни стр. 104.

78. —— KOLEDAR hrvatskoga pjevačkoga društva „Kolo" za god. 1869. Tečaj I. Sa slikom predsjednika g. Mije Krešića. U Zagrebu tiskan slovi Drag. Albrechta на 16-ни 7 таб. и 84 стр.

79. —— NOVI i STARI KALENDAR SLAVONSKO-OSIJEČKI Troškom knjižare K. Lehmana u Osieku. Za 1869. На 8-ни 45 стр.

80. —— KOLEDAR HRV. SLOVENSKOGA GOSPODARSKOGA DRUŠTVA za 1869. Uredio Pet. Zoričić. U Zagrebu.

81. —— KOLEDAR MATICE DALMATINSKE. Uredio Stj. Buzulić Izdala Matica dalmatinska. U Zadru. На 8-ни 182 стр.

82. —— BUNJEVAČKI KALENDAR za prostu godinu 1869. koja ima 365 dana. II. U Subotici, tiskano kod Karola Bittermana. На 4-ни 6 лист. 28 стр.

83. КАРАВЕЛОВ ЉУБЕН. Је ли крива судбина? Приповетка —— ——. Први део: из београдског живота. У Новом Саду Платонова штампарија 1869 На 8-ни 1 л. и 78 стр.

Пгештампано из „Матице" 1868 г.

84. КАРАЏИЋ ОБРАД. ЈЕРЕМИЈА. Црногорска вила или пјесма о почетку војевања Црне Горе с Турцима у хиљади и осмој стотини у педесет и другој години. Трошком својим сачинио и уз гусле спјевао —— —— ——- старином из Херцеговине из Дробњака и сусјед црногорски јунака а насељен фамилијом у Србију у окружију подринском у Јадру у селу Тршићу. У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 32 и 2 стр.

85 КАЧИЋ АНДРИЈА. Српске народне јуначке песме, спеване од —— —— Издао трошком Х. А. О.

II. У Београду 1869. Штампарија Николе Стефановића. На 16-ни 128 стр. и слика Ђорђа Кастријотића Скендербега.

86. KLARIĆ GJ. Srce. 300 izvornih čestitaka. I. U Varaždinu 1869. Rad VIII. 220.

87. (KOSTRENČIĆ I.) Uspomena na Mirka bar. Ožegovića Barlabaševačkoga, biskupa senjskoga i modruškoga ili krbavskoga. U Beču код о. о. Mechitarista. Ни 8-ни 34 стр. са сликом.

88. КЊИГЕ ЗА НАРОД. Издаје Јосиф Кароли закупник Платонове штампарије.
I. Стеван Немања.
II. Свети Сава
III. Кнез Михаило.

Сигурно се намјерало да се тако изда већа колекција бијографија; али је за сад на овоме остало.

89 KRVAVA KNJIGA ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga po XX. Za krst častni. Zagreb. U naručbini knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) 1869. На 8-ни 71 стр.

О издању се старао Велимир Гај.

90 LJUBIĆ KAŽIMIR. Hrvatski perovodja, to je sbirka oglednicà svakovrstnih poslanica, družtvenih i trgovačkih; trgovačkih razbroja; pravničkih pisama; uredovnih spisa, za urede državne, obćinske i svećeničke, za stranke i za oblasti; k tomu kazalo po slovu i po predmetu, i riečnik neobičnijih naziva. Napisao —— —— Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Zadar tiskom narodnog lista 1869. На 8-ни 4 л. и 507 стр.

91 LJUBIĆ SIME. Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Na podučavanje mladeži nacrtao prof. —— ——. Knjiga II. Riečki Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod. 1869. На 8-ни 587 стр.

92 LJUBOJEVIĆ LIEBALD JULII Dr. Groblje i pokop poleg poviesti i prava. Napisao —— —— —— prisjednik

duh. stola, profesor crkv. poviesti itd. u Djakovu. S dozvolom preč duh. stola Djakovačkoga. U Osieku tiskom Vatroslava Medersickoga 1869. На 8-ни 4 л. и 111 стр.

93 МАКСИМОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Буквар и читанка нотног певања за школе. Написао ——— ——— капелник српског народног позоришта. Свезка 1. Бр. 1. Задржавам право умложавања за се. У Новоме Саду, литографија Игњата Фукса 1869. На вел. 8-ни 7 стр.

94 МАЛЕТИЋ Ђ. Посмртна слава кнеза Мијаила М. Обреновића III. погинувшег у Топчидеру 29. Маја 1868. Слика из народног живота. Написао ——— ———. У Београду у правит. књигопечатњи 1869. На 16-ни 8 л. 77 стр.

Критика од Кујунџића на представу и дјело у „Србији" бр. 130. Малетић одговарао брошурицом у 1870, која је раздавана по кавaнама београдским.

95 MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Kratko prirodoslovje. Za mladež pučkih učionah. Sastavio ——— ——— ——— Sa 36 slikah. U Zagrebu 1869. Troškom spisateljevim. На 8-ни 63 стр.

96 MARIK V. Ivana Kopeckoga prirodoslovje za pučke, obrtničke i višje djevojačke učione. S českoga preveo ——— ———. U Zagrebu, tiskom A. Jakića. Sa 166 слика. На 16-ни.

97. МАРТИНОВИЋ М. САВА. Женидба Александра Александровића престолонасљедника руског 1866. Спјевао ——— ——— Црногорац, бивш. капетан кнежевске гарде у Црнојгори. На Михаилов дан 1868. У Загребу. Печатано код А. Јакића. На 8-ни 56 стр.

——— MARULIĆ MARKO. Pjesme. Гледај Сакцински Кукуљевић Иван.

98. МЕДОВИЋ АЋ. др. Мале хируршке услуге и прва помоћ у повредама тела за изучене бербере у кне-

жевини Србији. Написао —— —— —— Прегледала и одобрила школска комисија. Са 171 дрворезном сликом. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни IX и 411 стр.

99 МЕМОРАНДУМ, који је Њ. Св. патријарху опремио одбор православније општина Бококоторски. На фол. 1 л. у 3 ступца.

100. МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Криминална библиотека знатних кривичних дела из свију европских народности од д-ра права Х. Темме. С немачког превео ——— ——— правник. У Београду у штампарији Николе Стефановића 1869.

Свеска VII. Шардлота Кордај стр. 423—472.

Свеска VIII. Завера Орсинијева. У Земуну код Сопрона 473—526 стр.

Свеска IX. Капетан Доан (Французи у Алгиру) под губилиштем 527—584. стр.

101. МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Убиство Марата. Историјска прича из франц. револуције. По Темму превео с немачког ——— ———. Београд, штампарија Николе Стефановића, 1869. На 8-ни 1 л. 50 стр.

Спореди Криминалну библиотеку, 7 свеску, Шарлота Кордај. Једно исто, само што је прештампан насловни лист и замотано је у друге корице.

102. МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Завера Орсинијева противу Наполеона III. По Темму. С немачког превео —— —— правник. У Земуну И. К. Сопронова књигопечатња. На 8-ни 54 стр.

Као и нумера 101.

103. МИЈАТОВИЋ ЧЕДОМИЉ. Наука о државном газдинству или наука о финансији по Лоренцу, Стајну и другима. Написао —— ——— У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 8 л. 590 стр.

104. МИЈАТОВИЋ ЧЕДОМИЉ. Кратка наука о државноме газдинству или наука о финанцији. За шири читалачки круг написао ——— ——— У Београду, у

државној штампарији 1869. На 8-ни VIII и 152 стр.

Пок. Ж. Жујовић писао је критику на ово дело, штампану у „Србији“ при крају 1869, а завршену у 1870 2 бр. „Србије.“ На ту је критику одговарао Ч. Мијатовић у „Видову дану“ 1870, а њему Ж. Жујовић у „Србији“ исте године бр. 36, 37.

105. MIKULČIĆ MIRKO Dr. Encyklopaedija právo- i državoslovnih znanosti. Prvi dio. Encyklopaedija pravoslovnih znanosti. Sastavio —— —— bilježnik slob. i kr. grada Zagreba i namjestni učitelj na ovdašnjoj kr. právoslovnoj akademiji. Zagreb. Tisak štamparne Dragutina Bokana 1869. На 8-ни 140 ст.

Изашао је и други дио, год. 1870

106. МИЛЕНКО. Песме. Спевао их Миленко. I део. У Бечу из тискарне Л. Соммера и друга 1869. На 16-ни 223 стр.

Реферат је донијела „Млада Србадија“ у бр. 3.

107. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Предлог за основу адресе на престолну беседу од дра —— ——, заступника башахидског среза. У Новом Саду, Платонова штампарија 1869 На 8-ни 19 стр.

108. MILIVOIE S. Sloboda ili glas vile amerikanske vilj slavenskoj u istok. U Saut Kaliforni na Duhove 1869 S. Milivoie. U knjigopecatnj drustva Don dedo u San Francisko, br. 533 gradske ulice Clay. 53 стр. на 8-ни.

Без сумње прва српска књига штампана у Америци.

109. МИЛИСАВЉЕВИЋ МИЛОШ. Песме народне. Частъ I. Скупіо и издао —— ——. У Београду, штампарія Николе Стефановића 1869. На 16-ни 79 стр.

110. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Како се учи књига. По Паулсону, Ушинском и др. Написао —— —— (Прештампано из „Школе“ по жељи г. министра просвете и цркв. дела.) У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 1 л. 23 стр.

111. МИЛОВУК ТАТОМИР. Звезда преходница или Миланъ Обреновићъ IV. Княвъ србскій. Песма: на данъ

рођеня пресветлогъ господара и княза Милана Обреновића IV. 10 Августа 1869 год. Спевана —— —— Парохомъ Породинскимъ У Београду. Кньигопечатньомъ Александра Андрића 1869. На 8-ни 15 стр.

112. (МИЛОЈЕВИЋ С. МИЛОШ.) Малюта Скуратовъ или тринаестогодишнѣ царованѣ Іована Василѣвића Грозногъ, Цара русскогъ. Историчный романъ изъ XVI столѣтія од 1560 год. Преводъ съ рускогъ. Кньига I. У Београду, Кньигопечатня Александра Андрића. 1868 На 16-ни 157 стр.

Кньига II. На 16-ни 163 стр.

113 МИЛОЈЕВИЋ С. М. Песме и обичаи укупног народа србског. Прва књига. Обредне песме. Скупио и издао —— ——. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 2 л. VIII и 243 стр.

Друга књига изашла 1870-те год.

114. М. С. М. Обичаји Велико-Руса. Од Н. И. Костомарова. I. део. Слоб. посрб. —— У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 1 л. 112 стр.

Штампано у „Вили" 1868 и у „Србији" у подлиску 1869 па овде особено прештампано.

115. (МУШИЦКИ ЛУКИЈАН.) Народна библиотека. I. частъ. Целокупна дѣла Лукіяна Мушицкогъ. I. Оделенѣ. У Београду кньигопечатня Александра Андрића 1869. На 4-ни у два ступца 4 л. 85 стр. са фотографском сликом.

И ово је хтјела бити нека колекција, која се, на срећу, на овом зауставила.

116. НАСТАВЛЕЊЕ за телеграфске штације. (У Београду у државној штампарији, 1869.) На 4-ни 47 стр.

Државно издање.

117. НИКОЛАЈЕВИЋ ЂОРЂЕ. Србско-далматински магазин. Љубитељ просвіете и народног іезика за годину 1869. Издао и уредио —— —— протопресвитер.

консисторијални, члан ученог друштва у Београду, обдарен златним Франц-Јосифа крстом за заслуге, кавалер руск. орд. св. Анне III реда, почашћен брилиантовим прстеном за књижевне труде и пр. Књига двадесетосма. У Задру. Печатња Народнога листа. На 8-ни 210 стр.

118. НИКОЛИЋ А. Песме из трагедие Смрт србскога княза Мияила Обреновића III. спеване од ———, мелодие од Ј. Шлезингера, а за гласовир приредио С. Кох-Кухач. Ово дело добило е награду из књижевнога фонда г. Илие Коларца. Каменотискарна правит. у Београду. На 4-ни 8 л.

Штампано је с једне стране ћирилицом а с друге латиницом.

119. НИКОЛИЋ ВЛАДИМИР. Едуарда Лабулеја Париз у Америци. Превео с францусног ——— ———
I. У Београду. У државној штампарији 1869. На 16-ни 4 л. и 155 стр.
II. 2 л. и 144 стр.
III. 4 л. 154 стр. 1 л.

Трећа је свеска награђена из фонда Илије М. Коларца.

120. НИКОЛИЋ ВЛАДИМИР. Виктора Хига сиромах Клавдије. Из омањих превода с францускoг Вл. Ник. S. R. У Београду, у државној штампарији 1869. На 16-ни 44 стр.

121. НОВ ПОДПУН ПЛАНЕТАР И РОЖДАНИК, о најстаријим египатским и халдејским предсказивачима и астрономима израђено. После: темпераменти или природе човека и познавање карактера из физијономије, прорицања из руке. У Новом Саду, Платонова штампарија 1869. На 8-ни 40 стр.

122. НОВА МАЛА ПЕСМАРИЦА. Издао Илија К. Анђелковић. У штампарији Ник. Стефановића. На 16-ни 36 стр.

123. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска библиографија за новију књижевност 1741 —— 1867. Саставио ——— ——. На свијет издало „Српско учено друштво". У Биограду у државној штампарији 1869. На 8-ни XXIV и 644 стр.

Реферат је изишао од г. В. Јагића у Radu jugoslovenske akademije knjiga XI, у „Ст. Петербургским Вѣдомостима" бр. 193 од 1869 који је изашао у француском пријеводу у листу „Confederation orientale" који је издавао г. А. Куманудн у Женеву, и од Л. Лежера у„Revue critique" бр 29 од 1869 осим мањих одзива.

124. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска синтакса у изводу. За други разред гимназија у реалака у кн. Србији По Ђ. Даничићу, П. Будману и др. саставио —— ——. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 2 л. 46 стр. и 1 л.

Одзив г. Јов. Живановића у „Матици" 1869 год стр. 631. Послије је и биоградска школска комисија прегледала и одобрила а бечко министарство одобрило је да се може предавати у школама српским у Аустрији.

125. НОВИНЕ. СРПСКЕ НОВИНЕ. Званичан лист. Издаје државна штампарија у Београду. Година XXXV. Излазе у Београду три пута на недељу in folio. У Београду у државној штампарији 1869.

Уређивао до Априла Јов. Балаицки, а од то доба проф. Дим. Балаицки.

126. —— НАПРЕДАК. Политичан лист. Власник, издавалац и одговорни уредник Ђорђе Поповић. Година XXII. Излазио три пута на недељу in folio. У Новоме Саду, брзотиском Игњата Фукса.

Од почетка године био је у Србији забрањен, а пре стао је излазити Јула.

127. —— СВЕТОВИДЪ. Политичанъ листъ. Издае и уређуе А. Андрићъ. Год. XVIII. Излази у Београду три пута на недељу, један пут на цијелом, други пут на по табака in folio. У књигоп. А. Андрића.

128. —— ЗИМЗЕЛЕНЪ. Листъ за умне, забавне и матеріялне интересе. Година XIII. Издае и уређуе А. Андриђъ. (Прилогъ Световиду.) На 4-ни 2 л. Излазио у неодређено вријеме.

129. —— ШКОЛСКИ ЛИСТ за годину 1869. Издае и уређуе Никола Вукићевићъ. XI година. У Сомбору. Тиском Андрие Вагнера и Фердинанда Битермана. Излазио два пут на месец на табаку.

130. —— ДАНИЦА. Лист за забаву и књижевност. Издаје и уређује Ђорђе Поповић. Година X. Излази у Новом Саду три пут на месец на табаку и сваког месеца доноси по једну бојадисану модну слику. На вел. 8-ни у штампарији Игњата Фукса.

Уза сваки табак додаван је по један табак белетристичнога додатка, којим начином изађе на свет „Чајчина Могила од П. Стахурскога" и „У старом манастиру, од П. Перета"

131. —— ВИДОВ-ДАН. Политичан лист. Издаје и уређује Милош Поповић. Година IX. Излази у Београду сваки дан осим недеље и празника на по табака in folio. У држ. штамп.

132. —— КОМАРАЦ. Лист за шалу и сатиру. Уређује дружина „Комарчева". Заступа Јован Београдац. Излази 4 пута на месец на 2 л. у 4-ни. Брзотиском Игњата Фукса у Н. Саду.

Није излазио до краја године.

133. —— СЕЉАК. Илустровани орган за целокупну економију и њене умјетности. Издаје и уређује др. Ђорђе Радић. Излази сваког месеца. Година VIII. У Новом Саду у штампарији Фукса.

Излазио само пола године, јербо се уредник преселио у Биоград, те тамо предузео уређивање „Тежака".

134. —— ЗМАЈ, лист за шалу и сатиру. Издаје и уређује Јован Јовановић.

Излазио је у нередовним бројевима у Пешти.

135. —— ВОЈИН. Лист за војне науке, вештине и новости. Издаје и уређује Драгашевић официр. VI година. Излази у Београду три пута на табаку на 8-ни у држ. штамп.

У „Србији" прве четврти 1870-те године била је знатна препирка о радњи „Војина" кроз све године од Д. Вучковића против, а од Михаила Н. Илића за Војина. О томе су још неки том приликом писали.

136. —— РУЖА. Шаљиви листъ. Издае и уређуе Міяило Ђ. Ћелешевићъ. V година. Излази у Београду 1 пут на недељу на по табака на 4-ни. У штамп. Ник. Стефановића.

137. —— МАТИЦА. Лист за књижевност и забаву. Издаје Матица српска. Уређује А. Хаџић. Година IV. Излази у Новом Саду три пут на месец на табаку и по вел. 8-не. У Платоновој штампарији.

138. —— ЗАСТАВА. Лист за политику. Уредник и издавалац др. Светозар Милетић. Година IV. У Новом Саду три пут на недељу in folio. У Платоновој штампарији.

139. —— БОСНА. Политичне службене новине. Година IV. Излазе у Сарајеву у недјели један пут, на табаку вел. кола. српски и турски.

140. —— СРБИЈА. Политично-економни лист. Издаје и уређује Љубомир Каљевић. Година III. Излази у Београду три пута на недељу на табаку in folio У држ. штампарији.

141. —— ЗЕМУНСКИ ГЛАСНИК. Недељни лист. Издаје и уређује га И. К. Сопрон и штампа се у његовој штампарији у Земуну. Год. III. На 4-ни 4 л.

142. —— БЕСЕДА. Лист за црквене, школске и народне потребе. Година II. Поред „Беседе" излази као додатак „Духовни Зборник" у коме се издају проповеди.

Неко време је на редакцији овог листа радио г. А. Сандић.

143. —— ПАСТИР. Лист за науку и књижевност. II. год.

Издаје и уређује ректор богословије прота Никола Поповић. Три пут на месец на табаку и по. У Београду у штамп. Ник. Стефановића.

144. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Издаје маџарско министарство у Пешти. II година.

Од њега је излазило још једно издање латиницом за школе у Хрватској. Ово је почело 1868 излазити, али не знам поуздано је ли излазило и ове године.

145. —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље и децу. Друга година. Уредио и издао Милан Ђ. Милићевић. У Београду у државној штампарији 1868. На 8-ни на табаку, три пут на месец.

146. —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Издаје Друштво за пољску привреду у Београду. Уређује др. Ђ. Радић. Година I. Излази 15 и 30 св. месеца на 6 л. у 4-ни. У држ. штамп. у Београду.

Од пола ове године примио је на се уређивање г. Ђ. Радић, а дотле га је уређивао М. Миловук.

147. —— ЈЕДИНСТВО. Лист за политику и књижевност. Издаје и уређује Јован Балаитски. Година I. Излази у Београду 4. пута на недељу in folio у држ. штампарији 3 пут на целом и један пут на по табака.

Година I. рачуна се од 6. Дек. 1868. До 9 Априла уређивао је Стојан Бошковић који је 1868 и основао овај лист.

148. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Год. I. Излази средом и суботом на читавом табаку. Издаје дружина „Србског народа." Уређује Милан Димитријевић. Брзотиском Игњата Фукса. У Новом Саду.

Почео излазити од Октобра.

149. —— ПАНЧЕВАЦ. Недељни лист за просветне и материјалне интересе. Излази сваке недеље у Панчеву. У штампарији А. Сибенхара. На 1. таб. фол.

Први број 13 Априла 1869.

150. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК. Излази свакога четвртка на табаку in folio, на српском и турском

језику у Сарајеву у „вилајетској штампарији“. Садржај политични и књижевни помијешан.

151. —— NARODNE NOVINE. XXXV. god. Izlaze osim nedjelje i praznika svaki dan u Zagrebu u knjigopečatnji dra Ljudevita Gaja. Na fol. 1 tab.

152. —— KATOLIČKI LIST. Izlazi u Zagrebu на 4-ни на 4 l. svake nedjelje jedan put pod uredn. Šimuna Bilenovića. Godina XX.

153. —— GOSPODARSKI LIST. XVII godina. Izdaje ga hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo. U Zagrebu. Uredjuje Petar Zoričić. На 4-ни 2 л.

154. —— NAPREDAK. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Tečaj X. Izlazi 1 и 15. svakoga mjeseca. Uredjuje Skender Fabković. Naklada i tisak Dragutina Albrechta. На 8-ни на табаку.

155. —— NARODNI LIST. IX godina. Izlazi na 1 l. u folio kao dodatak talijanskom listu „Il Nazionale“ koji u istom mjestu izlazi.

156. —— NOVI POZOR. Godina III. Izlazi u Beču svaki dan osim onoga iza nedjelje i praznika na 1 таб. fol. Vlastnik, izdavatelj i odgovorni urednik Josif Miškatović.

Излазио је до 13 Свибња (Маја), а тада је хрватска влада забранила му Post-debit, те је морао престати.

157. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Časopis za promicanje pučkoga školstva. Tečaj II. Izlazi svakoga mjeseca na čitavom arku. Uredjuje Fr. Klaić. Naklada knjižare Fr. Župana. На 8-ни.

158. —— PUČKI PRIJATELJ. II godina. Izlazi svake sedmice jedan put na 2 l. u 4-ni. Uredjuje Bartol Frencelj. U Varaždinu. Tiskom Platzera.

159. —— LIST ZA NARODNE UČITELJE. U Pešti. Izdaje magjarsko ministarstvo narodne prosvjete. II godina.

Види напомену код истог издања ћирилицом бр. 144.

160. —— VIENAC ZABAVI I POUCI. Godina I. Izlazi

svake subote. Izdaje Matica ilirska. Štamparna Drag. Albrechta. На вел. 8-ни на 8 л. на два ступца.

За уредника се потписивао Ђ. Дежелић, али су најприје уређивали одборници одабрани од „Матице Илирске", а послије Иван Перковац, који се 1870 почео потписивати.

161. —— ZATOČNIK. Izlazi svaki dan osim nedjelje i praznika na cielom arku. God. I. Vlastnik Ivan Vončina. Odgovorni urednik Jos. Miškatović. U v. Sisku.

Почео излазити Септембра 1869 на мјесто „Novoga Pozora".

162. ОБРЕНОВИЋИ. Кратко начртање житија чланова ове породице. Прештампао Милош Милисављевић У Београду код Н. Стефановића. На 8-ни.

Друго издање, а прво је изашло 1852. год. у Бечу.

163. ОДЛУКЕ велике конференције српске у Бечкереку 16. Јануара 1869. држане у погледу програма за заступнике српске на уг. сабору. На 8-ни 8 стр. (У Новом Саду еписк. штамп).

164. ОМЛАДИНСКА ЗАЈЕДНИЦА за годину 1868. На свет издала уједињена омладина српска. Свеска I. (Платонова штампарија у Новоме Саду 1869.) На 8-ни 1 л. 170 стр. 1 л.

165. PAVIĆ ARMIN. Aristotelova poetika. S grčkoga na hrvatski preveo i protumačio —— ——. U Zagrebu.

166. ПАВЛОВИЋ ЂОРЂЕ. О обвезаностима и уговорима и уговорима у опште, § 531—560 грађанског законика, у свези са осталим наређењима грађанског права, која се на овај предмет односе. Од —— —— проф. в. школе. У Београду. У државној штампарији 1869. На 8-ни 8 л. и 431 стр.

167. ПАНЧИЋ Ј. ДР. Копаоник и његово подгорје. На св. Саву 1869. г. у вел. школи читао др. Ј. Панчић. У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 23 стр.

168. ПАСТИРСКО ПИСМО српског патријарха у Карловцима о расутоме народном сабору. Православном народу српском. На фол. на 2 л. (У Новом Саду, штампарија Игњата Фукса).

169. PASTIRSKA POSLANICA Jurja kardinala Haulika nadbiskupa zagrebačkoga o nastavi i uzgoju mladeži za biskupijsko svećenstvo izdana dne 14 veljače godine ponovljenoga spasenja 1869. U Zagrebu. Štamparna Dragutina Albrehta. На 8-ни 1 л. 28 стр.

170. ПЕИЧИЋ ДР. Побожне жеље христијанске, православном Синоду и народно-црквеном сабору српском од 1 Унија 1869. поднешене и предложене. У Панчеву на св. Константина др. ——, цркв. шк. обшт. председник. Штампарија А. Сибенхара у Панчеву 1869. На 8-ни 26 стр.

171. ПЕТАКОВИЋ НЕНАД. Господар света. Од Мицелбурга. Наставак грофа „Монте-Христо“. Превео —— ——. Издао Х. Алекса О. Поповић. Свеска I. Београд, штампарија Николе Стефановића 1869. На 16-ни 144 стр. Свеска II. на 16-ни 135 стр.

Име је псевдоним.

172. ПЕТКОВИЋ МИХАИЛО. Мерење висина, са особитим погледом на нивеловање у свези са обележавањем кривина. Написао —— ——. У Београду у државн. књигопечатњи 1868. На 8-ни 141 стр.

173. ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Побожна размишляня при слушаню св. литургіе архим. —— ——. Четврто полѣпшано и умножено изданѣ. У Н. Саду трошки печатњом И. Фукса 1869. Koledar Matice dalmatinske.

174. PLOHL-HERDVIGOR FERDINANDO RIKARDO. Hrvatske narodne pjesme. U hrvatskom domu sakupio i rodu i svietu predao Hrvat —— —— —— —— sada slušatelj filosofije i prirodoznanstva na Univer-sitetu u Greču. Hrvatskoga narodnoga blaga svezka II. U Varaždinu Brzotiskom Platzera i sina 1869. На 16-ни 99 стр.

175. ПОГЛЕД на нови устав књажества Србије, с обзиром на седнице уставотворне велике народне скупштине, држане у Крагујевцу о Духовима 1869 године. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 36 стр.

Прештампано из „Јединства."

176. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ. Лепосава и њено губилиште, или новоградске комендије. Сатирична драма у три радње, с песмама и предигром. Написао —— —— У Новом Саду. Штампарија Игњата Фукса 1869. На 16-ни 4 л. 151 стр.

Мото: „Удри пером правде пијавице народа смелим челом по глави; небој се ни тамница, ни пашквила потплаћених филистара! Тај страх остави бабама. — Да добијеш потребну моралну к томе снагу, — љуби свој народ и у срећи и у несрећи!"

177. ПОПОВИЋ АЛЕКСАНДАР. Нечиста кућа (Das böse Haus) Драма у пет радња од барона J. Ауфенберга. С немачког превео —— —— У Вуковару накладом Александра Вагнера 1869. На 16-ни 1 л.

Реферат Ст. Новаковића у „Матици" 1869 стр. 113.

178. ПОПОВИЋ ГАВРИЛО (прота ужички). Одговор дописнику „Србије" г. Ј. Манојловићу. На 8-ни 8 стр. без насловног листа.

179. ПОПОВИЋ МИЛОРАД ШАПЧАНИН. Посланица учитељима основних школа. Од —— ——. У Београду у државној штампарији 1869. На 16-ни 88 стр.

Насловни је лист на корицама

180. ПОПОВИЋ МИТА. Вартоломијевска ноћ. Историјска приповетка. Написао—— ——. Прилог уз „Даницу" за 1870 годину. У Новом Саду. Печатња Игњата Фукса 1869. На 16-ни 148 стр.

181. ПОПОВИЋ ПАНТА. Какав је ко онако му и бива. Приповетка из народна живота. Написао за народ ——— ———. У Новом Саду. Платонова штампарија 1869. На 16-ни 136 стр.

182. (ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН.) Практичко предавање из рачуна. I. У Београду у државној штампарији 1869. На 16-ни 36 стр.

Име је потписано на крају, а нема правог насловног листа.

183. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН Практично предавање из рачуна. Од ——— ———. II. У Београду у државној штампарији 1866. На 16-ни 1 л. 92 стр.

Држано је 18 Маја 1869 на учитељском збору београдском.

184. ПОПОВИЋ ТОДОР И ОБРАДОВИЋ МИЛЕНКО. Одговор на „Примедбу уредништва Јединства" у 37 броју 1869. год. Одговарали ——— ——— и ——— ——— (У Београду у штамп. Ник. Стефановића.) На 18-ни 14. стр.

185. ПОСЛОВНИК Српског ученог друштва. (Наштампан у Београду 1869 године) На 8-ни 8 стр.

186. ПРАВИЛА по којима се има управљати у болници казнителног завода у Београду.

На 8-и, стр. 36. Потписано 6. Фебруараа 1869 г. у Београду.

Без насловног листа и без мјеста, гдје је штампано.

187. ПРАВИЛА тителске земљоделске задруге. Statuten der Titler Oekonomischen Gennossenschaft. Штампарија Игњата Фукса у Новом Саду 1869. На 4-ни 15 страна. На два ступца српски и немачки.

Даница 1869. 255.

188. ПРАВИЛА за чуваре у казнителном београдском заведењу. (Од министарства правде, уведена 15 Маја 1869, № 1852. Штампана у државној штампарији у Београду.) На 8-ни 16 стр.

189. ПРВА ПОСЛАНИЦА браћи Србима у Угарској. Од средиштног бирачког одбора у Новоме Саду. Потписани: Ђорђе Новић председник; др. Свет. Милетић известитељ; Свет. Савковић перовођа. На фол. 1. у Плат. штамп.

190. ПРЕГЛЕД радње и стања „Српског ученог друштва" у години 1868. Прочитао секретар на скупштини Српског ученог друштва 30 Јануара 1869. (у Београду, у држ. штампарији) На фол. 1 л.

191. ПРЕКА ПОМОЋ коју војник војнику има указати при напрасним несрећама и опасностима грозећим здрављу и животу њиховом. Поука за болничаре. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни, стр. 47

Издање српског војничког министарства.

192. ПРИПОВЕДКЕ МАВРА ЈОКАЈА. Садржина: Круна и мирта, Трипут Бог помаже, Смртна пресуда. У Земуну. Штампарија И. К. Сопрона 1869. На 8-ни 1. л. 126 стр.

Испод прве стоји да ју је превео М. Н. а испод друге две ——— Л ——.

193. PROGRAM kr. velike realke Zagrebačke za 186⁸/₉ Zagreb.

У њему је саставак: Meterologijska motrenja od J. Stožera.

194. PROGRAM gimnazije požežke za 186⁸/₉ Požega.

У њему је саставак: Вриједност и корист душесловја за практичан живот и његов уплив на умјетност и друге зианости од Г. Крижана.

195. PROGRAM gimnazije karlovačke za 186⁸/₉. Karlovac.

У њему је расправа: Giacopone da Todi i njegovo doba od Ivana Žibrata.

196. PROGRAM gimnazije osiečke za 186⁸/₉. U Osieku 1869.

У њему је саставак: De Horati in sales numerosque Plautinos animadversione.

197. PROGRAM. gimnazije varaždinske za 186⁸/₉. Varaždin. 1869.

У њему је саставак: Opaske k Veberovoj latinskoj slovnici od Fl. Pongračića.

198. PROGRAM zagrebačke gimnazije za 186⁸/₉ god. U Zagrebu.

У њему је саставак: Хомерове пјесме, њихово мјерило и њихов језик од В. Братеља.

199. ПРОЈЕКТ за правила друштва „Слоге". На 8-ни 8 стр. (У Беогр. у Ник. Стефановића).

200. RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Knjiga VI. U Zagrebu 1869. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fidlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. 246 стр. и три снимка

VII. 2 л. 266 стр. и три снимка.

VIII 2 л. 220 стр.

IX. 2 л. 240 стр.

201. РАДИЋ ЂОРЂЕ Домаћи живинарски лекар. Написао Др. —— —— Са дрворезима. У Новоме Саду, у штампарији Игњата Фукса 1869. На 8-ни 128 стр.

202. РАЗРЕДНИЦА приправника II и I разреда за 186⁸/₉ годину у краљевском јавном учитељско-приправничком заводу српском у Сомбору с концем школске 1868/₉ године. У Сомбору 1869. Штампано код Андрије Вагнера. На 4-ни 16 стр.

203. РАШИЋ Д. М. Химна народа српског у славу пресветле династије Обреновића и њене владе. Од —— У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 6 л.

204. RIGER JOSIP. Razum u životu. Napisao Dr. Jaime Balmes, a preveo —— U Zagrebu 90 str.

205. РОГАНОВИЋ РАДОЈЕ Приклињање ерцеговачке виле за братску слогу 1869 г. (код А. Андрића) на фол. 1 л.

206. РОГАНОВИЋ РАДОЈЕ ђак у Гимн. беогр. Свијетлом Црногорском Николи I. Петровићу Његошу. При по-

вратку из Русије 1869. На 4-ни на 1 л.

Било је штампано и у „Световиду".

207. РУЖИЋ М. ДОБРОСАВ. Хајдучка заседа или братски загрљај. Од —— —— —— ђака у гимн. београд. Београд, штампарија Николе Стефановића. 1869. На 16-ни 32 и VI стр.

208. САВКОВИЋ СВЕТОЗАР Беседа Емилија Кастелара о основним правима човековим држана у седници шпанских кортеса 13 јуна. У Новом Саду, Платонова штампарија 1869. На 16-ни 40 стр.

Прештампано из „Заставе"

209. SAKCINSKI KUKULJEVIĆ IVAN. Pjesme Marka Marulića. Skupio —— —— ——. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1869. U knjižarnici Fr. Županа (Albrechta i Fidlera) na prodaju. Други наслов: Stari pisci hrvatski. Na sviet isdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga prva. На 8-ни 2 л. 12 стр. предговора В. Јагића, LXXVII предговора Ив. Кукуљевића Сакцинског, 1 л. садржаја и 339 стр.

210. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Свети Сава први српски архијепископ и просветитељ народни. По Доментијану написао —— —— II књига за народ. У Новом Саду 1869. Издаје Платонова штампарија. На 16.-ни 38 стр.

Прештампано из „Годишњака" за 1869 годину.

211. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Расправа. Написао у спомен Платону Атанацковићу покојном владици бачком, председнику „Матице српске" добротвору народном и читао у првој свечаној седници књижевног одељења о светом Сави 1869 год.—— —— члан књижевног одељења „М. С." на 4-ни 17. стр. (У Новом Саду.)

212. SLAVONIJA I PITANJE O NEZINOJ ŽELJEZNOJ CESTI. U Zagrebu kod Županа. Придата је и карта

и разматрају се три разне пруге: 1 Осек уз Драву преко Вировитице кроз Илову на Сисак, 2 Осек Брод уза Саву на Сисак; 3 Осек преко Нашица, Селишћа, Плетернице, Пожеге, Пакраца, Банове јаруге на Сисак са огранцима Плетерница, Брод и Банова јаруга, Стара Градишка.

213 СПАСИЋ Н. АЛЕКСА Банке и банкери. Од —— —— Ова књига награђена је из књижевног фонда И. М. Коларца. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 3 л. 149 стр..

214. СПИСАК бирача од 1869. (новосадских) Штампано у Платоновој штампарији у Н. Саду. на вел. форм. 16 стр.

215. СПИСАК КЊИГА које се, поред школских, могу добити у књижарници Велимира Валожића у Београду. У штам. Н. Стеф. на 16-ни 32 стр.

216. СРПСКЕ НАРОДНЕ ЗАГОНЕТКЕ. У Новом Саду. Платонова штампарија 1869. Сопственост Јосифа Карољија. На 16-ни 17 стр.

217. СТАНИЋ Ђ. МИЛАН. Српско-народне песме и народне приповедке. Издао —— ——. Београд, штампарија Николе Стефановића. 1869. На 16-ни 96 стр.

Последња су четири листа уписници. У књизи нема приповијетке ни једне а имају „описи три српске вароши" Чачка, Пожеге и Ужица. Недоношче у потпуном смислу.

218. СТАНОЈЕВИЋ ДРАГИША Вођама омладинским. На 15-ни 8 стр.

У Земуну (?) Даница 1869. 445

219. СТАРЕ МАНЕ, СТАРИ ЈАДИ. Одломци за новію србску исторію. I. Писмо пок. г. Стојана Симића, вице предсѣдателя совета, пок. г. Ђорђу Протићу, б. попечителю унутрашньи дела. II. Одговоръ пок. г. Ђорђа Протића, б. попечитеља унутрашньи дела, вице предсѣдателю совета, пок. г. Стояну Симићу. Прештампано из „Руже". У Београду у државной штампаріи 1869. На 8-ни 1 л. 48 стр.

220. СТЕВАН НЕМАЊА I. велики жупан србски. I. Књига за народ. У Новом Саду 1869. Платонова штампарија. На 16-ни 23 стр. са сликом на древету резаном.

221. СТЕФАНОВИЋ В. СОФИЈА. Равиојле први лет. I. кн. Изворне песме ——— —— ———. У Сомбору 1869. год. тискано код А. Вагнера. На 8-н и 8 л. и 123 стр

222. ST. L. Slavonija i pitanje narodnosti. Od——— ——— Zagreb, Nakladom knjižare Fr. Županа (Albrehta i Fiedlera) 1869. На 8-ни 20 стр. с једним планом

223. (СТОЈАДИНОВИЋЕВА МИЛИЦА) Песме М. С. Србкинѣ. Треће умножено изданѣ. У Београду, у државној штампарији 1869. На 8-ни 1 л. 126 стр.

224. СТОЈАДИНОВИЋ БЛАГОЈЕ. Српске народне песме (епске). Скупио их и на свет издао ——— ———. I. Половина чиста прихода од ове књиге одређена је на споменик кнезу Михаилу. У Београду у државној штампарији 1869. На 8-ни 2 л. и 192 стр. ——— II. Половина чиста прихода од ове књиге одређена је на корист свештеничког фонда. На 8-ни 4 л. 179 и XI стр.

2-5. СТОЈАНОВИЋ МИЛОШ. Српкиња у харему или бедно стање Србаља. Драма у три радње. Написао ———. У Београду, у штампарији Николе Стефановића 1869. На 16-ни 112 стр.

226. СТОЈАНОВИЋ И. МИЛУТИН. Беседа коју је говорио ——— ——— на гробу Дамјана Борисављевића артиљеријског капетана I. класе, рођеног у Мајдану а преминувшег у 33-ој години у Београду 3. Априла 1869 год. На 8-ни 2 л.

227. STOJANOVIĆ MIJAT. Pijanac. Po I. A. Stelzigu. Napisao ——— ——— a na sviet izdalo društvo s. Jeronima. U Zagrebu 1869. Štamparija Karla Albrechta. На 8-ни 2. л. 161 стр.

Чини прву књигу Pučke knjižnice izdavane društvom svetojeronimskim.

228. СУБОТИЋ ЈОВАН. Говор дра ——— посланика земунског на србском народном сабору 30 Јунија и 1 Јулија 1869 године држан. У Новом Саду, у Платоновој печатњи 1869. На 8-ни 1 л. 37 стр.

229. СУБОТИЋ ЈОВАН. Пѣсме из комада Сан на јави. Слика из прошлости србске, од дра ——— ———. Два листа на 8-ни без импресума (У Н. Саду у Платоновој штампарији.)

230. СУБОТИЋ ЈОВ. Сан на јави. Слика из прошлости србске. Од дра ——— ——— У Новом Саду. Платонова штампарија 1869. На 16-ни 29 стр.

Критика од М. Ђ. Милићевића у „Школи" бр. 10 год. 1869.

231. TKALČIĆ K. IVAN. Sumporne toplice код Varaždina u Hrvatskoj (Varaždinske toplice). Opisa ih Ivan Krst. Tkalčić. Zagreb 1869. Pismeni Karla Albrechta 8-на 111 стр. са једном сликом.

232. ТОДОРОВИЋ НИКОЛА. Милан и Милева. Написао ——— ———, учитељ у Србији у селу Рготини. Издао трошком Јеремија Обрад. Караџић. Београд, штампарија Николе Стефановића 1869. 48 стр. на 16-ни.

233. TOMIĆ JANKO. Hrvatska, to jest crtice iz zemljopisa Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Bosne, Hercegovine; s dodatkom Krajnske, Štajerske,Koruške, Goričke, Srbije, Bugarske, i Crnegore i napokon prida povjesticah iz prošlosti Hrvatah, sa zemljevidom. Hrvatskoj mladeži složio Janko Tomić, učitelj glavne škole u Karlovcu. U Karlovcu, Tiskom Ivana Nep. Prettnera 1869. На 8-ни 2 л. и 125 стр.

234. TUGA. Povjest hrvatskoga naroda. U Varaždinu.

Књижица намијењена великој публици, јер јој је цијена 5 крајцара.

235. ЋИРИЋ СТЕВАН. Беседа кою є говоріо ——— ——— члан суда окр. крагуєвачког на св. оце 21. Децембра 1869, године у великой дворани Св. Та-

назовића шлосера у Крагуевцу. Штампария Николе Стефановића у Београду. На 8-ни 13 стр.

236. УПУТСТВА за извршење закона од 22. Маја 1869. год. по коме се кривци условно отпуштају из казнителног заведења. На 8-ни 31 стр. (У Београду у државној штампарији.) Државно издање.

237. УРЕЂЕЊЕ Српскога ученога друштва у Београду, (Узакоњено 3. Јануара 1869. Наштампано у Биограду у држ. штамп. 1869.) На 8-ни 12 стр.

238. УСТАВ КЊАЖЕСТВА СРБИЈЕ. Проглашен на Петров-дан на великој народној скупштини држаној у Крагујевцу о Духовима 1869 године. У Београду У државној штампарији 1869. На 8-ни 51 стр.

239. УСТАВ друштва за пољску привреду у Београду. На 4-ни 4 л. Штампано у Београду у државној штампарији 1869.

240. У СТАРОМ МАНАСТИРУ. Роман Павла Перета. Превод с француского. Прилог уз „Даницу" за 1869 годину. У Новом Саду. Печатња Игњата Фукса 1869. На 16-ни стр. 271.

241. УТЈЕШЕНОВИЋ ОСТРОЖИНСКИ ОГ. Мисли о важности, правцу и средствима унапређивања књижевности српско-хрватске. Написао ——— ——— ··· ——— Малено је зрно горушично, али кад се посије, узрасте веће од свега поврћа, и птице небесне сједају на његове гране. Мат. XIII. 31—32. Продаје се на корист „Српског ученог друштва". У Београду. На продају у књижарници В. Валожића 1869, На вел. 8-ни 1 л. 57 стр.

242. FILIPOVIĆ IVAN. Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. Za porabu pravnika, činovnika, učitelja, trgovaca i obrtnika, itd. po najnovijih izvorih sastavio ——— ——— uz sudjelovanje Gjure Deželića i Ljudevita Modca. I. Njemačko-hrvatski dio. U Zagrebu 1869. Naklada knjižare Lav. Hartmana. (исти наслов и немачки) На 16-ни. Изашло шест свешчица на 480 стр.

243. FIAMIN IVAN. Mladić uputjen na dobrotu, nauk i rad. Prvom talijanski spisao Cesar Cantù a pohrvatio ——— ———. Po dvadesetom milanskom izdanju god. 1861 piscem pregledanom. Riečki Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod. 1869. На 8-ни 139 стр. и 1 л. садржаја.

244. FIAMIN IVAN. Poštenjak iliti pravice i dužnosti, ljudsko vladanje pučki razpravljeno po Cezaru Cantu, prevod ——— ——— Po osamnaestom Milanskom izdanju god. 1861 piscem pregledanom. Na Rieci Slovî tisk. kamen. zavoda Emidija Mohovića. 1869. На 8-ни 4 л. и 116 стр.

245. (FRANJKOVIĆ Ž. FRANJO). Kratka zemljopisna početnica s dodatkom o Bosni. Za nižje učione uredjena po F. Ž. F. U Vilajetskoj štampariji u Sarajevu. 186J. На 8-ни 1 л. и 46 стр.

Реферат од Стој. Новаковића у „Младој Србадији" бр. 2.

246. ЧАКРА ЕМИЛ. Беседа при опелу Јована Хаџића. — Милоша Светића. Говорио ——— ———. Печатано У Новом Саду брзотиском Игњата Фукса 1869 год. На 4-ни 2 л.

Прештампано из „Напретка".

247. ЧАЈЧИНА МОГИЛА. Украјинска приповетка. Написао Павлин Стахурски. Превод с пољскога. (Прилог уз „Даницу" за 1869 годину.) У Новом Саду. Печатња Игњата Фукса. 1869. На 16-ни стр. 272.

248. ШАРЧЕВИЋ АМБРОЗИЈА. Zbirka mudrih i poučnih izrekah. Na korist bunjevačkoga puka skupio i uredio Ambrosia Sarcsevics, subotički varoški arhivar. Cina 10 kr. U Subotici 186J. Tiskano u stampariji K. Bittermanna. На 8-ни 22 стр.

249. ШТАТУТИ „грађанске касине" у Београду. (У штамп. Ник. Стефановића 1869.) На 8-ни 8 стр.

250. ШТАТУТИ прве србске банке, (потврђени министарством финансије 3. Јуна 1869. № 1827.) У штампарији А. Андрића 1869. На fol. 2 л.

251. ШТАТУТ „Наде“ првог београдског друштва (Потврђен 29. Марта 1869 Е№ 714.) На фол. 1 л. (У штамп. Н. Стефановића).

Додатак к библиографији.

БЕЛЕШКЕ О ОНОМЕ ШТО СУ СТРАНЦИ О НАМА ПИСАЛИ ИЛИ СЕ НАС ТИЧЕ.

1. БУДИЛОВИЧЬ А. Славянскія матицы и ученыя дружства. Журналъ мин. нар. просвѣщ. 1869. Февраль.
2. BOULOGNE A. Le Monténégro, le paysetses habitans Paris. 1869. Даница 1869. 96.
3. CHIARA PIETRO L'AVV. L' Albania per l'avv. Pietro Chiara. Post fata resurgo. Palermo, tipografia del giornale di Sicilia 1869. На 8-ни.

   Међу осталим имају чланци Giorgio Castriota Skenderbeg; Influenza della Russia nella questione greco-slavo-albanese.
4. D' AVRIL ADOLPHE. Documents relatifs aux églises de l' Orient considérés dans leurs rapports avec le saint siège de Rome. Deuxième édition. Paris. Librairie de Challamel ainé 1869. На 8-ни 70 стр.
5. FELDMANOVSKI HIERONIM. Piesni kroackie. Przeložyl na jenzyk polskiH ieronim Feldmanovski. Poznan Nakladem ksiengarni M. Leitgebera. 1867. На 8-ни 1 л. 96 стр.
6. FILEK von WITTIGHAUSEN k. k. Major. Das Fürstenthum Serbien. Geographisch-militärisch dargestellt. Mit einer Karte. Wien. Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn 1869. На 8-ни 4 л. и 60 стр.
7. GRIMM JACOB. Recensionen und vermischte Aufsätze. Erster Theil. Berlin, Dümmler 1869. Чини четврту свеску збирке истога писца дјела под насловом „Kleinere Schriften.“

У тој су књизи ови чланци који се нас тичу: 1. Wuk Stephanovitsch, Serbisches Wörterbuch ; 2. Dobrovsky Institutiones linguae slavicae; 3. Wuk Stepandvitsch Serbische Volkslieder у два чланка; 4. Wuk Stephanovitcsh Serbische Grammatik; 5. Wuk Stephanovitsch, Serbischer Kalendar 6. Talvj, Serbische Volkslieder; 7. Wesely, Serbische Hochzeutslieder.

8. ST. CLAIR and BROPHY'S residence in Bulgaria; or, notes on the resources and administration of Turquey. London A. Murray.

9. KORINEK F. Životopis Strossmajera. Preštampan iz „Naučnog Slovnika" českog. Prag.

10. КОСТИЋ МИЛАН. Православная сербская церковь въ Австріи. Со времени преселенія Сербовъ въ Аустрію при патріярхѣ Арсеніѣ III Чарноевичѣ въ 1690 году до конца XVIII. столѣтія. Кіевъ. Въ типографіи Кіевопечерской лавры 1869. На 8-ни 123 стране.

Извађено из „Труда кијевске духовне академије".

11. ЛАБУЛЕЈ Е. Journal de Débats донео је у 1-ом броју од ове године у подлиску једну српску народну приповијетку од Лабулеја.

12. ЛАМАНСКИ И. ВЛ. Непорѣшеный вопросъ. Статья I. Объ историческомъ образованіи древняго славянскаго и рускаго языка. (И. И. Срезневскому). Журнал мин. нар. просвѣщ. 1869. Январь.

13. LEGER LOUIS. Les Slaves du sud et leur civilization. Par Louis Leger. Extrait de la Revue moderne, Paris. Imprimerie L. Poupart-Davyl, 30, rue du Bac. 30. 1869.

14. ЛИТРОВ. Појезија српска и њене паралеле са додатком нар. пјесама српских у „Jahrbuch des Erz- und Riesengebirges."

Даница 1869, 96.

15. МАЈКОВЪ Н. А. Сербская церковь. Сербское пре-

даніе разсказаное по русски А. Н. Майковымъ С. Петербургъ 1860. На 8-ни 2 л.

16. MATEJKO FRANCISZEK. O poczentku i rozkwicie literaturi staroslowianskiej w Bulgariji. Napisal Franciszek Matejko. 4—5 табака на 8-ни.

Изашло је 1864 године у Библиотеци Варшавској.

17. MAURER FRANZ. Bosnien, Saveländer und Ungarn. Berlin 1870.

18. MIKLOSICH FR. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. IV. Band. Syntax. Wien, Wilhelm Braumüllei 1869. 128 стр. 1. Lief.

19. MIKLOSICH FR. Ueber die Genitiv-Endung go in den pronominalen Declination der Slavischen Sprachen. Wieu 1868.

20. MIKLOSICH FR Dr. Die Negation in den slavischen Sprachen. Vorgelegt in der Sitzung der philosophisch-historischen Classe am 31 März 1869. Wien 1869. На 4-ни 33 стр.

21. Die Militärgrenzfrage und der österr-ungarische Constitutionalismus. Беч 1869

Изашла су два издања

22. NIKOLIĆ GJOVANNI Smailo Čengić aga. Pjesna di Gjovanni Mazuranić, traduzione di Gjovanni Nikolić. Zara, tipografia del Nazionale 1869.

23. ПАНЧИЋ J. ДР. Zur Flora des Banates.

Изашло је као писмо у једном ботаничком часопису.

24. PERWOLF JOSEF. Uhry a výhodní otázka. Historicka studie. Sepsal——— ——— (Výnjato z Časopisu Musea Království českego, 1869). Nakladem vlastnim. V. Praze Tisk Jaroslava Pospíšila 1869. На 8-ни 1 л. 80 стр.

25. PERWOLFA JOSEFA SRBSKO. vynjato ze Slovnika Naučneho dil VIII, sešit 18 r. 1869. Prag 1869.

26. ПОПОВ НИЛ. Россія и Сербія. Историческій очеркъ русскаго покровителства Сербіи съ 1806 по 1856 годъ Нила Попова. Часть I. До устава 1839 года. Изда-

ніе К. Солдатенкова. (Цѣна за двѣ части 4 руб. сереб.) Москва. Типографія Грачева и компаніи у у перечистенскихъ воротъ, у Шиловой 1869. На 8-ни XIV. и 521 стр.

Часть II, X и 657 стр.

27. RÜFFER EDUARD. Die Balkanhalbinsel und ihre Völker vor der Lösung der orientalischen Frage. Eine politisch-ethnographisch-militärische Skizze von—— ——. Bautzen. Schmaler et Pech. 1869.

28. RÜFFER EDUARD. Die Strategen und die Strategie der neusten Zeit. Prag.

У овом се дјелу спомињу и српски бојеви од 1848 и 1849. Даница 1869, 384.

29. SLOWANÉ, Historický nástin. Sepsal —— —— S prispevky od J. E. Wocela a Karla J. Erbena. (Vynato ze Slovnika Naučného). V Praze Nákladem vlastním. Národní knehtiskarna J. L. Kober. 1869. На вел. 8-ни 58 стр.

30. ŠAFARIK J. P. Geschichte der slävischen Sprachen und Literatur nach allen Mundarten. Prag F. Tempsky.

31. ШЕР ЈОВАН. У своме дјелу Bildersaal der Weltliteratur, од којега изађе ове године друго прерађено попуњено и до садашњег времена доведено издање метнуо је у десету књигу друге свеске словенске земље. Срби су заступљени само пријеводима својих народних пјесама од Талвије, С. Капера и Герхарда.

32. TIMOLEONE DR. VEDOVI. La Bosnia. Mantova. Tip. Eredi Segna. 1869. На 8-ни 12 л. и 54 стр.

33. TIMOLEONE DR. VEDOVI. Cenni sul Montenegro. Mantova. Tip. Eredi Segna 1869. На 12-ни 2 л. и 45 стр.

Из овог пријеброја књига наших за прошлу годину можемо учинити оваку диобу по словима, по мјестима гдје се штампало и по струкама књижевности.

Овогодишњи број и српских и хрватских књига износи 251, у 50 мање него лане. Кад подијелимо на обје стране

излази ове године 192 на ћирилицу а 59 на латиницу, из чега се види да је хрватска страна наше књижевности веома попустила, или да ја нијесам свијех њиховијех књига побиљежио, чему ја нијесам опет крив, него наше неуредно растурање, неуредност књижевних редакција и неуредност књижевника.

По мјестима штампања штампано је највише наших издања у Београду—115, за тијем: У Новом Саду 50, у Загребу 35, у Вараждину 6, у Сарајеву 5, у Бечу, Пешти, Сомбору, Задру и Земуну по 4, у Осијеку и Ријеци по 3, у Вуковару, Суботици, Панчеву, Карловцу по 2, у Карловцима, В. Бечкереку, Цетињу, Саут Калифорнији у Америци, воj. Сиску и Пожези по 1.

Новина излазило је 37 и то: 26 ћирилицом а 11 латиницом.—Од календара изашло је свега 30, и то 19 ћирилицом и 11 латиницом.

По струкама највише долази у домаћу историју као грађа, на име 44 броја. То су јавни акти, политичне брошире, извјештаји итд. За тијем иде забава са 26 бројева; за њом пјесме са 26 бројева; за њима правна струка, закони, наредбе са 11 бројева; за њом драма са 7 бројева; за њом књижевност (библијогр. ист. итд.) са 6 бројева; за тим ґрамат. страних језика и један рјечник, свега 5 бројева; за тим природне науке свега 5 бројева; за њима аритметика и техника, земљопис, богословија, српска граматика, државно-економне науке и статистика свака са 4 броја; за овијем пољска привреда, школске елем књиге (два буквара и један наук за пјевање), љекарство и моралне поуке по 3 ком. У науку васпитања долазе само 2 броја, а у етнографију и војну по 1. Смјеса обухвата 12 бројева. — У овоме разброју нијесмо гледали на азбуку, нити смо игдје урачунили новина и календара. По критичној вриједности бројеви би испали још рђавије јер је сав вреднији рад отишао у часописе. Надри-писци и издавачи готово су са свим заузели пјесме и забаву. Осим свега излазила су три часописа „Гласник српског ученог друштва“ „Rad jugoslavenske akademije“ и „Србско далматински магацин“ које такође нијесмо нигдје урачунали.

ИЗВЕШТАЈ

О РАДЊИ ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ ЗА 1863 ГОДИНУ.*)

Цељ је овога друштва да развија науке и распростире образованост у народу нашем. У колико је оно одговорило тој цељи својом прошлогодишњом радњом, то ће се видети из овог извештаја, који сад имам част прочитати.

Али пре него што представим тај преглед друштвенога рада, нека ми дозвољено буде споменути и оне тегобе које сметају развитку наше књижевности и с којима се морало борити само друштво. Кад се сазна какве је тегобе морало савлађивати друштво у својој радњи, онда ће се верније моћи и оценити његова радња. Тегобе те јесу ове:

Прва је та, што је друштво крајње ограничено у материјалним средствима, којима располаже, те тако није у стању да достојно награди свако дело, које му чланови његови преко године поднесу. А кад чланови знају да се нема чиме наградити њихов труд, онда наравно и они мање раде, него што би могли и што би желели. Да би се у томе како помоћи могло, друштво је прошле године промишљало о разним начинима, и на послетку обратило се молбом правитељству нашем, да се повећа она помоћ, коју друштво годишње добија. Али правитељство наше баш ових година имало је много и других великих потреба, да за сад није могло ту молбу уважити.

Друга је сметња та, што је код нас још врло мала читалачка публика, па ни она није у стању да прихвати

*) Штампа се накнадно због тога што у своје време нигде није наштампан.

и подпомогне радњу наших књижевника. Наши књижевници за сад још морају, тако рећи, стварати читалачку публику.

Трећа је незгода та, што још немамо уређеног књижевног саобраћаја, па с тога ни од овог малог броја читалаца не могу сви да се користе нашим књижевним радом. По унутрашњости Србије још нигде нема књижаре из које би могли брзо и лако набављати књиге они читаоци, што су удаљени од Београда, а шиљати из Београда сваком појединце, то је опет тако тешко и скопчано с таким трошком, да се тим начином не могу служити ни књижевници ни читаоци. Да би се та сметња бар у пола, ако не са свим, уклонила, друштво је се прошле године постарало, да нађе у свакој окружној вароши нашој по једног ваљаног Србина који би се примио тога посла, да по свој околини распростире друштвене књиге: Тој жељи друштва одазвали су се многи честити Срби и можемо се надати, да ће од сад бар с те стране посао ићи много успешније.

Четврта је сметња развитку наше књижевности та, што код нас још ничим није ујамчена књижевна сопственост. Још се ни то не зна на шта има права друштво, а на шта писац који му дело поднесе, т. ј. не зна се да ли се право друштва ограничава само на прво издање а дело остаје као сопственост писца, или је друштво потпуни власник дела и писац губи свако даље право на свој рад. Да би и у тој ствари били на чисто друштво је прошле године, на предлог својих чланова г. г. Владимира Јовановић и Панте Срећковића, одредило један одбор, који ће промислити о начину, како ће се књижевна сопственост ујамчити како ваља.

Пета, на послетку сметња наше књижевности јесте *цензура*. Ма шта се говорило у корист цензури, искуством се осведочило, да она много смета потпуном и свестраном развитку књижевног живота кад писац не зна да ли ће му рад његов одобрити цензура, или кад он још напред зна да се мора управљати по требовању цензуре, а

не по требовању науке, онда наравно да ту неможе бити озбиљног научног рада. Овоме друштву као представнику отачаствене књижевности, спада у дужност старати се да изради код правитељства, да бар строго научна дела буду слободна од цензуре.

Ето с каквим се великим тегобама морало борити друштво у својој научној радњи, па опет је оно прошле године толико успело, да ће се томе успеху обрадовати сваки свестан Србин, који зна, да без науке не може бити сталног напредка ни у чему.

Тако друштво је ово прошле године штампало две књиге свога Гласника, а то је 16 и 17 по реду. По садржају тих двеју поменутих књига видеће се да је друштво тежило, да у његовом органу буду заступљене све поглавите гране научног живота. Ово је садржина прве књиге.

Одмах с почетка долази беседа, коју је говорно потпредседник друштва, г. Д. Матић, приликом хиљадугодишње успомене словенских апостола св. Ћирила и Методија. У беседи тој достојно су оцењене заслуге тих великих мужева, који су са вером хришћанском положили основ словенској књижевности. Уз беседу штампан је и један старински рукопис о животу св. Методија, што је у друштвеној библиотеци и што га је протумачио редовни члан г. Јанко Шафарик. А на крају књиге додат је и факсимил тога рукописа.

Друго место у тој књизи заузима: „Наука о саставу и животу растиња," што је написао редовни члан г. Владимир Јовановић. Ко зна од какве су практичне вредности данас природне науке и каке велике користи очекују човештво од њиховог успеха, тај ће лако оценити важност тога дела у нашој књижевности, а ми од своје стране додајемо само то, да је поменуто дело израђено тако да се њиме много могу користити они, који се занимају пољском привредом.

За тим долази такође важан чланак по струци при-

родних наука, под насловом „Живи песак у Србији и биље што на њему расте.“ Тај је чланак написао г. Ј. Панчић.

Четврто место заузима дело под насловом „Скупштински развитак и друштвено преображење у Инглеској,“ што је израдио по Ремизоу редовни члан г. Стојан Бошковић. Цељ је тога чланка познати српску публику са државним и друштвеним установама инглеског народа који у том обзиру служи данас за углед свима јевропским народима а нарочито нама Србима који смо положили основ такој државној згради, која је код Инглеза онако дивна сграђена.

На послетку долази некролог умрлом младом књижевнику нашем и члану друштва српске словесности Михаилу Радовановићу, што је написао подпредседник друштва г. Д. Матић.

Други Гласник од прошле године а то је 17 по реду садржи у себи ова дела:

Прво је дело: „Наука о атмосфери и променама у атмосфери, и о њиховом значају за растиње“ од редовног члана г. Владимира Јовановића. Знати промене, које бивају у атмосфери, и њихов уплив на растиње, то је потребно свакоме, а нарочито онима, који се занимају пољском привредом. Тој потреби одговара ово дело г Јовановића.

Друго је дело: „кратак преглед Хеглове философије“ што је израдио редовни члан и овогодишњи секретар друштва г. А, Васиљевић. Ту се укратко излажу главни основи те знамените системе, која је имала огроман уплив на савремену науку.

Треће је дело: „О вештинама,“ што је израдио по Молинарију подпредседник друштва г. Д. Матић. У делу том обраћена је пажња и на ове вештачке споменике, што се налазе у нашој отаџбини.

Четврто је дело: „О васпитању у Америци“ што је је написао редовни члан г. М. Ђ. Милићевић. Од вели-

ке је користи познати нашу публику с умним напредцима у Америци.

После тих споменутих дела долазе још два старинска рукописа, један што га је писао покојни владика црногорски Данило—о борби Црногораца с Пот рчењацима Тај је рукопис нашао на Цетињу учитељ у В. Градишту г. Мусулин, па га је друштву саопштио. Рукопис је важан колико за историју толико и за језик српски, па с тога је текст његов и факсимилиран. Други рукопис јесте писмо српских кнезова, што су га писали 1804. год. турским старешинама о данку. Тај је рукопис нашао при исељавању Турака из Ужице тамошњи прота г. Гаврило Поповић, па га је послао друштву на дар.

На последку долази извештај о радњи друштва и његовом материјалном стању године 1862.

Осим тога што смо до сад споменули, друштво је прошле године издало о свом трошку: „Преписку владике далматинскога Венедикта Краљевића са аустријским властима о унији," и прегледало је још два научна дела а на име „Извор реке Нила" од редовног члана г. Панте Срећковића, и „Опис монастира Манасије" од редовног члана г. архим. Јевђенија. Оба та дела дата су у штампу и ући ће у састав 18 књиге Гласника.

Но при свој научној вредности тих чланака, они опет не могу потпуно одговорити садањем захтевању наше публике, јер не представљају савремено стање наука у свој целини њиховој. А друштво жели да потпуно одговори захтевању српске публике и да јој представи савремено стање наука у целини. С тога је оно на предлог свога подпредседника г. Д. Матића предузело израђивати Енциклопедију наука. У том важном и општекорисном делу примили су живо учешће највршнији чланови друштва, а такође и други књижевници српски. И тако се већ сад израђују за енциклопедију ове науке:

а) од чланова друштва: г. г. Д. Матић израђује историју философије, О. Никанор историју хришћанства,

Панта Срећковић историју српског народа, А. Васиљевић историју српске књижевности, Владимир Јовановић науку о пољској привреди, Стојан Бошковић философију права, Коста Бранковић психологију, М. Панић физику и математику, Ђорђе Верисављевић општи земљопис, Ј. Драгашевић земљопис српских земаља, Ђорђе Пантелић историју опште књижевности, М. Миловук науку о трговини и г. г. Стеван Мачај, Валента и Пејичић науку о чувању здравља и о домаћим лековима..

б) од других књижевника српских г. г. Сава Грујић израђује популарну математику, доктор Тесар популарну астрономију, Јеврем Гудовић геогнозију са геологијом, Дамјан Павловић науку о грађевини како на суху тако и на води, и један се Србин јавио да изради науку о васпитању.

По томе дакле можемо с поуздањем рећи, да ће српска публика скорим добити енциклопедију најпотребнијих наука, којом ће се положити снажан темељ српској књижевности.

Према таквом развитку друштвеног рада развија се и морална снага његова. Сваке се године све више и више множи број вредних раденика. Тако је прошле година на главном састанку друштво изабрало 25 чланова од којих 7. за редовне, 17. за дописне и 1. за почасног. И тако сада друштво ово има 150 чланова и то: 64. редовна, 67. дописних и 19 почасних. Но друштво је прошле године било ожалошћено губитком четири члана своја, а то су Павле Станишић, члан државног савета, Петар Протић начелник у војничком, министарству Никола Нова ковић секретар у министарству просвете и Ђорђе Стојановић дворски саветник у Бечу при угарској канцеларији као што је већ о том губитку спомепуто у последњој књизи Гласника.

Друштво је прошле године, осим главног имало још 12 редовних и три ванредна састанка, на којима се поред текућих послова, договарало о начинима, којим ће се

најбоље унапредити отачаствена књижевност, а такођe примало је на тим састанцима живо учешће у свему. што се тиче народне просвете. Тако је оно на првом ванредном са станку своме одлучило, да слави хиљадугодишњу успомену у част словенских апостола св. Ћирила и Методија, као основалаца словенске књижевности. А кад је наш честити грађанин г. Миша Анастасијевић поклонио на просветне цељи своје велико здање, онда је друштво имало други ванредни састанак, на коме је одредило из своје средине депутацију, да у име друштва изјави захвалност томе племенитом дародавцу.

ПРЕГЛЕД РАДЊЕ И СТАЊА

„СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА“

у години 1869-ој

ПРОЧИТАО СЕКРЕТАР НА СКУПШТИНИ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА 25. ЈАНУАРА 1870. ГОДИНЕ.

Пре него што је секретар почео читање овог прегледа председник друштва г. др. Ј. Шафарик отворио је скуп овим говором:

Поштована господо!

У смислу наших друштвених установа састали смо се у овај редовни годишњи скуп, да саслушате извештај, који Вам се подноси у име друштвеног одбора о прошлогодишњој радњи друштва, и о чињеним око тог рада трошковима.

Врло ми је мило што могу Вашу пажњу обратити к једном ставу тог извештаја, у ком је реч о делу за наше друштво исто тако важном, као и корисном, јер се њим знатно шири поље наше радње на собственом србско-народњем делу, а умножава се и помоћ на средства за ту друштвену радњу. Кад је то јест по наредби прошлогодишњег главног скупа рађено око одређивања питања, за којега најбоље решење имаће се дати као награда онај дар великодушног пријатеља свакога напредка у јужних Словена, оног врстног владике, који исто тако славно управ сад уписује своје име у листове повестнице својом јуначком борбом за истину и слободу човечанства на боришту духовном, као што га је уписао у срца свију Словена а особито својих сународника Хрвата и Срба својом делима и жртвама осведоченом жар-

ком и верном љубави, — тада је један одсек овог друштва врло згодно и нашим околностима са свим прикладно предложио, да се онај дар од 100 дуката употреби на то, да се продужи с већом снагом свестрано изучавање нашег народа и отачаства од нарочито за то од друштва изасланих стручних учењака, — па ма да овај врло уместан по себи предлог није могао бити у свом правом смислу усвојен, због недостатка нуждних за такво предузимање средстава, он је управ дао друштву нашем повод и прилику, да оно учини тога посла ради нарочите кораке код наше родољубиве владе, која је молбу друштва с готовошћу у потпуној мери уважила, те је дала друштву обилну годишњу новчану помоћ, која ће се по изреченој намери друштва искључно на то употребити, да се сваке године даје помоћ стручним ученим људма, који ће по народу и отачаству нашем на месту изучавати све оно, што служи к том, да наш народ савршеније позна како себе самог, тако и окружавајућу га богату и благословену природу своје домовине.

За ову великодушну и штедру помоћ високе владе држим да смо дужни изјавити нашу захвалност не само речма, него да нам особито ваља нашу хвалу и наше признање посведочити делом, те здруженим силама настати сви сложно око тога, да се гореизречена цел колико год буде можно потпуније постизава, па да тако корист која ће из те дароване нам помоћи за наше отачаство трудом нашег ученог друштва произићи, буде што обилнија и снажно дејствујућа за сваковрстно наше унапређење.

Приступајући к првој тачки нашег данашњег дневног рада, част ми је саобштити Вам поштована господо, да је висока влада Његове Светлости нашег кнеза, изволела за идућу годину опет мене наименовати председником овог поштованог друштва, на ком по други пут показаном према мени поверењу и благовољењу, по мом уверењу најбоље ћу се показати захвалан тим, ако колико ми силе дозволе, ревностно и брижљиво будем вршио све што дужност пред-

седнику налаже и ако будем и својим трудом помагао постизавати племенити задатак овог ученог друштва, а то од свег срца желим.

Даље у место одступајућег ове године најстаријег члана одбора, председника одсека за науке државне, правничке и историјске, редовног члана г. дра Милована Спасића, који је свој заслужни труд у служби свога народа умножио ове прошле године не малом заслугом том, што се успешно трудио у нашој милој Србији установити друштво за пољску привреду, — исти одсек изабрао је за свог председника, редовног члана господ. Јеврема Грујића, члана државног савета, од чијега посведоченог ревностног родољубља поуздано очекујемо, да ће и као члан одбора нашем друштву свесрдно помагати радити о његовом задатку.

Одсек за лепе вештине који се с концем прошле године установио, пошто је достигао број чланова по правилу нуждан, изабрао је за свог председника редовног члана госп. Мил. Миловука, управитеља наше реалке, ког на том месту праведно са задовољством видимо, знајући га као једног од првих будилаца осећања за лепе вештине код нас, које он као основни зналац и сам ревностно негује и извршује.

И тако ће се одбор друштва за идућу годину састојати осим председника из 4 члана, г.г. дра Аћима Медовића, Саве Сретеновића, Јеврема Грујића и Милана Миловука.

Секретар нашег друштва, по мом уверењу, својим прилежним, ревностним и ваљаним вршењем друштвених послова, заслужује наше задовољство у толикој мери, да ја само то желети морам, да он кроз што буде могуће дуже време постојано врши с једнаком љубави и снагом исто тако тешку као и важну дужност друштвеног секретара, по којој је управо он главни чинилац целе друштвене радње, и за то узимам слободу предложити Вам господо, да се он једногласно у својој дужности и за у будуће утврди.

За тим је наставио секретар:

Поштовани зборе!

Дужност ми је, да од стране одборске покажем преглед радње и стања Српског ученог друштва у прошастој години 1869-ој.

У тој години је имало друштво свега 29 састанака: 12 у одбору, 5 у одсеку филолошком и философском, 6 у одсеку историчком и државничком и 6 у одсеку јестаственичком и математичарском.

Преглед свега онога што је на тим састанцима рађено поделићемо по обичају на пет делова, и тако ћемо и ове године говорити:

I. О чисто књижевном раду друштвеном;

II. О старању друштва за набавку или опис историјских и књижевних или уметничких споменика народних;

III. О осталоме што је рађено ван књижевних посала;

IV. О стању библијотеке; и

V. О новчаном стању друштвеном.

I.

У течају прошле године добило је друштво на преглед и издавање које од својих чланова које од осталих књижевника ове књижевне послове. Рећаћемо шта је од кога дато оним редом како је долазило. Тако:

1. Г. *В. Врчевић* послао је: *а. Народне болести и како се лијече* и *б. Јуначке пјесме Срба Херцеговаца турскога закона.*

2. Г. *К. Невострујев: три старе српске хрисовуље.*

3. *Неименовани* пријатељ: *Карте трију самосталних патријаршија југословенских: охридске, трновске и пећске пропраћене тумачењем.*

4. Г. *К. Х. Ристић* из Сарајева: *Из босанске прошлости.*

5. Г. *Арх. Леонид: а. Стара српска штампарска издања војводе Божидара Вуковића* и *б. Фотографију писма св. Саве од 1193. год.*

6. Г. *др. J. Панчић*: *а. Грађу за фауну кнежевине Србије* и *б. Висине неких места у Србији измерених холостеричким барометром.*

7. Г. *проф. А. Васиљевић: О психолошкој методи у Инглеској, Француској и Германији.*

8. Г. *Ж. Жујовић: а. Критику на књигу Ч. Мијатовића „Кратка наука о државноме газдинству или наука о финансији“, б. Стара питања према новим начелима.*

9. Г. *Фр. Кс. Кох* композиста из Осека своја музикална дела на оцену одсека уметничког.

10. Послати су друштву на преглед и откуп и музикални рукописи пок. *Калауза* у којима су преписи наших народних напева.

11. Г. др. *Вл. Ђорђевић* а. *Прилоге за историју српског рада у јестаственици,* и б. *Јан Хус и хуситску крајину,* литерарно-историјску студију.

12. Г. *А. Н. Спасић*: а. *Новац и кредит,* б. *Банке на акције* в. *Историју политичне економије у Европи од Бланкија* и г. *Банке и банкноте.*

13. *Стојан Новаковић*: а. *Препис писма св. Саве од 1193. год.* по фотографији посланој од арх. Леонида; б. *Библиографију српске и хрватске књижевности за 1868. год.* с белешкама онога што су и странци те године о нама писали, в. *Прилога за историју српске књижевности* четврти и пети чланак.

14. Г. *Чед. Мијатовић:* од својих студија „Финанције српскога краљевства“ други чланак у којем се говори „*О приходним изворима српскога краљевства.*“

15. Г. др. *В. Богишић*: Препис једне за сад најстарије збирке Српских народних песама с краја XVII. века писане у Дубровнику.

16. Г. јером. *Богољуб Петрановић*: а. *Обичаје српскога народа у Босни* б. *Епских народних песама српских старијега времена* другу и четврту књигу, своје збирке и *Српских народних песама женских* из Босне другу књигу.

17. Г. *Светозар Ј. Никетић* чланак: *Историјски развитак српске цркве.*

18. Г. *П. С. Срећковић*: историјске чланке а. *Стевана Немању*, б. *Нејаког цара Уроша*, в. *Цара Синишу Палеолога Немањића и деспота Јанинскога Тому*, и г. *Вукашина.*

19. Г. *Ђорђе Павловић:* чланак *О уређењу тежачког кредита у Србији.*

20. Г. *Љуб. Клерић: Неколико задатака о геометријским местима и њиховим применама.*

Приличан део овога рада који је послан друштву, и прегледан је по одсецима и излази наштампан у двема књигама друштвенога „Гласника“ за ову годину, неки део није могао бити примљен или је још на прегледу, или се није могао сложити с друштвеним задатком, па је с тога повраћен. Што се тиче пуштених у свет издања, ове године је издало друштво:

а. *Гласника* 25-ту свеску, а од 26-те се управо сад последњи табак доштампава, те ће и она кроз који дан на свет изаћи — садржаја као обично разноструког.

б. Пространо дело Српску библијографију, за новију књижевност, 1741—1867, од Стојана Новаковића.

в. Књижицу *Мисли о унапређењу књижевности српско-хрватске* од Ог. Утјешеновића Острожинског која је штампана на корист српском ученом друштву и која се тиче још непрестано нерасправљеног и несвршеног питања о распродаји књига наших.

Превелика нагомиланост послова у нашој државној штампарији која се због тескобе места у ком је та штампарија смештена, још већма осећа — и спорост која је управо неизбежна за израђивање друштвених чланака већином тешких за штампарски слог и поправку, узрок су што друштво и повише и не штампа и што му орган још уредније излазити не може.

Али осим овога што је друштво које добило на преглед које прегледало и наштампало од књижевних радова, имамо о томе још говорити. Тако је друштво имало да зада

питање за награду на коју ће се употребити 100 дуката које лане поклони друштву владика Ђ. Ј. Штросмајер. Било је више предлога на што да се употреби тај новац, као што је поштованоме збору из протокола познато. По одлуци скупа одлучено је те је расписана награда за тему: „Политичко и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“ и ове године надамо се да ће нам се књижевност обогатити расправом о томе занимљивом питању.

Истим тим случајем подело се једно још важније питање, *питање о свестраном научном испитивању наше земље и народа*, за које предлагаше један одсек да се започне прилогом Штросмајеровим. Скуп је друштвени одлучио, те је за ово питање заискана особита сума од високе државне владе наше, и радост нам је изјавити поштованоме збору како се висока влада с готовошћу одазвала овој научној потреби нашег отачаства. На посао нарочитих научних испитивања и изашиљања одређена је друштву нарочита сума од 5000 гр. пор. којом ће се мало по мало у скоро моћи доста учинити. Очекујемо да дела и последци опширније и темељније научне радње најбоље проговоре у похвалу овој новој помоћи државне владе нашему друштву.

Покрај тога је друштво одлучило у овој и у 1871-ој години издати у два дела чувено научно енглеско дело „Историју умног развића у Јевропи“ од Џ. У. Дрепера у преводу г. М. Ракића којим се диче све боље књижевности јевропске и којим ће се и нашој књижевности честит прилог учинити.

Још се одбор старао да од редовног члана г. Вл. Јакшића добије наставак метеорологијских записака које су некад у Гласнику излазиле, те да би тако изашла у друштвеном органу грађа за проучавање климатских односаја земље наше; али је г. В. Јакшић одговорио да овом захтевању у овај мах не може задовољити, што он о томе сам спрема опширнију монографију.

Било је још у философско-филолошком одсеку разговора о уредним прегледима главних књижевних појава у нас или тока научног рада у странаца, али при садашњој слабој сасредсређености наше књижевне снаге и при многим мањим и већим, често врло ситним сметњама, до дела се још није могло доћи. На сваки начин остаје ово као један део друштвеног задатка којему треба тежити и што пре га извршити.

Издавање грађе за новију историју такође је посао који је застао готово једино због тога што му пречи свакидашњи послови отимају снагу, али се надамо да ћемо у овој години и то моћи кренути који корак даље.

II.

Као и других година није пропуштана прилика ни у прошастој години да друштво што поради око набавке и описа историјских, књижевних или уметничких споменика народних. Тако је друштво преко г. намесника Ј. Гавриловића добило на поклон од г. Светозара Ђ. Протића седам разних које расправа које важних историјских писама пок. Ђорђа Протића министра кнеза Михаила за прве владе. — Од г. Миливоја Смиљанића богослова добило је друштво писмо Јоакима митрополита ваљевског од 1769 својим нахијама у коме опомиње људе да дају свештеницима заслугу њихову. Од г. М. Максимовића из Тамишвара набављене су две старе књиге из српско-словенских штампарија: Божидарев Охтоих од 1537 год. и Минеј штампан у Шебешу у Ердељу трудом ђакона Коресија 1560 српским црквеним језиком, којима је обогаћена друштвена збирка издања рађених у старим српским штампаријама.

Г. кнез Медо Пуцић поклонио је једну оригиналну хрисовуљу цара Стефана Душана и два печата општине Дубровачке један већи и један мањи, и једну стару књигу у Риму 1630 босанском ћирилицом штампану.

Што се тиче споменика Светогорских о томе је друштво добило ове године један глас од руског књижевника г. арх. Леонида. Тај је глас, да се једнако налази руку које упро-

пашћују или на страну односе тамошње наше историјске драгоцености, него да би се могле барем фотографијом спасти и од њих снимци начинити, кад би се потрошило 100 дуката. Друштво није могло ништа још учинити за ову ствар због тога, што нам поштовани пријатељ није јавио начин како ће се то извршити, нити нас упознао с човеком који би посао надзиравао, јер је он оставио Цариград и у Москву отишао. Али одбор има на уму ову ствар и већ је замолио г. арх. Леонида за упутства у овој ствари. Нема сумње, да би наше овдашње збирке историјских споменика веома много добиле кад би се овамо добавиле ма фотографије хиландарских споменика, од којих неке већ имамо.

Исто тако је нешто напред крочила и давнашња жеља друштвена, да се дође до историјског рукописа деспота Ђ. Бранковића који је у патријаршијској карловачкој библијотеци. Пок. патријарах С. Маширевић обећао је био редовном нашем члану г. П. Срећковићу да ће предати рукопис на реверс друштву за научну потребу нарочитом одасланику друштвеном; али у први мах зимско доба, а после смрт патријархова сметоше овај посао. Него ће друштво ипак садашњим руковаоцима патријаршијске библијотеке послати нарочитога свог одасланика с реверсом; надајући се да ће се и они према учињеном обећању пок. патријарха одазвати научној потреби да се у овом друштву проучи тај непрестано тајанствени рукопис.

И за рукопис философа Костантина о животу деспота Стефана имали смо прилике добити од г. В. Григоровића барем одлучан одговор, који нам стиже по нашем ред. члану г. арх. Н. Дучићу. Одговорено нам је да је рукопис својина библијотеке университета одеског и да се из Одесе овамо послати не може, нити г. В. Григоровић има времена да нам сам начини препис. С тога је одбор већ учинио кораке да од тога рукописа набави препис за који је замољен г. В. Григоровић да се под његовим надгледањем сврши.

Од бијографија својих чланова друштву је ове године приспела једна, од г. Николе Боројевића с Ријеке.

Иза покојнога *Лазара Арсенијевића Баталаке* остао је друштву легат од 100 дуката ћесарских на издавање рукописа његових, ако би се друштво прихватило тога издавања. Рукописе је пак покојник оставио код г. дра. Ник. Крстића, а новци су у управи фондова на интересу. Ова је ствар пре неколико дана јављена у одсеку, и до сад се још ништа друго није радило о томе.

III.

Осим споменуте две врсте књижевних послова на реду нам је да споменемо и остало пословање друштвено. У томе нам прво ваља споменути рад о пословнику друштвеном на основу новог уређења које нам је лане у почетку године висока влада потврдила. Пословник је тај прегледан на једном скупном састанку друштвеном и по њему се ове године радило. Можемо споменути да су овим пословником доста поправљени и олакшани начини прегледања дела у друштву, што ће имати добар утицај на живљи окрет рада и на брже прегледање чланака. Ствари би се овој која често одбија од друштвеног органа гдекоје израде, потпуно помогло кад би члановима друштвеним остали послови животнога опстанка и јавних дужности и изван друштва овог — барем толико мање сметали, да би се одсеци, у којима се креће ток научнога и књижевнога рада друштвеног, могли састајати чешће и лакше него ли до сад. Овако се одбор с непријатношћу мора потужити, да је састајање у одсецима прилично с натегом ишло. Ми се надамо да ће чланови ово примити к срцу ради бољега гласа и напретка друштвеног.

Исто тако је ове године први пут од како је у друштву овом састављен уметнички одсек и ако је установљен био још уређењем од 1864. године. Лањским изборима нових чланова нарочито намењених овоме одсеку могаше се ове године дотле довести та ствар, а ове године је сам одсек саставио предлог за још неколике чланове којима ће се попунити и који ће се данас предложити бирању ва-

шем. Желети би било да овај одсек развије што већи рад, ако му само не узасмета новчана оскудица, јер ће се садашња помоћ спрам многостручности која ће се првом живљом радњом развити у целокупном задатку друштвеном, показати недовољна. Ми бисмо ради што пре дочекати то време. У осталом уметнички ће одсек ступити на поље са свим ново и не дарнуто, ступиће као прва научна корпорација у српству која излази на то поље радње, и очекује га рад веома многостручан. Нека је дакле са срећом ступање на то поље корпорацији која излази из средине овога друштва.

Од неговања веза наших с осталим Словенима друштво је ове године имало прилику послати заступнике на светковање велике славе народа чешког која се у Прагу и Хусинцу давала Јану Хусу 500 година након рођења његова. На тој слави је било заступника од свију словенских народности онако као пре две године у Москви, и том приликом су и опет измењене мисли споразумевања и заједнице међу скупљеним заступницима словенских народности. На тој слави су заступили друштво г.г. С. Сретеновић, др. Ј. Валента и Ст. Новаковић. Кад је Ст. Петербуршки университет славио педесетогодишњу славу своју, одбор је друштвени честитао му телеграмом. А на светковини српског вршачког певачког друштва приликом освећивања заставе истога друштва, на коју су позвани били гости из свих околних српских крајева, заступали су друштво редовни чланови г.г. Г. Гершић (место Ј. Бошковића који је у први мах изабран био, али није могао отићи) др. М. Јовановић и М. Кујунџић.

Како ће у XXVI. књизи Гласника бити на крају наштампано којим се зборовима и друштвима разашиљу књиге друштвене, споменућемо само оне зборове за које је ове године одлучено да им се шаљу издања овога друштва. Ти су зборови или заводи: Академичка читаоница у Прагу (послате јој допуне); реалка у Крушевцу; Московски комитет за потпомагање Словена; дружина „Цвет“ у Араду:

Подринска слога у Лозници (послате јој допуне); једна српска школа у Турској; библиотека општине Бањалучке и читаоница у Горњем Милановцу.

IV.

И ове године као свагда имамо пријатну дужност да захвалимо пријатељима и родољубима који су поклонима својим припомогли умножавању библиотеке друштвене. Библиотека српског ученог друштва броји сад преко 2000 дела и преко 4500 свезака. Спрам бројева које ми налазимо у библиотекама других учених друштава у народа који нису до недавно имали таку немилу историју, није то ништа; али је ипак за нас сведочанство, шта се у прилично кратком времену може учинити прилозима и помагањем многих добровољних руку. Јер на своју библиотеку друштво је до сад од свога дохотка за све време врло малену суму потрошило. Тако је ове године самим поклонима од књижевника и учених зборова с којима се друштво ово списима својим мења, умножена друштвена библиотека са 269 свезака. Будући се поклони ови увек објављују у „Срп. Новинама" и у „Гласнику" поред протокола одборских састанака, поменућемо овде само по имену ону господу и учене зборове, од којих су нам ове године књиге приспеле.

Од учених зборова послаше нам своје књиге: Југословенска академија из Загреба, царска руска академија из Петербурга, министарство народне просвете у Русији, Руско географско друштво, Общество љубитељеј јестествознанија, Матица Словенска, Статистично одељење нашег министарства финансије, Реалка из Панчева, Новосадска гимназија, Русини из Лавова, Берлинска академија, Бечка академија, Verein für die Erdkunde из Дрезде, Млетачки институт за књижевност и уметности и Матица Илирска.

Имена осталих даровалаца ово су:

Његова светлост кнез Милан Обреновић IV., г. наменсник Ј. Гавриловић, г. митрополит Михаило, г.г. др. Ј. Панчић, Јеврем Грујић, Ст. Д. Поповић, Благоје Стојадиновић, Љуб. Ј. Клерић, К. Невострујев, Велимир Гај, Н.

И. Прванов, В. Валожић, Ј. Бадовски, Ђ. Поповић, А. Стаменковић, Ст. Новаковић, Л. Лежер, А. Трачевски, уредништво Московске медицинске газете, др. Фр. Ланца, А. Т. Хиљфердинг, Нил Попов, Д, Разумовски, Ј. Данић, В. Јагић, неименована двојица, један из Москве и један из Београда.

Међу своје књиге за продају добило је друштво на поклон од министарства просвете од „Описанија древности српских у Светој Гори, Д. Аврамовића“ 200 комада и од „Свете Горе са стране вере, художества и повеснице Д. Аврамовића“ 100 комада, која згодно попуњавају збирку друштвених издања која се до сад највише тицаху историје и старина српских.

На послетку нам ваља проговорити шта има у друштву од старина нарочито нумизматичких о којима је за данашњи скуп одборски предлог забележен. Старине те долазиле су у друштво нарочито поклонима који су у пређашња времена, док се није још био потпуно установио народни музеј, чешће долазили овамо, — а нешто и куповином. Од неколико година није ова збирка ничим принављана. А у први је мах за мало година прибрано толико да у друштвеној збирци има самих новаца разне сорте, вредности и времена, а понајвише бакарних, на 2052 комада. И ако је велики део од сорте која се врло често налази у Србији, и ако ту има нешто и од новаца овога века али ретких међу нама — опет има ту и знатних комада, и протумачено је и прочитано готово све што је важније највише трудом председника друштвеног г. дра Ј. Шафарика. Како за њих нема згодна сместишта, тако се просто чувају, те се не могу показати и употребити за обичне прилике. Од осталих старина и знаменитости друштво нема много. Може се лако побројати. Тако имају.

1. Две старе српске сребрне минђуше нађене у селу Вароши код града Сврљига 1857. год.

2. Печат на ком пише „Марко Катићь воивода болгарскіи.“

3. Руска медаља од цинка, спомен неке славе кнезу Светославу.

4. Један каменчић с натписом.

5. Један стари табан.

6. Медаља Текелине славе у Н. Саду 1861. године.

7. Кеса за новце владике црногорског Петра I.

8. Једна сребрна копча.

9. Медаља француске републике од 1792. год.

10. Медаља Лудвика XVIII.

11. Почасна медаља рудара Хердера који је путовао по Србији.

12. Медаља са Дантове светковине 1865. год. из Фиоренце.

13. Гвоздена стрела и гвозден клинац.

14. Тањир Арсенија патријарха српског од 1737. год.

За све то и за новце предлог је одборски да се као својина друштвена предаду на чување народном музеју где ће бити заједно са осталим што ми из ове струке имамо — и скупу остаје да о томе свој одлучни глас каже.

V.

Што се тиче новчаног стања у прошлој години стајало је Српско учено друштво овако:

A.

Прихода било је:

1.	Готовине што је од прошле год. претекло	7805—36²/₃
2.	Државне помоћи на вршење друштвенога задатка	30000 —
3.	Државне помоћи на плату секретару	3084 —
4.	За рачун дуга наплаћено од И. К. Сопрона	150 —
5.	Од министарства просв. за продате књиге	1890 —
6.	Од књижара Вел. Валожића за продате књиге од Митрова дне 1868. до Митрова дне 1869.	4144—28
	Свега	47074—24²/₃

Б.

Расхода било је:

1.	На хонораре и попутнину	20340 —
2.	На трошкове за штампу	1477—16
3.	На набавку књига, намештаја и других потреба	3309—10
4.	На повез књига	1062—20
5.	На препис писама и протокола, уређивање библиотеке и помоћ секретару .	398—20
6.	На плату секретару	3079—32
7.	На плату послужнику	2592 —
8.	На експедицију књига, пошту и телеграме	586—20
	Свега	32845—38

Кад се од суме прихода у 47074 гр. 24²/₃ п.
одбије сума расхода у . . 32845 „ 38 „

остаје за годину 1870-ту 14228 гр. 26²/₃ п.
од чега је 6006 гр. у управи фондова, а од готовине је што је претекла одбор већ дао 6006 гр. чарш. на отплату дуга друштвеног у државној штампарији, којега је опет остало на 6123 гр. 25. п. пор.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Пети састанак одсека философског и филолошког.

30. Декембра 1869.

Бр. 15.

Износе се на преглед збирке народних песама г. Б. Петрановића, купљене по Босни, књига друга и четврта јуначких (трећа је већ у одсека на прегледању) и друга женских (прва је штампана у Сарајеву 1867). Том приликом прочитају се писма г. Б. Петрановића одбору поради прегледања и оцењивања ових песама, у којима тражи на послетку да му се за трећу (која је од дуже времена у друштва на прегледању) изда награда 1870, да се остале збирке прочитају до три месеца, и да му се исплате половином у 1871 а половином у 1872-ој години, и да сваке године по једна збирка изађе. Покрај тога г. Б. Петрановић изјављује да својих збирака не може уступити ниже од 350 дук. рачунећи за трећу 100, а 250 за остале.

Како је о трећој књизи готов реферат, то га прочита референат г. Милорад Поповић. Из опширнога реферата, у коме је г. референат потанко разложио садржину неколико песама, излази у главноме онај исти суд који је одсек већ један пут донео о збирци В. Врчевића, противно негдашњем реферату о првој књизи збирке г. Б. Петрановића. Ту се на име види, да су ове песме или развлачење, препе́вање, упореднице или варијанти оним песмама које су нам познате, или песме о старим темама с новим именима, или просто рецитовање догађаја, и да нису производ чистог народног духа нити да су као такав издржале народну критику, него да су дела појединих људи, што се врло често види у приликама где се у каквој старинској песми пева чисто данашње схватање спрам садашњих наших околности, чега у старијим

песмама Вукове збирке нема. На стару основу стављен је материјал новога времена. Лођика, естетика и етика сведене су у овим песмама на најмању меру, и види се често да је песма поднела препев којим од народне готово постала песма појединога. За тим референат предлаже, да се у одсеку склопи одбор, коме би се поверило критично пребирање и издавање народних песама и излаже како би то требало учинити, и у том случају предлаже да се и ова збирка откупи као грађа с обзиром на оно што би из ње доиста могло ући у критично издање народних умотворина.

Одсек на то узме у разматрање део о откупу и ове књиге и осталога што је понудио г. Петрановић, сазнавши из реферата и из цитата каква је и како је купљена та збирка. Узимајући за мерило, да Српском ученом друштву није задатак да раширује него му је уз друге важније чисто научне послове у задатку да издаје са свим непознате и знатне народне умотворине а не обичне које приватни издаваоци данас врло често издају — одсек одлучи, да се ова збирка може откупити само као грађа, па да се уреди и изда кад друштво прву прилику улучи за издавање и онога што је до сад откупило и добило. Г. Ј. Бошковић је био противан и овоме. За тим се већином гласова одлучи да се г. Б. Петрановићу понуди за целокупну ову збирку (све заједно што је понудио) 100 дуката, које да му се због стања касе исплати у 1870-ој и 1871-ој години, и да се на тај начин збирке његове као грађа откупе.

Бр. 16.

Како се примиче време друштвеноме скупу, одсек одлучује да се међу кандидатима за чланство на будућем скупу предложи: за дописног члана г. др. Сигфрид Капер књижевник који је заслужан за превођење наших народних песама и упознавање нашег народа у књижевности немачкој и чешкој и Карол Сабина, познати књижевници чешки, а др. К. Слатковски за почастнога; — а за редовне да се предложе г. Ст. Д. Поповић и Ж. Жујовић.

Бр. 17.

Ред. члан г. Милан Кујунџић реферује о чланку Ст. Новаковића „Срби мухамедовци и турска писменост“ јављајући шта

се у њему говори, и предложи да се прими, које одсек усвоји и одлучи да се са 4 дук. ћес. од штампаног табака откупи.

Прва седница одсека уметничког Српског ученог друштва.

Држана 10. Декембра 1869. год.

Били су: г. г. М. Миловук, Стеван Тодоровић и А. Ј. Бугарски.

---

1. Г. Миловук, по избору најстарији члан, који се пријавио за уметнички одсек, на основу писменог позива Српског ученог друштва, предлаже, да се конституише одсек уметнички Српског ученог друштва. Присуствујући чланови једногласно пристају на то и изјављују да је одсек уметнички Српског ученог друштва конституисан.

2. На предлог г. Миловука приступи се избору одсечког председника и перовође, и опет се сагласно избере за председника г. М. Миловук, а за перовођу г. Стеван Тодоровић.

3. Како је број чланова одсека уметничког одвећ мали а да одговори задацима који га чекају, то се мора број чланова тога одсека умножити, за то се за редовне чланове тога одсека предлажу:

Г. Медо Пуцић, кореспондентни члан српског ученог друштва, што се сада настанио у Београду (по § 8. уређења Срп. ученог друштва) а на основу § 9 уређења, као кандидати за редовне чланове:

Г. Михаило Валтровић, професор архитектуре и калуповања у београдској реалци.

Г. Драгиша Милутиновић, архитекта и инжинир.

Г. Никола Марковић, овдашњи живописац.

За почасне чланове у смислу § 7. уређења предлажу се познати славни композисте:

Г. Мошелес најстарији професор консерваторије у Лајпцигу и

Г. Рихард Вагнер, творац музике будућности у Линдау-у и познати архитекта г. Теофил Ханзен у Бечу.

Протокол седнице одсека јестаственичког и математичарског.

23. Декембра 1869.

Били су: г. г. др. Медовић, др. Машин, Драгашевић, М. Г. Панић, др. Ј. Панчић, др. Јов. Валента.

---

1. Изнесен је пред одсек један чланак рударског питомца г. Љубомира Клерића под насловом: „Неколико задатака о геометријским местима и њихова примена.“ Даје се г. Јосимовићу с молбом да га прегледи и оцени.

2. За тим је г. проф. Панчић поднео одсеку у једном списку означене висине холостеричким барометром по Србији измерене. — Одсек разгледавши овај списак одлучи, да се као врло користан предмет штампа у Гласнику. Писац г. Панчић изјаснио се, да за њега не тражи никакве награде.

Једанаести састанак одбора.

3. Јануара 1870.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик; чланови гг. М. Спасић, С. Сретеновић, др. А. Медовић и М. Миловук, и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 113.

Прочита се писмо г. председника одсека уметничког који јавља одбору, да се и тај одсек конституисао и да је за преседника изабран г. М. Миловук а за деловођу г. Ст. Тодоровић. Узима се на знање и да се на скупу објави.

Бр. 114.

Председник одсека философског и филолошког јави шта је одлучено за песме г. Б. Петрановића, и за тим секретар саопшти одговор г. Б. Петрановића, у коме јавља да на одлуку не може пристати и тражи да му се рукописи врате. Нареди се да то секретар изврши.

Бр. 115.

Преседник истога одсека јавља да је одсек одлучио да се

чланак: „Срби Мухамедовци и турска писменост“ у Гласник прими и са 4 дук. од табака откупи, што одбор одобрава.

Бр. 116.

Председник одсека јестаственичког и математичарског јавља, да је у одсеку одлучено да се у Гласнику наштампа г. дра Ј. Панчића списак висина по Србији измерених холостеричким барометером, што одбор одобрава.

Бр. 117.

Секретар подноси од г. С. М. Лозанића преведено „дра Јована Вислиценуса професора хемије и директора лабораторије циришког университета руководство за квалитативну анализу неорганских тела“. Како издавање оваких дела не иде у друштвени задатак, одлучи се да се то дело пошље министарству просвете за преглед школске комисије.

Бр. 118.

Секретар прочита писмо ред. члана г. арх. Н. Дучића о рукопису одеске университетске библијотеке у коме је живот деспота Стевана Високог. У томе се рукопису налази још живот св. Саве, Стевана Дечанског, и Иларијона епископа мегленског. По поздраву г. В. Григоровића преко г. арх. Н. Дучића не остаје ништа друго него се старати или да се у Одсси когод вешт нађе да рукопис препише или сними, или да се одавде нарочито за то пошље који члан друштвени. Тако одбор на предлог председника одлучи да се за сад замоли г. Т. Ђорђевић ђак који се тамо налази, да рукопис тај по упутствима препише или на тежим местима прецрта, а г. В. Григоровић да се замоли да овоме послу на руци буде.

Бр. 119.

Секретар јавља да је на крају месеца Декембра пр. год. затекло се у каси друштвеној 8.228 гр. $26^{2}/_{8}$ п. чарш. и предлаже да се на отплату штампарији за дуг који тамо има друштво до сад 6006 гр. чар. а остатак да се међу доходак 1870-те год стави. Одбор то одобрава.

Бр. 120.

Секретар предлаже да се неколике важније хрватске књиге које су изашле прошле године набаве за библијотеку друштвену, и

одбор одобрава да се те књиге по показаном списку набаве и рачуни исплате.

Бр. 121.

Секретар предлаже да се наштампају реверси за књиге које се из друштвене библиотеке издају на читање, и одбор одобрава, да се на то потроши колико по рачуну штампарском затреба.

Бр. 122.

Како је време да се приправља што треба за скуп, одбор нареди да секретар приправи преглед радње, стања и рачуна друштвених и кад буде готов, да се на састанку одборском прегледа, па онда да се на том састанку одреди у који ће се дан скуп сазвати.

Бр. 123.

На предлог секретарев одбор одобрава да се на потребу библиотеке друштвене начине једне стубе, и да се по рачуну мајсторском трошак исплати.

Бр. 124.

На предлог г.г. С. Сретеновића и Ст. Новаковића одбор одобрава да се академичкој читаоници у Прагу пошљу и оне друштвене књиге које им још нису отишле, и наређује се да то секретар изврши.

Бр. 125

Секретар подноси: а. од г. Нила Попова из Москве друштву на поклон послату књигу „Россія и Сербія. Москва 1869. год. ч. I и II.

б. Од г. Благоја Стојадиновића његове збирке „српских народних пјесама (епских)“ другу књигу у 2 ексемпл.

в. Од г. Јована Данића правника: бугарскога часописа Любословіе који је у свескама излазио у Смирни од тома I. 1844. год. 5 књижица и од тома II. 1846. год. 4 књижице.

г. Од југословенске академије Rada IX. књ.

д. Од доп. члана г. В. Јагића Podmladjena vokalizacija u hrvatskom jeziku. Odštampano iz Rada jugoslov. akad. Zagreb 1869.

е. Од г. Нила Попова из Москве преко г. митрополита:

1. Серг. Шпилевскаго Семейніе власти у древн. Славянъ и Германцев. Казанъ 1869.

2. Шпилевскаго Серг. Союзъ родственой защиты у древныхъ Германцевъ и Славянъ Казань 1866.

3. Осокина Исторіа Альбигойцевъ. Казань 1868.

4. А. Попова Обзоръ хронографін русской редакціи вып. 1. и 2. Москва 1866. и 1869.

5. А. Попова Изборник славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей внесенныхъ въ хронографы русской редакціи. Москва 1869.

6. А. Атанасјева Поетическія воззрѣнія Славянъ на природу III. Москва 1869.

ж. Од г. Дим. Разумовског професора московске конзерваторије Церковное пѣніе въ Россіи. выпускъ I, II, III. Москва 1867., 1868. и 1869.

3. Од секретара Ст. Новаковића:

а. Evangelj po sv. Marku. Беч 1869. (краньски превод.)

б. Процесъ Арманда. С француског превео Љ. П. Ненадовић. У Београду 1864.

в. Нечиста кућа. Драма у пет радња од барона J. Ауфенбаха, превео А. Поповић. У Вуковару 1869.

г. Хигов сиромах Клавдије. Из омањих превода с француског Вл. Ник. Београд 1869.

д. Омладинска заједница за годину 1868. Нови Сад 1869.

е. Српски омладински календар за просту годину 1869. Нови Сад.

ж. Bluszcz, pismo tygodniove illustrovane dla kobiet од 1867. год, 13 бројева.

Прочитано и потписано на дванаестом одборском састанку 19. Јануара 1870-те године.

Шеста седница одсека државничког и историчког, српског ученог друштва.

Држана 10 Јануара, 1870. год., у Београду.

Били су: председник одсека г. др. М. Спасић и редовни чланови: г. г. Ј. Мариновић, др. Шафарик, Ј. Грујић, М. А. Петронијевић, др. Н. Крстић, арх. Н. Дучић, М. Ђ. Милићевић, Ст. Бошковић, П. Срећковић и А. Н. Спасић.

—

№ 24.

Г. председник јави, да су прегледали г.г. Ј. Мариновић и Грујић, умољени референти, чланак г. Ђ. Павловића, редовног, члана друштва „Предлог за уређење тежачког кредита у Србији"; и даде прочитати њин заједнички реферат. По овоме реферату г.г. референти мисле, да се може примити чланак г. Павловића, што се тиче питања да ли он по вредности, како је израђен, заслужује места у Гласнику; јер што би о корисности последица код неких предложених наређења посумњали — то не држе ни да може ни да треба, да смета примању за штампање у Гласнику пишчева мишљења. Међу тим, ако би ово првина било да какво научно разлагање о извесној потреби у виду правог предлога долази у Гласник, поменути г.г. референти мисле, да би у реду било, договорити се и са осталим одсецима или барем са одбором. На послетку г.г. референти мисле, да је обична награда довољна за ову врсту чланака, ако се буду примали у Гласник. — На ово одсек одлучи, да се прими чланак г. Павловића „Предлог за уређење тежачког кредита у Србији", не упуштајући се у решавање примедбе о начелу, и да се даде писцу награда за цео чланак 5. дук. ћес.

№ 25.

Г. председник саопшти одсеку, да су поднели г.г. арх. Дучић и Милићевић, редовни чланови и умољени референти, реферат на састав „Историјски развитак српске цркве" од г. Никетића; и даде прочитати њин реферат. По мишљењу г.г. референата састав г. Никетића заслужује да уђе у друштвени Гласник, и да се даде његову писцу награда по 8 дук. ћес. од печатана табака. Одсек реши, да се прими за Гласник састав „Историјска

развитак српске цркве“, а писцу да се даде у име награде 20 дук. ћес. свега.

№ 26.

Г. председник јави, да је прегледао г. др. Крстић, умољени референат чланак „Стеван Немања,“ од г. Срећковића; и даде прочитати његов реферат. По мњењу г. референта чланак г. Срећковића заслужује да се прими за друштв. Гласник, и да се даде писцу у име награде, по 5—6 дук. ћес. од штампана табака.

За овим исказа усмено г. Бошковић, други умољени референат, како се потпуно слаже са рефератом г. др. Крстића, него би он био тога мишљења, да се писцу даде награда по 8 дук. ћес. од печатана табака.

На ово одсек реши, да се прими за Гласник састав „Стеван Немања“ и да се даде г. Срећковићу по 7 дук. ћес, од печатана табака, у име награде.

№ 27.

Г. председник даде прочитати писмо г. дра Крстића управљено на одсек исторички и државнички од овога садржаја.

„Као што је познато, лане у половини месеца Јануара умре Лазар Арсенијевић, познат под именом Бата-Лака.

„У извештају о прошлогодишњем раду Српског ученог друштва биће спомена, по обичају, о смрти његовој.

„Да би тај извештај био потпунији, држим да ми је дужност саопштити одсеку, ког се ствар непосредно највише може тицати, да је Бата-Лака иза себе оставио тестаменат, у ком се спомиње, као неки легатар, и наше учено друштво.

„Ево извода из његовог тестамента где је реч о друштву:

„„Најпосле наређујем, да се моји рукописи, који се тичу српске историје најновијих времена, предаду Николи Крстићу, начелнику полицајног оделења, при министарству унутрашњих дела, коме остављам на душу. да се стара да угледају света; јер држим, да ће моћи расветлити таму која постоји о многим стварима наше историје поменутог времена и да ће оборити различне лажи, које су о догађајима и лицима тих времена намерно и без намере у свет пуштане. Надам се да ће г. Никола Крстић по савести с мојим рукописима поступити.“

„То се налази у тестаменту посаном 20. Декембра 1864. год.

„У допуни тог тестамента од 3. Септ. 1867., стоји ово:

„„11. на печатање мојих рукописа о српској историји остављам 150 дук. ћес. Но ако се ти рукописи буду штампали другим начином, то тих 150 дук. ћес. остављам Српском ученом друштву, коме да припадне и приход од штампаних књига.“

„Најпосле у другој допуни тестамента од 8. Октобра 1867. год. стоји ово:

„„5. У првој измени и допуни тестамента под 3. Септ., 1867. год., под тач. 11. наређено је, да се за печатање мојих рукописа о српској историји из моје масе даде 150 дук. ћес. То преиначавам и наређујем, да се на ту цељ даде само стотину дуката, и ти новци да се даду на три месеца после моје смрти Управи Фондова под интерес донде, док се моји рукописи не могну печатати.“

„Овај тестаменат с допунама био је у суду депониран, важност му се оборити не може.

„Као даље објашњење овом тестаменту могу ја са своје стране придати: да се рукописи пок. Бата-Лаке заиста налазе при мени; и он ми их је предао још за свога живота. — Удовица покојникова с извршитељима тестамента учинише, што је у другој допуни наређено с оним новцима, који су одређени на штампање рукописа. Новци су код Управе. Ма да се у другој допуни не спомиње, да Српско учено друштво има на њих неко право, опет за то, почем има клаузула да се доцнијим допунама само оно мења, што се у њима изречно каже, српском ученом друштву остављено је право, које му је првом допуном тестамента дато.

„Најпосле може се поставити питање: кад ће се ти рукописи печатати?

„Ја сам намеран у овом погледу радити у сугласности са ученим друштвом — било с одбором било с одсеком историчким. Ма да ја од своје стране за сад односно штампања тих рукописа не мислим чинити никакве иницијативе, ипак ако одбор нађе за умесно позвати одсек исторички, да у овом погледу чини неке кораке, ја ћу се од своје стране старати, да по могућности одговорим ономе, што се у одсеку буде решило.“

На ово одсек реши, да се одложи решавање ове ствари за овај мах.

№ 28.

Г. председник јави, да је поднео одсеку за друштвени Гласник г. А. Н. Спасић, редовни члан друштва, састав „Банка и банкноте.“ На ово се одредише г.г. Ђ. Павловић и Ч. Мијатовић, да прегледе састав „Банка и банкноте.“

№ 29.

Г. председник јави да је одсеку поднео за Гласник г. П. Срећковић три одломка историчка, на име: „Нејаки Урош, цар“, „Цар Синиша Палеолог Немањић и Деспот јанински Тома“ и „Вукашин“. Г.Г. др. Крстић и Бошковић беху умољени, да прегледе ова три историчка одломка од г. Срећковића.

№ 30.

Г. Ј. Мариновић, редовни члан друштва предлаже, да се у напред подносе писмени реферати, да се они уводе у протоколе одсечне у целој опширности и да се печатају у Гласнику уз чланке и саставе на које се они односе; јер само овако моћи ће видети и писац извесног састава а и цео читалачки свет, за што је његов састав примљен у Гласник или не. Поред тога по мишљењу г. Мариновића, са печатањем рефарата и протоколи одсечки добили би много већу вредност, и више би се читали.

На ово одсек једногласно усвоји предлог г. Ј. Мариновића.

За овим одсек државнички и исторички закључи своју седницу.

Прочитано и потписано Јануара 1870. год. у Београду.

Протокол седнице одсека јестественичког и математичарског.

13. Јануара 1870-те.

Били су: г. г. др. А. Медовић, др. Ј. Панчић, М. Рашковић др Машин, Драгашевић, др. Ј. Валента, М. Г. Панић. и др. С. Петровић

Предмет је било питање: хоће ли се шта предложити скупу. У смотрењу познавања и испитивања земље, за коју је цељ влада-

одредила извесну годишњу суму. — Одсек се сложи да поднесе скупу писмени предлог о томе.

На питање хоће ли се нови чланови предлагати скупу на избор, одсек се сложи да се предложе ови, и то 1-во за редовне: г. пуковник Фр. Зах, управитељ артиљер. школе; г. мајор Љуб. Ивановић, шеф топографског одељења; г. др. Ђорђе Радић, уредник „Тежака"; г. Димитрије Нешић и г. Коста Алковић, професори велике школе. 2-го за дописне: г. др. Л. Ђ. Докић, окружни физик у Ужицу; г. Павле Ђорђевић и г. Михаило Н. Илић, штабни поручици.

Дванаести састанак одбора.

19. Јануара 1870.

Били су: председник г. др. Ј. Шафарик, чланови, гг. др. М. Спасић, С. Сретеновић и М. Миловук и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 126.

Прочита се писмо г. министра просвете и црквених дела од 12. Јануара ове год. № 114, којим јавља одбору да је висока књежевска влада поставила ове године за председника Српском учештву досадањега председника г. дра Ј. Шафарика.

Бр. 127.

По документима које је поднео секретар одобрава се издатак од 218 гр. 20 п. чарш. на преписивачку помоћ која му је требала у 1869-ој години.

Бр. 128.

На молбу читаонице Горњо-Милановачке од 3. Јануара ове године бр. 4. одобрава се да јој се од друштвених издања пошљу она којих друштво више на расположењу има.

Бр. 129.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је у одсеку одлучено, да се чланак г. Ђорђа Павловића „Предлог за уређење тежачког кредита у Србији" у Гласнику наштампа и са 5 дук. ћес. откупи, које одбор одобрава.

Бр. 130.

Исти председник јавља да је у одсеку одлучено да се чланак г. Светозара Ј. Никетића „Историјски развитак српске цркве“ у Гласник прими и за 20 дук. ћес. откупи, које одбор одобрава.

Бр. 131.

Исти председник јавља да је у одсеку одлучено да се чланак г. П Срећковића „Стеван Немања“ прими у Гласник и са 7 дук. од штампана табака награди, које одбор одобрава.

Бр. 132.

Исти председник јавља, шта је у одсеку г. др. Н. Крстић на писмено јавио о тестаменту пок. Лазара Арсенијевића Баталаке у колико се тиче друштва. На то одбор одлучи да се та ствар у кратко спомене у извештају друштвеном о овогодишњој радњи која ће се скупу поднети.

Бр. 133.

Исти председник јавља, како је у одсеку предложено да се о саставима реферати увек на писмено подносе и да се после у протоколима састанака одсечких штампају. Одбор одобрава овај предлог, наређује секретару да се изврши и да се и осталим одсецима јави о томе — али ова наредба вреди за рукописе којим се посебни референти одреде а не и за оне који би се на састанку прочитали и онде на скупу оценили.

Бр. 134.

На предлог г. С. Сретеновића одлучи се, да се министарству просвете понуде на откуп ексемплари од некојих издања друштвених која је и до сад министарство куповало.

Бр. 135.

Секретар прочита спремљени извештај који ће се скупу поднети о радњи и стању Српског ученог друштва у 1869-ој години који буде одобрен.

Бр. 136.

За тим се одреди да програм за скуп друштвени буде ово: 1.-во да се објаве промене у одбору друштвеном, 2.-го да се прочита преглед радње и стања у 1869-ој години, 3-ће да се изнесе предлог за старе новце и знаменитости да се предаду на-

родном музеју на употребу а да се и даље сматрају као имање друштвено и 4-то да се бирају нови чланови.

Бр. 137.

По предлозима разних одсека одбор склопи предлог кандидата за чланове друштвене, тако су кандидати.

1. за почасне чланове:

г. Миливој П. Блазнавац намесник,

г. др. К. Слатковски,

г. Мошелес најстарији професор консерваторије у Лајпцигу.

г. Рикардо Вагнер немачки композитор

г. Теофило Ханзен архитекта у Бечу.

2. за редовне чланове азбучним редом:

г. Коста Алковић професор велике школе

г. Михаило Валтровић професор реалке

г. Жив. Жујовић секретар мин. финансије

г. пуковник Фр. Зах.

г. Милош Зечевић професор гимназије

г. мајор Љуб. Ивановић

г. Никола Марковић живописац

г. Милош С. Милојевић

г. Драгиша Милутиновић архит. и инжнир

г. Стеван Д. Поповић чиновник мин. просвете

г. др. Ђорђе Радић секретар друштва за пољску привреду и уредник „Тежака"

г. Дим. Нешић професор велике школе

г. Аћим Чумић професор велике школе

3. За дописне чланове азбучним редом:

г. Адолфо Д' Аврил француски комисар у дунавској комисији.

г. др. Л. Ђ. Докић окружни физик у Ужицу

г. поручик Павле Ђорђевић.

г. поручик Михаило Н. Илић.

г. др. Сигфрид Капер чешки и немачки књижевник

г. Т. Леонтовић професор у Одеси

г. Капитон Невострујев руски књижевник

г. архим. Герасим Петрановић

г. Карло Сабина чешки књижевник

г. Сен Рене Тањандје француски књижевник

г. А. Тројански руски књижевник

На послетку и да се дописни члан г. кнез Медо Пуцић прогласи за редовнога јер се настанио у Београду.

Бр. 138.

Дан скупа одреди се да буде 25. Јануара у 10 сах. у собама велике школе где је и лане држан, и нареди се да секретар приправи што је од потребе и да замоли за собе г. ректора велике школе.

Бр. 139.

Гласнику XXVI за који секретар јави да ће бити готов пре првога одборскога састанка, одбор одреди обичну досадашњу цену од 6 гроша.

Бр. 140.

Секретар јавља да је г. наместник J. Гавриловић дао друштву ове листове од прошле године: 1. Српске Новине, 2. Србију, 3. Јединство. 4. Тежака, 5. Правду, 6. Судски лист, 7. Пастира, 8. Correspodance Slave, 9. Revue orientale, 10. Нови позор, 11. Босну 12. Босански цветник 13. Заставу, 14. Zukunft 15. Видов дан, 16. Школу, 17. Даницу, 18. Земунски Гласник.

Прочитано и потписано на првој одборској седници 12. Фебруара 1870. године.

Скуп српског ученог друштва.

25. Јануара 1870.

Бр. 1.

Председник др. J. Шафарик отвори скуп са неколико речи, објавивши промене у одбору друштвеном. Тако је осим на ново потврђенога председника друштву дошао избором за председника одсеку историчком и државничком г. Јев. Грујић и за председника ново установљеном одсеку уметничком г. М. Миловук.

Бр. 2.

Секретар прочита преглед радње и стања Српског ученог друштва у прошлој години. За тим др. J. Панчић објави од стране

прегледалаца да су рачуни од 1868. године добри и за прегледаоце рачунима од 1869. и потписнике протокола скупног одреди скуп г. г. Мих. Г. Панића, А. Васиљевића и Милорада Поповића.

Бр. 3.

Узме се у претрес предлог одборски да се стари новци и знаменитости које друштво има, предаду на чување народном музеју, с тим да опет остану друштвена својина. Скуп одлучи да се по предлогу учини, и да се одбор постара да то буде извршено.

Бр. 4.

На предлог председников скуп одлучи да се г. Нилу Попову руском књижевнику изјави од стране друштва признавање на труду што је написао скоро наштампано дело „Россія и Сербія“ и што се својим поклонима често јавља друштву.

Бр. 5.

Председник изнесе предлог одсека јестаственичког и математичарског о томе на што да се употреби оних 5000 гр. пор. ове године одређених на испитивање земље и народа српског и саопштавања о томе. Предлог гласи да се 1-во један део те суме употреби на издавање добре карте од Србије, јер се без таке карте не могу почети и немају на чему основати никаква научна јестественичка истраживања, а 2-го да се други део речене суме употреби на то, да се изашље неколицина стручних људи у Подунавље, да промотри старине што се ту на много места налазе, да важније испита и ако је могућно нацрта или фотографише и опише, и да све оно што од времена или људи страда, спасе. Што се осим других места у Србији за сада Подунавље предлаже, поглавити је узрок, што се отуд наше старине највише на страну носе и тако за нашу земљу пропадају. Пошто се о овим предлозима дуго говорило, на име да ли да се део оних новаца употреби на издавање карте (за коју г. намесник J. Гавриловић јави скупу да је има израђену г. мајор Љуб. Ивановић) кад ће њу може бити издати министарство које је својим трошком и преко својих људи и грађу за њу прикупљало изашиљући стручне официре на крокирања појединих округа Србије; да ли да се потроши на археологијски преглед и изучење Подунавља, кад би се требало обзирати и на потребу

целокупнога истраживања земље и народа — најпосле скуп већином гласова одлучи, да се једна половина новаца употреби на издавање добре карте од Србије, а друга на историчко-археологијски преглед и изучење Подунавља у Србији, оставивши стручним одсецима, да се о овоме споразумеју.

Бр. 5.

После тога се приступи бирању чланова. За почасне бише изабрани наместник кнежевског достојанства у Србији г. Миливој П. Блазнавац и г. др. Карол Слатковски.

За редовне чланове бише изабрани (азбучним редом) ови:
г. Коста Алковић професор велике школе.
г. Михаило Валтровић професор реалке.
г. Живојин Жујовић секретар министарства финансије.
г. пуковник Фр. Зах.
г. Милош Зечевић професор гимназије.
г. мајор Љуб. Ивановић.
г. Никола Марковић живописац.
г. Милош Милојевић професор гимназије.
г. Драгиша Милутиновић архит. и инж.
г. Димитрије Нешић професор велике школе.
г. Стеван Д. Поповић чиновник министарства просвете.
г. др. Ђорђе Радић секретар друштва за пољску привреду и уредник „Тежака."
г. Аћим Чумић професор велике школе.
За дописне чланове бише изабрани (азбучним редом) ови:
г. Адолфо Д' Аврил француски комисар у дунавској комисији.
г. др. Лазар Ђ. Докић окружни физик у Ужицу.
г. поручик Павле Ђорђевић.
г. поручик Михаило Н. Илић.
г. др. Сигфрид Капер чешки и немачки књижевник.
г. Т. И. Леонтовић професор у Одеси.
г. Капитон Невострујев руски књижевник.
г. архимандрит Герасим Петрановић.
г. Карло Сабина чешки књижевник.

г. Сен Рене Таљандје француски књижевник.

г. А. Тројански, руски књижевник.

Дописни члан г. Медо Пуцић, који се настанио у Београду, проглашен је по предлогу уметничког одсека за редовнога члана.

Први састанак одборски.

12. Фебруара 1870.

Бр. 1.

Према одлуци последњега скупа одбор нареди да се знаменитости и старине које има друштво најпре попишу и од њих два једнака списка начине, па да се после преко министарства просвете народном музеју на реверс на употребљење предаду. Да тај посао сврше примише на се г. др. Ј. Шафарик председник и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 2.

За ново изабране чланове одбор нареди да им се по обичају наштампају и пошљу дипломе са уређењем и пословним редом, и да се редовни чланови у писму замоле нека се према уређењу у одсеке уписати изволе.

Бр. 3.

Секретар јавља, да је преко г. митрополита дошла друштву од г. арх. Леонида из Москве у препису хрисовуља Лесновскога манастира од 1347. год. преписана између хрисовуља Хиландарских. Одбор упути хрисовуљу на преглед одсеку историчком и државничком.

Бр. 4.

Председник јавља, како је г. Убичини доп. члан друштвени из Париза преко намесништва кнежевског достојанства послао уговор између императора цариградског Карла од Валоа и посланика краља Уроша и Милутина 29. Марта 1388 у Абацији близу Медуна (dep. Seine et Marne) потписан. Одбор упућује на преглед одсеку историчком и државничком.

Бр. 5.

Секретар подноси свој препис хрисовуље цара Душана од 20. Септ. 1350, год. који је друштво добило на поклон од г. Меда Пуцића. Одбор упућује одсеку историчком и државничком.

Бр. 6.

Секретар подноси од г. Милоша С. Милојевића дело његово „Одломци старине српске нађени 1867. и добивени из Турске, Старе Србије и Херцеговине“ које подноси друштву на оцену. Упућује се на преглед одсеку историчком и државничком.

Бр. 7.

Секретар јави да је г. проф. Ђ. Павловић узео натраг свој чланак „Уређење тежачког кредита у Србији.“

Бр. 8.

Секретар прочита писмо управе државне штампарије од 31. Јануара Д№ 505, којим се шаље на исплату рачун за штампање реверса за библиотеку Српског ученог друштва у 35 гр. и 4 пр. пор. Наређује се да се исплати.

Бр. 9.

Председник јави да ће 16. Марта п. н. г. Ами Буе дописни члан друштвени славити 75 дан својега рођења. На то одбор одлучи, да се овоме и за Србе заслужном странцу тај дан од стране друштвеног одбора једним писмом честита.

Бр. 10.

Секретар прочита писмо г. Ј. Гавриловића којим поклања друштву два дела о живопису због тога што се сад установио и одсек уметнички. Та су дела:

1. Franz Kugler Handbuch der Geschichte der Malerey. III. Auflage. Von Hugo Freiherrn von Blomberg. три тома.

2. Geschichte der Malerey. Von Rudolph Görling. два тома.

Бр. 11.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену;

а. Из Русије преко г. митрополита;

1. Археологическій зборникъ документовъ относящихся къ исторій сѣверозападной Руси: издаваемый при управленій виленскаго учебнаго округа. Том I, II, III, и IV. Вильна 1868.

2. М. Морошкина Славянскій именословъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ. С Петербургъ 1866.

3. Памятники латышскаго народнако творчества собраны и изданы Иваномъ Спрогисомъ. Вильна 1868.

4. Туровское евангеліе одинадцаго вѣка. Вильна 1869. са фотографским снимцима.

5. Дарьюшка, Очеркъ жизни русской странницы. С Петерб 1864.

6. Каратаева Хронологическій роспись славянскихъ книгъ, напечатеныхъ кирилловскими буквами 1491—1730 СПетерб. 1861.

б. Преко г. Н. Дучића: Верба, сочиненіе Н. Дубровскаго. Москва 1868. 2 ком.

в. Од г. митрополита.

1. Поученѣ матери о воспитаню мале деце у вери. Трошком фонда архим. Самуила. У Београду у држ. штамп. 1870.

2. Посѣщеніе воскресенскаго Новый Јерусалимъ именуенаго монастыря высокопреосвященымъ Михаиломъ митрополитомъ сербскимъ. Из Москов. епарх. вѣдомостей.

г. Од Берлинске академије наука Monatsbericht за Новембар и за Декембар 1869.

д. Од Млетачког института Atti tomo decimoquarto, serie terza, св. 10, и tomo decimoquinto св. 2.

ђ. Од г. Ђ. П. Радовановића његово дело; Наука о казненом праву дра А. Ф. Бернера књига I. Београд 1870.

е. Од г. Вл. Козловског.

1. Seweryna Goszczynskiego Zamek kaniowsky.

2. Wl. Syrokowli kens chleba.

3. Ad. Nalencza Renegat. Poviešć tegoczesna.

4. J. I. Kraszewskiego Jaryna.

5. Gabryely hr. Puzyninej Jadwiga, Dramat historyczny.

ж. Од Матице Словенске из Љубљане 3 земљовида, полутке земаљске, Европа и Аустрија.

з. Од J. Л. Љубојевића његово дело Groblje i pokop poleg poviesti i prava.

и. Од дописнога члана г. Ив. Брчића из Задра његова дела.

1. Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig. Zl. Prag 1867.

2. Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom iz rukopisa i tiskanih knjigah hrvatskoga razredâ II. III. IV. V.

3. Čitanka staroslovenskoga jezika. Prag 1864.

j. Из Русије: Письма о князяхъ острожскихъ къ графинѣ А. Д. Блудовой Михаила Максимовича Кіевъ 1866.

к. Од г. митрополита.

1. Једну стару србуљу писану на хартији у којој има живот „Петра поустиножителіа постившаго се вь гори Корыш'кой" који је добивен из Старе Србије.

2. Исторіа Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергѣя Соловьева. Томъ XIX. Москва 1869.

3. Записка для обозрѣнія русскихъ древностей. Санкт Петербургъ 1851.

4. Московскія университетскія извѣстія 1869. бр. 6. 7. 8. 9.

5. Описаніе славянскихъ рукописей московской синодальной библіотеки. Отдѣлъ третій. Книги богослужебнія. Часть I. Москва 1869.

Прочитано и потписано на другом одборском састанку 17. Марта 1870.

Записник одсека историчког и државничког за год. 1870.

Седница прва одсека за науке историчке и државничке,

Држана 7. Марта 1870-те год.

Били су ***из одсека: председник г. Ј. Грујић, чланови: гг. Ј Мариновић, Крстић, др. Ј. Шафарик, М. Ђ. Милићевић, арх. Н. Дучић, М. Спасић, П. Срећковић и Ст. Бошковић. Од почасних чланова г. К. Магазиновић, а из другог одсека г. М. Кујунџић.***

1.

Г. председник јави, да је на реду питање о аманету у рукопису и у новцу покојног Лазара Арсенијевића Баталаке, о чему је г. Крстић известио на прошлом састанку. Због важности аманета председник рече, да је обзнанио и у „Српским Новинама“ од 5. ов. м. да ће се данас о томе решавати и надао се да ће много више чланова доћи. Г. председник предложи да се најпре реши: је ли или није потребно, да се од суда иште потврђен препис тестамента Баталакиног и додатака тестаменту, у којима је реч о аманету у рукописима и у новцу и о „ученом друштву.“

Г. Крстић вели: „да у тестаменту Баталакином ништа друго нема осим онога што је он исписао и саопштио друштву.“ — Ослањајући се на то одсек реши да се не тражи препис.

Г. председник предложи даље на саветовање питање: има ли и у колико друштво има по тестаменту права, да се меша у чување аманета и у наређивање о њему, било што се тиче новаца, било што се рукописа тиче?

Г. Крстић изјави, да по тестаменту он је једини извршилац тестамента, и њему јединам припада чување и штампање рукописа; и примети, да друштво нема шта о праву решавати, но само ако хоће што да реши о штампању, што му је он сам оставио, то може учинити.

Председник разложи: да друштво, кад му ко ма што остави, а особито у овако знаменитом аманету, као што су Баталакини рукописи, не сме бити немарно према томе, но му је дужност

постарати се, да се оно што му је остављено сачува, и да са тим буде онако, како је завешталац наредио; а да ту дужност може извршити, мора најпре видети, има ли и како има право по тестаменту у остављеној ствари. По овоме одсек прочита на ново у г. Крстићевом писму исписана и у белешци прошлог састанка изложена места тестамента, која се рукописа, новаца и друштва тичу. И по томе и према извештају г. извршиоца тестамента, одсек нађе: да по самом тестаменту друштву не припада никакво право да се меша у штампање рукописа, а тако ни на саме новце ни на рукописе пре, но што су штампани; а после, ако их ко штампа о своме трошку друштву ће припасти, прво Баталакин легат од сто дуката на штампање остављени, и друго, у сваком случају, чиста добит од продаје штампаних рукописа.

Г. Милићевић спомињући како се покојник у дубокој старости и у својој болести толико трудио и радио, предложи да се спомену Баталакином изјави признање и благодарност на тако патриотском делу.

Председник примети, да би ваљало јасније определити, хоће ли се благодарност изјавити на делу друштву остављеном или на књижевном раду?

Г. Мариновић рече, да се што се тиче захвалности на завету слаже са г. Милићевићем, а за књижевни рад примети, да се не може пре оцењивати, но што буде познат.

Г. Дучић каза: што се тиче књижевнога рада слаже се са г. Мариновићем, а што се тиче дара друштву, примећава, кад тестаменат не оставља и не предаје друштву рукописе и старање о њима већ само посредно о друштву спомиње и само му случајну добит намењује, — да не види довољно узрока, да друштво изриче и бележи икакву захвалност пре, но што се та случајна добит покаже.

Одсек узимајући на ум да се покојник на самртном часу сетио „Српскога ученог друштва“ и поред знатне историјске грађе, која ће народу српскоме припасти, оставио у свом тестаменту поименце овоме друштву изглед, да може добити приличну помоћ, која ће се вероватно остварити, прима ову испоруку по-

којникову са изјавом признања и благодарности према блаженога спомена Лазару Арсенијевићу Баталаки.

Председник каза: по тестаменту, као што извести г. извршилац тестамента и друштво нађе, нема друштво права, да се меша у штампање Баталакиног рукописа. Но извршилац тестамента г. Крстић, у своме писму даје друштву права не само на такова мешање, но и на решење: хоће ли се, кад ће се и како ће се ти рукописи штампати.

Неки од чланова приметише, да не виде шта може друштво радити у једноме послу, који је завештањем остављен са свим приватном лицу.

Други су напоменули, да свак може или за своје или за туђе дело јавити друштву да стоји готово, и ако хоће, да га може штампати. И друштво може онда наредити, шта нађе да треба; а такав је случај овде.

Г. Крстић предлаже, да се пре свега одреде прегледачи. Одсек прими: да се одреде три прегледача и изабра гг. Јанка Шафарика, Милована Спасића и Милана Ђ. Милићевића.

Председник предлаже, да се определи посао прегледача тако, да осим књижевног прегледа рукописа, буде им и то у дужности, да табаке рукописа прошију свиленим концем, да крајеве конца запечате својим, друштвеним и печатом извршиоца тестамента, да рукописе до штампања са извршиоцем оставе на чување на сигурно место на пр. на признаницу у Вертхајмову касу народнога музеја.

Г. Крстић изјави, да ће он допустити прегледачима преглед рукописа, те да могу поднети извештај друштву, али прошивање табака, печаћење и остављање у музејску касу, то никако не допушта, јер тестаменат јасно и искључно поверава њему самоме сву бригу о чувању рукописа.

Председник објашњава да са својим предлогом не иде на одузимање или умаљавање права г. Крстићевих; но у тим је рукописима описање живота и радње народа у једноме знаменитом добу, и они су одређени да по штампању постану општа народна имовина па је у општем интересу, да се до штампања сачува целокупан оригинал и потпуна верност његова. С тога

је држао, да је вредно да друштво припомогне г. Крстићу, као извршиоцу тестамента да се то постигне.

По што г. Крстић примети, да кад се завешталац могао на њега ослонити, да се може и друштво, и да он за то остаје при ономе што је казао. — Одсек реши: да ови прегледачи као и остали оцењивачи прегледају дело, и поднесу писмени извештај. А о начину прегледања да се договоре са извршиоцем тестамента г. Крстићем.

2.

Г. Дучић поднесе своју расправу „Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу“ и бише изабрани за референте да прочитају гг. Мариновић и Срећковић.

3.

Г. Шафарик јави, да је г. архимандрит Леонид из Москве послао препис Душанове хрисовуље манастиру Лесновском, којом обнавља у томе манастиру епископију морозвишку, — и предлаже да се штампа. Решено: да се штампа због важности споменика.

4.

Председник јави, да је г. Стојан Новаковић предао препис хрисовуље Душанове од 20. Септембра 1351. којом наређује (Душан), да се дуг Дубровчанима исплати, и коју је (хрисовуљу) друштву поклонио г. М. Пуцић. Решено: да се штампа због важности.

5.

Г. Шафарик јави за Милутинов уговор са братом краља француског Филипа Лепог, Карлом Валоа императором константинопољским од 1308. год., који је послао г. Убичини, са својим примедбама на француском језику. Г. Шафарик предложи и одсек реши: да се уговор штампа у оригиналу латинском и у преводу; примедбе г. Убичинија у преводу, који ће дати г. Шафарик.

6.

За састав г. М. Милојевића „Одломци старина српских нађених 1867. год. и добивених из Турске, Старе Србије и Херцеговине“, одсек реши: да се да на преглед гг. Дучићу и Зечевићу.

7.

У место г. Крстића, који је јавио да не може прегледати чланке г. Срећковића, одсек одреди г. Гл. Гершића.

Прочитано и потписано 1. Априла 1870. год.

Други састанак одбора.

17. Марта 1870.

Били су: *г. председник др. Ј. Шафарик; чланови одбора гг. Јевр. Грујић, С. Сретеновић, др. А. Медовић, М. Миловук и секретар Стојан Новаковић.*

Бр. 12.

Секретар износи писма којима новоизабрани чланови друштва јављају да се примају чланства. Тако од редовних одговорили су и уписали се у одсеке: гг. Љ. Каљевић и М. С. Милојевић у одсек исторички и државнички; г. Стеван Д. Поповић у одсек философски и филолошки; г. проф. Д. Нешић у одсек јестественички и математичарски и гг. М. Валтровић и Никола Марковић у одсек уметнички.

Бр. 13.

Г. намесник М. П. Блазнавац јавио је писмом упућеним г. председнику да је примио диплому на почасно чланство.

Бр. 14.

Од дописних чланова одговорили су друштву гг. Михаило Н. Илић, Павле Ђорђевић, А. Тројански, др. Сигфрид Капер, и проф. Иван Брчић из Задра.

Бр. 15.

Секретар подноси рукопис г. Богољуба Сјетивог под насловом „Топографско-статистички речник Србије“ израђен по званичним податцима који се налазе у статистичном одељењу

министарства финансије и по грађи познатој у књижевности. Ради прегледа писац је поднео из рукописа слова А. и Б. Одбор упућује тај рукопис одсеку историчком и државничком.

Бр. 16.

Прочита се писмо г. министра просвете и црквених дела од 6. Марта ов. год. № 672. којим јавља друштву да се спрема предлог буџета за 1871. годину који ће се народној скупштини поднети, и позива друштво да оно свој предлог поднесе. Одбор се о томе озбиљније разговори и одлучи да г. министру пише ово. Друштво је још 1867. године, пре новог уређења којим му је круг радње знатно размакнут, искало трошка 800 дуката, па му је онда одобрено 500. Не може се одрећи, да се у онолико више стешњава рад друштвени у колико је мања сума помоћи, а радња ће друштвена у напредак изискивати још више средстава по томе што се ове године установљењем новога уметничког одсека отворило ново поље, на ком се без знатна трошка слабо шта почети сме. Али и ако су друштвене потребе умножене, одбор се из обзира на друге трошкове који ће на буџет пасти, ограничава да се од г. министра за овај буџет потражи још 200 дуката на рубрику помоћи друштвене, која би онда износила 700 дуката. Одбор наређује да ову његову одлуку г. председник и секретар изврше.

Бр. 17.

Управа државне штампарије шаље рачун за штампање диплома члановима Српског ученог друштва у 27 гр. пор. Одбор наређује да се исплати.

Бр. 18.

Председник одсека историчког и државничког јавља одбору шта је у одсеку предузето због аманета и рукописа Баталакиног. Том приликом је нађено да по тестаменту друштво не би имало права да се меша у штампање рукописа Баталакиног а тако не би имало права ни на новце пре но што се рукописи штампају, а после, ако их ко штампа о своме трошку, да би друштву припао прво, Баталакин легат од сто дуката на штампање остављени, а друго — у сваком случају чиста добит од продаје штам-

паних рукописа. Али је повереник Баталакин у овој ствари г. Крстић дао друштву права не само на таково мешање него и на решење хоће ли се, кад ће се и како ће се ти рукописи штампати. Услед тога је одређено у одсеку да пре свега рукопис прегледају гг. др. Јанко Шафарик, Милован Спасић и Милан Ђ. Милићевић, који да о свршеном прегледању одсеку писмени извештај поднесу. Одбор узима на знање ову одлуку историчког одсека.

Бр. 19.

Исти председник јави да је у одсеку одлучено да се у Гласнику наштампа Душанова хрисовуља манастиру Љесновском, које одбор одобрава.

Бр. 20.

Исти председник јави да је у одсеку одлучено да се у Гласнику наштампа Ст. Новаковића препис Душанове хрисовуље од 20. Септембра 1351., које одбор одобрава.

Бр. 21.

Исти председник јавља да је у одсеку одлучено да се у Гласнику наштампа краља Милутина уговор са братом краља француског Карлом Валоа императором цариградским, од 1308. год., које одбор одобрава. Штампаће се оригинал латински заједно са српским преводом.

Бр. 22.

Књижарница дра Е. Грегра и Ферд. Датела из Прага потражује непосредно од друштва, да јој пошље у комисијон своје књиге. Одбор одлучи да се то учини, ако они пристају на услове под којима се друштвене књиге овдашњем књижару предају.

Бр. 23.

Секретар јави да у Гласницима нигде није штампан извештај о радњи Друштва српске словесности у 1863. год. који је читан на скупном састанку 1864. године кад је Друштво српске словесности раскинуто, и предлаже да се наштампа у првом Гласнику. Одбор наређује да се тако учини.

Бр. 24.

Секретар јавља шта је дошло од књига или старина на поклон или у замену:

1. Г. Данило Стефановић члан државног савета послао је два писма Карађорђева која се тичу распре са Миленком и Петром Добрњцем а писана су оцу г. Данила Јови Стефановићу у Пореч.

2. Г. Никола Д. Марковић реалац V. разреда из Панчева шаље седам комада хартија српских из мађарске револуције 1848. год. Те су хартије ово:

а. 2 ком. од патријарха Јосифа Рајачића

б. 1 ком. „из засједанија Србско-народног одбора"

в. 1 ком. прокламације народу Српском и Влашком

г. 1 ком. позива с призивом „Мили роде Српски!" потписан са Ј. Ж.

д. 1 ком. позива „од народа српског народу влашком" потписан од патријарха као председника одборског.

ђ. 1 ком. изванредног листа „Србских Новина."

3. Од царске академије наука из Беча:

а. Sitzungsberichte d. philos.-historischen Classe 61 Band, Heft 2, 3 u 62 Band Heft 1, 3, 4, u Mathematisch-Naturwissenschaftl. Classe 1869. I. Abtheilung № 3, 4 5, 6, 7, u 1869. II. Abtheilung № 4 u 5, 6, 7.

б. Almanach 1869.

4. Од млетачког института за науке и уметности Atti tomo decimoquarto, serie terza, dispensa nona.

5. Из Русије преко г. митрополита.

а. Архива югозападной Россіи Часть вторая I. томъ часть третья I. и II. томъ и часть четвертая томъ I. Вильна,

б. Востокъ христіанскій. Египетъ и Синай А. Порфирія 1857.

в. Архим. Порфирія Успенскаго первое и второе путешествіе въ синайскій монастырь въ 1845. и 1850. году. С Петербургъ 1856, у 2 књиге.

г. Архим. Порфирія Успенскаго Путешествіе по Египту и въ монастыри святаго Антонія великаго въ 1850. году. С Петербург 1856.

д. Арх. Порф. Успенскаго Вѣроученїе, богослуженіе, чиноположеніе и правила церковнаго благочинія египетскихъ Христіянъ. С Петербургъ 1856.

ђ. Арх. Порф. Успенскаго Четыре бесѣди Фотія святѣйшаго архіепископа констатинопольскаго и разсужденіе о нихъ. С Петербургъ 1864.

е. Арх. Порф. Успенскаго Мнѣніе о синайской рукописи садержащей въ себѣ ветхій завѣтъ неполный и весъ новый завѣтъ съ посланіемъ св. ап. Варнавы и книгою Ермы. С Петербургъ 1862.

ж. Порфирія епископа Исповѣдь кающагося грѣшника, Кіевъ 1868.

з. Порфирія епископа Ерминія или наставленіе въ живописномъ искусствѣ, составленное іеромонахомъ и живописцемъ Діонисіемъ Фурнографіотомъ 1701—1733. год. Кіевъ 1869.

4. Милана Костића Православная сербская церковъ въ Австріи со времени переселенія Сербовъ въ Австрію при патріярхѣ Арсеніѣ III. въ 1690. году до конца XVIII. столѣтія. Кіевъ 1869.

6. Од г. Андрије Станковића књигу Историја Евсевија Памфила превод владике Гаврила. Београд 1870.

7, Од г. Велимира Гаја из Загреба његово дело Književne zabave svezak V. u VI. Zagreb 1870.

8. Од г. Дреслера: Die Grundlehren der Psychologie und Logik. Ein Leitfaden für höhere Lehranstalten. Zweite verbesserte Auflage von F. Dittes und O. Dressler Leipzig 1870.

Прочитано и потписано на трећем састанку одборском 4. Априла 1870

Друга седница одсека уметничког

Српског ученог друштва.

Држана 31. Марта 1870 године.

Били су: *председник г. М. Миловук, деловођа г. Ст. Тодоровић, чланови гг. Мих. Валтровић, Никола Марковић, и А. Ј. Бугарски.*

Г. М. Миловук председник поздравља нове чланове г. Валтровића и г. Н. Марковића желећи да се својим трудом и љубављу према задаћи овога одсека најусрдније одзову.

За тим се приступи раду и то:

4. Поведе се говор о напевима српским, музикалним рукописима пок. Калауза. Реши се да г. Миловук исте прегледа и о њима поднесе одсеку извешће. У случају ако би учено друштво примило поменуте песме да штампа, примећава одсек да се немачки преводни текст свуда изостави а у наслову и приступу да буде српски и француски.

5. На понуду фотографа Клемпфнера у Шапцу за етнографско фотографисање по Србији, решава одсек: да идеју г. Клемпфнера усваја, али ради услова и начина предлаже да г. Клемпфнер дође у Београд ради договора са уметничким одсеком, ако одбор на то пристане.

6. На предлог одсека историчког ради изашиљања вештака у Раваницу, Љубостињу, Жичу, Студеницу, Ариље и т. д. да се сниме остаци старога живописа, које би било веома важно по нашу историју, би одлучено, да се овако важно питање остави члановима одсека на размишљање на десет дана, по овоме да се одсек опет састане.

7. На дела музикална г. Ф. Кухача осечког композитора, која су послата ради оцене решава одсек, да се поменута дела најпре предаду на преглед г. Милану Миловуку.

Друга седница одсека историчког и државничког Српског ученог друштва.

Држана 1. Априла 1870. год. у Београду.

№ 7.

Г. председник јави да је поднео одсеку за друштвени Гласник г. Ч. Мијатовић, редовни члан друштва, свој чланак „Научност политичке економике“. Одсек одлучи да се замоле гг. К. Јовановић и Гершић, да прегледе чланак „Научност политичке економике.“

№ 8.

Г. председник достави одсеку, да су гг. Мариновић и Срећковић прегледали спис г. арх. Н. Дучића „Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу,“ па даде прочитати њихов заједнички реферат. По мишљењу гг. референата спис г. арх. Дучића заслужује да уђе у друштвени Гласник, а његову писцу да се даде награде по 7 дук. ћес. од штампаног табака. — Одсек пристаде уз мишљење гг. референата и одлучи да се у Гласнику штампа чланак „Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу“, а његовом писцу да се даде у име награде по 7 дук. ћес. од штампана табака.

№ 9.

Г. председник јави одсеку да су гг. С. Бошковић и Гершић прегледали саставе г. П. Срећковића, „Цар Синиша“, „Цар Урош“ и „Краљ Вукашин“ па даде прочитати њихов заједнички реферат. ГГ. референти су тога мишљења о овим чланцима да су они тако написани и да су тако важног садржаја да заслужују да уђу у друштвени Гласник; него како је први састав „Цар Станиша“ слабије израђен, други „Цар Урош“ боље, а трећи „Краљ Вукашин“ најбоље, то су они мишљења да се даде њихову писцу у име награде за први састав по 5 дук. ћес. за други

по 7 дук. ћес. а за трећи по 8 дук. ћес. од штампана табака. Одсек одлучи, да се приме три чланка г. Срећковића за друштвени орган, и писцу њиховоме да се даде награда од 5, 7 и 8 дук. ћес. од штампана табака.

№ 10.

Г. председник доставља одсеку, да су поднели свој заједнички реферат гг. арх. Дучић и Зечевић, умољени референти на састав „Одломци српских старина, нађених 1867. год. и добављених из Турске, Старе Србије и Херцеговине“ од г. Милојевића. По реферату гг. референата састав г. Милојевића не би могао ући у друштвени Гласник док се не би најпре коренито прерадио, и из њега све оно изоставило и повадило, што више приличи за подлистак каквог свакидашњег јавног листа него за друштвени орган.

Г. Милојевић изјави одсеку, да он пристаје да узме натраг свој састав „Одломци и т. д.“ па да га преради и за друштвени орган удеси. — Одсек закључи да се уступи г. Милојевићу, на његову усмену изјаву, његов чланак „Одломци и т. д.“

№ 11.

Г. председник саопшти одсеку, да су гг. Р. Лешјанин и Ч. Мијатовић, умољени референти, поднели своје реферате на чланке „Банке на акције“ и „Кредит и новац“ од г. А. Н. Спасић. Г. Ч. Мијатовић није мишљења да чланак „Банке на акције“ уђе у друштвени Гласник, и ма да до сада овај предмет није нигде тако потпуно израђен као што је у овоме чланку; и то поглавито из ових разлога: што је исти чланак сувише специјалног карактера и што је питање о банкама већ прилично у нашој јавној штампи претресено. Што се тиче другога чланка „Новац и кредит“, г. Мијатовић је мишљења, да он уђе у друштвени орган, што је предмет овога чланка од општег научног интереса и што је израђен по једноме од најбољих дела у јевропској књижевности; и да се даде његову писцу по 4 дук. ћес. од штампана табака.

Г. Р. Лешјанин, други умољени референат истих чланака, мишљења је тога, да се приме за Гласник оба чланка г. А. Н. Спасића, и да се писцу даде у име награде по 6 дук. цес. од штампана табака; и то чланак „Новац и кредит“ из оних истих побуда, које наводи и г. Ч. Мијатовић, а „Банке на акције“ поглавито за то, што у нашој књижевности врло мало има дела од ове врсте, и због важности самог предмета за практички живот. — Одсек одлучи, да се прими за Гласник чланак „Новац и кредит“, а писцу његову да се даде награде по 5 дук. цес. од штампана табака, а чланак „Банке на акције“ да се врати писцу.

№ 12.

Г. Мариновић изјави своје мишљење, да би друштво велику корист учинило народној књижевности ако би се побринуло да на јавност износи и таке чланке и списе, који само са своје сувишне специјалности не могу да се штампају у Гласнику друштвеноме; па предложи одсеку, да он поради преко одбора друштвенога да се одобри извесна сума новаца за издавање уз Гласник и награђивање и састава од специјална садржаја. — Одсек једногласно одлучи, да се поступи по предлогу г. Ј. Мариновића.

№ 13.

Г. Милојевић предлаже одсеку да му он даде неку малу новчану помоћ да оде о ускршњим празницима у Подриње, па да донесе неко старинско камење, које је по његовом мишљењу са својих старинских написа и нацрта врло знаменито.

Г. Др. Ј. Шафарик узима реч и примећава да није мишљења, да се поменуто камење доноси из Подриња у Београд, што би овако што много трошка стало, него предлаже — коме се предлогу придружује и г. С. Бошковић —, да се г. Милојевићу даде нека помоћ новчана, па да он оде у Подриње о настојећем празнику и у дебелој поквашеној хартији да истисне нацрте и натписе са реченог камења, и да му се изради препорука писмена на дотичну власт, да он то камење склони у месту од пропасти, па да по повратку своме са пута поднесе одсеку те истиске, нацрте и натписе са камења, заједно са из-

вешћем. — Одсек узимајући на ум понуду г. Милојевића, да наступајући одмор о ускршњим празницима употреби на путовање у Подриње ради овога посла, и да би за то нека мала новчана помоћ довољна била, одлучи, да се даде г. Милојевићу 10 дук. ћес. у име новчане помоћи, да оде у Подриње те да истисне у дебелој поквашеној хартији оне нацрте и натписе са старинскога камења, које се тамо налази, и да те истиске, нацрте, и натписе заједно са својим извешћем поднесе одсеку по што се са свога пута врати.

Прочитано и потписано у седници одсека историчког и државничког 16. Маја, 1870.

Трећи састанак одборски.

4. Априла 1870. год.

Били су: *г. председник др. J. Шафарик, чланови одбора г. Јеврем Грујић, др. А. Медовић и М. Миловук и секретар Ст. Новаковић.*

Бр. 25.

Г. председник одсека историчког и државничког јавља одбору, да је одсек одобрио да се чланак г. арх. Н. Дучића „Врањива у Зети и хрисовуље на Цетињу“ штампа у Гласнику и са 7 дук. ћес. од штампана табака награди, које одбор одобрава

Бр. 26.

Исти председник јавља да је у одсеку одобрено да се у Гласнику наштампају чланци г. П. Срећковића „Цар Синиша“, „Цар Урош“ и „Краљ Вукашин“ и да је одлучено да се први чланак награди са 5, други са 7 а трећи са 8 дуката од штампана табака.

Бр. 27.

Исти председник јавља да је у одсеку одобрено да се у Гласнику наштампа чланак г. А. Н. Спасића „Кредит и новац“ и да се са 5 дук. ћес. откупи, које одбор одобрава.

Бр. 28.

Исти председник јавља одбору о једној одлуци одборској што се тиче радње друштвене и правца њезиног. Имајући обзира на то, што је научним програмом Гласника радња друштвена стешњена у чисто научни круг, те не може да се маша и у друге врсте књижевности које би за народ од веће користи биле, и којима би се многи послови друштву привукли који се овако од њега одбијају, одсек је одлучно, да се препоручи одбору нека потражи нарочиту суму за издавање дела са свим специјалних или за посебне потребе народне или са свим практичних, која по томе не би имала места у Гласнику. Одбор с радошћу усваја одлуку ову, коју му је одсек исторички једногласно поднео, схвата ствар тако, да поред садашње чисто научне радње, треба друштво да се стара и за ширење науке у народ у колико за коју струку не би била посебна друштва као што је пољско-привредно и да тој ствари сваке године особиту бригу и особите дохотке посвети, па одлучује: да се према томе што пре тражи од владе нарочити трошак за тај посао, и то у суми од 300 дуката, препоручујући секретару друштвеном да представка о томе што пре на своје место отиде.

Бр. 29.

Исти председник јавља да је одбор одлучио, да се г. М. Милојевићу да у помоћ путнога трошка 10 дуката, да отиде у Подриње и да начини истиске на поквашеној дебелој хартији из старога камења које се тамо налази, као и то да се постара да се камење исто од пропадања и кварења склони. Одбор одобрава да се трошак исплати из суме за испитивање земље и народа и наређује, да се за г. Милојевића пише министарству еда би оно препоручило овај његов посао потпори и помоћи власти наших, које би му могле затребати.

Бр. 30.

Председник одсека уметничког јавља да је одсек о понуди фотографа г. Клемпфнера одлучио да би најбоље било пре сваког другог започињања да г. Клемпфнер приликом дође у Београд на лични договор о његовом предлогу за фотографисање етнограф-

ских и историјских знаменитости Србије. Одбор наређује да се то г. Клемпфнеру саопшти.

Бр. 31.

На предлог секретарев одбор одлучи, да се услед позива министарства просвете за оснивање књижница поред основних школа, друштво одзове прилогом у књигама и наређује да се у тај прилог даду ове књиге:

1. Ксенофонтових знаменитости у преводу В. Радишића
2. Чокејевих часова Благовојенија у преводу архим. Гаврила . . . . 33.
3. Забава за децу. С руског од истога . . . . . 138.
4. Ј. Стејића Антропологије . . . . 288.
5. Астрономије од арх. Гаврила . . . . 290.
6. М. Спасићева Јестаств. земљописа . . . . . . 161.
7. К. Бранковића Логике . . . . 450.
8. К. Бранковића Природословља . . . . 17.
9. В. Врчевића Српских народних приповедака . . 450.
10. В. Врчевића Српских народних игара . . . . . 450.
11. Утјешеновића Мисли о књижевности . . . . . 450.
12. Грбова Српских земаља . . . . 450.
13. Карте округа пожаревачког за школе у том округу (65).
14. Карте округа крајинског за школе у том округу (35).
15. Грађе за српску граматику I. део од П. Нинковића.
16. Грађе за српску граматику II. део упутство за основне школе од Балукчића . . . . 450.

Секретару се наређује да то изврши.

Бр. 32.

Секретар јавља да је г. Ами Буе одговорио и захвално на честитању, које му је друштву учинило на његов седамдесетогодишњи дан, и да је том приликом послао своју фотографију.

Бр. 33.

Секретар јавља који су се још од ново изабраних чланова јавили да су примили дипломе. Тако су од редовних јавили се г. А. Чумић и М. Зечевић уписавши се у одсек исторички и државнички, и г. мајор Љуб. Ивановић који се уписао у одсек јестаственички и математичарски.

Бр. 34.

Од дописних чланова јавили су се друштву г. архим. Герасим Петрановић из Задра и др. Л. Ђ. Докић из Ужица.

Бр. 35.

Секретар јавља које су књиге дошле на поклон или у замену. Тако:

а. Од академије југословенске Rada X. књига.

б. Од Матице Далматинске

1. K. Ljubića Hrvatski perovodja. Zadar 1869.

2. Narodni koledar za 1870 god. Zadar.

в. Од г. М. Ђ. Милићевића Школска Хигијена. Прештампана из „Школе." Београд 1870.

Прочитано и потписано на четвртом одборском састанку 7. Маја 1870 године.

Трећа седница одсека уметничког Српског ученог друштва.

Држана 28. Априла 1870. год. у Београду.

---

8. Г. М. Миловук доноси на писмено извештај ⁒ на народне песме, које је г. Калауз скупио и за клавир удесио. — Одсек пристаје једногласно на извештај г. Миловука, и на све шта је у њему, само још с тим додатком: ако и одбор српског ученог друштва на то пристане, да се сав текст сваке поједине песме штампа.

9. Г. М. Миловук исто тако доноси на писмено извештај ⁒ на музична дела г. Фрања Жавера Кухача. — Одсек пристаје једногласно и на ово донесено извешће, и стараће се да препоручи одбору српског ученог друштва да он у своје време предложи г. Кухача за кореспондентног члана.

10. Повео се опет разговор подуже о изашиљању вештака ради снимања старога живописа и архитектуре по старим српским манастирима, као у Жичи, Манасији, Студеници, Арињу,

Љубостињи, Раваници и осталим манастирима, где би се огледао тип старе византијске српске уметности. — Одсек предаје ради јаснијег објашњења г. Стевану Тодоровићу и г. Михаилу Валтровићу да донесу писмени опширни предлог, а уједно и предрачун шта би се око овога предузећа потрошити морало.

Протокол седнице одсека јестественичког и математичарског, држане 2. Маја 1870.

1. Би поднесен чланак од дра Валенте под насловом: „Метеорологијски подаци чињени у београдској болници“ и би решено да се најпре инструменти његови, којима су та посматрања чињена, сравне са инструментима у физикалном овд. кабинету. За то је г. Валента узео свој чланак натраг.

2. Би поднесен чланак од г. дра Владана Ђорђевића под насловом „О лимфолиптењу“ и би одлучено: да се преда на преглед и оцену дру Валенти и дру Сави Петровићу.

8. Председник прочита протокол главног скупа о закључењу истог односно употребљења суме за научно и свестрано разматрање и испитивање нашег отачаства, по коме се има један део за једну добру карту Србије издати — и за тим позива одсек да изрази своје мишљење о томе предмету.

Почем је одсек из објашњења г. мајора Ивановића дознао, да његова карта за сад није приступна друштву и да ће скорим изаћи — усвоји предлог истог свог члана: да се меридијан под којим Београд лежи тачно обележи, и ради остварења те цељи састављен је одбор, који се састоји из г. мајора Ивановића, проф. М. Панића, професора Јосимовића, проф. Алковића, проф. Нешића, капетана Драгашевића, а покрај њих још одсек одлучи да се умоли г. проф. Петковић да и он учествује, да изради и поднесе предлог о начину извршења. Даље усвоји одсек предлог г. Заха, да се од стране ученог друштва поради где треба, да се метеорологијске белешке чине и прибирају при свима телеграфским станицама у Србији по предлогу који ће из-

радити одбор састављен из г. Заха, Драгашевића и професора Алковића.

Први састанак одсека философског и филолошког.

2. Маја 1870. год.

Бр. 1.

Изнесе се збирка старих народних песама записаних прве половине прошлога века у Дубровнику од Србина западне цркве, коју нуди друштву на издавање дописни члан др. В. Богишић професор из Одесе. Како је та збирка пређе већ била пред одсеком и одређени су јој за референте г.г. Јован Ђорђевић и Стојан Новаковић, то се прочита најпре кратак извештај првога референта, јер он не беше на састанку, а после други референат саопшти најпре садржину збирке, па остало што је имао усмено изложи. И један и други референат слажу се у томе да збирку треба откупити, као најстарију белешку српских народних песама, која је до̀ сад позната. Она је управо састављена из два дѐла, јер је један мали део песама раније записан у Перасту у Боци Которској, а други је из рукописа писана у Дубровнику међу 1697. и 1758. годином, од којих се по белешкама у рукопису поуздано зна за један приличан део да су купљене на крају 17-ог и у почетку 18-ог века. Други референат Ст. Новаковић јави одсеку да је та збирка у ученом свету већ позната тиме што је о њој јавио и једну песму из ње наштампао А. Хиљфердинг у своме путопису „Ст. Сербія, Боснія и Герцеговина“ и како ју је и г. Богишић објавио у Дубровнику за 1867. год. па како је у рђавом препису једну песму из ње „Попевку о Мих. Свилојевићу“ наштампао Фр. Миклошић у једној свесци своје „Slavische Bibliothek“, како је у њој изнесен особит и непознат размер народних умотворина за који је и Хиљфердинг мислио да је морао владати у ранија времена народне поезије, и како је изван сумње да је то збирка народних умотворина, само што ју је бележила књижевна рука, која је за

собом оставила траг својих личних схватања и мисли, и ако, у осталом, мален. По што се једна песма прочита, и саслуша место из писма г. Богишићева, у коме јавља да ће он од тог рукописа спремити критичко издање ћирилицом (јер је рукопис латиницом писан у ориђиналу), пропратити га примедбама и предговором, одсек учинивши неке примедбе за редиговање гдекојих песама и проценивши потребу да се тако стара збирка критички наштампа за научна истраживања о народним песмама и о њихову мењању и развијању, јербо је ова збирка једина белешка учињена у пређашња времена — одлучи да се збирка откупи, у Гласнику наштампа, и са 3 дуката ћес. од штампана табака за редиговање откупи.

Бр. 2.

За збирку В. Врчевића „Народне јуначке песме Срба турскога закона из Херцеговине“ одсек одлучи да их прегледају и о њима извештај поднесу г.г. Милорад Поповић и Ст. Новаковић.

Бр. 3.

Редовни члан Ст. Новаковић подноси „Библиографију српске и хрватске књижевности“ с додатком онога што су странци о нама писали за 1869. год. Тај се израд прима и наређује се да се у Гласнику штампа и као и библиографија за 1868. са 3. дуката ћес. укупно откупи.

Четврти састанак одбора.

7. Маја 1870.

Били су: *председник др. Ј. Шафарик, чланови г.г. М. Миловук, Јеврем Грујић и секретар Стојан Новаковић.*

Бр. 36.

Секретар износи писма којима се дописни чланови г. Карло Слатковски и Адолф Д' Аврил јављају да су примили дипломе и захваљују за избор у чланство.

Бр. 37.

Секретар подноси чланак г. Гаврила Витковића профе-

сора под насловом „*Критички поглед на прошлост Срба у Угарској*“ поднесен за Гласник. Упућује се одсеку историчком и државничком.

Бр. 38.

Секретар подноси за Гласник прилог г. ђакона Милинаћа Стокића који се учи у Русији под насловом „*Порота код јужних Словена*“ преведено од А. Мајкова. Упућује се такође одсеку историчком.

Бр. 39.

Прочита се писмо руског консулата београдског од 6. Апр. 1870 бр. 123. којим пропраћа рукопис одсеку у коме је живот Стефана Дечанског који је на поискавање друштва универзитет послао на књижевну употребу за рок од 6 месеци. Одбор нареди да се на писмо одговори како је рукопис примљен, а г. др. Ј. Шафарик је узео на се да рукопис разгледа и испише што би потребно било.

Бр. 40.

Како на састанку не бејаше председника одсека философског и филолошког секретар јави место њега шта је рађено на првом састанку тога одсека. Тако је одлучено да се г. дра Богишића критички за издање ћирилицом приправљена збирка српских народних песама записаних у Дубровнику и у Боци Которској у првој половини прошлога и на крају седамнаестог века, откупи заједно с примедбама и предговором г. дра В. Богишића са 3 дуката ћес. од штампана табака, које одбор одобрава.

Бр. 41.

Исто тако одобрава се издатак од 3 дук. цес. као награда за „Библиографију српске и хрватске књижевности 1869“ од Ст. Новаковића и наређује се да се тај израд у Гласнику наштампа.

Бр. 42.

Председник одсека уметничког јавља да је одсек одлучио да се откупе и у Гласнику наштампају музикални рукописи пок. Калауза у којима су српски народни напеви и да се откупе са 20 дук. ћес. За откуп одбор одобрава одређену цену, а за штампање наређује да се ти рукописи сви заједно штампају као 28-ма

књига Гласника у истом формату као што је и одсек предложио. Г. Миловук се пак овлашћује да се брине о штампању и да угоди цену за автографисање.

Бр. 43.

Исти председник јавља како је одсек уметнички одлучио да се осечки композитор г. Фр. Жавер Кухач избере за дописнога члана друштвеног кад томе буде време, које одбор одобрава.

Бр. 44.

Секретар јави да су по одлуци одсека историчког и државничког прецртане границе патријаршија Пећске, Трновске Цариградске и Охридске на карту Балканског полуострова која се овде готова изрезана налазила и предлаже да се г. Ј. Мајзнеру, који је то урадио, хонорар за тај посао одреди, по чему одбор одреди да се за тај посао изда 3 дук. ћес.

Бр. 45.

Прочита се писмо г. министра просвете од 29. Априла о. г. № 1626. којим јавља како начелништво округа Подринског потражује да му се јави за камење које је друштвени изасланик г. Милош С. Милојевић послао у Београд, где је стајало, и шта је на ком исписано било. Секретар јави да је то већ саопштио г. Милојевићу.

Бр. 46.

Секретар јави како је г. намесник Ј. Гавриловић поклонио друштву 90 ком. свога „Географско-статистичног речника Србије“ штампана у Београду 1846. Поклон овај прима се с хвалом, одбор наређује да се књиге упишу у ред осталих књига које друштво има на продају, да се разашљу онамо куд би та књига потребна била, а друштво већ своје књиге шаље — и да се продаје по 6 гр. чарш. комад.

Бр, 47.

Секретар јавља, да је књижарница В. Валожића положила рачун од продаје друштвених књига од Митрова дне 1869 до Ђурђева дне 1870 и да је положила 1171 гр. 30 п. за које се новце наређује да се ставе у касу међу дохотке друштвене.

Бр. 48.

Одбор одобрава да се књижарници В. Валожића исплати 83 гр. 13 п. чарш. за набавку књига и гдекојих канцеларијских потреба за учено друштво.

Бр. 49.

Секретар, који је уједно и касир друштвени јавља, о стању касе друштвене ове године и по томе је имало друштво дохотка 47.308 гр. 26⅔ п. чарш., издатака 14.192 гр. 16 п. ч. по чему остајс за у напредак на расположењу 33.116 гр. 10⅔ п. чарш.

Бр. 50.

Секретар јавља које су књиге дошле на поклон или у замену. Тако:

1. Од г. Ј. Гавриловића

а. Дванаест свезака Гримова Немачког речника од четврте и пете књиге као наставак пређашњем поклону.

б. Magjarsko-jugoslovenski politični i pravosudni riečnik, magjarko-jugoslavjanski dio. Uredio i na svit izdao Ambrozija Sarcsevics. У Суботици 1870.

в. Bunjevački i šokački kalendar za prostu godinu 1870. U Subotici.

г. A nemzetisegi kérés magyarországban szerb szempontból. Irta Popovich Milos, fordidotta és kiadja Sárcsevics Ambrus. Суботица 1865.

д. Zbirka mudrih i poučnih izrekah. Na korist bunjevačkog puka skupio i uredio Ambrozia Sarcsevics. Subotica 1869.

2. Од министарства просвете. Протоколе велике народне скупштине од 10. Јуна 1869 год.

3. Од г. Л. Лежера. Revue des questions historiques 1 livr. 1870 у ком је чланак о Богумилима.

4. Од минист. народне просвете у Русији

а. Његова Журнала Ноябрь и Декабрь 1869, Январ, Февраль и Мартъ 1870 год.

б. Исторія преображенскаго полка. Составилъ лейбгвардіи преображенскаго полка штабс-капитанъ Азанчевскій. Москва 1859.

5. Од царске академије науке из Ст. Петербурга.

а. Записки Томъ XVI. кн. 1. Спб. 1869.

б. Отчетъ объ одинадцатомъ присужденія наградъ графа Уварова 25. Сентября Спб. 1869.

6. Од пруске академије наука из Берлина Monatsberiht, Januar и Februar 1870.

7. Од Св. Ј. Никетића његову Реч коју је говорио на св. Саву 1870 приликом светковине у полугимназији Неготинској. Београд Н. Стеф. 1870.

8. Од секретара Ст. Новаковића његово дело: Устанак у Боци Которској 1869 с картом и пет др. слика. Београд 1870.

9. Од г. Вл. Козловског: Tomáše ze Štitného knižky šestery o obecnyh vécech kreštanskych. Prag 1852.

10. Од г. Алекс. Бројића његово дело: Сремски забавник за годину 1861. Умотвори различити страни списатеља свеска 1 и 2. Карловци 1861.

11. Од г. Ст. Рајичевића: Калуђерска влада. Написао ђенерал Гарибалди превео Сима Поповић. I. Београд у држ. шт. 1870.

12. Од г. Атан. Николића: Буквица среће и блаженства. Свеска прва. Београд 1870.

Прочитано и потписано 19. Маја 1870 на петом састанк одборском.

19 201
15 241
14 233

2?

19

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.